

Acad. AL. GRAUR

TENDINȚELE
ACTUALE
ALE
LIMBII ROMÂNE

COPERTA ȘI SUPRACOPERTA DE
VAL MUNTEANU



EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI • 1968

Studiarea direcției în care evoluează o limbă actuală constituie o preocupare relativ recentă și, trebuie să adaug, nu prea răspîdită. Pînă în secolul al XIX-lea nu s-a putut pune această problemă, din cauză că nu exista încă o lingvistică istorică. Indienii, care au dovedit mari calități în materie de studiu al limbii, au observat multe amănunte privitoare la structura sistematică a limbii, dar pe de o parte nu aveau posibilitatea să compare indiana cu nici o limbă străină, pe de altă parte, zăcînd o greșeală care amenință pe mulți structuraliști actuali, au considerat că limba pe care o vorbeau ei era justificată prin natură, iar formele ei mai vechi, pe care le întâlneau în textele moștenite, constituiau abateri de la norme. La greci și romani, gramaticile erau îndreptate în primul rînd spre interpretarea textelor vechi, fără preocupări istorice; dacă romanii își comparau limba cu a grecilor, aceștia din urmă nu o comparau pe a lor cu nici una străină. În evul mediu, limbile vorbite erau considerate ca lipsite de valoare în fața celor vechi, iar cînd, în secolul al XVII-lea, apare gramatica generală, la Port-Royal, se răspîndește cu ajutorul ei ideea că toate limbile sînt făcute după același model și că trebuie pus în valoare numai elementul logic, care le e comun. În secolul al XIX-lea se creează metoda comparativă, ceea ce presupune regularitatea schimbărilor fonetice, și se trece la studiul istoriei limbilor, dar se neglijează aproape fără rezerve studiul limbilor moderne. Neogramaticii reușesc să stabilească legi fonetice, pe care ei le consideră „oarbe“, și elaborează istoria a foarte numeroase limbi, dînd atenție în primul rînd foneticii, în al doilea rînd morfologiei, concepute de altfel mai mult tot din punctul de vedere al istoriei sunetelor care compun morfemele, iar sintaxa istorică a rămas pînă astăzi foarte puțin studiată.

Secolul al XX-lea, secolul imperialismului, vede apariția a numeroase școli idealiste și metafizice, care încep toate prin

combateră neogramaticilor de pe poziții reacționare. Școala idealistă și școala neolingvistică pun pe planul întâi elementul estetic, amestecă problemele limbii cu ale literaturii și se pronunță contra legilor, explicând schimbările prin capricii personale, prin mode, iar când încearcă stabilirea unei relații între istoria limbii și istoria societății, legătura pare mecanică. Geografia lingvistică aduce precizări utile în multe amănunte, dar se ridică împotriva legilor, împotriva generalizărilor. F. de Saussure a recunoscut caracterul sistematic al limbii, dar a dat preferință cercetărilor statice, pretinzând că sistemul este imuabil și în orice caz oamenii îl primesc gata făcut și nu-l pot schimba. Continuatorii operei lui, structuraliștii, au elaborat fonologia și au adus vederi interesante, dar nu în problema care ne interesează. Împărțiți în diverse secte, ei combat în general pe neogramatici, pentru că au „atomizat” lingvistica, studiind fiecare amănunt pentru sine, în loc să procedeze la sinteze. Dar cei mai mulți dintre structuraliști tăgăduiesc interesul pentru istoria limbii.

Însuși faptul că fiecare școală nouă reia combaterea neogramaticilor dovedește că, de fapt, nu s-a pus nimic mai bun în locul teoriilor lor¹. Chiar și lingviștii care nu părăsesc terenul faptelor pozitive încep să se teamă de a vorbi de *legi fonetice* și introduc în loc termenul *tendințe fonetice*. Se naște o polemică insufletită pentru apărarea legilor: E. Wechssler, *Giebt es Lautgesetze*, Halle a.d.S., 1900, E. Herzog, *Streitfragen der romanischen Philologie*, Halle a.d.S., 1904, p. 49 și urm. Dar Vendryes, în articolul *Réflexions sur les lois phonétiques*, publicat în *Mélanges Meillet*, Paris, 1902, marchează un pas înapoi: tendința este ceva mai puțin decât o lege, și anume, din încrucișarea tendințelor și din conflictul între ele se produc schimbări care capătă caracter de lege sau, dimpotrivă, caracter de excepție. Deoarece termenul *tendință* este mai puțin pretențios decât cel de *lege*, zice Vendryes, este mai bine să-l folosim pe cel dintâi. Este aceasta o concesie făcută arbitrarului în lingvistică. Pe de altă parte, G. Millardet, în *Linguistique et dialectologie romanes*, Paris, 1923, p. 269—275, polemizând cu Gilliéron, apără legile fonetice în felul următor: „tendința fonetică este la baza legii fonetice. Orice lege

¹ Pentru informații mai largi privitoare la istoria lingvisticii, vezi A. I. G r a u r — L. W a l d, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a 2-a, Editura științifică, București, 1965.

este expresia unei tendințe. Dar o tendință nu se transformă obligator în lege” (p. 270). Tendința se distinge de lege prin caracterul ei nehotărît și oscilatoriu, deci tendințele înseamnă mai puțin decât legile.

În ultimele decenii problema a fost mult mai puțin discutată, deoarece mare parte a lingviștilor au încetat de a se ocupa de istorie. Înainte de a intra în subiectul propriu-zis al lucrării, socotesc necesar să arăt în câteva cuvinte care este poziția mea în privința modului de a concepe limba și lingvistica.

Rolul principal al limbii este acela de mijloc de comunicare între oameni. Ceea ce se urmărește în primul rînd este să se înțeleagă clar ce se comunică, fără să se piardă prea multă vreme și energie. De aceea problemele de estetică rămîn pe planul al doilea. Prin intermediul gândirii, limba reflectă realitatea înconjurătoare și permite omului să-și comunice experiențele.

Fiind creată ca instrument de comunicare în societate, limba rămîne permanent legată de societate și este obligată să evolueze împreună cu evoluția societății pentru a se putea adapta la toate nevoile de comunicare ale omului. De aici rezultă pe de o parte că limba progresează o dată cu progresul societății, pe de altă parte că ea trebuie studiată în evoluția ei, în legătură cu societatea. Nu începe îndoială că există amănunte care trebuie studiate în starea lor la un moment dat și, de asemenea, fără a se examina în același timp situația societății. După cum un arheolog poate examina starea unei pietre pe care a găsit o inscripție și nu este obligat să aibă în minte structura socială a comunității care a extras piatra din carieră, tot așa lingvistul poate măsura durata pronunțării unei vocale, fără să se întrebe dacă cel care a pronunțat-o aparține unei forme de societate sau alteia. Dar și unul și altul trebuie să aibă în vedere că, în ultimă instanță, cercetarea lor trebuie să contribuie la cunoașterea mai completă a unor fapte de ordin social.

Limba se dezvoltă după legile sale interne, rezolvînd contradicțiile dintre laturile ei. S-ar părea că ideea aceasta se opune celei exprimate mai sus; în realitate, contradicțiile din limbă sînt produse în primul rînd de necesitatea exprimării unor fapte din lumea exterioară, subordonată în general societății, și adesea factori externi se transformă în factori interni, fiind asimilați celor dinaintea existenței în limbă². Aici țin să adaug că elemen-

² I.R., XIV (1965), p. 17—20.

tele primite din substrat, ca și cele împrumutate din limbi străine, numite uneori „adstrat” și „superstrat”, nu devin esențiale decât dacă au fost adoptate și generalizate, ceea ce se întâmplă destul de rar. Diferența dintre ele este că elementele din substrat se mențin pentru că vorbitorii nu se pot debarasa de deprinderile lor anterioare, pe cînd împrumuturile din limbi străine presupun un efort pentru asimilarea lor³.

Cum se schimbă limba? O putem transforma prin voința noastră? Pînă la un anumit grad și în linii mari, se poate schimba în urma unei hotărîri publice. Nu vorbesc de faptul că ortografia se poate modifica prin lege, căci de fapt scrierea este numai o copie a vorbirii și ea a fost în orice caz creată în condiții care îi dau o oarecare doză de artificial. Dar în Republica Populară Chineză s-a hotărît în 1955 să se generalizeze dialectul vorbit la Pekin, iar în India, în 1961, s-a introdus *hindi* ca limbă unică, urmărindu-se astfel eliminarea altor limbi înrudite cu ea, dar diferite de ea. Cazul acesta nu suscită multă discuție (între noi cei din Europa, căci locuitorii Indiei îl discută, și încă vehement): este în fond același lucru cu decizia unuia dintre noi să învețe o limbă străină și să o vorbească pe aceasta în locul limbii materne. Lucrul acesta s-a văzut adesea și cîteodată ia chiar caracter de masă. Dar prin aceasta nu se schimbă limba părăsită (decît în sensul că cei care o vorbesc rămîn mai puțini), nici cea adoptată (decît în sensul că vorbitorii ei se înmulțesc). Toate acestea sînt însă mult mai ușor de realizat decît introducerea de modificări în structura unei limbi. În sintaxă ne putem da seama adesea că schimbările au dus la mai mare claritate, precizie, de exemplu: formula din secolul al XVI-lea *văzu el Dumnezeu* era echivocă, pentru că nu se putea înțelege dintr-o dată care e subiectul și care e obiectul direct; cînd s-a introdus înaintea complementului direct prepoziția *pe*, lucrurile s-au limpezit: ori *văzu el pe Dumnezeu*, ori *văzu Dumnezeu pe el*, în ambele feluri ascultătorul înțelege exact despre ce e vorba. La fel era echivoc *Ion și omul ce l-a ajutat*, pe cînd formula nouă, *Ion și omul pe care l-a ajutat*, nu lasă îndoială că „Ion l-a ajutat pe om”, și nu invers. Și în morfologie uneori se poate arăta că inovația introduce claritate: se zicea în trecut *avea* și la persoana 1, și la persoana a 3-a singular a imperfectului, *avuse* și la persoana a 3-a singular, și la a 3-a plural a mai

³ SLG, p. 399—407.

mult ca perfectului: astăzi *aveam* și *avea*, *avuse* și *avuseră* au clarificat conjugarea.

Nu trebuie totuși să credem că inovațiile sînt făcute cu intenția de a simplifica, ci de multe ori ele apar dintr-o întîmplare și mai totdeauna sînt criticate și combătute, pentru că „strică limba”. Numai cu timpul ele izbutesc să se impună, și atunci se observă că sînt utile.

Inovațiile pornesc de la o persoană, în sensul că întotdeauna a fost cineva care a rostit cel dintîi forma nouă. Se zice că acesta trebuie să fie dotat cu talent, dacă nu cu geniu, și în orice caz să se bucure de prestigiu, de popularitate, pentru ca inovația să prindă. E clar că nu poate fi așa, dacă inovația și chiar acceptarea ei se face înconștient⁴. Cunoaștem cazuri de scriitori cu reputație care au încercat să inoveze în limbă și nu i-a urmat nimeni. DLR trece asemenea cuvinte la „formații personale”. Importanți în materie de limbă sînt cei care preiau inovația, și ei nu o preiau decît dacă e utilă.

Inovatorii nu schimbă structura limbii ca atare, căci nespecialiștii nu se gîndesc niciodată că limba are caracter structural. În general punctul de plecare este înconștient, rareori cineva își spune „hai să schimb cutare amănunt”; aproape totdeauna schimbările fonetice sînt înconștiente, iar în ce privește structura limbii, nu-și pune nimeni problema să o modifice. Se schimbă un amănunt, dintr-un motiv sau altul, apoi se produce o mare frămîntare pentru a integra noul element în sistem, prin modificarea altor amănunte, sau pentru a elimina inovația complicată. O dată introduse, noile elemente iau parte, alături de cele vechi, la viața normală a limbii.

Lingviștii din trecut au pornit de obicei de la fonetică, explicînd toate transformările limbii prin schimbările fonetice. În oarecare măsură, se poate spune că atitudinea e justă: în latina tîrzie desinențele cazuale au dispărut pe cale fonetică, iar ca urmare s-a amplificat rolul prepozițiilor, și ordinea cuvintelor a devenit rigidă.

Latinescul *dixit* a devenit în românește *zise*, pierzîndu-și pe cale fonetică desinența persoanei a 3-a singular, *-t*. Deoarece toate celelalte persoane au desinențe, persoana a 3-a s-a putut păstra fără desinență (așa-numita *desinență zero*), căci este dife-

⁴ *Mélanges de philologie et de linguistique offerts à Tauno Nurmela*, Turku, 1967, p. 61—65.

rențiată suficient de celelalte persoane chiar prin lipsa desinenței. Prin urmare, o schimbare fonetică a fost cauza unei reorganizări morfologice.

Dar schimbările fonetice distrug numai ceea ce li se permite să distrugă, altfel schimbările sînt frinate, eventual se revine la formele inițiale după ce au fost părăsite, dacă nu se găsește alt mod de a desemna categoria morfologică sau sintactică. În greaca veche, aoristul și viitorul se formau, la verbele regulate, cu *-s-*; dar *-s-* intervocalic a dispărut pe cale fonetică, deci ar fi trebuit ca la verbele cu tema vocalică cele două timpuri să rămînă nemarcate. Pornindu-se de la verbele cu tema terminată în consoană, unde *-s-* nu avea motiv să dispară, pentru că nu era intervocalic, consoana a fost menținută, sau a fost reintrodusă și la verbele cu temă vocalică, deci după *elek-sa*, de la *lego*, avem și *epoie-sa* de la *poieo*. În latina tîrzie, neutru și-a pierdut desinențele specifice, tot pe cale fonetică. Deoarece româna a păstrat conceptul de neutru, i-a găsit alte mijloace de exprimare: pe de o parte a folosit ca desinență sufixul *-us*, *-oris*, care forma substantive neutre (rom. *frig*, *friguri*), pe de altă parte a exploatat faptul că la singular neutrele rămîneau deosebite de feminin, iar la plural, de masculin (vezi p. 66).

Deși în tot secolul trecut s-a studiat aproape numai fonetica, nu am ajuns să cunoaștem cauzele schimbărilor fonetice decît cu totul imperfect. Multe teorii sînt fanteziste, iar cele care pot fi acceptate nu rezolvă problemele decît parțial (vezi, în ultimul timp, E. Buyssens, *Linguistique historique*, Bruxelles — Paris, 1965, p. 131—153.)

Cauze sociale: s-au pus schimbările pe seama amestecului de populații (prin imigrări, căsătorii interregionale etc., apoi prin substrat); dar fără influențe străine limba nu se modifică? Să admitem că cei veniți din altă comună și-au exercitat influența, dar de ce în această altă comună se vorbește altfel, cînd la bază este aceeași limbă? Se pun adesea schimbările pe seama copiilor, care nu-și pot însuși perfect articulațiile adulților; dar de ce toți copiii dintr-o generație comit aceleași abateri? Este evident că copiii sînt mai receptivi la inovații, dar n-am aflat încă de unde vin aceste inovații.

Cauze lingvistice: eufonia a fost multă vreme la modă (se pronunță *pește* în loc de *peaște*, pentru că e mai frumos cu *e*; dar de ce într-o vreme mai veche *pește* a devenit *peaște*?). S-a

făcut adesea apel la comoditate: slavul *vrǣhŭ*, pronunțat *vrh*, cu *r* vocalic, a devenit în bulgărește *vǣrh*, mai comod; dar de ce indo-europeanul **wers-* a devenit în slavă *vrǣhŭ*? Și de ce în cehă și în sîrbă s-a putut păstra *r* vocalic, fără să fie simțit ca incomod? Adesea întîlnim pronunțări noi care merg tocmai împotriva comodității: am semnalat acum 35 de ani pronunțări românești, curențe pe atunci, ca *obrasnic*, *otgon*, *jicni*, cu asigurarea primei sonore din grupurile *-zn-*, *-dg-*, *-gn-*⁵, ceea ce merge fără îndoială împotriva comodității, adică a asimilării.

În ultimele decenii se face adesea apel la explicația prin sistem: oclusivele latinești prezentau două scrii, surdă și sonoră, de aceea alături de continuele surde, *f*, *s*, se creează, prin diverse mijloace, paralele sonore, *v*, *z*.

Se susține uneori că fonemele dirijează limba, că se caută cuvinte care să ducă la utilizarea completă a inventarului existent. Desigur, unele inovații sînt avantajate de faptul că se încadrează bine în sistem. Cum se face însă că există și schimbări fonetice care duc la distrugerea paralelismului? De exemplu rom. *ș* devine *j*, paralel cu *s*, dar în felul acesta *ș* rămîne stingher. Cum se face că se și pierd cuvinte care lasă casete libere în tabloul utilizării fonemelor?

În general vorbind, după ce eufonia, comoditatea sau sistemul s-ar introduce în totul, sunetele nu s-ar mai schimba? De sute de mii de ani, de cînd există limba, ar fi trebuit să ajungem la această fază. Pînă la urmă, fiecare din teoriile pomenite poate avea o latură justă, numai că nici una din ele, nici toate la un loc nu rezolvă problema în întregimea ei: de ce se schimbă sunetele?

Cum se răspîndesc inovațiile? Prin imitație; dar să nu uităm că schimbările fonetice sînt în general inconștiente. În secolul trecut, Johannes Schmidt a elaborat teoria valurilor⁶, fără îndoială justă: crearea unei inovații este comparată cu aruncarea unei pietre într-un lac; în jurul punctului de cădere a pietrei se formează valuri concentrice, din ce în ce mai slabe, pînă se ajunge la un loc unde apa nu se mai agită. Tot așa și inovația este acceptată treptat pe o rază tot mai întinsă, slăbind în același timp în intensitate, pînă ce se ajunge la regiuni mai îndepărtate, pe care nu le mai afectează. Dar colonizările, imigrațiile etc.

⁵ BL, I (1933), p. 111—112.

⁶ PLG, V (1967), p. 69—74.

deranjează ordinea aceasta perfectă, iar noi inovații vin să le contracareze pe cele anterioare.

Nu e mai puțin adevărat că pînă la urmă se stabilesc norme, care reies din frământarea pricinuită de utilizarea îndelungată a limbii în relațiile dintre oameni. În condiții prielnice, aceste norme se extind pe teritorii vaste și ajung să cuprindă limba în ansamblul variantelor ei geografice.

În orice caz, fonetica a încetat de a mai fi socotită elementul esențial al lingvisticii. Din ce în ce mai mult se admite că limba este o structură organizată, formată din mai multe compartimente (fonetică-fonologie, morfologie, sintaxă, vocabular), care au toate caracter sistematic, se condiționează și se influențează reciproc, o schimbare într-un compartiment atrăgînd alte schimbări în același compartiment sau în celelalte compartimente. Aceasta înseamnă că admiterea caracterului sistematic presupune și admiterea cercetărilor istorice.

Chiar dacă de cele mai multe ori nu știm să spunem de ce s-a produs o schimbare, putem totuși să constatăm că schimbările nu au caracter anarhic: și schimbările se produc în chip sistematic (de aceea se vorbește de *legi*). Dacă într-un anumit cuvînt un sunet se schimbă într-un anumit fel, ne putem ușor convinge că el se schimbă în același fel și în celelalte cuvinte, cu condiția să fie pus în aceeași situație. Lat. *a* s-a schimbat în rom. *i* nu numai în *lana* > *lîină*, ci și în *canis* > *cîine*, *manus* > *mîină*, *fontana* > *fîntîină*, *veteranus* > *bătrîn*, *blandus* > *blînd*, *stancus* > *stîing* și așa mai departe (lista se poate lungi mult). Dacă constatăm că *decan* l-a păstrat pe *a*, acest amănunt este suficient ca să știm că nu vine direct din latinește.

Formarea cuvintelor are și ea caracter de serie: dacă de la *cînta* formăm pe *cîntător*, cu sufixul *-tor*, și cuvîntul nou arată pe cel care face acțiunea verbului, în același fel vom putea forma pe *mîncător* de la *mîncea*, *jucător* de la *juca*, *rugător* de la *ruga*, *visător* de la *visa* și așa mai departe.

În morfologie: cînd pluralul *făcusem* s-a schimbat în *făcuserăm*, același lucru s-a întîmplat cu toate celelalte verbe la mai mult ca perfect: în loc de noi *lucrasem*, *trecusem*, *căzusem*, *venisem* etc., s-a zis *lucraserăm*, *trecuserăm*, *căzuserăm*, *veniserăm*.

În sfîrșit, în sintaxă: cînd în loc de *văzu el* s-a zis *văzu pe el*, atunci și *văzu mine*, *văzu tine*, *văzu tata* etc. s-au schimbat în *văzu pe mine*, *văzu pe tine*, *văzu pe tata*. Tot așa, cînd în locul

acuzativului cu infinitiv, care exprima în latinește o propoziție completivă sau subiectivă după anumite verbe, s-a introdus conjunctivul cu o conjuncție, noua formulă s-a generalizat într-atît, încît limba română n-a moștenit nici un singur caz de acuzativ cu infinitiv.

Și acum, ce înțeleg eu prin tendințe. Consider că în istoria limbii, ca peste tot în lume, există legi, că schimbările pot fi codificate și sistematizate. Uneori citim că cutare lege a făcut să se schimbe limba. Formula nu mi se pare justă, deoarece legea nu dă explicația schimbării, ci numai constată existența ei. O lege este un raport esențial între două fenomene sau două laturi ale aceluiași fenomen. Constatăm că, în toate locurile și împrejurările, după noapte vine ziua și putem să formulăm acest adevăr sub forma unei legi, dar nu legea face să se succedă ziua și noaptea. Tot așa, privim un element al limbii la două perioade diferite și constatăm că s-a produs o schimbare regulată, de exemplu latinescul *h* a fost eliminat din toate cuvintele unde figura, sau terminația de persoană întîi a perfectului simplu *-s(u)* a fost înlocuită la toate verbele cu *-sei* (*pușu* > *pusei*). Aceste constatări le formulăm ca legi, dar formularea nu ne dă cauza proceselor. După cum am mai spus, neogramaticii au găsit formulele pentru schimbările fonetice, dar le-au prezentat de obicei izolate una de alta și nu au arătat că adesea aceeași situație a dus la legi paralele. Un exemplu: s-a constatat de mult că în românește *measă* a devenit *masă*, iar *legea* a devenit *lege*, că în *tînăr/tineri*, *vîină/vîneți* avem alternanțe vocale și consonantice; dar abia în zilele noastre acad. E. Petrovici a grupat toate schimbările de acest fel și a elaborat teoria corelației de timbru a consoanelor românești.

Pentru mine tendința reprezintă sensul în care evoluează limba, liniile generale care duc de la o stare inferioară la una superioară, iar legile sînt detaliile prin care se manifestă această tendință. Deci tendința este mult mai cuprinzătoare decît legea. Ca și legea, tendința poate fi oprită la un moment dat, poate fi înlocuită eventual cu una în sens contrar (vezi A. Sommerfelt, *Cause et tendance dans l'évolution morphologique*, în *Norsk Tidsskrift for filologi*, X, 1921, republicat în *Diachronie et synchronie*, *Aspects of language*, Haga, 1962, p. 15—17). M. Grammont, (MSL, XIX, 1916, p. 245), consideră și el că schimbările fonetice decurg din tendințele generale ale limbii.

Intrucît tendința este de lungă durată și cuprinzătoare, ea poate caracteriza o întreagă familie de limbi, ba chiar și grupuri de limbi nu direct înrudite: Meillet (*Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, Paris, 1921, p. 149—158) prezintă înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus, în diverse limbi, ca rezultat al unei tendințe general umane.

Putem deci studia evoluția limbii de pînă acum și sintem în stare să grupăm schimbările pentru a arăta în linii mari sensul evoluției. De ce ne interesează acest lucru? Din cauză că o condiție pentru buna cunoaștere a oricărui fenomen este să știm de unde provine. Deci nu e suficient să știm românește și să putem descrie structura actuală a limbii, ci trebuie să ne dăm seama și de felul cum a devenit ceea ce este.

Putem însă oare să ne formăm o părere documentată și despre evoluția viitoare a limbii? În primul rînd e necesar să arătăm pentru ce ne interesează acest lucru. Omul de știință nu are dreptul să se mulțumească cu contemplarea fenomenelor, ci are datoria de a interveni pentru a ajuta evoluția în direcția progresului. Lingviștii au sarcina de a elabora norme pentru folosirea limbii. Dar de unde știu ei ce e bun și ce nu? A existat, și din păcate mai există încă, ideea că sarcina lingvistului și în general a omului de cultură este să țină limba pe loc, să împiedice orice abatere de la formele moștenite. A rămas de pomină lista de sfaturi publicată în antichitate pentru vorbitorii limbii latine și cunoscută sub numele de *Appendix Probi*: nu ziceți *oricla*, ci *auricula* („ureche”) și așa mai departe. Istoria ne arată că peste tot limba a impus formele pe care filologul latin le condamnase (*ureche* reproduce pe *oricla*, nu pe *auricula*). Și la noi au fost date reguli de acest fel, în special în presa dinainte de eliberare: linia era că nu e bun decît felul de a scrie, de exemplu, al lui Odobescu, indiferent dacă din zilele lui pînă azi societatea și-a creat necesități noi și a găsit și soluții?

Constatînd că se propusese să scriem și să pronunțăm *piersecă*, am persiflat această propunere într-un ziar de la începutul deceniului al IV-lea, fără să știu că prin aceasta îl necăjeam pe Ov. Densusianu. De fapt, el avea dreptate din punctul de vedere al foneticii istorice, iar eu, din acela al uzajului actual.

Dacă în timpul lui Odobescu și, evident, și mai înainte, vorbitorii au putut introduce inovațiile de care s-a simțit nevoie,

⁷ PN, XII (1967), nr. 3, p. 20—21.

de ce astăzi acest lucru ar fi interzis? Cum foarte bine zice Charles Barber (*Linguistic change in present-day English*, Edinburgh și Londra, 1964, p. 8), unii socotesc că toate schimbările operate în trecut sint respectabile, pe cînd toate cele operate azi sint condamnabile. Norocul este că limba nu se lasă tîrîtă înapoi.

Pentru a nu supăra pe alții, voi da două exemple din propria mea activitate. Am fost întrebant de mai multe ori de ce se folosește astăzi verbul *a demola* și am găsit, cred, explicația justă: trebuie făcută o diferențiere între *a dărîma*, fără scop util, și *a demola*, pentru a construi ceva mai important. Răscolind însă notele mele mai vechi, descopăr acum că în RL din 12. VII. 1945 am protestat contra introducerii neologismului, socotit de mine atunci inutil și greșit format (pentru formație, vezi mai jos, p. 236).

Al doilea exemplu: în Ad. din 29. XII. 1935 am protestat contra neologismului *aer condiționat*, întâlnit desigur atunci pentru prima oară: oare „aerul se pune la dispoziția spectato-rilor numai dacă ei îndeplinesc anumite condiții?” întrebam în notița pomenită. De atunci cuvîntul s-a încetățenit, îl folosesc și eu de cîte ori e nevoie, și fără îndoială el se leagă structural cu *a condiționa*, *a recondiționa* (o mașină) etc., pornind de la înțelesul de „situație favorabilă” pe care-l are *condiție* (il întrebuițez și eu ceva mai jos).

Se vede deci că nu orice inovație trebuie combătută din principiu, nu numai pentru că uneori este osteneală zadarnică, deoarece limba ascultă de propriile ei interese, ci și pentru că, mergînd pe o linie greșită, punem în calea evoluției juste a limbii piedici care totuși îi pot fi dăunătoare.

Pe de altă parte nu putem admite nici că tot ce e „nou” e bun. La un moment dat a fost „nou”, în sensul că cineva l-a folosit prima oară, *traivan* (în loc de *tramevai*), dar această pronunțare încultă a fost curînd eliminată. Pe ce ne putem bizui ca să recunoaștem de la început inovația nedorită, mai ales în domenii mai subtile, ca morfologia sau sintaxa? Multă vreme gramaticile noastre au luptat contra mai mult ca perfectului de tipul *făcuserăm*; dar el era util, pentru că diferenția pluralul de singular, și pînă la urmă s-a impus.

Întrebarea pe care am pus-o echivalează cu alta: ce valoare au dicționarele și gramaticile normative? Ele pot avea efect,

pozitiv sau negativ, în mic; în mare n-au efect decât dacă merg pe linia naturală a dezvoltării limbii, în care caz dau ajutor ca evoluția să fie mai rapidă.

Aici intervine în primul rând cunoașterea sistemului limbii. Constatînd că *transport* este organizat cu ajutorul prefixului *trans-*, ne vom împotrivi la transformarea lui în *ștransport*, care-l desfigurează și face de neînțeles formația. Constatînd că *făcusem* este echivoc, deoarece corespunde și persoanei 1 singular, și persoanei 1 plural, nu ne vom împotrivi la folosirea, pentru aceasta din urmă, a formei analogice *făcuserăm*. Școala secundară a condamnat pe vremuri prepoziția compusă *de către*; constatînd că o expresie ca *orașul a fost eliberat de armată* poate preta la echivoc („armata a eliberat orașul”, sau „acesta a scăpat de armată?”), vom încuraja folosirea formulei noi, căci *a fost eliberat de către armată* este lipsit de echivoc.

Dar studierea sistemului la un anumit nivel temporal, fără a ține seamă de evoluția limbii, nu este posibilă. Nu numai că riscăm să nu înțelegem bine situația dacă nu cunoaștem istoria, cum s-a arătat mai sus, dar încremenirea limbii la un moment dat nici nu este realizabilă. Știm că tot ce există este în permanentă mișcare și prefacere, dar pentru limbă lucrul acesta este poate încă mai sensibil decât pentru alte domenii de cercetare. Limba actuală nu este cea vorbită la 6 iulie 1966, ora 11 și jumătate (este momentul cînd am scris aceste rînduri), dar nici cea vorbită în deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea și nici măcar în secolul nostru. Orice lucrare care descrie limba noastră *actuală* face apel la texte din secolul trecut, și este îndreptățită să o facă. Cum însă de la 1860 pînă la 1960 limba a evoluat (și chiar simțitor), prin însăși acceptarea textelor din secolul trecut am introdus în cercetarea noastră istoria. Sintem obligați să arătăm că la Alecsandri întîlnim formația *ei se joc*, care nu mai trăiește, și că în ziarele actuale citim *problema despre dezarmare*, formație copiată după rus. *вопрос о разоружении*, și trebuie să notăm că în deceniile trecute nu se zicea așa; prin aceasta, facem istorie.

Dar chiar dacă am izbuti să ne limităm la textele pronunțate și scrise într-o singură zi, încă n-ar fi suficient ca să eliminăm istoria. Autorii frazelor pe care le-am descris s-ar situa între vîrstele de 2 și 90 de ani și, de aceea, între ei ar apărea diferențe marcate. Și, avînd în vedere că toți trebuie să se înțeleagă între

ei, arhaismele unora și inovațiile altora trebuie să fie cunoscute de toți. Eu zic curent *un soi de*, acolo unde tineretul nostru nu mai zice decât *un fel de*. Văd adesea zimbete cînd zic *un soi de*, dar tinerii care lucrează cu mine, chiar dacă nu mai folosesc cuvîntul *soi*, sînt siliți să-l înțeleagă. Cine știe dacă vreunul din ei nu-l va adopta și în propria sa exprimare?

Studiul stării actuale (*sincronie*) trebuie deci combinat cu studiul stărilor trecute (*diacronie*). În felul acesta ne vom da seama, de exemplu, că apariția prepoziției compuse *de către* nu este un caz izolat, ci ea se încadrează într-o tendință, veche și puternică, de dezvoltare a sistemului prepozițional. Vom constata astfel că ceea ce în trecut se exprima prin singurul *de* a ajuns astăzi să fie exprimat printr-o sumedenie de prepoziții compuse: *din* (*de+în*), *de la*, *decît*, *despre*, *de către* etc. și prin urmare vom înțelege că înlocuirea, în anumite situații, a lui *de* cu *de către* corespunde în întregime tendințelor și deci necesităților limbii române. De asemenea dezvoltarea perfectului compus, în dauna perfectului simplu, se încadrează în tendința largă, general romanică, de transformare a structurii sintetice în structură analitică.

Urmează deci că pentru a recunoaște tendințele actuale ale limbii este necesar să examinăm istoria limbii, să degajăm liniile mari ale evoluției ei și să prelungim aceste linii, proiectîndu-le în viitor, așa cum am încercat să o fac în cele câteva exemple prezentate mai sus. Este totuși necesar să o facem cu multă prudență, deoarece există și tendințe care avortează, fiind eventual înlocuite cu unele exact opuse. A nu admite acest lucru ar însemna a ne situa pe poziția puriștilor: după cum aceia voiau să țină limba în loc, tot așa noi am vrea să-i eternizăm tendințele. Din lucrarea de față se va vedea că multă vreme în românește a existat tendința de a mări diferențierile între diversele forme ale aceluiași verb sau substantiv și că astăzi această tendință a încetat, diferențierile reducîndu-se treptat la minimul necesar. Iată și un exemplu din propria mea activitate. Recunoscînd că româna a salvat de la picire categoria neutrelui, că l-a dezvoltat și a urmărit să încadreze în el toate substantivele neînsuflețite, am stăruit, la elaborarea manualelor normative, acum 10—15 ani, ca termenii tehnici recenți, de felul lui *amplificator*, *centra*, *economizor*, să fie încadrați la genul neutru, spre marea nemulțumire a specialiștilor în diversele domenii, care obiectau că ei

le folosesc ca masculine. A mai trecut puțin timp și am fost silit să recunosc că tendința descoperită și descrisă de mine a fost în vigoare până în secolul trecut, pe când astăzi ea a fost răsturnată și termenii noi introduși în limbă, deși denumesc neînsuflețite, sint încadrați de preferință la masculin.

Astfel se dovedește că singur studiul istoriei nu e suficient, nici combinat cu cercetarea sincronică, ei trebuie examinate necesitățile actuale ale limbii, împrejurările în care ea se dezvoltă, pentru a se stabili dacă e probabil ca tendințele recunoscute pentru trecut să-și păstreze în continuare vigoarea⁸.

Din cele discutate reiese că ar trebui urmărit istoricește fiecare element al limbii și, la fiecare schimbare a lui, ar trebui examinată structura limbii la acel moment, pentru a se vedea în ce chip schimbarea a fost necesară situației date și, mai departe, în ce chip schimbarea, la rândul ei, a influențat asupra structurii limbii, cauzând alte schimbări. Din păcate, un asemenea studiu nu este posibil, nu numai pentru că pretinde o sumă de cunoștințe colosală, ci mai ales pentru că, dacă neogramaticii ne-au lăsat aproximativ tot ce ne trebuie pentru a urmări transformările fiecărui amănunt, structuraliștii, în schimb, nu ne-au dat încă decât descrieri răzlețe și adesea nesigure ale unor stări de limbă. Adevărul este însă că, dacă programul trasat aici ar fi executat, datele obținute ar fi atât de abundente, încât ne-am îneca în ele. Soluția este să alegem, din materialele istorice, numai pe cele care prezintă schimbări esențiale, adică schimbări care determină o reorganizare a sistemului. Cu alte cuvinte, să degajăm din noianul de amănunte ceea ce este determinant pentru evoluția ulterioară a limbii și să trecem cu vederea accidente, modificările nesemnificative.

Iduca de a scrie această lucrare am avut-o încă de acum 30 de ani și încă de pe atunci am adunat multe materiale pe care le folosesc acum. Dar pe vremea aceea nu erau date condițiile pentru o asemenea elaborare; nu numai că experiența mea era mult mai săracă, nu numai că multe materiale au fost între timp pregătite de alții, dar înseși concepțiile existente pe atunci nu erau favorabile pentru asemenea cercetări. Ce e drept, cred că nici astăzi nu se pot formula adevăruri definitive în această direcție, dar cred că a sosit momentul să îndrăznim să dăm lucrări,

⁸ Pentru mai multe amănunte privitoare la tot ce precedă, vezi SLG, p. 233-264.

ne și imperfecte, cu gândul ca ele să poată servi ca bază urmărilor pentru a desăvârși cercetarea. După câte știu, este prima dată când se încearcă o lucrare de felul celui de față; sper că nu va rămâne ultima.

Pentru a fi complet trebuie să adaug că unele dintre ideile prezentate aici au fost parțial elaborate în câteva lucrări scrise de mine sau sub conducerea mea în ultimii ani. Voi face trimiterile cuvenite acolo unde mi se va părea necesar.

O ultimă întrebare: de ce încep cu latina? Pentru că între latină și română n-a existat niciodată o soluție de continuitate; din antichitate și până astăzi s-a vorbit, de fapt, în continuare aceeași limbă, cu modificări insensibile, iar tendințele manifestate în latină au rămas în bună parte vii până în zilele noastre, lucru care sper că va reieși clar din lectura paginilor următoare.

Periodizarea faptelor este totuși relativ simplă, din cauză că înseși metodele noastre de informare diferă de la o epocă la alta. Pentru limba latină, sintem informați atita cât e posibil să fim cu privire la o perioadă din trecut. Dar în ce privește evoluția limbii noastre de la izolarea ei de latină și până în secolul al XVI-lea, când apar primele texte scrise, trebuie să distingem două faze pentru care orientarea este mult mai anevoioasă. Prima dintre aceste faze este cea în care romanica balcanică nu se scindase încă în dialecte nord- și sud-dunărene; aici ne ajută întrucitva comparația între aceste dialecte, pe baza căreia putem reconstitui în oarecare măsură fizionomia românei comune; a doua fază, după despărțirea dialectelor, este încă mai săracă în informații: dacă facem abstracție de puținele cuvinte și nume proprii întâlnite prin documentele scrise în alte limbi, singurul nostru mijloc de investigație este compararea fazei anterioare cu situația pe care ne-o dau mai tirziu textele românești. În sfârșit, din secolul al XVI-lea până azi, ne putem orienta relativ comod după materialele tipărite și manuscrise pe care ni le pun la dispoziție bibliotecile și arhivele. Diferențele pe care le-am semnalat între toate aceste perioade se vor reflecta, bineînțeles, în rezultatele pe care le va totaliza cercetarea noastră.

PERIOADA LATINĂ

Limba latină, în forma în care o cunoaştem din textele scriitorilor vechi, avea un sistem vocalic relativ simplu (cu mici deosebiri, era sistemul indo-european din perioada mai târzie a limbii comune): cele cinci vocale de bază, *a, e, i, o, u*, deci fără serii intermediare, dar cu diferenţe de cantitate, astfel încît, de fapt, fiecare vocală contează ca două, între varianta lungă şi cea scurtă diferenţa fonologică fiind clară:

<i>acer</i> „arţar“	<i>ācer</i> „vajnic“
<i>lēuis</i> „uşor“	<i>lēuis</i> „neted“
<i>uicis</i> „al schimbării“	<i>uicis</i> „satelor“
<i>pōpulus</i> „popor“	<i>pōpulus</i> „plop“
<i>domūs</i> „casă“	<i>domūs</i> „casă“ ¹ .

După cum se vede, diferenţa de cantitate serveşte pentru a diferenţia nu numai cuvintele, ci şi formele morfologice ale aceluiaşi cuvînt.

Accentul era pe silaba a doua sau a treia începînd de la sfîrşitul cuvîntului, după cum a doua era lungă sau scurtă²: *lepōre* „cu graţie“, *lēpore* „de iepure“; diferenţa de înţeles o marca în acest caz diferenţa de cantitate a vocalei, nu cea de accent, care era la rîndul ei determinată de cantitate. Accentul juca numai un rol demarcativ, el anunţa apropierea sfîrşitului de cuvînt. Unele excepţii, semnalate de gramaticii antici, nu prezintă importanţă pentru cercetarea noastră. Important este însă altceva: în silabă neiniţială, vocalele scurte se închideau şi anume, dacă erau urmate de o singură consoană, *a* şi *e* deveneau *i* (uneori *u*), *o* devenea în general *u*, iar dacă urmau două sau mai multe consoane, *a* devenea *e*, *o* devenea *u*, în timp ce

¹ Vezi TILR, I, 1965, p. 17.

² O silabă era lungă dacă conţinea o vocală lungă ori un diftong, sau dacă vocala ei era urmată de mai mult decît o consoană (o excepţie va fi semnalată în cele ce urmează).

celelalte vocale se mențineau (nu intru în toate amănuntele). Dar adesea închiderea mergea pînă la dispariție (sincopă). Iată exemple de toate tipurile: *facio* „lac“, cu prefixul *con-* > *conficio*; *emo* „iau“, cu prefixul *ad-* > *adimo*; *homo* „om“, *homunculus* „omuleț“; alături de adjectivul *aridus* „uscat“, verbul *ardere* „a arde“; adjectivul *calidus* „cald“ devine *caldus* etc. Aceste schimbări au fost explicate prin faptul că, în latina preistorică, un accent de intensitate ar fi marcat silaba inițială, înăbușind vocalele din silabele următoare. Dar nu avem nici un alt semn de existența unui asemenea accent, în afara închiderii vocalelor, iar sincopelile cele mai numeroase sînt atestate în epoca tîrzie, cînd accentul (care se crede că era muzical) era fixat la sfîrșitul cuvintelor, cum am arătat mai sus. Reiesc că, pentru un motiv necunoscut nouă, silaba inițială era mai în relief decît celelalte. Cred că am arătat în altă parte³, cu exemple din românește, că și vocalele accentuate pot fi sincopate, deci sincopa și în general închiderea nu sînt o dovadă suficientă a existenței unui accent inițial. De notat că tocmai cînd accentul latin devine dinamic, în epoca imperială, *i* scurt și *u* scurt se transformă în *e* și *o*, chiar dacă erau neaccentuați. Accentul n-a împiedicat deci deschiderea vocalelor.

Ca urmare a închiderii vocalelor și a sincopelor, inventarul vocalic nu s-a schimbat, deoarece toate vocalele s-au păstrat în silaba inițială și unele din ele și în celelalte silabe; ceea ce s-a schimbat a fost numai distribuția vocalelor: în timp ce vocalele lungi au rămas în toate locurile unde fuseseră folosite, cele scurte au pierdut o parte din întrebuințările lor, devenind cu atît mai rare, cu cît erau mai deschise. Prin aceasta, de fapt, se producea o sărăcire a mijloacelor de creare a cuvintelor, căci rămîneau mai puține combinații posibile din același număr de foneme.

O tentativă de îmbogățire s-a făcut cînd s-au împrumutat din grecește cuvinte cu *y*. La început, acest fonem, lung sau scurt, a fost redat prin *u*, în acord cu pronunțarea grecească arhaică, apoi, cînd în dialectul ionic-atic *y* a început să se pronunțe *ü* și cînd romanii au început să ia cuvinte din acest dialect, a pătruns pronunțarea *ü* și în latină. Desigur a mai apărut pronunțarea *ü* și pentru *i* înainte de consoane labiale, chiar și în cuvinte de origine latină, grafia fiind în acest caz cînd *i*, cînd

*u*⁴. În orice caz, tendința aceasta n-a lăsat urme adînci. (Despre posibilitatea existenței unui *ö*, vezi ceva mai jos.)

Nici în ce privește diftongii latini nu a arătat un mare interes. Diftongii cu al doilea termen *i* sînt rari, *ii* nu există de loc, *ei* și *ui* în cîteva cuvinte (interjecția *ei*, dativul pronumelui relativ *cui*, al pronumelui demonstrativ *huic*, deci numai în finală: într-o perioadă mai veche, *ei* devenise *i*); *oi* devenise într-o fază mai veche *ū*, iar acolo unde n-a devenit *ū*, s-a transformat în *oe* (rostit cumva *ö?*), apoi *e* lung; de asemenea *ai* a devenit *ae*, apoi *e* lung. Diftongii cu al doilea termen *u* au fost și mai rari, tot numai în finală (interjecțiile *heu*, *heus*, conjuncțiunile *seu* < *siue*, *ceu* < *ceue*, apoi în împrumuturi grecești ca *grammateus* „secretar“, germane ca *Teutones* etc.). *uu* n-a existat niciodată, *eu* a devenit de timpuriu *ou*, iar acesta, la rîndul său, indiferent dacă era primitiv sau provenea din *eu*, s-a schimbat în *u* lung. Singur *au* a avut o răspîndire ceva mai mare (*Claudius*, *aurum* „aur“ etc.), fiind totuși transformat în *o* în multe graiuri populare (*lautus* > *lotus* „spălat“).

Diftongii ascendenți cu prim termen *i* și *u* au fost în schimb frecvenți (*Januarius* „ianuarie“, *ieiunus* „nemîncat“, *inicio* „a introduce“, *iocus* „joc“, *iugum* „jug“; *uacca* „vacă“, *uenio* „vin“, *uis* „vrei“, *uolo* „vreau“, *uult* „vrea“), dar în fond e vorba aici de o consoană și o vocală, iar *i* și *u* consoană vor deveni curînd spirante.

În ansamblu latina nu utiliza complet inventarul de vocale. (În comparație cu greaca, vocalele lungi sînt abundent folosite, de aceea adaptarea ritmurilor grecești la limba latină întîmpină dificultăți.) În epoca imperială, situația se va agrava, vocalismul sărăcind prin suprimarea opoziției de cantitate. Romanii încetează atunci de a fi sensibili la diferența dintre vocalele lungi și scurte, ce e drept, nu fără o oarecare compensare în sistemul fonologic. *a* lung și *a* scurt se confundă într-o singură vocală; *i* scurt și *u* scurt se deschid, devenind *e* și *o*, astfel că în unele cazuri se revine la situația preistorică (acolo unde vocalele neinițiale se închiseseră); dar prin aceasta nu se realizează o îmbogățire a inventarului fonologic, deoarece *e* și *o* existau dinainte; s-ar putea zice, dimpotrivă, că s-a redus inventarul, dacă vocalele scurte nu și-ar fi pierdut în orice caz puterea de diferențiere în raport cu cele lungi. *u* scurt a devenit *o* numai

³ BSL, XXXIX, 115 (1938), p. 49–50.

⁴ Vezi memoriul meu *I et V en latin*, Paris, 1929.

în Occident. S-au semnalat câteva cazuri de $u > o$ în românește (*cot* < *cubitus*, *nor* < *nubilum*, *noră* < *nurus*, *scot* < *excutio* etc.), dar toate se explică în alt chip, afară de *toamnă* < *autumnus*⁵. Important este ceea ce se petrece cu *e* și *o* scurți, care rămân diferiți de *e* și *o* lungi, de aici înainte nu prin cantitate, ci prin gradul de deschidere: vocalele scurte sînt mai deschise, iar cele lungi mai închise, și această diferență devine acum fonologică (fostul *i* scurt se confundă cu *e* închis). În ce-l privește pe *e*, diferența este sensibilă și pentru Orient, căci sub accent *e* scurt devine *ie* (lat. *mel*, fr. *miel*, rom. *miere*), și aici se poate spune că s-a adăugat un fonem nou (iot), deoarece noul *ie* rămîne diferit de cel vechi, de tipul întîlnit în cuvinte ca *ieiunus*: acesta din urmă nu se putea întîlni decît la început de silabă și a devenit consoană fricativă (fr. *j*, rom. *ğ*, apoi *j*), pe cînd cel dintîi apare și după consoană (lat. *perdo*, rom. *pierd*) și nu se transformă în consoană fricativă.

Cît privește pe *o*, în Orient nu regăsim diferența dintre scurt și lung, prin urmare numai în Apus scăderea rezultată din desființarea diferenței de cantitate este compensată prin diferența de deschidere (fostul *u* scurt se confundă cu *o* închis). Aici s-ar putea să fi influențat în Orient faptul că *u* scurt n-a devenit *o*. Deci în locul celor zece vocale din trecut, vom avea de aici înainte șapte în Apus și numai șase în Răsărit.

Am trecut printre unitățile vocalice distinctive pe *e* scurt, care devine *e* deschis; în felul acesta, în Occident sistemul e simetric (un *a*, două feluri de *e*, două feluri de *o*, un *i* și un *u*), pe cînd în Orient el devine schiop, deoarece în scurtă vreme *e* deschis nu mai poate fi considerat ca un fonem vocalic: neaccentuat se confundă cu *e* închis, iar accentuat devine *ie*, deci un diftong; totuși în curînd prima lui parte se confundă cu iot, și deci avem aici o consoană și un *e* nediferențiat din punctul de vedere al deschiderii, prin urmare sistemul vocalic, redus la cinci unități și-a regăsit echilibrul.

Diftongii *ae* și *oe* devin *e* (primul deschis, al doilea închis); *au* are o soartă ceva mai complicată: în limba vorbită devenise în general *o*, cu unele reveniri și pronunțări hipercorecte (*auricula* „ureche” > *oricla*, dar *coda* „coadă” > *cauda*). Unele limbi romanice l-au pierdut cu totul, altele îl păstrează, cel puțin parțial, sub forma *au* (ca în provensală sau română), sau sub

forma *ou* (ca în portugheză). În românește este adesea disociat în două vocale, cum se va vedea mai jos. Ceilalți diftongi descendenți nu jucau aproape nici un rol (parțial s-au păstrat totuși în română: pronumele *cui*, conjuncția *sau* < lat. *cui*, *seu*). (Despre diftongii ascendenți se va vorbi mai departe.)

Accentul, indiferent de schimbările vocalelor, se păstrează, în fiecare cuvînt, pe vocala pe care stătea în trecut, cu trei excepții:

1. Grupul numit *muta cum liquida* (una dintre consoanele *b*, *d*, *g*, *p*, *t*, *c*, urmată de un *l* sau un *r*) nu lungea silaba a cărei vocală preceda acest grup; în perioada tîrzie însă formează poziție stabilă, prin urmare vocala penultimă este accentuată dacă e urmată de un grup de acest fel: *integrum* > *intēgru* > rom. *intreg*.

2. Grupurile *e-o*, *i-o*, *i-e* în silabe diferite se contrag într-o singură silabă, prima vocală devenind *i* și pierzînd astfel, în favoarea lui *o* sau *e* următor, accentul, dacă îl aveau în trecut: *caprēolus*, *pariete* > *capriōlus*, *pariēte* > rom. *căprior* (cu revocalizarea lui *i* după un grup de consoane), *perete* (cu pierderea lui *i*).

3. Derivatele cu prefix, dacă aveau accentul pe prefix, îl mutau pe temă, ori de cîte ori formația era analizabilă: *cōlligo* > *collēgo* > rom. *culeg*, apropiat de *ligo* „leg”, dar *cōlloco* > rom. *culc*, pentru că diferența mare de înțeles între *loco* „așez” și *colloco* „culc” a făcut ca derivatul să nu mai poată fi analizat de vorbitori.

Nemaiînd legat de cantitatea silabei penultime, accentul capătă rol distinctiv: în trecut, *latēre*, ablativul de la *latus* „coastă”, și *latēre*, infinitivul lui *lateo* „stau ascuns”, se deosebeau prin faptul că substantivul avea primul *e* scurt, iar verbul îl avea lung; acum se deosebesc pentru că primul cuvînt e accentuat pe silaba inițială, iar cel de-al doilea pe silaba a doua.

De semnalat că sincope se produce în continuare și poate chiar mai multe decît în trecut. Se pune întrebarea dacă nu cumva continuă și închiderea vocalelor neinițiale, deoarece găsim în această perioadă scrieri ca *alipa* pentru mai vechiul *alapa* (rom. *aripă*), *disculcius* „descult” alături de *calceus* „încălțăminte”. Pare normal să credem că e vorba de forme create mai demult,

⁵ Gh. I. Vănescu, BPh, II (1925), p. 135, crede că deplasarea accentului în *culēg*, *intēlēg* se datorează influenței analogice a participiilor *culēs*, *intēlēs*. Este o soluție imbiitoare la prima vedere, dar cum vom explica diferența între *cōnsuo* > *cos* și *consūtum* > *cusut*, sau între *culc*—*culcat*, *judec*—*judeca*!

⁶ Vezi *Romania*, LV (1929), p. 469—475.

dar neadmise în limba literară și de aceea întâlnite de noi numai în epoca tirzie.

În general se constată o sărăcire a sistemului vocalic. Aceasta este compensată parțial prin redistribuirea vocalelor accentuate și mai ales neaccentuate: găsim vocale deschise în silabă neinițială, vocale originar scurte și totuși accentuate în silaba penultimă, accentul servind acum și el la diferențierea cuvintelor, ceea ce dă mai multe posibilități de utilizare a inventarului. În plus, se folosesc și mijloace extrafonologice, anume se formează multe derivate cu sufixe, ceea ce, lungind cuvintele, permite obținerea mai multor combinații. De asemenea, cu același rezultat, flexiunea sintetică este parțial înlocuită cu flexiunea analitică.

Dar cel mai important mijloc de a repara pagubele produse de împuținarea numărului de vocale este dezvoltarea consonantismului prin crearea de noi unități cu rol fonologic, ceea ce permite o mai mare gamă de complexe sonore.

Consonantismul latin diferă în oarecare măsură de cel indo-european: s-au păstrat două serii de oclusive, cele sonore și cele surde (sonorele aspirate au fost suprimate, prin înlocuirea lor cu *f*, care la rândul lui a devenit în anumite cazuri *b* sau *d*), apoi nazalele obișnuite, una labială și una dentală, „lichidele” *r* și *l* (acesta din urmă cu două variante, una palatală și una velară, care au influențat în chip diferit vocalele precedente, dar nu par să fi fost diferite din punct de vedere fonologic⁷), cele două semivocale, *i* și *u*, apoi trei spirante (*s*, *h*, și *f*, ultimele două provenite din aspirate). De adăugat labiovelarele, *qu* și *gu*, care nu erau nici grupuri de consoane, nici consoane urmate de vocala *u*, ci consoane oclusive cu un apendice labial (rotunjirea buzelor). În sfârșit, ca inovație față de indo-europeană, consoanele geminate, rostite cu prelungirea ținutei, ceea ce le permitea să joace un rol în sublinierea expresivității. În afara gemației spontane, cu caracter afectiv, exista și gemația prin asimilare⁸. Și la consoane distribuția era uneori defectuoasă. Iot intervocalic a dispărut (acolo unde îl mai găsim fusese dublu), *h* era caduc (se spunea *anser* „gîscă” în loc de *hanser* încă din

⁷ Cuvintele erau diferențiate prin vocala sau consoana care urma după *i* și care determina caracterul palatal sau velar al lui *i*; pe de altă parte, *ll* era palatal, dar între *ualles* „ești sănătos” și *ualles* „vâi”, diferența n-o stabilea opoziția între *ll* palatal și *l* velar, ci opoziția între consoană simplă și consoană geminată.

⁸ Vezi lucrarea mea *Les consonnes geminées en latin*, Paris, 1929.

epoca republicană; nici o limbă romanică nu l-a păstrat pe *h*), *gu* apare foarte rar (*lingua* „limbă”, *sanguis* „sînge”), *f* e aproape numai inițial (în interiorul cuvintelor formate cu prefix a fost reintrodus prin analogie: de la *fero* „port”, *de-fero*, dar *orbis* „lipsit”, corespunzător grecescului *orphanos*), *s* intervocalic devenise *r* (genitivul lui *tempus* „timp” este *temporis*, cf. și derivatul *tempestas* „starea timpului”), în sfârșit *b* era rar încă din indo-europeană. Consoanele finale erau slabe, în special *-m* și *-s* au fost devreme suprimați în pronunțare (*nihilum* > *nihil* „nimic”) și reintroși numai sub influența tradiției scrise. Consoanele geminate aveau desigur un mic randament, deoarece adesea gemația era facultativă și în general găsim rareori diferențe de înțeles marcate prin opoziția dintre geminată și simplă (vezi mai sus cazul lui *ll*). O oarecare corectare a distribuției se aduce prin reapariția lui *s* intervocalic, provenit din *s* dublu după vocale lungi (**uissus* > *uissus* > rom. *vis*), a lui *b* în interiorul cuvintelor, dintr-un mai vechi *f* (vezi mai sus).

În epoca imperială, consonantismul se îmbogățește cu elemente noi. *b* se consolidează, pe de o parte prin trecerea la *b* a lui *w* în anumite condiții (*veteranus* > rom. *bătrîn*; *coruus* > rom. *corb*), dar pe de altă parte *b* intervocalic devine *v*, apoi, împreună cu *v* intervocalic provenit din *u* consoană, dispare (*caballus* > *cavallu* > rom. *cal*; *ovis* > rom. *oaie*), ceea ce dă naștere la grupuri vocalice, devenite mai târziu în multe cazuri noi diftongi: *sebum* > rom. *seu*; *lauo* > rom. *lau*, *habes* > rom. *ai*, *habunt* (în loc de *habent*) > rom. *au*, *oues* > rom. *oi* (aici să amintim și rom. *eu* < *ego*). Se mai adaugă și diftongi noi, proveniți din grupuri de vocale, sau vocale și semivocale, care existau de mai înainte, dar erau menținute despărțite: rom. *mei* < lat. *mei*, rom. *lui* < lat. *illuius*.

În afară de *h*, puține unități s-au pierdut din cele vechi. Labiovelarele, înainte de vocale palatale, tind să-și piardă apendicele labial, transformându-se astfel în velare obișnuite (în românește devin palatale: lat. *quinque* > rom. *cinci*, lat. *sanguis* > rom. *sînge*), iar înainte de vocale nepalatale, ele pierd în Răsărit elementul velar, transformându-se în labiale (lat. *quattuor* > rom. *patru*, lat. *lingua* > rom. *limbă*). *s* intervocalic se transformă de timpuriu în *z*⁹, dar în Răsărit el se păstrează. Consoanele geminate se păstrează în oarecare măsură în Apus (se dezvoltă

⁹ Vezi lucr. cit., p. 113.

în italiană), dar în română, cu excepția lui *rr* și *nn*¹⁰, ele se confundă repede cu cele simple. Paguba nu e prea mare, căci și așa randamentul lor era neînsemnat. Mai mare importanță are faptul, cu implicație în morfologie, că consoanele finale și chiar grupurile de consoane finale s-au pierdut aproape fără excepție.

Iată acum punctele unde inventarul s-a îmbogățit substanțial, prin crearea de noi foneme. *u* consoană devine *o* (acolo unde *n*-a devenit *b*), dar în general se va forma din nou (*u* nesilabic rămâne în românește în diftongi, cf. *ou*, *bou*, apoi este reținut sau reintrodus în forme flexionare ca pluralul *ouă*, unde nu mai formează diftong cu *o*). Iot între vocale și inițial devine *g* (lat. *locus* > rom. *gioc*), spre diferență de *i* rezultat din diftongarea lui *e* deschis: acesta se păstrează și devine cu timpul iot, prin urmare avem acum două sunete în loc de unul (cum s-a arătat la p. 24), întocmai ca în cazul lui *u* consoană. Vocalele palatale și iot atacă consoanele precedente, pe care le transformă în muiate, mai tirziu în africte, spirante. Încă de mult se pronunța *k'era*, *g'elu* pentru ceea ce se scria *cera*, *gelu*, dar lucrul nu se observa, pentru că nu se formase o diferență fonologică (diferențierea se obținea cu ajutorul vocalei următoare, *e* sau *i*, în opoziție cu vocalele *a*, *o*, *u*, înaintea cărora velarele se păstrasera nemuiate). Mai tirziu, *k'* și *g'* vor deveni *č*, *g* (rom. *ceară*, *ger*) sau *s*, *j* (fr. *cire*, *gel*) etc., și vor reprezenta foneme noi atunci cînd vor apărea și înaintea lui *a*, *o*, *u*. Dentalele devin africte, *ts*, *dz*: încă în inscripțiile imperiale găsim *natzio* pentru *natio* „națiune” (cf. rom. *țară* < lat. *terra*, rom. *dzi* < lat. *dies*) și în curînd formează foneme aparte. Se pare că încă din antichitate a apărut un *ts* și pe altă cale (cuvinte imitative? *zappus* „țap”, *zinzala* „țînțar”) ¹¹. *s* va fi și el atacat de iot în Orient, unde mai tirziu va apărea fonemul *š* (lat. *sessus* > rom. *șes*). În sfîrșit, din grecește se introduce *z*, pronunțat probabil, ca în grecește, *dz* (lat. *zema* > rom. *dzeamă*).

După cum se vede, numărul consoanelor a crescut simțitor, și, lucru mai important pentru cercetarea noastră, consoanele noi sînt fricative și africte, ceea ce pregătește latina orientală pentru întîmpinarea elementelor de vocabular de origine slavă.

În continuare, consonantismul oriental nu va mai avea de suferit schimbări radicale pînă în zilele noastre, afară de introducerea corelației de timbru, de care se va vorbi mai departe.

PERIOADA ROMÂNĂ VECHĂ

În faza imediat următoare, pînă la despărțirea categorică a dialectelor orientale, schimbările sînt în general puține¹². Se constată o tendință de închidere a vocalelor neaccentuate, care poate continua vechea tendință latină, dar mai curînd trebuie pusă pe seama mediului balcanic¹³: *a* (cu excepția inițialei absolute) devine *ă*, iar *o* (indiferent de poziție) devine *u*: dr. *măcelar* < lat. *macellarius*, ar. *cămeașe* < lat. *camisia*, dar dr., ar. *aduc* < lat. *adduco*; dr. *cunună* < lat. *corona*, ar. *cusurin* „văr” < lat. *consobrinus*). Aceleași schimbări se petrec în bulgară (*maslina*, pronunțat *măslină*, *protokol*, pronunțat *prutukol*), în parte, ce e drept, și în rusă (*a* neaccentuat devine *ă*, dar și *o* neaccentuat, tot *ă*, iar *e* neaccentuat se închide la *i*). În albaneză, găsim de asemenea exemple (lat. *familia* > alb. *fëmi*, pronunțat *fămi*, lat. *contra* > alb. *kundrë*), dar trebuie să ținem seamă că acolo procesele sînt mult mai ample.

Și vocalele accentuate românești manifestă tendința de închidere înainte de *n* (sau de *m* plus consoană): lat. *lana* > dr., ar. *lînă*, lat. *campus* > dr. *cîmp*, ar. *cîmpu* (dar lat. *squama* > dr., ar. *scamă*, lat. *mamma* > dr., ar. *mamă*, prin urmare după *m* trebuie o a doua consoană, care să nu fie tot *m*); lat. *bonus* > dr., ar. *bun*, lat. *uenit* > dr. *vine*, ar. *g'ine*; lat. *comparo* > dr., ar. *cumpăr*, lat. *tempus* > dr., ar. *tîmp*, derivat *tîmpuriu*.

În această situație rămîn tot cinci foneme vocalice, deoarece *ă* e condiționat de lipsa accentului (prin urmare este numai o variantă a lui *a*), iar *i* e condiționat de prezența unei nazale următoare: cum *a* nu apare neaccentuat, nici accentuat înainte de *n*, noile sunete nu pot marca diferențe de înțeles față de *a*. Mai tirziu, *ă* și *i* vor deveni foneme independente. Nu se știe pentru ce, atît în dacoromână, cît și în aromână, apare un *ă* accentuat la conjugarea întii, la persoana 1 plural a prezentului,

¹⁰ Vezi Marius Sala, SCL, XV (1964), p. 169–179.

¹¹ Vezi J. Hubschmid, *Wörter mit s-/z-, ts-im Romanischen, Baskischen und in andern Sprachen*, in R.Li.R., XXVII (1963), p. 364–448.

¹² Vezi E. Petrovici, *Sistemul fonologic al românei comune*, in CL, II (1957), p. 99–102.

¹³ Vezi Al. Rosetti, SCL, XVIII (1967), p. 119–120.

la persoana a 3-a singular a perfectului simplu și la persoana 1 plural a aceluiași timp (în dacoromână această din urmă formă va fi apoi eliminată vezi p. 226). Deci se constituie o opoziție între *cîntam* și *cîntăm*, între *cînta* și *cîntă*. Dacoromâna va mai căpăta pe *ă* accentuat din *e* după consoane dure (*păr*, față de ar. *per*; avem deci acum opoziția *par/păr*). Cînd articolul hotărît se va aglutina, vom avea și *a* final neaccentuat (dr., ar. *casă/casa*). Și prin alte mijloace se va mai obține un *a* neaccentuat neinițial în dacoromână: prin sinereză (*te-aduc*, opus lui *te duc*, *le-aud*, opus lui *le ud*; de notat că *t* și *l* erau muiati și în *te duc*, *le ud*, prin urmare nu muierarea consoanei poate stabili o diferență față de *te-aduc*, *le-aud*; în *s-aud*, opus lui *să ud*, avem diferență fonologică *ă/a*). Mai tîrziu *a* neaccentuat va intra în masă, prin cuvinte de împrumut (întîi cu asimilare? vezi p. 26).

De asemenea *i* este o variantă a lui *a* sub accent înainte de *n*, dar va deveni un fonem independent cînd va apărea în loc de *i* precedat de *rr* (*risus* > dr. *ris*, ar. *aris*). În acest caz, *i* era o variantă a lui *i* după *rr*, dar se creează valoarea fonologică independentă prin încrucișarea celor două variante: *ris* intră în opoziție cu *ras*, iar *mine* cu *mine*. *i* nu mai poate fi numit variantă a lui *a*, pentru că apare în *ris*, și nu mai poate fi numit variantă a lui *i*, pentru că apare în *mine*, ceea ce înseamnă că s-a liberat atît de condiția de a fi urmat de un *n*, cît și de cea de a fi precedat de un *rr*. Apoi pătrunde în limbă prin împrumuturi, din slavă, din turcă etc. În felul acesta româna și-a îmbogățit sistemul vocalic cu două unități (7 în loc de 5), cu rezerva că *ă* nu apare la începutul cuvintelor (*ăla*, *ăsta* sînt pronunțări de mai tîrziu, și regionale). Dacă facem abstracție de achiziționarea cîtorva diftongi, despre care a fost vorba mai sus, acestea sînt singurele schimbări în sistemul vocalic.

Așa-zișii diftongi *ea* și *oa*, care apar în această perioadă, au ost interpretați de acad. E. Petrovici (vezi SGL, I, 1950, p. 178 și diferite studii ulterioare) în chip mai corect ca transformare a lui *e* și *o* în *a*, cu păstrarea palatalizării, respectiv a labializării, pentru consoana precedentă. După cum *cera* a devenit *ceară*, pronunțat *čară*, fără nici un *e*, tot așa găsim un *a* în *fiarbă* alături de *fierbe*, ceea ce ne arată că și *leagă* are de fapt un *i* muiat (scris *le*), urmat de un *a*.

Încă o problemă de consonantism este dispariția lui *ll* înainte de *a* și după accent; lat. *maxilla* > dr. *măsea*, ar. *măseauă*. Aceste schimbări consonantice au urmări nu numai pentru morfologie, ci și pentru accent, de aceea le-am amintit aici. Pierzînd vocala finală, sg. *vițelu*, pl. *vițeli* devin *vițel¹⁴*, *vițel¹⁵*, prin urmare apar cuvinte de mai multe silabe cu accentul pe ultima. De asemenea prin pierderea lui *ll*, în *maxilla*, *e* (<*i*) se contrage cu *a*, care primește accentul (apoi *e* dispăre, lăsînd în urma sa muierarea lui *s*), deci și aici se ajunge la accent pe ultima silabă. Prin aceasta rolul fonologic al accentului se amplifică; în continuare se va ajunge, prin analogie, prin compunere, împrumut și chiar prin jocul liber al elementelor morfologice, la cuvinte accentuate pe silaba a patra, a cincea și chiar a șasea de la sfîrșit: *primăvară*, *călugăriță*, *vințurile*, *șăptesprezece*, *șăptesprezecelea*. Numeroase cuvinte care altfel ar fi omonime ajung să fie diferențiate prin accent (*ăcu* și *acū*, *ăcele* și *acēle* etc.).

În ce privește consoanele, semnalez, numai pentru memorie, că oclusivele (fricativele) surde intervocalice s-au păstrat, spre deosebire de Romania apuscană, unde în linii generale ele s-au sonorizat (lat. *lupus* > rom. *lup*, fr. *loup*, pronunțat *lu*, sp. *lobo*; lat. *casa* > rom. *casă*, fr. *chez*, it. *casa*, pronunțat *caza*).

Schimbări care nu modifică inventarul fonemelor românești, ci numai distribuția lor: *l* intervocalic devine *r* (lat. *gula* > dr., ar. *gură*); dar elementele slave nu mai sînt afectate de această schimbare, deci, cu intrarea lor, distribuția lui *l* se îmbunătățește din nou: dr., ar. *fală*, *silă*. Aceste exemple se adaugă la unele anterioare, în care *l* intervocalic provenea din *ll* sau din *-bul-*: lat. *uallis* > dr., ar. *vale*, lat. *subula* > dr., ar. *sulă*. Grupul *kt* > *pt* (lat. *pectus* > dr. *piept*, ar. *kept*), grupul *ks* > *s* (lat. *maxilla* > dr. *măsea*, ar. *măseauă*¹⁴). Și aceste grupuri au reapărut în limbă prin împrumut. Păstrarea și extinderea lui *rr*, cu valoare de *r* dur, este importantă prin efectul pe care l-a avut asupra vocalelor următoare¹⁵. *e* inițial de silabă capătă înainte un *i* consonantic (*este* e pronunțat *ieste*), iar *o* inițial de silabă, desigur într-un grad mai slab, capătă înainte un *u* consonantic (*om* este pronunțat *uom*). Aceste modificări nu vor începe să joace un rol fonologic (destul de vag), decît în momentul cînd, în secolul al XIX-lea, se vor introduce neologisme pronunțate

¹⁴ Vezi BL, IV (1936), p. 182—186.

¹⁵ Vezi Marius Sala, *art. cit.*, p. 172.

cu *e-* și *o-*: *elan* (față de *e lan*), *ocupă* (față de *o cupă*; pentru *e-* se poate compara situația asemănătoare din rusă).

Mai mult ne vor reține atenția schimbările însoțite de diferențieri fonologice. Velarele muiate, moștenite din latină, nu aveau valoare fonologică. Ele apar mai târziu ca *č*, *ğ* în dacoromână (*ceară*, *ger*), ca *ț*, *dz* în aromână (*țeară*, *dzer*). Unii cred că aromâna reprezintă stadiul primitiv, alții cred că dacoromâna. Este adevărat că în dacoromână grupurile *țio*, *țiu* sub accent au devenit *čo*, *ču* (lat. *fetiolus* > *fecior*), dar în alte cazuri Ț s-a păstrat: *brachium* > *braț*, *terra* > *țară*. Dacă admitem că stadiul primitiv este *č*, *ğ*, putem înțelege că aceste sunete au evoluat în ar. spre *ts*, *dz*, cu care s-au confundat; dacă însă admitem că stadiul primar este *ts*, *dz*, nu vom putea explica de ce acest *ts*, *dz* nu s-a confundat cu *ts*, *dz* ieșit din *t*, *d*+iot, cu alte cuvinte de ce în continuare *ceară* și *țară* au rămas în dacoromână cuvinte diferite. (*č* rămăsese muiat acolo unde Ț devenise dur, de aceea și în aromână a rămas diferență între *țeară* „ceară” și *țară*.) Astfel prima ipoteză pare mai verosimilă. În prezența unui plural ca *raci* de la *rac* (sl. *rakŭ*, pl. *raci*, pronunțat *ratsi*), trebuie să admitem că româna și-a format singur pluralul, după normele ei, nu a luat din slavă forma cu *ts*, pe care apoi ar fi refăcut-o.

Interesant este să știm când au căpătat cele două sunete noi rol fonologic independent. Atita timp cât nu au existat cuvinte de tipul *ker*, *gher*, sunetele *č* și *ğ* din *cer* și *ger* nu erau decât variante ale lui *k* și *g*, înainte de *e* și *i*. Ele ar fi putut juca rol fonologic dacă ar fi apărut înainte de alte vocale, dar nu acesta era cazul. În perechi ca rom. *strică*—*strice*, *porcu*—*porci*, diferența de sens era marcată prin vocalele finale. În dacoromână au apărut din nou *k'* și *g'*, ca urmare a muierii lui *l* în grupurile *cl*, *gl*, dar aceasta s-a petrecut într-o perioadă următoare, în vremea unde ne găsim cu cercetarea se pronunța încă *ureac*’*le* „ureche”, iar în aromână se pronunță pînă azi *gl'em* „ghem”. Diferențierea s-a putut face eventual în perechi ca *giură*—*gură*, sau, dacă socotim că trecerea lui *e* la *a* este atît de veche, deoarece apare și în aromână, diferențierea a putut apărea în perechi ca *ceară* (pron. *čară*)—*cară*. Poate a intervenit și sinereza, în perechi ca *ce-a făcut*—*c-a făcut*. Dacă nu, trebuie să facem apel la împrumuturile din slavă, de unde am luat chiar perechi gata constituite, ca *citi*—*chiti*, sau termeni de opus unor cuvinte românești, ca *chelar* față de *celar*. Dar *ğ* nu exista în slavă.

În orice caz, în locul unui fonem latin, *k*, avem trei foneme românești în opoziții ca *ceară*—*cară*—*chiară*; pentru *g* avem de asemenea trei reprezentanți, dar cu elemente recente (turcești: *ghiol*, *gol*, *giol*).

Cînd *s* urmat de iot a început să se pronunțe *ș*, acesta a căpătat repede rol fonologic: *pisa* (lat. *pisare* < *pinsare*)—*pișa* (lat. *pissiare*). Cum însă *z* plus iot nu exista, a trebuit așteptată intrarea cuvintelor slave pentru a avea pe *j* (*jar*); mai târziu se va adăuga un mare număr de cuvinte în care *j* provine din *ğ* (*joc*). *dz* este deocamdată diferit de *z*, care apare în cuvinte slave (dacă nu cumva *z* din grecește ajunsese deja să se pronunțe *z*). Din slavă este împrumutat *k'*¹⁶, în cuvinte ca dr., ar. *duh*, *hrăni*, apoi noul fonem se întărește prin împrumuturi din alte limbi (maghiară, greacă, turcă).

Ajungem acum la consoanele palatalizate și labializate. Primele există și în limbile slave, dar e greu de spus că avem în română un împrumut¹⁷, cu atît mai mult cu cît consoanele labializate, care nu sînt cunoscute în slavă, fac pereche în românește cu cele palatalizate. Avem două cazuri diferite, dintre care primul nu lasă nici o îndoială în privința felului cum trebuie interpretat. În poziție finală, *i* și *u*, care jucau rol morfologic, s-au redus în pronunțare, cînd erau precedați de consoane (cîteva excepții ca grupurile oclisivă plus *r* plus *i* sau oclisivă plus *r* plus *u* vor fi trecute cu vederea), pînă într-atît încît ajung să nu mai apară decît ca palatalizarea consoanei precedente: *lupă*, pl. *lup'*, *sorbă*, persoana a 2-a *sorb'* (în aromână aproximativ la fel). Rolul morfologic al vocalelor trece asupra consoanelor. Varianta labializată nu dă mare randament, deoarece treptat labializarea se reduce, pînă cînd în unele dialecte și în limba literară dispăre cu totul (în alte dialecte, găsim opoziții ca sg. *hoță*, pl. *hoț*). Dar cea palatalizată prosperă și aduce cu sine dublarea numărului de consoane (cu excepția lui *u* consoană, care e totdeauna dur, și a lui *i* consoană, *č*, *ğ*, care sînt totdeauna palatalizați, celelalte consoane formează, din varianta dură și cea palatalizată, perechi cu rol fonologic: *b*—*b'*, *p*—*p'* etc.; unele dintre cele

¹⁶ Gr. Brîncuș, SCL, XII (1961), p. 470—475, crede că *k* a fost preluat din substratul trac. Vezi și Cicerone Poghirc, R.R.Li., XII (1967), p. 26.

¹⁷ Contra explicației prin slavă, vezi D. Copcea, SCL, XIII, (1962), p. 59—66; Emil Vrabie, R.R.Li., XII (1967), p. 151—154.

palatalizate se folosesc foarte puțin: *d'*, *t'*, *s'*). În această serie se vor încadra și *k'*, *g'*, provenite din *cl'*, *gl'*.

În al doilea caz e vorba de ceea ce se transcrie prin *ea*, *oa*. În toate pozițiile, dar foarte rar în poziție finală, un *e* sau un *o* accentuat au devenit *a*, păstrând însă caracterul palatalizat, respectiv labializat, al consoanei precedente. Astfel adjectivul feminin **secă* devine *s^aacă*, cu *s* palatalizat (scris *seacă*), persoana a treia **rogă* devine *r^aagă*, cu *r* labializat (scris *roagă*) etc. Astfel diferența între *pleacă* și *placă*, între *roagă* și *ragă* nu o marchează vocalele, care sînt peste tot *a* și *ă*, ci consoanele din silaba inițială, în cazul întii *l* palatalizat, *l* dur și în cazul al doilea *r* rotunjit și *r* nerotunjit. Dar în *deal*, *steag* etc., palatalizarea e împrumutată. Găsim și alternanțe cu trei termeni: *tacă*, *t^aacă*, *t^ăacă*.

De notat că *č*, *ğ*, *i*, deși totdeauna palatalizați, pot admite și labializarea: *č^oară* (*cioară*), *ğ^oarsă* (*gioarsă*), *duioasă*. Apoi trebuie să semnalăm că tipul *piatră* nu se încadrează aici, de vreme ce conține un *iot* (nu un *p* palatalizat). Prin aceste schimbări, care au dus la înmulțirea largă a consoanelor, limba română a devenit și a rămas o limbă de tip consonantic. Faptele care privesc palatalizarea și labializarea consoanelor vor fi reamintite la morfologie, unde va trebui discutată influența pe care au avut-o asupra flexiunii: dr., ar. *floare*, pl. *flori*, dr., ar. *leg*, pers. 3-a sg. *leagă*. Aproape fără excepție aceste fapte au fost puse în lumină pentru prima oară de acad. E. Petrovici, începînd cu lucrarea citată mai sus¹⁸.

După secolul al X-lea, pînă la apariția primelor texte românești, schimbările fonologice sînt destul de puține și în general fără urmări adînci. Dispare *dz*, prin contopirea cu *z* (*audzi* devine *auzi*), deci *ț* rămîne fără pereche sonoră. Dispare *ğ* înainte de *o*, *u*, prin transformarea lui în *j* (ambele schimbări avînd loc cel puțin în sudul țării și, prin aceasta, în limba literară), dar curînd va fi reintrodus prin cuvinte împrumutate din turcește (*gioarsă*, *giuac^{er}*). *l* și *n* muiți dispar, lăsînd în urma lor un *iot*, dar situația nu este atît de simplă cît ar rezulta din această prezentare. Dacă în cazuri ca *iepure* < *l'epure* < lat. *lepore*, sau *cui* < *cun'* (păstrat așa în Banat) nu e nimic de adăugat, în cazurile unde consoana dură alterna în flexiune cu cea muiată

¹⁸ Ultimul studiu în timp este al lui Victor Iancu, SCL, XVII (1966), p. 653–659.

s-au înregistrat numeroase exemple de reintroducere a lui *l* muiat la verbe (*scoli*, *speli* etc., forme fără *l* nefiind atestate) și a lui *n* muiat la substantive (*ani* a înlocuit pe *ai*, vezi *ai* la Cătană, B., 74, dar *ani*, ib., 78; 79, ter; 80, ter; la p. 39, *ani* rimcază cu *bani*; vezi și *plămii*, TDRG), în multe cazuri, în special la adjective, nefiind atestate forme fără *n*. Au rămas astfel verbele fără *n* (*spui*, *rămii*, dar *aduni*, *semeni*; vezi, la morfologie, problema iotacizării) și substantivele și adjectivele fără *l* (*purcet*, *goi*). (Pentru cuvintele recente, vezi mai departe.) Cu pierderea lui *l* muiat, se ajunge la fonemele *k'*, *g'*, care se vor consolida prin împrumuturi din turcește (*chior*, *ghiozdan*)¹⁹.

Fapte care privesc numai distribuția vocalelor: reapare, prin împrumuturi, *o* accentuat urmat de *ă*, *e* (*cofă*, *cobe*), apoi *o* neaccentuat (*colibă*) și, de asemenea, se dezvoltă folosirea lui *ă* accentuat (în plurale ca *scări*, *cărți*; vezi morfologia, substantivul).

În sfîrșit, o problemă de mai mare importanță, corelația de timbru a consoanelor, urmare a creării celor două tipuri de consoane palatalizate. Consoana de la sfîrșitul cuvîntului, care poate avea după ea o vocală (și în acest caz vocala hotărîște tipul consoanei), le influențează pe cele precedente, astfel încît, pe cît posibil, să fie toate de tipul dur sau toate de tipul palatalizat, iar consoanele, la rîndul lor, hotărîsc timbrul vocalei următoare: sg. *tînăr* (cu toate consoanele dure și cu vocalele nepalatale), pl. *tineri* (cu toate consoanele palatalizate și cu vocalele palatale; pers. 1 *văd*, *vărs*, pers. a 2-a *vezi*, *verși*²⁰). Avem aici pe de o parte o sărăcire fonologică, prin slaba distribuție a vocalelor, iar pe de altă parte o întărire a tendinței de a avea mai multe mărci pentru fiecare categorie morfologică (vezi p. 64).

SECOLELE XVI – XX

După secolul al XVI-lea nu se mai petrece nimic esențial, schimbările pe care le mai întîlnim sînt numai de distribuție. *ea* redevine *e* (în termeni mai exacți, *a* redevine *e* sub influența

¹⁹ Vezi și părerile exprimate de acad. Iorgu Iordan, LRC, p. 190–199.

²⁰ Vezi SCL, IX (1958), p. 309–314.

consoanelor precedentă și următoare, ambele palatalizate): *lege* > *lege*, *ceată* arc acum pluralul *cete* în loc de *ceate*. S-a spus adesea că *ea* urmat de *e* redevine *e*, dar formula nu este corectă: este adevărat că *ea* se păstrează când este urmat de *ă*, pentru că în acest caz consoana care urmează după *ea* nu este palatalizată (*leagă*, *ceată*); dar pentru ca *ea* să se schimbe în *e* nu este indispensabil să urmeze un *e*, ci o consoană palatalizată, indiferent care e punctul de plecare al palatalizării. În timp ce *deacă* devine *dacă*, *de-uci* devine *deci*. Pe când *steag*, *leac* rămân cu *ea*, *obiceai* devine *obicei*. S-ar putea crede că aici a influențat pluralul *obiceie* dar în alte părți această influență nu se produce: *băiat*, *beat*, *ceac* rămân cu *a*, deși pluralul lor este *băieți*, *beți*, *veci*.

Situația lui *oa* diferă, el s-a păstrat înainte de *ă*, de exemplu *toată*, *moară*, lucru explicabil, deoarece în acest caz ambele consoane sînt nepalatale. Dar fiind în silaba următoare se găsește un *u* consoană, atunci, sub influența celor două consoane înconjurătoare, prima labializată, a doua labială, *oa* devine *o*, deci dispăre *a* tocmai ca în cazul lui *ea* relatat mai sus. De aceea zicem două în loc de mai vechiul *doauă* și de asemenea *nouă* (pronume), *nouă* (numeral), *ouă*, *plouă*, *rouă*, *vouă*.

Deprinderea de a întilni pe *oa* numai în silabă accentuată nefinală a dus la eliminarea lui în alle situații și fără să urmeze o labială. În limba literară, s-a ajuns în general la pronunțarea lui *oa* în două silabe: *coafor* (fr. *coiffeur*), *trotuar* (fr. *trottoir*), în timp ce neliterar se pronunță în unele cazuri *o*, în altele *a*: *contro* (fr. *Cointreau*), *trotal*²¹ (fac abstracție de rarele cazuri unde întilnim procesul invers: *exploada* pentru *exploda*).

Se răspindește *a* neaccentuat, întii prin împrumuturi din turcește, poate la început prin asimilare (în cazuri ca *saca*), dar și fără asimilare, în exemple ca *hatîr*. Mai pe urmă *a* neaccentuat apare frecvent în împrumuturi romane și internaționale (*cartel*, *catod* etc.). De asemenea reapare *e* accentuat urmat de *ă*, tot în neologisme (*seră*, *contesă*). Se introduce prin împrumuturi *e* inițial de silabă nepreiotat: *esență*, *suedez*. Se răspindește *g* înainte de vocale nepalatale, prin împrumuturi din turcește (*magiun*, *giugiuc*). În cuvintele noi nu mai dispar *t* și *n* muiate: *generali* (dar *colonei*), *termini* etc.

În această perioadă se răspindește palatalizarea labialelor (*bîne* > *ghine*, *copii* > *copchii*), care apare și în aromână, totuși

²¹ Vezi BL, III (1935), p. 45-47.

nu datează din perioada de comunitate, pentru că în dacoromână pe de o parte este un fenomen dialectal (de altfel pe cale de a fi eliminat), pe de altă parte, după cit se pare, era recent în vremea lui Cantemir, începutul fiind făcut cu *f* care devenea *h'*, după cum a arătat Al. Lambrior²².

Nu am date asupra momentului cînd a apărut sinereza în grupuri ca *n-apucă*, *c-ajunge* etc. De semnalat că varianta *l-* (dintr-un mai vechi *lu*) a pronumelui personal capătă valoare morfologică: *l-aduce*, față de *le-aduce*.

Și acum citeva concluzii asupra evoluției de pînă aici. Vocalismul, simplificat în epoca latină tîrzie, a fost reddezvoltat parțial în românește prin introducerea lui *ă* și *i*; distribuția, stînjinită în diverse puncte prin diverse accidente, a fost în general perfecționată, pentru utilizarea completă a inventarului, astfel că astăzi toate vocalele pot fi folosite independent de poziția silabei în corpul cuvîntului (cu excepția lui *ă*, care nu apare la inițiala absolută decît în *ăl*, *ăst*). Găsim astfel: *a+n*: *ban*; *a+m+consoană*: *lampă*; *ă* accentuat *+n*: *înlănțuie*; *e+n*: *dens*. Accentul, devenit liber, are rol fonologic și aduce astfel economic de material sonor. Consonantismul a fost larg completat cu africată, fricativă, muiată, rotunjite, apoi cu *h* (pierdut în latină), cu iot și cu *u* consoană. În general sînt puține lucruri de împrumut, și acelea aproape numai pentru a completa sistemul și pentru a permite o folosire mai completă a inventarului.

Am vorbit foarte puțin și numai în treacăt despre variantele dialectale. A existat o luptă între diversele forme, dar avînd în față rezultatele, ne putem da ușor seama care din variante a fost mai tare, astfel că am putut neglija pe cele care au fost eliminate (rotacismul lui *n*, schimbarea în *a* a lui *ă* neaccentuat, în exemple ca *barbat* sau chiar *facut* etc.).

Urmează să vedem acum situația actuală și aici nu mai putem trece cu vederea formele dialectale și nici pe cele considerate vulgare (în realitate, adesea e vorba de formele dialectale muntești). Vom ține seama și de puternica presiune a limbii oficiale (manuale normative, presă, edituri etc.), care nu mai permite libera dezvoltare a modificărilor.

În ce privește vocalismul, întilnim aproape numai probleme de distribuție. Vocalele finale accentuate: *pembă*, *maro*; *o* final neaccentuat: *radio* (la vocative exista dinainte).

²² Vezi A. L. Roselli, *Sec. XVI*, p. 64.

O modificare cu efecte asupra morfologiei este închiderea lui *e* în *i* și sincopa lui *i*, ambele în silaba penultimă. Primul fenomen a fost remarcat de acad. Iorgu Iordan, care îl explică prin disimilare²³: se zice *fete*, dar *fetile*, ceea ce ar însemna că, din cauza lui *e* final, *e* din silaba precedentă se schimbă în *i*. Dar explicația nu e cu totul convingătoare, deoarece închiderea lui *e* nu este limitată la această situație. Se pronunță regional și *feti* și în multe cazuri pluralul cu *-i* în loc de *-e* a devenit literar: *ceasure* > *ceasuri*, lat. *gallinae* > rom. *găini*, fenomen discutat pe larg de acad. Iorgu Iordan (ce e drept, *-i* nu mai marchează aici decît palatalizarea consoanei precedente; problema va fi reluată la morfologie). Se pune totuși întrebarea dacă **găinele* a devenit *găinile* sub influența lui *găini*, sau, dimpotrivă, **găine* a devenit *găini* sub influența lui *găinile*. Unele fapte ar pleda în favoarea acestei din urmă ipoteze, în primul rînd situația cuvintelor la care forma cu *-i* nu s-a generalizat: oricare din noi poate rosti ocazional *vecinile*, dar nu *două vecini*; *științele* e răspîdit, *științi* e regional (cf. *babiți*, Șez., XV, 131). În pronunțarea rustică se închide și *-le* în *-li*: *fetili*, dar **feteli* nu există, ceea ce ar dovedi că închiderea lui *i* final s-a produs după a celui medial. Alte fapte însă pledează împotriva explicației prin disimilare. Dacă *fetele* ar fi devenit *fetile* prin disimilare, ar urma să admitem că apoi *fetile* a devenit *fetili* prin asimilare, lucru neverosimil. Și alte vocale în poziție neaccentuată și mai ales finală se scurtează și se închid. Să nu uităm reducerea lui *i* și *u* finali, de care a mai fost vorba; apoi, în Moldova, *e* final neaccentuat devine *i* (*șăpti*), *ă* neaccentuat devine *i* (*cînti*); vezi și genitivul în *-ii* pentru mai vechiul *-ei* (*fetii*). Să adăugăm apoi exemplele de tipul *sălbatic* < *sălbatec*, *piersică* < *piersică* etc.

Este de altfel probabil că în silaba penultimă închiderea lui *e* la *i* nu e frecventă decît în vecinătatea anumitor consoane, și anume după cele continue, ceea ce face cu atît mai probabilă ipoteza că avem de-a face cu un proces de influențare din partea consoanei anterioare (și, bineînțeles, din partea lui *l* următor), și nu din partea vocalei următoare. Amintesc cu această ocazie de faptul că închiderea vocalelor merge pînă la sincopă, atunci cînd *i* e precedat de *r*:

²³ LRA, p. 24; LRC, p. 183. Prin reacție față de pronunțările rustice ca *ilev* pentru *eleu* și față de cele grecești moderne ca *iconom*, unii pronunță *egrasie* pentru *igrasie*.

drumurle, Birlea, B., p. 8 (pronunțarea reiese din ritm, căci grafia, ca în multe alte cazuri, este cea oficială, cu *-ile*). Pronunțarea sincopată ne este bine cunoscută din practică (cu însumi cred că pronunț așa). Pentru cei care nu acceptă decît mărturiile scrise, pot trimite la Grigore Alexandrescu, p. 143: *pasurle*. Adaug că sincopa apare și la singularul articulat al declinării a treia: *iepurle*. Amintesc că am explicat pe *mînuri* din *mînurle*²⁴. Faptul că în toate exemplele s-a pornit de la cvadrisilabe cu accentul pe prima (nu avem exemple ca *gur'le*) este o dovadă că e vorba în primul rînd de scurtare (argument în plus pentru ipoteza că formele articulate au fost mai ușor ciștigate de închidere).

Cînd consoana precedentă nu este *r*, ci *t*, se poate produce sincopa lui *e*, dar a celui care precedă pe *t* și care la rîndul său e precedat de o continuă: *degetele* devine *deștele*, Șez., XIV, p. 130; Cîușanu (s.v. *deșt* și sub *întuneric*); Vissarion, M., p. 63 (vezi și *deștile*, mai jos); de aici forma nearticulată *dește*, Șez., XIII, 120 (Bogza); *dește*, Doine, 145 (*degile* la Bogdan, NV, 186), apoi singularul *deșt*, Vircol, 63; Cîușanu, s.v. *da*, s.v. *deșt*, s.v. *sbura*, s.v. *sugiu*, s. v. *tiuliuliuc*; Codin, NL, 134 (bis), 141; Vissarion, M., 63; *dești*, Vircol, 43; *deștiu*, Șez., XIII, 194 (Vilcea); Vircol, 21; 60 (bis); 63. Cunoșc un singur exemplu cu o oclisivă: *scriptele* pentru *scripetele* (Odobescu într-un pasaj pe care nu-l pot regăsi), de unde sg. *script* (BPh, V, 1938, p. 172 cf. TDRG). Dar în aromână există *capitle* (Căpitan, Ar., p. 388).

Să vedem acum cazurile unde închiderea lui *e* merge numai pînă la *i*. Peste tot urmează *-le*, fie articolul singular, fie plural. Pentru unele din exemplele care urmează există forme cu *-i* nearticulate, deși pluralul oficial este cu *-e*. (Acestea se vor găsi la morfologie, p. 113 și urm.) În alte cazuri pluralul este normal cu *-i*, deci o scriere *-ile* nu prezintă aici nici un interes.

-rile: *caierile*, Lungianu, DP, 49 (de notat că plurale neutre nearticulate de tipul *caeri* nu există); *cartușierile*, id., PG, 31; *cîntarile*, Vircol, 62; *ferestrele*, Broșteanu, 94; Birlea, C., 359; Doine, 240; Cătană, B., 62; 65; 132 (§ din *ferestrele*, Șez., XIV, 148, vine desigur de la pluralul *ferestți*); *firile* (Șez., XIII, 100; 105; Codin, NL, 126 (și *firele*); *finarile*, Bogdan, NV, 63; *finarilor*, id., 63 și 64; *fluerile*, Șez., XIII, 52; *ginerile* (sg.),

²⁴ BL, IV (1936), p. 100--102.

Dumitrașcu, PO, 44; *gineri-său*, id., 54; 59; Vissarion, M., 202; *horile*, Doine, 35 (bis); 194; 200 (ter); Birlea, C., 9; 51; 132; 183 (bis); *literile*, Vissarion, M., 179; *membrile*, Șez., XV, 18; *murile*, Marian, H., 54; 59; 83; 108; 136; 142; 150; 163; 180 (bis); Birlea, C., 23; Cătană, B., 130; Doine, 43 (*murele*, rimează cu *pădurile*; la fel Șez., XV, 88); *murili*, Șez., XV, 192; *nas-turile* (sg.), Șez., XIII, 49 (Olt.); *operile*, Bogdan, NV, 212; *picerile*, Vircol, 70; 86; *pietrile*, Șez., XIII, 37 (Olt.); Marian, II., 174; Lungianu, PC, 75; Birlea, B., 43 (bis); 44 (ter); 76 (bis); Birlea, C., 124; 167 (ter); 172; Căușanu, s.v. *plînge*; *pietrilor*, Vircol, 54; Cătană, B., 143; *chetrilor*, Șez., XIII, 195; *k'etrile*, *k'etrile* (?), BL, I, 106; *praporile*, Birlea, B., 94 (bis), cf. la neutru *prapuri* la p. 99; *soacrice*, Vircol, 82; *taberile*, Birlea, B., 9 (dar *tabere*, ib.); Birlea, C., 174; *vedrili*, Lungianu, DP, 17. Sint multe exemple din Oltenia, dar în Moldova aceasta este pronunțarea obișnuită și nici în Muntenia nu e rară. În deceniile trecute mai rar se vedea scris altfel decît *operile* și *literile*, iar *ultimile* este curent și azi.

Cea mai aproape de *r* este, evident, consoana *l* și, într-adevăr, găsim multe exemple și pentru aceasta: *ăznalile*, Vircol, 22; *ghiulele*, Jipescu (la ȘIO, II, 1, 183); *lulele*, ȘIO, II, 1, 239; *Măgurelilor*, Vircol, 35 (bis); *moghilile*, I. Gr., X, 18; *nuelile*, Vircol, 51; 87; *oțelili*, Lungianu, DP, 94; *pătulile*, Vircol, 63; *perdelile*, ȘIO, II, 1, 290; *pistoalile*, Vircol, 25; 29; *poalile*, Vircol, 29; *smicelile*, id., 39 (*zmicelile*, id., 69); *stelile*, id., 51; 87; *șopîrtele* (rimează cu *lunile*), Marian, H., 175; *șopîrlili*, Vircol, 64; *țoalili*, Vissarion, M., 38; *vadelile*, ȘIO, II, 1, 374; *vîlcelile*, Vircol, 70; *zîlile*, id., 69; *zîlili*, Lungianu, DP, 94; id., PC, 63. De notat că în cazurile *pistoalili*, *poalili*, *țoalili*, forma cu *i* n-ar justifica prezența lui *oa*.

Alături de *r* și *l*, vom pune pe *n*, consoană continuă: *Bunile* „Ielele”, Pîrvescu, H., 82; *cădinile*, Vircol, 22; *căminile*, Odobescu, 426; *cătanile*, Vircol, 69; *finile*, id., 80; *hainile*, BL, I, 104; *prunile*, Vircol, 57; Lungianu, DP, 9; *ruinile*, Broșteanu, 47; *scaunile*, Dumitrașcu, PO, 56; *sprîncenile*, Birlea, C., 94; *sprîncenile*, Vissarion, M., 60; Coșbuc, B., 141; Vircol, 37; Furtună, F., 26; *unile*, Șez., XIV, 54; *vecinile*, Șez. XIII, 8 (Putna).

În mod curios, cu *m* n-am găsit decît puține exemple: *buciumile*, Furtună, F., 24; Lungianu, DP, 91; *glumile*, Vircol, 53 (bis); *victimile*, Odobescu, 427.

În schimb găsim numeroase cu *č*, ceea ce nu trebuie să ne mire (căci vom constata la morfologie că *-e* este adesea eliminat de la pluralul aceluiași substantive): *bicile*, Vissarion, M., 76; *cîntecile*, Șez., XV, 18; *farmecile*, Marian, H., 108; Birlea, C., 174 (*farmecele*, rimează cu *bine*); *foarfecile*, Birlea, B., 196; Căușanu, s. *pisc*; *ibovnicile*, Șez., XIII, 8; *minecilor* (dar *minicute*), Odobescu, 418; *oltencili*, Lungianu, DP, 17; *merc iernatici*, *văratici*, Vircol, 14; *piticile reforme*, V. Rom., XXX, 2, p. 17; *pîntecile*, Dumitrașcu, PO, 67; 73; Șez., XIII, 58; *puricile*, Codin, NL, 48; *șoarecile*, Dumitrașcu, PO, 43 (bis).

Cu *g* n-am găsit nimic, probabil pentru că în general temele în *-g* sint mai rare (vezi totuși *fragi*).

Urmează *ț*, destul de bine reprezentat: *cofițele*, Șez., XV, 54; *fețițele*, Lungianu, PC, 71; Vissarion, M., 76; *drăguțele* (?), Birlea, C., 205; *lavițele*, Coșbuc, F., 97; *portitli*, BL, I, 100; *portili*, Vissarion, M., 90; *șchițele*, Șez., XIV, 60; *șuvițele*, Bogdan, NV, 193; *trîmbiților*, id., 71; *trîmbițele*, Coșbuc, B., 162.

În mod inexplicabil sint foarte răspîndite exemplele cu *t* (aici intră și cuvintele terminate la singular în *-scă*): *capetile*, Șez., XIII, 46; 80; 95; Odobescu, 108 și 151; *cețile*, Vircol, 69; *clopotile*, Doine, 25; Odobescu, 109; Birlea, C., 93 (*clopotele*, rimează cu *zorile*); *cumnatili*, BL, I, 101; *cuțitile*, Vircol, 79; *degetile*, Șez., XIII, 71; 80; 81 (bis); *drustile*, Birlea, B., 72; *fețili*, BL, I, 105; *giștile*, Vircol, 83; *muștile*, Vasiliu, *Pov.*, 30; Birlea, B., 9; 10; 16 (cf. însă la morfologie forma nearticulată *muști*); *nevestile* (*nevestele*, rimează cu *mustățile*), Doine, 27; Șez., XIII, 191; *orjatili*, Codin, NL, 55; *păcatili*, id., 29; *păcatile*, id., 49; *plăcîntile*, BL, I, 105 (bis); *satili*, ib., 101; *simbetile*, Șez., XIII, 173; *vitile*, Vircol, 28 (bis). De notat că un *i* veritabil ar fi schimbat pe *t* în *ț*, iar la *nevestă* pluralul cu *-i* veritabil ar fi trebuit să fie **nevești*.

Cu *d*, în schimb, n-am găsit decît două exemple (și aici un *i* autentic ar fi schimbat pe *d* în *z*): *gradile*, Vissarion, M., 109; *lebedile*, Șez., XIV, 139 (pluralul *lebezi* există).

După aceasta nu ne mai rămîn decît cazuri cu totul izolate: cu *b*, *vorbili*, Codin, NL, 89; *vorbile*, Vircol, 67; cu *j*, *rujile*, Marian, II., 81; 93 (dar și nearticulat, *ruji*); 104 (și nearticulat, *ruje*), Birlea, C., 127; cu *p*, *iepile*, *iepile*, Vircol, 28; cu *ș*, *țapușile*, Lungianu, PC, 92; cu *z*, *pupizile*, Șez., XIII, 134 (aici avem doi *e* interiori trecuți la *i*). N-am notat, pentru că mi s-au

părut normale, exemplele de felul lui *putineile*, Vissarion, M., 237; *budăile*, Șez., XV, 148; *călcăile* etc. Mai adaug că există și exemple de tipul *făclălii*, BL, I, 100, unde numai *i* final prezintă fenomenul discutat.

Am dat tot materialul de care dispuneam, deși este fragmentar și lasă numai să se întrevadă cit de răspândit este fenomenul. El apare desigur la toate consoanele, poate nu în aceeași măsură ca la *r*, *l*, *n*, *č*, *t*, și în toate părțile țării. Nu este vorba de o asimilare, ci de o tendință de închidere a lui *e* neaccentuat în silaba penultimă; dar această silabă este penultimă din cauză că e urmată de articolul *-le*, ceea ce înseamnă că fără articol avem de-a face cu silaba finală. Important este pe de o parte că *e* este desinența de plural a femininelor, iar pe de altă parte că în cursul istoriei limbii române un număr destul de mare de substantive feminine a schimbat desinența de plural *-e* în *-i*. Este prin urmare o tendință veche și dezvoltată, care afectează morfologia. De aceea se pune întrebarea dacă face bine gramatica oficială, care o combate.

Admițind triumful acestei tendințe, am ajunge la o nouă organizare a flexiunii: pluralul femininelor ar fi întotdeauna cu *-i* (adică, în cea mai mare parte a cazurilor, cu muieră consoanei finale a temei), deoarece după plurale articulate ca *muștile* se formează plurale nearticulate ca *muști*, iar la neutre, cu sincopa lui *i*, am avea pluralul nearticulat *gîndur*, articulat *gîndur'le*, cu articolul *-le*, același pe care îl găsim astăzi la *case-le*, deci structura ar fi relativ simetrică. În principiu n-ar trebui să avem nimic împotriva acestei organizări. Motivul pentru care nu o putem admite (și pentru care, de fapt, și fără intervenția oficialității formele noi au aspect vulgar) va fi expus la morfologie: tendința mai nouă este ca la feminine să se generalizeze pluralul cu *-e*.

Tot aici urmează să examinăm o tendință de scurtare a cuvintelor pe altă cale. În primul rînd avem o serie de haplogonii, toate cam de același tip: *jumătate de* > *jumate de* > *juma de* (cf. *jumătat*, Vircol, 76), *altă dată* > *al dată*, *3 sute de lei* > *3 su di lei* (auzit de mine în Moldova), *o bucată de* > *o buca de* (Marian, H., 64; 143; 165). Este în fapt o continuare a unei tendințe mai vechi, care a dus la *bogătate* < **bogătătate*, *dreptate* < **dreptătate* etc. Dar nu e singurul tip de scurtare. La numele de rudenie, întâlnim *sor-mea*, *nen-tu*, *ta-su*, *fra-su*, *fa-sa* (BL, XIII, 1945,

p. 156—159), apoi *poate să* > *poa să*, imperativele *las'*, *pas'*, *scoal'* (Pușcariu, DR, VII, 1934, p. 4, care vorbește de „afonizare”); se mai poate adăuga *o dat'* și altele. În Maramureș sint frecvente scurtările numelor de persoană, ca *Gheo*, *Dumi* (vezi *Gheo*, *Ioa* la L. Morariu, II, 2, p. 62; *Gheo* și în Muntenia, BPh, V, 1938, p. 165, unde se găsesc și alte referințe; *alea* pentru *aleargă*, ib., p. 158; *păzea*, bine cunoscut). Alte cazuri: *paisprece*, *paispe* etc., *șaispe*, care trebuie puse în legătură cu *paisprezece* < *patrusprezece*, *șaiszeci* < *șasezeci* etc. În sfîrșit, lucru banal, consoanele finale în fața altor consoane inițiale sint adesea suprimate: *ni-o păru mai rău* (GS, VI, 1934, p. 206), *to pentru tot* (Vircol, 70; 82; 87, bis) și alte exemple curente ca *o făcu bine*, *o fo mult* etc. Toate acestea sint așa-numite „Allegroformen” (forme folosite în vorbirea grăbită), care apar cu intermitență, uneori se mențin, alteori sint eliminate. Mulți încearcă astăzi să readucă în limbajul normal pe *patrusprezece* și *șasezeci*.

N-am luat în discuție cazurile ca *dracu*, în loc de *dracului* pentru care vezi p. 160.

Corelația de timbru a consoanelor a încetat de a mai fi productivă, rare cazuri ca *deperți* (Bîrlea, G., 101), *împeci*, de la *depărta*, *împăca* sint simțite ca abateri de la normă. De asemenea *e* și *o* accentuați, urmați de un *ă* sau de un *e*, nu se mai schimbă în *a* cu menținerea alterării consoanei precedente. Acad. Iorgu Iordan (LRA, p. 27) citează exemple ca *ipohoandă*, *pedagoagă*, *state majoare*; *burlească*, *grotească*, *livrească*, *picarească* (un exemplu mai demn de luat în seamă ar fi *pitorească*), în opoziție cu *humorescă*. Părerea autorului este că aceste cuvinte primesc schimbarea în măsura în care devin populare, deci se asimilează cu cele vechi. De fapt schimbarea nu se mai produce de mult (cuvinte de origine slavă ca *pernă*, *sobă* o atestă), ea a rămas vie numai acolo unde a ajuns să joace rol morfologic, de exemplu să accentueze diferența între persoana a 3-a și celelalte persoane la verbe ca *a convoca* (*convoc*—*convoacă*) sau între singular și plural la feminine (*calească*—*calești*) sau la neutre (*bidon*—*bidoane*). Dar la verbele și la femininele intrate în ultima vreme a pierdut și acest rol, vezi de exemplu *arogă*, *evocă*, *invocă*, *disecă*, *rezidentă*, *șefă*. Cele citeva excepții sint într-adevăr populare (ceea ce demonstrează că părăsirea alternanței își are originea în limbajul oamenilor culți): *analoagă*, *monotoană*, *adreasă*, *obsearvă* sint pronunțări care marchează imediat pe vorbitor ca incult. Deci

procesul nu este de la forma simplă la cea cu alternanță, ci invers.

Citeva cazuri de alternanță ceva mai curioase. Între două consoane palatalizate, *oa* apare ca *e* în *picere* (*picerile*, Vircol, 70; 86; *picierile*, Vissarion, M., 162; *picerele*, id., 161), frecvent în trecut în toată Muntenia, și *fuire*, pl. de la *fuior* (SGL, VIII, 1957, p. 107), care se alătură mai vechiului *Stenziene* (lat. *sanctus dies Iohannis*?). În schimb, vezi pluralul *piraie* < **piroaie*? (în care caz sg. *pirău* ar fi refăcut din pl. *piraie*), cf. alb. *porrua*, bg. *poroi* „torent cauzat de ploaie”? Aici prin urmare *r* dur ar fi menținut pe *a*. Și *io* suferă modificări: fr. *maillot* devine *maieu* (Mag., 25. VII. 1959, p. 7, col. 5; RL, 28. VI. 1963, p. 1, col. 4—5; vezi și DLRM); fr. *boyau* > *bateu*; fr. *rêchaud* e pronunțat de foarte mulți *rișeu*. În sfârșit, popular se aude *băinet* pentru *baionetă* și *maîneză* pentru *maioneză*. Toate acestea sînt încercări de a reduce diftongii, încercări sortite eșecului, deoarece dicționarele normative se opun cu drept cuvînt, și, desigur, cu efect.

Reducerea diftongului a fost în cea mai mare parte operată în mod durabil în cazul lui *au*. Din antichitate, în anumite situații, *au* devenise *a* (*Cladius* pentru *Claudius*, *Agustus* pentru *Augustus*, vezi și rom. *agust*), totuși în multe cuvinte s-a păstrat, dar cu disocierea celor două elemente componente: *a-ud*, *ca-ut*, *ta-ur*, *la-ud*, chiar și acolo unde diftongul a apărut mai târziu, prin transformarea unui *b* în *u*: *sta-ul* < lat. *stabulum* < *stabulum*. S-a păstrat numai în finală absolută: *au*, *sau*, *lăudau* etc. Ca excepție, se poate cita *ău-stru*, cu diftongul menținut (< lat. *auster*). Diftongul e disociat și în împrumuturile recente: *Cla-ădiu*, *aerona-ăt*, *cosmona-ăt*, *precă-ut*, *a-ăt*, *A-ăt* și aceeași este situația lui *eu*: păstrat în finală absolută (*eu*, *meu*, *seu*, *leu*, *jerseu*) și disociat în celelalte cazuri: *le-ul*, *jerse-ul*, *terape-utică*, *farmace-utic*, *re-umatism*, *te-uton*, *pse-ăt*.

(Despre reducerea alternanței *a/ă*, de origine morfologică, se va vorbi la morfologie.)

Alternanța *a/e* își are originea în corelația de timbru: lat. *mensa*, pl. *mensae* a dat normal sg. *measă*, pl. *mease*, apoi, cînd a intervenit influența celor două consoane muiate, pluralul a schimbat pe *a* în *e*, iar la singular, intervenția finalei dure a schimbat pe *m* muiat în *m* dur, deci s-a ajuns la alternanța *masă/mese* (la fel *fată/fete*, *pară/pere* și altele). După acest model

s-au creat citeva exemple unde originalul era cu *a* și deci n-ar fi avut nici un motiv fonetic să formeze pluralul cu *e*: *barză/berze*. Astăzi această alternanță este cantonată la exemplele tradiționale. Un singur caz nou, explicabil prin etimologie populară: *pană* (de mașină) ar trebui să aibă pluralul *pane*, dar se spune în general *pene*, prin confuzie cu *pană* (de la păsări). Un amănunt anecdotic: prin 1930 un negustor bucureștean mi-a povestit că la Londra, la o fabrică, a găsit o stofă „mai ieftină cu o *pană* la metru” (*pană* era singularul refăcut de la *penny*, luat drept plural).

Scăderea în intensitate a alternanței *e/ea* apare și la verbe și adjective. Dacă singularul este în continuare *leapăn*, *freacă*, într-o serie de cazuri *a* a fost eliminat, sub influența altor forme ale paradigmei, de exemplu: la verbe, *depăn* (*deapăn*), *legăn* (*leagăn*), *lepăd* (*leapăd*), *rezem* (*reazem*), *semăn* (*seamăn*), *trepăd* (*treapăd*); apoi la adjective, *gemăn* (*geamăn*); la substantive, *jnepăn* (*jneapăn*).

Un ultim amănunt curios: dacă în general alternanțele au scăzut în importanță, există un tip de *ea* care se dezvoltă în momentul de față. Pornindu-se desigur de la forma scrisă, care nu diferențiază pe *ea* de *e-a*, se pronunță peste tot, sub accent, într-o singură silabă, în exemple mai vechi, *tea-tru*, *o-cean*, și într-unele pe care le socotesc mai noi (de astăzi dată pronunțarea lui *ea* într-o singură silabă nu mai e generală), ca *lean-dru*, *la-u-reat*, *bacalau-reat* (conform etimologiei, trebuie să se pronunțe *laure-at*), *do-lean-țe*, *condo-lean-țe*, *i-deal*, *su-pleant* (uneori cu pluralul *suplenți*), *ce-rea-le*; acesta din urmă fiind folosit aproape numai la plural, n-a existat un punct de plecare pentru schimbarea în **cerele*. La televiziune se pronunță uneori *crea-ție* și, regulat, *ma-cheaj* (în loc de *machi-iaj*). Fenomenul apare și la nume străine, de exemplu *Or-léans*. Sînt și alte încercări de a evita pronunțarea *e-a*: *ceriale*, *impermiabil* (pronunțări foarte frecvente, cf. „Tempo”, 19. IV. 1940; de notat că *i-a* nu formează diftong), apoi *creia*, *agreia* etc. Unele exemple arată că și *e-o* se pronunță într-o silabă: *acor-deon* (acum vreo trei decenii era la modă un cîntec care începea cu *Cînta odat-un acordeon*; la televiziune se aude *macheor* (pentru *machi-ior*).

Există și tendința de a scinda un *e* simplu în doi, în vecinătatea lui *r* (mai ales între doi *r*): *preerie*, *Sfinr. gheț.*, 239; 5 *Săpt.*, p. 108, 110 și urm.; RL, 7. X. 1966, p. 6, col. 3 (a

fost și un film *Cintecul preericii*; dimpotrivă, *feerie*, cu un singur *r*, e pronunțat adesea *ferie*). Și *o* este scindat în aceleași condiții: *prooroga*, *prolog*, *cooproprietar* („Tempo”, 28. III. 1939; dar *copta*, *coperativă*), *furouri* pentru *furori* (BL, XVI, 1948, p. 144). Această tendință are rădăcini mai vechi: *creier*, *greier*, *prier*, din *erer*, lat. *gryllus*, *Aprilis*, apoi *proor* < *prora*, *praoroc* < v. sl. *prorokŭ* etc. (cf. BL, III, 1935, p. 50–51). Este, desigur, greu de pronunțat *-rer-*, *-ror-*; dar mai găsim și *bour* < lat. *bubalus*, *nour* < lat. *nubilum*, alături de *cot* < lat. *cubitus*, *soc* < lat. *sabucus*.

În perioada dintre cele două războaie, cînd influența franceză a atins maximum de intensitate la noi, au apărut în pronunțarea unora vocalele *ō* și *ū*: *coafōr*, *dizōr*, *flōrt*, *fōtru*, *likōr*, *șofōr*, *șomōr*; *alūră*, *būro*, *carūră*, *kūvetă*, *epūiza*, *pardesū*, *pūneză*, *trūc* (Iordan, LRA, 42). Alf Lombard, în *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935, p. 130, a arătat că îl avem pe *ō* în *pleosc*, deși nu-l simțim ca atare. În lumina corelației de timbru, vom crede mai curînd că este un *l* muiat, urmat de *o*. În orice caz, cele două sunete n-au prins, o parte dintre cuvintele citate (*dizōr*, *alūră*, *carūră*) nu se mai folosesc, celelalte s-au păstrat sub forma româniată, contemporană sau chiar anterioară celeilalte (uneori anterioară influenței franceze directe): *coafor*, *fetru*, *lichior*, *șofer*, *șomer*; *birou*, *chiuvetă*, *epuiza*, *pardesiu*, *truc*; singure *flōrt* și *pūneză* se mai pronunță normal cu *ō* și *ū* (dar primul nu e răspîndit, iar al doilea este înlocuit de mulți cu *pioneză*). Nici introducerea vocalelor nazalizate (*marō*) nu a reușit.

Puține date în legătură cu accentul. Există o oarecare fluctuație în cazul unor cuvinte vechi sau relativ vechi, dialectul moldovenesc avînd tendința să retragă accentul spre inițială, în timp ce cel muntenesc îl are uniform pe silaba finală cînd e terminată în consoană și pe penultima, atunci cînd ultima se termină cu o vocală. Dau accentul moldovenesc, intrucît cel munte-nesc a fost definit: *bo'lnav*, *du'sman*, *frî'nghie*, *gî'ngaș*, *gî'ngie*, *gî'ngav*, *ho'leră*, *le'sin*, *mî'rșav*, *pe'striț*, *Ște'fan*, *vu'ttur* (Iordan, LRG, 151–152), apoi *Lu'goj*. În puține cazuri distribuția diferă de cea indicată: mold. *Dobrōgea*, *Govōra*, munt. *Dōbrogea*, *Gōvora*. În măsura în care se poate stabili accentul primitiv, el concordă cînd cu una, cînd cu cealaltă dintre formele dialectale: bg. *bolnāv*, *dușmān*, lat. *fimbria*, magh. *gyēngye*, lat. *gingiua*, v. sl. *gōgnavŭ* (TDRG), gr. *holēra*, v. sl. *mrŭšavŭ*, gr. *Stēfanos*. *Leșin* este formație regresivă din *leșina*, iar *cultur* ar putea veni

și din lat. *uŭltur* și din lat. *nultŭrius*. Probabil aceleași tendințe de uniformizare din dialectul muntenesc îi corespunde și pronunțarea (neadmisă de manualele normative) *simplifi'că*, *specifi'că*.

Ceva mai complicată este situația numelor de agent împrumutate. Deși sufixul *-tor* are în românește accentul exclusiv pe *o*, apar o serie de cuvinte terminate în *-tor* cu accentul pe silaba anterioară. Constat însă, în primul rînd, că nu se găsește nici un exemplu de formație în *-itor*, toate derivatele de la verbe de conjugarea a IV-a și de asemenea împrumuturile de felul lui *creditor*, *servitor* avînd accentul normal, pe *o*; în al doilea rînd, formațiile în *-ator* cu accentul pe *a* constituie mai curînd curiozități: față de numeroasele exemple cu accentul normal pe *o*, ca *creator*, *navigator*, întîlnim cu accentul pe *a* numai pe *administrator*, și, ca variante pe cale de dispariție, *meditator*, *senator*, *translator*. Ultimele două n-au putut fi puse în legătură cu un verb de conjugarea I (un verb *a transla* a apărut numai ca formație regresivă, din *translație*, *translator*); fără a avea în vedere problema accentului, am încercat altă dată să arăt că *medita* e extras din *meditator* și nu invers²⁵. Aș fi dispus să cred că și *administrator* s-a răspîndit, împreună cu *administrație*, într-o vreme cînd *a administra* încă nu era curent în românește.

Situația se schimbă cînd e vorba de derivate latinești de la verbe de conjugarea a II-a și a III-a fără vocală tematică. Aici formația numai rareori a putut fi înțeleasă de masele largi ale vorbitorilor. De aceea, alături de exemple cu accentul pe sufix (*actor*, *elector*, *silvicultor* etc.), întîlnim relativ multe cu accentul pe radical: *cantor*, *chestor*, *constructor*, *corector*, *doctor*, *inspector*, *instructor*, *lector*, *lictor*, *pastor*, *pretor*, *rector*, *redactor*, *sculptor*. (N-am luat în considerație cîteva împrumuturi din grecește: *ctitor*, *mentor*, *pantocrator*, *retor*. În schimb trebuie adăugat *cenzor*, cu toată diferența de consonantism la sufix.) Ar trebui să știm din ce limbă au fost luate și în ce împrejurări, ca să ne putem da seama de ce aici accentul a rămas pe radical. Găsim însă și cazuri de fluctuație a accentului: *circulă*, sau cel puțin a *circulat* în ultimii ani, accentuarea *revizor*, după cit se pare fără sorți de menținere, în schimb *regizor* se aude tot mai des în loc de *regisōr*; în ultimele decenii se auzea pronunțarea populară *directōr*, care astăzi pare definitiv abandonată; între *profēsor*

²⁵ SLG, p. 68.

și profesor oscilația se menține, cu sorți de izbândă pentru forma a doua; la fel *perceptor* pare a-l fi eliminat pe *perceptor*; *factor* rămâne accentuarea normală, dar poștașul e numit tot mai mult *factôr*; variantele regionale *asësor* și *colëctor* par să fi dispărut. În sfârșit, acolo unde valoarea adjectivală a derivatelor este clară, accentul trece pe sufix și, alături de substantivele *dirëctor*, *protëctor*, folosim adjectivele *directôr*, *protectôr*²⁶. Deci tendința este de a se generaliza accentuarea normală, pe sufix.

Substantivele terminate în *-i* sau *-o* cu accentul pe penultima sau antepenultima arată tendința de a deplasa accentul în cursul flexiunii: *tăxi* (popular, cf. „Tempo“, 1. VI. 1940), dar *taxiul*, *stüdio*, *rădio* și *studiouri*, *radioul* (Îndreptarul ortografic recomandă accentuarea *studiô*). În definitiv, este o problemă de morfologie.

Nici la consonantism nu întâlnim foneme noi, problemele sînt numai de distribuție și de diferențe regionale. Se vedește o tendință de suprimare a lui *h*: *ot*, *paar*, *Zaria*, *Alambra*, mai mult în vestul țării²⁷. Dar tot regional și adesea în aceleași regiuni, se întâlnește un *h* adăugat la inițiala vocalică a multor cuvinte: *haripă*, *hașchie*, *hăsta*, *hasta* (Vircol, 8 și 14), *hăștea*, *harcuri* (id., 17), *hodaie* (id., 26), *hărgați* (Marian, H., 49), *hotac* (Codin, NL, p. 76), *hamant*, *hamurează*, *harc* (BPh, V, 1938, p. 165), *harmăsar* (Weigand, BA, III, 1927, p. 220 și urm. compară alb. *harmë-shuër*). Unele dintre aceste pronunțări se datorează fără îndoială țișanilor lăutari și potcovari. În fond, este numai o problemă de vocabular. Dicționarele noastre normative recomandă, cu drept cuvînt, formele etimologice.

Unele amănunte în legătură cu repartiția consoanelor moi și dure. În poziție finală, se recomandă *seceră*, *suferă*, *ușă*, *grijă* (totuși *a suferi*, ca verb de conjugarea a IV-a, ar trebui să aibă persoana a treia *sufere*) dar sînt destul de răspindite pronunțările *secere*, *sufere*, *ușe*, *grije*, apoi *țigare* și chiar *gare* etc. (BL, I, p. 40—41). Mai supărătoare este palatalizarea în interiorul cuvîntului, la *ș* și *j*, de exemplu *ășea*, *birjear*, *șeapte*, *șease*, *coșear*, frecventă la periferiile Bucureștiului și perceptibilă uneori și la televiziune. Cu alte consoane, apar forme variate, unele împru-

²⁶ E. Glanzstein, BL, XIV (1946), p. 119. Alte fapte, alături de cele citate, sînt discutate de Mioara Avram în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 53—58; L. Onu, SCL, XI (1960), p. 33—57.

²⁷ *h* dispare și în unele dialecte bulgare, cu tendința de a fi eliminat și din limba literară, cf. I. Lekov, *Kăm vâprosu...*, p. 84—85.

mutate, altele influențate de plural, în sfârșit altele fără altă explicație decît muierea consoanelor: cu *l*: *coleam* „colan“ (Păsculescu, 52, bis), *leat* (poate forma originară, în orice caz considerat literar), *pirleuz* (considerat literar), *pleaftură*, *vileag* (literar); cu *r*: *treampă*, *treanca*, *creană*, *zdreanță* (literar); cu *t*: *șteap* (<germ. *Stab*, N. Drăganu, DR, III, p. 709), *știudent* și multe altele (BL, I, p. 18).

În conflictul dintre formele cu consoane muiate și nemuiate, cu vocale preiotate și nepreiotate, se ajunge să se suprimă muierea sau iotul și acolo unde sînt originare, de exemplu se pronunță de unii *ștucă* (pentru *știucă*), *ferbe*, *mercuri*, *perde*; nu numai atît, se suprimă iot și chiar *i*, acolo unde nu este vorba de un *e* scurt latin diftongat, ca în cazurile de mai sus, ci chiar acolo unde *i* a înlocuit un *l* primitiv (ca în *iepure* <lat. *lepore*), unde iot este originar (ca în *proiect*) și chiar acolo unde originalul are un *i* vocalic (*experiență*, *hierarhie*, *hieroglifă*, în aceste două ultime exemple dispărînd, bineînțeles, și *h*). Aici a intervenit fără îndoială și ortografia mai veche; cu atît mai mult în cazul pronunțărilor *el*, *este*, *era*, unde și astăzi se scrie fără *i*, ca o concesie făcută scrierii etimologice din trecut. Tot o formă hipercorectă pare să fie și pronunțarea *Peața Unirii*, auzită de mine la Iași. Bine ar fi dacă s-ar scrie cum se pronunță și, neavînd alt criteriu care să se impună, dacă s-ar pronunța peste tot așa cum indică regulile foneticii noastre istorice.

Grupurile latine *qu*, *gu*, în neologisme, se pronunță în mai multe feluri, după intermediarul prin care au intrat cuvintele: *acvariu*, *acvilă*, *consecvent*, *cvorum*, *delincvent*, *lingvist*; *cuantică*, *cuantum*, *ecuator*, *ecuație*, *sanguin*; *chintal*, *drogherie*, *rechizite*, *sanghine* (Iordan, LRA, 45—46, Îndreptar, 17).

Din cauză că multă vreme s-a scris cu *s* intervocalic și s-a citit *z* (ortografie etimologică), s-a ajuns să se pronunțe *z* aproape orice *s* intervocalic în cuvinte împrumutate recent. Iată mai întîi cîteva cuvinte ceva mai vechi, în bună parte corectate astăzi: *azistent*, *chintezentă*, *francmazon* (învechit și popular *farmazon*), *frizon*, *froaza*, *grimază* etc.; exemple mai răspindite și în parte rămase fără variantă cu *s*: *bazin*, *chermeză*, *dizertație* (în Îndreptar cu *s*), *furnizor*, *polizor*, *premiză* (în Îndreptar cu *s*), *regizor*, *resecție*, *sciziune*, *seziune* (în Îndreptar cu *s*), *sesiza* (în loc de *sezisa*), *viteză*. Iorgu Iordan (LRC, 198) explică fenomenul prin aceea că *z* e mai sonor decît *s*, dar cu această explicație

ne-am aștepta în primul rînd să se schimbe în *z* și *s* din cuvintele moștenite, iar în al doilea rînd să constatăm că și alte surde se sonorizează. Și, în fond, de ce ne interesează să folosim sunete mai sonore? O oarecare influență va fi avut modelul german în cazul cuvintelor cu *s* > *z* după o consoană sonoră: *conzul*, *persecuta*, dar acestea sînt aproape complet eliminate. Cîteva cuvinte recente s-au introdus cu *s*, deși originalul era cu *s* simplu: *episod*, *decisiv*, *incisiv*, *isoglosă*, *isoscel*, *oclușiv* etc. În fond, este o problemă de vocabular, adică privește fiecare cuvînt în parte.

Exemple de asimilare privind sonoritatea consoanelor în grup. Împrumutate din franțuzește: *egzamen*, *egzista* etc. Autohtone: *admosferă*, *deligvent*, *fregvent*, *jmecher*, *jvarț*, *obișnui*, *pajnic*, *plezni* (Sec. 20, 2/1964, de mai multe ori, de exemplu la p. 129), *strajnic*, *trozni*, *țijnești* (Macedonski, la G. Istrate, BPh, IV, p. 77, n. 2). Exemplele de tipul *căznicie*, *zlab*, *zmîntînă* se pot explica măcar în parte prin faptul că multă vreme s-a scris *casnă*, *cismar*, *deslega*, *isgoni*, *răsboi*. Ca reacție contra pronunțării cu asimilare, care în multe cazuri trece drept vulgară, apare pronunțarea afectată cu asurzirea primei consoane, sonore de la origine²⁸: cu *g* > *k*: *fracment*, *jieni*, *miedale* (aici și *ecamen*, *ecsecuta*, *ecsisita*, de vreme ce pornim de la pronunțarea franceză cu *g*); cu *d* > *t*: *atmite*, *logotnic*, *otgon*, *potgorie*; cu *z* > *s*: *cismă*, *gasdă*, *glesnă* (DA), *groasnic*, *îndrăsni*, *obrasnic*, *pasnic*, *smeu*, *smeură* (aici a influențat, evident, și ortografia veche); cu *j* > *ș*: *mișloc*, *vașnic* (Istrate, BPh, IV, p. 77, care vede aici o disimilare, ca și în *șândari* < *jandari*, unde însă intervine vizibil pronunțarea germană).

Există cazuri de ușurare a grupurilor de consoane, în primul rînd disimilarea totală a unui *r* față de alt *r*: *antreprenor*, *apropia* < *apropria*, *polret*, *proprietar*, *propiu*, *recut* (acestea sînt în general considerate eastăzi ca vulgare), *frusta*, „Tempo“, 10. V. 1940, *frustare*, Set., 7. VII. 1959, p. 3, col. 6, *frustarea*, „Tempo“, 2. II. 1940, *frustînd*, „Munca“, 13. II. 1959, p. 3, col. 6 și din 10. VI. 1959, p. 3, col. 2, *frustate*, RL, 10. II. 1968, p. 3, col. 2 (destul de răspîndit, după cum se vede); apoi *delicvent*, aproape singura formă folosită în presă. Dar sînt mult mai dese cazurile contrarii, acelea de complicare sau de creare a grupurilor de consoane. Propagarea nazalității este un fapt cunoscut de multă vreme (*genunchi*, *junincă*, *mănunchi*, *rărunchi* < *rănunchi* pre-

zintă în forma lor literară un al doilea *n* neetimologic²⁹, vezi și *cantrînță*, Marian, H., 79, iar în zilele noastre s-au răspîndit mult *indentic*, *intinerar*, combătute ca vulgare și desigur fără șanse de menținere). Prin ea se va fi explicînd *angronom* (BPh, V, 1938, p. 158); *excroc* a suferit desigur influența prefixului *ex*: s-ar putea interpreta și ca o reacție împotriva pronunțării *explo-tare*, *esperență*. Dar exemple numeroase și în bună parte menținute găsim cu introducerea unui *r* sau a unui *l*, în diverse cuvinte și graiuri, la sfîrșitul unei silabe terminate în vocală. Forme fără variante: *belșug* < magh. *bőség*, *Colceag* < tc. *koçak* „viteaz“ (după P. Caraman, *Anuarul arhivei de folklor*, I, p. 97, n.1, prin influența numelui comun *colceag*), *șalgău* < magh. *sóvágó* (în aceste două exemple, *l* < *u*?), *tălnaci* < magh. *tanács*; *arcaț* „saleim“, Șez., XV, 118; *arșic* < tc. *aşık*, *cearșit* „spion“ < tc. *çaşid*, *harșa* „țol pentru cal“ < tc. *haşa*, *orșaf* < tc. *hoşaf*.

Multe exemple cu *r*, alături de varianta fără *r*: *arjun* (Șez., XV, 93; DA îl explică prin latină *l*, comparînd pe *admissarius*, după ce la *arșic* etc. declarase nelămurită introducerea lui *r*; dar a uitat că *a* din *ajun* provine din lat. *e*, deci nu are nimic comun cu *a* din *admissarius*), *așău*, *harșeu* „hirluț“ < magh. *ásó*, *berșug* (Vîrcol), *boarșe* (Tistu, 37), *borjoci* (GS, VI, 65), *bursunar* < *buzunar* (DA), *cersală*, *cersăla* (DA trimite la *ț*, vezi și *necersălat*, Marian, H., 85 și 93, *sărcela*, Vasiliu, Pov., 44) < sl. *česati*, *ciorb* < *ciob*? (Șez., II, 187), *coarjă* (DA îl explică prin încrucișare cu sl. *kora*), *iartaganul* (I. Cr., X, 71, 72; numeroase exemple din Moldova în DA, apoi la ȘIO, II, 1, 221), *iorsag* (DA, din diferite regiuni, de adăugat, Șez., XX, 110) < magh. *jószág*, *marșină*, cf. s. -cr. *maršina* (alte exemple la Budimir, citat de Niedermann, *Atti del III Congresso Internazionale dei linguisti*); *șpargă* (Birlea, B., 60, Papahagi, Mar., glosar, dar cf. și magh. *spărğa*). *Repercursiuni*, foarte răspîndit, se explică desigur prin analogia lui *cursă*, cf. și *țurnal* „țignal“ (Codin, NL, 92)³⁰.

Mai curioasă poate părea adăugarea unor consoane după altă consoană. Găsim *d*, *t* după *z*, *s*: *buzdunar* (DA), *găzdar* < *găzar* (în Oltenia, dar în nordul Moldovei se zice *gazdă* pentru *gaz*), *nasturi* „nazuri“ (BPh, V, 1938, p. 169; evident, și etimologie populară); *b* după *m*: *catarambă* (DA), *chilomb* etc. (BL, IV,

²⁹ Vezi *Romania*, LIII (1927), p. 395.

³⁰ Exemple din alte limbi la Marcel Cohen, BSL, XXX, 2 (90), 1929, p. 132—134.

1937, p. 114), *hadimb* „eunuc” <tc. *hadim* (ȘIO, II, 2, 59), *primbură* (TDRG, s.v. *primă*), *primburi* (Doine, 155, bis), *rămburele* (Boceanu), *tărîmbu* (Șez., XV, 5); *salcîngi*, pl. (BPh, V, 1938, p. 172), mai curînd decît de la un singur **salcimb*, se explică prin *salcîn'*, ca *lupk'i* <*lup'*; *d* după *n*: *moșmoande* (Codin, NL, 69, cf. vb. *moșmîndi*?), *plămînj* (Vircol: de la un sg. **plămînd*?), *scand* (TDRG, s.v. *scaun*; BL, IV, 1937, p. 114).

Exemplele sînt prea numeroase ca să le putem nesocoti, cu atît mai mult cu cît unele s-au impus. Este aici o căutare a unui nou echilibru în organizarea complexului sonor. Ce e drept, multe dintre cuvintele discutate sînt împrumuturi, în special din turcă și din maghiară. Dar se poate vedea o oarecare sistematizare în rezultatele obținute prin schimbările arătate: în primul rînd, întîlnim simplificarea grupurilor de trei consoane (*frusta* < *frustra*) și de patru silabe (*csplota* < *exploata*), apoi a grupurilor de consoane inițiale de silabe (*propiu*); în al doilea rînd, adăugarea unei consoane la sfîrșitul silabelor terminate în vocală (*indentic*); excepție fac aici *cantrînță* și *exeroc*, iar exemplele de tipul *genunchi*, *ciorb*, *chilomb* sînt numai aparente excepții, ținînd seama de faptul că aceste cuvinte au forme flexionare ca *genunchii*, *ciorbului* etc., care nu mai contravin regulii propuse.

În perioada dintre cele două războaie s-a încercat, fără succes, introducerea lui *n* mulat din franțuzește, în *iñorant*.

Din materialul discutat reiese că în general inventarul fonologic este constant de multă vreme, dar s-a obținut în multe privințe o mai bună valorificare a lui, prin folosirea completă a posibilităților, în special a celor privitoare la vocale. Cele mai notabile modificări sînt renunțarea, în cuvintele noi, la corelația de timbru și la alternanțele vocalice, adesea legate de ea. Acestea vor fi revăzute la capitolul morfologie. Restul modificărilor întîlnite sînt în general combătute cu succes de gramatica oficială și desigur nu au șanse de a se menține, sau privesc numai aspectul cutărui sau cutărui cuvînt și deci interesează numai pentru etimologie.

După cît se pare, indo-europeana primitivă era o limbă fără flexiune. Unele urme ale acestei situații mai transpar în limbile atestate, de exemplu întîlnim substantive care la singular se formează de la o rădăcină, iar la plural de la alta (rus. *čelovek* „om”, pl. *liudi*; germ. *Mann* „om”, pl. *Leute*; lat. *liberī* „copii” nu avea singular și e din aceeași familie cu rus. *liudi*, germ. *Leute*); multe verbe latinești nu au încă paradigma completă, de exemplu sînt verbe fără supin (*linguō*, *linquere*, *liqui* „a părăsi”), fără perfect și supin (*rigēō*, *rigere* „a întepeni”), apoi sînt verbe supletive (*ferō*, *ferre* „a purta”, cu perfectul *tuli*, supinul *lātum* de la altă rădăcină). Exemple de acest fel se găsesc în greaca veche mai numeroase decît în latină.

Treptat se organizează paradigme. Un tip foarte vechi este cel așa-numit heteroclitic, la care se imperechează forme cu tema terminată în *-r* și altele cu tema terminată în *-n*: lat. *femur*, *feminis* „femur”; *iecur*, *iecinoris* „ficat”; *iter*, *itineris* „drum” (la ultimele două, genitivul prezintă o refacere, prin introducerea analogică a lui *r* de la nominativ; forma primitivă trebuie să fi fost **iecinis*, **itinis*); la fel sînt formate în grecește *hydōr*, *hydotos* „apă”, în gotică *wato*, *watins* „apă”, în hitită *watar*, *wetenaš* „apă” și multe altele. Problema și-a căpătat adevărata importanță cînd a fost pusă în toată amploarea ei¹ și s-a arătat că *r/n* nu este singura alternanță de acest fel, ci mai toate consoanele intră în joc. Pentru a da un singur exemplu, iată cazul lui *l/n*: lat. *sol*, germ. *Sonne*, v. sl. *slŭnice* „soare” (forma slavă a introdus amîndouă consoanele, întocmai ca lat. *itineris*). Aceste forme străvechi, care constituiau totuși o inovație, confirmă teoria că la început indo-europeana nu avea flexiune și folosea cuvinte diferite pentru fiecare formă nominală sau verbală, apoi s-au creat, din aceeași rădăcină, diferite teme pentru dife-

¹ Prin lucrarea lui E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1935.

ritele numere, cazuri etc. S-au introdus alternanțele vocalice cu rol morfologic, așa cum le întâlnim încă până astăzi în limbile semitice. În latinește s-au păstrat puține exemple (prez. *agit* „mină”, perf. *ēgit* „a minat”), de asemenea în slavă (rus. *brosat* „a arunca”, *vy-brasyvat*), dar în alte limbi, ca greaca, germanica, alternanțele vocalice joacă un rol important (gr. *leipo* „părăsesc”, aor. *e-lipon*, perf. *le-loipa*; germ. *singen* „a cânta”, perf. *sang*, part. *ge-sungen* etc.). Se formează însă sufixe specializate pentru diversele teme (de exemplu pentru perfect, în latinește, *-ui-*, în germană, *-te*, pentru aorist, în greacă, *-sa* etc.). Primele formații de acest tip sînt numite a t e m a t i c e, pentru că nu comportă, între rădăcină și sufix sau desinență, o vocală caracteristică a declinării sau conjugării (de ex. lat. *fer-t* „poartă”, infin. *fer-re*), apoi se ajunge la formații t e m a t i c e, cu vocală caracteristică (*dic-i-t* „spune”, infin. *dic-e-re*; mai multe amănunte la verb, p. 171). Primele paradigme comportă trei numere (singular, dual și trial), din care latina n-a reținut decît două (singularul și pluralul).

Avînd în vedere bogăția de fapte care trebuie expuse, tratez separat numele și verbul.

NUMELE¹

În latinește, găsim teme în *-e/o-*, în *-yo-*, *-r-* (acestea din urmă, mai tîrziu, se confundă în parte cu cele în *-rus*, care aparțin tipului în *-e/o-*), grupate în declinarea a II-a (aici se încadrează masculine și neutre, acestea din urmă avînd nominativul în *-om*; femininele în *-os* constituie o raritate); teme în *-ā* și *ya*, grupate în declinarea I (aproape exclusiv feminine; teme în *-i-* (la origine *i* scurt, *i* lung și diftongul *ei*), și în consoană (foarte numeroase tipuri), grupate în declinarea a III-a; teme în *-u-* (la origine *u* scurt, *u* lung și diftongul *eu* sau *ou*), grupate în declinarea a IV-a, și, în sfîrșit, teme în *-e-* (*dies* „zi”), grupate în declinarea a V-a. Această grupare este artificială, produs al muncii gramaticilor latini, dar ea corespunde unei tendințe a limbii spre simplificare, spre unificare a diverselor tipuri, care la origine vor fi corespuns

¹ Vezi Maria Iliescu și Liliانا Macarie, *Schită de evoluție a declinării în latina tîrzie*, în SCL, XVI (1965), p. 469—498.

unor diferențe de conținut, în bună parte șterse în perioada istorică. Trebuie de altfel notat că rămîn în afara declinărilor pomenite o serie de cuvinte cu totul neregulate, atematiche, defectiv etc. (*uis* „putere”, fără unele cazuri, *Iuppiter*, cu gen. *Iouis* etc.).

Situația se mai complică cu influența greacă, în urma căreia apar declinarea greacă și semigreacă (mai ales la nume proprii): *Aenēas*, gen. *Aenēae*, acuz. *Aenēan*; *Persēs*, gen. *Persae*, acuz. *Persēn*. Mai frecvente sînt femininele: *Nicē*, gen. *Nicēs*, dat. *Nicē*, acuz. *Nicēn*. Aici găsim și nume comune: *musicē*, *-ēs*, *-ē*, *-ēn* „muzică” și desinențe grecești pătrund și la nume latinești: nom. *Iūliānē* etc. în inscripții. Este foarte frecvent și genitivul în *-nis*, dativul în *-ni*: *Nicēnis*, *Nicēni* (de la *Nicē*), *mamanī*, *tatani* (Densusianu, Hdlr., I, p. 139, de la *mamma*, *tata*). Apare și *-ētis*, *-ēti*: *Zōsimētis*, *Irēnēti*, dar acest tip dispăre fără urme, pe cînd cel în *-n-* pare să se fi păstrat în limbile romanice. În franțuzește se găsesc substantive ca *écri vain* „scriitor” <*scriba* (gen. **scribānis*), iar în evul mediu *amita* „mătușă” devenise în franțuzește *ante*, cu forma cazurilor oblice *antain*. Cum apar și nume de persoane ca *Hugues*, la cazurile oblice *Hugon*, și acestea sînt de origine germanică, unii cred că tipul, în întregime al lui, este luat din germană. Dar deoarece găsim în românește forme ca *mumîni*, *tătîni*, *frătîni*, iar româna nu a împrumutat în antichitate nume germane, trebuie să credem că avem de-a face în latinește cu o extindere a tipului împrumutat din grecește.

Prin creștinism, se introduc nume ebraice, a căror flexiune pregătea dificultăți serioase latinei. Un nume ca *Abraham* nu se lăsa ușor încadrat într-o declinare latinească. S-a încercat să i se facă nominativul *Abrahāmus*, genitivul *Abrahāmi*, iar pe de altă parte, avînd în vedere că *Abraham* putea fi luat drept un acuzativ, i s-a refăcut genitivul *Abrahae*, dar pînă la urmă substantivele de acest fel rămîn nedeclinabile (cam în felul în care multe neologisme sînt indeclinabile în rusa de azi).

Treptat, numărul paradigmatelor se reduce, prin influențarea lor reciprocă. Substantivele în *-ā* scurtează această vocală, astfel că nu mai rămîn diferențe față de cele în *-ya*. La fel se confundă cele în *-o* cu cele în *-yo*, iar cele în *-r*, care apăruseră printr-un accident fonetic, reintră în general în grupa lor, nominativul terminîndu-se în *-rus* (la adjective aceasta e regula generală, cf. *seuērus*, dar se răspîndesc și substantivele formate așa, de exemplu

galērus). Curînd se vor apropia și neutrele în *-um* (prin suprimarea consoanelor finale, *-s* și *-m*, diferența nu mai subzistă decît la nominativul și acuzativul plural). Temele în *-i* și cele consonantice s-au amestecat de timpuriu: primele trebuiau să aibă ablativul singular în *-i* și genitivul plural în *-ium*, iar cele din urmă, ablativul în *-e* și genitivul în *-um*, dar găsim în textele vechi exemple ca ablativul *cane* și genitivul *mentium*, care contravin regulii. S-au confundat de timpuriu și formele de nominativ și acuzativ plural: *-īs* și *-ēs* au dat în cele din urmă o singură desinență, *-ēs*. Printre imparisilabice de asemenea se produc regrupări, de exemplu multe din cele cu *-us*, *-eris* trec la *-us*, *-oris*².

Limbile romanice n-au moștenit cinci declinări, ci numai trei, căci a IV-a s-a confundat cu a II-a, iar a V-a cu I-a. De fapt, aceste două declinări erau cele mai puțin consistente (cel puțin a V-a se constituise tardiv); după reducerea consoanelor finale și după desființarea diferenței de cantitate, a IV-a nu mai avea decît două forme la singular (peste tot *-u*, afară de dativ, unde desinența era *-ui*), iar la plural, de asemenea toate cazurile deveniseră la fel, afară de dativ și ablativ, care se confundau în general cu cele de declinare a III-a. Dar cele mai multe substantive de declinare a IV-a nici nu aveau plural. Declinarea a V-a se reducea și ea, prin căderea consoanelor finale, la două forme pentru singular (*-e* la toate cazurile, afară de genitiv-dativ, în *-ei*), iar plural în general nu aveau. Imparisilabicele, cite au mai rămas, devin excepții.

Astfel limbile romanice păstrează primele trei declinări: I, rom. *casă*, it. *casa*, sp. *casa*; II, rom. *lup*, it. *lupo*, sp. *lobo*; III, rom. *vale*, it. *valle*, sp. *valle* (pe cînd franceza actuală nu mai are decît două tipuri la adjective, iar substantivele, în principiu, nu mai cunosc diferențe de declinare).

Indo-europeana, în forma ei tirzie, avea 8 cazuri, reduse în latinește la 6 (al șaptelea caz, locativul, mai prezenta numai rămășițe). Ablativul era mai peste tot confundat cu dativul, iar vocativul cu nominativul, încă înainte de suprimarea lui *-m* și *-s* (*-d* de la ablativ căzuse mai demult). Schimbările vocalice din latina tirzie (*i* > *e*, *ū* > *o* în Apus, *o* neaccentuat > *u* în Răsărit, confuzia lui *a* lung cu *a* scurt) nu lasă mare lucru din desinențe la singular. Vocativul nu păstrase o desinență

specifică decît la declinarea a II-a, la singular, și nu la toate substantivele, astfel că dispariția lui nu ridică probleme.

Pluralul avusese într-o vreme la nominativ desinența *-s* la toate declinările, dar pentru motive care nu sînt destul de clare, declinarea I și a II-a au inovat, adoptînd o desinență *-i*; pînă la urmă, contopindu-se cu vocala tematică, la declinarea a II-a desinența a devenit *-i*, iar la declinarea I-a, *-ae*. În epoca tirzie are loc o reorganizare, Apusul generalizează la nominativ desinența *-s*, în timp ce româna a extins pe *-i* la declinarea a III-a (la fel și italiana) și, cel puțin parțial, și la I-a.

Formele cazuale s-au contopit treptat, pînă cînd n-a mai rămas mare lucru din ele. În franțuzește s-a păstrat pînă în secolul al XIV-lea un sistem cu două cazuri (subiect, cu *-s* la singular și fără desinență la plural; obiect, fără desinență la singular și cu *-s* la plural: *murs-mur*, pl. *mur-murs*), după această dată se generalizează la singular forma fără *-s* și la plural cea cu *-s*, la toate cazurile, deci practic nu mai există forme cazuale. Relațiile între nume încep să fie exprimate exclusiv prin mijloace sintactice (prepoziții, ordinea cuvîntelor); astfel limbile romanice trec de la structura sintetică la cea analitică. Româna, totuși, păstrează la singularul femininelor o formă cazuală de genitiv-dativ. La plural, desinența de genitiv a masculinelor, *-orum*, extinsă și la feminin, s-a păstrat la pronume, iar în franțuzește, în forme izolate, și la substantive (*vassasseur* < lat. *vassus vassorum* „vasal al vasalilor”, *fête de la chandeleur*, literal „sărbătoarea candelor”; lat. *candelarum*, transformat în *candelorum*); în românește, prin faptul că pronumele a devenit articol, iar articolul s-a aglutinat la substantiv, *-lor* devine desinența de genitiv-dativ plural a substantivelor articulate. Un ultim amănunt: substantivele imparisilabice au păstrat și ele în franțuzește, la singular, două forme, una de caz subiect provenită de la nominativ, iar alta mai lungă, de caz obiect, provenită de la acuzativ: *traître*, *traïteur* „trădător” < lat. *traditor*, *traditoris*; *terre*, *larron* „țîlhar” < lat. *latrō*, *latrōnis*. În cele din urmă se reține una singură: *traître*, *larron*. În românește unele rămîn imparisilabice (*om*, *oameni*; *frate*, *frățini*), la altele se reține una singură din forme (*șarpe*, dar cf. lat. acuz. *serpentem*; *părinte*, dar cf. lat. nom. *parens*; adj. *fierbinte*, dar cf. lat. nom. *feruens* etc.).

² SLG, p. 91—104.

Indo-europeana primitivă avea două genuri, animat și inanimat (această situație se mai găsește în limba hitită). Diferența era marcată prin faptul că inanimitele aveau forma de nominativ egală cu cea de acuzativ, apoi cu ajutorul adjectivului determinant (tipul latinesc însuflețit *uiridis*, neînsuflețit *uiride* „verde”). Apare apoi femininul în -ă, diferențiat de masculin (în latinește se mai spunea *bōs alba* pentru „vacă albă” și *bōs albus* pentru „taur alb”, dar în limba arhaică găsim formații ca *lupus femina*). Cu timpul se formează declinarea în -a, specifică pentru feminin (cu unele excepții neînsemnate): alături de masculinul de declinare a II-a *equus*, *lupus*, femininele *equa*, *lupa*. La declinarea a III-a continuă să nu fie diferență. Față de cele două tipuri însuflețite, neînsuflețitul începe să apară ca „neutru”, adică „nici una, nici alta” (deci „nici masculin, nici feminin”). Subzistă însă numeroase excepții, de exemplu *scortum* „prostituată” era neutru, *Venus*, gen. *Veneris*, cu flexiune de tipul neutru, era feminin; *uirus* „otrăvă”, *uolguș* „vulg”, *pelagus* „mare”, de declinare a II-a, tip masculin, erau neutre. *Cremera*, numele unui rin, *Hadria* „Marea Adriatică”, de declinare I, erau masculine, *poëta* „poet”, *agricola* „agricultor”, de asemenea: *humus* „pământ”, *colus* „furcă de tors”, *alius* „pîntece” erau feminine, de asemenea numele de arbori, ca *pōpulus* „plop”, *fāgus* „fag” etc.

Mai grav este alt fapt. În limba de bază au fost repartizate la genul animat substantive care desemnau forțe ale naturii, potrivit cu mentalitatea primitivă, care socotea că „vîntul”, „rîul” etc. apoi părți ale corpului, ca „ochiul”, „mîna”, dotate cu puteri magice, erau însuflețite. Așa se face că, dacă în latinește în general neutrele erau în adevăr însuflețite, printre masculine și feminine se găseau de asemenea multe nume de obiecte care, în concepțiile mai noi, erau privite tot ca neînsuflețite. Prin aceasta neutrul nu mai corespunde suficient unei categorii din realitate. Căderea consoanelor finale, -m și -s, a făcut apoi ca în tot Apusul neutrele să se confunde la singular cu masculinele, astfel că terenul era preparat pentru a se ajunge la situația din limbile romanice apusene, unde nu mai există decît două genuri, masculinul și femininul, de altfel fără altă justificare decît cea formală pentru nume de obiecte ca „masă”, „scaun”, „perete” etc.

În același mod se împuținează tipurile de adjective: în antichitate erau adjective cu o singură terminație (desigur cele mai vechi), apoi cu două (una pentru masculin și feminin și una pentru neutru),

și cu trei (pentru fiecare gen cîte una). Acum, prin suprimarea vechilor desinențe, cele cu trei terminații păstrează numai două (m. și f.), iar cele cu două păstrează numai una, ceea ce contribuie la slăbirea diferenței dintre însuflețit și neînsuflețit. Gradele de comparație, la origine supletive, apoi neregulate, ajung să-și formeze tipuri regulate, cu sufixe (comparativul m. și f. cu -ior, n. cu -ius, superlativul cu -issimus, -issima, -issimum). Rămîn însă o serie de neregularități, de exemplu *vetus* „vechi” are superlativul *veterrimus*, iar adjectivele cele mai mult întrebunțate păstrează forme supletive: *bonus* „bun”, *melior*, *optimus* (vezi apoi *malus* „rău”, *peior*, *pessimus* etc.). Paralel cu formele de comparație cu sufix se foloseau, în anumite cazuri, și unele cu adverbe prepuse (*plus*, *magis* „mai mult”); aceste forme analitice triumfă în epoca romanică.

Pronumele, foarte mult folosite, păstrează în general o flexiune arhaică, mult mai neregulată decît substantivele, vezi de exemplu, în latinește, pronumele personal (la persoana întâi, nominativ *ego*, acuzativ *me* etc.); la fiecare persoană se pornește de la altă rădăcină pentru plural decît pentru singular: sg. *ego*, pl. *nos*; sg. *tu*, pl. *vos* (vezi, dimpotrivă, în chineză, *uo* „eu”, *uo min* „noi”, *ni* „tu”, *ni min* „voi”). Flexiunea pluralului este mai unitară decît a singularului, ceea ce ne lasă să credem că e mai recentă. Persoana a 3-a, inexistentă în indo-europeană, nu există nici în latinește și este exprimată (și la singular și la plural) prin pronumele reflexiv singular, dar nu la nominativ. Ca o creație tîrzie, se introduce în paradigma pronumelui personal, pentru persoana a 3-a, un demonstrativ (*ille* sau *ipse*), așa cum s-a petrecut și în alte limbi (gr. *autos*, sl. *on*, germ. *er*, got. *is*, engl. *he* etc.). Nominativul masculin, de tip aberant, *ille*, *ipse*, este înlocuit cu *illu*, *ipsu*, sub influența substantivelor de declinare a 2-a. Genitivul și dativul demonstrativului, *illius*, *illi*, pentru toate genurile, capătă forme diferite, m. *illuius*, f. *illaei*.

Și celelalte pronume, reflexiv, relativ, demonstrativ, interogativ, păstrează o flexiune complicată și diferită de a substantivului.

Articol nu există, G. I. Trager (*The use of the latin demonstratives...*, New York, 1932) socotește că a apărut abia după secolul al VII-lea. Existau însă fără îndoială forme embrionare (anaforic, ca în *porcus ille siluaticus* „porcul acela sălbatic”, la Petronius, sau chiar determinativ ca *per ualle illa, quam dixi*

ingens „prin valea aceea pe care am numit-o uriașă“, *Peregrinatio...*) ceea ce explică de ce s-a format la fel (cu unele deosebiri neesențiale), în toate limbile romanice.

Numeralul, la origine, se declina probabil pînă la 5, dar în grecește pînă la 4, în latinește pînă la 3, în limbile romanice pînă la 2 (în limbile apusene nu rămîne decît diferența de gen de la 1, încolo numerașele sînt invariabile).

În faza română comună, la substantiv, paradigmele rămîn în principiu cele trei, păstrate în mai toate limbile romanice. Întîlnim unele cazuri de trecere de la o declinare la alta. De la I la III: lat. *auricula* > dr. *ureche*, ar. *ureacî'e*; lat. *aranea* > dr. *rîie*, ar. *arin'e*, explicabile prin modificări de ordin fonetic (după schimbarea lui *a* final în *ă*, acesta a fost influențat de consoana precedentă, muiată). Ținînd seamă de faptul că procesul a putut avea loc în orice perioadă și că el apare și astăzi, regional, în dacoromână (*ușe*, *țigare*), iar în meglenoromână găsim *rănă*, *ureacî'ă*, nu avem nici o dovadă că modificarea datează din epoca română comună și nu aparține istoriei ulterioare a fiecărui dialect în parte. Trecceri de la I la II găsim puține și ele vor fi discutate la genuri. Trecceri de la III la II găsim numeroase în aromână: *birbec*, *k'aptin*, *l'epur*, *pescu*, *pîntic*, *șoaric* etc. și unele exemple similare apar în meglenoromână și istroromână dar se găsesc și exemple pentru fenomenul invers)³. E greu de spus dacă a existat o tendință de trecere a masculinelor de declinarea a II-a la a III-a (chestiunea se va pune din nou la altă etapă).

Un accident fonetic a dus la formarea unui tip de flexiune suplimentar: din cauză că *ll* latin, în silaba care urmează după accent, a dispărut înaintea lui *a*, s-a ajuns la substantive care au nominativul singular terminat în *a* accentuat, iar genitiv-dativul, ca și pluralul, terminat în *-le* (deoarece la plural *-ll-* n-a căzut, nefiind urmat de un *-a*): *cătea*, *drepnea*, *mărgea*, *mășea*, *mia*, *nuiă*, *purcea*, *pușcea*, *rîndunea*, *stea*, *sufrunca*, *surcea*, *șea*, *vițea*. După cum se vede, aproape numai diminutive latinești (excepțiile sînt *stea* și *șea*). În aromână, corespund substantive cu nominativul singular în *-cauă* (*cătauă*, *mășeauă*, *n'cauă*, *vițauă* etc.; în meglenoromână lucrurile se prezintă ca în aromână). După unii autori, acesta este rezultatul evoluției normale (cu

-ll->-u-), pe cînd în dacoromână finala *-uă*, nu se poate vedea din ce motive, ar fi „căzut“. După alții⁴, abia cînd s-a adăugat articolul postpus, *-a*, s-a introdus un *u* consoană între *a* final al temei și *a* articolul, pentru a împiedica hiatul, sau mai probabil, pentru a împiedica contragerea, care ar fi adus identificarea forme articulate cu cea nearticulată. Deci *stea-a* > *steaua*. Mai tîrziu, prin analogie cu toate celelalte feminine, s-a creat în fața forme articulate, cu *-a*, una nearticulată, cu *-ă* (ar. *steaua*—*steauă* ca *masa*—*masă*; chiar în dacoromână se găsește astfel de exemple: *ziuă*, incontestabil refăcut după forma articulată *ziua*). Nu se poate vedea de ce ar fi „căzut“ *-uă*, și, dacă trebuia să cadă, de ce n-a căzut în *steaua*, nici în *rouă*, *două* (în *piuă*, *măduă* nu s-a contras, dar nici n-a căzut). De remarcat că pronumele *ella* a devenit în aromână *ea*, *ațea*, nu *eaă*, *ațeaă*, pe cînd lat. *mea*, care n-a avut niciodată *-ll-*, a devenit în aromână *ameauă*, clar analogic. Dacă **ella* ar fi dat *cauă*, articolul feminin ar fi trebuit să fie *-cauă*, deci *casa illa* devenea **cāseauă*, iar *stella illa*, **steauă-cauă*. Analogia a mai intervenit în aromână și la genitiv-dativ, ajungîndu-se la forma *steau'ei* (Papahagi, B., vezi mai jos, p. 73), cu *l* reintrodus, deși, după teoria pe care n-o accept, *l* ar mai fi figurat o dată sub forma *u*.

Căderea lui *-ll-*, fiind comună dacoromânei și aromânei, pare să aparțină clar perioadei dinaintea de despărțirea dialectelor. În acea vreme, noul tip de flexiune a putut aduce unele servicii, pentru încadrarea unor cuvinte de tip aberant: substantivul *curea* (<*corrigia*), *sufrunca*, și de asemenea *zi* (articulat *ziua*; nu pun în discuție pe *nea* <lat. *niue*, deoarece nu e folosit la genitiv-dativ, nici la plural); apoi adjectivele feminine *greă*, *rea* (pl. *grele*, *rele*) și pronumele feminin *mea* (pl. *mele*).

În continuare însă, acest nou tip, care venea împotriva tendinței generale de reducere a numărului de modele de flexiune, nu și-a extins acțiunea, dimpotrivă. Cuvintele care mai tîrziu au pătruns în aromână și aveau la nominativul singular terminația *-a* au primit plurale în *-ei*: *trandafil-cauă* „trandafir“, pl. *trandafil'ei*, *cundil'cauă* „semnătură“, pl. *cundil'ei*, iar mai tîrziu, cuvintele grecești și turcești în *-a* și *-e* au fost organizate cu nominativul singular în *-ă* accentuat și cu pluralul în *-dz* (*amiră* „împărat“, *băclăvă* „baclava“, *cafe*, *kifte*, pl. *amiradz*, *băclăvâdz*,

³ Pentru exemple dacoromâne de toate felurile, vezi Byck - Graur, BL, I (1933), p. 14—57.

⁴ Graur - Rosetti, BL, IV (1936), p. 46—52; vezi și SG, III (1961), p. 5—9.

cafedz, kiftedz etc.), după model grecesc. Puține au pluralul cu *-le* (*kirao* „cucioană“, pl. *kirale*, *uh'cauă* „viperă“, pl. *uh'eali* (Capidan, *Ar.*, p. 379), dar există și forme refăcute cu *-l-*: *n'eală* „măia“ (ib., p. 332).

În dacoromână s-au pierdut o serie de unități legate de tipul discutat, întâi refăcându-se singularul prin analogie cu pluralul, iar la adjective și cu masculinul: *olla* e reprezentat prin *oală*, *satulla* prin *sătulă*; apare și *mială* pentru *mia* (ca și în aromână). Când *piuă* < *pilla* a avut nevoie de plural, s-a format *pive* (vezi totuși pl. *piuă*, Șez., XV, 111), nu *pile*. La numeroase diminutive s-a refăcut un singular în *-ică* (*mărgică*, *surică*, *ulică* pentru *mărgea*, *surcea*, *ulcea*; de asemenea *rîndunică* pentru *rîndunea*), pluralul rămânând cu *-ele* (DLRM nu înserează decît varianta *rîndunici*, evident mai puțin recomandabilă.)

Ce a rămas din cuvintele imparisilabice? Cîteva forme neregulate, rămășițe explicabile prin importanța noțiunilor pe care le denumesc: *cap* (cu pluralul *capete* și cu pluralele refăcute în paralel, *capi* și *capuri*), *jude* (pl. *judeci* în limba veche), *mamă* (pl. *mumini*), *oaspe* (pl. *oaspeți*), *om* (pl. *oameni*), *soră* (pl. *surori*), *tată* (pl. *tătini*). *Frăte* nu are pl. *frățini* în aromână și nu este exclus ca acesta să fie recent și la noi, așa cum *noră* și-a format pluralul analogic *nurori* (și ar. *nurări*, megl. *nurăr*), explicabil prin faptul că în mod normal singularul *noru* trebuia să aibă pluralul tot *noru*. (Așa era și *mînu*, care a devenit *mînă* în dacoromână cf. și ar. *mînă*, megl. *mônă*). În aromână mai sînt cîteva noi: *păpân'li*, *dădăn'le* (Capidan, *Ar.*, 213). Cîteva nume latinești în *-us*, *-oris* vor fi discutate mai departe, sufixul latinesc *-es/os-* trebuind să fie considerat în românește desinență neutră. În fond, se vede că din vechea și importanta declinare imparisilabică n-a rămas mare lucru.

Ajung la desinențele cazuale. La declinarea I, nominativul păstrează peste tot pe *-ă* (fac abstracție de pronunțarea regională cu *-i*). Genitiv-dativul cu *-e*, schimbat în unele împrejurări în *-i* (*case*, *găini*) și în aromână (*ali dade*, *ali moași*, Capidan, *Ar.*, 392, dar și *ali feată*, ib.). Teoria lui Philippide, reluată de Sorin Stati (SGL, X, 1959, p. 67—73), susține că formele latine de genitiv-dativ s-au pierdut și că cele pe care le avem astăzi sînt refăcute pe teren românesc. Stati crede că genitiv-dativul feminin singular a fost refăcut după nominativul plural, drept model servind femininele slave, care au genitivul singular la fel cu

nominativul plural. Ar fi totuși greu să ne imaginăm procesul mintal care ar sta la baza unei astfel de imitații, întrucît nu cred că cineva vreodată, vorbind româna sau o limbă slavă, ar fi stabilit la mod conștient un paralelism între valorile celor două forme cazuale. Morfemele folosite de limba română sînt exact cele pe care le așteptăm, pornind de la latină. Ar fi o coincidență foarte curioasă să le regăsim, fără schimbare, ca urmare a unei influențe străine, după ce le-am fi pierdut prin evoluție naturală. Desinențele declinării articulate, atît la masculin cît și la feminin și neutru, sînt moștenite din latinește. Aceasta dovedește că româna n-a mers pînă la capăt cu lichidarea flexiunii nominale și deci este intru totul plauzibil să fi păstrat desinența genitiv-dativului singular.

În favoarea teoriei citate ar fi poate existența formelor regionale de genitiv *maică-ta*, *maică-tii*, *soră-tii* etc. (dar se zice numai *nevesti-ti*, nu *nevestă-tii*, poate pentru că *nevestă* este mai nou decît celelalte cuvinte pomenite). De asemenea existența unor forme de genitiv-dativ articulat *țarăci*, *credințăci*, în limba veche, ar dovedi că articolul la genitiv-dativ s-a adăugat la forma de nominativ singular a substantivului. Dar în limba veche nu există exemple de formații ca *unei mamă*, *acestei casă*, ceea ce dovedește că o formă ca *soră-mea* a fost luată ca un tot unitar și i s-a adăugat articolul *-ei* și la fel s-a întîmplat cu formele articulate de tipul *casă-a*, genitiv *casă-ei*, fără să se fi pierdut formele normale de genitiv de tipul *case*.

La declinarea a II-a, *-u* (care reprezenta vechea vocală tematică *-o-*) după perioada de comunitate s-a scurtat și apoi a dispărut în limba dacoromână literară (pînă azi îl găsim totuși în anumite situații, întreg sau semivocalic: *codru*, *ou*; la fel în aromână). Genitiv-dativul s-a pierdut, ca și în celelalte limbi romanice, singur vocativul subzistă (și în aromână, vocativul în *-e*: *fărtate*, Capidan, *Ar.*, p. 386; *-ule* nu e în aromână, dar există *Dumnezeule*, vezi mai departe, p. 77). La plural, *-i* se scurtează (cu excepția cuvintelor de felul lui *codri* și *lei*) și în aromână (*codri*, dar *boi*, *argat*). Avînd însă în vedere că scurtarea reprezintă o tendință generală, nu putem ști dacă s-a produs înainte de despărțirea dialectelor sau pe urmă, separat în fiecare dialect. Consoanele finale au fost păstrate mai bine în aromână (*l'*, *n'*) decît în dacoromână (*-i*), dar în dacoromână se vor reface, iar în cuvîn-

tele noi se alterează mai puțin. Vocativul era la fel cu nominativul (*bieți călători*, ar. *lai ciltori*, Capidan, loc. cit.).

Pluralul neutrelor, care în latinește era în -a, ajunge să fie reprezentat prin -e (ar. *seanu*, *seamne*), deși în unele cazuri găsim și -ă (dr. dial. *cară*, ar. *zboară*, Capidan, Ar., p. 388). La declinarea a II-a se încadrează acum și vechile imparisilabice în -es/-os, neutre, desinența pluralului fiind lat. -oru > rom. -ure (în aromână se mai păstrează, rar, această formă, de ex. *graiure*, Capidan, Ar., p. 382), în general devenit -ur' (*focuri*, ar. *focur'* ib., p. 381). În ce privește cauzele schimbării lui -a în -e (și nu în -ă), părerile diferă. Ultima dată m-am pronunțat asupra acestei probleme în SCL, XI (1960), p. 269—273. (Vezi și I. Coteanu, LL, I, 1955, p. 105, care crede că trecerea lui -ure la -uri s-a produs sub influența lui -i de la feminine.)

La declinarea a III-a, nominativul singular păstrează o singură formă, desinența -e pentru toate genurile (*frate*, *munte*, *nume*). La femininul singular, genitiv-dativul are desinența -i (*văi*, *punți*), în aromână -e (*ali lume*, Capidan, Ar., p. 392), provenind, după cit se crede, din desinența de dativ latină -i. La plural s-a generalizat desinența -i.

După cum se vede, tipurile de flexiune s-au redus și s-au simplificat, dar nu atât cât în celelalte limbi romanice.

Acum însă se introduce diferite alternanțe, al căror efect este că apar mai multe semne pentru o singură categorie gramaticală (faptele se vor regăsi, în parte, și la verb); din punct de vedere fonetic lucrurile au fost discutate, astfel că mă pot mulțumi aici cu exemple, care să dovedească că în aromână apar aceleași modificări ca în dacoromână, ceea ce ne face să credem că tendința este veche: ar. *floare* — *flor'* (Capidan, Ar., p. 271), *dzeană* — *dzen'* (ib., p. 378), *bureate* — *bureț'* (Dalamatra). În multe cuvinte slave alternanța nu s-a mai produs (găsim, ce e drept, ar. *cojje*, *coji*, Papahagi, B., dar *cofă*, *nivol'e*; dr. *gleznă*: ar. *grendă* „grindă”. Alternanța *a/e* (*barză* — *berze*) e numai dacoromână, ceea ce e natural, deoarece are la bază reducerea lui *measă* la *masă* (vezi p. 44). Alternanța *a/ă*, tardivă în dacoromână (sec. XVI), este frecventă în aromână (*carte*, pl. *cărți*, Capidan, Ar., p. 379, *cale*, pl. *căl'uri* (ib., p. 380).

Alternanțe consonantice: dure/muiate, cele din urmă reprezentând mai vechi consoane urmate de *i* sau de *e*, așa cum s-a arătat în capitolul fonetică. Exemple: *sîș'* (ar. *mes* „lună”, pl.

meși, Capidan, Ar., p. 333) (*z* nu exista, sau era foarte rar); *t/t'* (ar. *frate*, pl. *frați*, Dalamatra; -t, Capidan, Ar., p. 311), *d/dz'* (ar. *brad*, pl. *bradzi*, Dalamatra); *k/č*, ar. *ț'* (ar. *porcu*, pl. *porți*, Dalamatra), *g/g'*, ar. *dz'* (ar. *rug*, pl. *rudzi*, Capidan, Ar., p. 330); *m/n'* (ar. *pom*, pl. *poni*, Dalamatra); *sk/št'* (ar. *muşcă*, pl. *muști*, Dalamatra), *str/ștri* (ar. *nostru*/pl. *noștri*, Papahagi, B.). Ultima alternanță și poate și altele sînt în dacoromână recente (vezi p. 152), cf. labialele: *p/k'* (ar. *lup*, pl. *luk'i* cu *i*? Capidan, Ar., p. 294), *b/g'* (ar. *purumbu*, pl. *purung'i*, Papahagi, B.); pentru *f/h'* n-am găsit exemple comune, iar pentru *v/x'* n-am găsit exemple în aromână.

Genurile apar sistematizate față de latină. Se reduc cele mai multe excepții. Feminine de declinarea a II-a nu mai sînt (*minu*, venit de la declinarea a IV-a, mai durează un timp), numele de arbori de această declinare trec la masculin (ar. *prun*, Dalamatra), rămînînd feminine cele de declinarea a III-a (*salcie*). Dintre masculinele de declinarea I rămîne numai *tată* (se adaugă în ar. *lală* „unchi”, *Dumnidză*). La declinarea a III-a se întîlnesc unele schimbări de genuri, de ex., lat. *pons*, m. > dr., ar. *punte*, f. (Papahagi, B.), lat. *mare*, n. > dr. *mare*, ar. *amare*, f. (ar. *numă* arată nu numai o schimbare de gen, ci și una de declinare), dar asemenea fapte se întîlnesc și în alte limbi romanice și nu ne interesează în mod deosebit, fiind vorba numai de o redistribuire a cuvintelor pe genuri. Interesantă de urmărit este numai dezvoltarea neutrelui.

S-a văzut mai sus că în latină se ajunsese la o situație în care genului neutru nu-i mai corespundea nimic pe planul conținutului⁵, ceea ce a dus la desființarea celui de-al treilea gen. Româna a urmat altă cale; probabil sub influența mediului înconjurător slav, a menținut formal neutru și a încercat să pună de acord această formă cu conținutul neînsuflețit, trecînd la neutru numeroase substantive care denumeau obiecte neînsuflețite.

⁵ Prind ocazia să semnaliez că critica pe care mi-o aduce G. Ivănescu, SCL, VIII (1957), p. 302 (vezi și V. Arvinte, SCL, X (1959), p. 236), nu are obiect: am scris în *Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, XI (1937), p. 279: „la vraie raison de la disparition du neutre, c'est l'extinction de la catégorie grammaticale elle-même”. Citată de Ivănescu, fraza devine „...l'extinction de la catégorie elle-même”. Sub forma aceasta mutilată, textul meu permite lui Ivănescu să-mi aducă o critică virulentă: cînd s-a putut întîmpla vreodată ca oamenii să piardă sentimentul diferenței între înșuflețit și neînsuflețit?

În ce privește forma, mare parte a neutrelor, avînd la singular aceeași terminație ca masculinile, se disting de acestea prin plural, care se confundă cu al femininelor, așa cum s-a arătat la p. 64 (iar de feminine, neutrele se disting prin faptul că au singularul la fel cu al masculinelor). Acest fel de marcarea a unei categorii gramaticale, care surprinde pe mulți, nu are nimic ilicit. Ea se mai întâlnește în altă parte, și anume, tocmai la neutre, în hitită, unde situația este identică cu cea din română.

Termenul *a m b i g e n* este greșit. Nu e vorba de substantive care ar fi de ambele genuri în același timp, căci așa ceva nu există nicăieri. Chiar în cazuri ca al lui *corn*, cu pluralul *corni* și *coarne*, nu e vorba de un ambigen, ci de două substantive diferite, unul masculin și altul neutru, care au singularul la fel⁶.

În româna comună apar neutre în locul masculinelor latine peste tot unde pluralul de tip masculin era rar întrebuintat și deci putea fi eventual uitat, astfel că în momentul în care cineva simțea nevoia lui îl refăcea, pentru neînsuflețite, după modelul neutrelor. De exemplu lat. *carrus* > dr., ar. *car*, pl. *care*; lat. *rius* > dr. *riu*, ar. *ariu*, pl. dr. *riuri*, ar. *ariuri*. Totuși există unele exemple și pentru cuvinte cu pluralul des întrebuintat: lat. *digitus* > dr. *deget*, ar. *dzeadzit*, pl. dr. *degete*, ar. *dzeadzite*; lat. *petiolus* > dr. *picior*, ar. *cițor*, pl. *cițoare*.

Cel de al doilea tip de neutre (*riu—riuri*) pornește de la câteva rămășițe ale tipului latin în *-us/-oris*: *frigus*, pl. *frigora* devine *frig*, pl. *friguri*, iar după acest model se orientează apoi numeroase substantive, foste masculine, de declinarea a II-a: dr. *joc*, *nod*, *vînt*, ar. *goc*, *nod*, *vîntu* etc. au pluralul cu *-uri* (și în germană s-a folosit pe scară largă același model: sg. *Wald* „pădure” are pl. *Wälder*, deși la origine nu era temă în *-es/-os*; dar substantivele trecute la acest tip de flexiune n-au devenit în germană neutre).

Un număr de astfel de plurale se găsesc și în primele documente italiene. Socotesc totuși că este riscant să se reconstruiască pe această bază prototipe latine (de exemplu *locora*, REW, 5097, *latora*, Pușcariu, DR, III, 399; vezi și Ivănescu, SCL, VIII, 1957, p. 307—309), deoarece formarea unor astfel de

⁶ Vezi și R. Jakobson, CL, III, 1958' (*Omagiu E. Petrovici*), p. 237—238; A. I. Ionașcu, SCL, XVII (1966), p. 27—33. Pentru ultima oară m-am ocupat de acest subiect în LR, XVII (1968), p. 175.

plurale a putut avea loc oricînd, după separarea limbilor romanice, de vreme ce procedeul este la îndemîna oricui.

Și substantive animate de declinarea a III-a au putut deveni neutre primind la plural desinența *-uri*: ar. *câl'uri* (vezi mai sus), dr. *singiuri*, ar. *sindzuri* (Dălametra). Alte animate de declinarea a III-a au devenit neutre fie prin schimbarea singularului (*pîntec*, ar. *pîntic*, Papahagi, B.), fie fără schimbare (dr. *pîntece*, pl. *pîntece*). În același fel unele feminine de declinarea I au devenit neutre prin schimbarea singularului: lat. *mattea*, dr. *maț*, pl. *mațe*, ar. *maț*, pl. *mață* (Capidan, Ar., p. 382); lat. *palea*, dr. *pai*, ar. *pal'u* (Papahagi, Dict.); lat. *pascha*, f., dr. *Paște*, pl. *Paști*, megl. *pașt*, pl. *paștur* (Capidan, Megl., III); lat. *spatha*, dr. *spată*, pl. *spate*, de unde noul sg. *spate*, pl. *spate*. Problema neutralului va fi reluată mai departe (p. 83).

(Declinarea substantivelor articulate va fi discutată la articol.)

Adjectivele nu prezintă probleme importante. Se declină ca substantivele, atît articulate, cît și nearticulate. La neutru, adjectivul are pentru singular aceeași formă ca masculinul, iar pentru plural aceeași formă ca femininul. La declinarea a III-a, ca și la substantive, femininul singular are genitiv-dativul în *-i*, iar masculinul la fel cu nominativul: unei *cîmpii verzi*, unui *pom verde*. În aromână, adjectivul nearticulat nu se declină (*a feaiț'ei mușat'a*, Capidan, Ar., p. 400). S-ar putea crede că aceasta este situația primitivă, în acord cu teoria că genitiv-dativul singular al substantivelor feminine este refăcut recent. Dar se constată și în dacoromână tendința spre suprimarea acordului la adjectiv (*a fetei frumoasă*, vezi p. 299), ceea ce mă face să cred că situația din aromână nu este cea primitivă (și, de altfel, nici nu e generală), ci o inovația care apare acum și în dacoromână, pe baza tendinței generale de trecere de la flexiunea sintetică la cea analitică. În ce privește gradele de comparație, n-ar fi de așteptat decît că în perioada comunității dialectelor par să fi dispărut formele supletive, păstrate parțial în alte limbi romanice.

Nici la numeral nu sînt multe lucruri de spus. Se declină numai 1 și 2 (femininul *o* < *ună* nu e prea bine explicat; vezi ar. *ună*), în general după declinarea pronominală (*unor*); în vechea română se mai păstra *îmbi*, înlocuit astăzi cu neologismul *ambi*; au apărut forme compuse, *amindoi*, ar. *amindoi*, *amîntrei* (în aromână și mai departe); pentu ar. *șamindoi* vezi gr. *kai hoi dyo* (BL, V,

p. 75); dr. și *tustrei*, *tuspatru* etc., compus cu *toți*; *tustrele*, feminin refăcut după adjectivele ca *grei*, *grele*, pare recent. De la *zece* înainte, unitățile sint precedate de *spre* (ar. *spră*), după modelul slav, și tot după model slav se formează zecile, de exemplu *douăzeci*. În aromână însă se păstrează *ying'î* <lat. *uiginti*. În sfârșit, lat. *centum* s-a pierdut, fiind înlocuit cu slavul *sută* (fonetica nu e tocmai clară).

Numeralele ordinale latinești nu s-au păstrat în românește, fiind prea complicate (*tertius*, *quartus*, *octauus*, *nonus*): ele erau neregulate și, din cauza schimbărilor fonetice, pierduseră în general legătura cu cardinalele. S-a păstrat numai, regional, *anfărt* <*annus tertius*. Primele numerale ordinale sint în general supletive, pentru că nu e nevoie să numeri ca să precizezi rangul obiectului⁷: lat. *primus*, *secundus*, rus. *pervii*, *vtoroi*, engl. *first*, *second*, magh. *első*, *második* etc. În românește, *primus* s-a păstrat numai în *primăvară* (ar. *primuveară*), fiind în general înlocuit prin *antaneus* <*ante* „înainte“ (dr. *intli*, ar. *ntin'lu*; declinarea, *intliului*, *intliile*, *intliilor* s-ar putea să nu fie prea vechi). *Al doilea*, *a doua* sint clar formate în românește de la cardinal, cu articolele românești, la fel fiind formate, cu metode analitice, și următoarele. Tot analitic sint formate și celelalte numerale, de exemplu distributivele, *cîte unul* etc. (ar. *cîte unu*).

Se vede deci că în general numeralele românești sint mai regularizate decît cele din restul limbilor romanice, și aici, în opoziție cu ce se petrece la substantive, a contribuit și influența slavă. Numerales se mai deosebesc numai în mică măsură de substantive, adjective și adverbe și prin urmare numai în mică măsură se mai justifică prezentarea lor ca o categorie aparte.

Pronumele, fiind în general foarte întrebuintate, s-au păstrat în mare parte cu flexiunea lor arhaică (sint, de exemplu, singura categorie nominală care păstrează dativul deosebit de genitiv).

Pronumele personal este în general păstrat, pornindu-se de la formele latine tirzii. Pentru persoana a 3-a se folosește *illu* (dr., ar. *el*, *ea*, fr. *il*, *elle*, it. *egli*, *ella* etc.); genitivul *mei*, imprumutat de la posesiv, a fost înlocuit cu adjectivul posesiv *meus* în același caz cu substantivul posedat (și în alte limbi romanice, it. *mio* etc.); în românește, cu articolul *al* la singular (*al meu*) și *alor* la plural (*alor mei*), nu mai are forme cazuale. La persoana a 3-a, se folosește forma de genitiv latină (sg. *al lui*, pl. *al lor*).

Alături de *illu*, a rămas în uzaj și *ipsu* (it. *esso* etc.), ar. *nîs* (Capidan, *Ar.*, p. 424), dr. *îns*, *ins*, apoi ar. *insu* (ib., p. 425), dr. *însul*, *însumi* etc., care vor fi discutate mai departe.

O formulă specială: dativul scurt al pronumelui personal se folosește cu valoare de adjectiv posesiv. Există două tipuri: 1. *capu-mi pustiu*, cu *furtune* (Eminescu, 38), ar. *sora-n'* (Capidan, *Ar.*, p. 413); 2. *mi-am pierdut timpul* (ar. *ș-plîndze mira-l'*, ib., p. 415, cu două pronume). Cunoaștem paralele exacte în bulgară: *motornătă si lodkă* „barca lui cu motor“, *șapkata si* „pălăria mea“, *kăštata mu* „casa lui“ etc. (Beaulieux, p. 85), dar și în unele limbi romanice (în sudul Franței se spune *il s'est vendu la maison* în loc de *il a vendu sa maison*). Tipul 2 este viu și poate se și dezvoltă, cum se va arăta mai departe. Tipul 1 e în mare scădere. În aromână este curent: *casile-ți* (Capidan, *Ar.*, p. 415), *case-lă* („casele lor“, ib.), *oile-nă* (ib., p. 416), *ficiortu-vă* (ib.). Și în dacoromâna veche se folosea și la plural, pe cînd astăzi numai regional se pot auzi formule ca *mereți în treabă-vă*. Cu pronumele la genitiv, ar. *dadă-meai* (Capidan, *Ar.*, p. 414), dr. *maică-mii*.

O situație specială găsim la ar. *mărata-n' di io* „săraca de mine“ (ib., p. 408), dr. *aracan de mine* (vezi Iorgu Iordan, *Stilistica*, p. 36).

Flexiunea pronumelui personal rămîne complicată și în celelalte limbi romanice — de exemplu în franțuzește, nom. *moi* (alături de *je*; și în aromână, *mine* la nominativ), dat. *me*, dat. și acuz. *moi* etc. —, din cauze fonetice care privesc numai pronumele, din cauza contopirii vocalei finale cu vocala inițială a cuvîntului următor, dar și din necesități ale exprimării: în latinește, persoana se cunoaște după desinența verbului, astfel că pronumele, de cîte ori este exprimat, reprezintă o accentuare a persoanei; în franțuzește desinențele s-au confundat în măsură destul de largă, deci pronumele devine obligatoriu pentru marcarea persoanei, iar pentru accentuarea acesteia trebuie alte forme pronominale. Întrucîtva situația se prezintă așa și în românește (*el cîntă*, *ei cîntă*; *eu stau*, *ei stau*), deci pentru accentuare se introduc elemente în plus; la cazurile oblice, se repetă pronumele: *îl văd pe el*, *mă cunoști pe mine* (formule prezente în limbile balcanice, cf. gr. *eména mē xéreis* „pe mine mă știi“, bg. *ne otkina nas* „ne-a liberat pe noi“; cf. André Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris, 1923, p. 55).

⁷ M. Lejeune, BSL, XXIX, 3 (88), p. 117.

În flexiunea pronumelor personale, întâlnim unele complicații fonetice, care nu ne interesează în mod special aici. În schimb este important că se constituie un sistem bogat de forme accentuate și neaccentuate: *mie*, *mi*, *îmi*, *m'*-, *-mi*, *-m'* (și în aromână, cu diverse variante fonetice); *mine* (cf. sl. *mene*, dar tipul apare și în italiana de sud), *mă*, *m-*, *-mă* (și în aromână, cu variante fonetice); la fel la celelalte persoane. Nu este încă suficient lămurit ce este cu *i* protetic, în forme ca *îmi*: se pretinde că apare în secolul al XVII-lea, ba chiar exact între 1630 și 1650 (o astfel de datare este evident prea precisă, căci trebuie mai mult timp pentru răspîndirea unei inovații de acest tip), dar îl găsim și în aromână. Să fie o paralelă independentă? Cf. și *ii*, *îs* < lat. *est*, *sint*, care de asemenea apar și în aromână.

Constatăm că flexiunea arhaică neregulată a pronumelui personal a fost păstrată, ba încă a mai fost sporită, ce e drept cu completarea lacunelor.

Reflexivele nu prezintă schimbări formale interesante, iar dezvoltarea conținutului lor va fi discutată mai târziu.

Posesivele prezintă și ele unele schimbări fonetice (*ă* din *său* nu este încă suficient explicat; *meus* ar fi trebuit să dea *mieu*, care nu apare în aromână, iar în dacoromână nu e considerat literar; în aromână apare și *amel* (Capidan, *Ar.*, p. 419, refăcut după feminin, care are pluralul *ameale*, format după substantivele citate mai sus, p. 60). Formele neaccentuate au același punct de plecare cu cele accentuate (dr. *frate-miu*, *-tu*, *-su*, *artată-n'u*, (Capidan, *Ar.*, p. 413), probabil din timpul perioadei de comunitate). În aromână posesivul se declină (*an'îui*, gen. pl. *an'îor* < *meorum*?), pe cînd în dacoromână nu se declină, ci se folosește ca atribut în nominativ. Există, ce e drept, tipul *nevesti-sii*, vezi și *tasu lui*, ar. *domnu-su a lor* (Capidan, *Ar.*, p. 419), dr. *soră-meo* (BL, XIII, 1945, p. 160); vezi și B. Gazacu, BL, XV (1957), p. 98—99.

Pronumele demonstrative erau larg reprezentate în latină; pe lângă formele arhaice *sos*, *ollus*, din care, bineînțeles nu mai găsim astăzi nimic, erau pronumele diferențiate pe persoane: 1 *hic*, 2 *iste*, 3 *ille*, la care se mai adaugă *is* și *ipse*. În română constatăm o oarecare simplificare, *hic* și *is* au dispărut; *ipse*, devenit *însu-*, nu mai e folosit decît ca pronume de întărire; *ille* e folosit ca pronume personal și ca articol, dar și ca demonstrativ, ca și *iste* (care e numai demonstrativ), acestea două din

urmă fiind întărite adesea cu *ecce* (*acela*, *acesta*) și mai rar cu (*a*)*șa*. *Ăst(a)*, *ăl(a)*, *acest(a)*, sint diferențiate ca distanță, ca și în latinește (vezi și fr. *icest*, *icel*, it. *questo*, *quello*). În dacoromână apare și *ist* (cf. și *estimp*, ar. *estian*, Capidan, *Ar.*, p. 420), cu vocalism neexplicat. *Ăst*, *ăl* au apărut cu *ă* în poziție enclitică, după un *u* final al cuvîntului precedent. Cu vocalism neexplicat e și *ast* (învechit), *astă*, *asta* (aromâna concordă în această privință, căci are forme ca *aest*). *a* final, în forme ca *acesta*, apare sporadic și în aromână (Capidan, *Ar.*, p. 422), vezi p. 170. O curiozitate este forma neutră *asta* < *istud*? (și în aromână e la fel; la cazurile oblice *asta* nu se folosește ca neutru); neutrul *o* din *hoc* (explicație puțin probabilă; atitudine puțin diferită în LR, 1954, nr. 1, p. 38). Fiind foarte mult întrebuințate, pronumele demonstrative au păstrat un tip de flexiune arhaic: gen. *-ius* (apoi *-uius*, rom. *-ui*), dat. *-i* (apoi *-ui*, rom. *-ui*); la genitivul plural s-a păstrat numai masculinul, *-orum*, folosit și pentru feminin (la fel la pronumele personal de persoană a 3-a și la articol). De semnalat că această desinență, moștenită și la pronumele nehotărit *alt* și la numeralul (*amin*)*doi*, a cîștigat teren în românește, fiind folosită și la *care*, *tot*, apoi la formații și împrumuturi mai noi, ca *anumit*, *diferit* etc.

La pronumele relativ-interogativ, *qui* (*quis*, *quid*), păstrat (*cine*, *ce*; în ar. *tsine* e rar), s-a adăugat *qualis* „ce fel de” > rom. *care*, ambele declinate complet. Se folosesc și ca conjuncții, de aceea sint mult întrebuințate.

Cît privește pe nehotăritul *alius*, acesta s-a păstrat numai sporadic în compuse ca *aiurea*, *aimintrelea*. În schimb a rămas folosit *alter*, declinat complet, după declinarea pronominală, atît în dacoromână cît și în aromână. Se formează compusele *alalt*, *ălalt*, *celălalt*, *ăstalt*, *cestălalt* (ar. *alantu*) și astfel se reface, pe bază analizabilă, opoziția care era în latină între *alius* („alt”) și *alter* („celălalt”). La *celălalt* se declină, la singular, numai partea întîii (*celuilalt*), iar la plural ambele părți au desinența de plural (*celălaltî*), genitivul fiind marcat numai la partea întîii (*celorlaltî*). În cel-l privește pe *alt*, el apare singur, sub forma *altul* și, în unele regiuni, sub această formă chiar cînd servește de atribut pe lângă un substantiv și deci n-ar trebui să fie articulat. Iată mai întîi cîteva exemple vechi: *altu*, Psalt. Șch., XLVII, 14; LXXVII, 4, 6; CI, 19; CVIII, 8; CLIII, 39; Psalt. Vor., CI, 19; CLIII, 39; *alătū*, ib., LXXXII, 4 (citate

după Ov. Densusianu, *Din istoria amuțirii lui u final*, București, 1904, p. 4 și 21; *altu răs*, Rosetti, *Leitres roumaines de Bistritza*, 48/13 (p. 90). Din texte mai noi: *altu puț*, Vircol, 32; *altu om*, BL, IV, 159; *altu cal*, ib., 162; *altu lucru*, *altu loc*, Titu Dinu, GS, I, 110. În schimb găsim forma fără -u cu valoare substantivală: *am drăguț pe ali*, Cioca, 23. S-ar putea întâmpla ca -u, în exemplele citate, să nu fie articolul postpus, ci vocala de sprijin (ca în *codru*), reprezentând vechea vocală tematică latină (Al. Rosetti, *Sec. XVI*, București, 1932, p. 50). *Altu* ar rezulta deci din *alt(e)ru*, cu -u care era necesar să fie păstrat atâta timp cât s-a păstrat *r* (ca în *nostru*, *patru*), pe cînd acolo unde -u nu era precedat de consoană plus *r*, el se scurtase, dacă nu chiar dispăruse din pronunțare. Mai târziu, cînd *r* din *altu* a fost eliminat, prin disimilare, *u* final nu se mai scurta și deci nu mai cădea (vezi pronunțarea regională *pentu* în loc de *pentru*). Fiind socotit formă articulată, *altu* a atras după sine și femininul *alta* (atestări pentru *altă*, *ce altă* etc., vezi în DA), apoi pluralcele *alții*, *alte* (*doi stilpi*, în urmă *alții doi*, Coșbuc, B., 46; *cu el vin alții doi*, ib., 135; *alții cizmari*, auzit de mine de la o femeie din Transilvania).

Articolul apare în mod independent în diversele limbi indoeuropene, cel hotărît peste tot din pronume demonstrative, iar cel nehotărît din numeralul *unu*. În limbile romanice, pronumele hotărît este aproape peste tot din pronumele *illu*, fiind proclitic în toate limbile romanice, afară de română, unde este și proclitic și enclitic: în vechea dacoromână găsim, la genitiv, și *ei Tamare*, și *Tamareei*, și *lui Radu* și *Radului* (în aromână e numai prepus: *al Livendu*, *ale Ieve* (Capidan, *Ar.*, p. 397—398; la numele comune găsim ambele formule, *ali feată*, dar și *feată'ei*). La numele comune, articolul devine numai postpus în dacoromână. Și albaneza și bulgara au articolul postpus, de unde s-a tras concluzia că acesta provine din substratul trac. Dar nu știm nici măcar dacă traca avea articol în general, necum postpus. S-a vorbit de o influență scandinavă, prin mijlocirea goților, dar este foarte puțin demonstrat că gotica ar fi avut articol. (Pentru aceste și alte teorii la fel de puțin plauzibile, vezi R.R.Li., XII, 1967, p. 3—18.)

Cauza postpunerii articolului trebuie căutată în topica adjectivului. La înțelegerea faptelor românești ajută cunoașterea situației din limbile scandinave, care, avînd o literatură mult mai veche decît a noastră, permit să se urmărească în amănunte

procesul care a dus la postpunerea articolului hotărît. Acesta a fost la început prepus la adjectiv, de exemplu s-a zis *enn gamle* „cel bătrîn” și tot așa *maþr enn gamle*, literal „om cel bătrîn”, apoi *maþrenn gamle* „omul bătrîn” și în fine *maþrenn* „omul”. La fel în românește, *a nouă*, *casă a-nouă*, pe urmă *casă-a nouă*, *casa nouă* și chiar *casa*. (Unele detalii se vor discuta mai târziu.) Același proces s-a petrecut cu articolul genitiv *al*: *dragă a-mea* > *draga mea*. Se pune problema originii lui *al*, pe care unii îl explică din *ille*, iar alții din prepoziția *ad*. Densusianu (pentru prima oară în BSF, II, 1906, p. 16) distinge două cazuri: 1. la posesive și la numerale avem de-a face cu prepoziția *a* + articolul (?); 2. înaintea genitivului este prepoziția *a* (păstrată așa în Moldova în aromână și istroromână), pe cînd în dacoromână, prin analogie cu posesivul și numeralul, se ajunge la *al*, *ai*, *ale* (dar și în aromână, alături de *a feațil'ei*, pl. *a feaților*, găsim *ali feață*). Cealaltă explicație: *al* etc. provine din *ille* și a devenit apoi invariabil în unele dialecte și graiuri. Dacă pentru posesive și numerale trebuie să facem apel la articol, de ce mai avem nevoie de prepoziția *ad*? Dacă la masculin presupunem adăugarea articolului -l- la prepoziția *ad*, ar urma ca la feminin să se fi adăugat articolul *a* la prepoziția *a*? Dacă vocativul masculin *dragul meu* este sigur *drag+al meu*, atunci pare obligatoriu să credem că și *draga mea* este *dragă+a mea*, dar aici nu se vede ce valoare ar fi putut avea prepoziția *ad*.

În cazurile cînd adjectivul este pus înaintea substantivului, articolul este postpus la adjectiv, după același principiu. Dar cînd adjectivul este folosit izolat, se pune înaintea lui articolul *cel* (ar. *atsel*). Prin încrucișarea celor două formule, se ajunge la repetarea articolului, de exemplu *omul acel bun* și chiar *omul acela bunul*.

Articolul nehotărît *un*, f. *o* (ar. *nă*), provine ca peste tot din numeralul „unu”, declinat ca pronumele. Uneori e greu de distins de numeral, dar la plural, *unii*, *unele*, este clar că nu e numeral. La plural se folosește și *niște* (și în aromână, Capidan, *Ar.*, p. 428), *niseai* <lat. *nescio quid* (*quis*), *nescio qualis*.

Acum putem discuta declinarea substantivelor cu articolul postpus: începem cu femininul *cas-a*, gen.-dat. *case-ei*, ar. *feață'ei* și *feațil'ei*. După cum am arătat mai sus, cred că prima formă aromână este o inovație, marcînd tendința de eliminare a flexiunii nominale. La plural, *case-le*, *case-lor* (cu desinența de genitiv

masculină, așa cum s-a arătat la pronume). La tipul *stea*, genitivul singular *stelei* <*stele-ei* și pluralul, *stele-le*, *stele-lor* (ar. *steale-le*, *steale-lor*) nu prezintă nimic special, pe cînd nominativul singular, *steaua*, trebuie explicat din *stea-a*, cu un *u* consoană intercalat pentru a împiedica confuzia formei articulate cu cea nearticulată, vezi la p. 61, în aromână, genitivul singular *steaul'ei*. Tipul *vale-a*, gen.-dat. **vali-ei*, ar. *vali-l'ei*; pl. dr. **vali-le*, **vali-lor*, cu formele aromâne mai noi *vâl'urle*, *vâl'uror* nu comportă comentarii. Tipul *mamă*, gen.-dat. *mămini-ei* (ar. *mumă*, *mumîn'il'ei*, pl. *mumîn'*, *a mumîn'lor*, Capidan, *Ar.*, p. 394) constituie o rămășiță izolată.

Tot o rămășiță este substantivul de declinare I *tată*, cu formele articulate *tata*, *tatăl*, *tatul* (Moldova), ar. *tata*, *tatăl*, *tatul* (ib., p. 384).

La masculin, nom. *lupu-lu*, gen.-dat. *lupu-lui* (fără vocativ, bineînțeles, ca și la feminin); pl. nom. **lupi-li*, *lupi-lor*, ar. *bărbatlu*, *a bărbatului*, *bărbatsl'i*, *a bărbatslor* (Capidan, *Ar.*, p. 389). Tipul **munte-lu* (>*munte-le*), *munte-lui*, **munți-li*, *munți-lor*; ar. *fratile*, *a fratilui*, *fratsl'i*, *a fratslor* (ib., p. 391).

Neutru: *caru-lu*, *caru-lai*, pl. **cară-lă* > *carăle* > *carele*, *carălor* > *carelor* (ar. *cișorlu*, *cișoarăle*, cu diferite variante (ib., p. 388). Tipul *frig*: *frigu-lu*, pl. **frigură* > *frigure*; *foclu*, *a foclui*, *focur(i)le*, *a focur(i)lor* (ib., p. 391).

Adjectivele au aceeași situație ca substantivele, cu excepția ultimului tip de la neutre.

Concluzii. Față de tendința de reducere a flexiunii nominale, dusă mai departe de limbile romanice occidentale, româna se arată refractară, și nu e desigur greșit să vedem aici o influență a mediului slav înconjurător (deși bulgara a pierdut, mai tirziu, flexiunea nominală). Se creează un nou tip de flexiune, cel în *-ea*, *-ele*. Se păstrează două forme cazuale (la declinarea nearticulată, numai la femininul singular), se păstrează poate un rudiment de vocativ (dacă desinența *-e* este moștenită), care se va dezvolta mai tirziu; se păstrează genul neutru, care în vremea aceea avea desinențe indiscutabil neutre (pl. *-a* > *-ă*, *-ură* > *-ure*) și primește numeroase elemente neinsuflete, de la celelalte genuri. Se înmulțesc mărcile pentru fiecare categorie și, ceea ce e mai semnificativ, se creează articolul postpus, care permite crearea declinării articulate, mult mai dezvoltată decît cea nearticulată (aici apar forme cazuale și la masculin și neutru și

la întregul plural). Desigur influența slavă, frînînd reducerea flexiunii nominale, a reținut româna mai aproape de modelele latine.

SECOLELE X — XVI

Dacoromâna se dezvoltă în continuare pe liniile stabilite în perioada românei comune. În ce privește substantivul, găsim numeroase exemple de treceri de la o declinare la alta, fără a se evidenția tendința de a suprima vreuna din ele. Exemplele vor fi prezentate la etapa următoare, unde se va discuta și reducerea numărului de substantive imparisilabice. În perioada de care ne ocupăm se înmulțesc treptat neutrele provenite din masculine și feminine latinești. De exemplu *cîmp* avea pluralul *cîmpi*, masculin, dar acesta se mai păstrează astăzi numai în expresii impietrite: *a bate cîmpii*, *a-și lua cîmpii*, în rest fiind înlocuit de forma neutră, *cîmpuri*; pluralul *peri* a rămas numai în expresia impietrită *în doi peri* (vezi totuși *peri*, Șez., XV, 120, bis; 125 etc.). Din toate masculinele latinești neinsuflete, au rămas pînă azi numai următoarele:

an, *căprior*, *cărbune*, *cercel*, *cîrnat*, *coș* (și *coșuri*), *dinte*, *fagur*, *floc* (pl. *floci*, Șez., XIII, 16; 18, bis; 70; *floace*, DA), *foarfece* (și n. și f., vezi p. 82; încă din latinește se folosea mai mult la plural), *fulg*, *fuscel* (pl. *fușcei*, Doine, 34; *fuștei*, Coșbuc, F., 20; 21, bis; Doine, 76, tipărit *fustei*; *fușcei*, *fuștei*, *fușteie*, DA), *muc* (și *mucuri*), *munte*, *mușchi*, *neg*, *ochi* (și *ochiuri*), *par*, *pas* (și *pasuri*), *perete*, *pumn*, *rinichi* (cu varianta *rărunchi*), *sac* (totuși pl. *săculețe*, de ex. Șez., XV, 149), *sin* (și *sînuri*), *tăciune*, *umăr* (și *umere*). E vorba de cuvinte care se foloseau foarte mult la plural, de aceea vechea formă de plural masculin n-a putut fi uitată pentru a fi înlocuită cu una nouă, neutră. Toate celelalte substantive masculine latinești care denumeau obiecte neinsuflete au devenit neutre. De semnalat totuși pluralele masculine *codri*, *crieri*, *ficați*, *genunchi*, *lapți*, *nori*, *ușori*, de la substantive care în latinește erau neutre (*genunchi* e recent după Densusianu, HdLr., II, 142).

Din slavă ne-au venit numeroase substantive masculine neinsuflete, transformate în românește în neutre: *ceas*, *deal*, *gunoi*, *plug*, *pod*, *văzduh*, *zid* etc. Se întărește și în felul acesta cate-

goria neutrelui, dar trebuie remarcat că, în mod paradoxal, neutrele slave terminate în *-o* au devenit feminine în românește: *greblă, ocnă, sticlă* etc.; sint totuși și unele devenite neutre: *leap¹, maslu*). Au rămas masculine numai acele masculine care erau mult folosite la plural și au intrat probabil împreună cu adjective de formă masculină (*bani* etc.). Apar substantive care denumesc bărbați și totuși au terminație feminină (se adaugă la *tată*, moștenit din latinește și la numele de persoană *Nicoară* <gr. *Nikolaos*): din slavă, *vlădică, vodă, taică* (poate unele mai vechi de secolul al X-lea; de notat că *popă* nu are *-ă* în slavă), *slugă* (un *slugă*, Densusianu, Hdlr., II, 143; femininul poate peiorativ), apoi nume de persoane ca *Costea, Mircea, Dănilă* (uncle apar și în aromână). S-au format asemenea nume și în românește, de exemplu *Costică, Chiță* (care nu se confundă cu femininele, totdeauna articulate), *Florea* (diferențiat prin vocalism de femininul *Floarea*).

În ce privește cazurile, la forma nearticulată, se pot semnală puține schimbări, pentru că flexiunea rămăsese foarte săracă și deci nu prea mai era ce schimba. Schimbări fonetice care nu modifică raporturile între cazuri și numere: *-ure > -uri* (în secolul al XVI-lea se găsește și *ceasure* și *ceasuri*, dar *-e* se păstrează la neutrele fără *-ur-*, nu devine *-i*, ca la unele feminine). Schimbări fonetice care mențin raporturile între categorii, dar cu alte mărci: la masculine și neutre *-ă* dispare, deci semnul nominativului singular al declinării a II-a devine zero; *-i* se scurtează și mai mult, pînă dispare, astfel că muierea consoanei finale a rădăcinii devine semnul pluralului (se găsește și în aromână, dar probabil ca manifestare a unei tendințe paralele). Acum intervine palatalizarea labialelor, cel puțin incipientă, dar fenomenul nu privește numai morfologia, căci intervine și în interiorul cuvintelor. Probabil în cazuri ca *monah; monași*, schimbarea e de origine slavă (deși în slavă pluralul e *monasi*). Dar slava a revenit adesea asupra palatalizării, cum am arătat mai sus (vezi fonetica și, mai jos, verbul). *l* muiat dispare, lăsînd în locul lui un *i* consoană; *cal' > cai*). Se pare că sentimentul alternanțelor consonantice slăbește, căci alături de pluralul *ai* găsim și *ani* (vezi p.35), dar în afară de cele cîteva excepții semnalate, lucrurile se prezintă cam în același fel ca în perioada trecută. În vocalism situația este alta: ce e drept, fonetica nu mai

cunoaște prefacerea lui *o* în *oa*, dar acolo unde morfologia folosește alternanța *o/oa*, aceasta continuă să se producă; alternanța *e/ea* pare a se produce și din motive fonetice și în orice caz începe să se producă alternanța *a/ă*, căci forme de plural ca *cetățîi, vâi* apar din primele texte. Intervine și o alternanță în plus, *a/e*, ca în *barză/berze* (fețiței apare în *Palia de la Orăștie*, ed. M. Roques, Paris, 1925, p. 21, rîndul 10).

Iată acum și o schimbare fonetică prin care se ajunge la schimbarea raporturilor între tipurile de flexiune: *-e > -i* la pluralul femininelor (la neutre nu) după anumite consoane, și astfel pluralul începe să fie *albini, lacrimi, pietri, scări*, deci se suprimă deosebirea de desinență între masculin și feminin (această tendință se va dezvolta în continuare).

La numele masculine, găsim genitiv-dativul și de tipul *lui Radu* și de tipul *Radului* (vezi p.72), acesta din urmă mai putînd fi întîlnit în formule împietrite ca *Școala Iancului, Șoseaua Iancului* (ambele în București)².

Ajungem acum la flexiunea substantivelor articulate. Cazurile ca *a ei noastre credințe* rămîn numai o amintire (la numele de persoane feminine ele sînt ceva mai dese). O modificare fonetică prin care nu se schimbă raportul între categorii: apar forme ca *dereptățîi*, alături de *morției*, și de asemenea găsim *casei*, alături de *casei*. Singura problemă mai serioasă care se pune este aceea a vocativului. Am văzut mai înainte vocativul masculin în *-e*. Formele de vocativ plural la masculine și formele de ambele numere la feminin erau la fel cu cele de nominativ, deci sg. m. *prietene*, f. *prietenă*, pl. m. *prietenii*, f. *prietene*. Apar apoi la femininul singular forme de vocativ în *-o*, explicabile prin împrumut din slavă: *Ioano, scumpo*. *-o* se folosește și la femininele de declinare a III-a: *leleo* și, prin extensiune, la numele de bărbați de declinare I și a III-a: *Tomo, Petreo*. Forme de vocativ articulat nu erau și s-ar fi părut că nici nu trebuie să fie. Totuși apar exemple ca *încățătoriule* etc. În aromână nu există decît forma *Damnizale* (vezi mai sus, p. 63), care ar putea să aibă altă explicație decît formele dacoromâne. Acestea trebuie legate de numele de persoane în *-ul* (la numele de persoane vocativul e mai mult folosit decît la majoritatea celorlalte substan-

¹ Vezi C. Racoviță, BL, VIII (1940), p. 164.

² Cu drept cuvînt I. Coteanu, SCL, VII (1956), p. 59, atrage atenția asupra faptului că numele ca *Andrei, Constantin, Dan* n-au fost niciodată declinate cu articolul postpus.

tive). Weigand le-a explicat prin interjecția bulgară *le*, care însă în bulgărește se folosește numai pentru feminin. Capidan³ a susținut că e vorba de articolul românesc. Intervinând în discuție, am arătat⁴ că, pe de o parte, *-ul* se adaugă numai la numele scurte, pentru a le da un corp, de aceea avem *Radu(l)*, *Neagu(l)*, dar *Marin*, *Constantin*, pe de altă parte că numele românești în *-u(l)* corespund hipocoristicelor bulgărești în *-o*: *Radu*, *Stancu*, bg. *Rado*, *Stanko*; de la teme slave în *-i* avem nume ca *Dan*, *Vlad*, fără *-u(l)*. Vocativele în *-ule* corespund numelor în *-u(l)*: *Radule*, *Stancule*, dar nu **Marinule* și nici măcar **Dumitrule* (*-u* fiind aici vocala tematică românească, nu articolul). Pare deci că numele în *-u(l)* și deci, indirect, vocativul în *-ule* se leagă de numele slave în *-o*⁵. Să credem oare că deja în vremea aceea nu se mai pronunța *-l* al articolului?

Desinența de vocativ *-ule* se extinde apoi la toate categoriile de substantive masculine și neutre, cu excepția celor la care forma în *-e* era foarte frecventă și nu putea fi uitată: *cumnate*, *băiete* (și *băiatule*), *prietene* etc. Deoarece adjectivele nesubstantivale au vocativul cu *-e*, iar cele substantivate îl au cu *-ule* (*scumpe frate*, dar *scumpule*), desinența *-ule* ajunge un mijloc de substantivare. Aceasta s-ar putea exprima și altfel: *-ule* s-a desprins de la numele de persoane în *-ul*, desinența de vocativ fiind de fapt și aici tot *-e*; alături de numele regulate s-au găsit substantivele comune folosite ca porecle și, apoi, adjectivele substantivate, de tipul *cîrnul(e)*, *leneșul(e)*. În orice caz, numele în *-(ul)escu(l)* au fost la origine adjective și au căpătat vocativul în *-ule*.

Chiar dacă nu s-ar admite că *-ule* e format pe baza articolului, vorbitorii l-au interpretat așa, de vreme ce au construit un vocativ plural analogic, atît pentru masculin cît și pentru feminin, în *-ilor*: *fraților*, *surorilor*, ceea ce face ca vocativul român să aibă toate formele, deci să fie mai bine marcat decît în toate limbile indo-europene, inclusiv cele slave. În secolul al XVI-lea formele de vocativ plural sînt încă rare (de altfel și cele articulate la singular), dar ele existau deja. Densusianu (Hdlr., II, 145) explică desinența *-ilor* prin dativul plural: în *vă spun vouă, fraților*, sau *amar vouă, tilharilor*, dativul în apozitie a fost luat

drept vocativ. Explicația este plauzibilă, dar trebuie ținut seamă și de simetria cu singularul masculin în *-ule*. Mai departe va fi vorba și de desinența *-o* pentru femininul singular, care a ajuns să fie simțită ca articol.

Cu privire la adjectiv și la numeral nu am nimic de observat. În ce privește pronumele personal, singura remarcă este că apare pronumele de întărire *insumi* etc., despre care va fi vorba la faza următoare, ca și despre pronumele de politețe, *domnia ta*, *dumneata* etc. Nimic de spus despre pronumele reflexive și posesive. La demonstrative apar formele deictice în *-a*, provenit din *illac* după Pușcariu, DR, III (1924), p. 398 (cf. fr. *celui-lă*), extins la tot felul de pronume: *acesta*, *acestuia*, *aceștia*, *acestora*; *acela* etc.; *ăsta*; *celă*; *altuia*, *alteia*, *altora* (dar nu *alția*, nici *alteia*); *unora* (*unia* nu e fără atestare); *tuturora*; *amîndurora*; *atîta*, *atîtea*, *atîția*; *cîrora*; *multora* etc. Cel mai răspîdit pare genitivul plural (lotuși nu se zice *atîtoră*, desigur pentru că *atît* se folosește rar substantivat). *Acesta* e analogic (trebuia să devină *aceasta*, cf. și forma feminină, rar întîlnită, *această*); în aromână e foarte slab reprezentat (Capidan, Ar., p. 421). În secolul al XVI-lea nu era diferență între pronume și adjectiv (Densusianu, Hdlr., II, 186—187).

În ce privește pronumele relativ-interogativ: *care* avea pluralul *care* și *cari* și toate formele articulate, dispărute mai tirziu. *Cine* se folosea cu valoare de conjuncție relativă (*acela cine au luat oarece dar*). *Ce* ar fi fost mai rar decît azi pentru persoane, după Densusianu, Hdlr., II, 190; ideea mi se pare cel puțin greșit exprimată, deoarece astăzi *ce* nu se întrebunțază decît în stil pretențios.

În ce privește articolul: se afirmă că *-l* dispăruse în pronunțare; Densusianu citează cîteva exemple de scriere fără *-l*, discutabile, pentru că *-l* se scria pe deasupra și putea fi ușor neglijat, ca semnele noastre diacritice. Mai demn de atenție mi se pare faptul că se găsește scris *sîntul* pentru *sînt* în *Scrisorile de la Bistrița*, poate grafie inversă (*Romania*, LIII (211), 1927, p. 398), care ar dovedi că *-l* nu se mai pronunța în cuvinte ca *sfîntul*.

Pronumele personal în latinește nu avea persoana a 3-a, fiind înlocuit cu un demonstrativ. În limbile romanice, acest demonstrativ a intrat complet în paradigma pronumelui personal (în românește, *el*, *ea*), care astfel și-a completat formele și, în același timp, și-a mărit complicația și așa destul de mare, întreaga

³ DR, I (1921), p. 185—209.

⁴ *Romania*, LII (208), 1926, p. 495—504.

⁵ R.R.Lă., X (1965), p. 552.

flexiune a pronumelor fiind de un tip arhaic și incurcat, mult mai arhaic decât al substantivului. Cu toate acestea situația românească veche trădează o muncă de simplificare și de unificare și în flexiunea pronominală. Apare pronumele de politețe *domnia ta*, cu verbul la persoana a 2-a singular. La persoana a 3-a, *însul*, văzut deja (p. 69 și 70), la origine un pronume de insistență (lat. *ipse*), cam ca *el însuși*; se folosea numai la acuzativ cu prepoziția *de* (*de însu*), apoi cele două elemente s-au sudat și s-au putut folosi și alte prepoziții (*cu dînsul* etc.), formîndu-se și cazul oblic: *dînsului*, *dîșilor*. După modelul persoanei a 2-a, se formează și persoana a 3-a, *domnia lui*, *domniile lor*.

SECOLELE XVI — XX

În această vreme se continuă refacerea singularului după plural, fenomen studiat de J. Byck și Al. Graur (BL, I, 1933, p. 14—57), care citează un mare număr de exemple. La acestea se mai pot adăuga multe, vezi bunăoară ȘIO, II, 2, care prezintă numeroase cuvinte de origine turcească: *hatat* <tc. *hat*, pl. *hatat* (p. 62), *hogeghian* <tc. *hoca*, pl. *hocegian* (p. 65), *muhebat* <tc. *mühim*, pl. *mühimmat* (p. 84), *teșrifat* <tc. *teșrifat* <ar. *teșrif*, pl. *teșrifat* (p. 122) etc. Cf. și *halat* <tc. pl. *alat*, ȘIO, II, 1, 199 (*halaturile* la Vasiliu, *Pov.*, 97, bis; 99).

Este vorba în românește pe de o parte de schimbări de genuri, pe de alta de schimbări de declinări. Voi clasa exemplele ținînd seama întii de genuri, care exprimă diferențe de conținut, apoi de declinări, între care diferențele sînt pur formale.

La declinarea I, care în principiu cuprinde numai feminine (vezi mai sus), au intrat o serie de masculine, care au avut destine diferite. Unele au trecut la feminin: din slavă avem pe *slugă*, care în trecut se folosea și la masculin, pe cînd astăzi, în limba literară, este exclusiv feminin (cf. totuși la Bîrlea, G., 284 și, de două ori, la 371, pluralul masculin *slugii*); din greacă avem pe *ducă* și *rigă*, masculine, ambele învechite. E probabil că primele cuvinte turcești au mers pe făgașul obișnuit, de aceea avem *agă*, *beșleagă*, *capucheaic*, *chehaic*, *pașă*, *subașă* etc., cu -ă; apoi au apărut (*capu*) *chehaia*, *pașa*, *ulema* etc., folosite în trecut și la masculin și la feminin; *pașă*, în măsura în care se mai întrebuințează astăzi, nu mai e decât masculin. Vezi și femi-

ninul *călăuză*, refăcut din masculin *călăuz* (<tc. *kılavuz*); *caraulă* din *caraul* (<tc. *karavul*). Dar cuvintele de origine turcă *agă*, *balgibașă*, *subașă* și, din slavă, *popă*, *vlădică* și *vodă* au rămas exclusiv masculine. În definitiv, din toată această categorie a rămas foarte puțin lucru (vezi și ar. *amiră* etc.), cele mai multe exemple fiind astăzi învechite. Aș mai adăuga un cuvînt indian: *maharaja* (cf. *maharajaua*, Ad., 11. IX. 1933), dar azi se zice mai mult *maharajah*, masculin. Dintre cuvintele vechi, singurele păstrate în uzajul curent sînt masculinele *popă* și *tată*, la care se adaugă, ca împrumuturi recente, *papă*, masculin, și *santinelă*, feminin, cum și *slugă*, feminin, folosit pentru persoane de ambele sexe. În general e vorba de ființe care prin ele însele ne lămuresc suficient asupra sexului.

Feminine de declinarea I devenite masculine de declinarea a II-a se găsesc puține: *botinii* (Lungianu, LG, 71; vezi și DA); *cetinii* (Băt. în marș, I, p. 80) se datorează desigur unei erori; *galenț* <n.gr. *galentsa*. Un exemplu mai serios este *fragă*, devenit la plural *fragi*, m. (la exemplele din DA se pot adăuga: două *fragi*, Gătană, B., 55; *fragi coapte*, Șez., XIII, 172; *fragii*, *fragele*, Șez., XV, 34; Gorun, p. 14; în schimb, printre exemplele de masculin citate în DA, nu vom acorda credit celui din Conachi și celui din Alecsandri, care se referă la plantă, nu la fruct). Astăzi, cel puțin în București, se folosește aproape exclusiv masculinul *fragi* (după care s-a luat și *căpșuni*, m., pentru fruct, auzit uneori). Cuvîntul se află într-o situație specială: fiind folosit mai mult la plural, nu i s-a putut refăce un plural cu *ă* în loc de *a* (tipul *ladă*, *lăzi*), de aceea a fost luat drept masculin. În aceeași situație în ce privește lipsa alternanței se mai găsesc *vacă* și *Paște*; primul, evident, nu putea fi luat drept masculin, dar al doilea a devenit neutru. Alături de *crumpenă* apare *crumpen*, *grumpen* (și *crumpene*, sg., Gîlăușanu), dar nu se știe exact care e forma primitivă, chiar dacă originalul german e feminin. De observat că la numele de plante se poate diferenția prin gen fructul de plantă (cf. *cartof*, *cartoafă*). Se aude uneori un *gogoș* pentru o *gogoasă*. Despre o categorie specială, aceea a cuvintelor franțuzești venite la noi prin rusă, de tipul *becat*, *botfori*, *creveți*, *epoleți* etc. (Et. rom., p. 44 și urm., SMFC, IV, p. 83—84) va fi vorba mai încolo.

Feminine de declinarea a III-a trecute la masculine nu avem (nici la declinarea a II-a, nici la a III-a). Se găsește, ce e drept,

bogdaproste, m. și f. (la exemplele din DA se poate adăuga: *bogdaprostele*, Șez., XIII, 114; neclar exemplul din Dumitrașcu, PO, 25: *bogdaprostii*), dar nu știm care e genul primitiv.

În câteva cazuri constatăm treceri de la masculine de declinarea a II-a la feminine de declinarea I: *bocancă* (BL, I, 35); *caraulă* < *caraul* (BL, I, 15, se emite ipoteza că a influențat *patrulă*); *glonțan*, pl. *glonțani* (DA), *glonțane* (Boceanu); *lighioană* < *legheon* (BL, I, 38); *răgută* (*răgute tinerele*, Birlea, C., 192; cf. magh. *regruta*). Trebuie să fim atenți la posibilitatea de a avea, nu forme refăcute după plural, ci derivate regresive de la verbe (vezi BL, I, 14).

O mențiune specială merită câteva cuvinte de origine maghiară: *corlată* (*corlate*, Șez., XIV, 91), *lăcată* (mai obișnuit *lacăt*), *seamă*, *talpă*, *vamă* etc. (BL, I, 39–40; de adăugat *coardă* < magh. *kard* „sabic“, vezi Birlea, B., 65). Autorii articolului citat și-au dat seama că nu în toate aceste cazuri e posibil să se facă apel la influența pluralului. S-a recurs la forma posesivă maghiară (*talpa* etc.), cu ajutorul căreia acad. E. Petrovici mi-a explicat mai demult toponimele de tipul *Feldioara* (< *Föld-vâr-a*), dar explicația aceasta se lovește și ea de un obstacol: forme cu -a apar și acolo unde posesivul maghiar este cu -e: *oiagă* < *üveg*, *chesacă* < *keszeg*. (Pentru toate cuvintele maghiare citate, vezi Lajos Tamás, *Etymologisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966.)

Iată și două cazuri discutabile:

desag și *desagă* (la exemplele din dicționare, se pot adăuga *dăsaga*, Șez., XIII, 61; *disăgii*, ib.; *desagi*, Cătană, B., 106 (de patru ori, între care o dată *desagii*); *dăsagii*, Coșbuc, PV, 166. După etimologie, s-ar părea că forma masculină e primitivă, dar explicația celei feminine e greu de întrevăzut.

zorii, *zorii*: f. la Birlea, B., 72; 102; 138 (*zorii zilei* în textul autorului); id., C., 93; Vissarion, M., 152; Coșbuc, B., 155; PV, 114; 145. În diverse piese de muzică ușoară, astăzi, apare numai *zorii*, totuși se zice curent *zorii zilei*. Nici aici etimologia nu ne ajută (vezi Et. rom., p. 162–163).

Masculine de declinarea a III-a trecute la feminine de declinarea I: *foarfece* (< lat. *forfex*), pl. *foarfeci* (Birlea, C., 336); *foarfeca*, *foarfecii* (Gorun, p. 15); forma obișnuită astăzi este femininul *foarfecă*, probabil trecând prin neutrul *un foarfece*, două *foarfeci*. Lat. *uenter*, m., a dat rom. *vintre*, devenit neutru după

TDRG, apoi feminin, *vintre*, din care s-a refăcut un singular feminin de declinarea I, *vintră*.

Feminine devenite neutre se găsesc în general puține (era nevoie să se schimbe singularul). Pe lângă câteva exemple vechi, ca *maț*, *pai*, *Paște*, *spate*, comune cu aromâna și discutate mai sus, iată alte câteva exemple tot vechi:

bată, pl. *bete*, nou sg. *bete* (BL, I, 16)

brincă, pl. *brinci*, sg. refăcut *brinci* (mi se pare greșit pluralul masculin, *patru brinci zdraveni*, la V. Em. Galan, *Bărăganul*, I, p. 181.

iț < lat. *licia* (pl. neutru, care trebuia să devină feminin, ca *folia*)

mușuroi (pl. *mușunoi*, Marian, H., 24) < lat. **musaranea* (*Romania*, LV, p. 113–116).

Ceva mai noi sînt *basn*, *boron*, *buzunar* (originalul grecesc e feminin), *cimpoi* (pl. *cimpoile*, Birlea, C., 231; Marian, H., 170, 173; vezi și DA, indică un mai vechi feminin), *fachi*, *mezel* (*mezea*, pl. *mezele*, nou sg. *mezel*, pl. *mezeluri*, ȘIO, II, 1, 258), *năluc*, *ol* etc. (cf. BL, I, 37; pentru alte exemple ca *alifii* vezi BL, I, 43); *bineț* (refăcut din pl. *binețe*, Pamfil, *Cim.*);

foale (Dumitrașcu, PO, 47; *foalele*, ib., 49, bis; *foalelor*, Lungianu, DP, 75; *foile*, Vircol, 16; noi singulare, *foi*, *foaie*); *livejor* (Șez., XIV, 180); *răscruci* și altele (BL, I, 44); *ținzac* „cinzeacă“ (Șez., XV, 92).

Substantivele feminine franțuzești terminate în -*ée* au devenit în românește neutre în -*eu*: *fuleu*, *puseu*, *voleu* etc. (*Romania*, LIV, p. 259–260), pe cînd cele care au intrat printr-un intermediar grec, slav, au devenit feminine: *bezea* etc. (Pentru întreaga chestiune, vezi Et. rom., p. 47–51, cu exemplificare mai largă.) Se mai pot aminti aici cuvintele franceze în -*ette* devenite neutre românești în -*et* (SMFG, IV, 1967, p. 83–84) și tipurile *ata*, *cara*, *pătlașea*, aici mai jos, p. 102.

Foarte puține exemple de trecere de la neutru la feminin. Un caz excepțional este lat. *aceramen* devenit în românește *arama*, apoi *aramă*. Cîteva substantive formate cu sufixul -*mint* (< lat. -*mentum*), folosite mai mult la plural, au căpătat o formă de singular feminin în -*minte*: *îmbrăcăminte* (pluralul nou *îmbrăcămînți* deja în sec. XVII), *încălțăminte*, *rugăminte* etc. (BL, I, 34). Alte tipuri: *briceagă*, *buruiiană* etc. (BL, I, 37), *cătună*,

dugheană, fluieră etc. (BL, I, 38; pentru *dughian* <tc. *dükkân*, Cătană, B., 25; pentru *fluieră*, Birlea, C., 178). De adăugat: *bageacă* (GS, VI, 330) <tc. *baçak*
ceprază pentru *cepraz* (DA)
ciomagă, auzit de mine de la olteni
fructă, frecvent în București
tabără, cf. v. sl. *taborŭ* (dar *tabără* ar putea fi și derivat regresiv din *tăbări*)
trouă de la *troc* (ambele la Căușanu); pl. *troci* (Șez., XIV, 57; XV, 132)

ulucă alături de *uluc*.

Majoritatea cuvintelor din această categorie sînt regionale sau învechite. În primii ani după al doilea război mondial s-a folosit în presă *latifundie* (din rusește), în loc de *latifundiu* („Victoria”, 14. I. 1945).

Alt tip destul de bine reprezentat: *coclaură* din sl. *cottlav* etc. (BL, I, 28), *scorbura* din **scorb* etc. (BL, I, 29); de adăugat: *creș*, pl. *creșe* (Cătană, B., 108), *creșuri*, nou sg. *creșură* (DA)
latură <lat. *latus*, trecînd prin forma de pl. *laturi*.

O variantă curioasă la *frigură* (<*frig*) este *frigori* (Șez., XIV, 142).

Noile feminine sînt uneori atît de introduse, încît au schimbat la plural pe *a* în *ă*: *rămuri* (Lungianu, PG, 78); *lături* este astăzi aproape singura formă folosită, astfel că nu mai e nevoie să reproduc bogata colecție de exemple de care dispun. Despre *frînă* din *friu* se va vorbi mai departe.

Neutre devenite masculine sînt foarte puține:

corajii (Căușanu)

fluier, pl. *fluieri*, nou pl. *flăieri* (Șez., XIII, 193)

mormînt, pl. *mormînte* (Birlea, C., 59; 331; id., B., 74; Coșbuc, F., 47; id., B., 64; 173) și *mormînturi* (în limbaj religios), apoi *mormînți* (Cătană, B., 96; *mormînt*, Vircol, 13).

Se adaugă masculine singulare refăcute din plurale neutre în -uri: *faldur*, *picur* etc. (BL, I, 29; *picuri*, m., la Birlea, B., 30; id., C., 146; 341; Coșbuc, PV, 169; *picurii*, id., B., 174; PV, 17). În același fel s-au format masculine de declinarea a III-a:

arm, *armur*, *armure*; *bulg*, *bulgăr*, *bulgăre*; *fag*, *fagur*, *fagure* (BL, I, 28—29); *miezure* „miez” (Pamfil, *Cim.*, 19, vezi I. Cr., II, 307); *riurii* (Șez., XIV, 141; Căușanu, s. *cotei*, s. *pișatul*-

boului, s. *revărsat*; Lungianu, PG, 42), fără îndoială singularul este *riure*).

Adesca noul masculin, refăcut dintr-un plural neutru, are alt înțeles decît primitivul și, cel puțin parțial, se justifică în acest fel schimbarea de gen:

berecheți (despre persoane)

ciocani (doi *ciocani* de boi mari, Birlea, B., 12)

comiteți „membri într-un comitet” (BPh, V, 162)

conacii? (I. Cr., X, 104, bis)

corni (la casă, Birlea, C., 380; se folosește și pentru instrumentul muzical și pentru cel care cîntă din el)

cornişori (la casă, Birlea, B., 110)

coți (măsură)

curi „oameni proști” (la Căușanu, și cu înțelesul obișnuit)
harami „vite proaste”, ȘIO, II, 1, 207 (*haramuri*, ib. și 208, *hărămurile*, Furtună, F., 17)

mărgăritari (Șez., XIII, 122; 126; 131)

păişori „păişoare” (Birlea, C., 97)

piepți „parte a cămășii sau a unei haine” (de adăugat Vissarion M., 149)

plumbi „gloanțe” (TDRG; de adăugat Doine, 267; Birlea, B., 8; 9; 10; id., C., 145, ter; 146; Coșbuc, F., 45)

pripași „vite de pripas” (Căușanu)

somnișori „inel de ouă de omidă” (Căușanu)

smieuriși „tufe de zmeură”? (Lungianu, DP, 19).

Pentru trecerea de la masculin la neutru s-au văzut mai sus numeroase exemple din perioada mai veche. Am dat de asemenea exemple de masculine și chiar de feminine împrumutate din alte limbi și trecute la neutre pentru că erau nume de obiecte neînsuflețite. Iată și exemple din perioada mai nouă. La multe din ele forma veche, masculină, mai apare pe alocurea ca arhaism: *caș*, pl. *cașii* (Birlea, B., 131); după DA, pluralul obișnuit e *cași*, dar dicționarul nu prezintă decît un exemplu de plural și acela e neutru (*cașuri*)

cep, pl. *cepi* (Vircol), *ceपुरi* (Lungianu, PG, 53; alte exemple în DA)

cîmp: făcînd abstracție de expresii ca *a bate cîmpii*, *a-și lua cîmpii*, pluralul *cîmpi* mai apare ici-colo (Coșbuc, F., 57; Șez., XIII, 10, bis); *cîmpuri* (Coșbuc, PV, 103).

cîrnat, pl. *cîrnați*; *cîrnațe* (Marian, H., 117)
mănunchi, pl. *mănunchi* (DLR; Bocceanu, s. *vălog*), *mănun-*
chiuri, *mănunche* (DLR)
muncel, pl. *muncei* (Tit Bud; Birlea, B., 10; id., C., 61),
muncele

Nisipi, *Nisipuri* (Lungianu, PG, 44), nume de localitate
nourel, pl. obișnuit *nourei*; *nourele* (Marian, H., 54; 71; 78)
sugel, pl. *sugei*, *sugele* (Șez., XIV, 38)
umăr, pl. obișnuit *umeri* (Coșbuc, PV, 86; Vissarion, M., 220),
umere (TDRG), *umerele* (Eminescu, 170), *umerile* (Bogdan, NV,
84; Șez., XIV, 151).

Am văzut ceva mai înainte singulare masculine în *-ur* refăcute
de la neutre plurale în *-uri*. Iată acum situația inversă, singulare
neutre fără *-ur-*, refăcute din masculine plurale în *-uri*: *ciuc*,
spreț, *țârm* (BL, I, 28; vezi și pluralul masculin *țârmi*).

Sînt și cazuri ceva mai puțin clare. La o serie de substantive
de origine slavă găsim variații de plural (și implicit de gen),
pe care le notez aici numai pentru că originalul slav este masculin:
clește este masculin după îndreptar, pe cînd DA dă prioritate
neutrlui; la început numai plural, fără îndoială masculin;
pare plural neutru la Lungianu, DP, 32 (*cleștile*); *În clești nevă-*
zute a fost titlul unui film acum vreo 30 de ani (vezi și pluralul
cleștiuri)

colț „ungher”, pl. *colțuri* (*colțuri de piatră*, Bogdan, NV, 108);
colți (Lungianu, DP, 34; grafie inversă pentru *colț?*); „dintți”
Lungianu, DP, 83, scris *colți*); „dantelă” (Birlea, C., 215, ter;
236). Nu este exclus ca în vreunul din sensuri forma masculină
să fie refăcută în românește dintr-una neutră.

duh, pl. *duși* și, desigur mai nou, *duhuri*
maldăr, pl. *maldări*, *maldării*, Șez., XV, 129; *maldăre*
oblînc, pl. *oblîncuri*, *podlînci*, m. (TDRG, care presupune că
această ultimă formă e falsă, ca și noul feminin *oblîncă*; cf.
bîncile, Șez., XV, 179)

postav, pl. *postavuri*, *postave*, *postaji* (TDRG), *postaje* (ȘIO, II,
2, 55, s. *gebegibașa*)

roi, pl. *roiuri* și *roi* (TDRG; *roi*, Șez., XIV, 55)
sloi, pl. *sloi*, *sloiuri* (TDRG; *sloi*, Coșbuc, PV, 89; id., F., 226,
tipărit greșit *solii*; Doine, 111; 176, ter).

Adaug aici un cuvînt de origine latină, al cărui gen nu este
suficient clarificat:

genunche, în secolul al XVI-lea, era neutru (Densusianu, Hdlr,
II, 142), pe cînd astăzi norma este masculinul (m. în Șez., XIII,
52; Coșbuc, PV, 127; id., F., 140; 194; id., B., 43; 87; 108;
111; Marian, H., 93); neutru *genunchile* (Șez., XIII, 149), *ghenun-*
chele (Vircol, 51), *genuche* (Vissarion, M., 4), *genuchile* (id.,
65), *genuche* (Marian, H., 45). Adesea însă nu se poate ști genul,
fie că, în lipsa unui adjectiv acordat, *genunche*, *genunchele* poate
fi luat și ca masculin singular și ca neutru plural (Șez., XIII,
220, *genunche*; Birlea, B., 22; id., C., 243; Marian, H., 19; 140;
Doine, 82; 269, *genunche*; la Bogdan, NV, 125 și Marian, H.,
35, *genunchele* e mai curînd plural; la fel *genunchile*, Marian, H.,
164), fie că, în lipsa articolului, nu ne putem da seama dacă
genunchi este singular neutru sau plural masculin: Bogdan, NV,
168; Coșbuc, F., 38; Vircol, 44; Cătană, B., 104 (*ghenunchi*),
dar mai curînd este plural în toate pasajele citate. În această
situație, cu toate că e vorba de un element moștenit din latinește,
nesiguranța noastră este tot atît de mare ca la un cuvînt de
împrumut și nu e de mirare că apar pînă astăzi forme de ambele
genuri.

Cuvînte de origine necunoscută, ceea ce ne împiedică să stabilim
cu hotărîre prioritatea masculinului:

căpăț, *căpete*, *căpeț*, pl. *căpețe* și *căpeți* (Bocceanu)
ciorchin, *ciorchine*, *ciorchină* (pl. *ciorchine*, Lungianu, PG, 74;
ciorchini, Șez., XV, 60)

glont, pl. *gloanțe* (Doine, 106; *gloanțele*, ib.; *gloanță*, Vircol, 41)
și *glonți* (vezi și singularele, desigur ambele recente, *glonte* și
gloanță) *gurgui*, pl. *gurguie* și *gurgii* (Birlea, C., 333, care în
notă scrie singularul *gurguii*, deci *gurgii* e la plural).

Cuvînte împrumutate din limbi care nu disting genurile, deci
româna a trebuit să le claseze în mod independent. Din maghiară:
canaf, *canac*, pl. *canafi*, *canafe*, *canafuri* (DA; *cănac*, Doine, 108)
potilat, pl. *potilați* (TDRG), *potilate* (Birlea, B., 21, n. 2)
țipău, *țipou*, pl. *țipoate* (TDRG), *țipăi* (Birlea, B., 133), *țipoi*
(id., ib., 132; id., C., 246).

Din turcă:

cimber, pl. *cimberuri* (DA), *ciumberi*, *ciumbelele* (ȘIO, II, 1,
127), *cimbire* (TDRG)

fildeş, pl. *fildeși*

ghiuden, pl. *ghiudeni* și *ghiudenuri* (TDRG)

ișlic, pl. *ișlice*, *ișlicuri*, *ișlici* (DA; ȘIO, II, 1, 229; 406)

postal, pl. *postali* (ȘIO, II, 2, 96)

sahlian, pl. *sehtieni* (ȘIO, II, 1, 306).

Adaug o serie de nume de obiecte folosite mai mult la plural, ceea ce justifică menținerea lor la masculin, în ciuda unor exemple de folosire ca neutre:

bolovani, *bolovane* (Hasdeu, *Tristia*, III, 10, 23, cf. Dim., 12. VI. 1933, p. 1, col. 6).

braci (Pușcariu, *Hărțile*, p. 8), *brace* (Birlea, C., 258)

bulzi (Lungianu, DP, 42; 43; 76), *bulzuri* (Tit Bud)

butoni, *butoane*

ciucălăi (DA), *ciucălauă* (Birlea, C., 272)

ciurechi, *ciurecuri* (DA)

coburi, *cobure*, *cobururi* (DA)

colaci, *colacuri*, *colace* (DA; *colace* la Căușanu)

colceag, pl. *colceaguri*, *colceaci*, *colceri* (DA)

favoriți, *favorite* (DA; *favoriții*, Bogdan, NV, 139)

funți, *funturi* (DA; *fonți* „greutate”, Birlea, C., 138, și n. 1; 298; *fonturi* „cîntar”, id., ib., 150, și n. 4; 168, și n. 2)

ghionți, *ghionturi* (DA are numai forma neutră, dar obișnuit este pluralul *ghionți*; *ghionturi*, Bogdan, NV, 18; Pop, *Fl.*, 11; 34; 57; Vissarion, M., 242; Coșbuc, F., 236; 253)

gînji și *gînjuri* (DA; *gînjurile*, Vissarion, M., 113)

glozi, *gloduri* (DA; *gloduri*, Căușanu; la Birlea, B., 19, forma *gloduri* este normală, fiind vorba de un plural de colective)

grunzuri, *grunzi*, *grunji* (DA; *grunjuri*, Vircol, 84; vezi și noul singular *grunj*)

hîrtopi, *hîrtoape*, *hîrtopuri* (DA; *hîrtochi*, Șez., XIII, 130; *hotroape*, Birlea, B., 23, bis; *virtoape*, Lungianu, DP, 46; noi singulare *hîrtoape*, *virtopă*)

omeți, *ometuri* (TDRG; mai curînd *omături*)

farmaci, *farmace* (TDRG; ȘIO, II, 1, 284)

pași, *pasuri* (TDRG; *pasuri*, Alecsandri, *Opere*, I, București, EPL, 1966, p. 334; *pasurile*, Bogdan, NV, 181)

prapure (TDRG; *praporele*, Lungianu, LC, 6; *praporile*, Birlea, B., 94, bis; Cătană, B., 91; *prapuri*, Furtună, F., 35)

tafturi, *tafture* (TDRG; ȘIO, II, 1, 343)

oreascuri (TDRG), *oraști* (Vircol, 102), vezi și noile singulare *vr(e)ască*, *vrascără*.

Iată acum nume de plante și de părți de plante, care trebuie să fi fost la origine masculine:

bărbinoace (Birlea, B., 104; pentru DA, cuvîntul e masculin, fără forme de plural atestate, totuși cu o variantă f. sg. *bărbănoacă*)

busuioace (Doine, 66; *busuioacele*, Șez., XIV, 172; *busioacele*, Doine, 153)

cloți (două exemple în DA, fără să fie relevate în partea gramaticală; Lungianu, DP, 8, bis; id., PG, 44), *cloțuri* (DA; Șez., XIII, 204, bis)

corciuri (DA, masculinul nu e atestat)

dudaie, *dudăuri* (TDRG; masculinul nu e atestat); *dudăie* (Vasiliu, *Pov.*, 52), *dudăe* (Șez., XV, 27, bis), *dudaie* (Vircol, 83; Boceanu, s. *busii*), *dudăuri* (Șez., XV, 52)

fistici, *fisticuri* (DA)

ghiocci (DA; Căușanu), *ghiocce* (Șez., XIII, 42)

lăstari (Boceanu, s. *puedie*), *lăstări* (Vircol, 8), *olăstare*, *olăstari*, *-tare*, *-tări* (ambele socotite feminine de TDRG; *lastare*, Șez., XV, 153)

mugurei (TDRG), *mugurele* (Birlea, C., 168)

rugi (TDRG; Birlea, B., 38, n. 1; 89), *ruguri* (Birlea, C., 229)

spanace (Șez., XIV, 151; 155; 171, ter; XV, 126)

spini, *spine*, *spinuri* (TDRG; *spinuri*, Birlea, C., 68)

strugurei (TDRG), *strugurele* (Birlea, C., 75, bis)

tîrși (Șez., XV, 132), *tîrșuri* (TDRG, Boceanu, Căușanu), *turși* (Birlea, B., 131).

Înregistrăm treceri de la masculin la neutru cu înțeles schimbat: *ghizi*, *ghiduri* (cf. *1 000 de ghiduri speciali*, „Tempo”, 14. X. 1939) *melci* (animale), *meleuri* (globul ochiului și alte părți ale corpului omenesc, DLR), cu noul singular *melci*, pl. *melciuri*

mușchi (parte a corpului, plantă; la Bogdan, NV, 178, *mușchiuri* pare să se refere la corpul omenesc), *mușchiuri* (de mincare, ȘIO, II, 1, 259, s. v. *mezeli*; dicționarele noastre nu cunosc forma neutră; ce e drept, în ultima vreme, în restaurante se aude și pluralul *mușchi*, cf. și *Rob Roy*, 157, dar această formă ar trebui poate inserată mai jos, la p. 93)

ochi, *ochiuri*

porumburi „lanuri” (Vissarion, M., 233; Coșbuc, F., 212), *porumbi* „lan” (Vircol, 46), „vreji” (Căușanu, s. *mușuroi*), „știu-leți” (Lungianu, DP, 52, bis; Vircol, 57; Căușanu, s. *pisică*,

prefira, *șgîmși*, *ștremelceag*, *vechitură*)

puișori, *puișoare* „pernițe” (BL, V, 10)

raci (animale), *racuri* „tirbușoane”

samuri (animale), *samururi* (blăni; ȘIO, II, 1, 312)
sucmani (stofă); *sumani* (Șez., XV, 93), *sucmane* (haine; ȘIO, II, 1, 327); *sumane* (Birlea, B., 136, bis)
zmei (ființe fabuloase), *zmeie*, *zmeuri* (jucării); totuși *zmei* în sensul al doilea la Ghibănescu, BV, 83; G. Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, București, I, 359.

În sfârșit, o serie de nume de insuflete masculine au trecut la neutru pentru că nu au fost prea bine înțelese, fiind vorba în general de cuvinte de origine străină:

birăi, *biraie*, *birăie* (DA; *biraie* și la Tit Bud, vezi și *nemeș-biraie*, *iaroșbiraie*)

cadiascheri, *caziascherile* (DA)

cecale „șacali” (ȘIO, II, 1, 119)

leoparduri (BL, V, 9)

macrouri (BV, V, 9)

oturaci, *oturace*, *oturacuri* (ȘIO, II, 2, 92, *oturacuri* „popasuri”, *oturaci* „veterani”)

plantoane (cf. *santinele*, *caraule*)

rigiali, *regiale*, *regialuri* (ȘIO, II, 2, 99)

sfinxuri (la C. Papacostea, 17)

staruri (ar fi greu de format un plural masculin, având în vedere că adesea numele desemnează femeii)

tisturi (Marian, H., 87; Birlea, B., 12, bis; id., C., 193).

N-am introdus aici pe *cocor*, care pentru unii are pluralul *cocoare*: este vorba în realitate de două cuvinte diferite, unul masculin, *cocor*, *cocori* (Coșbuc, F., 77; 152; Doine, 284), altul feminin, *cocoară*, *cocoare* (*cocoară*, Doine, 282). Dar și motivul ornamental are pluralul *cocori* (Doine, 68; 141; 142; Cioca, 41).

Mai rămân de discutat femininele cu pluralul în *-uri*, în realitate o varietate de neutre plurale fără singular, grefate pe feminine singulare care n-au plural, iar uneori și pe feminine sub forma pluralului. După modelul neutrelor grefate pe masculine, de exemplu *porumburi* alături de *porumbi*, *samururi* (ȘIO, II, 1, 312) alături de *samuri*, s-au creat plurale colective de la feminine, în cazuri ca:

băhnuri (Șez., XV, 32; 65; 86; 114; 129), *bahnuri* (DA)

blănnuri

bunățățuri (DA)

cărnuri (în trecut și *cărni*, DA)

cerneluri (și *cernele*, *cerneli*, DA)

chebe, *cheburi* (ȘIO, II, 1, 102; TDRG, s. *ghebbă*)

copilamuri (fără altă formă de plural)

dăjduri (Vircol, 13), *dăjdiuri* (id., 92), *dăjdii* (Vissarion, M., 6)

dăruri (BL, I, 99; DA)

dulcețuri (Birlea, C., 101; *dulcețurile*, Arghezi, *Cartea cu jucării*, București, 1931, p. 185). *dulcețe* (Marian, H., 146), *dulceți* (Șez., XV, 58; 70; Bogdan, NV, 30), nou sg. *dulceț*

făinuri

felurimuri (Pascu, *Suf.*, 143; Vasiliu, *Pov.*, 78)

finețuri; *finețe* (Șez., XV, 12; 40; 54; 61; 65; 68; 74 și urm.; Căușanu, s. *sinziană*), nou sg. *fineț*, *finat*, pl. *finate* (Marian, H., 32; Doine, 56, tipărit *finat*)

gazeturi (DA; Coșbuc, PV, 100)

gheturi (DA; Bogdan, NV, 24)

gropurile (Sadoveanu, O., IX, 550)

ierburi (Căușanu; Coșbuc, PV, 24), *ierbi* (id., ib., 23; 170)

iernuri (DA)

lăpturi (DA)

lefuri, *lefi*, *lefe* (DA)

lesuri, *lese*, *leși* (DA); *leși* (Vissarion, M., 81, bis)

legiuri (Birlea, C., 110)

legumuri (DA)

lipsuri (Bogdan, NV, 66); se mai folosește pluralul *lipse* cu înțelesul de „absențe” de la serviciu, de la școală

linuri (DA)

mărfuri (DLR; Broșteanu, 39), *marfe*, *mărfi*, forme învechite (DLR)

mătășuri, *mătăși*, *mătăși*, *meteși* (DLR); *mătășuri* (la porumb; Șez., XIII, 36; Coșbuc, F., 233; id., B., 133; Vasiliu, *Pov.*, 74); *mătesele* (Birlea, C., 213)

medaluri (Vircol, 34; greșit citat în DLR *medaliurile*, cu atât mai curios cu cât inserează forma *medaluri* din Goleșcu)

meșinuri, *meșine*, *meșini* (DLR; nou sg. *meșin*)

minunuri, pl. de la *minune*; *minunurile* (Șez., XV, 4) cf. *minunarii* (?), ib., 1, *minuri*, ib., 2, bis); *minuniuri*, BL (III, 129)

minuri (Tit Bud; Marian, H., 150; Birlea, B., 78; 89, bis; 91; 109; id., C., 198; 234; 308; 339; 340; 342; bis; 362). Pentru crearea acestei forme, v. BL, IV, 100—102.

mîncăruri, *mîncări* (DLR, care totuși nu are exemple pentru prima formă; nici eu nu o am decît pe a doua: Birlea, B., 137;

Vasilu, *Pov.*, 72; 74, bis; 78, bis; *Şez.*, XV, 75; 79). În limba vorbită, *mîncăruri* e frecvent

năfrămuri (Birlea, B., 132), *năfrămi* (id., ib., 136), *năfrămii* (gen., id., C., 181), *naframe*, *naframele* (*Şez.*, XIII, 1), *năframei* (gen., Birlea, C., 15); diverse alte forme la *ŞIO*, II, 1, 248

păşuniuri (BL, III, 129)

peceturi, *pecefi*, nou sg. *pecet* (TDRG)

pedepsuri (Vircol, 13)

pleşuri (Birlea, C., 380), *pleşe* (TDRG)

seminţuri (*Şez.*, XIV, 63); *săminţuri* (Vasilu, *Pov.*, 77; 97); *săminţiuri* (Vircol, 46), *săminţele* (*Şez.*, XIII, 5), nou sg. *seminţa* (*Şez.*, XV, 41); specialiştii noştri în fitotehnie spun *seminţe* pentru un număr de boabe şi *săminţe* pentru masa care se însăminţează.

stămburi, *stambe* (TDRG)

tinuri (Birlea, C., 68), *tini* (TDRG)

tranşuri (citit pe lista unui restaurant), *tranşe*

treburi, *trebi* (TDRG); *treburi* (Giauşanu, s. cur; Furtună, F., 60; Pop, *Fl.*, 6; 72; *Şez.*, XV, 75; 180); *trebi* (Eminescu, p. 137; Ghibănescu, BV, 31; Pop, *Fl.*, 40; Furtună, F., 36; Broşteanu, 53; 62)

verdeţuri, *verdeţi* (TDRG); *verdeţuri* (Vissarion, M., 206; Broşteanu, 84)

vremuri, *vremi* (TDRG); *vremuri* (Lungianu, DP, 5; id., LC, 3; Coşbuc, B., 44; 84); *vremurile* (Ghibănescu, BV, 55); *vremi* (Bogdan, NV, 69; Furtună, F., 24; 25; 55; Coşbuc, PV, 89; id., F., 44; id., B., 63; *Şez.*, XV, 51; *vremile* (Coşbuc, PV, 164; *vremilor*, id., ib., 153; id., F. 126; 194).

Acest tip este relativ nou (în primele noastre texte nu apare). Dacă considerăm că substantivele au rămas feminine, atunci avem aici o slăbire a interesului pentru înanimat, neutru fiind pus la dispoziţia animatelor; dacă însă, cum cred eu, substantivele discutate trec la neutre (fiind sorturi, plurale de colective sau nume de substanţe continui), atunci, dimpotrivă, existenţa lor constituie o întărire a neutruului. În orice caz, ele produc oarecare confuzie. De notat că tipul există şi în aromână (Capidan, *Ar.*, p. 379)¹.

¹ Lidia Sfirlea, CL, II (1957), p. 151, n. 14, semnalează în ţigăneşte pluralele *grădinuri*, *luminuri* etc. Acestea au fost de mult înregistrate şi discutate, BL, II (1934), p. 238—239.

Mai grave pentru soarta neutruului sînt faptele care urmează acum.

Cu toată tendinţa de a trece la neutru toate neînsuflăţitele, tendinţă de care am vorbit mai sus, au fost clasate ca masculine o serie de cuvinte tehnice, de exemplu numele literelor (*doi b*), ale cifrelor (*doi şapte*), ale notelor muzicale (*doi fa*) etc., ceea ce se justifică prin faptul că aceste cuvinte nu aveau o formă de plural, deci nu puteau fi marcate ca neutre prin desinenţa de plural; acolo unde s-a creat o formă de plural, cuvîntul a trecut la neutru (de exemplu *a face opturi cu stropitoarea pe trotuar*).

O fluctuaţie între neutre (vechi) şi masculine (noi), dar cu sensuri diferite, găsim la:

sin, pl. *sinuri* (formate de o parte a îmbrăcămintei; *Şez.*, XV, 9; Bogdan, NV, 234; Coşbuc, PV, 77; Lungianu, DP, 50; id., PC, 56); *sini* (parte a corpului), după fr. *seins* (Vissarion, M., 151); cu acest înţeles, *sinurile* (Coşbuc, B., 42).

Mai curioase sînt unele forme de plural masculin, care par populare, pentru nume de instrumente: *belciugi* (DA; Birlea, C., 213); *coleţi* (Vissarion, M., 21, ter, dar singularul, tot acolo, e *colete*). Pluralul *contori* l-am întîlnit prima dată prin 1932, într-un avertisment al societăţii de electricitate.

În ultimele decenii, foarte mulţi termeni din diferite specialităţi sînt clasati la masculin şi chiar unii care existau dinainte ca neutri acum sînt refăcuţi ca masculini: *acumulatori*, *carburatori*, *generatori*, *motori*, *termeni* etc. *Micul dicţionar ortografic* (1953) s-a silit să treacă multe dintre aceste cuvinte la neutru, cu toate protestele profesioniştilor, şi *Îndreptarul ortografic* a stăruit pe această cale; în unele cazuri s-a admis diferenţierea genurilor pe profesii, de exemplu *eteri* în chimie, *eteruri* (fig.); *filete* în medicină şi *fileturi* în tehnică, deşi e limpede că nu avem atîtea genuri cîte profesii şi că nici nu e necesar să facem astfel de diferenţieri. Ziarele şi editurile s-au străduit să respecte *Îndreptarul*, intrînd în discuţii interminabile cu autorii; astfel citim uneori *semiconductori*, cum vor tehnicienii, alteleori *semiconductoare*, cum vrea *Îndreptarul*. Procesul mi se pare cîştigat pentru masculin, întîi pentru că *Micul dicţionar ortografic* şi urmaşele sale au capitulat într-o serie de cazuri unde nu puteau să nu o facă: *cromosomi*, *condensori*, *cuzinefi*, *eteri*, *izotopi*, *termeni* etc. Apoi în fiecare zi pătrund noi termeni tehnici, care, nefiind inseraţi în *Îndreptar*, rămîn la bunăvoia specialiştilor, şi aceştia

ii trec la masculin. Multe cuvinte care au fost sau sînt încă neutre pentru dicționarele normative devin masculine pentru tehnicieni: *baloti*, *compuși*, *derivați*, *regleți*, *robineți*, *șpalți*, *vagoneți* și așa mai departe, folosirea masculinului devenind un semn de distincție în ochii inginerilor și mai ales ai personalului auxiliar.

Explicația fenomenului trebuie căutăată în faptul că noile substantive au fost împrumutate în grup cu determinante adjectivale și anume au fost împrumutate dintr-o limbă care face la plural diferența între masculin și feminin: franceza. Astfel au pătruns în grupuri *calculi renali* din fr. *calculs rénaux*, *centri nervoși* din fr. *centres nerveux* (în geometrie se păstrează vechiul plural *centre*), *izotopi radioactivi* din fr. *isotopes radioactifs* și așa mai departe. Astfel tendința nouă de a trece neutrelor la masculin nu este decît, prin intermediul francezei, vechia tendință romanică (și latină), contracarată timp de peste 1 000 de ani de influența limbilor slave.

Reiese astfel că s-au produs relativ numeroase modificări de gen la substantivele noastre, dar în general au corespuns unei tendințe a limbii numai trecerile de la feminin și mai ales de la masculin la neutru, într-o perioadă mai veche a limbii, și de la neutru la masculin în ultimele două secole.

Urmează acum să examinăm trecerile de la o declinare la alta fără afectarea genului. Problema se pune cu oarecare interes numai în ce privește raporturile declinării a III-a cu celelalte două, deoarece trecerea de la I-a la a II-a sau invers nu poate în mod normal să nu fie însoțită de o schimbare de gen.

Declinarea a III-a, care reprezintă în general un tip slab, a cîștigat totuși unele cuvinte de la celelalte două, de la declinarea I în general acolo unde desinența nominalivului singular era precedată de o palatală, care provoacă schimbarea lui *ă* în *e*: *voie* <sl. *volja*, *cuțitoaie*, cu sufix provenit din lat. *-onea*, etc., apoi, în unele regiuni, *grije*, *mătușe* etc. Aici vor fi citate și cazuri mai vechi, de exemplu *cărare* <lat. *carraria* sau formații ca *muncitoare* etc., care nu provin din lat. *-ore*, ci din *-oria*. La acestea se adaugă forme actuale regionale, ca *țigare*, *hore mare* (Tit Bud) etc. Ținînd seamă de faptul că e vorba de o flexiune hibridă (nearticulatul ca declinarea a III-a, articulatul ca declinarea I), tendința de a trece de la finala *-jă*, *-șă*, la *-je*, *-șe* nu trebuie încurajată.

Acolo unde genul este important, se refac forme de declinare I paralele cu masculinele de declinare a II-a: *profesoară*, *dirigintă*, *președintă* și chiar *directoară* (pentru situația mai nouă, vezi p. 258).

Alte exemple de trecere de la declinare I la a III-a sînt sporadice și în parte regionale:

carte <lat. *charta*

ciosvirtă > *ciosvîrte* (DA)

livadă, pl. *livezi*, nou sg. *livede*

nădejde <v.sl. *nadežda*

poncă, *ponce* (și *ponci*) <magh. *ponk* (Drăganu, DR, III, 722), cf. mai sus pentru *-a*, p. 82

poznă, *pozne* „necaz” (Tit Bud)

prescură, *prescure* (Șez., XV, 5, ter; 38)

viespe <lat. *uespa*

(Vezi BL, I, p.16 și p. 40—41.)

La acestea vom adăuga un masculin de declinare I devenit masculin de declinare a III-a:

hogeă (<tc. *hoca*), nearticulat *hoge* (ȘIO, II, 2, 65).

Feminine de declinare a III-a au trecut la I:

aramă > *aramă* (vezi p. 83)

cicoare > *cicoară*

cinste > *cînstă*

copce (<bg. *copče*), cf. la Goșbuc, F., 201; id., B., 36 (bis) a pluralul *copcii*, nou singular curent *copcă* (nu văd pentru ce DA privește procesul în chip invers)

daravere > *daraveră* (pentru plural, vezi p. 108)

dragoste > *dragostă*

lat. *falx* > rom. *falcă*

fasole (sg. și pl.) > *fasolă*

funingine > *funingină*

ghinde > *ghindă*

grindine > *grindină*

huști, *huște*, nou sg. *huscă* (N. Drăganu, DR, III, p. 704—705)

iesle, nou sg. *eslă* (Șez., XIV, 52)

junice > *junică*

latură, *lature* (fiind amîndouă refăcute din pluralul *laturi*, (vezi p. 84), fiecare din cele două forme ar putea fi explicată prin cealaltă)

lat. *laus* > rom. *laudă* (poate fi însă postverbal din *a lăuda*)

legume > *legumă*
marginē > *margină*
 lat. *mentio* > *minciună*
năpaste > *năpastă*
ordine > *ordină* (auzit de mine)
pecete > *pecetă* (Șez., XIV, 175)
pecingine > *pecingină*
potîrniche > *potîrnică*
 lat. *ren* > rom. *rînă*
salce > *salcă*; *salcea* (Șez., XV, 39)
secere > *seceră* (eventual postverbal de la *secera?*), formă recomandată de Îndreptar
sinziene > *sinziană*
soarte > *soartă*
unghie > *unghină*.

Pentru cele mai multe din acestea, vezi BL, I, 22; 24; 35; 36; 41; 42 (însă nu toate formele de declinare a I vor fi refăcute din plural, cum se poate vedea și după faptul că anumite finale apar frecvent printre exemplele date). În general, declinarea a III-a este mai slabă decît celelalte.

De la declinarea a II-a au trecut la declinarea a III-a un număr de substantive, în primul rînd unele formate cu anumite terminații. Cu *-ur*:

grangur > *grangure*
graur > *graure*
plastur > *plasture*
zgripsor > *zgripsore* (Păsculescu) și *zgripsură*.
 Vezi și *bălaore*, *călugăre*, *meștere*, *primare*, BL, I, p. 94.
 Cu *-ete* (de obicei dintr-un mai vechi *-eț*):
brabeț > *brabete*
brăduleț > *brădulete*
 lat. *boletus* > rom. *burete*
 bg. *krastavica* > rom. *castravete*
lăieț > *lăiete*
 bg. *molec* > rom. *molete*
nămet > *nămete*
omăt > *omete* (Păsculescu)
poponeț > *poponete*
stigleț (Girleanu, *Cea dintîi durere*, București, 1909, p. 222) > *stiglete*

știuleț > *știulete*.

Alte cîteva exemple se găsesc în BL, I, p. 33, și II, p. 247. Mai adaug un exemplu cu accentul pe prima silabă, *scripeț* > *scripete*. Mare parte dintre exemple circulă în vestul țării, în special în Oltenia. Aici găsim formații în *-ete* fără o paralelă în *-eț* sau *-eț*: *ochete*, *sloiete* și altele (BL, II, 247—248, unde se propune ca *-ete* să fie înțeles ca sufix singulativ). De asemenea în Oltenia circulă nume de persoane masculine formate cu *-ete*: *Crăciunete*, *Ionete*, *Marinete* etc.

Și fără să se poată vorbi de un sufix, singulativ sau nu, găsim în vestul țării formații de declinare a III-a în loc de a II-a:

breabăn > *brebene*
broatec > *broatece* (Ciașanu)
căpăț > *căpete*
garoflat > *garoflate* (Păsculescu)
genunchi > *genunche*
măsteacă > *măstașine* (Densusianu, *Haț.*, 44)
recrut > *răcute* (Olt.?)
spin > *spine* (Densusianu, *Haț.*, 334; Sima, 88; după TDRG, și în Moldova)
**strepez* > *strepede* (BL, I, 26)

zimț > *zimte* (TDRG consideră pe *zimte* ca formă de bază). (Pentru acestea și pentru altele vezi BL, I, 18; 25; 26; 42—43.) Există însă și cîteva exemple valabile și pentru estul țării:

ciucur > *ciucure*
gemen > *gemene*
germen > *germene*
ghimp > *ghimpe*
glonț > *glonte*
grăunț > *grăunte*
greier > *greiere*
mugur > *mugure*
 lat. *peduculus* > rom. *păduche* (pentru evitarea omonimiei cu pluralul *păduchi*?)

pinten > *pintene* (Marian, II., 177: singular sau plural?).

Un ultim exemplu ceva mai complicat: din *hapleo* (<bg. *xapľjo*), simțit ca vocativ, s-a refăcut un nominativ *haplea*, iar acesta la rîndul său, fiind simțit ca articulat, a dat naștere unui nou nominativ nearticulat *haple* (BL, IV, 196).

De la declinarea a III-a au trecut la declinarea a II-a o serie de cuvinte, dintre care unele s-au generalizat în forma lor nouă:

berbece (destul de răspîndit) > *berbec*

mădule > *mădular*

lat. *nepos* > rom. *nepot*

lat. *pauo* > rom. *păun*

plămîne > *plămîn* (variantă: *plămîi*)

lat. *palumbes* > rom. *porumb*

soarte > *sorî* (și *soartă*, vezi p. 96).

Altele prezintă numai forme regionale de declinarea a II-a:

iepure > *iepur* (BL, I, 94; 106)

jude > *judec* (DA)

oaspe > *oaspăt*

țarmure > *țarmur* (*termur*, DLR, s. *nălucă*)

viezure > *viezur*.

(Vezi o listă mai lungă, BL, I, p. 43—44.)

Luînd toate aceste exemple în considerație, trebuie să recunoaștem că e vorba de modificări ale unui număr mic de cuvinte, tratate individual, și că nu e în joc structura flexiunii nominale în ansamblu.

Urmează acum să discutăm modificările de terminație care nu pun în discuție nici genul, nici tipul de declinare. Vom începe cu declinarea a II-a, care pune mult mai puține probleme. E vorba în primul rînd de cuvinte al căror singular era la fel cu pluralul și a fost diferențiat prin modificarea consoanei finale la singular. Exemple cu consoane velare:

harac < *haraci* (DA; I. Cr., X, 64—67, quinquies). Singularul *haraci* a putut fi luat drept plural.

hasechi > *hasec* (DA)

magh. *jobbágy* > rom. *iobagi*, *iobag*

ug. *ughi* (BL, I, 25).

Sînt cuvinte învechite, care nu mai prezintă astăzi alt interes decît că trădează tendința de a se obține un plural deosebit de singular.

Cu diftong în -u:

sl. *zmij* > rom. pl. *zmei*, nou sg. *zmeu*.

Singularul a putut fi diferențiat de plural și fără ca cele două forme să fi fost mai înainte identice:

pl. *derbedei* (din *derbederi*, ȘIO, II, 1, 156), nou sg. *derbedeu* (pentru pierderea lui *r*, cf. *schingiui* < pl. *schingiuri*)

puradei (pluralul lui *puradel*), nou sg. *puradău* (Sima, 70).
Fapt invers: *copou* > sg. *copoi* (bg. *kopoj* e fără îndoială din românește).

Mult mai importantă este schimbarea sufixelor -*ari*, -*ori* în -*ar*, -*or*, cu exemple foarte numeroase, bine cunoscute. La fel **culturî* (sg. < lat. *uulturius*) > *cultur*.

O situație specială s-a creat pentru cîteva substantive neutre care ar fi trebuit să se termine în -*n*: *briu*, *friu*, *griu*. Pierderea lui -*n* este încă nelămurită. Apar noi plurale fără -*n*:

briie (Marian, H., 37; 49, bis; Birlea, C., 60)

frîie (Birlea, C., 253; Vasiliu, *Pov.*, 96), *frîne* (Șez., XIII, 36; Călană, B., 126; 145; bis; 172; Dumitrașeu, PO, 91; Coșbuc, F., 27; 112; 115)

grîie (Marian, H., 38; Furtună, F., 40; 41); *griele* (Șez., XV, 71; 98); *grîne* (Coșbuc, PV, 34; 158).

În ce privește neutrele, trebuie să mai adăugăm o serioasă întărire a tipului terminat în diftong cu -*u*. Existau din trecut puține substantive de acest tip: *ou* și mai ales cuvinte de împrumut ca *hîrdău*, *tuleu*, *îmbălăciu*. Au venit apoi cuvinte turcești terminate în vocală accentuată, în special în -*i*; acestuia i s-a adăugat un -*u* (vezi substantivele de felul lui *cadîu*, *spahiu* etc., adjectivele ca *portocaliu*, *tuciuriu*), astfel încît substantivele nume de inanimate (*rachiu* etc.) au întărit tipul *îmbălăciu*. La acestea s-au adăugat în ultimele două secole numeroase cuvinte de origine franceză, care în franțuzește se terminau în vocală accentuată. Am amintit deja (p. 83) femininele de felul lui *puseu*, *colcu*, devenite neutre în românește. (Un plural ca *ideurile*, Șez., XV, 167, a fost poate la început ironic.) La acestea se adaugă numeroase masculine franțuzești, de exemplu *birou*, *reșou*, *tangou*; *cafeu*, *traseu* (BL, III, 1935, p. 23); *crochiu*, *interviu* etc. O situație mai grea au prezentat cuvintele terminate în -*oi*: *portefeuille* este pronunțat uneori *portfeu* (Ad., 12. XII. 1935), pe cînd *millefeuille*, pronunțat și scris pe listele restaurantelor *milfe*, a fost luat drept plural și i s-a putut refăce un singular *milfă*.

S-a pus apoi problema pluralului. Lăsînd la o parte pe *ou*, care constituie o excepție cu pluralul lui, *ouă*, rămîneau două soluții: 1. formula cu -*e*, care ducea la încadrarea în tipul *hîrdaie* (cu varianta -*auă* în nordul țării, vezi V. Arvinte, SGL, X, 1959, p. 213—237), soluție inacceptabilă, deoarece acest tip e simțit ca popular și chiar arhaic; 2. formula cu -*uri*, care a fost accep-

tată (despre lupta între desinențele *-e* și *-uri*, vezi mai departe). Mai complicată a fost situația acolo unde, după modelul italian, accentul s-a pus pe altă silabă decât finală: *rădio*, *studîo*, *zêro*, căci la forma articulată și la plural nu s-a putut menține accentul, ci s-au creat formele *radioul*, *studiouri*, iar pluralul de la *zêro* este uneori *zêroruri* (*zerorurile*, „Tempo”, 29. II. 1940)². Cf. totuși pluralul *corsele* de la *corso* (Broșteanu, 94).

Dar aceasta nu a fost singura soluție pentru adaptarea în românește a substantivelor franțuzești terminate în vocală accentuată. Cele terminate în *-o* au primit în câteva cazuri un *-n* suplimentar, după modele care în franțuzește se terminau în *-o* nazal, de exemplu fr. *marron*, rom. pl. *maroane* (frecvent în gura vinzătorilor ambulanți în perioada dintre cele două războaie mondiale, dar desigur existent și mai demult). S-au format astfel *palton* (fr. *paletôt*), *penșon* (fr. *pinceau*), *platon* (fr. *plateau*, vezi „Tempo”, 30. V. 1940), *tomberon* (fr. *tombereau*; cf. totuși *tumbăraiele* la Eugen Barbu, Șos. Nord., 308 și 310; BL. IV, 117); fr. *plateau* e reprezentat și prin *platan* (*platane de balanță*; cînd au fost prezentate în București niște „négrosses à plateaux”, pe afișele românești s-a scris *negrese cu platane*, vezi Ad., 2. XII. 1931; „Tempo”, 18. IV. 1940).

În sfîrșit, fără îndoială din italiană, s-au introdus neutre cu singularul în *-iu* neaccentuat și pluralul în *-ii*, de exemplu *serviciu*, *servicii*. S-au încercat și alte soluții, de exemplu la Negruzzi, *Jun.*, 84, găsim pluralul *geniuri*; s-a scris și *-ie* în loc de *-ii*, de exemplu *principiele*, Bogdan, NV, 80. Cele mai multe s-au păstrat cu *-iu* și *-ii*, de exemplu *acvariu*, *consiliu*, *sigiliu*. Unele, devenite populare, au pierdut finala, de exemplu *inventar*, *orar*, *solar* (și *solariu*), vezi Iorgu Iordan, *Mél. Bally*, p. 273. Un caz curios este *vitrăliu*, care are la singular și forma *vitrâu* (după fr. pl. *vitraux*).

O situație aparte prezintă aici cuvintele formate cu sufixul fr. *-age*, it. *-aggio*, alături de care există paralel câteva cuvinte italiene în *-eggio*. Multe dintre ele au fost introduse sub două forme (*curaj* și *curăgiu* etc.). În cele din urmă s-a menținut forma franceză: *bagaj*, *curaj*, *etaj*, *gaj*, *garaj*, *menaj*, *mesaj* (și *mesăgiu*), *peisaj*, *șantaj*, *șomaj*, *viraj*, *voiaj* etc. Totuși se zice *arpegîu*, *cortegîu*, *mesager*, *omăgiu*, *pasager*, *peisagist*, *ravăgiu*,

² Vezi, pentru întreaga problemă, Liviu Onu, SCI, XI (1960), p. 33—57.

fără să pomenesc de *adăgiu*, *sufrajiu*, unde *-agiu* nu e sufix. Se ajunge la paradigme hibride: *pasaj*, *pasăgii*, iar *sarcofag*, care nu are nimic comun cu formația discutată, ajunge să fie pronunțat *sarcofăgiu*.

Toate aceste împrumuturi mi se par supărătoare, pentru că complică în mod inutil flexiunea nominală.

Am lăsat la urmă tipul de substantive cu nominativul singular terminat în *-a* accentuat, despre care am mai vorbit în prezentarea epocii precedente. Se constată o dezvoltare a acestui tip, în primul rînd grație împrumuturilor din turcește: cuvinte în *-a*: *baclava*, *saca*, *sarma* etc.; cuvinte în *-e > -ea*: *cîșmea*, *fermenea*, *tinichea* etc. Cele mai multe din ele au fost eliminate sau sint pe cale de a fi eliminate, dar ele și-au jucat rolul, acela de a reda viața unui tip românesc pe cale de dispariție. Au apărut cam în același timp cuvinte grecești (unele dintre cele de origine turcească au intrat în română prin intermediul grecesc, poate și bulgăresc). Prin greacă au pătruns substantive în *-ea* provenite din originale franceze în *-ée*, *-er*, indiferent de genul francez: *canapea*, *soarea*, *bezea* (vezi Et. rom., p. 50; mai tirziu, venind din franțuzește direct, substantivele franțuzești în *-ée* au devenit în românește neutre în *-eu*, vezi mai sus, p. 99). Tot din grecește au venit o serie de plurale neutre în *-a* accentuat, transformate în românește în plurale terminate în *-ale*: *giuvaericeale* (ȘIO, II, 1, 191), *istericeale*, *nevriceale* etc. În sfîrșit, direct din franțuzește, pluralul *guillemets* a devenit *ghilimele*, de unde noul singular *ghilimea*. Masculinele franțuzești *boa*, *nougat* devin în românește feminine (articulat *boaua*, *nugaua*). Cuvîntul indian *maharadjah* (pronunțat *maharâgea*) a fost adaptat la noi sub forma *maharadjă*, articulat *maharadjăua* (vezi mai sus, p. 81). Din rusă ne-a venit *taiga*.

Mai departe au trecut la tipul discutat substantive de formații diferite. Exemplele care urmează prezintă de fapt o trecere de la neutru la feminin:

bolozan, pl. *bolozane*, *bolozale* (*-al*, *-ale*, Păsculescu), singularul **boloză* nefiind atestat (ȘIO, II, 2, 57)

caștan, pl. *caștale*

castană, pl. *castale* (Marian, H., 155); „*castanele* sau *castalele*, precum se numesc în Moldova”, Șez., XV, 18; *castale*, ib.

zorzon, pl. *zorzoale*

Dacă pentru aceste cuvinte nu avem atestat un nou singular în -a, la următoarele îl avem:

filigean, pl. *filigene*. **filigele*, nou sg. *filigea*
tc. *pathcan*, rom. pl. *pătlăgene*, nou sg. *pătlăgea*
mintean > *mintea*?, cf. *mintii*, Doine, 84, *minteuță*, Birlea, B., 18 (bis).

(Pentru aceste exemple, vezi BL, I, 31.)

Trecerea finalei -ane la -ale apare în alte cuvinte, fără schimbare de gen:

fasoane > *fasoale* (vezi și verbul *a se fasoli*).

Apare însă și situația inversă:

tc. *buzuca*, rom. *buzdughea* (ȘIO, II, 1, 67), *buzdugene* (ib., 402)
moșmoale, *moșmoană* (ȘIO, II, 1, 266), *moșmoande* (Godin, NL, 69) (cf. și verbul *moșmîndi*)

peștimal, *peștimal* și *peștiman*, *peștimate*.

ghismane, *ghismale* (DA), de origine necunoscută, poate fi explicat în ambele feluri.

Un al doilea tip de neutre devenite feminine se terminau în -ar:

tc. *kayar*, rom. *caiele*, sg. *caia*

tc. *harar*, rom. *harari*, *harare*, *harale* (ȘIO, II, 1, 208)

tc. *pancar*, rom. *pangea*.

Confuzia între finalele -cre și -ele se întâlnește în *căpistele* pentru *căpistere*, iar în sens invers, între -ale și -are, în *balemare* pentru *balamale*.

La declinarea în -a au trecut apoi trei substantive neutre a căror origine ultimă se găsește în franțuzește, dar care la noi au venit din neogreacă: *atu*, *caro*, *manto*, cu pluralul *atale*, *carale*, *mantale* și cu noile singulare *ata*, *cara*, *manta*. În grecește am găsit pluralele *karra* și *mantu* (cf. și bg. *manto*, pl. *manta*, Beau-lieux, 63).

O sursă mai importantă pentru îmbogățirea tipului în -a este refacerea substantivelor românești în -ală, -eală:

căpețea > *căpețea* (poate prin confuzie cu acest cuvint *căpiță* a devenit *copiță*, pl. *copițările*, Vircol, 28; *copiță*, pl. *copițele*, Boceanu)

dirjală > *dirjea* (Șt. Pașca, *Glosar dialectal*, București, 1928)

greșeală > *greșea*

pardoseală > *pardosea*

podeală > *podea*

propteală (*proprele*, Bogdan, NV, 73) > *propteu*

rumeneală (pl. *rumenele*, Birlea, C., 79; 137; 164; Doine, 41; Ciușanu, s.v. *măscui*; Șez., XV, 114) > *rumenea* (Tit Bud)

sandală > *sanda*

**sdeală*, pl. *sdele*, nou sg. *sdea* (Pamfilc, *Cim.*), cf. *sdeică*

vopseală, pl. *vopsele* (*văpsele*, Birlea, B., 137; id., C., 380), nou sg. *vopsea*

zăbreală > *zăbrea*.

(Pentru alte câteva exemple, vezi BL, I, p. 29—30.)

În categoria pe care o discutăm a intrat la un moment dat un nume de persoană franțuzesc: *Nana*, gen. *Nanalei* (Bogdan, NV, 255).

Paralel cu tipul în -eală > -ea găsim și tipul, mai recent, în -elă > -ea:

bretelă > *bretea*

canelă > *canea*

caramelă > *caramea*

gr. *kordella* > rom. *cordea*

flanelă > *flanea*

fustanelă > *fustanea*

s. -cr. *gradela* > rom. *grădea*

jartieră, *jartelă* > *jartea*

santinelă > *santinea*

gr. *sardela* > rom. *sardea*.

La aceste exemple se mai adaugă unele la care punctul de plecare este un neutru în -el:

pl. *strugurele* (Birlea, C., 75, bis)

surcel, pl. *surcele*, nou sg. *surcea* (vezi mai sus, p. 60)

șrapnel > *șrapnea*.

(Vezi BL, I, 30.)

Se mai adaugă cuvinte ajunse printr-un accident în categoria discutată:

krakauer > *cracauă*, articulat *cracaua*; de unde o nouă formă nearticulată *craca*

macao > *maca*.

S-ar părea că între tipul în -a și tipul în -ea s-a produs o oarecare confuzie, în avantajul celui de-al doilea. În primul rînd e vorba de teme terminate în palatale, unde la plural apare e în loc de a. După exemple tradiționale, ca *mia*, pl. *miele*, se ajunge la:

raia, pl. *raiele*

rubia, pl. *rubiele* (Vircol, 37).

Iată apoi exemple unde nu avem finală muiată:

basma, gen. *băsmelii* (Dumitrașcu, B., 65)

hazna, gen. *hăznelii* (Furtună, F., 22)

nafaca, pl. *năcăfele* (ȘIO, II, 1, 267)

osuna, pl. *osanele* (Pop, *Fl.*, 64)

temena > *temenea* (nu e exclus ca la baza acestei forme să fie o variantă dialectală turcească cu armonie vocalică).

Există totuși și exemple în sens invers:

saxanele (ȘIO, II, 1, 316), *saxana*, *saxanale*

tabulhanele (id., p. 116), *tabulhana*, *tabulhanale*

zaherea > *zahara*.

Și aici e posibil să avem forme regionale turcești cu efectuarea armoniei vocalice.

Mai departe, există exemple de trecere de la finalele *-aie*, *-eie*, *-ie* la *-ea*:

costreie (Birlea, G., 246; 249 și n. 4) > *costrele*, nou sg. *costrea*

cucuvate > *cucuvea*

ghiordie > *ghiordea*

gingie > *gingea*

grindeie > *grindea* (poate fi însă și de la *grindel*)

iahnie > *iahnea*

jaluze > *jaluzea*

jucărie > *jucărea* (GDDE)

poezie > *poezea*

rotofei, f. *rotofee*, pl. *rotofele* (Lungianu, FG, 81)

scinteie > *scintea*.

(Vezi BL, I, 30.)

Pentru unele dintre exemple putem crede că forma în *-ea* a fost considerată ca diminutivă. S-au reconstruit singulare în *ea* chiar pentru diminutive în *-iță*:

garofea (Șez., XIII, 147)

mlădea (Păsculescu).

N-am inserat pe *năsele* (Bogdan, NV, 3), pentru că ar putea să nu fie de la *năsălie*, ci direct din sl. *nosilo*. Exemplele adunate sînt în mare parte regionale, rarități sau chiar simple accidente. Ele ne interesează totuși pentru că demonstrează vitalitatea formației, după ce într-o vreme era pe cale de dispariție. Împotriva vorbesc mult mai puține exemple:

Cu refacerea unui singular în *-ală*:

curma > *curmală*

cealaltă > *cealălaltă*

Cu refacerea unui plural în *-ei*:

saragea, pl. *saragele*, nou sg. *sărăcei* (desigur din cauza genului masculin).

O oarecare slăbire a tipului discutat o trădează noile forme de plural în *-ăli*. La un cuvînt ca *sucală*, pl. *sucale* (gen. *sucalei*, Birlea, B., 135, bis), un nou plural *sucăli* (Vircol, 13) nu e de mirare, deoarece singularul nu este și nu a fost în *-a*. Dar găsim și de la substantive în *-a* plurale în *-ăli*: *băclăvăli*, *bălămăli*, *băsmăli* (Sadoveanu, O. VII, p. 563), *harabăli* (I. Cr., II, 35, ter); alte exemple la Iorgu Iordan, *Mél. Bally*, p. 277. S-ar zice că avem aici o primă treaptă spre trecerea la un singular *baclavată* etc. Cf. *boială* (Șez., XV, 124), care se poate interpreta și ca refăcut din pl. *boiele* de la *boia*, și ca format în românește cu sufixul *-eală* de la verbul *boi*. Pe de altă parte, prin suprimarea lui *l* muiat, se ajunge la plurale ca *mantăi*, *șei*.

La p. 62 am discutat înlocuirea, într-o etapă mai veche, a finalei *-ea* cu *-ică* în cuvinte vechi ca *floricică*, *mărgică*, *rîndunică*, *vițică*. A ajuns să pară atît de obișnuită noua terminație, încît surprinde o formă ca *bucățeaua* (Dumitrașcu, PO, 91). Totuși, împotriva tendinței de a reintări tipul în *-a*, *-ală*, mai apar variante cu *-ică* și de la cuvinte mai noi. De origine turcească: *alagea*, *alagică*; *pătllăgea*, *pătllăgică*; *surcică* (dacă însă explicația prin *surcel*, dată mai sus, e justă, forma *surcea* nu poate fi prea veche). Cuvinte mai noi: *cordea*, *cordică*; *flanca*, *flanică*, vezi BL, I, p. 32. Pentru întreaga problemă, vezi SG, III, p. 5—9.

Schimbări de flexiune, fără schimbarea genului:

minu, pl. *minuri* (Vasilin, *Poc.*, 26; 66; 78, bis; 80; 91); *mînurile* (id., ib., 42; 82, ter; 91; 97, bis), schimbate în *mîndă*, *mîni* (vezi p. 139).

Imparisilabicele s-au mai redus. Au rămas:

cap, pl. *capete* (dar și *capuri*, *capi*, cu sensuri diferite) pluralele *frățîni*, *mumîni*, *tătîni* dispar treptat, fiind înlocuite cu *frați*, *mame*, *tați*; cf. *mumîni* (dar și singularul refăcut *mumîndă*) la Gîlășanu; *mumîni*, Doine, 129

oaspe e înlocuit cu *oaspete*

om, pl. *oameni* se menține ferm

soră, pl. *surori* a antrenat după sine pe *nurori* (formele mai vechi au fost *soru-* și *noru-*), dar gen.-dat. sg. e tot mai adesea *sorei* în loc de *surorii*

jude nu mai e folosit de loc, iar pl. *judeci* nici nu mai e cunoscut.

Ajung acum la problema modificărilor de desinențe fără trecerea de la un tip de flexiune la altul. Pentru masculine nu este nimic de relevat, cele care formau pluralul cu *-i*, vocalic sau semivocalic, au rămas cum erau, cele care se mulțumesc la plural cu muierea consoanei finale a temei, de asemenea, atât la declinarea a II-a, cât și la a III-a. Nici femininele de declinarea a III-a nu se schimbă, puține au desinența *-i* (*luntri*), cele mai multe moaie consoana finală (*cărți*).

Femininele de declinarea I prezintă în schimb o problemă interesantă. Pluralul lor tradițional era în *-e*, apoi apar și forme cu *-i*, adică cu muierea consoanei finale. Ne întâlnim cu forme de acest al doilea tip în primele texte (secolul al XVI-lea), dar ele apar și în aromână. Foarte adesea cele două forme coexistă, de exemplu *cireșe* și *cireși*, rareori ajungându-se la sensuri diferite: *bucăți* și *bucate*. Se poate astfel constata că treptat formele cu *-e* cedează locul celor cu muiere și se susține că mișcarea continuă și azi (Iorgu Iordan, BPh, V, 1938, p. 9 și urm.; id., Gram., p. 89; LRG, p. 280 și urm.; R.A. Budagov, *Problemy razvitiia jazyka*, Moskva, 1965, p. 65; Lidia Sfirlea, CL, II, 1957, p. 150, aduce noi exemple)³. Alf Lombard (*Verbe*, 212) susține că sistemul flexionar nu numai că nu se simplifică, dar se complică: se răspindesc forme ca *școli*, *roți*, pentru că diferențiază mai bine pluralul de singular. Eu însumi, în „Tempo”, 29. V. 1940, scriam că găsim *sumi* pentru *sume*, poate pentru că tendința generală este ca toate femininele de declinarea I să aibă pluralul în *-i*. Acad. Iorgu Iordan a publicat lungi liste de exemple, la care adaug aici pe cele adunate de mine, în măsura în care nu figurează în dicționare:

aripele, Coșbuc, PV, 24; 93; Bogdan, NV, 168; 176; Șez., XIII, 166; *aripile*, Coșbuc, F., 154; Furtună, F., 47; Cătană, B., 134; 135; *aripi*, Coșbuc, PV, 81; 103 (bis); 119; Șez., XV, 181; *haripi*, Vircol, 8; *hărpile*, id., 61.

barbele, Șez., XIII, 129

berde, Păsculescu, 40

blane, Șez., XIII, 94; Căușanu; *blăni*, Șez., XIII, 22; XIV, 8; Lungianu, PC, 54; Vissarion, M., 86; *blănite*, id., 84

boaltile, Boceanu; *boalde*, Birlea, C., 156, n. 3; *bolți*, Eminescu, 167 (dar există și noul sg. *bold*)

boale, Doine, 55; 94; Birlea, C., 78; 101 (ter); 114; 175 (bis); 277; 316; Șez., XV, 8; 18; 149; Căușanu, s. *balegă*, s. *copt*, s. *piele*; Coșbuc, F., 233; Furtună, F., 35; 37; *boalele*, Șez., XIV, 142; Marian, H., 31; 43; 138; 173; Vissarion, M., 211; Birlea, C., 356; *boalelor*, Șez., XV, 91; *boli*, Șez., XIV, 142; Vissarion, M., 208; Dumitrașcu, PO, 21

brincele, Șez., XIII, 129 (poate fi o simplă scriere pretențioasă), cf. *bringi*, Vircol, 46

bujdeancele, Bogdan, NV, 42

buruene, Alcesandri, J, 186; Marian, H., 131; Birlea, C., 316; Doine, 277; Coșbuc, PV, 25; Cioca, 23; Șez., XV, 57; 134; 136; 148 (bis); *buruene*, Șez., XV, 11 (bis); 23; 27 (bis); 28 etc.; 48; 96; 97; Bogdan, NV, 57; *buruenele*, Vissarion, M., 156; *buruenele*, Șez., XV, 12; *buruieni*, Boceanu, s. *busii*; *burueni*, Bogdan, NV, 127; *burueni* (gen.), Șez., XV, 78; 81; *buruenile*, Șez., XV, 57; 80; 90; *buruienilor*, Doine, 147 (să nu uităm că forma primitivă este *buruiian*, neutră: ce poate fi *buruenii* la Pop, Fl., 19?)

cane, Coșbuc, PV, 61; *canăle* (?), Vircol, 13; *căni*, Lungianu, LC, 6

casarmei, Broșteanu, 85; *casarmelor*, id., 40; 41; *cazărmei*, Vissarion, M., 195 (ter); *cazărmi*, Lungianu, DP, 59

căciule, Bogdan, NV, 71; Șez., XV, 47; *căciulele*, id., 67; Coșbuc, PV, 132; *căciuli*, Șez., XIII, 36 (bis); 49; Boceanu, s. *ciriș*; *căciulile*, Dumitrașcu, PO, 84; Vissarion, M., 49

cămeșe, Bogdan, NV, 154; Șez., XV, 31; *cămeși*, Marian, H., 166; Birlea, C., 107; 314; 352 (quater); Vasiliu, Poc., 71; *cămăși*, Codin, NL, 7; 12; 125; Birlea, C., 289; *cămeșile*, Vircol, 9; Birlea, C., 184; Cioca, 33; *cămeștile*, Vircol, 8; *cămăștile*, Lungianu, DP, 88; id., PC, 54; Boceanu, s. *imprăoșă*; Coșbuc, PV, 36; 104; *cămăștile*, Vircol, 58; *cămeșii* (gen.), Birlea, C., 334; 339; *cămășii* (gen.), Birlea, C., 146; 341; Căușanu (și s. *gură*); *cămașii*, Birlea, C., 124

căpăținele, Vissarion, M., 78 (bis); *căpățini*, Vircol, 17

căpșune, Șez., XV, 15 (bis); *căpșunele*, ib.; *căpșunei* (gen.), ib.;

căpșuni, DA

³ Vezi R.R.Li., XI, 1966, p. 288.

cheltuețele, Bogdan, NV, 110; *cheltuețelor*, id., ib., 212; *cheltuelilor*, id., ib.
chiște, Șez., XV, 66
cioare, Ghibănescu, BV, 40; Marian, H., 63; Bogdan, NV, 42 (bis); *cioară* (pl.), Marian, H., 43; 71; 80; 86; Birlea, C., 141; 160; 64; *cioarele*, Ghibănescu, BV, 51; Șez., XIV, 63 (bis); Bogdan, NV, 43 (bis); Marian, H., 148; Birlea, C., 141; 160; Vasiliu, Pov., 94; *cioarăle*, Marian, H., 106; Ghibănescu, BV, 54; *cioarei* (gen.), Marian, H., 33; *cioarele*, Șez., XIII, 32; XIV, 63 (ter); *ciori*, Șez., XIV, 63; *ciorile*, Șez., XIII, 48; 24; Lungianu, IC, 79; Dumitrașcu, PO, 43
ciupercelor, Șez., XV, 76
circiume, (DA); *circiumi*, Pop, Fl., 36; *circiumile*, id., 39
cîrje, Șez., XV, 120
cîșlețele, Șez., XV, 38
cloște, Șez., XV, 4; *cloști*, ib., 2
coade, Șez., XIII, 195; Cătană, B., 31; *coadele*, Dumitrașcu, PO, 91; 105; Lungianu, DP, 87; Șez., XIII, 24; Șez., XV, 47; Cioca, 45; Boceanu, s. *cîrfare*; *cozi*, Coșbuc, PV, 62; Șez., XV, 92; *cozile*, Birlea, C., 335; 349; Bogdan, NV, 161; 168; *cozii* (gen.), Boceanu, s. *cîrfare*
condițiunile, Șez., XV, 46; 78
cracelor, Șez., XV, 33; *crăci*, Șez., XV, 13; *craci*, Șez., XIV, 143
crengele, *crengi*, Șez., XV, 12
crenguți, Șez., XV, 144
daraveri, Ghibănescu, BV, 24; Pop, Fl., 57; 67; *daraverile*, ȘIO, II, 1, 17; *daraveli*, Vircol, 61; *daravelile*, Lungianu, DP, 72
datine, Șez., XV, 73; *datinele*, Broșteanu, 31; Șez., XV, 73; *datinile*, ib., 33
duducele, *duducile*, ȘIO, II, 1, 162
dughene, Șez., XV, 76; *dugheni*, ib., 115; 122
durerile, Șez., XV, 114
fituice, Bogdan, NV, 156
furtune, Eminescu, 38
găinele, Bogdan, XV, 135; Furtună, F., 106; Șez., XV, 27; *găinelor*, ib., 91; *găini*, ib.
găinușele, Furtună, F., 47; *găinușile*, id., ib., 46
găluște, Șez., XV, 66; 98
ghioace, *ghioci*, Cîușanu
gin<e>ginele, Șez., XV, 129; *gingini*, ib., 130

gogoase, Șez., XV, 17
grădine, Vircol, 13; 55; Birlea, C., 113; *grădinele*, Broșteanu, 94; Șez., XV, 18
greșale, Furtună, F., 46; *greșele*, Eminescu, la Papacostea, Em., 16; Marian, H., 82; 125; 126; 154; Birlea, B., 7; *greșelele*, Marian, H., 125
grijele, Vissarion, M., 210 (bis); *griji*, Coșbuc, F., 58
groape, Bogdan, NV, 3; *grochi*, Șez., XIII, 130
gurele, Lungianu, DP, 27
hadaburce, Șez., XV, 17
inimele, Bogdan, NV, 235
intrigele, Bogdan, NV, 267
izbinzi, Vissarion, M., 10
jumere, Birlea, B., 110
junicele, Vissarion, M., 53; *jurincele*, Birlea, C., 259; *juninci*, id., ib., 266
lăcatele, Cătană, B., 138 (pluralul *lacăți*, DA, se datorește fără indoială unei erori)
lăptuce, Șez., XV, 53
leucele, Șez., XIV, 60
limbele, Vasiliu, Pov., 41
lomețele (sic!), Ghibănescu, BV, 53; *lopeți*, Șez., XIII, 1
luminele, Cătană, B., 128; *lumini*, Doine, 79; Coșbuc, F., 6; 260; id., PV, 29; *luminile* id., ib., 29
luncele, Șez., XIII, 218
maicele, Birlea, B., 7; 9 (bis); 34; id., C., 191; 200; 205; *maicelor*, id., ib., 174; Doine, 268
mașine, *mașinele*, Pop, Fl., 54
mazerei (gen.), Șez., XV, 34
mătesele, Birlea, C., 213
minunele, Șez., XV, 3
mînele, Șez., XIV, 47; 101; 174; Bogdan, NV, 134; Vissarion, M., 28; 31 (bis); 46; 47 (bis); 48; 226; 233; Pop, Fl., 27; *mînele*, I. Cr., X, 107 (bis); Bogdan, NV, 56; 60; 66; 83; 125; 187; 190; 211 (bis); 217; 221; 273; Marian, H., 52; Coșbuc F., 153; Vissarion, M., 204; 212; Șez., XV, 57; 80; *mînelor*, Șez., XV, 90; 76; *mîni*, Lungianu, PC, 64; Cîușanu; Coșbuc, F., 33; Șez., XV, 182; *mîinile*, Lungianu, PC, 65; Pop, Fl., 30; 32; Vissarion, M., 114; Furtună, F., 47; Coșbuc, PV, 9;

44; 47; *mînilor*, Lungianu, DP, 31 (acelaşi serie *cine* şi *pîne*, 33); *mini*, Marian, H., 24; Birlea, B., 28; id., C., 215; Bogdan NV, 189; 205; 221 (bis); 227; Cătană, B., 172; Coşbuc, F., 96, 133; 226; 257; id., B., 21; 63; 80; 162; id., PV, 28; 76; 83; 92; 93; 95; 137; 148; Şez., XV, 78; 149; *minile*, Codin, NL, 10; Doine, 17; Birlea, C., 337; Coşbuc, F., 92; 132; id., PV, 123; id., B., 85; 54; 146; Doine, 170; 240; Bogdan, NV, 199; 227; Birlea, B., 59; id., C., 351, n.; Cătană, B., 104; 112; 123; 133; 145; Broşteanu, 10; 47 (bis); 52; 55; 59; 124

mlaştine, Şez., XV, 13

musteţe, Cătană, B., 108; *musteţele*, Marian, H., 79; Birlea, B., 14; *mustăţele*, Cătană, B., 129; *musteţelor*, Bogdan, NV, 25; *mustăţi*, Lungianu, PC, 61; *musteţi*, Bogdan, NV, 17 (bis); 179; *mustăţile*, Ghibănescu, BV, 70; Căuşanu, s. *oală*; Vissarion, M., 44; 49; 243; Lungianu, LC, 5

muzicele, Broşteanu, 94; *mozicile*, Şez., XIII, 93

notiţi, Şez., XV, 106

nacelor, Şez., XV, 93

nuntei (gen.), Birlea, B., 132; *nunţi*, Coşbuc, PV, 139; *nunţele*, Şez., XV, 73

obede, Birlea, C., 112; 301; *obezi*, Căuşanu, s. *obăda*; Coşbuc, F., 33

oblojele, Şez., XV, 8; 11 (bis); 12 (bis); 57; 77; 87; 102 (bis); 106; 117; 124; 126; 129; 130; 140; 143; 147; 148; 151

oglindei (gen.), Bogdan, NV, 208; *oglinzi*, id., ib., 153; *oglinzei* (gen.), id., ib., 128

opincele, Şez., XV, 144

opintelele, Bogdan, NV, 18

panglici, Boceanu, s. *zăvelcă*; Birlea, B., 132; *plantici*, Căuşanu; *planticile*, Vircol, 83

paşte, Bogdan, NV, 7; *paştele*, Şez., XV, 17; *Paştelor*, ib., 33

pataştei (gen.), Bogdan, NV, 22

păpuşele, Bogdan, NV, 32; 35

păsăruicele, I. Cr., X, 72 (tipărit *păsăruicele*); *păsăruici*, ib., 71

păşunele, Şez., XV, 44

pelincele, Şez., XV, 93

perjile, Şez., XV, 104

picheuce, *picioici*, Şez., XV, 17

pieţe, Şez., XV, 92

pituşti, Şez., XIII, 79

plaste, Vircol, 77; Boceanu

plăşchi (gen.), Vircol, 28

plocade, Lungianu, PC, 53; *plocadele*, id., ib., (bis); 54; 55

ploşti, Lungianu, PC, 78; *ploştii* (gen.), Căuşanu, s. *astupuş podini*, Coşbuc, PV, 111

poenele, Lungianu, DP, 95; *poiene* (românţa *Riţa*); *poeni*, Lungianu, DP, 19; 92; *poenile*, Şez., XV, 27 (ce poate fi numele topic *Poenii* la Bogdan, NV, 54, vezi şi 62.

pomene, Marian, H., 131; Birlea, C., 316; *pomenele*, Marian, H., 131 (bis)

pomnete, *pomneţi*, Căuşanu

pornele, Birlea, B., 22; 23 (bis)

predicele, Bogdan, NV, 205

proaşte, Şez., XV, 125

puice, Marian, H., 34; Doine, 119; *puicele*, Şez., XIII, 218

pusce, ŞIO, II, 1, 288; 331; *puşte*, Cătană, B., 115; *puştele*, Doine, 265; Vasiliu, *Pov.*, 44; *pusci*, Broşteanu, 41; *pusci*, Vissarion, M., 74; 216 (ter); 217; *puscile*, id., ib., 74 (bis); 216; Broşteanu, 130; *puşti*, Birlea, B., 132; Cătană, B., 103; *puştile*, Birlea, B., 9 (bis); 10; Cătană, B., 141; *pusle*, BL, I, 94

rane, Coşbuc, F., 225; id., B., 184; *ranele*, Coşbuc, PV, 51 (bis); 119; Bolintineanu, I, 54; Lungianu, PC, 10 (psalm); Bogdan, NV, 3; *răni*, Coşbuc, PV, 138; 139; 145

rădăcinele, Şez., XIII, 136; XV, 61; Vissarion, M., 202; *rădăcini*, Doine, 79; Coşbuc, F., 112

răsure, Lungianu, PC, 71; 72

regulele, Şez., XV, 80; *reguli*, Vircol, 60

route, Şez., XIII, 80; 181 (ter); XV, 137; Bogdan, NV, 5 (bis); Lungianu, PC, 57; Coşbuc, F., 133; PV, 77; 82; Birlea, B., 49; id., C., 121; *roatele*, Pop. *Fl.*, 80; Vissarion, M., 50; Coşbuc, F., 147; *roatelor*, Vissarion, M., 51; *roţi*, Şez., XIII, 163; Cătană, B., 172; (bis); Vasiliu, *Pov.*, 36; *roţii* (gen.), Lungianu, PC, 65; 66; *roţile*, Coşbuc, F., 146; 212

rogojini, Pop. *Fl.*, 37

roşele, Şez., XV, 37

sale, Bogdan, NV, 153; 170; 183; Coşbuc, PV, 170; *salele*, Bogdan, NV, 153; 155; *şalei* (gen.), id., ib., 171; 210

săgetei (gen.), Şez., XV, 118

scarei (gen.), Bogdan, NV, 187; *scărite*, id., ib., 209; 210

scurteice, Furtună, F., 65
sfoare, Tit Bud; Birlea, B., 135; *sfoarei* (gen.), Cîaușanu, s. aduce; *sfori*, Birlea, B., 135; Coșbuc, F., 65; 167; *sfori* (gen.), Birlea, B., 138
silinți, Vissarion, M., 206
sipici, Șez., XV, 123
stugele, Șez., XIII, 135; *slugi*, Doine, 273; *slujile*, Birlea, C., 81; *slujili*, BL, I, 100; *slujilor*, Birlea, C., 81
smulture, Marian, H., 92
soponele, Birlea, C., 137; 196
sprînconile, Șez., XV, 86
stincele, I. Cr., X, 69
strachinele, Șez., XV, 151; *strachini*, Vissarion, M., 203; *străchini*, Șez., XIV, 20; XV, 43; Vissarion, M., 205; Furtună, F., 75; *străchini* (gen.), Cîaușanu, s. *covăța*
strade, Pop, FL, 10; Broșteanu, 106; *stradele*, Vircol, 19; Bogdan, NV, 45; 47; 82; 188; 226; Broșteanu, 88; 94 (bis); 98; 127; *străzii* (gen.), Pop, FL, 14
strajele, Bogdan, NV, 5; *străji*, id., ib., 3; 4; Birlea, B., 91; Coșbuc, PV, 139; *străjile*, Birlea, B., 91; *streji*, Vircol, 79 (non sg. articulat *strejea*, Vircol, 48; există și *streață*)
streșini, Șez., XV, 123
stropșele, Birlea, C., 330
sudălmi, Lungianu, PC, 27
șicoale, Cîaușanu; *șicoale*, Vircol, 74; *șicoalile*, id., ib.; *șicoli*, Cîaușanu; *șicolile*, Vircol, 21 (bis); *școli*, Coșbuc, B., 84
șterguri, Birlea, C., 362 (ter)
știucile, Șez., XIII, 19
talpe, Birlea, B., 93; Cătană, B., 172; *tălpile*, Birlea, C., 184; *tălpilor*, Coșbuc, PV, 79
tave, țavi, ȘIO, II, 1, 352
tece, Șez., XV, 13; 150; *tecele*, ib., 82; *teci*, ib., 29
toarte, Cîaușanu
trăsurele, Bogdan, NV, 272
tulpinele, Șez., XV, 60; 113
turetce, Marian, H., 169
țepe, Marian, H., 54
țăpuște, Birlea, B., 103
țifinele, Birlea, C., 330; *țifinele*, id., ib., 329; 331; *țifnile* id., ib., 328

urziei, *urzicele*, Cîaușanu, s. *mărita*

vacele, Șez., XV, 8

verge, Vircol, 70; *vergi*, Lungianu, PC, 47; Coșbuc, B., 111

viespele, Șez., XV, 29

ziulicele, Vissarion, M., 156.

Desigur, nu toate exemplele sînt absolut demne de încredere. Închiderea lui *-e* la *-i*, în special înaintea articolului *-le*, a provocat unele forme hipercorecte (așa cred că se explică *cruzimile* la Broșteanu, 58); s-a scris multă vreme, cel puțin de unii, *-ei*, la genitiv-dativul singular articulat, acolo unde forma nearticulată era cu *-i* (*noptei* etc.), ceea ce explică desigur cazurile ca *oglinzei* fără să admitem că ar fi existat o formă *oglinze*. Am inclus printre exemple cîteva neologisme (*muzicele*, *predicele*, *reguli*, *șalei*, fără să am siguranța că nu trebuiau trecute în paragraful următor.

Există și cazuri contrarii, unde varianta cu *-i* este arhaică, rustică sau regională, pe cînd cea cu *-e* este literară. Exemple cu *-ile* am dat mai sus. Adaug aici altele:

banîțe, Boceanu, s. *oblanic*; *băniți*, Boceanu, s. *gogolie*; Lungianu, DP, 9

barate, *bărate*, *bărăți*, ȘIO, II, 2, 12

băndzile, Papahagi, Mar., 70; *binzile*, Pîrvescu, H., 76

belelile, Lungianu, DP, 21

besezi, Birlea, B., 55; id., C., 58; 105; 141

birji, Bogdan, NV, 46

bolbotini, Boceanu

borte, Vasiliu, Pov., 56 (quiquies); 57; Șez., XV, 100; 111; *bortele*, ib., 94 (bis); 145; *borți*, Marian, H., 41; *borții* (gen.), Vasiliu, Pov., 61

bunzi, Lungianu, LC, 6

calfe, *călfii*, ȘIO, II, 1, 81

căpițe, Marian, H., 40; 149; Birlea, C., 71; 379; *căpiți*, Marian, H., 59; 89; *copiți*, Vissarion, M., 90

case, Vasiliu, Pov., 18; *casă* (pl.), Vircol, 67; 72; 76; *casele*, Cîaușanu, s. *da*; Vasiliu, Pov., 26; 27; Doine, 240; Cătană, B., 161; 162 (bis); *casăle*, Șez., XIV, 88; Vircol, 76; *casile*, Vircol, 55; *casei* (gen.), Vasiliu, Pov., 18 (bis); *căși*, Cătană, B., 161; 162; Birlea, C., 245; 257; 306; *căș*, Vircol, 13; 11; *cășile*, Cătană, B., 67; 161; *cășii* (gen.), Vircol, 10; *cășii* (gen.), Birlea, B.,

41; 117 (bis); 124; 133; id., C., 45; 270; 330 (bis); 336; 338 (sesquies); 339; *căs* (gen.), Vasiliu, *Pov.*, 18 (bis)
catarișe, Marian, H., 21; *catarișii*, id., ib. (bis); Birlea, C., 255; *catarișii*, Marian, H., 21 (bis) (Nimic nu dovedește că ar fi și masculin, cum se arată în DA.)
catrinți, Marian, H., 47
ceosviri, Păsculescu
cireșe, Marian, H., 57; 70; 85; 97; 143; 146; Șez., XV, 94; *cireșele*, Doine, 114; Șez., XV, 23; 76; *cerășele*, Doine, 208; (pentru forma *cireși*, vezi mai sus)
ciume, *ciumi* (DA), *ciumelor*, Șez., XIII, 2
cirji, Pop, *Fl.*, 38
coarde (tendoane, la vioară, joc de cuvinte), Pop, *Fl.*, 69; Coșbuc, B., 149; Eminescu, 172; *corzi* (la moară), Lungianu, PC, 66
cohorti, Coșbuc, B., 171; id., PV, 121
colici, Ghibănescu, BV, 69
coperte (dicționare), *coperti* (în graul multor tipografii); *copertile*, Eugen Barbu, *Șos. Nord.*, 230
copiți (pentru *copite*), Șez., XIII, 210; 212
coșofeni, Vissarion, M., 107
crăcâni, Vasiliu, *Pov.*, 44; *crăcânile*, id., ib.; *crăcăne*, Pamfile, *Joc.* III, 87
cunoștinți, Bogdan, NV, 264
donișele, Lungianu, DP, 50; Birlea, C., 377; *doniși*, Marian, H., 98; Lungianu, LC, 6
dorinșele, Bogdan, NV, 137; *dorinșelor*, id., ib., 138; *dorinși*, Vissarion, M., 207
dranișe, Bogdan, NV, 15 (bis); *draniși*, Birlea, B., 123
drusce, Coșbuc, PV, 60; *druscele*, Marian, H., 161; Cătană, B., 76; *druște*, Birlea, B., 72, n. 5; 132; 133; *druștele*, id., ib., 132 (bis); 133 (quater); *druștile*, Birlea, B., 72 (vezi și p. 41)
dulame, DLRM, *dulămi*, TDRG; ȘIO, II, 1, 163, *dulamei* (gen.), ȘIO, loc. cit.
dunguliți, Bogdan, NV, 47
dutci; *dutce*, Birlea, C., 303
fărîmi, Șez., XV, 5
ferestre, Vissarion, M., 46; 161; 178; *ferestrele*, id., ib., 160; *fereste*, BL, I, 99 (ter); *ferestele*, Bogdan, NV, 71; *ferestri*, Dumitrașcu, PO, 63 (bis); 64; 65; Furtună, F., 96 (bis); *ferestri*, Emi-

nescu, 112; Șez., XIII, 206; XV, 55 (= Șez. I., 167); XV, 90; Doine, 66; Bogdan, NV, 87; Cătană, B., 60; Marian, H., 2; Birlea, C., 241; 297; 320; Bogdan, NV, 269; *ferestile*, Furtună, F., 96 (vezi exemple de *ferestile*, *ferestile*, p. 39)
foarfecele, Șez., XIV, 61; *foarfeci*, Birlea, C., 336 (pentru *foarfecile*, vezi mai sus, p. 41)
garofe, *garofele*, *garofile*, *garofelor*, Șez., XV, 35
giște, Marian, H., 86 (bis); 128; Șez., XV, 4; *giștele*, Bogdan, NV, 92; *giști*, Marian, H., 70 (pentru *giștile*, vezi p. 41)
hore, Marian (titlu); *hori*, Birlea, B., 103; id., C., 232; Coșbuc, F., 25; 185; 144 (pentru *horile*, vezi p. 40)
înghețâți (auzit de mine în București, în copilărie)
lavițe, Coșbuc, F., 218; id., B., 182; *lavițele*, id., PV, 61; *lăițe*, Furtună, F., 83; *laviți*, Coșbuc, PV, 76 (pentru *lavițele*, vezi p. 41); *lăiți* (DA)
lebezile, Șez., XIV, 181 (auzit de mine în București; pentru *lebedile*, vezi p. 41)
legumi, Broșteanu, 84
lighioane, Furtună, F., 98; *lighioanele*, Vasiliu, *Pov.*, 94; *lighioni*, Codin, NL, 83; *lighiot*, I. Cr., X, 65; Vasiliu, *Pov.*, 95; *lighioile*, id., ib.; Șez., XV, 180
măduvile, Șez., XIII, 6
măframe, *măhreme*, ȘIO, II, 1, 248; *marămi*, Lungianu, FG, 48; *măhrămi*, ȘIO, loc. cit. (vezi și *năframe*, *năfrămi*, p. 92)
mănușiți („mîini mici”), Bogdan, NV, 155
mioarele, Lungianu, DP, 79; *miorile*, Marian, H., 49
mîțe, Marian, H., 112; *mîțele*, id., ib., 170; *mîțale*, Șez., XIV, 11; 19; *mîți*, Marian, H., 170
moști, ȘIO, II, 2, 115 (s. *șirincă*)
monezi, frecvent (Dim., 7. VIII, 1933, p. 1)
movilelor, Furtună, F., 22; *movili*, Lungianu, DP, 71 (pentru *moghilile*, vezi p. 40); Vasiliu, *Pov.*, 81
mușcăți, V. Rom., ian. 1956, p. 69 (DLR, s. *mușcată*)
muște, Cătană, B., 52; 54 (*musche*? TDRG); *muștelor*, Șez., XIII, 43; *muști*, Eminescu, 132 (pentru *muștile*, vezi p. 41)
neputinți, Șez., XIV, 143
păgubi? Vissarion, M., 221
palme, Marian, H., 131; Doine, 284; Coșbuc, F., 96; id., B., 25; 42; 73; 94; 157 etc.; *palmele*, Coșbuc, B., 80; 81; *pălmi*, Marian,

H., 43; 168; Birlea, B., 93; Lungianu, DP, 74; Doine, 41;
pălmile, Lungianu, DP, 41
panachizi, Vissarion, M., 169; *panahizi*, Șez., XV, 38; *pana-*
hizi, ib., 111: 124; 128;
pări (de foc), Vasiliu, *Poc.*, 18 (ter)
părăzi, Ghibănescu, BV, 78
penițe, Șez., XIII, 55; *peniți*, ib. (bis)
perine, Birlea, B., 72; id., C., 150; 364; *perini*, Lungianu, PC,
 53; *perni*, Șez., XIV, 33
persicele, Șez., XV, 105
petece, Căușanu, s. *clăpoci*, s. *fîrfă*, s. *gură*, s. *pămînt*; *peteci*,
 Marian, H., 54 (bis); Bogdan, NV, 14; *petici*, id., ib., 31; 40; *pete-*
cile, Vasiliu, *Poc.*, 72 (vezi și sg. *petică*)
pietri, Șez., XIV, 15; *petri*, Birlea, B., 91; *pietrii* (pl.), Șez.,
 XIV, 18 (pentru *pietrile*, vezi p. 40)
piramidile, C. Papacostea, 16
plăcinte, Marian, H., 120; Doine, 54; 268; Cătană, B., 63;
 Birlea, B., 33; *plăcintele*, Marian, H., 164; Cătană, B., 63 (pentru
plăcintile, vezi p. 41)
plase (gen.), Căușanu, s. *matită*; *plăși*, Pop, *FL.*, 49
ploșniți, Vasiliu, *Poc.*, 94; Șez., XV, 135; *ploșnițele*, ib.
plut, Vircol, 13
pulpi, Coșbuc, B., 22; id., PV, 86
răchiți, Birlea, C., 238; TDRG; *răcite*, *răciții* (gen.), Șez.,
 XV, 112
reminiscenti, Bogdan, NV, 34
ripi, Șez., XV, 45
rodini, Șez., XV, 38
roțiți, Marian, H., 165
rovini, Boceanu
ruine, Șez., XV, 39; 40; Coșbuc, PV, 8; *ruini*, id., ib., 118 (pentru
ruinite, vezi p. 40)
ruje, Marian, H., 104; *ruji*, id., ib., 73; 93; 143; 144; Șez., XV,
 89; Birlea, B., 38, n. 2; id., C., 105; 112 (pentru *rujile*, vezi p. 41)
salate, Marian, H., 132; *șalatece*, id., ib. 90 (același sens?); *sălăți*,
 Creangă, 216 (sesquies); 217; 218 (bis); *sălățile*, id., 218 (bis)
salbe, Cătană, B., 180; *salbei*, Coșbuc, B., 41; *sălbile*, Șez.,
 XIII, 189 (bis)
seceruici, Lungianu, DP, 10
smochini (?), Coșbuc, B., 107

spadei, Coșbuc, PV, 130; *spăzii*, id., ib., 119; *spăzile*, id.,
 ib., 53
sprincene, Vircol, 52; Șez., XIII, 4; *sprincenele*, Marian, H.
 31 (rimează cu *pricinile*) (pentru *sprincenile*, vezi p. 40)
stăruintele, Bogdan, NV, 91; *stăruinți*, id., ib., 159
stine, Marian, H., 109; *stini*, TDRG
strane, Bogdan, *Sămile Măn.*, 23; Eminescu, 150
sucalei (gen.), Birlea, B., 135 (bis); *sucăli*, Vircol, 43
suferințele, Vissarion, M., 145; *suferinți*, Dumitrașcu, PO, 30
sulfine, Coșbuc, B., 214; *sulfini*, TDRG
suliță (pl.), Șez., XIII, 15; *sulițele*, Coșbuc, B., 178; *sulițele*
 Vircol, 20; *suliți*, Coșbuc, B., 178; id., PV, 51; 52; 132; 133,
șetri, Tit Bud
tabere, Birlea, B., 9; *taberi*, Bolintineanu, B., 55; Coșbuc,
 la B. Lăzăreanu, Ad., 18. VII. 1933, p. 1, col. 2; Coșbuc, F.,
 30; id., B., 140; id., PV, 52; 145 (dar ritmul impune forma *tabere*);
 164; Birlea, C., 145 (pentru *taberile*, vezi p. 40)
tarabele, ȘIO, II, 1, 348; *tărăbile*, id., ib.; Ad., 20. IV.
 1933, p. 5
tăblii (gen.), Vircol, 78
temnițele, Birlea, C., 168; *temniți*, Eminescu, 151
tînjele, Birlea, C., 118; *tînjeli*, TDRG
tocii (gen.), Vissarion, M., 160
trăiști, Lungianu, PC, 69; *trăistii* (gen.), id., ib.
trebuiți, Șez., XIV, 143
troci (vezi p. 84)
trupinele, Birlea, C., 329; *tulpini*, TDRG
țărance, Ghibănescu, BV, 56; Birlea, C., 359, n. 1; 382; *țărance*,
 id., B., 136; *țărancele*, Șez., XV, 8; 11; 25; 35 și urm., *țărancele*,
 Birlea, C., 380; *țărănci*, Lungianu, PC, 42; Eugen Barbu, Șos.
 Nord., p. 547; *țărăncile*, id., ib., 550
țarine, Birlea, B., 88; *țarini*, TDRG
țăpuși, Lungianu, DP, 52 (pentru *țăpușile*, vezi p. 41)
țigăncile, Vircol, 34; *țigance*, Șez., XV, 70
uliciori, Lungianu, PC, 43
ulițe, Bogdan, NV, 243; *ulițelor*, Lungianu, DP, 50; *uliți*,
 Eminescu, 148; Birlea, C., 120; Bogdan, NV, 147
văpaite, Vissarion, M., 9; *văpăiți*, TDRG
văpsele, Birlea, B., 137; id., C., 380; *văpselele*, id., B., 137;
vopselelor, id., C., 380; *văpseli*, TDRG

viori (flori), Birlea, B., 25

zimbri, Boceanu (quater).

Desigur, majoritatea cititorilor nu vor parcurge listele de acest fel. Ele mi se par totuși necesare, întâi pentru aceia care vor dori să controleze raționamentele mele, al doilea și mai ales, pentru că dicționarele neglijează în general problema pluralilor, astfel încât nu există multe mijloace de informare în această privință (cred că listele date de mine vor putea servi și pentru elaborarea de dicționare).

Se înțelege că, discutând două tipuri gramaticale în concurență, nu vom socoti că numărătoarea formelor este totul, deși contează și ea în oarecare măsură. Constatind, cum e cazul aici, că cele două tipuri se cam echilibrează numeric, ne vom pune întrebarea: ce mijloc avem de a stabili care dintre ele se dezvoltă în dauna celuilalt? Tipul cu -e este mai vechi, dar aceasta nu înseamnă neapărat că toate formele cu -e sînt mai vechi, căci putem avea de-a face cu hiperurbanisme, cu scrieri afectate, cu apariții noi prin analogie sau prin alte procedee. Nu cumva, în momentul de față, după o perioadă de dezvoltare a tipului cu -i, se dezvoltă din nou cel cu -e? Nu cumva formele cu -i, noi, sînt și rămîn regionale?

Dintre exemplele adunate de acad. Iorgu Iordan, am ales aici pe cele care nu mi se par că au șanse să rămînă:

băniți	comuni	meși	pulpi
bânzi	(copei?)	monazi	răniți
berzi	corzi	movili	răți
candeli	crătiți	muri	regini
catarami	crăvăți	muști	ruini
călți	credinți	nătrămi	sălăți
căndili	dulămi	nămili	sălbi
căpcăni	fălăngi	nemțoci	săpi
căruți	gărăți	panorămi	serenăzi
căsi	ghirlănzi	partizi	smeuri
cepi	grăniți	pălmii	străni
chitănți	horzi	perni	suliți
clopotniți	înghețuți	pieți	socolăți
cocărzi	lăuți	pliți	trăiști
colibi	lebezi	plăcînți	țărănci
colinzi	marmelăzi	plăși	țigănci
		pluți	uliți.

Am eliminat astfel 67 din 115, deci mai mult de jumătate. Afară de cele citate ar trebui respinse și toate exemplele de tipul *tablăli*.

Va trebui să punem problema desinenței în legătură cu cea a alternanțelor vocalice și consonantice: ideea exprimată de acad. Iorgu Iordan (încă și în SGL, XVII, 1966, p. 5)⁴, este că se urmărește generalizarea desinenței -i, deoarece aceasta atrage după sine modificarea temei prin crearea de alternanțe vocalice și prin atacarea consoanei finale. Urmăreză să vedem dacă nu cumva, tocmai din contra, se urmărește reducerea diferențelor între singular și plural și deci înlocuirea desinenței -i cu -e.

Am avut la un moment dat ideea de a examina felul cum se comportă, din punctul de vedere care ne interesează aici, cuvintele din fondul principal lexical și am făcut cercetarea cu privire la desinențele de neutru plural -uri și -e, dar ideea nu este justă, căci fondul principal reprezintă tocmai trecutul, elementul care rezistă la inovații. Există o metodă mai bună, aceea de a vedea cum se comportă substantivele împrumutate în ultimul timp.

Am extras din DLRM, de la litera A, toate substantivele de declinare I de origine neolatină (latinești, italienești, franțuzești), care formează imensa majoritate a împrumuturilor recente. N-am reținut substantivele de tipul *amante*, *amice*, *cameriste*, la care un plural cu -i ar fi putut fi luat drept masculin. Pentru a da statisticii un caracter obiectiv, am păstrat peste tot datele dicționarului, deși aș avea unele obiecțiuni (de exemplu nu se dă pluralul la *absolvență*, *amigdalită*, *anacruză*, *anghină* etc.). În orice caz, diferențele n-ar fi prea mari dacă aș introduce părerile mele acolo unde există divergențe. Iată exemplele de plurale cu -e:

abace	acropole	aerograme	albumine
abatize	actrițe	aeronave	aldehyde
abscise	acuaarele	afereze	alerte
absențe	acvile	africate	alge
abside	acvilide	agape	alianțe
abstinențe	adenite	agave	alicate
acante	aderențe	agrafe	alidade
achene	adrese	alantoide	allemande
acolade	aerodine	alarme	alonje

⁴ Vezi și restul bibliografiei citate la p. 106.

alternanțe	anchilostomiază	aplice	ascaride
altețe	anchiloze	apocope	asimptote
alveole	ancore	apofize	asize
amare	andice	apoftegme	asonanțe
amazoane	anecdote	aponceroze	aspirante
ambasade	anemograme	apostile	aspirine
ambianțe	anemone	apostrofe	atele
ambre	anexe	apoteame	atenanțe
ambulante	anexite	apoteoze	atmosfera
ambuscade	anfilade	apside	audiențe
amfore	anhidride	arahide	aule
amiant	antane	arahnide	aurcole
amibe	antene	arahnoid	auricule
amide	antere	arbalet	aurora
amigdale	antifrază	arborade	autobază
amilaze	antihreze	arborescențe	autocamionete
aminc	antilope	arcade	autocisterne
amorse	antipirine	arcehuze	autoclave
amprize	antistrofe	arene	autodube
amulete	antiteze	argile	autohalte
anafore	antitoxine	arhiducese	autosanitare
anaglife	antifitoze	arhidieceze	avalanșe
anagrame	antonomaze	arhitrave	avanpremiere
analize	antreprize	arhive	avanscene
anamorfoze	antretouze	aricte	averse
anastomoze	anvelope	armate	avionete
anastrofe	aorte	arome	axe
aratoxine	aparențe	arte	axiome
anchete	apendicite	artere	

Sint în total 151 de substantive. Iată acum și pe cele înregistrate cu pluralul în -i:

aerogări	apogiaturi	armături	autostrăzi
ambrazuri	apreturi	armonici	avangărzi
amenzi	arcături	armuri	accenturi
arcabluuri	ariergărzi	autogări	

În total, 15 substantive. Proporția este atât de mică, încât nu lasă nici o îndoială: 1/10. Dar poate situația se datorează unui accident suferit de cuvintele cu *a* inițial? Să extindem sondajul la cuvintele care încep cu *b*:

babine	banduliere	berme	bravade
bacanale	banieră	berte	breșe
bacante	bare	betoniere	bretele
bace	barbacane	biciclete	brichete
baciloze	barbete	biele	bride
bagatele	barbișe	bielete	brigantine
baghete	barcan	bile	brioșe
baiadere	barele	bireme	brize
baionete	baricade	blefarite	brodoze
balade	bariere	blonde	bronsite
balanțe	baritine	bluze	broșe
balastiere	barograme	bobine	bruceloze
balene	baronese	bombarde	bruta
baleniere	baschine	bombe	bucietiere
balerine	bascule	bombete	buciarde
balicerne	bastonade	bomboane	bucte
balize	batiste	bomboniere	bucolice
balustrade	batoze	bone	¹ bule
banane	baze	bonete	² bule
banchete	becațe	borne	¹ burse
banchize	becaține	botine	² burse
bancrute	beladone	boze	busole
bande	belinograme	brancarde	butade
banderile	bene	branșe	buterole
banderole	bergamote	brasarde	butoniere
bandiere	berline	brasiere	

În total, 103 substantive. Iată și pe cele cu pluralul în -i:

bănci	bavuri	borduri	bromuri
burăci	bazilici	bravuri	broșuri
bărți	benzi	brigăzi	budinci
băști	biblioteci		

În total, 14. Rezultatul nu diferă mult de cel obținut pentru cuvintele care încep cu *a*. Pentru mai multă siguranță, să vedem și substantivele cu *c* inițial:

cabale	cadențe	camionete	canonade
cahaline	cate	campanile	canoniere
cabine	calote	campanule	canotiere
cablograme	canu	cangrene	cantaride
cabriolette	camere	conicute	cantate

cantine	cașete	cifre	concurențe
canule	catacombe	ciocolate	condoleanțe
cape	catahreze	circulare	conducute
¹ capele	catalize	circumstanțe	conduite
² capele	cataplasme	ciroze	conferințe
capitule	catapulte	cisterne	confidențe
capodopere	¹ cataracte	cistite	confluențe
capote	² cataracte	citadele	congruențe
capse	catastrofe	citronade	conivențe
capsule	catedrale	clase	conjunctive
carabine	catedre	clauze	conjunctivite
caramele	catene	clavicule	consecințe
caravane	catete	clemențe	consecvențe
caravele	cauze	clepsidre	conserve
carcase	cavalcade	clientele	consoane
carcere	cavatine	cline	console
carde	caverne	cline	consonante
carene	cazace	eloace	consonanțe
carente	cazemat	coafete	constante
cariatide	celeste	cobre	conștiințe
¹ cariere	celofibre	cocard	contese
² cariere	celule	coerențe	contrabande
cariopse	cementite	coexistențe	contrandine
¹ carate	centime	cohort	contraofensive
² carate	centrale	coincidente	contravizite
carotide	cereale	coline	controverse
carotiere	cerezine	coloane	conveniențe
carpele	cervane	colonade	convergențe
carpete	cetone	columbe	cooperative
carte	chenzine	columne	coperte
cartele	chermese	² come	copule
cartograme	chete	comete	corespondențe
cartușiere	chinine	comode	corigențe
casate	chitanțe	componențe	cornișe
² case	chitare	compotiere	coroide
cascade	chiulase	comprese	corole
caschete	chiurete	comune	cortine
casolete	chiuvete	conchete	corvete
castaniete	ciclame	conchiste	cosecanta
caste	cicloide	concine	coșenile

colangente	crevete	cruciade	cupole
cote	crime	crucifere	cupule
crampe	crinaline	crupe	curatele
cravase	cripte	cruste	cure
cravate	criptogame	cuante	curbe
creanțe	criptograme	cuirase	curse
cremalier	crisalide	culase	curtine
creme	erizanteme	culeorine	curticule
cremone	erize	culise	cuve
crepide	croaziere	culpe	cvarte
creșe	croșe	cupe	cvinte
crete	croșete	cuple	

În total 227 de substantive; iată și pe cele cu pluralul în -i:

caneluri	centuri	colici	corvezi
capturi	cenzuri	coloraturi	creaturi
caracteristici	cezuri	comenzi	critici
carburi	chesturi	comisuri	cronici
caricaturi	cianuri	conjecturi	culturi
carlingi	clinici	conjuncturi	carburi
cartoteci	cloruri	contramărci	cuserturi
căști	coafuri	corecturi	

În total, 31. După cum se vede, nu e mare diferență față de literele precedente. Se mai poate adăuga ceva. Substantivele cu pluralul în -i aparțin citorva tipuri bine caracterizate. Printre cele 60 de exemple aparținând primelor trei litere, 33, deci mai mult de jumătate, sînt formate cu sufixul -ură (-tură, -sură) și de aceea au fost asimilate, în ce privește flexiunea, cu cuvintele vechi românești, de tipul *arsură*, *legătură*; prin urmare, în ce privește formarea pluralului, aceste cuvinte trebuie considerate vechi și nu ca excepții la tendința actuală de a forma pluralul cu -e. Surprinde apoi numărul relativ mare de cuvinte care au tema terminată în consoană velară (16 cu -că, 1 cu -gă), unde semioclusiva a absorbit vocala palatală următoare. În realitate aici pluralul nu este nici cu -e, nici cu -i, ci diferența dintre singular și plural este marcată prin alternanța *k/č* sau *g/ğ*, care se produce și înainte de -i, și înainte de -e, și este suficientă prin ea însăși pentru a deosebi cele două numere, astfel încît vocala devine inutilă. Este adevărat că adjectivele păstrează totuși diferența, pentru a marca genurile (*holi cronice*). Se scrie

la genitiv *aritmeticeii*, *fiziceii*, pentru a se nota și în acest fel că desinența a cărei lipsă este simțită la forma nearticulată și la plural este *-e*. Totuși, în cuvinte vechi, apare (scris) *-i*, în grupuri ca *piticile reforme* (vezi p. 41) sau *zorele pitici*. De asemenea chiar în cazul finalelor *-că* și *-gă* găsim plurale în *-e*, în primul rînd acolo unde *-i* ar fi provocat o alternanță vocalică (*alge*, *bace*, vezi mai jos), în al doilea rînd și în alte cuvinte care, cu *-i*, ar deveni monosilabice la plural, ca *roce*. În sfîrșit compusele *aerogări*, *ariergărzi*, *autostrăzi*, *avangărzi*, *contramărci* s-au condus bineînțeles, după cel de-al doilea termen al lor, devenit popular la o dată destul de timpurie. (E de remarcat totuși pluralul *celoline*, format în românește, și explicabil, desigur, prin aceea că *lină* se folosește foarte puțin la plural.) Au rămas astfel nediscutate cinci exemple: *amenzi*, *benzi*, *brigăzi*, *comenzi*, *corcezi*, în mod curios toate cu singularul în *-dă* (totuși *ghirlande*, Lungianu, DP, 46).

Mi se pare astfel dovedit că tipul care se dezvoltă astăzi este cel în *-e*, și aceasta constituie o revenire la modelul romanic. Acolo unde apar totuși pronunțări cu *-i*, ele sînt simțite ca net vulgare: *Alimentări* (sg. *Alimentara*), *bări* (*bării*, gen., Ad. 18. X. 1936), *celuli*, *chitanți*, *ciocolăți*, *comuni*, *cravăți*, *fabrici*, *părzi*, *salăți* etc. (vezi mai jos și problema alternanței *a/ă*.) Desigur, pentru a evita pluralul *băști*, femininul *bască* a fost înlocuit cu neutru *basc* (pl. *buscuri*).

Ne vom opri puțin la substantivele feminine de declinarea a III-a. Aici pluralul a fost de la început cu *-i* la mare parte a cuvintelor: *cale*, *piele*, *pante*, *vale* etc. (cf. aceeași desinență în italiană). Dar au fost întotdeauna și exemple de *-e*, ca să nu citez decît femininele formate cu sufixul *-oare* (*călătore* etc.). Era inevitabil să se producă unele influențe reciproce și în general se pune problema dacă nu cumva și aici a existat tendința generalizării lui *-i*, urmată eventual de o revenire. De remarcat că la declinarea a III-a feminină sînt multe abstracte care în general nu au plural, iar atunci cînd totuși se simte nevoia, se fabrică o formă fără să se țină prea mult seama de o tradiție. De aceea se și remarcă multe ezitări:

dragosti, Marian, H., 146; Lungianu, PC, 83; Vissarion, M., 153; *dragostile*, Șez., XIV, 155; 157; 163; 166; 179; 181; Marian, H., 10; 79 (bis); 90; 99; 146; 155; Birlea, C., 10; 57 (bis); 60; 136; Vireol, 82; Doine, 55 (bis); 62; 183; 215; *dragosti*, Șez.,

XIV, 172; *dragostele*, Birlea, C., 87; 97; 168; Șez., XV, 96 (cf. Ad., 22. XII. 1934)

pacostile, Doine, 183

Numele de instrumente formate cu sufixul *-toare* capătă ușor plurale în *-tori*: *semănători*; *mărcători* (DLR); *spînzurătoare*, Broșteanu, 19. Numele de agent formate cu același sufix sînt mult mai rezistente (Iordan, Gram., 94) de exemplu *semănătoare* (femei).

Se întîlnesc, ce e drept, exemple de plurale în *-ori*:

servitorile, BPh, V, 172

ursitorile, Vasiliu, Pov., 72 (quater); *ursitoarele*, id., ib., 72; (ter)

orășitorile, Dumitrașcu, PO, 81

dar în general aceste forme nu se impun (vezi și *miorile*, la p. 115).

Dimpotrivă, apar genitive singulare terminate în *-oare* o formă ca *amplorii*, Șez., 23. VIII. 1966, p. 4, col. 6—7 corectă din punctul de vedere istoric, pare o raritate): *moarei* (vezi *săr-bă oarei*, Bogdan, NV, 217. Aceste exemple sînt de același fel cu *foa-iei* (Pop, FL, 68), *saniei* (Bogdan, NV, 87) foarte obișnuite astăzi.

Iată alte cîteva exemple de fluctuație:

căștile, Negruzzi, Jun., 75; *caște*, id., ib., 77

cocleți, *coclețele*, Cîușanu

luntricele, Doine, 237; *luntre*, Bogdan, NV, 101

mătrici, Birlea, C., 359 (ter); *mătricele*, id., ib., 360 (nou sg. *mătrică*)

Aceste exemple nu sînt cu totul demne de încredere, căci pe de o parte am văzut că există tendința fonetică a închiderii lui *e* în *i*, pe de altă parte întîlnim scrieri pretențioase cu *e* în loc de *i*, poate tocmai ca o reacție la tendința pomenită. Iată exemple:

pișcoacei, *pișcoacii* (gen.), Șez., XIII, 88; *pișcoci* (pl.), ib.

politețele, Bogdan, NV, 138 (poate însă singularul este *politeță*; cf. *tinereță* etc.)

privirele, Bogdan, NV, 102; 179

tinerețe, Doine, 254; *tinerețele*, Broșteanu, 101

urchele, Bogdan, NV, 16 (alte exemple la p. 106—113).

Cam în același fel cred că trebuie tratate și pluralele articulate în *-iele* în loc de *-iile*:

bărbiele, Vissarion, M., 28

datoriele, Bogdan, NV, 206

familiele, Bogdan, NV, 213

farfuriele, Bogdan, NV, 49
forestruele, Bogdan, NV, 93
frînghie, Vissarion, M., 84
grătie, Bogdan, NV, 205
melodiele, Bogdan, NV, 176
moliele, Bogdan, NV, 225
moșiele, Bogdan, NV, 154
poeziele, Bogdan, NV, 167
rochiile, Bogdan, NV, 161; *rochiilor*, id., ib., 165
strengăriele, Bogdan, NV, 140
unghiile, Bogdan, NV, 221
veseliile, Bogdan, NV, 83
zburdălniciile, Bogdan, NV, 140
 O formă nearticulată, *pustie*, apare în Șez., XIV, 140. Există și neutre cu pluralul în *-ie*, cf. *naufraziile*, Bogdan, NV, 110; *principiile*, id., ib., p. 80. Bineînțeles, există și cazul invers, de exemplu *călețile*, Broșteanu, 46.
 Un caz aparte este prezentat de substantivele de declinarea a III-a care fac pluralul cu *-ii*, fără să aibă singularul cu *-ie*, în timp ce unele care au la singular *-ie* au pluralul cu un singur *i*.
 Ca urmare se formează noi singulare cu *-ie* în loc de *-e* (de exemplu *funie* < lat. *funis*). Iată exemplele adunate de mine:
cinghe, *cinghii*, ȘIO, II, 2, 41
compănile, Birlea, C., 203
copcii (de la singularul *copce*), vezi p. 95
mingii și singular *mingie*, frecvente în limbajul sportivilor
plăvi, Vircol, 86 (bis)
respinți, Șez., XIII, 114
ridichii, *ridichiile*, Eugen Barbu, Șos. Nord., p. 309
rochi, frecvent în București
Rusale, Birlea, B., 122; Pușcarin, DR, I, 438; *Rusali*, Lungianu, PC, 39; *Rusaliți*, Șez., XV, 77; 103 etc. *Rusali*, Birlea, B., 63; 71; *Rusaliile*, Bogdan, NV, 224 (bis); 225
salce; *sâlcii*, Coșbuc, F., 190; id., B., 87; Lungianu, LC, 6; *sâlciiilor*, Doine, 4; Vissarion, M., 64; *sâlciiile*, Coșbuc, F., 46; nou singular *salcie* (vezi și p. 96)
țevi, Șez., XV, 124; 129; *țevile*, Birlea, B., 138; *țevilor*, Broșteanu, 79; *țeviile*, Bogdan, NV, 99 (nou sg. *țevie*, Șez., XV, 85)
unghiile, Marian, H., 148
virfării (sg. *virfare*), Boceanu

zeghi, Lungianu, LC, 6; *zeghile*, id., PC, 13; *zeghii*, Vissarion, M., 49; *zeghiile*, Lungianu, PC, 53.

Nu știu ce să spun despre *boz*, cu pl. *bozii* (Lungianu, DP, 52), *busii* (Boceanu) și nou sg. *bosie*. Mai adaug neutrele *numile* (Vircol, 68; vezi și ar. *numă*, f.) și *brîni* (Teodorescu, PP, 473 și 512).

În ansamblu, nu vom putea spune că pentru femininele de declinarea a III-a se desenează o tendință clară de modificare a formării pluralului.

Cele mai discutate dintre desinențele de plural sînt ale substantivelor neutre, unde găsim forme cu *-e* și forme cu *-uri* (acad. Iorgu Iordan, BPh, V, 18—31; LRA, 70—74 și în alte părți). Se creează aici și diferențe de valori lexicale: *coarne*, *cornuri* (Gram. Acad., I, 61); *ghiveci* (vas), pl. *ghivece* și (mîncare), pl. *ghiveciuri*; *țol*, pl. *țoluri* „covoare”, Sadoveanu, O., VII, 564; Furtună, F., 60; *țolurilor*, Birlea, B., 136; *țoale* (cu nou sg. *țoală*) „haine”, „așternut”, Șez., XIII, 132; Lungianu, PC, 53; 55; Dumitrașcu, PO, 88; Doine, 135; Vircol, 34; 64; *țoalele*, Vircol, 75 (bis); Lungianu, PC, 54; *țoaliti*, Vissarion, M., 38; exemple recente: *rapoarte* „informări”, *raporturi* „legături”; *compromisuri*, pl. de la substantiv, *compromise*, de la adjectiv. Acad. Iorgu Iordan a susținut în repetate rînduri că se vede o tendință clară de a părăsi desinența *-uri* în favoarea desinenței *-e*.

În cartea mea FP, 178, am confirmat această idee, arătînd că neologismele care intră în fondul principal sînt mult mai numeroase cu *-e* decît cu *-uri*. Cum spuneam însă și mai sus, fondul principal nu este o sursă bună de informare, deoarece cuprinde în general cuvinte cu un oarecare stagiu. I. Coteanu, în LI, I (1955), p. 103—117, constată că *-uri* nu dispăre, că se mai folosește și la cuvinte noi, în funcție de accent și de lungimea cuvîntului. Cu cît accentul e mai departe de finală, cu atît mai mult se folosește *-e*, iar la monosilabe este mult mai frecvent *-uri*, prezentînd în primul rînd avantajul de a nu antrena alternanțe vocalice. În SLG (1960, p. 349) am adoptat altă poziție decît în FP. Nu există substantiv latin cu pluralul în *-ora* care să fi căpătat în româna veche un plural în *-e* (Coteanu a văzut acest fapt), afară poate de *ghem*. În general sînt puține cuvinte moștenite din latinește cu pluralul în *-uri*: *frig*, *piept*, *țimp* și poate pl. *laturi* (cu un sg. neatestat **lat*). Deci nici nu avea unde să se extindă desinența *-e*. De la această bază restrînsă

pluralul în *-uri* a crescut enorm, pe seama masculinului și a neutrelui care avea la început pluralul în *-e* (*ciururi*, *negoturi*, *orzuri*, *puțuri* etc.), și de asemenea prin atașarea desinenței *-uri* la teme de toate genurile împrumutate din limbi străine (vezi și femininele românești care capătă un plural în *-uri*). Prin urmare a fost o perioadă în care *-e* era înlăturat de *-uri*.

Găsim un număr considerabil de neutre care prezintă ambele desinențe, după timp și loc. Pentru a ști care din ele este mai veche, ar trebui de fiecare dată să cercetăm documentele, și încă n-am ajuns la o siguranță absolută, deoarece nimic nu dovedește că o formă atestată într-un text din secolul al XVII-lea nu circula oral și în secolul al XVI-lea. Acad. Iorgu Iordan a prezentat un bogat material, fără a ține seamă de vechime. Adaug exemplele adunate de mine, clasate după dicționarele normative actuale. Norma actuală este cu *-e*:

aplausuri, Negruzzi, *Jun.*, 60; *aplausurile*, id., ib., 34
bagajurile, Bogdan, NV, 263
bairace, *bairacuri*, ȘIO, II, 1, 35–36
basne, Mardarie, 105 (bis); *basmе*, Coșbuc, PV, 36; *basmuri*, id., B., 155; 219
bice, Pop, *Fl.*, 42; Vissarion, M., 75; *bicile*, id., ib., 76
bileturi, Vircol, 21; Bogdan, NV, 194; 195 (forma pare rustică; la aceeași pagină și la următoarea se folosește forma *bilete*)
blesteme, Coșbuc, F., 255; id., B., 66; 67; id., PV, 15; *blestemele*, Vissarion, M., 18
blide, Birlea, C., 160; 260; 338; Marian, H., 24; *blidele*, Șez., XIV, 40; Birlea, C., 240
brațurile, Birlea, B., 109
capoate, *capoturi*, ȘIO, II, 1, 87
capuri, Birlea, C., 198 (sigur mai nou decât *capete*)
cerdace, *cerdacuri*, ȘIO, II, 1, 123–124
chenare, *chenaruri*, ȘIO, II, 1, 105
chimire, *chimiruri*, ȘIO, II, 1, 112
colane, *colanuri*, ȘIO, II, 1, 141
diamanturi, Vasiliu, *Pov.*, 59; 85; 91 (bis)
găitane, *găitanuri*, ȘIO, II, 1, 176
geamandane, TDRG; *geamandanuri*, ȘIO, II, 1, 186
ghemuri, Birlea, B., 135 (bis)
giolele, Șez., XIII, 63, n., cf. *gioale*; *gioluri*, ȘIO, II, 1, 188
giuvaere, *giuvaeruri*, ȘIO, II, 1, 190; *giuvaerurile*, Bogdan, NV, 190

ilice; *ilicuri*, ȘIO, II, 1, 225
maidane; *maidanuri*, ȘIO, II, 1, 244
metereze, Vircol, 19; *metereze*, *meterezuri*, ȘIO, II, 1, 258
mintene, ȘIO, II, 1, 260; *minteanuri*, TDRG
morminte, *morminturi*, *morminți*, *morminț* (vezi p. 84)
năcoduri, Eugen Barbu, *Șos. Nord.*, 246
norocuri, Șez., XV, 125
olace, *olacuri*, ȘIO, II, 1, 277
pacheturi, Vircol, 35
palaturi, Furtună, F., 91; Vasiliu, *Pov.*, 41; *palaturile*, Șez., XV, 4; *pălaturile*, Vircol, 75
pasajuri, Negruzzi, *Jun.*, 33
picheturile, Broșteanu, 41
roade, Doine, 286; Broșteanu, 39; *roadele*, Codin, NL, 94;
roduri, Furtună, F., 40; *rodurile*, id., ib., 41
săhăidace, *săidacuri*, ȘIO, II, 2, 191
sandale, *sandaluri*, ȘIO, II, 1, 313
sexuri, Bogdan, NV, 154
sipete, *sipeturi*, ȘIO, II, 1, 323
spirturile („spirite”), Vissarion, M., 163
testemele, *testemeluri*, ȘIO, II, 1, 358–359
tighele, *tigheluri*, ȘIO, II, 1, 360
tulpane, *tulpanuri*, ȘIO, II, 1, 366
ungheare, Doine, 121; *ungheruri*, TDRG
zăbunuri, Lungianu, DP, 21; *zăbune*, TDRG
 Iată acum și cazul contrar, al cuvintelor care apar cu pluralul în *-e*, deși forma normală astăzi este în *-uri*:
acoardele, Broșteanu, 113
amanete, Broșteanu, 63
buchucuri, *buchuce*, ȘIO, II, 1, 54
burdușe, Lungianu, DP, 78; *burdușe*, *burdușuri*, Căușanu
ceaprazuri, *ceprage*, *cepraje*, ȘIO, II, 1, 123
chibriturile, Bogdan, NV, 193; *chibrituri*, *chibrite*, ȘIO, II, 1, 109; BPh, V, 160
cioturi, Lungianu, PC, 70; Șez., XV, 159–60; *cioate*
ciure, Birlea, B., 64
cline, Marian, H., 58
ctopurile, Birlea, C., 341; *ctopale*, Doine, 282

dărăburi, Doine, 96 (bis); Tit Bud; *dărăburi*, Birlea, C., 161, n. 4; 183 (bis); 215; *dărăbe*, Birlea, C., 161; 215; Doine, 109; Cătană, B., 53; 70; 84; Tit Bud; *darabe*, Lungianu, DP, 71

druguri, Șez., XIII, 158

dulcețuri, *dulceți*, cf. p. 91

finale, *finalele*, *finete* (vezi p. 91; de la *fineață*?)

iatacuri, Coșbuc, B., 61

lănțugurile, Furtună, F., 97

mangaluri, DLR; *mangale*, ȘIO, II, 1, 246

mașuri, *masle*, DLR; *masle*, Șez., XIV, 44

mălaiuri, *mălaie*, DLR; *mălae*, Marian, H., 90

nărae, Birlea, B., 61 (bis)

negoață, Vircol, 96

obiceirile, Broșteanu, 31; *obiceie* (vezi p. 36)

olate, Birlea, C., 258; 259

peminte, Birlea, C., 8; 46; 251 (bis); Tit Bud; Papahagi, Mar. (sg.)

potoape, Lungianu, DP, 11; Cîușanu, s. *lap*

rolurile, Bogdan, NV, 218; *rolele*, id., ib., 228 (sg. *rolă*?)

scandale, Dim., 27. V. 1933, p. 1, col. 5

serhaturi, *serhate*, ȘIO, II, 2, 108

simboalele, Broșteanu, 95

sineturi, *sinete*, ȘIO, II, 1, 322

stale, Bogdan, NV, 255

struțuri, Birlea, C., 169; *struțe*, Doine, 93; *struți* (de gheață).

Bogdan, NV, 72

suluri, Birlea, B., 64, n. 7; *sule*, id., ib. (in text); Șez., XIII, 84

șiruri, Bogdan, NV, 258; Coșbuc, PV, 40

șurturi, Doine, 174; *șoarțele*, Șez., XIII, 93

tabanuri și *tabane*, ambele curenți

taclituri, *taclite*, ȘIO, II, 1, 342

topuzuri, *topuze*, ȘIO, II, 1, 364—365

țuste, Șez., XIII, 83

vinățelor, Birlea, B., 25

virteje, Cîușanu, s. *intrătură*

visuri, Coșbuc, B., 155; Bogdan, NV, 171; *visurile*, id., ib., 193; *visurilor*, Broșteanu, 133; *visse* (curent)

vodevilelor, Bogdan, NV, 220

zăbunuri, Lungianu, DP, 21

șbilțe, Cîușanu, s. *zbiłtos*; *șbilțele*, id., s. *ranțuri*.

Am lăsat la o parte, de pe cele două liste, cuvintele pentru care DLRM nu dă pluralul sau pe care nu le inserează de loc:

bumbacuri, Birlea, C., 198; *bumbace*, Iordan, BPh, V, 19

chiostece, *chiostecuri*, ȘIO, II, 1, 115

culucuri, *culuce*, ȘIO, II, 2, 43

ghiburi, Bocceanu, s. *furdana*; Cîușanu și s. *știm*; *ghibe*, DA

golomoate, DA; *golomozuri*, Lungianu, DP, 44

havantopuri, *havantoape*, ȘIO, II, 2, 63

pruțuce, Birlea, B., 9

sînduce, *senducuri*, ȘIO, II, 1, 313

sodoame, Lungianu, DP, 11; *sudoame*, Bocceanu

zimбилuri, *zamboate*, ȘIO, II, 1, 390 (DLRM le dă fără alegere).

De asemenea am lăsat la o parte cuvintele la care cele două forme s-au diferențiat semantic:

fuse, Birlea, C., 231; 336; *fusă*, id., ib. 260; *fusăle*, id., ib., 337;

346; *fusurile*, id., ib., 337; *fusuri*, termen tehnic la mașini

meiuri, (Păsculescu) *meie*

minute; *minuturi* (mai nou, pe listele restaurantelor)

miroase, *mirosuri*

moate, *moțuri* (acesta din urmă e mai vechi)

orzuri; *oarze*, Doine, 164; Furtună, F., 40

ovese, Birlea, C., 152; *ovăzuri*

Se zice *popușoaie* (Furtună, F., 40), dar nu se zice *oreze*, *tutune* etc.

Formele normale cu *-uri* par ceva mai numeroase decât cele cu *-e*. Exemplele adunate de acad. Iorgu Iordan, în general, nu se găsesc la mine. Numai *chibrite*, *obiceie* (dar: *cîte bordeie*, *atîtea obiceie!*), *pămînte*, *scandale*, *șire*, *visse* (dar *carte de visse*), *virteje*, dintre foarte numeroasele exemple, sînt infirmate de DLRM. Rămîne să folosim și aici metoda pe care am aplicat-o la feminine, adică examinarea neologismelor din DLRM (aceasta va furniza altă statistică decât cea făcută de I. Coteanu).

Iată neutrele cu litera inițială D, împrumutate din latină sau din limbile romanice și avînd pluralul în *-uri*:

<i>dăgheracotipuri</i>	<i>debuturi</i>	<i>deconturi</i>	<i>demisoturi</i>
<i>dancinguri</i>	<i>decalcuri</i>	<i>decorari</i>	<i>demiuri</i>
<i>dansuri</i>	<i>decesuri</i>	<i>dedaturi</i>	<i>depouri</i>
<i>debleuri</i>	<i>declucuri</i>	<i>defileuri</i>	<i>deranjuri</i>
<i>debușuri</i>	<i>decoteuri</i>	<i>dejanuri</i>	<i>deserturi</i>

deșeuri	discursuri	doluri	drituri
dialoguri	distihuri	domuri	druguri
diguri	divorturi	dominouri	dueluri
dinamuri	docuri	drojcuri	dușuri
discuri	doliuri	drenuri	

În total, 39 de cuvinte. Iată și pe cele cu pluralul în -e:

debarcadere	densimetre	dialecte	districte
debite	depanoare	diamante	distrugătoare
decaedre	departamente	diametre	divertismente
decagoane	depilatoare	diapazoane	dividende
decagrame	deplasamente	diapozitive	divizioane
decalaje	deplastificatoare	dictate	dozare
decanate	depozite	dictoane	documente
decapode	depresante	dicționare	dodecaedre
decatloane	deranjamente	diedre	dodecagoane
decigrami	desene	dielectrice	dolmane
declanșoare	deshidratatoare	diferende	dolmene
decovile	destine	diferențiale	dominioane
decrete	detasamente	difuzoare	donjoane
decupaje	detectoare	digitigrade	dornitoare
decuvaje	detonatoare	dilatometre	dosare
defecte	develatoare	diptere	dragoare
defectoscops	deversoare	diptice	drapete
defibratoare	devize	directorate	dresaie
deficite	dezagremente	dirijabile	dublaje
deflectoare	dezastre	disjunctoare	dublete
degrositoare	dezavantaje	dispozitive	ducate
delicte	deziderate	distanțiere	duete
demaraje	diagnostice	distilatoare	duplicate

În total, 93 de cuvinte. De astă dată statistica mea confirmă părerile academicianului Iorgu Iordan. Trebuie să mai adaug că pluralele în -i sînt mai curînd o raritate: *decenii, detalii, diluvii, domenii, domiciliu*, în total 5 cuvinte. Ca și la capitolul precedent, mi se pare necesar să controlez sondajul, trecînd în revistă încă două litere din dicționar.

Iată exemplele cu litera E. Plurale în -uri:

ecouri	electrodinamuri	emistihuri	enunțuri
eforturi	emailuri	endocarduri	epicarpuri
elanuri	embargouri	endocarpuri	epiloguri

epitafuri	esofaguri	evuri	eroduri
epiuri	esafoduri	excursuri	exporturi
eseuri	eșecuri	exiluri	expozeuri

În total 24 de cuvinte. Cu pluralul în -e:

ebulimetre	electrofoare	epitalame	excedente
ecartamente	electrolizoare	epitete	excentrice
echere	electroscops	epizoare	excese
echilibroare	elemente	erbicide	excremente
echilibre	elevatoare	ermitaje	excretoare
echinoderme	elicoptere	escadroane	exemplare
echipaje	elipsografe	estuare	exemplu
echipamente	elixire	eșafodaje	expediente
ecatoare	elizee	eșaloane	experimente
ecimetre	emfizeme	eșantioane	explozibile
economate	emisare	eșapamente	explozive
economizare	emițătoare	etaje	expres
ecrane	enaplastre	etaloaje	extaz
ecruisaje	emulsoare	etaloane	extemporale
ectoderme	encefale	eufemisme	extensoare
edeme	endecagoane	evangelizare	exterioare
edicle	endoderme	evantai	externate
efecte	entozoare	evenimente	extinctoare
efective	epicentre	eventive	extirpatoare
ejectoare	epidiascops	examene	extracte
electrocautere	epigrafe	exarhate	extractoare
	episoade	erratoare	extrase

În total, 88 de cuvinte. Deci aici raportul este și mai mult în favoarea desinenței -e. Cu -i, tot puține exemple: *edificii, efluvii, elogii, eluvii, epiteliu, exerciții, exordii*, în total 7.

Iată acum și cuvintele cu F. Cu pluralul în -uri:

fanguri	fileturi	flirturi	fortoturi
falsuri	fileuri	fluxuri	fracuri
faruri	filmpacuri	foburguri	franjuri
farduri	fincturi	fonduri	frizuri
festinuri	fiorduri	foruri	fronturi
festivități	fișuri	forcepsuri	froturi
fetișuri	flageluri	forturi	fursecuri
fiefuri	flancuri		

În total, 30 de cuvinte. Iată și lista celor cu pluralul în *-e*:

fabricate	feroalaje	fluute	fragmente
facsimile	festoane	flegmoane	fratricide
facturiere	fiacre	flotoare	frezoare
faetoane	fibroame	fluide	frigidere
fagocite	filamente	fluxmetre	frigorifere
salantere	filete	foaiere	frontoane
falconete	filigrane	focometre	fructe
falimente	filme	foiletoane	fulare
faniaone	filoane	fondante	fumoare
fanoane	filtre	foneme	fundale
fascicule	finale	fonetisme	fundamente
fasoane	finisaje	fonografe	fungicide
favoritisme	finisoare	foraminifere	funiculare
fazmetre	fișiere	formate	furaje
febrifuge	fixative	fotogrammetre	furgoane
femure	flacoane	fotometre	furnale
fenomene	flajolote	fotomontaje	furancule
fermoare	flambaje	fotoreportaje	fuzelaje

În total, 72 de cuvinte, prin urmare raportul este cam același ca la litera D. De semnalat că am pus de două ori cuvântul *filet*, pentru că are pluralul și cu *-uri* și cu *-e*. Cu *-i*, numai 4 cuvinte: *fluvii*, *fotolii*, *frontispicii* și *funeralii* (care n-are singular).

Statistica aceasta este discutabilă, nu atât pentru că e făcută numai pe 3 litere, cât pentru că DLRM nu dă pluralul la toate substantivele (evident, mă refer la cele care au plural); uneori mi se pare că nu e recomandată forma cea mai uzuală (eu aș spune, de exemplu, *esofage*, nu *esofaguri*), și probabil că multe cuvinte din limbajul tehnic sînt folosite de specialiști ca masculine. În sfîrșit, nu toate cuvintele sînt la fel de semnificative unele fiind folosite rar, în stilul livresc, pe cînd altele sînt populare.

Pentru pluralele în *-e* se pot găsi explicații. În primul rînd sînt printre ele multe care s-au adaptat la altele vechi, formate în același fel, de exemplu numeroasele nume de instrumente în *-or* (*-tor*, *-sor*) au pluralul în *-e* după modelul celor indigene, de tipul *spălător*. Apoi multe exemple sînt la origine adjective (printre ele unele sînt participii trecute sau participii prezente

în *-ant*), iar pluralul substantivului este egal cu pluralul neutru al adjectivului, totdeauna în *-e*. Nu e mai puțin adevărat că cifrele sînt concludente, dacă avem în vedere marea disproporție dintre cele două serii.

Se mai poate recunoaște că pluralul în *-uri* este frecvent la substantivele scurte, așa cum a arătat I. Coteanu, și de asemenea la temele terminate în *-c* și *-g*, ca să nu se altereze consoana finală prin atașarea unui *-e* (un singur exemplu contrar, *febrifuge*, se explică prin faptul că e vorba de un adjectiv substantivat). Pe de altă parte, desinența *-uri* este rară la temele terminate în *-r*: *decoruri*, *faruri*, *foruri* sînt singurele exemple întîlnite pe listele de mai sus. (În ce privește evitarea diftongării lui *o* din temă, vezi mai jos.)

Altă concluzie care se desprinde din statistica prezentată este că pluralele în *-i* nu joacă un rol important (mai ales că întîlnim și excepții ca *doliuri*).

Acad. Iorgu Iordan leagă problema desinențelor de aceea a alternanțelor consonantice și vocalice și consideră că se răspîndesc acele desinențe care produc o diferențiere cât mai mare între singular și plural. R. A. Budagov, în *Om. Șişmarëv*, p. 87—93, se arată de acord cu această idee și o duce mai departe, susținînd că tendința este de a menține o singură desinență, comună tuturor genurilor, *-i* (p. 89), confundînd pe *-i* semivocalic cu muicerea consoanelor; dar *lucrători* nu are aceeași desinență ca *studii* și felul lor de a forma pluralul nu a fost niciodată pe același plan. La fel cu acad. Iorgu Iordan, R. A. Budagov crede că desinența *-i* învinge pentru că atacă mai tare tema, contribuind astfel la o opoziție mai netă între singular și plural.

În realitate, tendința de care se vorbește, aceea de a avea cât mai adînci diferențe între singular și plural, a existat în trecut, dar a încetat de a mai funcționa. *o* nu se mai diftonghează de multă vreme, cum s-a arătat și în capitolul consacrat foneticii (*Aria floarei*, *moarei* etc. rămîn cu diftong la genitiv, ceea ce este altă formă de a reduce diferențele; vezi p. 159). Printre materialele adunate de mine, găsesc numai rare exemple, și acelea create în trecut. Dicționarele normative recomandă pluralul în **-i* (acum 60 de ani, I. Gorun tuna și fulgera contra pluralelor *școli*, *boli*, *coli*):

boli, *boale* (p. 107)

bolți, *boalte* (p. 107)

bulboci, bulboace (bolboci, Lungianu, PC, 56

ciori, cioare (p. 108)

cozi, coade (p. 108)

coli (și coale)

ghioci, ghioace (p. 108)

gropi, groupe (p. 109)

picioacă, picioici, Birlea, C., 246; 345, picioicile, Lungianu, DP, 52; picioici, 54; și sg. picioac, pl. picioici, Birlea, C., 253 (și n. 3)

roți, roate (p. 111)

sfori, sfoare (p. 112)

școli, școale (p. 112)

torți, toarte (p. 112)

vióri, vioare (p. 118).

Varianta cu *-i* este nerecomandabilă (ceea ce înseamnă că este și puțin răspândită):

baraonite, Vissarion, M., 49 (cf. și tipul servitorile)

Muntele Băișorii (regiunea Cluj)

corzi, coarde (p. 114)

cosorohi (Vircol)

lighioi, lighioane (p. 115)

miori, mioare (p. 115)

moști (p. 115)

pișcoi, pișcoace (p. 125)

toci, locii (gen., p. 117), toace

troci, troace (p. 84).

Împrumuturile mai noi nu mai au diftong nici la singular, de exemplu *horă, poștă, ploscă* (pentru toată problema, vezi Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați...*, Iași, 1920); uneori se reface o formă fără diftong, de exemplu, alături de *cloațe*, găsim *clofe* (Șez., XIV, 64), alături de *boarfe* găsim *borfele* (Codin, NL, 93). Este adevărat că întâlnim și exemple de *oa* introdus prin împrumut (*boactăr, boacteri, boacterii*, cf. Birlea, C., 72 și n. 3, probabil din sâsește, cf. germ. *Wachter*), dar aici nu este alternanță.

S-ar putea spune că mai curînd se evită desinența *-i*, ca să nu se producă alternanța *o/oa*. La neutru s-ar părea că sînt ceva mai multe exemple, deși, după cum am văzut, desinența *-e* cedează în fața desinenței *-uri* în unele cazuri unde prin aceasta se evită alternanța *o/oa*. Iată exemplele întîlnite în materialele mele:

acoarde (p. 129)

busuioace (p. 89)

butoane (p. 88); DLRM face între butoni și butoane o diferență care nu este respectată de toți vorbitorii

ceasornice (Pușcariu, DR, I, 391)

cioate, cioturi (p. 129)

cloape, clopuri (p. 129)

gioale, giote, gioturi (p. 128)

gloaște, glonțuri (și glonți, p. 87)

golomoațe, golomozuri (p. 131)

havantoape, havantopuri (p. 131)

hoarne, hornuri (DA; hornuri, Coșbuc, PV, 101)

hîrtoape, hîrtope, hîrtopi (p. 88)

miroase, mirosuri (p. 131)

moațe, moțuri (p. 131)

negoațe, negoțuri (cf. p. 130)

noroaice, norocuri (p. 129)

oarze, orzuri (p. 131)

*ouă (Marian, H., 155; Birlea, C., 250, bis; 252; 253; 345; 345), ouăle (Șez., XIII, 182; Birlea, C., 253), ouăle (Pop, FL, 44; Furtună, F., 45; Șez., XIII, 182), oule (Șez., XIV, 64, bis; 65, bis; Codin, NL, 29; 31), ouli (Codin, NL, 31, bis). Sînt numeroase atestări pentru forma paralelă *doauă* de la numeralul doi (vezi și p. 36). În regiunile unde consoanele nu se pronunță dure, pluralul cu *-ă* a părut atît de curios, încît *ouăle* n-a fost simțit ca plural și s-a relăcut forma *ouătele* (frecventă la București, cf. *ouălelor*, „Tempo“, 28. II. 1940).*

plăntoane (p. 90)

popușoaie, popușoiuri (p. 131)

potoape, potopuri (p. 130)

puișoare (p. 89)

roade, roduri (p. 129)

simboale, simboluri (p. 130)

sodoame (p. 131)

șoarțe, șorturi (p. 130)

țipoaie, țipoi (p. 87)

țoale, țoluri (p. 127)

zamboale, zimbituri (131).

Urmează cîteva exemple ceva mai complicate:

cloapete, formă curentă în București în deceniile trecute;

cf. *clopote*, Sez., XIV, 152; Doine, 189; Căușanu; Coșbuc, B., 163; *clopotele*, Birlea, B., 66; 80; id., C., 93; Doine, 108; Furtună, F., 25; Cătană, B., 64; 76; *clopotile*, Doine, 25. Ținând seamă de forma *cloapete*, reală, să acordăm crezare pluralului *biveli*, Vircol, 43 și glosar?

În sfârșit, într-o serie de cazuri, alternanța *o/oa* s-a produs prin reconstruirea unui singular neutru paralel cu un plural la origine feminin; la p. 83 am citat exemplele *boron*, *cimpoi*, *livejor*, *mușuroi*, *ol*, toate cu pluralul în *oa*.

Să observăm totuși că, din lista destul de lungă în care am cuprins aceste exemple răzlețe, multe sînt regionale, vulgare, arhaice. Singure circulă astăzi în limba comună următoarele: *butoane*, *cioate*, *gloanțe*, *hîrtoape*, *moațe* (cu sens special), *noroadе*, *plantoane*, *popușoaie*, *roade*, *șiroaie*, *țoale*, *cimpoaie*, *mușuroaie*. După cum se vede, destul de puține.

Am făcut și proba cu ajutorul neologismelor. Printre femininele găsite în primele trei litere ale alfabetului, am întâlnit următoarele exemple:

<i>alicotă</i>	<i>anastomoza</i>	<i>antistrofă</i>	<i>apostrofă</i>
<i>alorjă</i>	<i>anastrofă</i>	<i>antofitoză</i>	<i>apoteoză</i>
<i>alveolă</i>	<i>anchiloză</i>	<i>anvelopă</i>	<i>aromă</i>
<i>amorsă</i>	<i>anecdotă</i>	<i>aortă</i>	<i>asimptotă</i>
<i>anaforă</i>	<i>anemonă</i>	<i>apocopă</i>	<i>auroră</i>
<i>anamorfoză</i>	<i>antilopă</i>	<i>aponevroză</i>	<i>axiomă</i>

deci 25 de cuvinte fără diftongare; *amazoană*, unul singur cu diftongare, iar *antretoază* a fost împrumutat cu diftong. De remarcat că pluralele sînt tot cu diftong, deci nici la aceste două cuvinte nu se produce o alternanță vocalică.

<i>baciloză</i>	<i>bergamotă</i>	<i>bornă</i>	<i>bruceloză</i>
<i>banderolă</i>	<i>blondă</i>	<i>boxă</i>	<i>buterolă</i>
<i>batoză</i>	<i>hombă</i>	<i>brioșă</i>	
<i>beladonă</i>	<i>bonă</i>	<i>broșă</i>	

în total 14, contra unul singur, *bomboană* (cu pluralul *bomboane*).

<i>calotă</i>	<i>scarotă</i>	<i>cobră</i>	<i>corolă</i>
<i>capodoperă</i>	<i>catacombă</i>	<i>cohortă</i>	<i>colă</i>
<i>capotă</i>	<i>catastrofă</i>	<i>comă</i>	<i>cremonă</i>
<i>cartopsă</i>	<i>cetonă</i>	<i>comodă</i>	<i>crosă</i>
¹ <i>carotă</i>	<i>ciroză</i>	<i>consolă</i>	<i>cupolă</i>

în total 20, contra *coloană*, *consoană* și, împrumutat cu diftong, *cloacă*, deci 3 cuvinte, toate cu pluralul în *oa*.

Iată acum și situația neutrelor, la următoarele trei litere:

<i>decapode</i>	<i>docuri</i>	<i>embargouri</i>	<i>fiorduri</i>
<i>deconturi</i>	<i>doluri</i>	<i>epiloguri</i>	<i>fonduri</i>
<i>decoruri</i>	<i>domuri</i>	<i>esafoduri</i>	<i>forturi</i>
<i>demisoluri</i>	<i>droguri</i>	<i>exoduri</i>	<i>foruri</i>
<i>depouri</i>	<i>ecouri</i>	<i>exporturi</i>	<i>foxtroturi</i>
<i>dialoguri</i>	<i>eforturi</i>	<i>șagoturi</i>	<i>fronturi</i>
<i>divorturi</i>			

deci 25 de cuvinte fără diftongare. N-am pus la socoteală pe *doliuri*.

<i>decagoane</i>	<i>disjunctoare</i>	<i>endecagoane</i>	<i>fermoare</i> (împru-
<i>decatloane</i>	<i>distilatoare</i>	<i>epidiascoape</i>	mutat cu dif-
<i>declanșoare</i>	<i>distrugătoare</i>	<i>episoade</i>	tong și la sin-
<i>defectoscoape</i>	<i>divizioane</i>	<i>escadroane</i>	gular)
<i>defibratoare</i>	<i>dodecagoane</i>	<i>șaloane</i>	<i>festoane</i>
<i>deflectoare</i>	<i>dominioane</i>	<i>șantioane</i>	<i>fibroame</i>
<i>degrositoare</i>	<i>donjoane</i>	<i>etaloane</i>	<i>filoane</i>
<i>demaroare</i>	<i>dormitoare</i>	<i>excavatoare</i>	<i>finisoare</i>
<i>depanoare</i>	<i>dragoare</i>	<i>excretoare</i>	<i>flacoane</i>
<i>depilatoare</i>	<i>echilibratoare</i>	<i>extensoare</i>	<i>flegmoane</i>
<i>deplastificatoare</i>	<i>eclatoare</i>	<i>exterioare</i>	<i>flotoare</i>
<i>deshidratatoare</i>	<i>economizoare</i>	<i>extinctoare</i>	<i>foiletoane</i>
<i>detectoare</i>	<i>ejectoare</i>	<i>extirpatoare</i>	<i>frezoare</i>
<i>detonatoare</i>	<i>electrofoare</i>	<i>extractoare</i>	<i>frontoane</i>
<i>developtoare</i>	<i>electrolizoare</i>	<i>fuetoane</i>	<i>fumoare</i> (singu-
<i>deversoare</i>	<i>electroscoape</i>	<i>fanioane</i>	larul împru-
<i>diapazoane</i>	<i>elevatoare</i>	<i>fanoane</i>	mutat tot cu
<i>dictoane</i>	<i>emițătoare</i>		diftongi)
<i>difuzoare</i>	<i>emulsoare</i>	<i>fasoane</i>	<i>furgoane</i>

în total 69.

Este incontestabil că aici sînt multe. În primul rînd frapază marea număr de teme cu *o* accentuat (25+69=94), darscăzînd pe *fermoare* și *fumoare*, care aparțin de fapt altui tip, și adăugînd pe *doliuri*, ajungem la 93, care, față de numărul total al neutrelor cu pluralul în *-e* și *-uri*, la cele trei litere examinate (345), înseamnă peste un sfert din numărul total al cuvintelor. Este totuși sigur că vocala *o* nu joacă un rol atît de mare în ansamblul lexicului nostru. Privind mai de aproape datele, remarcăm că

din cele 68 de exemple cu *oa* (nici aici n-am pus la socoteală pe *fermoar* și *fumoar*), 39, deci mai bine de jumătate, sint formate cu sufixul *-or* (*-tor*, *-sor*), printre ele numărând și pe *distrugător*, *dormitor*, *emițător*, care, indiferent cum ar fi explicate, trădează totuși cel puțin românizarea lor, dacă nu crearea în românește (prezența lui *ă* și *ț*). Celelalte s-au orientat și ele, pentru formarea pluralului, după cuvintele mai vechi în limbă, nume de instrumente formate cu sufixul moștenit *-tor*, și trebuie deci socotite, din punctul de vedere al formației, ca vechi, nu neologice. Nu poate fi apoi o întâmplare că din rest, 24 de exemple se termină în *-on*: fără să pot da o explicație a formării pluralului lor, amintesc totuși de faptul că s-a încercat românizarea cuvintelor terminate în *o* accentuat, folosindu-se tocmai finala *-on* (*palton* etc., vezi p. 100). Din totalul de 68 de cuvinte, au mai rămas numai 5 de alte tipuri, 3 dintre ele fiind formate cu *-scop*. În aceste condiții, mi se par mult mai probante exemplele, mai puține la număr, de păstrare a lui *o* nediftongat la plural.

Ajungem acum la alternanța *e/ea*. În ce privește lexicul tradițional, sint puține cazuri de fluctuații. Din materialele culese de mine se desprind numai următoarele exemple:

breslă, frecvent, în loc de *breslă*, în București, în perioada dintre cele două războaie mondiale

clefăt, *cleafăt*, pl. *cleafete*, Cîușanu

greșale (vezi p. 109)

ghiaucă, Birlea, C., 361; *șghieuca*, id., ib., 357; *șgheucile*, id., ib., 350; 357; 364

Pleașe, Lungianu, PC, 88 (vezi p. 92)

șale, Vircol, 70; Cîușanu, s. *carne*; Coșbuc, B., 158; Sez., XV, 151; *șeale*, Boceanu, s. *platică*, s. *șelteată*; *șalele*, Cîușanu, s. *deșela*; *șele*, Sez., XV, 78; 137; Marian, H., 60; 93; 126; 148; Vircol, 86; Bogdan, NV, 18; Birlea, C., 153; 205; 291; *șelele*, Sez., XIV, 60; Marian, H., 44; *șielelor*, Birlea, C., 238.

Mai importantă pare, în mod paradoxal, categoria substantivelor care au singularul cu *a* și pluralul cu *e*, orientate după modelul *bată—bete* (Vircol, 8):

brățeri, Mardarie, 1177

budiană, pl. *budieze*?, Boceanu (etimologia?)

cămașă, *cămeșile*, *cămeșa*, *cămeșă*, Sez., XIV, 56 (vezi p. 107)

crânci, Coșbuc, PV, 23; *crângile*, Birlea, C., 246, n. 2; *crengi*, Birlea, C., 206; 343 (bis); Coșbuc, B., 128; Sez., XV, 80; Vasiliu,

Pov., 28 (quater); *crengile*, Bogdan, NV, 192; Pop, *Fl.*, 25; Cătană, B., 153 (bis); Sez., XV, 60

farmece, *fermece* (DA)

jumere (p. 109)

mătese (p. 109)

mustețe (p. 110)

pale, Boceanu; *pele*, Lungianu, DP, 44; 45

pană (<fr. *panne*), pl. *pane* și mai ales *pene*, prin confuzie cu *pană* (<lat. *pinna*)

rațele, Boceanu, s. *gropan*; *rețe*, Marian, H., 70; 88

samă, pl. *sămi*, apoi *seme* (nou sg. *seamă*)

șepcile, Lungianu, DP, 20.

(N-am introdus în discuție cazurile ca *înfățîșeri*, explicabile prin pronunțarea muiată a consoanelor; cf. și tipul *dobinzi* etc.)

La aceste cuvinte trebuie adăugate cîteva, de origine grecească, în care găsim *ea* în loc de *a* la singular, pluralul fiind, în cazul acesta, normal cu *e*: *catapeteasmă*, *meteahnă*, *mireasmă* (probabil după exemple ca *aghiasmă*, unde consoana muiată înainte de *a* provine din grecește).

În sfîrșit, trebuie amintită existența genitivelor de tipul *cearei*, de care a fost vorba mai sus.

Proba decisivă mi se pare și în acest caz că *o* va da examinarea neologismelor. În listele pe care le-am prezentat mai sus, după primele trei litere din dicționar, găsim următoarele substantive cu *e* accentuat:

<i>absență</i>	<i>altetă</i>	<i>apoștegmă</i>	<i>atetă</i>
<i>abstinență</i>	<i>amendă</i>	<i>apotemă</i>	<i>atmosferă</i>
<i>achenă</i>	<i>amuletă</i>	<i>arbaletă</i>	<i>audiență</i>
<i>acuaretă</i>	<i>anchetă</i>	<i>arborescență</i>	<i>autocamionetă</i>
<i>aderență</i>	<i>aneză</i>	<i>arenă</i>	<i>autocisternă</i>
<i>adresă</i> (formă incultă, <i>adreasă</i>)	<i>antenă</i>	<i>arhiducesă</i>	<i>avanpremieră</i>
<i>afereză</i>	<i>anteră</i>	<i>arhidieceză</i>	<i>avanscenă</i>
<i>alerță</i>	<i>antiteză</i>	<i>arietă</i>	<i>aversă</i>
	<i>aparență</i>	<i>arteră</i>	<i>avionetă</i>

în total 35, dintre care nici unul cu *ea*.

<i>bagatelă</i>	<i>balustieră</i>	<i>banchetă</i>	<i>barbetă</i>
<i>baghetă</i>	<i>balenă</i>	<i>bandieră</i>	<i>baretă</i>
<i>baiaderă</i>	<i>balenieră</i>	<i>bandulieră</i>	<i>barieră</i>
<i>baionetă</i>	<i>balivernă</i>	<i>banieră</i>	

baroneasă	bibliotecă	bombetă	bretelă
benă	bicicletă	bombonieră	brodează
bermă	bielă	bonetă	buchetieră
bertă	bioletă	brasieră	butonieră
betonieră	biremă	breșă	

în total 34, dintre care un singur exemplu cu *ea* (baroneasă).

cabrioletă	cartotecă	clemență	contesă
cadență	cartușieră	clientelă	controversă
camionetă	caschetă	coafeză	conveniență
cangrenă	casoletă	coerență	convergență
canonieră	castanietă	coexistență	copertă
canotieră	cașetă	coincidență	corespondență
¹ capelă	catahreză	cometă	corigență
² capelă	catedră	componență	corvetă
caramelă	catenă	compotieră	cotangentă
caravelă	catetă	compresă	cremalieră
carenă	cavernă	conchetă	cremă
carență	celestă	concurență	creșă
¹ carieră	chermesă	confidență	cretă
² carieră	chetă	confluență	crevetă
carotieră	chiureță	congruență	croazieră
carpelă	chiuvetă	conivență	croșetă
carpetă	cisternă	consecvență	cruciferă
cartelă	citadelă	conservă	curatelă,

în total 72, dintre care nici unul cu *ea*.

Proba mi se pare făcută. *Baroneasă*, care trebuie pus în paralelă cu *contesă*, *ducesă*, se explică probabil prin faptul că e mai vechi, fiind cunoscut în Transilvania (*baron* se folosește în germană și maghiară, pe cînd *conte* și *duce* nu). Se mai pot adăuga *comandă* și *corvadă*, care au pluralul *comenzi* și *corvezi*, ceea ce ar părea să arate că și aici alternanța *a/e* este ceva mai rezistentă decît *e/a*.

Spre deosebire de *o/oa*, alternanța *e/ea* apare și la masculin: *bazarghidean*, *bazarghideni*, sg. n. *bazarghidan*, ȘIO, II, 2, 16; *Botoșeni*, Marian, H., 18; Bogdan, NV, 253; 264; *Botoșani*, id., ib., 264; cf. *Petroșeni*, *Petroșani* *ciobean*, *ciobeni*, BPh, V, 161; *diac*, *dieci*, Tit Bud; Birlea, B., 89; 115; 116 (bis); *josani*, Birlea, C., 229; 305; *joseni* e mai obișnuit

liliac, *lilieci*, Șez., XIII, 166; Vissarion, M., 64; *lilieciilor*, Coșbuc, PV, 170; *liliaci*, DA; *mesteacăn*, *mesteceni*, Vircol, 96; Șez., XV, 84 (bis); 100; *patrierci*, Birlea, B., 37; 89; *pătrierci*, id., C., 268; *pehlivani*, *pehliceni*, ȘIO, II, 1, 288; *plăiași*, Broșleanu, 6 (bis); *plăiașii*, id., 7; *poporani*, *poporeni*, Ghibănescu, BV, 62; *seimean*, *sîman*, pl. *seimeni*, ȘIO, II, 2, 105; *tulipani*, *tulpeni*, Șez., XV, 52; *urieși*, Șez., XIV, 67.

Aici alternanța pare mai rezistentă decît la feminine. Explicația este că la masculine a acționat în același timp, la plural, influența consoanei muiate anterioare și a celei posterioare (datorate lui -i), pe cînd la feminin ar fi fost nevoie la singular de acțiunea lui -ă, și aceasta este astăzi complet anulată.

La neutru găsim de asemenea un număr de exemple. Nu ne vom opri la cele de tipul *ciacat*, pl. *cecale*, (ȘIO, II, 1, 119), deoarece ele privesc de fapt tratamentul fonetic al lui *a* neaccentuat. Exemple valabile:

ciomage, Marian, H., 179; *ciomagele*, Vissarion, M., 157; *ciomege*, id., ib., 192 (bis); 193; 194; *ciomege*, *ciomegile*, Bogdan, NV, 42; *ciomegelor*, Vissarion, M., 192; *giumag*, *giumage*, *giumege*, ȘIO, II, 1, 131 (vezi și *ciomagă* mai sus, p. 84); *fiară*, *fiarăle*, Cîușanu, Doine, 153; *fiere*, Birlea, C., 299; Doine, 131; *feri*, *fierile* (bis), Birlea, B., 16; 46; 47 (bis); id., C., 138; 144; *fierelor*, Cătană, B., 154.

fiinațe, *fiinațele*; *finețe* (vezi p. 130); *finețuri* (aici se amestecă singularul feminin *fineață*, și neutrul, *fiinaț*)

tc. *mintan*, rom. pl. *mintene*, ȘIO, II, 1, 260 (nou sg. *mintean*)

pătuiag, *pătuiage*, Cîușanu

spate, Marian, H., 127; Birlea, C., 319; *spatele*, Vasiliu, Pov., 59; Marian, H., 25; 114; Birlea, C., 208; Doine, 85; *spete*, Vircol, 78; Lungianu, DP, 43; Vissarion, M., 99; Cîușanu, s. *aspri*; Coșbuc, PV, 29; Șez., XV, 37; *spete*, Vircol, 70; *spetele*, Vissarion, M., 148; trebuie să ținem seamă că originalul este aici femininul *spată* (la Birlea, C., 260, avem pluralul *spete* de la numele de instrument)

țuian, *țuiene*, ȘIO, II, 2, 41

unghiare, Doine, 121.

Printre neologismele trecute în revistă după dicționar n-am găsit nici un exemplu, deci și această alternanță a încetat de a se produce, situația neutrelor fiind oarecum aceeași cu a femininelor la plural, iar la singular nu sînt motive ca un neologism neutru să conțină un *ea* (la feminine, ca să avem alternanță, ar trebui modificat singularul, pe cînd la neutre, pluralul).

Ajungem acum la alternanța *a/ă* (vezi, pentru întreaga problemă, Ivănescu, BPh, VI, 97—113). Neîfiind de natură fonetică, ci morfologică, alternanța aceasta s-a produs și la inițială în forme ca *ăschii*. Ea are loc numai la feminine și numai la cele cu pluralul în *-i*. Modelul l-au dat cele cu alternanța *o/oa*, care se găsește numai la pluralele în *-i* (la pluralele în *-e* se păstrează *oa*) și poate și cele cu alternanța *e/ea*. Iată exemplele adunate de mine:

băcri, Șez., XIII, 210; *băieri*, Cîușanu; *baerile*, Bogdan, NV, 86

barcile, Bogdan, NV, 102 (greșeală de tipar? la p. 103, *bărcile*)
bâmii (auzit de mine la București), *bamii*, *bamiile*, ȘIO, II, 1, 38

băsăzi, *băsade* (DA) (cf. *besezi*, p. 113)

brăniști, Cîușanu

cănuri, Cîușanu, s. *țane*, s. *vîrseluri*; *canuri*, Birlea, B., 1; 36; *canurile*, id., ib.

cîrstăți, Boccanu

codobături, Vircol, 8 și glosar; *codobaturi*, Coșbuc, PV, 62

compânii, BL, I, 99 (bis); *compănila* (vezi p. 126)

covăți, *coveți* (DA); *coveți*, Șez., XIII, 1; Șez., XV, 111

crăcile, Vissarion, M., 64; *creci*, Boccanu, s. *prepeleag*, s. *vîr-fării*; Cîușanu, și s. *bucătură*; *crecile*, Vircol, 29 (cf. sg. *creacă*, Cîușanu); *craci*, Șez., IV, 143; Codin, NL, 29 (de la *crac*?)

dătii, frecvent la București

dihăniei (gen.), Vasiliu, Pov., 56

făbrici popular; *fabricii* (gen.), Pop, FL, 31

flăcări, Dumitrașcu, PO, 93; *flacări*, Coșbuc, B., 154; id., F., 199; id., B., 38; 123; 144; 154; 179; id., PV, 8; 30; 76; 152; *flăcării* (gen.), Coșbuc, PV, 94; *flăcările*, Broșteanu, 24

jigării, Bogdan, NV, 77; Vasiliu, Pov., 83; *jigăriile*, Vissarion, M., 130

lăcrămi, I. Cr., X, 71; Șez., XV, 180; Birlea, C., 85; 177 (bis); 184; 186; Bogdan, NV, 5; 36; 41; 69 (bis); 70; 145;

190; 206; 209; Doine, 254 (bis); Vasiliu, Pov., 48; Coșbuc, F., 42; id., B., 35; 88; id., PV, 103; Broșteanu, 37; *lăcrăm*, Vircol, 74; *lăcrim*, id., 56; *lăcrămile*, Lungianu, PC, 17; Bogdan, NV, 9; 37; I. Cr., X, 103; Birlea, B., 66; id., C., 102; 174 (ter); Vissarion, M., 211 (bis); Cătană, B., 32; 156 (bis); Vasiliu, Pov., 47; Coșbuc, B., 121; *lăcrămi*, Lungianu, PC, 35; Coșbuc, F., 96; *lăcrim*, Vircol, 56; *lăcrămile*, Lungianu, DP, 61; Șez., XIII, 68; Birlea, C., 185; *lăcrămele*, *lăcrimi*, Șez., XIV, 174; *lăcrimi*, Codin, NL, 63; Doine, 147; Pop, FL, 65; Furtună, F., 25; 46; 103; Coșbuc, F., 33; 78; 193; id., B., 25; 126; 162; 171; 204; id., PV, 103; Marian, H., 50; Cătană, B., 14; 56; 163; *lăcrimi*, Bogdan, NV, 13; 211; 244 (bis); *lăcrimile*, Vissarion, M., 53; Codin, NL, 164; Furtună, F., 25; Coșbuc, F., 189; id., B., 25; *lăcrimile*, Bogdan, NV, 13; 39; 206; *lăcrimilor*, Vissarion, M., 53; *lăcrimele*, Șez., XV, 83.

lături, Pop, FL, 8; 38; Vircol, 35; Birlea, B., 9; Vissarion, M., 216; 217; Coșbuc, F., 27; 33; 56; 219; id., B., 79; 160; id., PV, 18; 70; 132; Vasiliu, Pov., 94; *lăturile*, Vissarion, M., 215; Șez., XIV, 52; *laturi*, Coșbuc, B., 174; Eminescu, 155; *lăturile*, Bogdan, NV, 190

mărgini, Lungianu, PC, 43; *mărginile*, Vissarion, M., 234; *mărgini*, Cîușanu, s. *nărod*; Coșbuc, F., 251 (bis); id., B., 17; 61; id., PV, 51; 56; 75; 127 (bis); 158; *marginile*, Birlea, B., 16; Șez., XV, 102

mătării, Lungianu, PC, 35; Coșbuc, F., 63; id., B., 119; id., PV, 80; *mătării*, Cîușanu, s. *răscruciul*; *metanii*, Șez., XV, 152 (ter); *metane*, ib., 90 (bis)

medălii (vezi *mitălii* în DLR)

mlăzi, Șez., XV, 124; *mlăzile*, ib., 60; 124; *mlăjile*, ib., 120 (non sg. *mlaja*, ib., 59); *mlăjile*, ib., 120

mlăștini, Șez., XV, 43

năibi (gen.), Vissarion, M., 56; *năibii* (gen.), Șez., XIV, 175; *naibilor*, Vircol, 83

nări; *nari*, Pușcariu, Hărțile, 7

năstrăpi, Cîușanu, s. *da*, s. *suda*; *năstrăpi*, id., s. *trăsură* *nănăși*, Birlea, B., 124

păsări, Șez., XIII, 120 (bis); Furtună, F., 85; Vircol, 67; Lungianu, DP, 19; Bogdan, NV, 69; Coșbuc, B., 221; Vasiliu, Pov., 81; *păsările*, Șez., XIII, 120; 177; Bogdan, NV, 62; Dumitrașcu, PO, 89; Lungianu, DP, 28; BL, I, 98; Birlea, B., 134; Codin,

NL, 122 (bis); BL, I, 98; Furtună, F., 68; 76; Cătană, B., 95 (ter); Vasiliu, *Pov.*, 62; 80; *păsărilor*, Lungianu, DP, 37; *păsărilor* (voc.), Vasiliu, *Pov.*, 80; *păserile*, Șez., XIV, 76; (cf. *păserică*, Marian, H., 147); *pasări*, Birlea, C., 70; Doine, 290; Vissarion M., 209; Cătană, B., 91 (bis); 92; 94 (ter); Codin, NL, 30; Coșbuc, PV, 35; 101; 103; 128; *pasărilor*, Șez., XIV, 60; Codin, NL, 30 (ter); Bogdan, NV, 4; 132; Birlea, B., 76 (bis); id., C., 160; 329; *pasărilor*, Lungianu, DP, 77; Doine, 290; *paseri*, Bogdan, NV, 111; Birlea, C., 288; Căușanu, s. *încheiat*: Șez., XV, 3 (bis); 32; *paserile*, Bogdan, NV, 80; Birlea, B., 45; id., C., 136; 199; Marian, H., 83; Șez., XV, 5; 53; 126; *paseri* (gen.), Birlea, C., 332; Bogdan, NV, 121; *paserei* (gen., bis), Șez., XV, 53; *pasărilor*, Șez., XV, 6 *pasere* (voc.), Marian, H., 129; Birlea, C., 7 (bis),

sg. *pasă*, pl. *paste*, *paști*, Bogdan, NV, 7
pataranii, Bogdan, NV, 224
pățimi, I. Văcărescu în DLR s. *năvălire*
pățaniile, Vissarion, M., 231
plăvii, *plăvi* (cf. p. 126)
rămuri, Lungianu, PC, 78
rântii, Birlea, B., 87
scoarzi, Doine, 165; *scoverdză*, Papabagi, *Mar.*, glosar; *scooverzi*, Doine, 268
săbii, Cătană, B., 103; Coșbuc, B., 141; id., PV, 8; 71; 90;
săbiile, Cătană, B., 141; Vasiliu, *Pov.*, 44; *sabii*, Birlea, C., 273
sărici, Lungianu, DP, 80
străchini (vezi p. 112)
strămuri, Căușanu
strășini, Furtună, F., 79; *streșini*, Coșbuc, F., 151; id., B., 85; id., PV, 101 (dar originalul este, poate, cu *ea*)
susanancă, pl. *susanancele*, Birlea, C., 143 (ca *bacăuan*?)
șușălci, Lungianu, DP, 77
tabii, *tăbii*, ȘIO, II, 2, 115; *tăbiile*, Vircol, 36 (bis) și glosar
tafte, TDRG, *tăfti*, ȘIO, II, 1, 343
talângi, Lungianu, DP, 19; *tălângile*, id., ib., 34
trîmbițeri, Bogdan, NV, 103
țândări, Coșbuc, PV, 122; *țânduri*, Vasiliu, *Pov.*, 66
vidăanii, Căușanu
zadii, Birlea, B., 136; *zadiile*, id., ib., 131; 136 (ter)
zâncile, I. Cr., X, 70

Multe exemple au fost inserate în paginile precedente: *băclăvăli*, *bălămăli*, *băsmăli*, *harabăli*, *sucăli* (p. 105); *barbe* (p. 106) *blăni*, *căni*, *cazărmi*, *cămăși* (p. 107); *jumere*, *lacăți* (p. 109); *mustăți*, *pataște* (p. 110), *plășchi*, *plocade*, *răni*, *sale*, (p. 111); *scări*, *străzi*, *străji*, *sudălmii*, *tâlpi*, *tăvi* (p. 112); *bărâți*, *bândzi*, *călfi*, *căși* (p. 113); *dulămi* (p. 114); *înghețăți*, *lăiți*, *marămi*, *păgubi*, *pălmi* (p. 115); *părăzi*, *plăși*, *sălăți*, *sălbi* (p. 116); *spăzi*, *tăblii* (gen.), *tărăbi*, *trăiști*, *trăisti*, *țărănci*, *țigănci* (p. 117). Alte multe exemple la p. 118.

De la declinarea a III-a, afară de *plăvii*, citat aici, mai găsim numai *căști* (p. 125), *compânii* (p. 144) și *sălcii* (p. 126). Este limpede că și această alternanță a fost eliminată, lucru care a reieșit și din paginile anterioare.

Neologisme, la primele trei litere, am întâlnit numai exemplele următoare: *aerogări*, *ariergărzi*, *autogări*, *autostrăzi*, *avangărzi*; *bănci*, *barăci*, *bărce*, *băști*, *brigăzi*; *căști*, *contramărce*. Așa cum era de așteptat (deoarece neologismele nu formează în general pluralul cu *-i*), avem aproape numai compuse de la cuvinte mai vechi și teme terminate în *-c-*.

În principiu, la neutre n-ar trebui să avem exemple, de vreme ce ele nu au plurale cu *-i*. Cele citeva cazuri pe care le voi prezenta au deci nevoie de explicații speciale:

coșări, ȘIO, II, 2, 41 (s. *ciștalic*), dar cf. femininul *coșară*, Șez., XIII, 43; *coșere* (bis), *coșerele* (bis), Vasiliu, *Pov.*, 75
dărăburi (vezi p. 133), dar cf. singularul *dărăbă*
hotări, Birlea, C., 111
lăstări (vezi p. 89)
mădulările, Birlea, C., 359
umbrări, Birlea, B., 26.

Mai trebuie adăugat un amănunt care privește mai mult fonetica. Pentru diverse motive, se găsesc cuvinte cu *a* neaccentuat și totuși netransformat în *ă*: în primul rînd, cazuri unde urmează un *a* accentuat, deci primul *a* s-a păstrat prin asimilare (ex. *Galați*); în al doilea rînd, exemple din regiunile unde *ă* neaccentuat este pronunțat *a* (*susanancă*); în al treilea rînd, cuvinte recente, care nu mai participă la legea *a > ă* (*Maria*, mai vechi *Măria*). Derivatele de la tipul întii, pierzînd accentul pe al doilea *a*, îl transformă în *ă* și, ca urmare, schimbă și pe primul *a* în *ă* (*gălățean*). Celelalte ar trebui să păstreze pe primul *a* neschimbat, deoarece cauza existenței lui nu este un *a* următor;

este deci perfect justificat diminutivul *Marioara* și de asemenea numele de locuitori ca *bacăuan*; totuși apar forme ca *susănanțe*, *Mărioara*, *băcăuan*, explicabile prin aceea că vorbitorul crede necesar să schimbe pe *a* în *ă* imediat ce se mai adaugă ceva. Cei care raționează asupra problemelor de limbă invocă exemplul *gălățean*, care, după cum am văzut, nu constituie un argument. Că totuși sentimentul alternanței *a/ă* se pierde și în derivare, se poate dovedi cu un exemplu ca *patrat*, tot mai mult folosit în loc de *pătrat*. Un exemplu curios este *zaharos*, care nu se poate explica, cum crede DLRM, prin forma regională și chiar rustică, *zahar*. Aici transformarea lui *ă* (din *zahăr*) în *a* arată tocmai intenția de a se crea un cuvânt tehnic, apropiat de vocabularul internațional.

Mai există o serie de alternanțe de ordin secundar, de tipul *pupăză—pupeze*, *ciubăr—ciubere*, *cumătru—cumetri* (*cumătri* la Ghibănescu, BV, 10), *tinăr—tineri*, de care a fost vorba mai sus și pe care nu cred necesar să le mai discut aici, deoarece nu joacă un rol important în limba de azi. De asemenea am lăsat la o parte cazul *cini/cîini*.

Ultimul tip de alternanță vocalică, și acesta puțin important, este *-ău/-auă* sau *-ău/-aie*:

chelțeu, *chelțeauă*, DR, III, 711
ciucălauă, Birlea, C., 272
copârșauă, Tit Bud
dudăie (p. 89), *dudaie*, DLRM
firiseauă, Birlea, C., 122; *fierăstrae*, Lungianu, PC, 45; *ferăstrae*, id., ib., 3; *ferestraiele*, id., LC, 6
hînceauă, Tit Bud; *hînteie*, Birlea, C., 33
lepedeauă, Birlea, C., 380; *lepediauă*, id., ib., 232
pirauă, Vircol, 13; *pirae*, Furtună, F., 48; *piraie*, Coșbuc, F., 43; 125; *părae*, Furtună, F., 68; *piraele*, Lungianu, PC, 89; *păraiele*, Coșbuc, F., 120; *pirăele*, Bogdan, NV, 197
resteauă, Vircol, 98; *răsteie*, Doine, 292
tingălauă, Birlea, C., 272
Vișauă, Birlea, C., 122.

După cum se vede este vorba în cea mai mare parte de cuvinte regionale, în bună parte de origine maghiară, multe dispărute sau pe cale de dispariție, cel puțin sub forma de plural discutată aici. Se găsesc însă multe alte exemple la V. Arvinte, SCL, X, 1959, p. 213—237, care socotește că formația este productivă în

nordul Ardealului: apar forme ca *borderauă*, *tablauă*, pentru *borderouri*, *tablouri*.

Concluzia care se impune este că printre tendințele actuale ale limbii române nu vom socoti și pe aceea de a dezvolta alternanțele vocalice.

Ajungem acum la alternanțele consonantice. Unele sînt rare în general, de exemplu *c/t*, *g/ț*:

bitang, pl. *bitanți* (DA)
dovleac, pl. *dovleți* (Șez., XI, 125). Așa s-ar explica noul singular *dovlete* (Șez., XIV, 49; ȘIO, II, 1, 161)
solaci, pl. *selați*, ȘIO, II, 2, 110 (după Șăineanu, ț e din grecește)

sangiac, pl. *sangiaci*, *sangiați*; nou sg. *sangiat*, ȘIO, II, 2, 102
magh. *sarang* „stilp”, rom. *șăranț*, Birlea, C., 303.

Tot așa s-ar explica noul singular *palant* față de originalul *palanc*.

Alternanța *h/ș*, întâlnită în textele vechi în cuvinte ca *monași*, *patriarși*, și în exemple mai noi cum sînt *catastișe* (*catastifele*, Lungianu DP, 81), *burduș*, GS, VI, 205 (bis), și de asemenea alternanța *f/ș*, în *rifi* (Birlea, C., 249), *rîși* (id., ib., n. 2) au trecut fără să lase urme în limbă.

Trebuie să mai eliminăm din discuție, ca lipsite de perspectivă, unele alternanțe actuale caracteristice pentru graiurile regionale: *t/ț*, de exemplu *fetce* (Marian, H., 170), *fetcele* (id., ib., 90, *quinquies*); *k/ș*, *g/ș*, *g/ț*:

fag, pl. *faș*, Șez., XIV, 172 (bis); *faj*, Vircol, 12

lănțug, *lănțuțe* (DA)

năpîrci, *năpîrși*, Călană, B., 172

taraci, *larași*, ȘIO, II, 1, 155; BL, 1, 24

z/ț:

martoloz, *martalogi*, *martoloți*, ȘIO, II, 2, 75

năplati, *năplazii* (?), Călană, B., 172

dij (trecînd prin stadiul *z muiat*?; J. Byck, BL, III, 189—190):

brad, *brazi*; *braji*, Șez., XIII, 195; *braj*, Șez., XIV, 152; 175

(bis); *braș*, *braj*, *braz*, Vircol, 12; *brajilor*, *braji*, id., 55 (originalul este **braz*)

bruș, *bruși*; *bruj* (pl.), Viciu (Șez., XIII, 79)

cruj, Vircol, 10; 12; *cruz*, id., 12

duz, *duj*, Vircol, 12

grămeji, Vircol, 77; *grămej*, id., 12

năroji, Codin, NL, 23; *năroj*, Vircol, 12; *nerojilor*, Codin, NL, 132; *nerozî*, Vircol, 10

scunj, *scunz*, Vircol, 12

sloboji, Vircol, 58; *sloboj*, id., 12

surj, Vircol, 12

uj, *uz*, Vircol, 12. (Vezi Byck, loc. cit.)

Variante ale acestei alternanțe sint *d/ġ* și *g/jj*:

**murtad*, *murtagi*, ȘIO, II, 2, 156

ponoji, Birlea, C., 255; *ponoj*, id., ib. (sg.?). *ponojii*, id., B., 134 (quater); *ponojilor*, id., ib., 135; *potnoaje*, Șez., XVI, 101 (forma normală e *podnogi*).

Ajung acum la alternanțe ceva mai răspândite. Încep cu *z/j* și *z/z'*:

burgheji (bis), Ad., 16. VI. 1933, p. 1, col. 3

cabazi, ȘIO, II, 1, 69

capasizi, ȘIO, II, 2, 140

caraghioji, Bogdan, NV, 267 (singularul primitiv e *caraghioz*)

cerchezi, ȘIO, II, 1, 101

cucuruzi, Birlea, C., 249, n. 4

domuzi, ȘIO, II, 2, 49

engleji, Bogdan, NV, 109; Vissarion, M., 204; *engleji*, Birlea, B., 82

francezi, *frantuji*; *sfrantezi*, *sfrantezi*, Vissarion, M., 118

grumaji, Vircol, 10; *grumaj*, id., 12; *grumazi*, Birlea, C., 322, 354; 382; *grumazii*, id., ib., 256; Doine, 268; *grumazilor*, Birlea, C., 356; *grumazuri*, id., B., 45, n. 2

laz, *laji*, ȘIO, II, 1, 233

marangoz, *marangoji*, ȘIO, II, 2, 154

matrapaz, *matrapaji*, ȘIO, II, 2, 252

mînz, *mînzi*, frecvent în DLR

moftuzi, ȘIO, II, 2, 262

neerlandeji, Ctp., 9. VIII. 1963, p. 6, col. 7

praji, Șez., XV, 110 (nou sg. *praj*, ib.)

reizi, ȘIO, II, 2, 97

tarpuji, ȘIO, II, 2, 117

telpizi, ȘIO, II, 2, 119

tuluji, TDRG

ursuzi, Lungianu, PC, 31.

După cum se vede din numeroasele exemple de origine turcească, formația a eiștigat teren acum două-trei sute de ani, dar

nici pe atunci nu s-a generalizat. Astăzi mare parte dintre pluralele în *-ji* sint net simțite ca regionale și populare și eliminate de peste tot în limba comună (*harbuzi*, Port Art. I, p. 315).

Constatăm astfel că alternanțele în temă joacă un rol tot mai neînsemnat în flexiunea substantivelor. La feminine, nu numai că alternanțele vocalice nu mai contribuie la diferențierea mai adîncă a celor două numere, dar nici alternanțele consonantice nu joacă nici un rol: în cuvinte ca *nevroză/nevroze*, diferența dintre singular și plural nu o exprimă alternanța *z/z'*, care nici nu e simțită de vorbitori, ci alternanța desinențelor *ă/e*. Dacă se schimbă desinența *-e* cu *-i*, și se spune, de exemplu, *căruți* în loc de *căruțe*, diferența este marcată de opoziția *-ă/zero* (îi era mai ușor și în forma *căruțe* și nu contribuie prea mult la diferențiere nici cînd desinența devine *-i*, adică de fapt zero).

La neutre, alternanțele n-au jucat niciodată un rol (ce e *suflete*, la Dumitrașcu, PO, 125?).

La masculine însă, alternanțele consonantice rămîn în continuare pentru a marca pluralul. Consoanele labiale continuă să fie mai ușor la plural, și în cuvintele recente: *nababi*, *ciclopi*, *zuavi*, *litografi*, *gentilomi*. La dentale, nu găsim alternanțele *d/d'* și *t/t'* (deși *d'* și *t'* se pot pronunța și se pronunță efectiv în cuvinte ca *grajdi*, *pești*), dar aceste alternanțe nu se foloseau nici în trecut. Aceasta nu înseamnă că nu se produc alternanțe, căci avem tipurile *d/z'* și *t/t'*: *matrod/matrozi*, *referend/referenzi*; *birocrat/birocrați*, *pilot/piloți*. De asemenea, prin dispariția alternanței *n/i* nu s-a ajuns la eliminarea în general a alternanței, căci rămîne *n/n'*: *baron/baroni*, *electron/electroni*. O alternanță *s/s'* nu exista nici în trecut (dacă facem abstracție de unele exemple vechi ca *persi*, *sasi*; vezi și *cavasi* și *cavași*, pl. de la *cavas*, ȘIO, II, 2, 33), dar există *s/s'*. Aici avem o situație asimetrică, deoarece alternanța *z/z'* s-a dezvoltat și a ajuns să elimine pe *z/j'*: dacă în cuvinte vechi mai găsim această opoziție (*viteaz/viteji*), în cele noi ea nu mai apare (*burghezi*, *francezi* etc.). La velare, nu se folosesc perachile *k/k'* și *g/g'* (vezi totuși *luminichele*, *luminichile*, alături de sg. *luminică*, Șez., XV, 147; cf. mai sus exemple vechi cu *husechi*, *derebeghi*), dar în loc avem pe *k/ċ*, *g/ġ*, mai puternic marcate și paralele cu *d/z'*, *t/t'*, *s/s'*: *franci*, *transfugi*. Se păstrează și alternanțele *r/r'*, *h/h'*, *j/j'*, *s/s'*, *l/l'*: *veterinari*, *rajahi*, *paji*, *malgași*, *holodronți*.

O situație aparte ne întâmpină la substantivele și adjectivele terminate la singular în *-l*: în trecut regula era că acest *l* se moaie și dispare în fața lui *i* de la plural, care, după vocală, ca al doilea element de diftong, rămâne semnul pluralului. Astfel găsim *cai, viței, copii, goi, sătui*. La cuvinte ceva mai noi, uzul oscilează între forma cu *-i* și cea cu *-l* muiat (*cheli* și *chei, colonci* și *coloneli*), iar la cele recente se impune forma cu *-li* (*generali, egali, consuli*). Sint totuși și cuvinte mai vechi cu *-li*: *arhangheli, hamali, soli* etc.

S-ar părea, din cele arătate, că există tendința de a menține alternanțele consonantice la masculine, cu rol morfologic, reducându-se însă unele exagerări. Astfel palatalizarea labialelor n-a izbutit să se generalizeze și astăzi este pe cale de a fi eliminată (*b/g', p/k', v/j', f/h', m/n'*), în unele cazuri palatalizarea menținându-se, dar fiind introdusă și la singular (*bunghi, Panfili, Joc*. III, 85), ceea ce înseamnă că oricum nu mai e alternanță. Nu găsim nici un exemplu de *r/i* (numai la verbe), *n/i* e de asemenea pe cale de dispariție, iar *l/i* și *z/j'*, după cum s-a arătat, își văd pozițiile amenințate.

În unele cazuri constatăm că diferențierea s-a adâncit la începutul secolului al XX-lea, căci întâlnim, la substantive, adjective și pronume, forme mai diferențiate decât în perioada anterioară. Astfel singularelor în *-stru* li se opun astăzi plurale în *-ștri*, pe cînd în texte ceva mai vechi găsim forme în *-stri*, de exemplu *albaștri* (Marian, H., 147), *campestri* (Broșteanu, 125), *ilustrii* (id., 48, bis, și 70), *jugaștri* (Vircol, 13), *lustru* (Bogdan, NV, 25), *noștri* (Byck, BL, IV, 202; *noaște „noastre”, Vasiliu, Pov., 76*). La exemplele de mai sus putem adăuga unul în oarecare măsură asemănător: tc. *kist*, rom. pl. *cîștiuri* (ȘIO, II, 1, 93), numai că aici s-a refăcut un singular românesc *cîști*. Genitivul *trăistii* (vezi p. 117) se explică desigur nu prin suprimarea alternanței, ci prin faptul că punctul de plecare a fost forma *traiste*. Și la pronumele *ăsta, aista* găsim forme feminine cu *ș*: *ăști trei zile* (Vasiliu, Pov., 29), *ăște* (id., ib., 44; 72), *iește* (id., ib., 23), cf. și forma oltenească, f., *ăștia*.

Există și cazuri de simplificare: de la tc. *mest*, alături de pl. *mesti, mești*, găsim și *meși* (ȘIO, II, 1, 257), cu noul sg. *meș*.

Alteori găsim un *s* schimbat în *ș* în mijlocul temei, sub presiunea lui *-i* de la sfîrșitul formei de plural: *cînștiți* (Păcală, *Monografia satului Rășinariu*, Sibiu, 1915, p. 210), *frașini* (Vircol, 11 și glosar), *icușari* (Șez., XIII, 194, bis; XIV, 163); vezi și

piștoale (Birlea, B., 27). Fenomenul a fost studiat de S. Pușcariu (DR, I, 392, care citează și un caz cu *ș*: *pieptini*) și de J. Byck (BL, IV, 202, care îmi mai citează exemple ca *diștinși, respinși*). Într-un caz, alterarea temei s-a extins la un verb derivat: *incirștezi* (Birlea, B., 24).

Întregul material prezentat demonstrează justetea concluziilor trase la articolul din BL, I de Byck - Graur: pluralul trebuie să fie deosebit de singular, dar nu e nevoie să fie foarte deosebit. Prin analogie, se modifică singularul, uneori pentru a se diferenția de plural, de exemplu sg. *colaci, copaci* devin *colac, copac*, alteori pentru a nu se diferenția prea tare, de exemplu sg. *oaspe* devine *oaspete*. De aceea se desliubește alternanțele prea tipătoare, ca *z/j'* și alternanțele vocalice. Unele efecte se vor vedea în capitoul *Formarea cuvintelor*. Mai adaug că *-i* a putut să dispară tocmai pentru că muierca consoanelor precedente i-a preluat funcțiunea morfologică, deci și în acest caz s-a făcut economie de material și s-a evitat marcarea pluralului cu două morfeme pozitive. De aceea mă întreb dacă în cazuri ca *ferestruice > feres-truici* a existat vreodată pronunțarea cu *i* silabic; răspunsul este mai curînd negativ, de la *-ce* s-a trecut direct la *-ă*.

Teoria după care *-i* devine semnul pluralului la toate felurile de substantive nu corespunde deci realității. Iată în continuare toate tipurile de formare a pluralului în cuvintele existente astăzi. La masculin (las la o parte tipul *tată/tuți, popă/popî*, care a devenit o simplă excepție, oarecum un accident, și nu are nici o șansă de a se dezvolta):

1. Fără diferență între singular și plural, de exemplu *baci/baci*. În diverse graiuri unde consoanele sint dure, găsim și exemple ca *hoț/hoț*, apoi, prin eliminarea completă a lui *-u*, *hoț/hoț* (tip pus în lumină de acad. E. Petrovici). În limba comună acest tip nu pătrunde, deci ne limităm la exemple de felul lui *baci*, puține la număr.

2. *-ă/-i*, de exemplu *erou/eroi*, puțin răspîndit.

3. Cu modificarea consoanei finale:

a) Numai cu muierce, de exemplu *lup/lupi, hoț/hoți*. Foarte prolific.

b) Cu asibilarea, africativizarea etc. a consoanei finale, de exemplu *rac/raci, nepot/nepoți, eschimos/eschimoși* etc. De asemenea foarte prolific.

4. *-e/zero*:

a) Fără nici o modificare a consoanei finale a temei, de exemplu *rege/regi, pește/pești*.

b) Cu asibilizarea, africilizarea etc. a consoanei finale, de exemplu *munte/munți, tutore/tutori*. În general declinarea a III-a masculină nu se dezvoltă (cuvintele ca *floare, lingoare* erau masculine în latină). Am adunat aici toate exemplele recente de ambele tipuri:

a) *arhiduce, cicerone, complice, doge, duce, haruspice, indice, novice, pontifice, principe, rege, sire* (pl. *siri?*), *tutore*. După cum se vede, aproape toate sînt din aceeași sferă de noțiuni, străine de realitățile noastre.

b) *comite, conte, custode, diriginte, fante, herede, președinte, vicepreședinte, viconte*. Nici acestea nu sînt mult mai interesante.

În total am găsit 22 de cuvinte (13 + 9), dintre care curențe nu mai mult de trei sau patru. Singurele masculine care se dezvoltă sînt cele de sub numărul 3.

Și la neutre găsim patru tipuri:

1. Fără diferență între singular și plural, rare exemple ca *nume/nume*. Exemplele recente sînt *apendice, codice, faringe, laringe, prenume, pronume, renume, torace*. În total 8, dintre care 3 sînt orientate după *nume*, care e vechi, iar 5 au tema terminată în *-c, -g*. E clar că nu este un tip foarte interesant.

2. *-u/-i*, de exemplu *consiliu/consilii*; despre acest tip am văzut mai sus că nu e foarte răspîdit (vezi exemplul curios *două burghii*, „Tempo“, 27. X. 1939).

3. zero/*-e*, de exemplu *scaun/scaune*, eventual cu alterarea mai adîncă a consoanei finale, de exemplu *ceasornic/ceasornice*.

4. zero/*-uri*, de exemplu *piept/piepturi*.

Ultimele două tipuri sînt foarte răspîdite; despre concurența dintre ele s-a vorbit mai sus.

Neutru nu se poate confunda nicăieri cu masculinul, deoarece la trei tipuri pluralul se termină în *-e* sau *-uri*, ceea ce nu se întîmplă niciodată la masculin, iar acolo unde și neutru are pluralul în *-i*, există diferențe sau la singular (*fiu* are *u* scurt, pe cînd *consiliu* are *u* vocalic), sau la plural (*miniștri* are *i* vocalic, pe cînd *consilii* are *i* scurt).

La feminin, care cuprinde cele mai multe tipuri, las la o parte pe *zi/zile*, simplu accident. Celelalte tipuri:

1. Fără diferență între singular și plural, de exemplu *căsoaie/căsoaie, învățătoare/învățătoare* (aici pluralul în *-ori* ar putea

fi luat drept masculin, vezi mai sus exemple ca *servitorile*). Se extinde.

2. *-ă/-e*, de exemplu *casă/case*, foarte răspîdit și actualmente în dezvoltare.

3. *-ă/zero*, cu modificarea consoanei finale:

a) Numai cu muiere, de exemplu *găină/găini*

b) Cu asibilare etc.: *ladă/lăzi, poartă/porți*. Tip foarte răspîdit, dar la cuvintele noi nu este folosit, deoarece pluralul acestora este de preferință cu *-e*.

4. *-ă/-uri*, de exemplu *făină/făinuri*. Se bucură de oarecare răspîdire.

5. *-e/-i*, un singur exemplu, *luntre/lunturi*, deci neinteresant.

6. *-e/-i* scurt, de exemplu *hirtie/hirtii*, destul de răspîdit și actualmente în dezvoltare.

7. *-e/zero*, cu modificarea consoanei finale, ceea ce aici înseamnă asibilare etc., căci consoana finală este moale și înainte de *-e*; exemplu, *carte/cărți*. Și acest tip este foarte răspîdit printre cuvintele vechi.

8. *-e/-uri*, de exemplu *carne/cărnuri*. Pentru acest tip și pentru tipul 4, vezi rezerva pe care am făcut-o mai sus cu privire la gen.

9. *-a/-ale, -ele*, de exemplu *saca/sacale, cișmea/cișmele*, destul de răspîdit la cuvintele vechi și cu oarecare dezvoltare printre cele noi.

Constatăm că femininele sînt mai diversificate decît masculinele și neutrele; în timp ce acestea din urmă rămîn să-și împartă declinarea a II-a, femininele păstrează pentru ele două declinări, întâia și a treia. Se extind tipurile 1, 2, 6 și în oarecare măsură 4, 8 și 9.

Nu se produc confuzii între feminin și neutru: 4 și 8 se diferențiază prin singular, de asemenea 2; 1 s-ar putea confunda cu tipul *nume*, dar acesta este izolat, iar la feminin e vorba în general de formații cu sufixe tipice feminine. Nu se confundă nici femininul cu masculinul. Singurele categorii care s-ar putea confunda sînt 3 și 7 (de la feminin), dar 3 e diferențiat prin singular, și numai 7 se poate confunda complet (*munte/munți* e ca *punte/punți*) și această confuzie provine din latina orientală. Masculinele de această categorie nu sînt prospere, după cum am văzut, astfel că pericolul nu e prea mare. De altfel genitiv-dativul și formele articulate nu corespund (cu excepția genitiv-dativului plural).

Încă o concluzie se mai degajează din cele arătate pînă aici: diferența între genuri continuă să fie interesantă. Pluralele în *-i* s-au introdus în general la feminine numai la nume de obiecte, iar la nume de ființe destul de rar, în primul rînd acolo unde masculinul este format de la altă rădăcină sau cu alt sufix, sau unde nu poate exista un masculin și deci nu e pericol de confuzie între genuri: *biblici*, *ciori*, *cloști*, *curci*, *găini*, *maici*, *pisici*, *vaci* (de observat totuși cit de multe au tema terminată în *-e*). Cazurile de felul lui *miori*, *servitori*, feminine, sînt accidentale. Față de *băsmeli*, *daraveli* etc., nu întâlnim un feminin *cățeli* în loc de *cățele*, căci s-ar fi confundat cu masculinul *cățel* (fie înainte de dispariția lui *l*, fie după).

Evident, nu e vorba de o distincție absolută: alături de *țărănci*, *țigănci* apar *țărance*, *țigance* și de asemenea se zice *lupoace*, *unguroaice*; vezi și *circulări* („Tempo”, 2. IX. 1939), *remărți* (ib., 11. II. 1940); fără variante cu *-i* găsim feminine diferențiate de masculine și prin temă sau prin conținutul noțional: *gîște*, *iepe*, *măgărițe*, *neveste*, *rațe*; alături de *sămi*, *vămi*, avem pe *mame*. Mi se pare însă că nu contează atît cazurile contrare, cît faptul că sînt posibile celelalte.

Adjectivele se comportă în mare parte ca substantivele. Le-am introdus aici ca să pot în continuare să le tratez împreună la cazuri și la formele articulate. (De altfel problemele de alternanțe au fost tratate o dată cu ale substantivelor.) Adjectivele, cele mai numeroase, de declinarea I și a II-a formează pluralul ca substantivele, cu diferențierea genurilor la plural (*bun*, *bună*; *buni*, *bune*). Cele de declinarea a III-a au *-i* la femininul plural, ca și la masculin (*mari*, *tari*, *verzi*), dar diferă la genitiv-dativul singular (ca și substantivele). Situația se complică intrucîtva prin faptul că masculinele terminate în consoană muiată au femininul în *-e* (*bătaie*, *bătaie*: *dibaci*, *dibace*), deci aceste adjective sînt de un tip nou, de declinarea a II-a și a III-a.

După *-e*, *-g*, femininul plural se formează uneori cu *-i*, ca și la majoritatea substantivelor: *mici*, *lungi*. Dar majoritatea adjectivelor, în special cele formate cu sufixe la origine substantive, păstrează pluralul cu *-e*: *puternice*, *singurate*, *stîngace*, *voioase*, *blege*. Sînt și cazuri de fluctuație. Pluralul normal este cu *-i* la următoarele:

dragele, Birlea, C., 191; Broșteanu, 26; *dragi-ți-s*, *dragi-mi-s*, în trei silabe, Marian, H., 15; 16; 53

întrege, Doine, 43

large, Eminescu, 148; 153

mice, Șez., XIII, 220; *micele*, Bogdan, NV, 19; 103 (bis); 136; 139; 192

sece, Marian, H., 96.

Pluralul normal este cu *-e* la cele care urmează:

arhitectonici, Eminescu, 43

iernatici, Vircol, 14

pitici (vezi *zorele pitici*, p. 124)

săraci, Șez., XV, 44; Doine, 62; *săracile*, ib., 121 (bis); Birlea, B., 35 (bis); id., C., 184

văratici, Vircol, 14

veșnici, Eminescu, 43.

Citeodată forma cu *-i* apare și la adjective terminate în *r*: *primari*, Cătană, B., 46

rari, Marian, H., 136; Lungianu, DP 47; Coșbuc, B., 40; *cărți rari* „Tempo”, 17. IX. 1939; se aude frecvent *foarte rari cazuri*, dar nu *cazuri foarte rari*, deci este și o chestiune de ritm.

Un caz aparte este acela al adjectivului *nou*, care are pluralul feminin *nouă*: Codin, NL, 5; Birlea, B., 137; id., C., 64; Doine, 50; 92; Bogdan, NV, 104; *noue*, Negruzzi, Jun., 81; *noauă*, Marian, H., 155; Birlea, B., 21; *nouă*, dar rimează cu *ouă*, Birlea, C., 345; cu *amîndoaună*, id., B., 55. În copilăria mea forma *nouă* era uzuală la București (cînd apărea un coleg cu haine noi, elevii scandai în cor: *haine nouă!*). Astăzi nu se mai zice decît *noi*, prin urmare cuvîntul a intrat în regula generală. În orice caz, nu s-a putut zice *nouă uzine*, pentru că s-ar fi crezut că avem un numeral, dar nici *noăntele prețuri* n-am auzit niciodată.

La declinarea a III-a, pluralul e normal în *-i*. Excepție:

dulcele, Bogdan, NV, 33; Broșteanu, 124.

Formele neutre se comportă la plural în totul ca femininele, de aceea am citat mai sus, printre feminine, exemplul din Eminescu *veșnici visuri*.

În ce privește alternanțele vocalice, adjectivele se comportă ca substantivele (găsim un exemplu curios: *searbăzi*, Lungianu, DP, 7 (dar *sarbede*, Broșteanu, 63), în opoziție cu regula generală: la un adjectiv mai rar, oamenii nu mai știu exact cum trebuie să procedeze), dar alternanța *a-ă* nu apare nici la femininul cu *-i* (*dragi*, *largi*, *mari*, *tari*) și nu se face deosebire între feminin și masculin (în aromână, f. *lărdzi*, *mări*, Capidan, Ar., p. 206):

un singur exemplu, *bălăi*, Birlea, B., 22 (și nota); 23 (ter), și unul unde alternanța apare și la masculin: *călare/călări*.

După R. A. Budagov (*Om. Șișmarëv*, p. 90), la adjectivele noi nu avem alternanța *e/ea*, din cauza influenței adjectivelor cu *e* neaccentuat; nu se vede bine cum s-ar fi efectuat această influență și de ce numai la adjectivele noi și nu și la celelalte; și în orice caz ar trebui explicat și tipul *contesă*. Alternanța se păstrează la *cocan/coceni*, dar nu la femininul *concretă*. De altfel nu numai că nu avem *e>ea* (*brunetă, șatenă, fructiferă* etc.), dar nici *o>oa*: *alogolă, monotonă* (am întâlnit într-un roman, dar n-am notat locul, femininul *monotoană*). *Analoagă, omoloagă* s-au orientat după alte cuvinte mai vechi în românește, formate cu gr. *logos*.

La adjectivele noi, pluralul este cu *-e*, chiar la declinarea a III-a: *eficace, pendinte, propice, rapace, vorace* etc. (*Gram. Acad.*, I^a, p. 121), aproape toate cu *-ce*.

În sfârșit, lucru mai grav, se introduc adjective nedeclinabile. *Gramatica Academiei* (loc. cit.) susține că numele de culori încep să se adapteze la morfologia românească și dă exemplul femininului *kakie, roză*; dar ce vom face cu *bej, crem, frez, gri, maro*...? (citare în același loc), ca să nu mai vorbesc de exemple ca *vernii, cerise* (pronunțat încă franțuzește) etc. Apoi nu e vorba numai de nume de culori, cf. *cloș, kimono* etc.

Un ultim amănunt: după cît se pare, adjectivele substantivate neutre primesc desinența *-uri* dacă sînt vechi, și *-e* dacă sînt noi, ceea ce ar fi în acord cu teoria expusă mai sus privitor la substantive: *boierescuri* (Marian, H., 62), *deșerturi* (parte a corpului, Dumitrașcu, PO, 20), dar *mamifere*. Nu am cercetat dacă se substantivează mai mult pluralul decît singularul.

Cazurile oblice. În ce privește cazurile nearticulate, cu excepția vocativului, nu va fi prea mult de spus, deoarece încă din perioada precedentă n-am găsit o flexiune propriu-zisă decît la femininul singular. Aceasta se păstrează pînă astăzi, dar cu unele semne de slăbire. Încă din latinește, genitiv-dativul declinării întîi era identic cu nominativul plural, și situația a rămas aceeași în românește pînă astăzi: *o casă, două case, unei case; o noapte, două nopți, unei nopți*. De aceea am inserat forme de genitiv singular la discuția asupra pluralilor. Ce se întîmplă însă unde nu există plural? Se nasc dificultăți mari pentru flexiunea singularului, mai ales acolo unde ar putea avea loc

o alternanță vocalică, de exemplu nu știm cum să formăm genitivul de la *droaie* (cf. *unei droaie*, „Tempo”, 24. III. 1940) sau de la *foame* (vezi și genit. *ordine*, Ad., 28. XI. 1936). Există de altfel, și substantive cu pluralul imprumutat de la formații înrudite, ca *teamă*, pl. *temeri*; nici aici nu vom putea forma genitivul singular (paralela *tuns*, cu pluralul *tunsoari*, nu are consecințe în flexiunea singularului, de vreme ce e vorba de un neutru). Există și substantive care din principiu nu au genitiv nearticulat, de exemplu numele de locuri ca *Turda, Oradea* (genitiv articulat *Turzii, Orăzii*).

Bineînțeles, încurcătura de la genitivul nearticulat se răsfrînge și asupra celui articulat (de fapt, în pronunțare, tipul cu *-ei* a fost eliminat, căci se pronunță peste tot *-i*), care adesea este mult mai necesar decît cel nearticulat: cum vom face genitivul articulat de la *rouă*? M. Sorbu, într-o emisiune radiofonică (Ad., 6. X. 1936), a spus *rouei*, ceea ce mi s-a părut cu totul curios. Poate că am scăpa din încurcătură zicînd *rouăi* (vezi mai jos). Vezi și genitivul *Bălășii* (Lungianu, DP, 53). Există, nu e vorba, și cazuri de neutre folosite uneori la singular pentru plural: *o pereche de sky* („Curentul”, 14. VI. 1933, cf. Ad., 6. VII. 1935); *stație pentru 20 de taxi* (ib.; aici se suprimă și articolul: *tu taxi, am venit cu taxi*, expresii curențe în București în deceniile trecute). În limbajul restaurantelor se pune curent la singular substantivul, nume de aliment, precedat de numeral: *două pîine, trei tort* etc., subînțelegîndu-se *felii* sau *porții de*.

Sînt și cazuri unde pluralul este mult folosit și totuși genitiv-dativul singular se rupe de el: acolo unde se păstrează alternanțele *a/ă, o/oa* și *e/ea*. De exemplu *floarei* (*Aria floarei* din „Carmen”), *moarei* (Ad., 28. XI. 1936), *sărbătoarei, pomanei, culoarei, onoarei*, (Ad., 15. V. 1936), *cearei de parchete* (Ad., 27. X. 1932; de fapt *ceară* nu prea are plural); *erabiei* (Băt. în marș, II, 21).

Fără legătură cu pluralul, găsim o modificare a genitivului la numele feminine terminate la nominativ în *-ca, -ga*: *Rodicăi, Olgăi* etc., sau *Rodichii, Olghii* (*duducăi, duducii*, ȘIO, II, 1, 162) etc. Modificarea se extinde la numele geografice: *Volgăi, Pragăi, Copenhagăi* etc., și chiar la numele comune: *togăi, orgăi* (Sec. 20, 2/64, p. 159). Discuția, fiind legată de genul personal, va fi făcută la sintaxă. Dar de pe acum putem constata și aici o tendință de a reduce materialele la flexiunea nominală. La

aceasta se poate adăuga suprimarea lui *-l* când e articol, generalizată în limba vorbită, și uneori și a lui *-u* care a preluat aceeași funcție, de exemplu *cui foc să* (Vircol, 54). În acest din urmă exemplu intervine, evident, un element afectiv, ca și la suprimarea desinenței de genitiv-dativ în *dracu* pentru *dracului* (Clausanu; P. Trache, *Din mărăcini*, Craiova, fără dată, p. 65; Șez., XIV, 144, bis; Birlea, C., 269). Aceași desinență e suprimată uneori la atributul în genitiv, cf. *calul* pentru *calului* (Șez., XIII, p. 209), *marha domnu nostru*. Acad. Al. Rosetti a văzut aici o apozitie în nominativ (Sec. XVI, 116); cu drept cuvânt acad. Iorgu Iordan respinge această interpretare (ZRPb, LVIII, 1938, p. 372); nu sint însă convins că e vorba de o formulă de genul lui *casa tată-meu* (vezi mai jos, p. 306).

Mult mai grav este alt fapt, anume înlocuirea genitivului articulat, sintetic (articolul fiind pus la urmă), cu cel analitic (articolul proclitic *lui*). Fenomenul este bine cunoscut la numele de persoană masculină (vezi p. 77), care nu mai formează astăzi decât așa genitivul și dativul: *lui Radu*, *lui Toma*. Am simțit ca o greșeală formula *aruncă-mi pe umeri prosopul tăticului* (*O primăc.*, 387), pentru că *tăticu* este o persoană bine determinată și de aceea genitivul este *lui tăticu*.

Aceași formație se introduce însă și la feminin, folosindu-se articolul tot sub forma lui masculină. Nu numai pentru numele străine, care n-aveau cum să fie declinate în românește, de felul lui *Cleo*, *Mimi*, ci și pentru numele românești, ca *Ioana* sau *Maria* și, la drept vorbind, și pentru substantivele comune: *lu(i) mama*, *lu(i) soră-meu*. Formația aceasta a făcut și face desperarea puriștilor, și într-adevăr ea înseamnă o zdruncinare serioasă a morfologiei noastre. Se uită însă că la plural ea a avut loc încă în primul mileniu al erei noastre (*fetelor* are articolul masculin *illorum* în locul celui feminin *illarum*, și nu s-a prăpădit pământul pentru aceasta). Apoi se uită că și la masculin se folosește *lui* pentru substantive comune: *s-o spu* *lui mută*, *dă-i-o lui popă* etc.; familiar nu zice nimeni *casa fratelui meu*, ci numai *casa lu frate-meu*. Acad. Iorgu Iordan mă întreabă (SCL, XVIII, 1967, p. 95) dacă recomand această formulă. Nu are atât de mare importanță dacă o recomand sau nu; important este că ea se dezvoltă, fiind de altfel perfect pe linia generală a evoluției limbii române ca limbă romanică. (Mai mult se va spune la sintaxă.) De adăugat: într-o vreme

în care peste tot sint cataloage, unde se pune înainte numele de familie și unde femeile sint astfel numite obișnuit cu numele de familie de tip masculin, cum să se zică altfel decât *caietul lui Ionescu Maria*, deci *caietul lui Maria*? Și când numele de profesiuni rămân la masculin (vezi p. 258) și se zice *inginerul Ionescu Maria*, *inginerului Ionescu Maria*, ce e de mirare dacă zicem și *lui Maria*? (Vezi și cartea mea *Nume de persoane*, București, 1965, p. 143—144.)

Rămâne acum să ne ocupăm de vocativ, caz care, după cum am văzut, în mod paradoxal se dezvoltă într-o vreme când flexiunea sintactică, în ansamblul ei, este în curs de destrămare⁵. Am văzut mai sus (p. 73) că vocativul la început era fără desinență, dovadă formule ca *fiul meu*, *draga mea*, rămase împietrite pînă azi. Apoi se introduce desinența *-e* la nominativul singular, care poate va fi vegetat în unele cuvinte moștenite din latinește, ca *doamne* (pe care-l găsim în *Dumnezeu*), dar a revenit ca împrumut din slavă. Este frecvent în nume de rudenie (*bărbate*, *cumnate*, *cuscre*, *cumetre*, *nepoate*, *vere*), la nume de ființe apropiate ca existență (*băiete*, *copile*, *cucoane*, *frățioare*, *jupine*, *prietene*, *stăpîne*, *vecine*), la nume de botez, la grade, la titluri etc. (*căpitane*, *împărate*, *sfinte*). În secolul al XVI-lea, pluralul era încă rar (Densusianu, Hdlr., II, 144—145).

Astăzi vocativul în *-e* este învechit, locul lui fiind luat în mare parte de *-ule*, cum o arată exemple ca *domnule* alături de *doamne*. *Băiete* n-a fost încă eliminat de *băiatule*; dar sint foarte numeroase substantive de la care vocativul în *-e* sună rău (*morare*, *crîsmare*, folosite în cîntece, cf. *naiba să te ia*, *crîsmar*, Jarník-Birseanu, D., 388, în DLR, s. *naiba*; *murge*, Sevastos, C., 99, în DLR, s. *murg*), sau chiar de la care această formație este inacceptabilă (nimeni nu va zice *maioare*⁶ sau *pungașe*). Cu atât mai puțin apare la numele de obiecte care numai întîmplător au nevoie de un vocativ: zicem numai *cerule*. (Se păstrează dublete la cele rar folosite? Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 12. Mai curînd ne-am aștepta la contrariu.)

Vocativul în *-e* e rar la monosilabe (în trecut existau forme ca *ome*, înlocuit azi de *omule*); numai monosilabele vechi și

⁵ Vezi *Romania*, LII (1926), p. 499—501; GS, V (1931), p. 178—181; Laura Vasiliu, SG, I, p. 5—23; I. Coteanu, *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 213—216.

⁶ Vezi însă *arhon maiore* la Kotzebue, în DLR, s. *novita*.

mult folosite pînă azi la vocativ păstrează forma în *-e* (*fine*; totuși numai *nașule*; vezi și exemplele de mai sus), celelalte avînd toate, cînd e nevoie, un vocativ în *-ule*: *calule*, *hoțule*, *puile* etc. De la cuvinte ca *bou*, *leu*, nici nu se poate face un vocativ în *-e*. Și la cuvintele mai lungi, vocalivul în *-e* se păstrează dacă accentul este pe antepenultima (*dôctore*, *inspêctore*, *mêștere*, *priêtene*, *șmêchere*), și nu este folosit la cele care ar avea accentul pe penultima (vocativul *senătore* într-o piesă tradusă sună fals: este evident că traducătorul a fost încurcat de originalul american, *senator*; în românește s-ar spune sau *domnule senator*, sau *tovarășe senator*, dar în original cuvîntul era pus în gura unei rude a senatorului; greșit Laura Vasilin, *art. cit.*, p. 11, n. 3, critică forma *profesore*: e de fapt *profêșore*). În general vocativul e rar la neologisme (se zice *doctore*, *amice*, *cetățene*, acesta din urmă fiind orientat după cuvinte vechi formate cu același sufix).

La adjectivele substantivate, vocativul cu *-e* nu se mai folosește (Varlaam mai putea scrie *păcătoase*): zicem *frumosele*, *micule*, *orbule*, *scumpule*, *strîmbule*, articolul servind poate tocmai pentru a marca substantivarea. Ceva mai complicată e situația la adjectivele care însoțesc substantive. Dacă adjectivul e la plural, el nu poate primi desinența. Formula *sfintelor umbre* la Macedonski (în DLR, s. *muri*) constituie o curiozitate. Dacă adjectivul e pus în urmă, de asemenea, în principiu, nu primește desinență, nici la singular (excepție: *domnule dragă* etc., *dragă* constituie o excepție și din punctul de vedere al formației), dar mai adesea nici unul din cele două cuvinte nu o primește (*prietten drag*, *ne cunoaștem de-o viață* este începutul unui cîntec la modă astăzi). Cînd adjectivul e pus înaintea substantivului, acesta din urmă nu poate primi singur desinența: zicem *iubite cititor* (mai de mult se spunea *iubite cititorule*), *stimat tovarășe* sau *stimat tovarăș*, *dragă prietene*, dar nu *stimat tovarășe*, *drag prietene*. Sînt adjective care nici într-un fel nu pot primi desinența: zicem *scumpe domn*, dar cînd am auzit o dată pe cineva spunînd *frumoase domn* am înțeles imediat că nu știa perfect românește (traducea pe germanul *schöner Herr*). Probabil că și aici se evită alternanța *o/oa*.

Dar dacă desinența *-e* este pe cale de a fi eliminată, după cum s-a văzut, nici *-ule* nu este prea ferm instalat în paradigme. El a căpătat în multe formule valoare peiorativă. Putem striga

pe cineva *copile*, dar dacă zicem *copilule*, înțelegem „ești om în vîrstă și te porți ca un copil”. La fel nu se cheamă un profesionist cu vocativul în *-ule*: *birjarule*, *chelnerule*, *lăutarule* s-ar spune cuiva ca să se înțeleagă că, fără a fi îmbrățișat profesiunea, are defectele celor care o practică. Profesioniștii sînt strigați *birjar!* *chelner!* *șofer!* etc., fără nici o desinență: ... *putem porni, vizitiu...* (Coama, 33). La fel la plural, cînd ne adresăm unui grup, zicem *artiști*, *tehnicieni*, *oameni de știință*, *ofițeri* etc., fără desinență (în anii din urmă s-a auzit totuși destul de des *tovarășilor!*). O reclamă publicată acum vreo 30 de ani într-un ziar începea cu *gutoșilor*, *paraliticilor!*; un text în vitrina unui fotograf începea cu *mireselor!* Pentru orice român de azi, acestea sînt formule de batjocură. Înțeleg încurcătura în care s-a găsit traducătorul, avînd să redea în românește titlul unui film străin și fiind silit pînă la urmă să scrie *Drum bun*, *autobuzule!* Vezi și *Bună ziua*, *Luceafăr!* (RL, 19. X. 1967, p. 1, col. 4—6).

Nici măcar la numele de persoană vocativul în *-ule* nu mai e ferm. La numele străine este clar că vocativul în general nu se mai folosește: *Ernest*, *Robert!* Am auzit o dată, acum vreo 40 de ani, forma *Otule* de la *Otto* și încă atunci mi-a părut ridicolă (în cehă, dimpotrivă, numele străine primesc la vocativ desinența specifică). Dar nici numele de botez românești nu se mai folosesc totdeauna sub forma vocativului, de exemplu auzim tot mai des *Nicu!* *Radu!* în loc de *Nicule*, *Radule*, și chiar *Ion!* în loc de *Ioane*; de asemenea *Popescu!* Refrenul de cîntec *Ionel*, *Ionelule* arată că cele două forme mai pot coexista, dar cu adevărat vie nu e decît prima. La numele în *-ă* (*Ghiță*, *Lică*), nici nu există formă de vocativ.

O situație curioasă ne apare și la numele de riuri, folosite în cîntece la vocativ: *Oltule*, *ce curgi la vale*; *Prutule*, *riu blestemat*, dar *Mureș*, *Mureș*, *apă lină* și *Hai Buzău*, *Buzău*. Se vede și aici că monosilabele au alt tratament decît polisilabele.

Un exemplu semnificativ este furnizat de cuvîntul *domn*. Afară de forma *doamne*, arhaism folosit numai pentru *Dumnezeu*, a apărut *domnule*. În trecut se spunea *domnule căpitane*, apoi *domnule căpitan*, acum și *domnu căpitan*, iar mai obișnuit, *don căpitan* (de remarcat că scurtarea, obișnuită și la nominativ, are loc numai înainte de consoană, deci *don doctor*, dar nu înainte de vocală: *don avocat* sau *don inginer* nu s-a zis niciodată; de asemenea trebuie notat că forma *don* se folosește numai pentru

superiori, deci *don plutonier*, dar nu *don jandar*, cum din ignoranța autorului a apărut într-un cîntec de acum vreo 30 de ani, nici *don ziarist*, cum s-a scris o dată în „Dreptatea”, vezi, „Lumea” 28. IV. 1946). Formula tradițională, *domnule*, este astăzi simțită ca amenințătoare, pe cînd cea scurtată, *domnu!* e mai familiară, dar în același timp mai amabilă. La plural, un vocativ *domni* este imposibil (pentru că ar fi monosilabic).

De fapt, în general, pentru a exprima conținutul vocativului, ne servim tot mai mult de intonație în vorbire (*Fă't frumos, o'm bun*, cf. BL., VIII, 1940, p. 239; Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 23) și de virgulă în scris. Apare acum la plural, în locul vocativului, nominativul articulat: *băieții și fetele, dați virtos*, Al. Procopovici, DR, X, 1941, p. 22; *hai, băieții*, „Rebus”, 20. II. 1960, p. 15; *hai, copiii*, Mag., 13. I. 1962, p. 7, col. 4; *bravo, rugbiștii*, „Munca”, 7. VI. 1960, p. 3, col. 6—7. Așa se spune în limbajul sportiv și probabil și în altele. Într-un magazin pe care-l frecventez, vinzătoarele îl strigă pe responsabil *șefu!* De asemenea am auzit strigînd *casiera!*

La feminin, vocativul încă din latinește era egal cu nominativul (după scurtarea lui *-a* de la nominativ), apoi apare desinența *-o*, împrumutată din slavă. Aceasta este simțită ca articol, paralel cu *-ule* (dinainte *o* era femininul lui *îl*), pe de o parte pentru că corespunde lui *a* de la nominativ (*Maria/Mario*, numele feminine fiind totdeauna articulate), pe de altă parte pentru că *-o* este socotit paralel cu *-ule*, iar *-ă* cu *e*. Desinența *-o* n-a reușit să înlocuiască pe *-ă* de la numele foarte mult folosite la vocativ, astfel se spune *fetițo*, *hoățo*, dar numai *mamă*, *mătușă*, *soră* (*soro* este recent și are alt sens⁷). La numele de persoane mai vechi se folosesc amîndouă formele (*Ioano*, *Ioană*; despre cele noi, vezi ceva mai jos). *Țață*, care este desigur relativ recent, are vocativul *țato*, dar alături de un nume, nu (*țață Mario*). În schimb formele cu *-o* au pătruns la masculinul în *-a*, unde adevărul este că nu sînt prea folosite, înseși numele de acest fel fiind din ce în ce mai puțin folosite: *Tomo*, *Opreo* (și uneori *badeo*). Ca și masculinele cu *-ule*, adjectivele substantivate se folosesc cu *-o*: *cîrno*, *nesuferito*; alături de substantiv, adjectivele se folosesc fără *-o* (*scumpo*, dar *scumpă soră*, *stimată tovarășă*). Ca și masculinele cu *-ule*, femininele cu *-o* au devenit deprecia-

tive: *taci*, *mireasă*, nu mai *plînge* se cîntă unei mirese, dar *mireaso* se spune unei fete care face fașoane ca o mireasă; la fel *soacro* se spune unei femei cicălitoare, indiferent dacă are sau nu copii căsătoriți. *Nevasto* („Flacăra” din Piatra-Neamț, 30. XII. 1957, p. 4, col. 2) se datorește evident unei erori (*nevestico* s-ar putea spune). Astăzi se folosește tot mai mult forma de nominativ, iar la cuvinte ca *doamnă*, *tovarășă*, cea articulată: *doamna Popescu!* *tovarășa doctor*. De asemenea numele de persoană de origine occidentală se folosesc la nominativ: *Simona*, nu *Simono*. Pentru *domnu*, *doamna* etc., vezi Luiza Seche, LR, XIV (1965), p. 159—161.

Aglutinarea articolului feminin face progrese: *clasa patra* (C. Petrescu, A., 449, după DLR, s. *onomastică*); *sistem unificat de achitarea pensilor*, RL, 13. I. 1962, p. 1, col. 5; *cabinet medical de îndreptarea nasurilor diformate*, „Tempo”, 28. VII. 1939; *bazin de încălzirea apei*, „Tempo”, 11. VII. 1939; *legea de accelerarea...*, *de urmărirea...* etc. au devenit formule banale. Mai rar se scrie cu *a* despărțit. Se simte în continuare tendința care a dus la constituirea articolului postpus.

Pentru modificări în folosirea articolului, vezi sintaxa. Despre numeral n-am mai avut nimic de spus.

PRONUMELE

Pronumele personal încearcă o oarecare complicație, prin dezvoltarea pronumelui de politețe. Pe de o parte formula de persoană a 2-a, *dumneata*, cu verbul la singular (vezi încă la Grigore Alexandrescu, 216, *Înălțimea ta ești...*), este tot mai mult înlocuită cu alta de același tip, *dumneavoastră*, dar cu verbul totdeauna la plural, ceea ce antrenează pluralul și la formele vechi (*vă rog* etc.). *Dumneata* încetează de a fi politicos. Pe de altă parte apare o formă scurtată, *mata*, intim și afectuos, totuși respectuos. În sudul țării, unde această formă a apărut mai tîrziu, n-a fost în general analizată în părțile ei componente, ceea ce a dus la construcții greșite ca *matale cine ești* sau *fratele mata* (dar forma nedeclinabilă *mata* și chiar *dumneata* e atestată și în Moldova, vezi I. Morărescu, *Arhiva*, Iași, XLIII, 1936,

⁷ Al. Graur, *Puncte de vedere asupra elementelor slave din limba română*, București, 1947, p. 5.

p. 220—224). Astăzi e considerat neliterar. Amintesc în treacăt și de diminutivul *mătăluță*.

În schimb în sud se răspindește, ca pronume de politețe, *dînsul*, folosit acum la toate cazurile, deși limba literară continuă să admită numai acuzativul cu prepoziție. În Moldova, *dînsul* se poate folosi și pentru obiecte. După modelul persoanei a 2-a, care cunoaște trei grade de politețe (*tu*, *d-ta* și *dv.*), s-a introdus și la a 3-a un grad intermediar între *el* și *dumnealui*, anume *dînsul* (Al. Niculescu și Al. Roceric, SCL, VIII, 1957, p. 315—340). Rămîne de văzut dacă se va menține.

În ultimele decenii se răspindește tot mai mult *i* proletic la cazurile oblice. În trecut el apărea numai după consoană, dar astăzi se scrie adesea *nu îl vād (acțiunea „de poliție” pe care guvernul din Tokio își o propune, „Tempo”, 28. VII. 1939).*

La dativul plural, cînd urmează alt pronume, *ne* și *ve (vă)* s-au schimbat în *ni*, *vi* (încă o complicație). N. Iorga scria și *ni trebuie* (nu însă și *vi trebuie*), dar n-a fost urmat în această privință; în schimb s-a răspîndit întrucîtva *vi-am spus*, *vi-a plăcut*, poate pentru a se evita confuzia cu acuzativul. Astăzi și această formulă este pe cale de a fi eliminată. Regional circulă și *vă foame* (pentru *vă e foame*), *nu vă rușine*, poate după *le foame din le e foame*. Nici această întorsătură nu prinde.

Dativul posesiv, care altădată era foarte mult utilizat, (*capu-mi pusti*, mai sus, p. 69; vezi Finuța Asan, SG, II, 135—139; și la alte persoane, *leafa-le*, *casa-vă*, vezi Densusianu, Hdrl., II, 186), nu se mai folosește decît la singular, caracterizînd stilul poetic și încă de nuanță mai arhaizantă. Din cauza tonului pretențios al unor publiciști, revine întrucîtva în uzaj: *viața-i furtunoasă*, *mîna-i albă*. Puțini îndrăznesc însă să-l folosească fără atribut (*este o pată pe haina-ți?*!), așa cum regional și rustic se mai întilnește (*de capu-ți*).

Se constată deci că pronumele personal continuă să fie nerăgulate și complicat, unele încercări de simplificare fiind contrabalansate de noi complicații.

Despre pronumele reflexiv va fi vorba numai la sintaxă.

În ce privește pronumele posesiv, întilnim unele încercări de regularizare prin analogie. Astfel la persoana a 2-a, forma de plural:

tale, Doine, 149; *tele*, Șez., XIV, 14; 145; 146; 176; Șez., XV, 88; Vissarion, M., 164; Codin, NL, 100; 126; 128; Doine, 6; 75;

115; Cătană, B., 98; *tele*, Vircol, 14; 68; *tăle*, id., 14; 37; 82; *tale* rimează cu *mele* la Birlea, C., 163.

Este vorba, bineînțeles, de influența persoanei întii, dar nu e de crezut că noua formă se va impune.

Formele scurtate, *-tu*, *-ta*, *-su*, *-sa* sînt arhaice și au devenit caracteristice pentru stilul familiar. Nu apar decît în imbinările tradiționale cu nume de rudenie: *ta(tă)-su*, *tăline-tu*, vulgar *tac-tu*, (*ma*)*mă-sa*, *maică-sa*, *mînc-ta*, *fii-su*, *fii-sa*, *frate-tu*, *soră-ta* (*soru-ta*), *noru-ta*, *gînere-tu*, apoi cu alte cîteva cuvinte: *stăpînă-tu*, *bărbată-tu*, *nevestă-ta*. Pușcariu scria *soție-mea*, *prietenă-su* și e posibil ca în Transilvania să se zică așa, dar în restul țării formulele acestea nu sînt admise. O dovadă a vechimii formelor scurtate este faptul că nu admit articolul, deoarece cînd s-au sudat nu exista încă articol. Cîteodată vorbitorii le iau drept articulate și astfel apar formule ca *măsa băiatului*, Codin, NL, 38; *mă-sa țiganului*, id., ib., 172. Am auzit și *frasu lui* și chiar pluralul *fisele* (de la *fie-sa*), vezi mai sus, p. 70. În stilul înalt sînt toate evitate.

Pronumele demonstrativ: *acesta*, *aceasta* sînt caracteristice stilului livresc, în limbajul popular se spune *ăsta*, *asta*, sau *aista*, *aiasta*, iar formele de depărtare, *acela*, *aceea*, sînt de asemenea livești în sud, unde se spune *ăla*, *aia*, pe cînd în nord, cu diferite detalii de fonetică regională, se folosesc *acela*, *aceea*. Au devenit însă toate pretențioase. *Acel* apare în locul lui *cel*, de exemplu în lozinca *jos acei ce vor război; să cînt... acelor ce trec* („Tangoul nopții”); *acei care se ocupă cu...*, „Munca”, 19. II. 1957, p. 3, col. 2. *Acesta*¹, la rîndul lui, este foarte răspîndit în locul personalului *el*:

...cînd premierul australian Harold Holt și-a luat rămas bun de la gazdele sale americane, cu care avusese convorbiri la nivel înalt, nici un observator politic din capitala Statelor Unite nu-și inchipuia că acesta... va fi din nou oaspetele Washingtonului (RL, 26. VII. 1966, p. 4, col. 4—5).

Imediat ce oratorul s-a apucat de citit, o ploaie de ouă și legume stricate s-a abătut asupra lui. Nici cei 300 de neofasciști pe care acesta i-a adus, ca să-l „susțină” n-au fost în stare să-l ocrotească (Set., 23. V. 1956, p. 4, col. 6).

¹ Vezi și formula, fals distinsă, *măi, acesta*, în loc de *tovarășe, domnule, omule* etc.

La început, o bună bucată de timp, a fost o adevărată umbră a tovarăşului în seama căruia fusese dat. Plecau împreună, veneau împreună, scriau împreună. Mai bine zis Mircea privea cum acesta scria (PN, 2/1956, p. 29).

Organizația sindicală... a fost de acord... Membrii acestui comitet... „Munca“, 19. II. 1957, p. 3, col. 3. Remarcă că n-a fost vorba mai înainte de nici un comitet.

...lucra pe la ei și câștiga ceva bani pe care îi cheltuia împreună cu aceștia („Munca“, 22. II. 1957, p. 2, col. 7).

Avind în vedere că acesta desemnează un obiect apropiat, se obișnuiește să țină locul unui substantiv exprimat puțin mai înainte, în orice caz al ultimului substantiv cu care se poate acorda în gen. De aceea, în exemplul precedent, *aceștia* ar trebui să se refere la *bani*. La fel în exemplul următor, *aceștia* ar trebui să se refere la *membrii*:

Membrii de sindicat sint rugați să vină cu sugestii pentru reușita acestora (de fapt, a unor manifestări) („Munca“, 22. II. 1957, p. 2, col. 7).

Hotărârile comisiilor pentru soluționarea litigiilor de muncă pot fi revizuite de către acestea (Bul. of. nr. 20 din 24. VII. 1956, p. 143, col. 2). De *litigii*, de *comisii*, sau de *hotărâri*?

...scandalul... între Gorbenko și Pcelintev; Gorbenko fusese cit pe aci să-l dea afară din birou pe acesta din urmă (Oam. la vol., p. 175). Acesta din urmă n-ar putea fi decît Gorbenko, care, deci, s-ar fi dat afară pe el însuși.

Se duse la Mihail Ivanovici să bea ceaiul, dar nu izbuti să stea de vorbă cu acesta (cu ceaiul?) *la samovar* (E. I. Panfiorov, *Bruski*, vol. II, 1953, p. 580).

Banu venise acasă foarte beat și căzuse lângă ușă. Moș Strihan a încercat să-l ajute, dar acesta [=Banu]... l-a bușit la pămînt (Sct., 4. X. 1967, p. 2, col. 5).

Alte exemple am dat în PN, II, 1, p. 11—12.

În exemplul următor, *aceasta* se referă nu la un substantiv, ci la pronumele în acuzativ o:

— *Așa-i că cine bea apă din Vlașca nu mai pleacă de aici? o întreabă, uneori, în glumă, soțul. La care aceasta dă din umeri, zimbînd* (Sct., 26. IV. 1959, p. 2, col. 2).

După cum se vede, *acesta* ia peste tot locul lui *el*. Poate pentru variație? Nu, căci se găsesc și exemple de felul următor:

Nici măcar unul din cei șase tovarăși care i-au analizat atitudinea n-a bănuit — atunci cînd cu o față pocăită acesta și-a pus semnătura, că acesta semnează cu fățarnicie (Sct., 3. X. 1957, p. 2, col. 1).

Găsim, ce e drept rar, și pe *el*, folosit în loc de *acesta*:

Așa-l critică pe Helmholtz un materialist. El respinge... (V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 18, Ed. Politică, 1963, p. 244.)

Se poate înțelege că subiectul lui *respinge* este *Helmholtz*.

Alt, adjectiv demonstrativ, devine un *alt* (astăzi mai toți intelectualii zic așa; vezi și un *alt cal*, Teodorescu PP, 146), ceea ce s-ar putea explica; dar, desigur după modelul lui, se zice din ce în ce mai mult un *altul*, deși, pentru vorbitorul de azi, avem aici și articolul postpus (indiferent dacă analiza este sau nu justă din punct de vedere istoric, vezi p. 71). Nu e sigur că avem o influență străină.

Trecind la pronumele relativ, constatăm o tendință marcată a lui *care* de a deveni invariabil (și în alte limbi pronumele relativ a devenit invariabil, de exemplu în grecește, unde *pu* este singura formă întrebuințată în orice construcție). În limba veche se foloseau forme multiple: *care* sg., *cari* pl., apoi forme articulate specializate pe genuri: *carele*, *carii* la masculin, *careia*, *carele* la feminin. Astăzi se mai folosește de puține persoane pluralul *cari*, imensa majoritate a vorbitorilor păstrează forma unică, pentru toate numerele, genurile și cazurile, *care*. Popular și prepozițiile sînt deplasate din fața lui *care*: *Mîndruța mea*, *Care m-am iubit cu ea*. Numai *oarecare* se mai folosește la plural, *oarecari*.

Cealaltă formă de relativ, *ce*, s-a învechit și a rămas consemnată numai în formații fixe ca *cel ce* (mai puțin *fie ce*), *tot ce* etc. În stilul pretențios al unor publiciști, *ce* este din nou folosit, pentru că dă impresia de distins. (Vezi Maria Iliescu, SG, I, 25—35.)

Pronumele de întărire, *însumi*, a încetat de a se mai folosi singur, trebuind să fie totdeauna însoțit de un pronume personal sau de un substantiv. Și el tinde să devină invariabil, deși nu este clar deocamdată care formă va rămîne, căci unii zic *ea însuși*, iar alții *el însăși*. În orice caz, persoana întîi se folosește rar (se aude adesea *cu însăși*), iar a doua aproape niciodată. În stilul

familiar, *insumi* este cu totul eliminat, fiind înlocuit cu adverbele *chiar*, *singur*.

Puține cuvinte sînt necesare pentru particula *-a* adăugată la pronume și la unele adjective apropiate de pronume: *acest-a* etc., *cărui-a*, *unor-a*, *multor-a*, *tuturor-a* etc. Oricare ar fi originea lui (vezi p. 71 și p. 79), acest *-a* s-a făcut util prin diferențierea valorii de substantiv față de cea de adjectiv: *ai multora ochi* este mai clar decît ar fi fost *ai multor ochi* (vezi și *fraților*, vocativ, Birlea, B., 9, bis).

Încheind, constatăm și la pronume o tendință spre simplificare, spre reducerea flexiunii, dar această tendință acționează aici mult mai încet decît la substantive. Pe de altă parte, prețiozitatea își face drum aici mai mult decît oriunde și redă viață unor formații sortite morții. Nu mă indoiesc că, într-un ritm foarte încet, tendința spre simplificare va fi adusă la îndeplinire.

VERBUL

După cum s-a arătat la începutul morfologiei, indo-europeana primitivă a fost, după toate probabilitățile, o limbă fără flexiune, totul se exprima prin mijloace lexicale. Pentru a exprima viitorul sau trecutul, se adăuga un cuvînt care însemna, de exemplu, „vreau” sau „terminat”, așa cum în chineza de astăzi, față de *lai* „a veni”, găsim viitorul *iao lai*, literalmente „a voi a veni”, sau perfectul *lai la*, literalmente „a veni a isprăvi”. Au apărut apoi formații supletive: o rădăcină exprima o acțiune numai la prezent, iar pentru trecut se folosea altă rădăcină. Urme ale acestei situații mai găsim în latinește: *sum* „sînt”, *fui* „am fost” (după cum se vede, verbul acesta a rămas supletiv pînă în limba noastră de azi); *fio* „devin”, *factus sum* „am devenit”; *fero* „port”, *tuli* „am purtat”. În greacă se găsesc mult mai multe exemple și adesea ele au corespondent în alte limbi indo-europene, de exemplu *oida* „știu” este o temă de perfect, la fel cu paralelele sale din vechea slavă, *vědē*, și din germană, *weiss*. Aceasta demonstrează că nu e vorba de un accident într-una din limbile cunoscute de noi, ci de o stare de fapte în limba primitivă comună.

PERIOADA LATINĂ

În latinește se păstrează multe verbe defecte, care nu au toate temele. Numai perfect au *coepe*, *memini*, *noui*, *odi* (ultimele trei au cîpătat valoare de prezent, pentru că exprimă un rezultat obținut, care durează). Fără participiu: de conjugarea a II-a, *careo*, *carui*; *iaceo*, *iacui*; *luceo*, *luxi*; *parco*, *parui*; de conjugarea a III-a, *disco*, *didici*; *existo*, *existi*; *fugio*, *fūgi*; *linquo*, *liqui*; *patesco*, *patui*; *posco*, *poposci* și multe altele. Fără perfect: *frendo*, *turgeo*, *uerro*. Sau se întrebuițau verbe din alte rădăcini, sau nu se exprima unul din timpuri.

Primele desinențe sînt atematiche, adică se atașează direct la rădăcină, fără intercalarea unei vocale caracteristice a conjugării: *fer-t*, pers. 3 prez.; *fer-re*, infinitiv. În aceste condiții formele flexionare erau supuse la multe diferențieri, din cauza modificărilor produse la întîlnirea mai multor consoane.

A apărut apoi conjugarea tematică, prin introducerea între rădăcină și desinență a unei vocale tematice, tipice pentru fiecare dintre conjugări: *dic-i-t*, pers. 3 prez., *dic-e-re*, infinitivul. Se constată un început de sistematizare: apare corelația între o temă a prezentului și una a aoristului (în latinește găsim prezent și perfect). Se marchează cele două teme prin reduplicare, adică prin repetarea la început a consoanei inițiale, urmate de *i* la prezent (lat. *gi-gno*, *si-sto*; în alte cazuri reduplicarea nu mai apare clar, de exemplu în *sido* < **si-s(e)d-*, în *sero* din **si-so*; în grecește, verbele cu reduplicare la prezent sînt mult mai numeroase decît în latinește) și de *e* la perfect (lat. *ce-cini* de la *cano*, *fe-felli* de la *fallo*, *pe-perci* de la *parco*, *te-tigi* de la *tango*; în multe cazuri vocala reduplicării a fost asimilată de vocala din rădăcină, de exemplu *mo-mordi* de la *mordeo*, *pu-pugi* de la *pungo*, *tu-tudi* de la *tundo*); și aici găsim în grecește exemple mult mai numeroase. Pentru formarea prezentului se folosește infixul nazal, adică se introduce o consoană nazală (*n* sau, cînd urmează o consoană labială, *m*), în mijlocul rădăcinii (în latinește, prez. *fra-n-go*, perf. *fregi*; prez. *li-n-quo*, perf. *liqui*; prez. *pu-n-go*, perf. *pupugi*; prez. *ru-m-po*, perf. *rupi* etc.). Cu timpul, formația nu mai este înțeleasă și infixul nazal pătrunde prin analogie la perfect (*fi-n-go*, *fi-n-xi*, part. *fictus*; *pi-n-go*, *pi-n-xi*, part. *pictus*; *stri-n-go*, *stri-n-xi*, part. *strictus*), apoi și la participiu (*iango*, *iunxi*, *iunctum*, dar substantivul *iugum*; *plango*,

planxi, planctum, dar substantivul e *plaga*). Constatăm că în românește, într-un caz, a fost mai tare forma fără infix: *a rupe* (pe cînd în franțuzește *rompre* a păstrat infixul); în schimb *strictus* a devenit în românește *strîmt*, prin urmare infixul a pătruns și la participiu.

Apar alternanțele vocalice: diferențierea dintre teme se face prin modificarea vocalei (lat. prez. *agit*, perf. *ēgit*; prez. *capit*, perf. *cēpit*; prez. *frangit*, perf. *frēgit*; prez. *mouet*, perf. *mōuit*; prez. *rumpit*, perf. *rūpit*; prez. *uenit*, perf. *uēnit*; prez. *uincit*, perf. *uicit*; în latinește au rămas puține exemple; și în slavă întîlnim puține cazuri, ca rus. *brosai', vybrasycat'*, pe cînd în greacă și în limbile germanice formațiile acestea au rămas foarte numeroase: gr. prez. *leipo*, aor. *e-lipon*, perf. cu reduplicare *le-loipa*; germ. *singen, sang, gesungen*).

Se folosesc, în sfîrșit, sufixe pentru a diferenția temele verbului. La prezent apare sufixul *-sko* (lat. *cre-sco*, perf. *cre-ui*; *no-sco*, perf. *no-ui*; *pa-sco*, perf. *pa-ui*). Mai tîrziu acest sufix se extinde la perfect și la participiu, ca și infixul nazal (*po-sco*, perf. *po-po-sci*; vezi în românește perfectul *creșcui*, participiul *păscut*). Cu un sufix *-e-* se formează ceea ce are să devină conjugarea a II-a: *cand-e-o*, *luc-e-o*, *mou-e-o*. Cu un sufix *-i-* se formează prezentul unei serii de verbe dintre cele mai folosite, cum sînt *cap-i-o*, *fac-i-o*, *fug-i-o*, *rap-i-o* etc. Nici *-e-* nici *-i-* nu apar în principiu în tema perfectului și a participiului. Și alte sufixe s-au mai folosit pentru formarea prezentului.

Pentru formarea aoristului s-a folosit sufixul *-s-* (în latinește, aoristul a fost incorporat la perfect: *dico*, *dic-s-i*, scris *dixi*; *plango*, *planc-s-i*, scris *planxi*; *rego*, *rex-i*; *tego*, *tex-i*; *traho* < **tragh-*, *trax-i* etc.). Mai mare succes a avut sufixul *-u-*, pentru care există un singur verb latin cu paralelă în altă limbă: lat. *no-u-i*, sanskrit *ja-jñau*. Se formează în latinește două variante: *u* după consoană, *w* (scris tot *u*) după vocală (*gem-u-i*, *hab-u-i*, *iac-u-i*, *mon-u-i*, *net-u-i*, cu *u* vocalic; *cre-u-i*, *dele-u-i*, *fle-u-i*, *na-u-i*, *ple-u-i*, *tri-u-i* cu *u* consonantic).

N-aș ști să spun dacă infixul nazal a apărut înaintea alternanțelor sau invers; în orice caz, ambele procedee au devenit neproductive. Reduplicarea și mai ales sufixele sînt sigur mai noi, totuși atît reduplicarea, cît și sufixele de formare a prezentului, cu excepția lui *-e-* și *-i-*, deveniseră neproductive în momentul cînd au fost scrise textele latinești pe care le avem

la dispoziție, și nici *-s-* nu se mai folosea pentru formarea perfectului. Vom vedea îndată soarta lui *-e-* și *-i-* la prezent și a lui *-u-* la perfect.

Ceea ce numim participiu perfect era la început un adjectiv verbal, fără legătură strictă cu flexiunea verbului. Nu era nici activ, nici pasiv, ci pur și simplu adjectiv. În latinește găsim încă exemple fără valoare pasivă: *cenatus* „care a cinat”, *pransus* „care a prînzat”, *potus* „care a băut”. Treptat devine participiu pasiv, deși pînă astăzi în românește mai găsim exemple fără valoare pasivă: *om citit*, *umblat*; *sînt mîncat*, *băut* (se mai formează și azi: *numărul trupelor capitulate*, „Tempo”, 11. VI. 1940, și „Victoria”, 1. III. 1945). Incorporat în paradigma verbului, participiul constituie a treia temă, astfel că de aici înainte un verb latin este definit prin trei teme: infinitiv (prezent), perfect și participiu (*dicere*, *dixi*, *dictus*; pers. întîi a prezentului indicativ nu e concludentă pentru a defini conjugarea: *dic-o* e de conjugarea a III-a, *cant-o* de I-a). Legătura devine atît de strînsă, încît se poate forma o paradigmă verbală pornindu-se de la participiu, de exemplu de la participiul *delibutus* s-a format verbul *delibuo*, *delibuerē*, *delibui*. Mai pomenesc în sfîrșit că participiile în *-tus* cunosc o variantă în *-sus*, din cauză că *d* (sau *t*) + *t* devine în latinește *ss* (simplificat în *s* atunci cînd preceda o consoană sau o vocală lungă); deci acolo unde tema se termina în *-d-* sau *-t-*, vom găsi participiul în *-s-* (*mitto*, *mīssus*; *uideo*, *uīsus*; *prehendo*, *prehensus*).

Se formează tipuri de conjugare mai mult sau mai puțin regulate. Cea mai veche și cea mai puțin sistematică este cea pe care noi o numim a III-a. Se cuprind aici verbe atematiece, radicale și cu sufixe. Nu se atașează de verbele acestei conjugări o valoare specială, așa cum vom vedea că se întîmplă cu cele de a II-a, al căror prezent se formează cu sufixul *-e-* (perfectul și participiul sînt de diferite tipuri); acestea sînt verbe de stare (*ardeo*, *carceo*, *egeō*, *iaceo*, *luceo*, *pateo*, *sileo* etc.), cauzative sau factitive (*doceo*, *impleo*, *moneo*, *noceo*, *terreo*, *torqueo*, *torreo*). Că sufixului *-e-* i s-a atribuit o valoare, se vede după perechile de verbe de conjugarea a III-a și a II-a, dintre care cel dintîi provoacă acțiunea celui de-al doilea: *disco* „învăț (predau)”, *doceo* „învăț (primesc lecții)”; *iacio* „arunc”, *iaceo* „zac (după ce am fost aruncat)”; *pendo* „atîrn (pun în cui)”, *pendeo* „atîrn (stau atîrnat)”; *sido* „așez”, *sedeo* „șed”. Atît conjugarea a II-a (a cărei valoare specială

n-a mai fost simțită), cit și a III-a au devenit încă din antichitate neproductive, deși resturi ale lor se mai întâlnesc și azi în limbile romanice.

Se formează apoi conjugarea I, conținând în special denominative de la teme nominale în -a (declinarea I). Sufixul a fost *y*: de la *planta*, verbul **plantayo*, devenit apoi *planto*; tot așa de la *corona*, *corono*, de la *pugna*, *pugno*, de la *porta*, *porto* etc. De asemenea declinarea I cuprinde denominative de la adjective care au masculinul și neutru cu -o-, dar femininul cu -a-; *aequus*, *aequo*; *caecus*, *caeco*; *firmus*, *firmitas* etc. Paralel cu aceste verbe, care par formate de la teme în -o-, se formează altele derivate efectiv de la teme în -o- (*dono*, de la *donum*; *regno* de la *regnum* etc.), apoi și de la teme în -u- (vezi p. 175). Se introduc apoi în conjugarea I verbe iterative, formate de la verbe de alte conjugări, ca *prenso* de la *prehendo*, *dicto* și *dictito* de la *dico* etc. Perfectul și participiul verbelor citate este regulat în -a-ui și -a-tus, astfel că e suficient să cunoști una dintre teme pentru ca să le poți construi singur pe celelalte. Progresul realizat astfel în ce privește organizarea și sistematizarea sare în ochi.

Totuși pe lângă verbele de felul celor citate, se introduc la conjugarea I și unele vechi, radicale, atematice, ca *do*, *flo*, *for*, *no*, *sto*, dintre care unele au perfectul neregulat (de exemplu *do*, *dedi*; *sto*, *steti*, care au lăsat urme pînă azi în românește), apoi și altele, cu perfectul și participiul neregulat: *cubo*, *cubui*, *cubitus*; *domo*, *domui*, *domitus*; *iuvo*, *iuiui*, *iutus*; *lauro*, *laui*, *lautus*; *sono* (*sonis*), *sonui*, *sonitus*; *ueto*, *uetui*, *uetitus*. Se vede ușor că acestea au aparținut unor formații mai vechi și că au fost treptat atrase parțial la norma mai puternică a conjugării I.

După modelul conjugării I, se construiește a IV-a, cuprinzând denominative de la temele nominale în -i: *finio* de la *finis* (sufixul este și aici -y-, forma mai veche a verbului fiind **finiyo*; pentru sufix, vezi rus. *dremi'u*, paralel cu latinul *dormio*), *erudio* de la *rudis*, apoi și de la imparisilabice de declinarea a III-a, ca *custodio* de la *custos*, *sortior* de la *sors* etc. Și aici se încorporează cu timpul verbe mai vechi, prezentînd nereguli: unele au participiul neregulat, de exemplu *sepelio*, *sepeliui*, dar *sepultus*; altele au și perfectul neregulat, de exemplu *salio*, *salui*, *saltus*; *uenio*, *ueni*, *uentus*. Altele iarăși au adoptat perfectul și supinul de la conjugarea a IV-a, păstrînd însă prezentul de conjugarea a III-a: *laccio*, *laccioiui*, *laccioitus*; *peto*, *petiui*, *petitus*; *quaero*,

quaesiui, *quaesitus* etc. Cu timpul vechile verbe în -io de conjugarea a III-a, ca *fugio*, intră, total sau parțial, la conjugarea a IV-a.

S-a încercat și formarea unei conjugări în -uo, pornindu-se de la perfectul în -ui și participiul în -utus (vezi mai sus exemplul lui *delibuo*). Verbe mai vechi, care au putut servi de model, sînt *ruo*, *ruui*, *rutus* (?!), *suo*, *sui*, *sutus*. Apoi se formează *acu* de la *acus*; *battuo*, *minuo*, *statuo*, *tribuo* etc. Aproape toate au dispărut în decursul timpului, dacă nu s-au reorganizat după alte modele. Uneori *u* a dispărut la prezent (*battuo* > *batto*, înfin. *battere* în loc de *battuere*, cf. rom. *bat*, *batere*). Baza acestor verbe erau substantivele de declinarea a IV-a (*acus*, *tribus*, *status* etc.), care nici ele nu s-au menținut.

Avantajul conjugărilor I și IV, care au prosperat în continuare, era că formau un sistem încheiat, cu forme solidare între ele, cu mărci clare și ușor de manevrat.

Procesul de sistematizare s-a continuat în tot timpul latinității, eliminîndu-se treptat formele aberante. Conjugarea a II-a și a III-a erau ambele neproductive, totuși a III-a, care era cea mai veche, o învinge pe a II-a, răpîndu-i multe dintre unități, probabil din cauză că valoarea lexicală a sufixului -e- nu mai era simțită. Nu e de mirare că formațiile cu prefixe arată mai des trecerea de la a II-a la a III-a, dacă ne gîndim că formele simple sînt mai vechi, iar cele cu prefix mai noi.

Iată situația verbelor latinești de conjugarea a II-a care, complet sau parțial, trec la a III-a: *arceo*, *caueo*, *lateo* (numai în forma substantivului *latēbrae*), *lugeo*, *mereo* (dar cf. și substantivul derivat *merētrix*), prezintă forme răzlețe; *augeo*, *mulgeo*, *rideo*, de asemenea prezintă forme răzlețe, dar sînt atestate ca verbe de conjugarea a III-a în limbile romanice; *candeo* are forme prefixate sub forma -*cendo*; flexiune completă de conjugarea a III-a au căpătat *claudio* „a șchiopăta”, *clueo*, *ferueo* (după Ernout-Meillet, acesta ar fi mai vechi în forma de conjugarea a III-a, dar limbile romanice au păstrat forma *feruo*, cf. rom. *fierbe*), *sorbeo* (dar în limbile romanice se păstrează forme de a II-a și de a IV-a); la fel cu flexiune de a III-a, atestată și de limbile romanice, *misceo*, *mordeo* (numai romanice), *spondeo* (cf. rom. *răspunde*), *tergeo*, *tondeo*, *torqueo*.

Cazul invers se prezintă mult mai rar: cu forme răzlețe de conjugarea a II-a, *consulo*, *frendo* (dar il. *frendire*), *mergo* (dar în

limbile romanice *mergo*), *plaudo*; cu flexiune completă de a II-a, *excello*, *fulgo*, *olo* (formă arhaică, apoi numai *oleo* și în limbile romanice), *strido* (poate totuși mai vechi decât *strideo*), *tuor*, *unguo* (dar în limbile romanice *ungo*). Caz dubios: *cio*, *cieo*. De remarcat că formele de conjugarea a II-a sînt foarte rare în limbile romanice. Totuși găsim aici rom. *cădea*, *încăpea* provenite de la conjugarea a III-a (adaug pe *putea*, verb care în latinește nu aparținea nici unei conjugări).

Mai interesant este faptul că găsim treceri de la conjugarea a III-a la I-a. Unele aveau deja prezentul de I-a, dar perfectul de a III-a: *cubui* > *cubau*, *domui* > *domau*, *necui* > *necau* (relația ar fi inversă după Ernout-Meillet), *plicui* > *plicau*, *secui* > *secau*, *uacui* > *uacau*; la altele atît perfectul, cit și participiul erau de a III-a și în limbile romanice trec la I-a: *iui*, *iutus* > *iui*, *iuius*; *uetui*, *uetitus* > *uetau*, *uetatus*. Altele, în sfîrșit, aveau flexiune completă de a III-a și au căpătat una completă de I-a: *crepis*, *crepui*, *crepuit* > *crepas* și, romanic, *crepauit*, *crepat*; *lauis*, *laui*, *lautus* > *lauas*, *lauau*, *lauatus*; *pinser* > *pinsare*; *sonis*, *sonui*, *sonitus* > *sonas*, *sonau* și, romanic, *sonatus*. Apoi, cu prefix, *spernere* dar *aspernari*, *sternere* dar *consternare*. De remarcat că toate formele de conjugarea I (minus *aspernari* și *consternare*) se păstrează în limbile romanice. De la conjugarea a II-a la I-a a trecut numai *densere* > *densare* (dar poate fi denominativ nou de la *densus*).

De la conjugarea a III-a la a IV-a, în afara tipului *cupio*, *fugio*, *rapio*, de care a fost vorba mai sus, și de tipul *laceo*, *peto*, *quaero*, de care de asemenea a fost vorba mai sus (exemple și amănunte în plus se găsesc în SLG, 41—62), mai găsim exemple de participii refăcute: *sepelio*, *sepultus* > *sepelitus*; *uenio*, *uentus* > romanic *uenitus*.

Mai complicată este situația trecerii de la conjugarea a II-a la a IV-a: găsim rare forme ca *florio* pentru *floreo*, *studiri* pentru *studere*, de la puține verbe, dar în general atestate și în limbile romanice. Verbele ca rom. *albi* însă pot fi considerate ca denominative românești, nu ca transformare a verbelor de tipul latin *albere*, și aceeași poate fi situația multora dintre exemplele atestate. Se mai ridică problema verbelor ca lat. *luceo*, devenite, după cum se susține, **lucio*, și mai cu seamă se crede că tipul *lucresco* ar fi devenit **lucisco*. Despre aceasta vom discuta mai departe, cînd va fi vorba de prezentul românesc de tipul *lucesc*.

Soarta verbelor de conjugarea a II-a și a III-a apare mai clară dacă examinăm situația lor în limbile romanice. Am făcut (pe baza lui Meyer-Lübke, REW) o statistică nu tocmai obiectivă, în sensul că am considerat ca păstrate în limbile romanice verbe foarte slab atestate, de multe ori pe baza unor etimologii dubioase. Am considerat păstrate la conjugarea a III-a acele verbe care în limbile romanice au forme și de a III-a, și de a IV-a (*morior*, *sequor*). Am înregistrat ca două verbe diferite pe cele care au două serii de forme flexionare (*albeo*, *albesc*). În sfîrșit, trebuie să ținem seamă că uneori cuvintele notate ca atestate se găsesc numai în cine știe ce dialect periferic.

Verbele care în aceste condiții au fost socotite ca păstrate sînt următoarele: *abscondo*, *adolesco*, *albesc*, *ango*, *ardeo*, *augeo*, *battuo*, *bibo*, *cado* (ac-, de-, ex- etc.), *caedo* (*occido*), *caleo*, *calesco*, *candeo*, *cando*, *cipio*, *cipisco*, *careo*, *carpo*, *cedo*, *cerno*, *cingo*, *claudio*, *cogo*, *colo*, *comedo*, *conscindo*, *coquo*, *credo*, *cresco*, *curro*, *deuello*, *dico*, *disco*, *doceo*, *duco*, *duresco*, *emo*, *eripio*, *expergiscor*, *facio*, *fallo*, *fendo*, *feruo*, *-ficio* (*sufficio*, lipsește în REW), *figo*, *findo*, *finjo*, *flecto*, *fodio*, *frango*, *fremo*, ²*frigo*, *fundo*, *futuo*, *gemo*, *habeo*, *iaceo*, *incipio*, *indulgeo*, *irascor*, *iungo*, *lambo*, *lego*, *lingo*, *lucco*, *ludo*, *luo*, *maneo*, *mergo*, *meto*, *mitto*, *moneo*, *morior*, *nanciscor*, *nascor*, *necto*, *nigresco*, *ninguit* (și *niuit*), *noceo*, *nosco*, *oleo*, *pallesco*, *pando*, *pango* (*impingo*), *pareo*, *pello*, *pedo*, *pendo*, (ap-, dis-, im-), *perdo*, *peto*, *placeo*, *plango*, *pleo*, *pluo*, *pono*, *prehendo*, *premo*, *pungo*, *putesco*, *putresco*, *quaero* (con-, re-), *rado*, *reddo*, *rego*, *repo*, *rideo*, *rodo*, *rudo*, *rumpo*, *ruo*, *sapio*, *scando*, *scribo*, *sedeo*, *sequor*, *serpo*, *soluo*, *sorbeo*, *spargo*, *spondeo* (*respondeo*), *sterno*, *stinguo*, *strepo*, *stringo*, *struo*, *suesco*, *sugo*, *tango* (-tingo), *tego*, *tendo*, *terreo*, *texo*, *tingo*, *tollo*, *torqueo*, *torreo*, *traho*, *tremo*, *tundo* (*pertundo*), *uado* (forme răzlețe), *uanno*, *uendo*, *uerro*, *uerto*, *uincto*, *uiuo*, *unguo*, *uoluo*, *uomo*, *uro*.

Iată acum și pe cele pierdute: *abdo*, *aboleo*, *accerso*, *acuo*, *addo*, *ago* (*abigo* etc.), *aio*, *albeo*, *alo*, *amasco*, *apio*, *apiscor*, *arguo*, *baeto*, *calleo*, *cano*, *capesso*, *carro*, ¹*cello*, ²*cello*, *circumdo*, *clango*, *clepo*, *cluo* (*clueo*), *comminiscor*, *compesco*, *concupisco*, *condo*, *coniueo*, *conquinisco*, *consulo*, *cumbo*, *cudo*, *dedo*, *dego*, *deleo*, *depso*, *depuio*, *dido*, *diuido*, ¹*edo*, ²*edo*, *egeo*, *erugo*, *exuo* (*induo*), *facesso*, *fido*, *fleo*, *fluo*, *frendo*, ¹*frigo*, *frondeo*, *fruniscor*, *fruor*, *fulgeo*, *fungor*, *furo*, *gero*, *gigno*, *glubo*, *gradior*, *gruo*, *-gruo*, *hiasco*, *iacio*, *ico*, *ignesco*, *imbuo*, *incesso*, *incipesco*, *indo*, *labor*, *laceo*,

laeio, lacteo, laedo, lauo, lino, linquo, liqueo, loquor, -luo, mando, meio (mingo), metuo, minuo, mungo, neo, niteo, nitor, nubo, nuo, obdo, obdormisco, paciscor, palleo, parco, pario, pateo, paueo, pavio, pecto, pendeo, petesso, piso, plaudo, ¹plecto, ²plecto, polluceo, polluo, porricio, posco, prodo, proficiscor, puteo, putreo, quateso, queror, rabo, rapio, ringor, sallo, sarpo, scabo, scalpo, scateo, scindo, sculpo, seneo, senesco, ¹sero, ²sero, sido, silco, sino, sisto, sono, sordeo, specio, sperno, spuo, statuo, sternuo, sterto, strido, suadeo, subdo, temno, tepeo, terreo, tono, trado, trudo, tueor, turgeo, turgesco, ueho, uello, uereor, uergo, ueterasco, uieo, uiesco, uiso, ulciscor, utor.

Deci chiar în condițiile defavorabile în care s-a făcut statistica, verbele pierdute le contrabalansează pe cele păstrate. Rezultatul este cu atât mai elocvent, cu cât este vorba de verbe deosebit de importante în latinește, ca *ago, condo, fluo, gero, loquor*. Selecția se făcuse, într-adevăr, mai de mult și nu se păstrasera decât verbele cele mai importante, așa cum se întâmplă întotdeauna cu cuvintele neregulate.

Ce s-a făcut cu verbele de conjugarea a II-a și a III-a nepăstrate? Unele au trecut la conjugarea I: *cumbo (cubare), fido (*fidare), glubo (glubare), lauo (lauare), liqueo (liquare), minuo (minuare), piso (pisare), sallo (sallare), sono (sonare), tonat (tonuit > rom. tonauit)*. Multe dintre ele nu le-am notat aici, pentru că apar în limbile romanice și cu *-ere* sau *-ère*. Altele au trecut la conjugarea a IV-a: *aboleo, albeo, frendo, rapio, ringor, scalpo, sculpo*. Pentru multe s-au refăcut de la supin formații de conjugarea I: *cano (canto), cedo (cesso), diuido (diuiso), erugo (ructo), gero (gesto), iacio (iacto), scalpo (sculpto), scindo (sciso), spuo (sputo), sternuo (sternuto), tueor (*tuto), ueho (uecto), utor (uso)*. În același fel s-au format frecventative: *ago (agitare), -lacio (-lectare), uiso (uisitare, afară de forma uisare, de conjugarea I)*. Și cu alte sufixe s-au format derivate de conjugarea I, astfel că verbele primare, de conjugarea a III-a, au fost transformate în verbe de conjugarea I: cu *-iare, consulo (consiliare), laedo (*laesiare), minuo (minutiare), sido (*assediare)*; cu *-icare, furo (*furicare, *furiculare), sido (*sedicare), uello (uellicare)*. Derivate de la substantive și adjective, la rîndul lor derivate din tema verbală: cu *-ulus, pendo (pendulare), nitor (*nitulare), strido (stridulare), tero (tribulare)*; cu dublu *-ulus (-ellus), scalpo (scalpellare)*; cu *-ucus, mando (manducare)*. Alte derivate: *cano (carminare), gigno (generare), pecto (pectinare), scabo*

(*scabrare*), *sero (seminare)*. În sfîrșit, multe verbe au fost înlocuite cu sinonime de conjugarea I și a IV-a: *alo (nutrio), apio, fleo (plorare), gero (portare), linquo (laxare)* etc. În multe cazuri verbul s-a pierdut, iar substantivele și adjectivele derivate s-au păstrat cum erau, de exemplu: *altus, aptus, flebilis, gerulus* etc. Adesea vechile forme neregulate de participii s-au păstrat ca adjective, construindu-se pentru participii, noi forme, regulate (St. clas., IX, 1967, p. 19—25). Deci nu noțiunea era de vină că nu s-au păstrat verbele, ci faptul că acestea erau construite după un model învechit și nesistematic. De remarcat că derivatele cu prefix de la *do* s-au păstrat cînd erau neanalizabile pentru vorbitori: *abscondo, credo, perdo, reddo (rendo), tendo, uendo*, dar s-au pierdut toate cele analizabile: *abdo, addo, dedo, dido, edo, indo, obdo, prodo, subdo*, pentru că acestea au putut fi refăcute sau înlocuite.

Se poate aprecia astfel ce amplu efort spre regularizare și sistematizare a făcut latina în materie de verb. Vom vedea că această acțiune a continuat în română.

Diatezele. Indo-europeana avea, după toate probabilitățile, numai două, activă și medie (în greacă pasivul este încă necomplet). În latină, pasivul s-a generalizat, înglobînd și mediul (*cingitur arma* „își pune armura“, *induor uestem* „mă îmbrac eu haina“); pe lîngă aceasta, prin pasiv se mai exprimă impersonalul (*dicitur* „se spune“, arhaic *potestur* „se poate“). Formă pasivă au și deponentele (*loquor*), poate foste medii. În general mediul dispăre. Reflexivul este foarte rar, de obicei cu valoare obiectivă (*me exorcior* „mă chinuiesc“). Rămîn deci numai două diateze, activă și pasivă. Pasivul are forme sintetice la prezent, cu desinențe cuprinzînd în general un *-r-*, pe cînd la perfect are forme analitice, formate din participiul perfect și verbul „a fi“, acesta fiind pus la un timp anterior celui care trebuie exprimat (perfectul pentru prezent și așa mai departe). Deponentul are și forme nominale active (participiul prezent, gerunziul, participiul viitor) și forme pasive cu valoare pasivă (participiul viitor pasiv).

Evoluția diatezelor în latinește a fost studiată în amănunte de Sorin Stati (SCL, XI, 1960, p. 741—750), care arată că față de indo-europeană s-au produs 4 fapte noi: a) pe cînd la prezent găsim desinențe medii (cu valoare de pasiv etc.), la perfect sint forme analitice; b) nu se mai realizează clar, cu ajutorul desi-

nențelor, opoziția între activ și mediu la același verb, deoarece un perfect ca *dixi*, cu desinență medie, exprimă activul (excepții: *uerto*, *uoluo*, al căror perfect, *uerti*, *uolui* este mediu); c) desinențele medii exprimă mai ales pasivul și impersonalul; d) apar verbe care nu au decît desinențe medii (deponentele). Într-o fază mai veche a limbii latine, toate verbele cu formă medie aveau înțeles mediu, dar acest sens „se tocește” cu timpul, din care cauză se formează perechi ca *amplecto* și *amplector*, ambele cu sens activ.

Acest articol prezintă faptele sistematic și de aceea l-am luat aici ca punct de plecare. În latina arhaică se găsesc multe verbe active care mai târziu vor fi deponente (de exemplu *mendicor*) și multe deponente care mai târziu vor fi active (de exemplu *complecto*, *opino*) (J. B. Hofmann, *De uerbis quae in prisca Latinitate extant deponentibus*, Greifswald, 1910). În latina autorilor creștini apar noi deponente, ce e drept cu caracter artificial. Hofmann explică totul prin analogie. *Mentio* se găsește la Plaut (Havet, ALLG, X, 1898, p. 176), apoi târziu și în limbile romanice. Alte exemple de acest fel sînt adunate de Stati, *art. cit.*, p. 743.

Toate acestea, după părerea mea, dovedesc un singur lucru, tendința de a se elimina deponentele. Toate exemplele de paralelisme cu formele clasice dovedesc același lucru: sau în epoca arhaică verbul era deponent și a devenit apoi activ, sau încă din epoca arhaică devenise activ, dar forma deponentă s-a mai menținut la unii scriitori pretențioși, sau formele deponente, din epoca arhaică și din cea tîrzie sînt hipercorecte. Analogia poate constitui procedeul folosit pentru a se transforma verbele deponente în active, dar nu poate explica de ce s-au transformat toate deponentele în active. Dacă explicația ar fi analogia, ar trebui să se producă în ambele sensuri, în orice caz nu s-ar putea întrevedea o linie de evoluție. Dar la origine mediul era foarte dezvoltat, iar în limbile romanice nu s-a păstrat nici o urmă de deponente. Nici „toțirea” nu este o explicație. Alături de mediu a apărut pasivul, care s-a dezvoltat, preluînd la prezent formele medii. Se poate vedea și aici o tendință de simplificare.

Iată care era situația generală a mediului: a) verbe cu formă medie și înțeles mediu (*uerto*, *uoluo*; au și înțeles pasiv și există, paralel, o formă activă); b) deponente la prezent, active la perfect (*assentior*, *assensi*; *reuertor*, *reuerti*); c) semideponente,

adică medii exprimate la prezent prin activ, iar la perfect prin pasiv (*audeo*, *ausus sum*; *fio*, *factus sum* are și el la prezent formă activă și la perfect formă pasivă, valoarea tuturor formelor fiind însă cea pasivă); d) deponente cu formă medie (pasivă), dar cu înțeles activ (*hortor*, *loquor*). Unele verbe de formă pasivă capătă valoarea unui reflexiv românesc: reflexiv obiectiv direct (*pascor*, *ungor*), reciproc (*copulor*, *osculor*); unele verbe de formă activă capătă valoare medie: *flecto*, *muto*, apoi *recipere* „a da înapoi”, *lauare* „a se spăla”, *reficere* „a minca” etc. (Wölfflin, ALLG, X, 1898, p. 1—10; vezi și Petschenig, ALLG, III, 1886, p. 150; 285; V, 1888, p. 577). Era deci o alcătuire foarte neregulată, complicată, nesistematică. Cu timpul se sistematizează și se simplifică (se dezvoltă reflexivul). Pasivul învinge mediul, zice Stati (p. 745), pentru că de la aproape orice verb tranzitiv se putea forma pasivul, pe cînd mediul numai rarori.

Pasivul, la rîndul lui, se transformă și părăsește, așa cum am văzut, formele sintetice. Încă de la Plaut apar reflexive cu valoare pasivă, rar, apoi ele se răspindesc (de exemplu Pliniu cel Bătrîn scrie: *mala rotunda... toto anno scrutare se possunt*) și trec în limbile romanice. În aromână acesta este cel mai răspîndit fel de pasiv (Stati, p. 747), în dacoromână, sub influența slavă (Stati, *ib.*), și la persoana 1 și 2.

Reflexivul la origine e numai obiectiv (pasivul este o dezvoltare a obiectivului). A fost nevoie să se precizeze valoarea verbelor de felul lui *reficere*, citat mai sus. Tîrziu apare și reflexivul cu dativul: *gustauimus nobis* (*Peregrinatio Aetheriae*). Am susținut (BL, VI, 1938, p. 42—89) că în românește reflexivul s-a dezvoltat sub influența slavă; Vendryes (BSL, XLIV, 128, 1947—1948, p. 1—20) combate această idee, arătînd că reflexivul s-a dezvoltat și în romanica apuseană. Stati (p. 749) e de părerea mea, arătînd că în Apus au influențat limbile germanice. Voi reveni mai departe asupra acestei chestiuni.

Fără să se spună că situația a devenit foarte simplă, mai ales că din formațiile vechi continuă să se folosească rămășițe, cel puțin în anumite stiluri, se poate totuși spune că flexiunea a devenit mai regulată și mai clară decît era.

Ca moduri personale nu existau decît indicativul, conjunctivul și imperativul. Optativul se pierduse, nemairămînind din el decît cîteva exemple (*sim*, *uelim*, *edim*, *duint*) foarte mult folosite, dar înlocuind, la verbele respective, conjunctivul. Ca

moduri impersonale, participiul, gerunziul, supinul și, tardiv, infinitivul (nici măcar toate limbile italice nu au infinitivul format la fel).

În indo-europeană, aspectele jucau un rol mult mai însemnat decât timpurile, arătând nu atât cînd se petrece acțiunea, cît gradul ei de realizare (începătoare, durativă, terminată etc.). După cum se știe, aspectele își păstrează importanța în greacă, în engleză, în slavă, fiecare dintre aceste limbi avînd însă formații diferite. În latină, aspectele păstrează la început o oarecare importanță, există trei trepte temporale (prezent, trecut și viitor), fiecare cu cîte două aspecte, perfectiv și imperfectiv:

	Prezent	Trecut	Viitor
Imperfectiv	prezentul	imperfectul	viitorul I
Perfectiv	perfectul	mai mult ca perfectul	viitorul II

Schema se mai complică prin intervenția conjugărilor perifrastice, care exprimă o acțiune posterioară privită dintr-un punct de vedere anterior (de exemplu imperfectul activ *iturus erat* „se pregătea atunci ca mai tîrziu să plece“). Din cauză că exprima o acțiune terminată, dar privită din punctul de vedere al prezentului, perfectul ajunge cîteodată să aibă valoare de prezent (*novi* „am aflat și acum știu“, vezi p. 171). Aoristul se confundă treptat cu perfectul, astfel că un fost aorist ca *dixi* era înregistrat de romani ca perfect. Totuși uneori mai apărea cu valoare de aorist (acțiune nelimitată în timp). Treptat nuanțele aspectelor se pierd și rămîn numai valorile temporale, timpurile care exprimau aspectul perfectiv fiind acum considerate anterioare celor care exprimau aspectul imperfectiv. Pe de altă parte se stabilesc raporturile între timpurile independente și cele de relație, aceleași care se păstrează pînă astăzi în românește. De notat că conjunctivul nu are viitor (viitorul provine din conjunctiv), imperativul nu are trecut, dar are viitor. La conjunctiv și la viitor apar unele forme cu -s-, aoriste la origine (*faxo, faxim*). Se completează timpurile la participiu și infinitiv (la infinitiv sînt șase forme, trei active și trei pasive, pentru prezent, trecut și viitor, ca în grecește, pe cînd la participiu sînt numai 4 forme, lipsind prezentul pasiv și perfectul activ, care în grecește sînt).

Formarea timpurilor la verbele regulate de conjugarea I și a IV-a și la unele de a II-a este clară, grație întrebunțării vocalei tematice între temă și desinență. La conjugarea a III-a,

cele mai multe forme flexionare sînt complicate, în primul rînd cele aternice: „a fi“, la prezent, pers. 1 sg. *sum*, 2 *es*, 3 *est*, pl. 1 *sumus*, 2 *estis*, 3 *sunt*; infinitivul *esse*; conj. prez. 1 sg. *sim* (fost optativ); „a minca“, prez. 1 sg. *edo*, 2 *es*, 3 *est*, pl. 1 *edimus*, 2 *estis*, 3 *edunt*; infin. *esse*; conj. prez. 1 sg. *edim* (fost optativ); „a purta“, prez. ind. 1 *fero*, 2 *fers*, 3 *fert*, pl. 1 *ferimus*, 2 *fertis*, 3 *ferunt*; infin. *ferre*; imper. 2 sg. *fer*; „a voi“, ind. prez., 1 sg. *uolo*, 2 *uis*, 3 *uult*, pl. 1 *uolumus*, 2 *uultis*, 3 *uolunt*; infin. *uolle*, conj. prez. 1 sg. *uelim* (fost optativ); „a da“, conj. prez. 2 sg. *duis*, 3 *duit*, 3 pl. *duint*. Treptat multe din ele au fost eliminate sau regularizate (de exemplu „a minca“ a căpătat un nou infinitiv *edere* și forme de prezent mai sistematice, *edo*, *edis*, *edit* etc.). Un derivat al lui *fero*, păstrat în românește, este perfect regulat, de conjugarea a IV-a, *sufere*; dar „a fi“ mai avea în secolul al XVI-lea la prezent pers. 1 și 2 pl. *sem*, *seti* (<*simus*, *sitis*) și nici astăzi nu putem spune că e regulat.

Chiar cu vocala tematică verbele de conjugarea a III-a sînt greu de învățat, căci această vocală, *e* scurt, se schimbă în anumite împrejurări în *i* și alternează cu *o*, care devine *u*. De aceea un verb ca *dico* are infinitivul *dic-e-re*, dar ind. prez. sg. 2 *dic-i-s*, 3 *dic-i-t*, iar pl. 3 *dic-u-nt*.

Conjunctivul prezent se formează cu un sufix -e- sau -a-, după cum vocala tematică este -a- sau -e-, -i-, astfel încît dacă indicativul prezent este *cantat*, conjunctivul e *cantet*, iar dacă indicativul este *dic-it*, conjunctivul e *dicat*. Imperativul pers. 2 sg. reprezintă tema nudă, adică rădăcina plus vocala tematică; pluralul și viitorul se formează de aici, cu desinențele obișnuite.

Indicativul imperfect se formează cu sufixul -ba- (probabil o veche formă a verbului „a fi“): persoana 1, la conj. I este cu -*abam*, la a II-a normal cu -*ebam*, la a III-a tot cu -*ebam* și la a IV-a arhaic cu -*ibam*, apoi cu -*iebam*; la a III-a și a IV-a a intervenit analogia conjugării a II-a, utilă la a III-a dar contra tendinței de regularizare a conjugării a IV-a cu *i*. Rebecca Posner, *The Imperfect Endings in Romance* (Transactions of the Philological Society, 1961, p. 39), susține că -*ibam* a fost păstrat în limbile romanice.

Viitorul, la conjugarea a III-a este cu -a/-e- (pers. 1 prez. *dic-a-m*, 2 *dic-e-s* etc.) și probabil aceasta este cea mai veche formație; ea era însă nepotrivită la a II-a, căci viitorul s-ar fi confundat cu prezentul indicativ, și la I, unde viitorul s-ar

fi confundat cu conjunctivul. De aceea a intervenit o nouă formație, cu *-b-* (probabil tot de la „a fi“), astfel că la conjugarea I pers. 1 este cu *-abo*, iar la conjugarea a II-a cu *-ebo*. Aceeași formație a fost folosită și la conjugarea a IV-a, astfel că în latina arhaică întâlnim forme de viitor în *-ibo*. Totuși în continuare, împotriva tendinței de organizare a verbelor pe teme, conjugarea a IV-a prezintă aproape exclusiv forme de viitor în *-iam*, după modelul conjugării a III-a, muribunde.

Despre celelalte timpuri derivate de la prezent este puțin de spus. Infinitivul este recent și nu coincide nici cu celelalte limbi italice. Activul se formează cu *-re* (< **-se*), pasivul cu *-ri* (cu *r* primitiv), cu o variantă arhaică *-ier*. Numai la conjugarea a III-a, pasivul se formează fără *-r-* (cu *-i*). Conjunctivul imperfect cu *-ere-*, participiul prezent, declinat ca un adjectiv, cu *-ns*, gen. *-ntis* (numai la conjugarea a IV-a găsim *-ens*, deci, de la *dormio*, *dormiens*, o formă *-ins* nefiind cunoscută și de altfel contrară regulilor de formare a cuvintelor în latinește). Gerunziul și participiul viitor pasiv se formează cu *-nd-* (deci I *-ando*, *-andus*; II, *-endo*, *-endus*; III, *-endo*, *-endus*, mai vechi *-undo*, *-undus*; IV cu *-iendo*, *-iendus*, grupul *-ind-* nefiind admis).

În ce privește perfectul, am văzut mai sus organizarea temelor. La conjugările I și IV regulate, nu e nimic de adăugat, persoana întâi fiind în *-aui* și *-iui*, verbele neregulate intrând și ele, treptat, în această normă, după cum s-a văzut. La a II-a și a III-a se observă o puternică luptă între formele neproductive, fiecare încercând să se îmbogățească pe contul celorlalte. Reduplicarea este în scădere netă, derivatele cu prefix o pierd aproape fără excepție: *cucurri* dar *decurri*, *totondi* dar *attondi*, *cecidi* dar *decidi*, *tetigi* dar *contigi*. Și formele simple încep să o piardă, căci găsim *pendi* pentru *pependi*, *posci* pentru *poposci* și altele la fel. Cele mai multe trec la tipul în *-i*, care comporta o diferență de cantitate a vocalei față de prezent. Dar nici acest tip nu e stabil, deoarece diferențele cantitative se pierd. Găsim deci formații noi cu *-si* în loc de *-i*: față de *pupugi*, *compunxi*, față de *totondi*, **tonsi* (în limbile romanice), față de *pepuli*, *compulsi*, față de *emi*, *dempsi*, *prompsi* etc. Și în forme fără prefix întâlnim același proces: *peperi* devine *parsi*, *uelli* devine *uulsi*. În alte cazuri se înlocuiește *-i* cu *-ui*, de exemplu *cecini*, *occinui*, *stridi*, *stridui*, *tetini*, *tenui*. Bătălia care se dă între *-si* și *-ui* va fi mai clar văzută în etapele următoare. Aici mai adaug un singur

lucru: de la verbe în *-eo* s-au format perfecte în *-eui* (*deleo*, *deleui*), cu supinul în *-etum*, și acestea par perfect constituite ca o paralelă la conjugările I și IV. Totuși ele n-au rezistat, din cauză că însăși categoria verbelor în *-e-* era caducă.

Puține cuvinte despre timpurile formate de la perfect. Mai mult ca perfectul, format peste tot cu *-era-* (*-aueram* etc.), infinitivul cu *-isse* (*-auisse* etc.), mai mult ca perfectul conjunctiv tot cu *-isse-* (*-auissem* etc.), perfectul conjunctiv și viitorul al II-lea cu *-er-* (*-auerim*, *-auero*), toate regulate, arătând chiar prin aceasta că sînt formații recente. Numai formele de aorist sigmatic (*faxo*, *faxim*, de care am vorbit mai sus) sînt arhaice și se pierd curînd.

Tema participiului se formează, cum am văzut, cu sufixul *-to*, uneori sub forma *-so*. La început nu este vocală de legătură, ceea ce duce la ciocniri de consoane și la deformarea temei (de exemplu *rego*, part. *rectus*). Intervin și alternanțe vocalice, de exemplu *dūco*, *ductus*; *cognōsco*, *cognitus*. Cînd se introduce vocala tematică, lucrurile se simplifică: la I, avem perfectul cu *-aui*, participiul cu *-atus*; la IV, perfectul cu *-iui*, participiul cu *-itus* (am pomenit și de *-etus* la II). La II și la III vocala tematică ia de obicei forma *-i-*. Formele cu *-sus* se răspîndesc în dauna celor cu *-tus*, acolo unde perfectul se formează cu *-s-*: *mansus*, *mersus*, *mulsus*, *sparsus*, *tersus*, apoi și la alte verbe: *cursus*. La verbele cu perfectul în *-u-* apar participii în *-utus*: *acutus*, *minutus*, *solutus*, *tributus*, care ne vor interesa pentru limba română.

De participiu se leagă supinul (în *-tum*, *-sum*), participiul viitor activ (în *-urus*, *-surus*), infinitivul viitor activ (*-turum esse*) și pasiv (*-tum iri*), care vor dispărea curînd, cu excepția supinului, pe care-l regăsim în românește.

Despre pasivul tradițional am vorbit. Cu timpul se stabilește o concordanță între timpul pasiv și timpul verbului „a fi“ care intră în componența lui: participiul *laudatus* împreună cu prezentul *est* formau perfectul pasiv; apoi, deoarece participiul este în fapt un adjectiv, *laudatus est* devine prezent pasiv, așa cum *bonus est* e prezent. Atunci pentru a forma perfectul pasiv se utilizează perfectul verbului „a fi“. Prin aceasta se elimină formele sintetice de la prezent, pasivul devine în întregime analitic și întreaga lui structură se simplifică.

În epoca tîrzie, ca un nou element analitic, apare perfectul compus, din participiul perfect și verbul „a avea“ sau „a fi“

(în românește numai „a avea“). Încă de mult se putea spune *habeo librum scriptum* „am o carte scrisă“, ceea ce apoi s-a putut înțelege ca „am scris o carte“ (dar cf. J. Kurilowicz, *Prace filologiczne*, XV, 1931, p. 448—453); după același model s-a format și mai mult ca perfectul compus, existent în toate limbile romanice (și în aromână), dar nu la noi. Devin analitice viitorul I și al II-lea, formate cu „a avea“ sau cu „a voi“. În locul deponentului dispărut, se dezvoltă reflexivul, în fond tot analitic.

Ajungem în sfârșit la desinențe. Amintesc că dualul a dispărut, ca și la substantiv, astfel că nu vom mai avea decît două numere, singular și plural.

La început era diferență între desinențele verbelor tematice și atematice (la atematice persoana întâi se termina cu *-m*, vezi *sum*, *sim*, *uelim* etc.), apoi se produce o unificare și se adoptă la toate verbele desinențele tematice (la persoana întâi *-o*) la prezentul indicativ, în timp ce *-m* rămîne pentru imperfect, mai mult ca perfect, conjunctiv și viitorul în *-am* (care e un fost conjunctiv). Se produc unele modificări neinteresante pentru noi, de exemplu persoana a 3-a pl. *-nti* > *-nt* etc. Pasivul cu *-r* încă nu e complet clar, la persoana a 2-a pl. desinența e *-mini*. Persoana a 2-a sg. e la început în *-re* (<*-so*?), apoi, prin analogie cu verbele active, devine *-ris*, ceea ce constituie o simplificare și o sistematizare. La perfect, desinența persoanei întâi este *-i* <*-ai*, de origine medială. Elementul *-is-* (>*-er-*) e probabil de la aorist.

Pentru a discuta desinențele de perfect, care ne interesează, va trebui să ne referim și la elementul *-u-*, care e de fapt un sufix, dar se împletește strîns cu desinențele. Acest *u* consonantic nu apare consecvent la toate desinențele. Găsim așa-zisele forme contrase: *amasti*, *amarunt*, *amasse* (alături de formele mai ample *amauisti*, *amauerunt*, *amauisse*). În realitate, acestea constituie un arhaism, de pe vremea cînd încă nu se generalizase *-u-* (cum a dovedit André Burger, *Études de phonétique et de morphologie latines*, Neuchâtel, 1928, p. 101—128). Se pornește de la *noui*, persoana a 2-a fiind *nosti*, apoi, în continuare, **not*, **nomus*, *nostis*, *norunt*, m.m. ca perf. *noram*, infin. *nosse*, paralel cu *uidi*, *uidisti*, *uidit*, *uidimus*, *uidistis*, *uiderunt*, tip vechi. Formele pe care le-am însemnat cu asterisc nu sînt reconstruite fără nici o bază, căci găsim atestate forme ca *uindicāt*, *fumāt*, *cupit*, ca arhaisme, apoi, tot perfecte, *intramus*, *flemus*, *suemus*

etc. De ce nu s-au păstrat aceste forme? Pentru că se confundau cu prezentul (la *uideo* este diferență de cantitate vocalică între prezent și perfect). Prin analogie cu persoana întâi s-a introdus *-u-* la toate persoanele, deci *nouisti*, *nouit* etc.

Persoana a 3-a pl. e mai complicată. La verbele vechi apar trei desinențe: *uertere*, *uertērunt* și *uertērunt*. *-ere* pare a fi primitiv, pentru că e arhaic (neexplicat pînă azi), puțin folosit (numai în versuri, unde e nevoie pentru ritm), nu s-a păstrat în limbile romanice și, evident, nu ajută la stabilirea unei paradigme de tipul normal. *-runt* se poate explica din *-re*, după analogia celorlalte forme de plural (am văzut mai sus cum *-re* a devenit *-ris* la persoana a 2-a pasivă). Rămîn totuși unele complicații: vocala precedentă apare și ca lungă și ca scurtă; forma scurtă s-a păstrat în limbile romanice (*dixērunt* > rom. *ziseră*, it. *dissero*, v. fr. *distrent*). Deci forma scurtă era populară, iar cea lungă, predominantă în versuri, alături de *-ere*, s-ar explica prin încrucișare între *-erunt* și *-ere*.

Altă explicație, mai complicată, dar care are avantajul că se aplică și la celelalte conjugări. *-erunt* nu e din *-ere* (de unde ar fi apărut *e* scurt?), ci din *-is-ont* (cf. 2 pl. *ded-is-ti-s*), cu *-i-* ca în *ded-i-mus*). Formele cu *-re* apar la *uidere*, *dixere*, *uertere*, *gemuere*, *genuere* etc., deci la verbe unde nu era pericolul de a se confunda persoana a 3-a a perfectului cu infinitivul. Poate că vor fi existat cîndva și perfecte, pers. 3, ca **amare*, **flere*, **dormire*, dar ele se confundau cu infinitivul și, pentru a evita această confuzie, a apărut desinența *-unt*, după modelul celorlalte timpuri: *amārunt*, *flērunt* (*dormirunt* nu există). Această schimbare trebuie să fie anterioară generalizării lui *-u-*, căci dacă ar fi existat *amauere*, nu mai era nevoie de *amarunt*. Totuși, după ce s-a generalizat *-u-*, s-au creat și forme cu *-uere* (livrești, după *dixere*). De ce nu s-a format **dormirunt*? Pentru că exista deja *dormiere*, pentru că poate conjugarea a IV-a a apărut după ce se formase *amauerunt*. Nu există *amauerunt* (Havet, *Manuel de critique verbale*, Paris, 1911, § 1058 A; contra: Neue-Wagener, *Formenlehre der lateinischen Sprache*, III, Berlin, 1897, p. 199), nici *dormiuerunt*, pentru că nu intrau în hexametru dactilic, sau mai curînd pentru că tipul în *-erunt* devenise neproductiv.

Putem admite că exista *uertere* și *uertērunt* pe de o parte, *amărunt*, *amauērunt* și *amauēre* pe de altă parte (de ce *-erunt* cu *e* lung?); de aici prin încrucișare, *uertērunt*, nepopular:

<i>amarunt</i>	<i>uertērunt</i>
<i>amauēre</i>	<i>uertēre</i>
<i>amauērunt</i>	?

-uerunt a devenit general la conjugările I și IV? Poate că nu (în autori continuă să apară forme fără *-u-*, dar se crede că sînt arhaice și în orice caz livrești). Un lucru e sigur, *-u-* n-a pătruns la verbele de tip vechi ca *dico*, *gemo*, *uideo*. *-u-* dispăre pe cale fonetică și îl găsim suprimat și la celelalte persoane (*probai* pentru *probauī*, Niedermann, *Phonétique historique du latin*, Paris, 1906, § 51; H. Mihăescu, p. 144), unde nu se poate vorbi de arhaism. Elementul *-u-* și-a îndeplinit misiunea de a servi la regularizarea conjugării perfectului, după care a putut dispărea.

FAZA ROMÂNĂ COMUNĂ

Trecînd la perioadele următoare, constatăm că, în ce privește temele temporale, mișcarea începută din latina veche continuă pînă azi. E greu de spus ce aparține unei perioade și ce trebuie atribuit alteia, deoarece aceleași tendințe sînt vizibile permanent. Chiar cînd găsim în mai multe limbi romanice forme paralele, aceasta nu este o dovadă sigură că ele au fost formate în latinește, căci este posibilă o dezvoltare paralelă. De asemenea, chiar cînd una dintre forme este atestată în latină, nimic nu dovedește că ea nu s-a pierdut și a fost refăcută mai tîrziu, în baza aceleiași analogii. Iată un exemplu concret: perfectul latin *feci* a fost înlocuit cu o formă „regularizată” *fecuit* (Mihăescu, p. 144); dar perfectul român *făcui* a fost format în românește, deoarece în limba veche nu găsim această formă, ci *feciu*, care provine din vechiul latin *feci*. De aceea mă voi mulțumi să spun aici cîteva cuvinte despre celelalte limbi romanice și despre aromână, pentru a trece apoi la limba română.

Numărul verbelor de conjugarea I sporește peste tot, prin crearea de noi denominative, prin împrumuturi și prin refacerea unor verbe vechi de conjugarea a II-a și a III-a. După părerea mea, cel puțin într-o primă perioadă, și conjugarea a IV-a se

dezvoltă, poate chiar mai mult decît I-a. Problema a fost studiată de Maria Iliescu (*Recueil*, p. 87—102), care a ajuns la concluzia că în românește verbele de conjugarea a IV-a sînt aproape la fel de numeroase ca cele de I-a (în aromână, verbele de a IV-a sînt mai numeroase decît cele de I-a, p. 96), pe cînd în celelalte limbi romanice conjugarea a IV-a este foarte redusă. Și afirmația că frecvența verbelor de a IV-a în românește se datorează în parte influenței slave i se pare exagerată Mariei Iliescu, căci sînt multe verbe formate în românește. În dacoromână sînt însă mai puține decît în aromână din cauză că avem foarte numeroase verbe noi, de origine apuseană, în *-a*. Statistica ar trebui deci refăcută, luîndu-se în considerație numai verbele vechi.

Se găsesc exemple de trecere de la a III-a la a IV-a (*quaero*, fr. *quérir*; *fero*, rom. *suferi*; *tradere*, fr. *trahir*, it. *tradire* etc.), dar exemplele privesc în general cîte o limbă luată aparte. Izolat apar și exemple de trecere de la a IV-a la a III-a: lat. *uestio*, rom. *învește*. De la a II-a la a III-a ceva mai multe (lat. *torqueo*, fr. *tordre*, it. *torcere*, rom. *toarce*; exemple numeroase din românește se vor da mai jos). De la a III-a la a II-a, exemplele sînt de asemenea rare (lat. *cadere*, fr. *choir*, it. *cadere*, rom. *cădea*). În aromână sînt foarte numeroase (dar la unce numai la infinitiv, după cum în românește schimbări se produc numai la pers. 1 și 2 pl. ind. prez.). Se răspindesc la prezent formațiile cu *-esco*, *-izo*, de care va fi vorba mai departe.

Dau acum statistica verbelor aromânești de origine latină, împărțite pe conjugări, după Capidan, *Ar.*, p. 430: I, 220; II, 10; III, 75; IV, 44. Cum însă la bază sînt multe etimologii false (în special se dau drept latinești multe formații românești), prefer să fac abstracție de aromână și să prezint situația verbelor de origine latină în dacoromână.

SECOLELE XVI — XX

Înainte de a da numărul verbelor aparținînd celor două conjugări neregulate, cred necesar să spun cîteva cuvinte despre temele verbale. Perfectul cu reduplicare a dispărut (excepții: *dădui*, *stătui*, ambele formații, în special cea din urmă, nefiind clare pentru vorbitorul român; de fapt sînt forme aberante). Alternanțele mai sînt foarte slab reprezentate (*a face*, *feciu*; *a*

vedea, vis) și în orice caz sint neproductive. Perfectul cu *-ui* s-a dezvoltat, dar în general numai la conjugările a II-a și a III-a, ca și perfectul cu *-s*-, ambele numai pe seama formațiilor neproductive. Participiul, afară de formele productive *-at* (pentru I), *-it* (pentru IV), are formele *-ut* și *-s*, despre care voi vorbi mai jos.

Unele verbe neregulate se regularizează:

lat. *uenio, uēni, uentum* > rom. *veni, venii, venit*

lat. *salio, salui, saltum* > rom. *sări, sării, sărit*.

Dacoromâna ceva mai veche cunoaște foarte multe denominative de conjugarea a IV-a: *acri, (im)bolnăvi, înmulți, întări, săraci* etc. și mai puține de conjugarea I: *grebla, (im)pușca*. De asemenea întâlnim treceri de la II la IV: *înflori, luci, peți, sorbi* etc. Abia în secolul al XIX-lea *-a* capătă din nou o mare răspîndire, grație împrumuturilor masive din latină și din limbile romanice. Întîlnim și treceri de la III la I: *adauge* (în latină era de a II-a) devine *adăugi*, apoi *adăuga*; *(in)cure* > *încura*; *învie* > *învia* (dacă nu cumva este un nou denominativ de la *viu*, ipoteză infirmată de lipsa desinenței *-ez*); *(in)voalbe* > *holba*. Multe verbe vechi de conjugarea a III-a au dispărut între timp, de exemplu *învește, mește*, înlocuite cu verbele de I, de origine latină, *îmbrăca, amesteca* sau, pe de altă parte, *deștinde, purcede*, înlocuite cu verbele de a IV-a de origine slavă, *cobori, porni*. Unele au devenit defectiv: *mînea, va* („mergi”). Sint și cîteva care, împotriva tendinței generale de regularizare, au devenit neregulate la prezent, din cauza variației de accentuare: *lua, mîncea, usca* (tipul nou, cu *-ez*, nu are variații de accentuare). Mai adaug pe *la*, neregulat și defectiv, înlocuit cu un derivat al său, regulat, *spăla*.

Perfectul se leagă strîns de participiu. Care dintre ele dă tonul? S-au dat ambele soluții (BL, III, 75–84). Este și aici un fel de regularizare (vezi J. Kurylowicz, *Etudes indo-européennes*, Kraków, 1935, p. 172: „le thème du participe passé devient un dérivé du thème du passé simple”). Pentru conjugările I și a IV-a, nu este nici o problemă, vocala este peste tot, la I, *-ă-*, la IV *-i-* și aceasta face ca participiul și perfectul să fie automat asemănătoare în ce privește tema. Problema apare însă la conjugările vechi, II și III, unde sint diferite formații de perfect și de participiu și unde cele două moduri erau adesea formate diferit. Subzistă acum două tipuri de participiu, în *-ut* și în *-s*, și două

tipuri de perfect, în *-ui* și în *-s*. Se poate deci vedea în primul rînd, în ce măsură tipul de participiu în *-ut* coincide cu cel de perfect în *-ui* și cel de participiu în *-s* cu cel de perfect în *-s*-, în al doilea rînd care dintre moduri, la ficcare verb în parte, și-a păstrat tipul său vechi și care l-a adoptat pe al celuilalt.

E util să arăt întîi că multe participii sau supine neregulate, fiind reconstruite după un tip sistematic, și-au păstrat totuși și forma veche, cu valoare de adjectiv sau substantiv, nemai-simțită ca legată de verb: *beat, drept, fapt, înțelept, mort* (de la conjugarea a IV-a), *nat, smult, strat, strimt, șes, tort, treaptă, unt, vipt, vis*, poate și *geamăt, sunet, tunet*, la care s-ar adăuga *freamăt* fără verb păstrat în românește; vechi participii mai sint *cărunt* și *mărunt*, ale căror verbe s-au pierdut. Trecerea la adjectiv sau substantiv a vechiului participiu, atunci cînd s-a creat o formă nouă, regulată, a început încă din antichitate (vezi St. clas., IX, 1967, (p. 19–25); vezi și în franceză fostele participii, devenite substantive, *route, dette*, înlocuite cu noile participii *rompue, due* (P. Miclău, PLG, V, 1967, 118).

Iată acum statistica verbelor românești aparținînd conjugărilor neregulate. De a II-a sint în totul 15 (dacă nu socotim pe *scădea*, format de la *cădea*, rămîn 14), toate cu perfectul în *-ui*, afară de *mînea*, care e defectiv și arhaizant (cf. derivatul *rămîne*, trecut la III). Nici unul din ele nu avea în latinește participiul în *-ut* și toate afară de *mînea* l-au căpătat în românește, inclusiv cele care în latinește erau de conjugarea a III-a (*bea, cădea, încăpea*). Cît privește perfectul, 8 dintre ele îl aveau și în latinește în *-ui* (*avea, dărea, părea, plăcea, putea, tăcea, vrea, zăcea*); 3 îl aveau în latină cu reduplicare (*bea, cădea, scădea*) și 3 cu alternanță vocalică (*încăpea, ședea, vedea*), deci erau obligate să-l schimbe (de notat că nici unul dintre ele nu avea participiul cu *-utus*). Rezultă că perfectul în *-ui* a devenit specific conjugării a II-a din cauze interne.

De conjugarea a III-a sint în total 95 de verbe (n-am introdus în numărătoare pe *mește*, al cărui perfect nu-l cunoaștem).

A. — 27 au perfectul în *-ui*, iar dintre ele

8 îl aveau deja în latinește în *-ui*: *bate, coase, fierbe* (lat. *ferueo, feruii* și *feruo, ferui*), *geme, teme, țese, ține* (*aține*);

8 aveau în latinește perfectul în *-ui* (cu *u* consoană), dintre care 6 trebuiau refăcute, pentru că tema perfectului era mult diferită de a prezentului: *așterne, cere, cerne, crește, cunoaște,*

paște, apoi 1, *umple*, pentru că ar fi fost singurul verb de conjugare a III-a cu perfectul în *-ei*, fără *-s-* (existau două la conjugare I: *dedei* și *stetei*; de notat că până nu de mult se zicea *umplea*, de conjugare a II-a), și 1, *învește*, transpus cu totul de la conjugare a IV-a;

10 aveau forme moarte, dintre care 6 cu alternanțe vocalice: *face*, *incepe*, *pricepe*, *trece* (*întrece*, *petrece*); despre perfectul vechi românesc *feciu* s-a vorbit mai sus (o dată într-un text vechi apare și un nou perfect *feapse*); 3 erau cu reduplicare (*crede*, *pierde*, *vinde*) și unul era deponent (*naște*);

1 singur pare că a trecut de la tipul în *-s-* la tipul în *-ui* (dacă *screme* este corect explicat prin lat. *exprimo*).

B. — 68 de verbe de conjugare a III-a au perfectul în *-s-*, dintre care:

a) 37 îl aveau deja așa în latinește: *adauge*, *ajunge*, *arde*, *coace*, *drege*, *duce*, *frige*, *închide*, *încinge*, *înfige*, *înțelege* (dar cf. v. rom. *înțelegui*, *înțelegut*), *învie*, *linge*, *merge*, *mulge* (*smulge*), *plinge*, *purcede*, *rade*, *rămîne*, *ride*, *roade*, *scoate*, *scrie*, *sparge*, *stinge*, *stringe*, *suge*, *sumete*, *șterge*, *toarce* (*întoarce*, *stoarce*), *trage*, *trimite*, *unge*, *zice*. Nu interesează faptul că unele (*adauge*, *arde*, *mulge*, *rămîne*, *ride*, *șterge*, *toarce*, *unge*) erau în latină de conjugare a II-a, de vreme ce aveau perfectul cu *-s-*;

b) 24 de verbe aveau în latinește forme moarte, dintre care 16 cu alternanțe vocalice (unele aveau încă din latinește paralele cu *-s-*): *alege* (*culege*), *ascunde*, *deștinde*, *frînge*, *împinge*, *încinde*, *învînge* (dar v. rom. *vîncui*), *prinde* (*aprinde*, *cuprinde*, *deprinde*; greșit *prehensi*, BL, III, p. 79), *rupe*, *tinde* (*întinde*), *ucide*, iar 8 cu reduplicare (iarăși unele aveau încă din latinește paralele cu *-s-*): *atinge* (*întinge*), *curge*, *împunge* (*străpunge*), *pătrunde*, *răspunde*, *tunde*;

c) într-un caz se trece printr-un accident de la *-ui* la *-s-*: *pune* (*apune*, *depune*, *răpune*, *supune*, *spune*), unde *-s-* făcea parte de fapt din rădăcină;

d) a mai rămas neamintit *rage* (ale cărui forme latinești nu le cunoaștem).

Deci tipic pentru conjugare a III-a este perfectul cu *-s-*.

Trecem acum la participiu. Dintre cele 15 verbe românești de conjugare a II-a, nici unul nu avea în latinește participiu cu *-utus*: 5 îl aveau cu *-itus* (*avea*, *bea*, *durea*, *plăcea*, *tăcea*), 1 cu *-tus* (fără vocală de legătură): *încăpea* (de fapt provine de la

conjugare a III-a), 4 nu aveau de loc participiu: *părea*, *putea*, *orea*, *zăcea*, iar 5 îl aveau cu *-s-*: *cădea* (*scădea*), *mînea*, *ședea*, *vedea*. Astăzi toate, afară de *mînea*, îl au cu *-ut*, orientându-se evident după perfect.

La conjugare a III-a, 26 de verbe au participiu cu *-ut*:

1 avea și în latinește perfectul și participiu cu *-u-*: *coase* (de fapt *-u-* făcea aici parte din rădăcină);

5 aveau participiu cu *-itus*, dar unul avea perfectul cu *-ui* (*gemui*), iar 4 au căpătat un astfel de perfect în românește: *geme*, *crede*, *cunoaște*, *pierde*, *vinde*;

17 aveau participiu fără vocală, sau erau legate prin *-a-*, *-e-* sau *-i-*, dar au căpătat perfectul în *-ui*, de unde apoi și participiu în *-ut*: *așterne*, *cere*, *cerne*, *crește*, *face*, *incepe* (*pricepe*), *învește*, *naște*, *paște*, *trece* (*întrece*, *petrece*), *țese*, *ține*, (*aține*), *umple*;

2 nu aveau de loc participiu, iar perfectul îl aveau cu *-ui*: *bate*, *teme*;

1 singur avea participiu cu *-s-* (dacă etimologia lui *screme* e justă).

Să vedem acum verbele cu participiu în *-s-*, în total 69:

14 verbe aveau și în latinește participiu cu *-s-* și aveau și perfectul cu *-s-*: *arde*, *închide*, *merge*, *mulge* (*smulge*), *purcede*, *rade*, *rămîne*, *ride*, *roade*, *scoate*, *sumete*, *șterge*, *trimite*;

12 aveau participiu cu *-s-*, dar perfectul cu *-i* sau cu reduplicare: *ascunde* (participiu a fost întâi *absconditus*, apoi *absconsus*), *curge*, *deștinde*, *încinde*, *pătrunde*, *prinde* (*aprinde*, *cuprinde*, *deprinde*), *răspunde*, *tunde*, *ucide* (toate acestea au astăzi și perfectul cu *-s-*);

24 aveau participiu cu *-t-*, dar perfectul cu *-s-*: *adauge*, *ajunge*, *drege*, *duce*, *încinge*, *înțelege* (dar cf. *înțelegui*, *înțelegut*), *învie*, *linge*, *plinge*, *punc* (*apune*, *depune*, *răpune*, *supune*, *spune*), *scrie*, *stinge*, *stringe*, *toarce* (*întoarce*, *stoarce*), *trage*, *unge*, *zice*;

10 nu aveau nici participiu, nici perfect cu *-s-*: *alege* (*culege*), *atinge* (*întinge*), *împinge*, *împunge* (*străpunge*), *învînge*, *tinde* (*întinde*; am făcut abstracție de formele latinești tardive cu *-s-*, de exemplu de la *împungo*, perfectul *împunxi*); toate acestea au astăzi și participiu și perfectul cu *-s-*;

și aici am lăsat de o parte pe *rage*, pentru că nu-i cunoaștem formele latinești.

Mai rămân 8 verbe care au păstrat în românește participiul în *-t-*, deși la 5 dintre ele perfectul a fost de la început în *-s-*: *coace*, *frige*, *înfige*, *sparge*, *suge*; se adaugă *frînge* (vezi totuși participiul *nefrînși* la Budai-Deleanu, „Țiganiada”, E.S.P.L.A., 1953, p. 170), și *rupe*, care aveau perfectul cu *-i*, și *fierbe*, care nu avea participiu de loc. De remarcat că aromâna are mai multe verbe din această categorie (de exemplu, față de *alege*, *aleapse*, *aleptu*).

Cuvintele noastre inserate aici se grupează în două cimpuri semantice: pe de o parte *coace*, *fierbe*, *frige* (*suge?*), pe de alta *înfige*, *frînge*, *rupe*, *sparge*. Este deci posibil ca ele să fi acționat unele asupra celorlalte pentru menținerea diferenței între perfect și participiu. Cred însă că există o explicație mai plauzibilă: toate participiile lor (afară de *supt*) sînt mai mult folosite ca adjective (vezi p. 191).

La listele date mai sus se pot adăuga cîteva verbe de alte conjugări, cu forme neregulate: cu perfectul în *-ui*: *da*, *la*, *sta*, de conjugarea I, și *ști* de conjugarea a IV-a; cu participiul în *-ut*: *la*, *ști*. Forma *stătut* se folosește numai ca adjectiv.

În încheierea discuției, urmează să vedem acum direcția în care au avut loc schimbările. Nu mi se pare inutil să notez că în latinește *-s-* de la perfect (fost aorist) și *-s-* de la participiu (dintr-un mai vechi *tt*) nu aveau origine comună și nu erau legate împreună. Legătura s-a produs pe teren românesc.

Dacă din totalul verbelor de conjugarea a III-a (95) scădem pe cele 26 cu participiul în *-ut* și pe cele 8 cu participiul în *-t*, rămân 61 cu participiul în *-s*; dintre acestea, lăsînd la o parte pe *rage*, pe cele 10 care nu aveau în latinește nici perfectul nici participiul cu *-s-*, cum și pe cele 14 care aveau atît perfectul cît și participiul cu *-s-*, ne rămîn 36 de verbe la care în latinește una din teme avea pe *-s-* și cealaltă nu: în 12 cazuri participiul îl avea și perfectul nu, deci am putea crede că perfectul s-a condus după participiu, în 24 de cazuri perfectul era cu *-s-*, iar participiul nu, deci s-ar putea crede că participiul s-a orientat după perfect. Numericeste, deci, perfectul câștigă procesul, și lucrul e cu atît mai curios, cu cît e vorba de perfectul simplu, formație condamnată încă din antichitate, înlocuită tot mai mult cu perfectul compus.

Dar și aici, ca mai peste tot, vom căuta să nu ne orientăm numai după cifre, care ne pot înșela. Se pune întrebarea care

dintre cele două moduri era obligat să se schimbe, și constatăm că participiul, în afară de necesitatea de a marca legăturile sale cu celelalte teme, era viabil, cea mai bună dovadă fiind faptul că, adesea, după ce s-a constituit o nouă formă de participiu, cea veche continua să funcționeze ca adjectiv. Perfectul, dimpotrivă, era necesar să fie schimbat acolo unde era format după modele ieșite din uz: cu reduplicare, cu alternanță vocalică, inutilizabile în perioada mai tîrzie a latinei și într-o limbă romanică. Prin urmare perfectul s-a schimbat din motive interne, iar participiul, numai ca să semene cu perfectul.

Acest proces ne arată că chiar în interiorul categoriilor neproductive, și fără a se influența în vreun fel conjugările vii (excepțiile ca *ști* sînt atît de rare încît sînt nesemnificative), numai smulgîndu-și formele una alteia, s-a produs o sistematizare, o simplificare de așa natură, încît astăzi verbele de conjugarea a II-a și a III-a, care nu mai reprezintă în românește decît forme neregulate, sînt totuși mai bine organizate decît erau în latinește, pe vremea cînd erau mai numeroase și constituiau, de bine, de rău, tipuri de flexiune bine reprezentate. Îmi vine în minte afirmația lui Alf Lombard (*Verbe*, 241), că romanistul găsește cu mirare în românește alternanțe ca *apăs/apeși*, păstrate, pe cînd în franțuzește au rămas puține urme din alternanțele vechi de tipul *j'aime*, *nous amons* etc. În schimb temele au fost mai bine sistematizate în românește decît în franțuzește și numărul verbelor rămase neregulate este mai mic.

Diatezele. Româna a moștenit din latinește activul, pasivul în forma lui modernă (adică cu verbul „a fi” la nivelul temporal al întregului grup) și reflexivul. Pasivul a fost multă vreme foarte puțin întrebuintat, locul lui luîndu-l în general reflexivul, mult mai dezvoltat în românește decît în limbile romanice apusene. Valorile reflexivului le-am studiat în BL, VI (1938), p. 42—89, orientîndu-mă în general după cartea lui A. Marguliés, *Die Verba reflexiva in den slavischen Sprachen*, Heidelberg, 1924, deoarece am constatat că valorile reflexivului sînt exact aceleași în română și în slavă. Ele sînt în număr de 6: obiectiv (*mă spāl*), eventiv (*mă întristez*), dinamic (corespunzător mediului: *mă gîndesc*), reciproc (*mă bat*), pasiv (*se vînd stofe*), impersonal (*se știe*). Sorin Stati, în SCL, V (1954), p. 135—146, studiază în mod special reflexivul cu dativul, căruia îi găsește valorile următoare: obiectiv

tiv (bineînțeles obiectiv indirect: *a-și cumpăra o pălărie*); participativ (*a-și alege*; de ce nu e obiectiv?), posesiv (*a-și vinde casa*), reciproc (*a-și scoate ochii între ei*), dinamic (*a-și lua angajamentul*; Stati îl consideră dinamic, pentru că nu se poate schimba persoana, nu se poate zice, de exemplu, *îți iau angajamentul*; dar aceasta este o problemă lexicală, nu gramaticală; exemple mai bune: *a-și ride de cineva*, *a-și uita*). În slavă, se găsește toate aceste valori, cu excepția posesivului (Margulies).

Pe de altă parte, Stati arată că termenul reflexiv nu se potrivește pentru toate valorile (nici cu dativul, nici cu acuzativul), și că nu peste tot este corect să vorbim de o diateză. Obiectivul nu este o diateză, ci este activ cu complement direct, la fel reciprocul. Cred că are dreptate în ce privește obiectivul, pentru reciproc e mai discutabil (ținind seamă de faptul că din *a se bate cu cineva pentru un lucru* se ajunge la *a se bate după dulciuri*, unde pronumele nu e complement direct și în general e greu de spus că, în *mă bat cu cineva*, *mă* este complementul direct al lui *bat*). Pasivul este bineînțeles o diateză (și sub forma reflexivă), iar impersonalul trebuie legat de pasiv (are drept subiect o propoziție subiectivă). Dinamicul este și el o diateză (și cu acuzativul, și cu dativul), iar eventivul trebuie legat de mediu (căci pronumele nu joacă rol de complement direct: nu e totuna *mă întristez* și *te întristez*; există însă și activ eventiv: *a înflori*). Vezi acum Gram. Acad., I², p. 209—215.

Faptul că toate valorile coincid perfect cu cele din slavă mă face să cred și astăzi că slava a influențat în această privință româna, depărtind-o de uzajul romanic, mai ales că foarte adesea și verbele folosite mult la reflexiv sint de origine slavă. Din acest punct de vedere, traducerea din română într-o limbă slavă și viceversa nu prezintă dificultăți (să ne gândim la românii care, vorbind franțuzește, fac greșeli ca *il se pense*, *il se combat avec* etc.). Folosirea reflexivului este foarte largă în românește: nu numai că aproape orice verb activ poate avea alături o formă reflexivă (mai ales obiectivă), dar și contrariul este adevărat, cele mai multe verbe reflexive se pot folosi și ca active, iar trecerea de la o valoare a reflexivului la alta este aproape neîngrădită. Iată exemple: *a îngăima* „a bolborosi”, *a se îngăima* „a ezita” (activ > mediu); *obișnuiește* „are obiceiul”, *se obișnuiește* „își formează obiceiul”, dar la perfect, *s-a obișnuit* „are obiceiul”;

apoi pasiv, *se obișnuiește* „e deprins de altcineva”, impersonal „există obiceiul” etc.

Se formează un sistem suplu de trecere de la activ la reflexiv și invers, cu diverse valori. Citeva exemple: *a se îngîmfa* „a se umfla” (obiectiv sau eventiv) > „a fi îngîmfat” (mediu); *a sui*, apoi *a se sui* (obiectiv > mediu); *a se bate* (reciproc) > „a lupta” (mediu: *Craiul ședea într-o casă... și se bătea... de acolo*); *a îndesa*, apoi *a se îndesa* (reciproc > mediu); *a judeca*, apoi *a se judeca* (obiectiv > pasiv > mediu: *o să mă judec pină-n pinzele albe*). Valoarea eventivă e clară în *a se călători*, *a se rătăci*, *a se răci*, față de *a călători*, *a rătăci*, *a răci* (acesta din urmă poate fi eventiv și la activ). Există, cum am spus, și eventiv activ: *a sărăci*, *a slăbi* (dar *a se îngrășa*; *a îngrășa* cu sensul de „a se îngrășa”, „Tempo”, 19. II. 1939, e fără îndoială calchiat după fr. *engraisser*). Pe cit se pare, se folosește eventivul reflexiv unde subiectul arată interes pentru acțiune, și activ acolo unde acțiunea se petrece fără voia lui. Vezi totuși *m-am lenevit toată ziua* (eventiv > activ intransitiv), „Tempo”, 14. II. 1939.

Alte cazuri de trecere de la activ la reflexiv: *a înțepeni*, *a se înțepeni*; *a întârzia*, *a se întârzia* (cu același înțeles); *a se codi* „a da înapoi” > „a ezita” (mediu); *a înnebuni* (eventiv), *a se înnebuni* (mediu); *a se ajunge* (reciproc) devine *a ajunge* (activ), de unde din nou reflexiv *a se ajunge* „a fi de ajuns” și „a parveni” (mediu); *a cinsti*, apoi *a se cinsti* (reciproc), de unde *a cinsti un pahar de vin* (activ tranzitiv); *a naște* (activ), *a se naște* (pasiv), apoi *am născut* (activ cu valoare de mediu cf. și *naște întrebarea*); *bate la ușă*, *a spus la radio* (activ impersonal din reflexiv). Exemplele se pot înmulți (pentru referințele la exemplele date aici și pentru alte exemple, vezi art. cit. din BL, VI).

Rareori se formează două verbe diferite: *a uita*, *a se uita*; *a pleca*, *a se pleca*. Mediul se poate construi cu propoziție completivă: *mă făgăduiesc să...*, *mă gândesc că...* Se zice că aceste completive sint indirecte, pentru că nu se admite că un reflexiv, cu pronume în acuzativ, ar mai putea avea un complement direct; în realitate reflexivul mediu are valoarea unui activ de efectuarea căruia se interesează în mod special subiectul, de aceea i se poate adăuga și un complement direct, în acuzativ: *mă rog un lucru*, *mă gândesc ceva*, *găina se ouase o mărgeică*. Există însă și trecere de la acuzativ la dativ și invers: *a se ride*, *a-și ride*; *a se închipui*, *a-și închipui*. Mai există și reflexiv cauzativ: *a*

se tunde, a se înspăimînta (altcineva face ca acțiunea să fie îndeplinită de subiectul ei: *pun pe frizer să mă tundă, cineva mă face să-mi fie frică*).

În BL, VI, p. 85—88, am vorbit de confuzia diatezelor, dar exemplele pe care le-am dat erau toate cu participiul sau cu un nume de agent, ceea ce nu este exact același lucru cu o formă verbală (predicativă). În felul acesta am ajuns la o concluzie într-adevăr confuză. Realitatea este că, grație dezvoltării reflexivului, româna ajunge în minuirea diatezelor la o suplete pe care nu o are nici o altă limbă cunoscută de mine: cu ajutorul unui singur verb, folosind trecerile de la o diateză la alta, se creează o profuziune de sensuri și de valori ușor de învățat și de folosit, aproximativ așa cum sînt în rusește aspectele.

Cîteva cuvinte asupra modificărilor de conjugări. Prin transformări fonetice (cf. la substantiv tipul de plural *înfățișeri*, p. 141), apare la conjugarea I o variantă cu *-e-* în loc de *-a-* la diferite forme, producîndu-se astfel un amestec cu conjugarea a II-a: (*el*) *taie*, *tăiem*, (*ei*) *taie*; conjunctivul e la fel cu indicativul și la persoana a 3-a sg. și plural; gerunziul *tăind* e ca la conjugarea a IV-a (voi reveni asupra acestei forme); perfectul, pers. a 3-a sg., *tăie* nu se confundă cu altă conjugare, dar infinitivul, *tăiere* este ca la conjugarea a II-a. De adăugat derivatenominale, ca *tăietor*, *tăietură*, neconfundabile. Forme hibride mai apar la verbe ca *îngenunchea*, *veghea* (*îngenunchem*, *veghe*, *îngenunchere*, *veghere*) etc. Dar persoana a 2-a pl. rămîne cu *-a-* (*tăiați*, *îngenuncheați*, *vegheați*), ca și pluralul participiului. Aceste forme cu *-a-* sînt de fapt analogice și merg împotriva evoluției fonetice normale. Regional, această evoluție e dusă pînă la capăt, căci găsim forme ca (*voi*) *tăieți*, participiul plural *tăieți*, *spărie*, (*ei*) *tăieră*, (*tu*) *zicci* (pentru *zicci*) etc. (L. Morariu, I, p. 67—68, care crede că accentuarea *zicci* în loc de *ziceți* se datorează influenței lui *zice*, idee evident greșită). După acad. E. Petrovici, e și *ă* constituie un singur fonem, deci n-am putea vorbi aici de o spărtură în regularitatea conjugării. Nu e mai puțin adevărat că modificarea fonetică merge împotriva tendinței de sistematizare și de simplificare a flexiunii, de aceea trebuie combătută.

La conjugarea a IV-a apare o variantă cu *i* în loc de *î* (la început după *rr*, care se pronunța dur: *urî*; alt exemplu sigur de verb cu *rr* la origine, nu avem; de notat apoi că majoritatea exemplelor au *o* în rădăcină, cum observă Lombard, *Verbe*, p. 636

și 820). Am numărat în totul la Lombard 50 de verb în *-i*, dintre care 27 au variante cu *i*. Cu adevărat răspindite sînt 19: *amări*, *chiori*, *cobori*, *dobori*, *dogori*, *hotări*, *izvori*, *mohori*, *ocări*, *omori*, *pîri*, *posomori*, *scociori*, *tăbări*, *tîri*, *vîfori*, *zădări*, *zămori*, *zăvori*. La acestea s-ar mai putea adăuga 7, și anume: *bori*, *duhori*, *jări*, *ogori*, *oțări*, *ponori*, *stobori*, care se folosesc în limbajul profesional agricol sau sînt rustice și neliterare. Multe au fost folosite în trecut, dar au ieșit din uz, indiferent de forma de conjugare (*îjdări*, *obori*, *pogori* etc.). Dintre cele reținute, unele trec sau se mențin la forma cu *i*: *dogori*, *zădări*, *zămori*, *zăvori* (Îndreptar). Noi nu există (cel mai nou ar putea fi *chiori*, derivat de la un radical de origine turcă), prin urmare e vorba de o categorie de rămășițe ale unei tendințe care a produs pagube (prin înmulțirea inutilă a tipurilor de conjugare), apoi a încetat de a fi productivă. Regional, apare *i* după toate consoanele dure: *s* (*obosi*), *z* (*auzi*), *ș* (*sîrși*), *j* (*beteji*), *ț* (*înmulți*). Aici sînt, evident, și exemple noi, dar ele sînt condamnate de limba literară. Cu adevărat productive sînt numai conjugarea I (cu *-ez*) și a IV-a (cu *-esc*).

Despre modurile predicative, puține lucruri aici: sînt cele moștenite din latinește, la care se adaugă condiționalul — optativ format cu *aș* și cu infinitivul scurt sau cu infinitivul lung+*-aș*. Conjunctivul se formează cu *să* iar, la prezent, și fără *să*. Imperativul negativ se formează cu infinitivul. Despre aceste și alte forme, perifrastice și neperifrastice, se va vorbi mai departe, la timpuri și la persoane.

Mai multe vom avea de spus aici despre modurile nepredicative. Infinitivul a fost în mare parte înlocuit cu conjunctivul, ceea ce se va discuta la sintaxă. Dă loc la multe discuții forma scurtă, cu suprimarea finalei *-re*, formă rămasă cu valoare verbală, în timp ce forma lungă, păstrînd finala *-re*, capătă valoare nominală (cu unele resturi, ca *fire-ai* etc.). Pentru a explica forma scurtată, Weigand, JB, III (1896), 150, pornește de la viitor: *face-vrem* ar fi disimilat din **facere-vrem*, cf. bg. *biti štă > bi štă* (la fel în sîrbă). De aici forma scurtată s-ar fi extins la alte întrebuintări. Aromâna, care formează altfel viitorul (*va s fac*, *va fac*) nu are infinitiv scurt. Cam la fel Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 181. Față de această teorie găsim unele rezerve la L. Morariu, I, 20—21. Densusianu, Hdlr., II, 236—238, arată că încă în secolul al XVI-lea infinitivul lung era o rămășiță. P. Beneș

(SCL, VI, 1955, p. 259—263) socotește că în verbele slave de tipul *platiti* s-a produs o haplogogie (ajungându-se deci la **plati*, de unde forma scurtată s-ar fi extins la celelalte feluri de conjugare și, prin imitație, la infinitivul românesc. J. Byck (*Recueil*, p. 9—12) crede că fenomenul e specific românesc și provine din dorința de a deosobi funcția verbală de cea nominală.

E greu de înțeles de ce o schimbare atât de largă ar trebui explicată printr-un accident cu totul limitat. De observat că *face-orem* nu este singura formă de viitor. Dacă dorim să vedem aici o haplogogie, n-am avea decât să pornim de la infinitive românești ca *durere*. Trebuie să dăm dreptate lui Byck cînd arată că e necesar să se țină seamă de utilizarea pe care limba a dat-o opoziției celor două forme. Dar e greu de crezut că această utilizare a servit drept punct de plecare pentru scindarea categoriei. În orice caz, trebuie constatat că româna e singura limbă care are două forme de infinitiv cu două valori diferite, ceea ce îngreuiază explicarea prin imitarea altei limbi. Pe de altă parte nu se înțelege de ce româna ar fi suprimat o silabă de la infinitivul său pentru că bulgara suprimase și ea o silabă de la un infinitiv format cu alt morfem. O ipoteză mai plauzibilă a fost formulată de Iv. Gălăbov, *Zeitschrift für slavische Philologie*, XXIX, 1961, p. 275—287 (vezi și, de același autor, *Problemăt za člena v bălgarski i rumănski ezik*, Sofia, 1962, p. 48—49): în bulgărește există infinitive scurte ca *bi*. Deci în românește s-au putut imprumuta din bulgărește forme ca *goni*, *rodi*, *sădi*. Pe această bază, Gălăbov construiește o proporție:

bg. *lovi* (3 sg. aor.) — *loviti* și *lovi* (inf.)

rom. *fugi* (3 sg. perf.) — *fugire* și *fugi* (inf.).

Ar fi însă mult mai simplu să spună că, dacă existau infinitive ca *lovi*, imprumutate, s-au putut crea prin analogie și infinitive de la verbe moștenite, ca *fugi*.

Participiul trecut a fost văzut mai sus. Cu ajutorul lui se formează perfectul compus, numai cu verbul *a avea*, în timp ce romanica apuseană folosește și pe „a fi” (limbile slave numai pe „a li”). Treptat perfectul compus înlocuiește pe cel simplu, lucru care se va discuta la sintaxă.

Supinul este moștenit din latinește sau e refăcut din participiu? Părerile sînt împărțite. În orice caz e numai cu prepoziție și numai pasiv (altminteri e substantiv).

Participiul prezent a fost eliminat, s-au păstrat numai 5 exemple, devenite adjective sau substantive. Două din ele sînt folosite general, *fierbinte* și *părinte*, unul e regional, *plouinte* (Georgeta Ciompec, SMFC, III, 1962, p. 136), două folosite numai la plural, sînt învechite și ieșite complet din uz: *cunoștinți* și *neștiinți* (L. Morariu, I, 24). Acestea sînt sfărîmături, de care s-au agățat apoi creații latiniste ca *atotputinte*, *pendinte*, *președinte*, *diriginte* etc. Ca formă a verbului, participiul prezent a fost înlocuit cu gerunziul.

Gerunziul, moștenit din latinește, avea în latină numai cazurile oblice, iar în românește nu se mai declină. Se pierde legătura cu vocala caracteristică a conjugării și se formează numai două tipuri, unul cu *-i*, altul cu *-i*. Verbele obișnuite de conjugarea I au gerunziul în mod normal cu *i* (*cîntînd*), dar tot cu *i* îl au și verbele de conjugarea a II-a și a III-a, chiar și cele care au rădăcina terminată în consoană muiată la infinitiv (*putînd*, *zicînd*), astfel că se poate spune că gerunziul e format nu de la tema verbală, ci de la persoana I a indicativului prezent. De asemenea cu *-i* au gerunziul, în mod normal, verbele de conjugarea a IV-a cu infinitivul în *-i* (*coborînd*). La conjugarea a IV-a normală, gerunziul era în latinește format cu *-iend-* și în românește este în *-înd* (*dormînd*); aici s-au alăturat verbele de conjugarea I cu rădăcina terminată în consoană moale (*tăînd*, *veghînd*) și de asemenea *scrie*, care are și alte afinități cu conjugarea a IV-a (există forme neliterare ca *scri*, *scrim* etc.). Constatăm astfel că cele două conjugări neproductive nu mai există aici (la fel s-a întimplat cu derivatele în *-tor* și *-tură*, vezi p. 259). S-a dus astfel pînă la capăt o tendință care acționează din cele mai vechi timpuri, și acesta este un rezultat pozitiv, deoarece au fost eliminate categorii formale care nu corespund nici unei diferențe de conținut. Păcatul este că pe alte planuri reducerea a fost operată în alt chip, ceea ce înseamnă în fond înmulțirea tipurilor de flexiune. Iotacizarea la gerunziu va fi discutată o dată cu desinențele personale, iar formațiile în *-îndă*, *-îndă* (L. Morariu, I, 25, fără explicație), la formarea cuvintelor (Valentina Hristea, SMFC, IV, 253—276).

Modurile predicative. Vom vedea accentuarea și alternanțele cînd vom discuta desinențele. Deocamdată urmează să trecem în revistă temele temporale. La prezentul indicativ, nimic de notat. Prezentul conjunctiv păstrează în limba veche unele sfărîmături

ale tipului latin: *blemu*, *blămu*, *imblămu* (*bleați* la moți), *blămați*, de fapt au devenit interjecții, conjugate ca *haidem*, cu care seamănă la înțeles. Pușcariu mai adaugă aici exemplul *să plăsem* <lat. *plausemus*, neverosimil, întâi pentru că e cu *să*, care constituie o inovație, al doilea pentru că ar fi de la un verb neinteresant, la care nu era motiv să se păstreze o formație arhaică (L. Morariu, I, 43). Vom vedea că, exceptând persoana a 3-a, desinențele s-au confundat cu ale indicativului, de aceea treptat s-a fixat conjuncția *să* ca semn al conjunctivului (la desinențe vom discuta unde se păstrează conjunctivul fără *să*). În orice caz, s-a mers și aici pe linia simplificării, prin adoptarea unei formule analitice.

Condițional-optativul a fost reintrodus, mai întâi, în limba veche (cu urme regionale, pare-se, până azi), sub forma unui prezent sintetic (totuși cu conjuncția *se*), bazat pe perfectul conjunctiv latin (eventual pe viitorul al II-lea): *se intrare*, *se intraru* <lat. *intrauerim*, *intrauero*. Că e tema perfectului se vede după exemple ca *merseru* și altele. A dispărut, lăsând loc formelor analitice, din infinitiv și verbul auxiliar *aș*, a cărui origine nu este încă precizată: după unii este de la *avea* (pers. 3 fiind *ar*, dintr-un mai vechi *ară*, *are*), în timp ce alții pornesc de la *vea* (luindu-se după forma bănățeană *reaș*). Se concentrează treptat la o singură formă cu *aș* prepus și cu infinitivul scurt (verbul ajutător se mai pune la urmă când intervine un pronume reflexiv sau personal: *duce-s-ar*, *mînca-te-ar*). Toate limbile romanice și-au refăcut un condițional-optativ pe baze noi, analitice. În românește constatăm și aici o simplificare și o unificare, indiferent care e originea auxiliarului.

Imperativul pozitiv provine din latinește. Cîteva rămășițe reprezintă formații arhaice, devenite forme neregulate: *du* <lat. *duc*, *fă* <lat. *fac* și *zi* <lat. *dic*. Poate vechi imperative, devenite interjecții, sint *va* (mai *va* etc.) și *i*, ambele cu sensul de „mergi”, dacă vin de la lat. *vade* și *i* (imperativul lui *ire*). Imperativul negativ e format în românește cu infinitivul (și în latinește imperativul negativ se forma numai excepțional de la cel pozitiv, mai obișnuit se forma cu conjunctivul): *nu cînta*, *nu ședea*. Se consideră greșite formele *nu te du*, *nu fă* (vezi L. Morariu, II, 2, 65), *nu zi*, și, într-adevăr, ar fi singurele de la imperativul pozitiv. Se scrie de multe ori, greșit, *nu fii* în loc de *nu fi*, sub pretextul că așa s-ar pronunța.

În limba veche, pluralul era de tipul *nu plîngereți* (regional mai apar și la pozitiv forme ca *tăcereți*). Sînt două explicații: s-ar porni fie de la infinitivul lung, căruia i s-a atașat desinența persoanei a 2-a pl., fie de la imperfectul conjunctiv latin, *plîngeretis*. Se obiectează că formele romanice occidentale nu au s final, deci nu vin de la conjunctiv (de altfel în latinește se întrebuința ca imperativ perfectul, nu imperfectul conjunctiv). Pe de altă parte, imperativul negativ nu are *-re* la singular, cum arată L. Morariu (I, 41), și acest lucru ar fi inexplicabil dacă am porni de la conjunctiv, iar dacă pornim de la infinitiv, nu se vede de ce n-am porni de la infinitiv și pentru plural. Formele ca *păzea rămin* și ele fără explicație (cf. și *tra*, *trare*, cu *-re* „mobil”, pentru *trage*, la Bîrlea, B., 60).

Pluralul nostru actual este, evident, format de la singular, cu adăugarea desinenței. Și aici se vedește slăbiciunea conjugării a III-a, prin faptul că apar pretutindeni forme familiare de tipul *nu făcea*, *nu te ducea*, după modelul conjugării I (conjugarea a II-a nu se distinge aici de I-a, decît prin muierea consoanei finale a rădăcinii). Și aici constatăm o simplificare, prin eliminarea unor variante.

Viitorul I latin s-a pierdut peste tot și a fost înlocuit cu formații analitice. De la început apar în românește diverse tipuri: *voi aștepta*, *aștepta-voi* (fac abstracție de variantele fonetice ca *vom*, *vrem*, *văm*, *om* etc.), *am a aștepta*, *am să aștept*, deci cu infinitivul și cu conjunctivul, apoi *voiu fi bătînd* „voi bate” (Densusianu, Hdlr., II, 227). Formații analitice găsim și în slavă, și în limbile germanice. Formula cu *voi*, livrescă, se răspîndește astăzi în limba literară vorbită (dar numai cu auxiliarul la urmă); în limba literară, circulă după regiuni și cîteodată chiar la același individ, *am să* și *o să* (acesta a fost explicat de Pușcariu, DR, VI, 387–393, nu fără teme, din *ea să*, care la rîndul lui e din *uado* „merg”). Tipul *am a face* e mai slab, întâi pentru că e cu infinitivul, care el însuși a fost multă vreme puțin folosit, apoi pentru că are și înțeles de „sînt obligat să”. Aici evoluția este încă neterminată, simplificarea dorită nu s-a produs încă.

Imperfectul indicativ: la conjugarea I e format cu *-a-* (*cînta*; *-b-* din latinul *-abam* s-a pierdut), la a II-a și a III-a cu *-a-* (*cădea*, *spunea*; de fapt este *-a-* precedat de o consoană muiată, cf. *ducea*, *mergea*, pronunțate *duăa*, *merăa*), la a IV-a era cu *-iia*

pentru verbe în *-i* (*auziia*) și cu *-tia* pentru cele în *-i* (*omoritia*; se pronunța oare chiar așa? Mai probabil mi se pare că se pronunța un *r* dur urmat de *-ia*). *Auziia* s-ar explica din lat. *audiebat*. Apoi se ajunge la un singur sufix, *-a-*, scris după consoană moale *-ea-*, iar dacă rădăcina se termină cu *-i-*, scris numai *-a-* (*tăia, scria*; cf. în secolul al XVI-lea *viia*, Densusianu, Hdlr., II, 214); după consoane muiate, se scrie *ea* (*veghea, ingenunchea, tăcea, mergea, auzea*). Deci și aici se ajunge la o situație cu două tipuri, repartizate însă altfel decât la gerunziu: de o parte *einta, omora* (conjugarea I și IV), de altă parte *vedea, spunea, dormea* (conj. II, III și IV), dar aici e vorba mai mult de felul de a pronunța consoana finală a rădăcinii, decât de morfemul imperfectului (vezi, de exemplu, *era*, pentru *era*, *hotărea*, ca și *să hotărească*, *să urească*, Ad., 30. VIII. 1931).

Perfectul compus, de care am mai pomenit, se forma în limba veche atît cu auxiliarul prepus cit și cu auxiliarul postpus (*am fost* și *fost-am*). Cea de a doua topică s-a învechit și azi mai apare numai în texte arhaizante și în unele graiuri regionale.

Mai mult ca perfectul indicativ a rămas sintetic, dar nu s-a păstrat forma de indicativ, ci a fost preluată cea de conjunctiv. O explicație pentru aceasta nu avem.

Viitorul al II-lea apare cu forme analitice, ca peste tot, dar e rar folosit (în limba veche, desigur, nici textele nu se pretau de obicei la folosirea lui; material la L. Morariu, I, 49). De fapt nu prea e necesar.

Conjunctivul perfect este refăcut, analitic (*să fiu lucrat*, auxiliarul avînd desinență diferită, în limba veche, la fiecare persoană). Poate la înlocuirea prezentului indicativ al auxiliarului cu infinitivul să fi contribuit dorința de a elimina posibilitatea de confuzie cu conjunctivul prezent pasiv. În orice caz, nu e un timp mult folosit.

Condiționalul perfect este, evident, tot analitic: *de nu vrea* *fi venit* cu (L. Morariu, I, p. 29), *ară fi venită* (*lumea*), *am fi veniți* (Densusianu, Hdlr., II, 230). Deoarece *vrea* este aproximativ echivalent cu *a vrut*, găsim și *am vrut* *agiuta*, *a vrut* *muri* (și astăzi, regional și rustic se mai aude *am vrut să mor* pentru „era să mor“). Mai complicat, *am vrut* *fi zis*. Și aici a intervenit o simplificare și o unificare, astăzi folosindu-se *aș fi* cu participiul (cîteodată și imperfectul indicativ).

Conjugarea perifrastică. În primul rînd cred necesar să precizez că termenul *perifrastic* se întrebuințează adesea în mod abuziv pentru orice formă de conjugare compusă, fie cu un verb ajutător, ca *am, aș* etc., fie chiar cu o conjuncție, ca *să*. În acest chip ar trebui să vorbim și de o declinare perifrastică, acolo unde se folosește prepoziții. Perifrastic însă nu este egal nici cu compus, nici cu analitic. Termenul a fost aplicat în latinește aceluși mod de conjugare la care o acțiune dintr-un plan temporal este privită de pe un plan anterior. Există exemple și în românește: *s-a înfipt un par în locul unde mai tîrziu avea să fie centrul satului*. În latinește se poate pune și propoziția principală la viitor. În românește se introduce în aceeași categorie diverse formații compuse avînd și diverse valori. Unele folosesc gerunziul alături de verbul *a fi*: *era șazînd, zicînd* (Densusianu, Hdlr., II, 245), *fu zăcînd, ați fost îmblînd* (id., 223) *era început, avea agonisit* (id., 224—225). Aici se exprimă de fapt diverse aspecte, durativ sau perfectiv. Mai mult ca perfectul este exprimat prin *am fost cugetat, au fost spus* (id., 224): raportul între *am fost îmblînd* și *am fost îmblat* este la fel cu cel dintre *am umblat* și *umblasem*. Apare și *fusesse vădzut* („văzuse“), *fusesse purtînd* (id., 225) și conjunctivul perfect perifrastic (vezi L. Morariu, I, 53). La viitor, situația nu e aceeași, *voi fi bătînd* „voi bate“ este de același tip cu *eram venînd* „veneam“ (Densusianu, Hdlr., II, 227). De remarcat că nu există exemple de prezent indicativ, cum ar fi *sînt scriînd*, iar la conjunctiv *să fiu lucrat* a căpătat valoare de trecut (id., 223), dar există exemple cu nume de agent, de tipul *nu-i stătoriu, sînt îmblători*, paralele cu *erau mergători, erau trăitori* (L. Morariu, I, 65), *sîntem muriți* (id., 66). Condiționalul trecut cunoaște forme ca *perit aș fi*, dar și *ați fi fost crezut* (Densusianu, Hdlr., II, 230). Există, în sfîrșit, și condițional prezent, *ai fi știînd*.

Pe baza aceasta se formează o conjugare prezumtivă: *voi fi bătînd* înseamnă și „poate că bat“ (rezultă indirect din ce spune Densusianu, Hdlr., II, 227), iar *voi fi bătut*, „poate că am bătut“. Prin analogie, se creează conjunctivul *să fi bătînd* după *să fi bătut*, condiționalul *ar fi bătînd* după *ar fi bătut*, deci o conjugare aproape completă. Dar *ar fi spunînd* se folosește pentru a exprima stilul indirect (ca și *ar fi spus*, de altfel). Întreaga problemă a fost studiată de Elena Slave, SG, II, 53—60.

Punctul de plecare a fost viitorul al II-lea, care în limba vorbită nu se mai folosește cu valoare de viitor anterior, astfel că a rămas liber pentru exprimarea prezumtivului în trecut: *o fi scăpat trenul*. După acest model, și viitorul I a căpătat valoare de prezumtiv: *o nimeri el acasă*. Apoi, paralel cu participiul trecut, se folosește gerunziul, cu valoare de participiu prezent, deci după *o fi crezut*, se formează *o fi crezînd*. S-a ajuns astfel la două timpuri ale indicativului, trecut și prezent.

Paralel cu viitorul al II-lea, conjunctivul trecut, sub forma interogativă sau negativă, are de la început valoare prezumtivă: *să fi plecat așa de vreme? n-o fi plecat* (de fapt și conjunctivul prezent are această valoare: *să plece fără să zică bună ziua? nu cred să fi plecat*). Când se creează paralelismul între formele cu participiu și cele cu gerunziu, în unele graiuri regionale acest din urmă mod se folosește cu conjunctivul, deci *să fi crezînd*, *nu cred să fi avînd*.

Condiționalul trecut s-a folosit și el cu valoare de prezumtiv, în vorbirea indirectă (*zice că ar fi văzut* sau, și fără verb de declarație, *ar fi văzut*); și aici a intervenit paralelismul cu gerunziu în diverse graiuri (*zice că ar fi cunoscînd*).

Astfel prezumtivul a devenit o conjugare întreagă, cu trei moduri, putînd fi folosit și sub forma pasivului și a reflexivului.

Deci găsim la formele așa-zise perifrastice patru valori: 1. aspect (*eram stînd*) „mă găseam în curs de a sta”, *am fost stat* „isprăvisem de stat”, deci o acțiune în curs în trecut sau o acțiune terminată în trecut; 2. conjunctivul și condiționalul trecut; 3. prezumtivul; 4. vorbirea indirectă.

Bogăția de forme nu este însă decît aparentă, pentru că multe din ele sînt regionale, învechite, în orice caz nu se găsesc toate în același timp și în același loc (L. Morariu, I, 66). Nu rămîne mare lucru pentru limba literară actuală, deoarece 1 este eliminat, 3 și 4 se mențin numai de formele de trecut și în general nu sînt folosite mult.

Desinențele. Prezentul indicativ de tipul vechi (fără *-ez* și *-esc*). Pers. 1, *-o* latin devine normal *-u*, apoi se scurtează și ajunge la *-ă* paralel cu *-î* de la persoana a 2-a, apoi la labializarea consoanei precedente, paralelă cu muierea ei la pers. 2. Se păstrează însă *-ă*, paralel cu *-î* de la pers. 2, acolo unde formează diftong cu o vocală precedentă (*dau, iau, stau, creau, scriu, știu* etc.); se păstrează chiar *u* vocalic, paralel cu *i* vocalic

la pers. 2, după consoană + *r, l*: *umblu, umbli*. Se scindează astfel desinența care primitiv era unitară, schimbare, evident, dăunătoare.

Multe verbe au un iot înaintea vocalei desinențiale și, după cum se știe, acest iot atacă consoana precedentă. Se ajunge astfel la ceea ce tradițional se numește „verbe iotacizate” (L. Morariu, p. 91—97 din *Războiul Troadei*, Cernăuți, 1923; Iorgu Iordan, I.R.A., p. 132—133). După regulă, ar trebui să găsim această situație la persoana 1 ind. prez. și la persoana a 3-a a prez. conj. a tuturor verbelor de conjugarea a IV-a (lat. *-io*: *auzu*, L. Morariu, II, 2, 56) și a II-a (lat. *-eo*). Dar în primul rînd nu toate consoanele sînt atacate:

1. Labialele sînt păstrate: ar fi trebuit să se producă o metateză, ca în *cui* < *cubium* (la *aibă* < *habeat* s-a produs, de exemplu); dar *dormio, ferueo* și *sorbeo* au o consoană înainte de labială, deci metateza nu se putea efectua. La alte verbe, ca *încăpea, începe* (*pricepe*) < *incipio* etc.; *tem* < *timco*, metateza ar fi fost posibilă foneticște, dar ar fi diferențiat prea mult persoanele (*eu *teim, tu temi*) și deci trebuia să intervină regularizarea prin analogie (de fapt iotacizarea la pers. 1 s-a produs numai unde este și la pers. 2). Pentru a explica absența iotacizării în *împlu, cumplu* (*cumpliți-me*, L. Morariu, I, 87), L. Morariu (II, 1, 311) inventează un lat. **implo*. Este limpede că nu avem nevoie de această ipoteză (cf. megl. *ampl'u*). Ar fi trebuit să se conjuge: 1 *împiu*, 2 *împli* (ca rus. *ljublju, ljubiš'*), gen de flexiune necunoscut în română.

2. Caturalele sînt de asemenea păstrate: *adaug, fac, fug, plac, mulg, șterg, tac, torc, trec, ung*; grupul *kyu* trebuia să devină *tu (fenacium > fînaț)*, deci ar fi trebuit să se conjuge (*eu*) **plaf, tu placi*; grupul *gyu* trebuia să devină *dzu (ausungia > osinză)*, deci s-ar fi ajuns la: 1 **unz*, 2 *ungi*, greu de acceptat. În cazul acesta nu se putea recurge la obișnuita opoziție muiat/nemuiat, ca în cazul *sorb/sorbi*, deoarece *č, ġ* nu au perechi nemuiate, de aceea s-a recurs la alternanța *k/č, g/ġ*, după modelul *mănînc/ mîntneci, leg/legi*.

3. Nu mi-e clar pentru ce nu găsim exemple de *s* atacat, verbele latinești ca *exeo, uissio* neavînd în românește urmași cu *ș* la persoana 1.

Rămîn deci dentalele, *d, t, n* și *r* (*-l* nu s-a păstrat, cf. *dolere > durezza, salire > sări*). Soarta lor nu este însă identică.

La început modificările fonetice se păstrează și chiar se extind. La conjugarea a IV-a găsim:

ascuț, asmuț, împart, înghiț, simț, sughiț; să ascuță (L. Morariu, II, 2, 43), *să despartă* (ib., 57), *să se impută*, Densusianu (Hdlr., II, 209), *să pață* (L. Morariu, II, 1, 306; II, 2, 43 și 57)

auz; să răpează (L. Morariu, III, 2, 57), *sloboază* (verb de origine nelatină! Densusianu, Hdlr., II, 210; *sloboază-mă* (imper.), Șez., XIII, 214, L. Morariu, III, 2, 43; 57; *slobod, sloboadă*, id., II, 2, 50

viu; să vie

moriu (Densusianu, Hdlr., II, 204 și 210), *paui* (de la *părea*, Delavrancea la L. Morariu, II, 1, 297), *pieiu* (*pieriu*, Densusianu, Hdlr., II, 207), *saiu* (de la *sări*, ib.); *să pai* (pers. 2!, Delavrancea, la L. Morariu, II, 1, 306), *să piaie* (L. Morariu, II, 1, 306), *să răsaie* (ib.), *să saie* (ib.).

De notat că iotacizarea nu se produce la persoana a 3-a plural a indicativului, deși condițiile erau aceleași ca la 1-a singular, în schimb apare la perfect, normal, la gerunziu *pieind* (Pop, 223), *viind* (*săind* nu!), la participiu, apoi la imperativ: *piei, sai*.

La conjugarea a II-a găsim de asemenea exemplele așteptate. Nu cred necesar să mai impart verbele după consoana finală a rădăcinii, cu atât mai mult cu cât în general sînt verbe puține:

mii (de la *mînea*, vezi Lombard, *Verbe*, 270), *paui* (Pop, 220—221), *șez, vâz*. Aici, pe de o parte se adaugă exemple la verbe trecute de la conjugarea a III-a la a II-a: *caz, scaz*, pe de altă parte la verbe trecute de la a II-a la a III-a, păstrînd iotacizarea: *arz, rămîie* (L. Morariu, II, 1, 310), *răspunz, riz, tunz, ūiu* (în nu e atestat în limba veche, Densusianu, Hdlr., II, 206). La conjunctiv, găsim exemple ca *să șează, să doaie* (Pop, 213). La gerunziu, la verbele în -d, -n- (*văcînd; mîind*, DLR), dar nu la cele în -r-. Se extinde însă la perfect, unde, la unele verbe, perfectul primitiv a avut un -i (persoana I trebuia să fie *eu *șezi, eu *vezi*), dar la alte verbe, fără nici un motiv special; participiul s-a orientat după perfect (*căzui*), argument în plus pentru a dovedi că nu perfectul se ia după participiu. În sfîrșit, iotacizarea pătrunde la substantivele și adjectivele derivate de la verbe: *arzător, arzoii, căzător, căzătură, scăzămînt, șezătoare, vază, vezeală, viitor, țîitură*.

Un caz aparte este acela al lui *putea*. La persoana întâi și a doua a prezentului, forma *pociu* este generalizată în limba veche

(Densusianu, Hdlr., II, 205), fără să o putem explica foneticeste (ar fi trebuit să fie **poț, poți*); mai departe nu apare iotacizarea, conjunctivul fiind în mod constant *să poată* (nici un exemplu de *să pouă*, ne spune L. Morariu, II, 1, 306), gerunziul *putînd*, perfectul *putui*. S-ar părea deci că *pociu* nu este rezultat din iotacizare, ci trebuie explicat altfel.

Densusianu, Hdlr., II, 35 (urmat de Drăganu, DR, II, 277) explică într-un stil familiar pentru el, dar artificial, pe *pociu* prin fonetică sintactică: *poț+io* (= *eu*).

Pînă aici iotacizarea s-a explicat prin prezența unui iot la prezent într-o fază sau alta a limbii române. Dar se extinde și la conjugarea a III-a fără -i-, fie sub influența verbelor care au fluctuat între conjugarea a II-a și a III-a, fie, mai simplu, sub influența conjugării a II-a, treceri de la una din cele două conjugări moarte la cealaltă întîlnindu-se destul de des. Cu *d>z*: *ascunz, crez, închiz, pătrunz, pierz, prinz* (dar *aprinz, cuprinz, deprinz* există?), *raz, roz, tinz, vînz*; cu *t>ț*: *trimiț* (formă generalizată în limba veche, Densusianu, Hdlr., II, 206), *șumeț* (Pop, 226); cu *n>i*: *pui* (*puniu*, L. Morariu, II, 2, 31), *șpui* (nu sînt exemple pentru *cerne, așterne*); cu *r>i*: *ceriu* și *ceiu* (Densusianu, Hdlr., II, 207), *ceu* (Dumitrașcu, PO, 32, bis; id., B., 113, bis). Aceleași verbe apar la conjunctiv: *să ascunză* etc.; *să roază*, Codin, NL, 73; *să prinză, să trimeată* etc., Vircol, 15; *să puie, să ceie* (Cron., III, 29, la L. Morariu, II, 1, 306); la gerunziu: *aprinzînd* etc., *trimițînd, ceind* (Pop, 224). Și aici iotacizarea se extinde la perfectul cu -u- (*crezui*, dar *pierdui, vîndui, cerui*), la participiul cu -ut (*crezut*), iar la cîteva verbe găsim și infinitive în -are: *crezare, pierzare, vînzare*, la care se adaugă cazuri sporadice, ca participiul *vînzat* (Bîrlea, B., 26, quater), imperfectul *trimeța* (Vircol, 78; 79, bis). Și aici iotacizarea se extinde la derivate: *aprinzător, ascunzîș, crez, pierzanie* etc.

Pop (203 și passim) observă că la perfectul în -s-, al verbelor ca *arde, pune*, nu este iotacizare. Uită însă că forma veche a persoanei întâi era **arși(u), *puși(u)*. Există cazuri speciale, în primul rînd al lui *scoate*, care apare consecvent cu forme iotacizate (*scoț*, generalizat în limba veche, Densusianu, Hdlr., II, 206), dar care în latinește era verb în -io, de conjugarea a III-a. Apoi *a ucide*, care prezintă mai ales formele *ucig, ucigă, ucigînd, ucigător* (L. Morariu, II, 2, 33), paralele poate cu *pociu*; pentru

a *deștinde*, se găsește un singur exemplu de *deștindu*, încolo apare numai *deștingu*, dar și pers. 3 *deștinge*, Densusianu, Hdrl., II, 206. A *bate* nu are nici o formă cu iotacizare.

Care este situația conjugării I? În principiu ne-am aștepta să găsim și aici iotacizarea, raportul între pers. 1 *laud* și pers. 2 *lauzi* fiind în fond același ca între *cred* și *crezi*. Cîteva fapte sporadice putem înregistra: de la *cina*, conjunctivul *să cii*, *să ciie* (DA), *cii?* (Lombard, *Verbe*, 273); *adui* de la *aduna* (id., ib., 273), *afunză* pentru *afunde?* I. Cr., I, p. 13; *amii* (Pop, 217; Lombard, *Verbe*, 270); *inmii* de la *inmina* (Lombard, *Verbe*, 273); *laiu* de la *la* (după L. Morariu, II, 1, 306, n. 1, ar fi o formă iotacizată); *miiu*, pers. 2 *să mii*, 3 *să miiie* (Pop, 217; L. Morariu, II, 1, 305; II, 2, 23; nu e de la *mînea?*); *spaiu*, *speriu* (Pop, 224), *să să spae* (Densusianu, Hdrl., II, 210; cf. Et. rom., 141). Trebuie să recunoaștem că nu e mare lucru. Explicația este că conjugarea I e mai sudată, deci mai greu de dislocat; aici influențează în sensul coeziunii perfectul și participiul, care la II și III sînt diferite de prezent, iar la IV, fiind în *-i*, au putut influența în sensul generalizării iotacizării.

Cum se explică extinderea iotacizării? Cercetătorii au examinat fiecare caz în parte și au discentat dacă cutare consoană se alterează sau nu la cutare timp și persoană, dar n-au tras concluzii de ansamblu. Explicațiile care s-au dat au fost fie analogia, pentru răspundere, fie teama de confuzie cu persoana a 2-a, pentru revenirea la forma neiotacizată. Prima aserțiune poate fi adevărată, dar arată numai procedeul care s-a folosit, nu explică apariția fenomenului. Într-o fază mai veche, s-a urmărit marcarea cît mai profundă a diferențelor morfologice, se doreau cît mai multe semne pentru fiecare categorie. De aceea s-au păstrat și chiar s-au extins alterările consoanelor la persoana 1. De obicei se ține seamă aici numai de asemănarea persoanei 1 cu a 2-a, dar de fapt trebuie să se țină seamă de diferențierea persoanei 1 singular față de persoana a 3-a și de tot pluralul. Între persoana 1 și a 2-a diferențierea rămîne marcată prin labializare și muiere. Cînd dispăre labializarea și, în unele regiuni, și muierea, se ajunge la confuzia persoanei 1 cu a 2-a: *eu scoț*, *tu scoț*. Acolo unde conjugarea prezentului folosește desinențele în *-esc*, generalizarea iotacizării poate fi completă (*asurzesc*, *asurzească* etc., de la *surd*), pentru că diferențierea între persoane o face *-esc* (rămîn identice numai 1 și 6, respectiv 3 și 6).

Urmează deci a doua fază, aceea a anulării iotacizării, în momentul cînd nu se mai urmărește decît un singur semn pentru fiecare categorie (poate în legătură cu delabiaizarea și depalatalizarea *rupă/ruk'i > rup/rup'*). (Lombard, *Verbe*, 274, susține că ambele tendințe sînt reprezentate la fel în toate epocile limbii române, dar este evident că în vremea noastră iotacizarea este în curs de eliminare.) Iotacizarea dă înapoi la conjugările a II-a și a III-a, unde în limba literară actuală nu mai rămîne nimic la indicativ și conjunctiv (Lombard, *Verbe*, 272, susține că iotacizarea devine semn al conjunctivului), afară de *mînea*, verb puțin folosit și devenit defectiv. Se mai păstrează la gerunziu, perfect, participiu și derivate, la *cad*, *cred*, *scad*, *șed*, *văd*; se păstrează la gerunziu și la derivate (între care și cîteva exemple de infinitiv lung în *-are*), la *ard*, *ascund*, *închid*, *întind*, *pătrund*, *pierd*, *prind*, *rad*, *răspund*, *rid*, *rod*, *scot*, *trimit*, *cînd*. Aici ar trebui introduse *șumet* și *tund*, numai cu gerunziul, pentru că întimplător nu au derivate. Deci se grupează, în cele două categorii pe care le-am făcut, toate cele cu rădăcina terminată în *d* și *t*. *Ucid* nu intră aici, pentru că are forma *ucig*. Pentru *purced* nu știu să mă pronunț (*purcez*, Pop, 207; *purcează*, Densusianu, Hdrl., II, 211; *purcegu*, *purceagă*, L. Morariu, II, 1, 307; II, 2, p. 33–34), pentru că e arhaic (se zicea oare *purcegînd?*).

La rădăcinile terminate în *n*, refacerea e mai completă; *pun* și *țin* sînt singurele care au derivate (acestea pierd parțial pe *n*), pe cînd *rămîn*, și *șpun* nu au, iar gerunziile literare sînt cu *n* (vezi totuși *țînd*, Filimon, în DLR, s. *năut*). *Cer* și *par*, deși au derivate, nu pierd nicăieri pe *r*. Singur *mînea* mai prezintă unele exemple de iotacizare, din cauză că în general este dezorganizat și nu mai reprezintă de fapt decît sfărîmături de flexiune.

Explicația faptului că gerunziul și derivatele nominale păstrează mai bine iotacizarea este că sînt mai puțin strîns legate de paradigmele verbale.

Deoarece interesul pentru iotacizare a dispărut, constatăm că derivatele cu prefixe neologice nu o mai admit decît la gerunziu: *decad*, *recad* (Pop, 206, cf. și 208), *sinucid* (id., 207, dar *sinucigaș*), *surprind* (ib.), cf. și *admițînd* (id., 226). De asemenea la conjugarea a IV-a găsim *conțin* (id., 216), *convîn* etc. Mai mult, chiar verbe împrumutate sau formate în românește ceva

mai de mult nu mai participă la iotacizare, de exemplu avem *socot*, *gerunziul vădind* și altele.

Dar chiar și verbele vechi de conjugarea a IV-a, unde iotacizarea era impusă de condițiile fonetice, sînt pe cale de a o pierde. Forme neliterare (arhaice sau regionale): *amet*, *amurt* (Pop, 228; *dezmurt*, Clăușanu; pentru flexiunea fără *-esc*, cf. *amurte* la Vircol, 16), *pat* (L. Morariu, II, 2, 50), *prînd* (Pop, 205), *sughit* (Pop, 226). Forme literare: *ascut*, *asmut*, *aud* (nu există în limba veche, Densusianu, Hdrl., II, 207), *împart* (la fel), *înghit*, *mint* (*dezmint*), *put*, *reped* (format în românește), *sar*, *sînt* (*consînt*, *presînt*, *resînt*).

Pop (p. 227) citează pe *sughit* numai din Banat și-l trece la conjugarea I, arătînd că conjunctivul *sughită* este mai larg reprezentat (p. 228). În realitate *sughit* este de la *sughiți*, bine atestat (Jordan, BPh, II, 62), și de fapt constituie forma primitivă (*sughița* e de la *sughiți*, ca *curăța* de la *curăți*).

Luată în ansamblu, revenirea asupra iotacizării înseamnă simplificare. Dar această simplificare nu este totală, pentru că mai rămîn urme de iotacizare (de exemplu la *gerunziu*) și pentru că, la conjugarea a IV-a, majoritatea formelor comportă o consoană iotacizată. Soluția radicală este părăsirea totală a conjugărilor moarte, însoțită de generalizarea formelor cu *-esc* la conjugarea a IV-a. Dar pentru aceasta trebuie încă mult timp.

Persoana a 2-a a avut ca desinență un *-i*, care mai peste tot a dispărut cu muierea consoanei precedente: *cînți*, *vezi*, *pierzi*, *dormi*. Cum se explică acest *-i*, care apare în română și italiană în locul latinescului *-s*? Meyer-Lübke crede că *s* s-a transformat în *-i*, ca dovadă că găsim aceeași schimbare în *noi* < *nos*, *voi* < *vos*, *trei* < *tres*, *poi* < *post*. Dar o atare schimbare fonetică este contrazisă de tot ce știm despre fonetica istorică. *Noi*, *voi* au căpătat desinența de plural (cf. *ei*), *trei* este făcut după *doi* (cf. *pai-sprezece*), *poi* după *mai* (Densusianu, Hdrl., II, 208, care socotește că la verbe a intervenit analogia cu conjugarea a IV-a). Lcea Morariu (II, 4, p. 294—292) invocă analogia verbelor ca *taci*, *adaugi*, dar acestea nu trebuiau, în mod normal, să aibă *-i*, ci *-e*. Iată situația generală care ar fi fost conformă cu normele foneticii istorice la persoana I și II:

I	II	III	IV
<i>cantās</i> > <i>cîntă</i>	<i>uidēs</i> > <i>vede</i>	<i>prehendis</i> > <i>prinde</i>	<i>audīs</i> > <i>auzi</i>
<i>cantat</i> > <i>cîntă</i>	<i>uidet</i> > <i>vede</i>	<i>prehendit</i> > <i>prinde</i>	<i>audit</i> > <i>aude</i>

La început cele două persoane erau strict diferențiate, prin alternanța consonantică *s/t* și, cu excepția conjugării a III-a, prin diferența de cantitate a ultimei vocale (după ce vocalele lungi s-au scurtat înainte de *t* final). După ce consoanele finale au dispărut, au rămas, la trei conjugări, diferențele de cantitate; apoi a scurt se unifică cu *a* lung și de asemenea *e* scurt neaccentuat cu *e* lung, astfel că la primele trei conjugări nu rămîne nici o deosebire între persoana 1 și a 2-a. Numai la conjugarea a IV-a vocalismul rămîne distinct, pentru că *i* lung se păstrează, în timp ce *i* scurt devine *e*. De aceea desinența de la conjugarea a IV-a se extinde și la celelalte conjugări.

Mai rămîne o singură chestiune. *-i* dispăre după toate consoanele (inclusiv la desinențele *-ezi* și *-ești*), afară de *t* și *n*. La pluralul substantivelor și adjectivelor, *t* a dispărut regulat și abia în vremea noastră se reintroduce (formații vechi, *cai*, *mitilei*; formații noi, *casali*, *rebeli*, vezi p. 152), pe cînd la persoana a doua a verbelor *t* s-a păstrat fără excepție:

Conjugarea I: *aflī*, *bosumflī*, *circulī*, *deșeli*, *gidilī*, *îngeli*, *întîmplī*, *primblī* (*plimbī*), *răscoli*, *pitulī* (*pitulezi*), *scolī*, *spelī*, *saffī*, *tesali*, *umbli*, *umflī*, *urli* (alte exemple la Lombard, *Verbe*, 273).

Conjugarea a II-a, nimic.

Conjugarea a III-a: *umpli*. Am arătat deja că nu se putea *umpi/umpli*; dar nici *umpi/umple*.

Conjugarea a IV-a: *ciugulī*, *cumpli* (arhaic), *prăvalī*, *zîrli* (de remarcă că aici *i* nu e vocalic ca la *aflī*, *umpli*, ceea ce indică o origine mai nouă analogică). În ansamblu, conjugarea a IV-a se trădează ca mai nouă decît I-a.

Motivul pentru care tratamentul lui *t* este altul la verbe decît la substantive pare a fi următorul: la substantive, asupra formei de plural exercită presiune o singură altă formă, aceea de singular, pe cînd la verbe, asupra persoanei a 2-a exercită presiune alte 5 forme personale, deci influența analogică este aici mult mai puternică.

La *n*, situația este opusă celei de la *t*: la pluralul substantivelor găsim numai vagi urme de pierdere a lui *n* (*ai*, pluralul lui *ani*), el fiind peste tot restabilibil prin analogie, pe cînd la verbe găsim cazuri mai dese păstrate pînă în limba literară actuală:

Conjugarea I, cu *n* păstrat: *alini*, *anini*, *asemeni*, *atirni*, *elatini*, *combini* (*dezbinī*, *îmbinī*), *condamni*, *cununi*, *decerni*, *declini* (*înclini*), *depeni*, *domini*, *elimini*, *emani* (?), *hițni*, *îmbuni*

(răzbuni), *inchini*, *incerceni*, *indemni*, *insemi*, *intimpini*, *legeni*, *leșini*, *macini*, *miauni*, *mișuni* (?), *ordon*, *piepteni*, *prosterni*, *repugni* (?), *scarmeni*, *scarpini*, *scheauni*, *semeni*, *sun* (*răsuni*), *suspini*, *termini* (*determini*, *extermi*), *torni* (*intorni*, *răstorni*), *zdruncini*, *zghepteni*. În total, 49.

Fără *n*, numai *amii* și *mii*.

La conjugarea a II-a, nimic.

La conjugarea a III-a, cu *n* păstrat: *așterni*, *cerni*.

Fără *n*: *pui* (cu numeroase formații cu prefixe), *rămii*, *ții* (*ații*, *deții* etc.).

La conjugarea a IV-a, cu *n* păstrat: *sprijini*, apoi diferite onomatopei ca *ciocăni*, *clănțăni*, *păcăni*, *țacăni* etc.

Fără *n*: *vii* (*convii*, *devii* etc.).

În fond, găsim forme fără *n* numai acolo unde și persoana întâi 1-a pierdut, ceea ce înseamnă că aici raportul între formele personale nu era 1/5, ca la *t*, ci 2/4. În orice caz, avem de-a face numai cu rămășițe.

La persoana a 3-a sint puține observații, numai la conjugarea a IV-a. *Știe* este o formă refăcută prin analogie, forma mai veche, păstrată în unele graiuri regionale, fiind *ști*; pe aceasta, Densusianu, Hdlr., II, 204, o explică prin latinescul *scit* (vezi și G. Istrate, SCL, I, 1950, p. 285—287); Lombard (734) atrage însă atenția că acesta avea *i* scurt, deci *scit* trebuia să devină *ște*. În tot cazul aici a operat analogia și poate încă din latina tirzie *i* va fi fost reintrodus după modelul celorlalte persoane. *A ieși* prezintă în Moldova și în Oltenia variantele *iasă*, *iesă*; Densusianu, Hdlr., II, 207, arată că *iasă* nu există în limba veche, care cunoaște numai forma *iasē* > *iesē*; dar *e* a devenit *ă* după *s* dur și, nemaifiind urmat de un *e*, *ia* s-a putut păstra. Mai complicată este situația verbelor a căror rădăcină se termină cu *r*: *coboară*, *omoară*, *oîră* etc. prezintă desinența *ă*, normală după *r* dur; dar aceeași desinență o găsim și la unele verbe cu *r* moale: *acoperă*, *sufără*, *tabără*, apoi și *azvîrlă* < *azvîrl* (L. Morariu, II, 2, 56, n. 1). Ca *sufără* găsim apoi verbele înrudite *conferă*, *diferă*, *oferă*, *preferă*, *referă*. Nu toate au, probabil, aceeași explicație. L. Morariu (loc. cit.) explică pe *azvîrlă* prin analogie cu *omoară*, dar e mult mai ușor de crezut că grupul de consoane final a impus o vocală de sprijin. În orice caz, și aici vedem că la conjugarea a IV-a s-a produs o scindare formală. Ar fi foarte simplu să recomandăm variantele *acopere*, *sufere*, care sint

poate și mai frecvente decît cele cu *-ă*, dar *Micul dicționar ortografic* le-a acceptat pe acestea din urmă, pentru a diferenția indicativul de conjunctiv.

La persoana 1 plural, la conjugarea I, găsim desinența *-ăm*, în locul lui *-am* așteptat. Este desigur o formă analogică, dar după ce? Meyer-Lübke (*Gram.*, II, § 132) o explică prin *dăm*, *stăm*, dar acestea, la rîndul lor, au nevoie de explicație: Leca Morariu (II, 1, 292) vede un paralelism cu *taie/țâiem*, *tace/țăcem*, *face/faceam*, dar în primul rînd *țâiem* se explică tocmai prin **tăiam*, altfel ar fi trebuit să avem **tăiam*, în al doilea rînd *face/faceam*, pe lângă că este un tip neproductiv (vezi tendința de a se zice la plural *făcem*), păstrează accentul pe radical, iar influența conjugării a II-a este greu de admis, avînd în vedere puținătatea verbelor de această conjugare. În orice caz, *-am* trebuia înlocuit, pentru că era caracteristica prezentului, a imperfectului și a perfectului la persoana 1 plural. S-a menținut numai la imperfect, unde era sprijinită de întreaga paradigmă. La prezent, găsim *-ăm* și în aromână și în meglenoromână.

La persoana a 2-a plural, desinența trebuia să fie *-te*, ca în italiană. Densusianu (Hdlr., II, 208) explică pe *-ți* prin influența persoanei a 2-a singular, pe cînd acad. E. Petrovici (DR, VII, 360) crede că *-is* trebuia să devină *-i*, fără să ne arate pe ce se bazează această credință.

La persoana a 3-a plural, la conjugarea I, găsim normal *-ă* < *-ant*; la a II-a, *-ent* trebuia să devină *-e*, la a III-a, *-unt* este reprezentat normal prin *-ă*, care apoi dispare, iar la a III-a cu *-iunt* și a IV-a trebuia să găsim numai iotacizarea consoanei precedente. Conjugarea a II-a s-a orientat după a III-a și a IV-a, astfel că, după căderea consoanelor finale, persoana a 3-a plural nu se mai deosebește de 1-a singular. Pentru a justifica absența iotacizării la persoana a 3-a plural, Pop (p. 229) inventează o serie de forme așa-zise latinești, ca *împartunt* etc. De asemenea L. Morariu (II, 1, 337) pornește de la **audunt*, iar la p. 339 de la **salunt* etc. Este adevărat că se găsește atestat în antichitate *facunt* și că și în alte limbi romanice apar forme fără *-i* (fr. *font*, *dorment*; totuși *știu* păstrează în românește pe *-i*). Mai amintesc că *doboară*, *omoară* etc. au pe *-ă* și la persoana a 3-a plural, ca și la singular, desigur prin analogie cu conjugarea I. Astfel, persoana a 3-a plural este egală cu a 3-a singular la conjugarea I și e egală cu 1-a singular la celelalte conjugări

(după ce s-a eliminat iotacizarea la persoana 1). Și aici constatăm că verbele de conjugarea a IV-a cu *-i* merg cu întâia. În Muntenia se va mai încerca și alt aranjament (*ei merge* etc.), pe care îl vom vedea mai departe, și de asemenea la unii scriitori din secolul al XIX-lea găsim formula *ei se joc*, despre care vom vorbi la locul cuvenit.

Cusurul paradigmelor vechi (cu excepția conjugării a III-a) este că se produc diferențe de accent între singular și plural, iar acestea, la rândul lor, dau naștere la alternanțe care complică flexiunea: *mănînc/mîncăm*, *usuc/uscăm* etc., de care vom vorbi îndată (vezi și la III, alternanțe ca *scot/scoatem*). Analogia duce la refaceri de forme, oteodată în acord cu cele primitive, de exemplu, *înconjură/înconjurăm* devine *înconjoară/înconjurăm* (orientat după verbe ca *zboară/zburăm*), **împui/împuiem* devine *împoi/împuiem* (orientat după verbe ca *despoi/despuim*).

Am lăsat să se înțeleagă pînă aici că socotesc verbe neregulate pe cele de conjugările a II-a și a III-a, și chiar pe cele de conjugarea I fără *-ec* și de a IV-a fără *-esc*. Dar, pe lângă acestea, avem un număr de verbe cu flexiune mult mai neregulată. Din latinește se păstrează *sum* > *su*, atematic; persoana a 2-a, *es*, trebuia să devină **e*, sau judecînd după celelalte verbe, **ei*; persoana a 3-a, *est*, trebuia să devină, și a și devenit, *e*. Este însă probabil că la un monosilab atît de important, *-st* final s-a păstrat (în franțuzește s-a pronunțat multă vreme, ceea ce se reflectă în ortografia actuală); cum însă un verb terminat în *-st* constituia o curiozitate, analogia altor verbe, ca *crește*, a făcut să i se mai adauge un *-e*, ajungîndu-se la forma actuală, *este*. După aceasta s-a orientat apoi și persoana a 2-a, care a căpătat astfel o formă acceptabilă, *ești*. La plural s-au păstrat formele de la conjunctiv (de altfel, fost optativ), *simus*, *sitis*, devenite în româna veche *sem*, *seți* (*estis* ar fi trebuit să devină **ești*), și, de asemenea, la persoana a 3-a, *sînt*, păstrat pînă astăzi în forma *sînt* (și aici grupul de consoane final s-a păstrat, vezi și francezul *sont*). Încă în secolul al XVI-lea apar, prin analogie cu persoana a 3-a, formele generalizate azi *sîntem*, *sînteți*.

La imperfect și la perfect se păstrează formele, mult deosebite între ele și față de prezent, utilizate în antichitate, *eram* și *fui*. Infinitivul prezent și conjunctivul aparțin verbului latinesc *fio*, deci aici dezorganizarea s-a mai mărit. Participiul *fost* n-a putut

fi pînă acum explicat. Se înțelege că un verb ca acesta este printre ultimele care acceptă regularizarea.

Nereguli prezintă și *avea*: *habeo* trebuia să devină **aib*, iar forma noastră *am*, cu atît mai curioasă cu cît păstrează un *m* final (dar, cum am mai văzut, monosilabele mult folosite nu au pierdut consoanele finale), e încă inexplicată; după unii, *-m* se explică prin influența pluralului *avem*, după alții prin încrucișare cu prezentul corespunzător albanez *kam*, atematic. Nu se explică nici persoana a 2-a, *ai*, nici a 3-a, *are*, iar a 3-a plural, *au*, pare că ne trimite la un latin **habunt* în loc de *habent*, așa cum și celelalte verbe de conjugarea a II-a au înlocuit pe *e* cu *u* la persoana a 3-a plural.

Alte verbe care au căpătat forme neregulate: *dau*, *stau*, la persoana I sg. au reintrodus vocala conjugării I, după ce în latinește *a* se contopise cu desinența persoanei I *-o*; la persoana a 3-a plural, s-a introdus vocala desinențială *-u*, pentru că latinescul *dant*, cu desinența formată numai din consoane, trebuia să devină în românește **dă* (eventual **dă*). Cam în același fel a fost tratat *vrea* (din *uolere*, cu sincopa primei vocale). La persoana a 3-a sg. se păstrează *a* final la *ia*, *vrea* < *leuat*, *uolet*, dar devine *ă*, prin analogie cu verbele care au mai mult de o silabă, la *dă*, *stă*, *lă* (de la *a la* „a spăla”). La fel la plural, persoana I, găsim *dăm*, *stăm*, *lăm*, cu *a* accentuat înlocuit cu *ă*. În sfîrșit, *a lua* manifestă tulburările cauzate de diferența de accent între singular și plural, singularul fiind *iaa*, *iei*, *ia* (cu *i* muiat și dispărut înainte de *e* accentuat), iar pluralul *luăm*, *luați* (cu pierderea primei vocale, neaccentuate, *e*); persoana a 3-a pl., în aceleași condiții cu singularul, a fost tratată la fel și a devenit *iau*. Verbele de acest fel rezistă la regularizare pînă cînd încep să se folosească mai puțin; atunci sau se regularizează, sau dispar.

Și conjunctivul prezent comportă o serie de complicații. Trecînd peste iotacizare, care a fost discutată mai sus, constatăm că patru persoane au aceeași formă cu indicativul la toate conjugările: *cînt/să cînt* etc. L. Morariu (II, 2, p. 4) crede că persoana a 2-a la conjugarea I ar fi fost cu *-i*, dar nu se vede de ce: în latinește desinența era *-ēs* cu vocală lungă, care trebuia să dea în românește *-e*. Situația este deci aici ca și la persoana a 2-a a indicativului. Confuzia cu indicativul se elimină prin folosirea la conjunctiv a conjuncției *să*. Rămîne astfel marcată numai per-

soana a 3-a, singular și plural, unde, ca și în latinește, vocala finală diferă de cea de la indicativ: unde era la indicativ *-at* (rom. *-ă*), la conjunctiv era *-et* (rom. *-e*); unde era la indicativ *-et* (rom. *-e*), la conjunctiv era *-at* (rom. *-ă*). Făcând abstracție de persoana a 3-a, conjunctivul se simplifică, devine analitic.

Există însă o serie de excepții. După *-i-* și după consoane muiate, *ă* devine *e*, deci indicativul devine la fel cu conjunctivul: *taie/să taie*; *îngroașe/să îngroașe*, *serie/să serie*; *știe/să știe*. După *u* și după consoane dure, *-e* devine *-ă*, deci conjunctivul devine la fel cu indicativul: *plouă/să plouă* (dar și *să ploaie*; de la *oua*, numai *să ouă*); *îngroașă/să îngroașă*. Se găsește exemple și pentru *să oboară*, *să omoară* (L. Morariu, I, 69), totuși s-au generalizat formele cu *-e*, nu numai pentru *să care*, ci și pentru verbele de a IV-a care aveau *r* dur: *să vire* etc., care deci și aici se comportă ca cele de conjugarea I. Dar apar și forme anormale ca *să împlă* (L. Morariu, II, 2, 23), *să cuple* (id., II, 2, 24), *să rape* (id., II, 2, 49); *să chiote*, *să tropote*, *să zgîndăre* (Iorgu Iordan, BPh, II, 70), *să prăvale* (*stîncă stă să se prăvale*, Eminescu, 54). Deci numeroase cazuri de confuzii, care arată că a existat tendința, utilă, de a elimina diferența de desinență și la persoana a 3-a.

Cîteva amănunte privitoare la verbele neregulate. În secolul al XVI-lea, găsim numai *să bea*, *să dea*, *să ia*, *să stea* (Densusianu, Hdrl., II, 243); în secolul al XVII-lea apar *să deaie*, *să steaie*, apoi *să beie*, *să icie*. Datele cronologice ne arată deci că lat. *bibet*, *det*, *lenet*, *stet* au devenit în mod normal *bea*, *dea*, *ia*, *stea* (L. Morariu, II, 2, 19—20), formele celelalte fiind analogice și neacceptate de limba literară; astfel și *bea*, *ia* au devenit la fel cu indicativul. Amintesc de curiozitate că după *aibă* < lat. *habeat* (vezi și pers. 2 *aibi*) s-au orientat formele regionale *să fibă*, *să scribă*, *să spuibă*, *să știbă*, studiate de Boris Cazacu (BL, XVI, 150—154), care arată că nu e vorba de aromânisme, ci de formații analogice, paralele cu cele din aromână.

La imperativ, cîteva chestiuni de ordin general. Desinențele la singular sînt moștenite din latinește: I, *-a* > *-ă*; II și III, *-e* > *-e*, IV, *-i* > *-i*; *cîntă*, *scade*, *prinde*, *auzi*. Și aici verbele cu *-i* merg cu conjugarea I: *coboară*. Prin analogie, și *a* accentuat a devenit *-ă*: *dă*, *stă* (așa se poate înțelege pasajul din L. Morariu, II, 2, 64), cf. aceleași forme la indicativ, pe cînd *ia* < *leua*

păstrează pe *a*, din cauza fonemului precedent muiat. Paralel cu *stă* apar *stăi*, *stai*, care se generalizează; *stăi* este explicat de L. Morariu (I, 12) prin influența bg. *stoj*, pe cînd J. Byck (BL, III, 60) vede în *-i* influența persoanei a 2-a a indicativului. Dar de ce *stai* și nu *dai*, *iai*? Despre *du*, *fă* (*face*, Densusianu, Hdrl., II, 245), *zi* s-a vorbit mai sus. Este clar că se amestecă conjugările: *ai(bi)*, ca și cînd ar fi de conjugarea a IV-a, *fii* cu un *i* în plus etc. Vezi și tipul *narefi* (L. Morariu, I, 39). Formele *ado* pentru *adu* și *vino* pentru **vii* au fost explicate prin influența vocativului feminin (L. Morariu, I, 12; II, 2, 67) și ele apar și în aromână, meglenoromână și istroromână.

Urmează o chestiune particulară, aceea a repartizării formelor cu *-i* și cu *-e* la conjugările II, III și IV.

J. Byck (BL, III 1935, 60) arată că imperativele *scoală*, *coboară*, *începe*, *zboară*, *plînge* devin *scoli*, *cobori*, *începi*, *zbori*, *plîngi*, pentru ca persoana a 2-a să fie mai bine pusă în lumină. Dar nu arată de ce la alte verbe, ca *ascunde*, *așterne*, *înfige*, *pricepe*, *scoate* etc., nu s-a simțit nevoia de a pune în evidență persoana a 2-a.

Cheia problemei ne-o dă totuși pasajul următor din același articol (p. 61): cînd verbul e însoțit de o indicație suplimentară, imperativul este obligatoriu cu *ă* sau cu *e* (*scoală-mă*, *plînge-mă*). Tendința generală a scurtării și deci a închiderii vocalelor neaccentuate în românește duce la suprimarea lui *e*, în locul căruia rămîne numai muierea consoanei anterioare: *începi* pentru *începe* etc. Dar această tendință nu poate fi dusă la capăt decît dacă nu urmează o consoană, căci în principiu nu putem pronunța o consoană muiată urmată de altă consoană. Deci atașarea unui enclitic face să fie menținută vocala primitivă (vezi SCL, XII, 1961, p. 159—161).

Voi trece în revistă numai verbele tradiționale de conjugarea a II-a și a III-a, și numai pe cele care au formă curentă de imperativ. Iau ca bază forma de imperativ recomandată de manualele normative. Iată verbele tranzitive:

arde-l (*arzi*), *alege*, *ascunde*, *așterne*, *atinge*, *bate*, *cere*, *cerne*, *coace*, *coase*, *crede-mă* (*crezi*), *crește-l* (*crești*), *culege*, *cunoaște*, *drege*, *fierbe*, *frige*, *frînge*, *împinge*, *împunge*, *începe* (*începi*), *închide*, *încinge*, *înfige*, *întinde*, *întoarce*, *întrece*, *înțelege*, *învinge*, *linge*, *mulge*, *paște*, *pătrunde*, *pierde*, *pricepe*, *prinde*, *pune*, *rade*, *răspunde*, *roade*, *rupe*, *scade*, *scoate*, *scrie*, *scurge*, *smulge*, *sparge*,

stinge, stoarce, stringe, suge, șterge, toarce, trage, trimite, tunde, țese, ține, ucide, umple, unge, vezi, vinde.

Singurele forme discutabile sînt *crede, crește, începe*, cu forme duble, cele citate aici fiind socotite singurele regulate, și *vezi*, care nu se prea folosește cu enclitice. Se mai adaugă însă cîteva verbe reflexive:

încrede(-te), screme-te, teme-te.

Iată și verbele nereflexive și intransitive:

cazi (dar *scade!*), *curgi* (dar *scurge!*), *gemi, mergi, mîi, plîngi* (dar *plînge-mă!*), *rămîi, rîzi, șezi, taci, treci* (dar *trece-mă, întrece, petrece-l*)⁶.

Se vede acum de ce la conjugarea a II-a majoritatea verbelor au imperativul cu *-i*: pentru că sînt intransitive (și sînt intransitive pentru că în latinește cele mai multe dintre ele erau verbe de stare).

La verbele de conjugarea a II-a și a III-a, cu excepția trecerii de la *-e* la *-i*, nu se produce în general nici un fenomen fonetic suplimentar, dacă nu ținem seamă de iotacizare, asibilare, muiere. Pare deci logic să credem că aici își are originea procesul discutat.

Este oare o simplă împlinire a singurelor verbe de conjugarea I care se citează pentru imperativul cu *-i* sînt intransitive? Se zice uneori *scoli* (Lombard, *Verbe*, 249, n. 5), dar numai *scoală-te*, iar *zbori* (id., ib., 479—480) e rar alături de *zboară*. Aici au loc fenomene fonctice suplimentare (*oa > o*), ceea ce denunță caracterul secundar al procesului (eventual ar trebui să contăm realmente cu intervenția persoanei a 2-a a indicativului). Nu este exclus ca trecerea lui *-ă* la *-i* să fie pusă în legătură cu existența dubletelor de felul lui *coboară/cobori*, unde forma cu *-ă* s-ar încadra la conjugarea I.

La conjugarea a IV-a, situația este inversă decît la a II-a și a III-a, căci aici *-i* este primitiv, și deci trebuie pusă întrebarea de ce în unele cazuri acesta s-a transformat în *-e*. Prin urmare nu poate fi vorba de a se sublinia marca persoanei a 2-a, ci, tocmai dimpotrivă, de a părăsi o formă identică cu persoana a 2-a și de a adopta una identică cu persoana a 3-a a indicativului.

⁶ N-am inserat verbele următoare: *ajunge, încăpea, naște, pârca, plăcea, purcede, putea, rage, tînde, vrea, zăcea*, care nu se folosesc în mod normal la imperativ, nici arhaicele *deștînde, încinde*, care nu se mai folosesc de loc. Chiar dacă de la unele din acestea s-ar forma imperativul, nu cred că s-ar putea schimba raportul, care e impresionant.

Și aici constatăm că *-i* este desinența verbelor intransitive, iar *-e* a celor tranzitive: în prima serie intră *beși, cobori* (dar *coboară-te*), *dormi* (dar *adoarme-l*), *fugi, ieși, minți* (dar *mințe-l*), *mori, pieri* (și *piei*, cu iotacizare), *sări* (și *săi*, cu iotacizare), *sui* (dar *suie-te*) și arhaismul *feri*, iar în cea de a doua, cu *-e*, *ascute, asmute, împarte, inghite, învîrte, miroase, repede (-te), socoale, simte, sloboadă (slobozi-mă, Doine, 267), soarbe, zgîndăre, zvrle* și arhaismul *ghici*, iar cu *-ă*, *acoperă* (și *acopere*), *înăbușă, omoară (omori, Densusianu, Hdlr., II, 233; omori-mă, Hodoș, C. 61, după DLR), sprijină* (și *sprijine*), *suferă* (și *sufere*). Între formele cu *-e* și cele cu *-ă*, după cum se vede, alegerea nu e totdeauna ușoară, dar cum cele din urmă provin din cele dintii, diferența nu ne interesează aici, decît pentru a marca și de astă dată că unele verbe de conjugarea a IV-a sînt conjugate ca cele de conjugarea I. Și aici găsim schimbări fonetice suplimentare (*o/oa*).

Am lăsat la urmă pe *vino*, care e aberant. De asemenea nu am luat în considerație verbele formate cu sufixele *-ui, -ăi etc.*, de tipul *închîpui, pipăi*, deși ele nu contrazic regula (*vezi* cazul lui *sui*, dar *suie-te*), pentru că s-ar putea susține că păstrarea lui *e* se datorează prezenței unei vocale înaintea lui *i* și, pe de altă parte, ar trebui să intrăm în discuția complicată a unei întregi serii de variante.

Singura excepție importantă o constituie *auzi*, tranzitiv și totuși cu *-i* (dar, ca și *vezi*, se folosește rar cu enclitice); *auzi* și *vezi* sînt singurele verbe care se pot folosi cu *-i* vocalic înainte de enclitice: *auzi-mă, auzi-l, vezi-mă, vezi-l*. Să fie oare o legătură între imperativele acestor două verbe care se referă la noțiuni din aceeași sferă?

Dacă facem abstracție de conjugarea I, constatăm la celelalte conjugări tendința de a-și reorganiza imperativul pe două tipuri, independent de conjugare: cu *-i* la intransitive, cu *-e* la tranzitive. Este și acesta un mod de simplificare.

Cu aceasta am terminat discuția privitoare la formele de prezent fără *-ez* și *-esc*. Aici intră în întregime verbele de conjugarea a II-a și a III-a, cîteva de a IV-a și multe din cele de I-a păstrate din latinește. Am numărat verbele de origine latină cuprinse în listele fondului principal lexical, așa cum l-am constituit eu. La conjugarea I am găsit 140 fără *-ez* și 7 cu: *lucrez (lucru)*, *luminez* (denominativ de dată românească, Et. rom., 111—112), *pîsez, rușinez* (lat. ?), *turbez (turb)*, *veghez* (denomi-

nativ?), *vinez*. La conjugarea a II-a, 14 și la conjugarea a III-a, 76, evident fără adaos. La conjugarea a IV-a, 19 fără *-esc* și 11 cu: *ameteșc* (etimologia?), *bocesc* (denominativ românesc de la *boace*?), *cerșesc* (de la *cere*), *feresc* (imperativul vechi *feri*), *lucesc*, *pățesc* (*pat*), *peșesc*, *răpesc* (imperativul vechi *rape*), *rătăcesc*, *urăsc*, *urzesc* (nu l-am numărat pe *fi*). Și prin această sumară statistică conjugarea a IV-a se dovedește mai nouă decât I-a. În total, am găsit 249 de verbe cu adaos și 18 fără.

Conjugarea fără *-ez* și *-esc*, de un tip arhaic, produce perturbări în economia flexiunilor: diferență de accent între persoanele 1 și a 2-a plural și celelalte, ceea ce cauzează diferențe de vocalism și chiar de consonantism: *sar/sărim*, *dorm/durim*; *port/poartă/purtăm* (dar *repartez*); *vin/venim*, *reprezint/reprezentăm*; *măninc/mîncăm*, *usuc/uscăm*, *iau/luăm*, *uit/ultăm* (L. Morariu, II, 1, 288; 299; II, 2, 8; 16—17). Și fără diferență de accent apar alternanțe vocalice: *văd/vezi/vadă*. Chiar la aceeași persoană, la același timp, apar dublete: *înconjură/inconjoară*, *măsură/măsoară* (refăcute după primele două persoane ale pluralului; vezi p. 216) și multe altele (Pop, 203, Lombard, *Verbe*, 276, explică așa, după CADE, și pe *spînzur* < **expēndiolo*, explicație vizibil necorespunzătoare, elementul *-ur* fiind adăugat aici în românește, ca la *vînt-ur*, *scut-ur*, *strec-ur* etc., vezi și p. 270).

Anarhia în conjugare este în bună parte îndepărtată în momentul cînd se introduce *-ez* și *-esc*. Ce sînt acestea, desinențe, sau sufixe? Deutschianu, *Idlr.*, II, 202 și passim, Meyer-Lübke, *Gram.*, II, 268 răspund: infixe. Este însă, evident, altceva decât ceea ce obișnuim să numim în latinește infix, deoarece *-ez* și *-esc* nu se introduc în interiorul rădăcinii. La origine sînt, fără nici o îndoială, sufixe.

Încep cu *-esc*, care e ceva mai puțin obscur. În latinește *-sc-* formează teme de prezent la verbe ca *cresco*, *nascor*, *nosco*, *pasco*. Apoi apar, de la același verb, forme paralele, cu și fără *-sc-*: *aceo/jucesco*, *floro/floresco* (vezi Valentin Nicolaie, *St. clas.*, VII, 1965, p. 137—141). Zic: de la același verb, pentru că cele două forme au un singur perfect (*acui*, *florui*). Se zice adesea că sufixul *dă* verbului valoare incoativă. Dar de ce numai la prezent? De fapt este vorba de transpunerea într-o nouă situație. În limbile romanice această valoare nu apare însă, căci în primul rînd un verb ca *strălucesc* exprimă pur și simplu o stare, în al doilea rînd pentru că nu se vede nici o diferență de aspect între *îmbătri-*

nesc și *îmbătrînim*, deși primul e cu *-esc* și al doilea fără. Verbele de conjugarea a III-a păstrează pe *-sc-* la toate persoanele prezentului și-l introduc la perfect, la participiu, la gerunziu (*creșc*, *creștem*, *creșteți*, *crescui*, *crescut*, *crescînd*). La conjugarea a IV-a, nu găsim nici un prototip latin; L. Morariu (I, 90) reconstruiește originale latinești ca **incalire* (lat. *incalesco*, ar. *încări*, dr. arhaic *încărește*), **horrire* (rom. *urî*), **inflorire*, **lucire*, **miserire* (rom. arhaic *meseri*), **putire*, apoi (II, 1, p. 326) **indulcesco*. Pentru unele exemple, etimologia e vizibil greșită (*inflori*, *urî* sînt denominative românești). În latinește există exemple de *-isco*, dar generalizat în flexiunea prezentului și nepăstrat în limbile romanice. De ce *-esco* sare de la conjugarea a III-a la a IV-a? De ce apare numai la patru forme ale prezentului? (În franțuzește *-isco* se generalizează, de exemplu de la *finis* < *-isco*, pluralul e *finissons* < *-iscimus*.) Întrebări care deocamdată rămîn fără răspuns.

-ez se întîlnește numai în orientul imperiului roman. Se presupune că vine din *-izo*, iar acesta din grecește, unde este un sufix de denominative (creat la temele în *-id-*, la care s-a adăugat sufixul *-yo*). În românește se găsesc verbe în *-ez*: în limba literară, *ăseza* (< lat. *assediare*?), *boteza* (< *baptizo*), *cuteza* (< *cottizo*?), *necheza* (?), *rincheza* (< *rhonchizo*), *reteza* (?); regionale, *bureza*, *înfierbăza* (contra: Lombard, *Verbe*, 334), *amieza*, *derăza*, *răza* (ib.), (*h*)*ureza* (ib.); la Pop, 203: *mereza* „a se odihni la amiază”, *premieza* „a înjumătăți”; la Lombard, *Verbe*, 491—492: *cetereza*, *dăbălăza*, *huhureza*, *piseza*, *undeza*, *ureza*; în DA, *cutcureza*.

Sînt verbe de origini diferite: *ăseza* e latinesc, dar fără un sufix *-izo*; *amieza*, *răza* și *derăza*, *huhureza*, *împremieza*, *mereza* sînt denominative românești de la teme nominale care-l au pe *z*; de origine greacă, cu sufixul *-izo*, sînt *boteza*, *cuteza*, *rincheza* (*necheza*?); de origine necunoscută: *dăbălăza*, *reteza* (BL, IV, 110); refăcute din prezente în *-ez*, a căror origine tocmai o căutăm: *bureza*, *cetereza*, *piseza*, *undeza*, *ureza* (*cutcureza*?); după cum se vede, mai multe dintre ele n-au fost niciodată întrebuițate la plural (*burăm*?, *undăm*?).

Orice origine ar avea, toate aceste verbe păstrează pe *-ez* în întreaga flexiune, prin urmare se comportă ca *crește*. Cum s-a ajuns la eliminarea lui *-ez* la o parte a flexiunii? E tot atît de neclar ca și la *-esc*. Lombard (*Verbe*, 491), susține că *-ez* e productiv la tipul *undeza*, dar în primul rînd, nu avem nici o

siguranță că există exemple noi (poate cel mai vechi dintre ele va fi fost făcut acum 1 000 de ani!), în al doilea rînd, sînt foarte puține, în al treilea rînd, este vorba de fapt de regularizarea unor paradigme și nu de crearea de cuvinte noi. În sfîrșit, de ce fel de verbe este vorba? Multe se folosesc numai la persoana a 3-a, unul numai la participiu (*dăbătăza*), deci nu e nici o mirare că formele cu *-ăm*, *-ați* n-au jucat nici un rol. Foarte multe exemple sînt denominative (majoritatea în afara celor vechi), numai excepțional găsim elemente internaționale fără *-ez* (vezi mai departe), dar există și împrumuturi ceva mai vechi.

Care este tendința în această privință? Pușcariu (DR, VII, 470) afirmă că *-ez* și *-esc* sînt tot mai mult omise în toate stilurile. Iorgu Iordan (BPh, II, 66) crede că tendința de a lăsa la o parte „sufixul” este mai puternică în Transilvania, apoi, la rînd, în Oltenia, Muntenia, Moldova (vezi apoi LRA, 133—136; Lombard, *Verbe*, 241, n.). Din cele spuse pînă aici se poate deja recunoaște că situația este inversă, formele fără *-ez* și *-esc* sînt arhaisme (vezi și p. 239—243). Lombard a numărat 1 200 de verbe fără *-ez* (dar a cuprins în statistică și verbe noi). Examenul pe care l-am făcut cu privire la fondul principal lexical arată că e vorba de verbe vechi. Densusianu, HdI., citează formele din trecut diferite de cele de azi: la conjugarea I, *curățează*, *găteadză* (azi *gată* și *gătește*), *împreunează*, *împrumutează*, *înviiază* (*viez*, *viezi*, *viază*) (p. 202); conjunctiv *curățeze*, *gătedzu*, *ghetadză*, *împreunezi* (p. 208), *împreuneze*, *împrumuteze*, *înșelezi*, *strălucedze*, *viiaze* (p. 209); imperativ *curățează*, *împrumutează*, *scriadză* (p. 232). La conjugarea a IV-a: *curățescu*, *trebuesc* (p. 203), *mirosească* (p. 209), *slobozește* (p. 233). Dar nimic nu dovedește că nu erau de pe atunci forme paralele, așa cum e pînă azi cazul cu *trebuie* și *trebuiește* sau cu *sloboade* și *slobozește*. Densusianu însuși citează astfel de cazuri. Iată mai întîi pe cele care sînt date astăzi de dicționarele normative în formele fără *-ez* și *-esc*: *spămint*, *spămintează* (p. 203 și 209), *strămută* și *strămutează* (ib.); *omor* și *omorăsc*, *omorește* (p. 204 și 210), vezi și *ascuțesc*, *ascuță*, L. Morariu, II, 2, 43. Acum cele care sînt date cu *-ez*, *-esc* de dicționarele normative actuale: *cercetez* și *cercet* (p. 203, 209 și 232), *înviitoasă* și *înviitoșadză* (p. 209 și 233), *lucrez* și *lucru* (p. 203, 209 și 233), *preveghe* și *preveghează*, *semnează* și *seamnă*; *luce* și *lucește*, *rape* și *răpește*.

Iată însă și altă serie, a celor care în limba veche apăreau numai fără *-ez*, iar în dicționarele normative actuale sînt numai cu *-ez*: *aciuo*, *ajune*, *intram*, *încet*, *pituli*, *răpaosu*, *săgeată*, *sară*, *scurte*, *turbă*, *veghe*. După cum se vede, destul de multe. Cu *-esc* nu sînt în această categorie (vezi totuși *să prindză*, sec. XVII, la TDRG). În general, constatăm puține treceri de la zero la *-esc*. Cu toate acestea, *-esc* este mult mai trainic instalat în limbă decît *-ez* (vom vedea că sînt puține împrumuturi recente fără *-esc*, dar relativ multe fără *-ez*). Și aici se vede caracterul mai nou al conjugării a IV-a, care cuprinde multe verbe împrumutate în evul mediu, multe formate în românește și puține verbe internaționale. (Discuția va fi reluată la p. 239.)

Și la *-esc* se simte influența lui *r* dur, dar cu efecte mai puțin grave, căci formele noi nu se confundă cu cele ale altor conjugări (de fapt *ă* este o variantă a lui *e*): *amărăsc*, *izvorăsc* etc. În limba veche și astăzi regional persoana a 3-a sg. este în *-aște*: *amărăște*, *izvorăște*, *ocărăște* etc., dar și *amărește*, *ocărește* etc. (Densusianu, HdI., II, 204), cf. și *dogorește* etc.) Asemenea fenomene nu sînt posibile la conjugarea fără *-esc* (*omoară* nu poate deveni *omoare*).

Pentru a termina cu prezentul, citeva cuvinte despre conjunctivul fără *să*. La persoana 1 și a 2-a nu e posibil (s-ar confunda cu indicativul); la persoana a 3-a, îl găsim numai la verbele vechi și încă nu la toate: în imprecatii, ca *ducă-se pe pustii*, apoi în propoziții concesive de tipul *un om, fie el și cu stea în frunte...*, *facă și pe dracu-n patru*, *zică lumea ce-o zice...*, apoi în principale care exprimă o concesie: *fie, treacă de la mine, treacă, meargă*. După părerea mea, cam la atît se limitează uzajul corect al conjunctivului fără *să*, dar în diverse scrieri apar sporadic și alte exemple, în traduceri neîngrijite, dar și la scriitori originali, și nu dintre cei mediocri. Acestea vor fi discutate la p. 324—325.

Se poate spune, în orice caz, că *să* a devenit semnul general al conjunctivului, astfel că și la persoana a 3-a desinețele care serveau și pentru a diferenția conjunctivul de indicativ au devenit redundante. În această situație, faptul că un verb ca *a tăia*, de conjugarea I, are la persoana a 3-a conjunctiv desinența *-e*, ca verbele de celelalte trei conjugări, nu ne mai deranjează cu nimic, de vreme ce modul este marcat prin *să*.

La imperfect, persoana a 3-a sg. și 1-a pl. nu pun nici o problemă, deoarece prezintă exact formele așteptate după căderea consoanelor finale din latinește. La persoana a 2-a sg., *-ai* pentru lat. *-as* se explică ca la prezent (de fapt aici trebuiau să fie 4 persoane cu aceeași desinență, *-a*); la a 2-a pl. se pune aceeași problemă, a lui *-ți* în loc de *-te*, ca la prezent. Rămân 1-a sg. și a 3-a pl., care în secolul al XVI-lea aveau desinența așteptată, *-a*, iar mai tirziu la prima apare un *-m* final, la ultima un *-u*. Unii explică persoana 1 sg. prin influența persoanei întii plural (Lombard, *Verbe*, 248, n. 1), iar a 3-a plural prin influența persoanei a 3-a pl. prezent (*prindeau* după *prindu*), alții (Densusianu, Hdlr., II, 213), persoana 1 sg. după *am*, a 3-a pl. după *au*, avind în vedere că *-ă* căzuse la prezent atunci cind s-a introdus *-u* la imperfect. Poate (zice Densusianu, ib.), întii s-a zis *aveam* după *am* și *aveau* după *au* și pe urmă noile desinențe s-au extins la celelalte verbe. În orice caz, flexiunea s-a organizat mai bine, rămînind identice numai persoana 1 singular cu 1-a pl. La începutul secolului al XVI-lea se folosea încă *ei zicea* (deci s-a putut socoti că e un dezacord la fel cu cel din *ei zice*). În aromână situația este ca în dacoromână, cu excepția persoanei a 3-a pl., care a rămas în *-a*.

La perfectul simplu, la conjugarea I, persoana 1 are normal desinența *-ai(u)*, cu *-u* analogic; în limba veche apar exemple ca *prevegheiu*, în secolul al XIX-lea *lăsăi*, dispărute apoi. Persoana a 2-a, cu *-ași*, rămasă neexplicată (trebuia să fie în *-aști*); pentru unii e la bază o disimilare (*cîntași* din **cîntaști-tu*), pentru alții trebuie să pornim de la mai mult ca perfectul *cantasses*. La persoana a 3-a desinența ar fi trebuit să fie *-a* (<lat. *-auit*), ca și la imperfect (<lat. *-abat*), iar forma atestată, cu *-ă*, s-ar explica prin influența persoanei 1 plural, care era în *-ăm*; dar și aceasta are nevoie de explicație. Persoana a 2-a și a 3-a sg. sînt în aromână la fel ca în dacoromână. După consoane muiate găsim și la 3 sg. *-e* în loc de *-ă* (*muie*, *îngroșe*). La persoana 1 pl., în textele vechi găsim desinența *-ămu* (*cîntămu*; *-emu* după consoane muiate, de ex. *apropiemu*), în loc de *-amu* așteptat (din *-auimus*), la fel ca la imperfect; *-ăm* s-ar explica după prezentul indicativ, sub influența conjugării a IV-a unde pre-

zentul era în *-imu* și perfectul, normal, la fel (*audimus* > *auzim*, *audiuimus* > tot *auzim*); vezi de altfel explicația care s-a dat pentru prezentul în *-ăm*. În aromână perfectul a rămas cu *-ăm*. La pers. a 2-a pl., desinența în limba veche este *-at* (în aromână la fel), neexplicată (*-auistis* trebuia să devină *-aști*); unii cred că e vorba de influența perfectului compus, mai exact a participiului trecut, dar de ce tocmai la pers. a 2-a pl.? Apoi la conjugarea a III-a desinența este *-etu* (*zisetu*), deci nu corespunde cu participiul. Eu am invocat influența analogică a persoanei 1 pl., după *-auimus* formîndu-se un **-auitus* > rom. *-at* (la fel *diximus*, **dixitus* > *ziset*, BL, VIII, 1940, p. 208). Altă explicație propusă se va vedea la verbele de conjugarea a III-a cu perfectul în *-s*. La pers. a 3-a pl. găsim desinența *-ră*, *-re* (Lombard, *Verbe*, 247, n. 3, *-ure*, *-ărd*; 248, n. 4, *-are*, *-ar*): *rădicară*, *rădicare* (în aromână desinența e *-ră*), în loc de *-aru* așteptat. Unii pornesc de la mai mult ca perfect, socotind că *lăsară* e din lat. *laxauerant*. (Introducerea elementului *-ră* la pers. 1 și 2 pl. se va discuta mai departe.)

La conjugarea a IV-a, situația e mai clară, deoarece aici nu sînt dificultăți de vocalism (cum n-au fost nici la prezent), găsim peste tot *-i* (*-i*), *el auzi*, *noi auzim* sînt formele așteptate și atestate; numai la pers. a 3-a pl. desinența *-iră* are nevoie de explicații față de *-iuerunt* latinesc, dar analogia cu restul flexiunii este suficientă cauză a abaterii. De notat perfectul plural *știum*, influențat de conjugarea a II-a. Singurul verb de conjugarea a IV-a care are perfect de tip vechi este *veni*: alături de forma regularizată *venii*, găsim în limba veche o flexiune arhaică, pers. 1 sg. *venriu*, 3 *vine*; pl. 1 *vinem*, 2 *vinet*, 3 *vineră*. Prin regularizare, se generalizează vocala *e* în rădăcină, ca la pers. 1 și 2 pl. prezent.

La conjugarea a II-a și a III-a, verbele cu perfectul în *-u* au flexiune regulată: *-ui(u)*, *-uși*, *-u*, *-um(u)*, *-ut(u)*, *-ură*. Față de cele arătate la conjugările regulate, aici ar mai fi de discutat numai schimbările de accent: la pers. 1 și 3 sg., accentul trebuia să fie pe radical, și îl și găsim așa la *feci*, pers. 3 *feace* (<lat. *feci*, *fecit*); în aromână *feci* (Capidan, *Ar.*, 323, neexplicat, căci era de așteptat *fetsiu*). Sub influența celorlalte persoane, unde accentul era pe *u*, s-a accentuat pe *u* și la pers. 1 și 3 sg., deci după *avuși*, *avum* (<*habuimus*) etc., și *avui*, *avû*.

Verbele cu perfectul în -s- aveau perfectul astfel: sg. 1 -ș(u), 2 -seși, 3 -se, pl. 1 -sem, 2 -set, 3 -seră, așa cum era de așteptat, ținând seama de modificările desinențelor discutate la celelalte conjugări. Încă din secolul al XVI-lea găsim la pers. 1 sg. și -sei, analogic după pers. 2 (și, desigur, și după conjugarea I și a IV-a); pers. 3 sg. rămâne normală cu accentul pe radical, ca în latinește, la fel cu 1 și 3 pl. Densusianu, Hdlr., II, 221, explică persoana a 2-a pl. pornind de la forma latină *dixistis*, care trebuia să devină **ziseste*, apoi, prin sincopă **ziste*, apoi *ziset* după *zisem*. De aici, mai departe, *cîntat* etc. Este însă greu de admis sincopa (mai exact disimilarea) în această situație. În tipul acesta de flexiune se introduce a *pune*, care avea perfectul normal *puș(u)*, cu -s făcând parte din rădăcină, apoi trece la *pusei*, paralel cu *zisei* etc.

Deci s-a ajuns la un oarecare echilibru, conjugarea I cu vocala normală -a-, a IV-a de asemenea cu vocala normală -i- (-î-), a II-a cu -u-, iar a III-a, în majoritatea cazurilor, cu -se-. Numai accentul la conjugarea a III-a strică această regularitate.

Mai mult ca perfectul avea pers. 1 și 3 sg. și 3 pl. terminate în -se, iar 2 pl. în -asetă, Lombard, *Verbe*, 248. Ca și la alte timpuri, se introduce -m la pers. 1 sg. Mai tirziu se va extinde la 3 pl. -ră de la perfect.

La perfectul compus, nimic de observat, afară de faptul că auxiliarul avea prezintă la persoana a 3-a sg. forma așteptată, *au* (<*habet*), deci la fel cu pluralul.

La perfectul conjunctiv auxiliarul era conjugat: *să fiu lucrat*, *să fie auzit*, dar încă din secolul al XVI-lea apar forme cu auxiliarul invariabil, *fi*, deci persoana o indică de aici înainte pronumele personal, cu întărirea caracterului analitic al flexiunii.

La perfectul condițional, nimic de semnalat.

SITUAȚIA ACTUALĂ

Se observă o tendință de reorganizare a conjugărilor. Dacă în perioada mai veche au fost semnalate câteva cazuri de trecere de la conjugarea a III-a la a II-a (*bea*, *cădea*, *scădea*), acum nu mai găsim decât forme sporadice; încă în secolul al XVI-lea se întâlnește un exemplu de *băteți* (Densusianu, Hdlr., II, 196); în vremea noastră asemenea exemple apar ceva mai des: *a bătea*, *bătem*, *pășteți*, *făcem*, *or făcea* (L. Morariu, I, 81), *a pune*, *a*

plîngea etc. (ib., 82) (*permițeti-mi* auzit la radio; *duceți-vă* etc.). Adesea astfel de forme apar în gura copiilor. În aromână sînt mult mai multe. Cred că formele de infinitiv nu prezintă mare interes, schimbarea fiind fără efect durabil; în schimb la persoana 1 și a 2-a pl. a prezentului, unde avem numai o schimbare de accent, s-ar putea să fie de fapt vorba de o tendință de uniformizare a accentului pe terminație. Fără intervenția școlii și a manualelor normative, această tendință ar avea poate șanse de reușită.

Mult mai puternică este mișcarea inversă, de la conjugarea a II-a spre a III-a. În secolul al XVI-lea încă nu apar forme ca *a rămîne*, *a ține*, *a zace* (deși se întâlnește scris *a ține*, Densusianu, Hdlr., II, 196). Îndreptarul ortografic actual recomandă pe *a rămîne*, *a ține*, *a umple*, împotriva lingviștilor noștri din deceniile trecute care păstrau pe *a rămînea*, *a ținea*, apărute și de publicistul Ion Gorun (p. 70—71), și chiar pe *a menținea*. Dar vorbitorii merg mult mai departe și zic în mod curent *mi-ar place* (Ion Gorun combătea deja pe *va place*, p. 66), *mi-ar pare*, iar în apusul țării sînt curente forme ca *a prevede* (*prevădere* este foarte frecvent și la București) și chiar *aș vede*, *a zace* etc. Cu prefix, trecerea este ca și generală: *a apare* (combătut în zadar de Îndreptarul ortografic), *a se complace* etc. Este o tendință normală și utilă, căci nu ne servește la nimic să avem două conjugări moarte, cînd am putea să avem numai una.

Situația se schimbă în momentul în care se introduc masiv împrumuturi latine și romanice. Se introduc cuvinte de care avem nevoie pentru a exprima noțiuni nefolosite înainte; dar se introduc masiv și cuvinte menite să înlocuiască altele, de origine nelatină. Și cu cît cele noi vor semăna mai bine cu originalele lor latinești, cu atît va fi mai bine. De aceea se nesocotește tendința de pînă atunci de a reduce la minimum cele două conjugări moarte și se introduc verbe noi de conjugarea a II-a și a III-a, dînd astfel acestor două tipuri posibilitatea unei prelungiri a existenței. Sînt puține verbe de conjugarea a II-a, care și pe această cale se dovedește cea mai slabă. Singurele exemple sînt formații cu prefixe neologice de la verbe vechi: *cădea* (*de-*, cu tendința de a trece la III), *părea* (*a-*, *rea-*, *com-*, *dis-*, *trans-*, destul de slabe, afară de *a-* și *dis-*, și trecute de fapt la III), *plăcea* (*com-*, *dis-*, trecute de fapt la III), *vedea* (*intre-*,

pre-, re-, cu tendință marcată de a trece la III), *ședea* (pre-, înlocuit total de *prezida*).

În schimb, de conjugarea a III-a sint multe. Parte din ele au fost mai repede sau mai încet eliminate: au trecut la conjugarea I *decerne* (> *decerna* dar *discerne*, pare că rămâne; participiul *discernut*?), *divide* (> *diviza*), *elide* (> *elida*), *erige* (co-, di-> *erija*, *corija*, *dirija*), *neglige* (> *neglija*), *protege* (> *proteja*), *redige* (> *redija*), *transige* (> *transija*, dacă se mai spune așa). Se mai adaugă formațiile orientate după *purcede* (de altfel ei însuși un arhaism și fără legătură semantică clară cu derivatele): *con-*, *ex-*, *pre-*, *pro-*, *suc-*, înlocuite toate cu formații în -a. La IV a trecut *prohibe*, care de altfel nu avea nici o bază veche în românește (ar fi trebuit legat de *avea*, dar distanța era prea mare). Altele au dispărut cu totul: *concede*, *afige* (de-, pre-), *inflige*, *naufringe* (înlocuit de *naufragia*), *depinge*, *coroadă*.

Dau la o parte și exemplele, numeroase, formate numai cu prefixul *re-*, ca: *readuce*, *reaprinde*, *recoace*, *reculege*, *redeschide*, *reînchide*, *reîntoarce* etc., care nu spun mare lucru, și de asemenea pe cele cu *sub-*, ca *subînțelege*. Rămân însă o serie de verbe cu derivate noi, mult folosite:

disjunge (după *ajunge*); *a-*, *com-*, *dezbate* (*abate* e și indigen); după *închide*, *conchide*; *de-*, *par-*, *recurge*; *con-*, *de-*, *in-*, *intro-*, *pro-*, *re-*, *repro-*, *se-*, *traduce*; *contra-*, *reface*; după *începe*, *aper-*, *con-*, *percepe*; *premerge*; *deplînge*; *între-*, *surprinde*; *com-*, *de-*, *descom-*, *dis-*, *ex-*, *im-*, *indis-*, *inter-*, *între-* (lipsește în DLRM), *juxta-*, *o-*, *post-*, *pre-* (este și vechi), *predis-*, *pros-*, *pro-*, *re-*, *recom-*, *super-*, *supra-*, *transpune*; după *răspunde*, *corespunde*; *de-*, *suride*; *co-*, *e-*, *i-*, *între-*, *prerupe*; *con-*, *restringe*; *ex-*, *pre-*, *ține*; *abs-*, *con-*, *dis-*, *ex-*, *re-*, *sustrage*; după *trimite*, *ad-*, *co-*, *de-*, *e-*, *compro-*, *o-*, *per-*, *pro-*, *read-*, *trans-*, *retransmite*; *întrelese*; *ab-*, *apar-*, *con-*, *de-*, *între-*, *ob-*, *re-*, *sustine* (la care se adaugă și *menține*, neanalizabil în românește, și, evident, compus); *circum-*, *coin-*, *decide*; *ab-* (înlocuit cu *abdica*), *contra-*, *de-*, *inter-*, *prezice* (unele ar putea fi și formate în românește).

Chestiunea n-ar fi încă atât de gravă, căci sint numai câteva verbe cu multe derivate (*duce*, *pune*, *trage*, (*tri*)*mite*, *ține*), care și fără aceasta sint destul de durabile. Mai important este că au apărut și verbe de conjugarea a III-a fără o bază veche în românește: *con-*, *ex-*, *include*; *desfide* (cf. *sfida*, mai vechiul

confide fiind înlocuit de *confia*, care de asemenea n-a avut viață lungă); *depinde*, *de-*, *condescinde* (fără legătură cu vechiul *deșinde*); *distruge* (dar *con-*, *instrui*), *converge* (*diverge* nu este în DLRM). Acesta este un mod de a împiedica o tendință utilă, aceea a eliminării conjugărilor moarte.

Alte treceri de la o conjugare la alta sint numai accidentale și cu efect limitat. De la a IV-a la a III-a am semnalat pentru limba veche pe *încărește* (IV?) și *învește*, care de altfel au dispărut amindouă din limbă; de la a III-a la a IV-a de asemenea am semnalat pe *înflori* și *luci*, ambele antice, și prezentul *scriu* în loc de *scriem*; de la a II-a la a IV-a, avem exemplul (vechi) lat. *sorbere* > rom. *sorbi* și pe *adaugere*, care devine întâi *adauge*, apoi *adăugi*, pentru ca astăzi să fie aproape fără excepție de conjugarea I, *adăuga*; de la a III-a la I-a sint câteva exemple mai vechi ca a *încumete* > *încumeta*, a *învoalbe* > *holba*, a *vie* > *via*, astăzi ieșit din uz. Un singur exemplu mai nou, a *scria* (L. Morariu, I, 78), fără sorți de a se impune.

Mai complexe sint raporturile între conjugarea I și a IV-a.

O primă observație care mi se pare importantă este că de multe ori, cînd avem în față dublete, este vorba de denominative, care în general au putut fi făcute în mod independent de două ori, de fiecare dată cu altul din cele două tipuri vii (de exemplu a *instruni* și a *instruna*). De obicei nu se ține seamă de acest amănunt; nu e mai puțin adevărat că și alegerea tipului poate fi semnificativă.

Care dintre cele două formații este mai frecventă, care e mai productivă? S. Pușcariu (DR, I, 227 și III, 676) găsește foarte multe treceri de la conjugarea I la a IV-a. Philippide, în *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897, dă liste de verbe și găsește mult mai multe de conjugarea a IV-a decît de I-a. La fel socotește și L. Morariu (I, 70). Iorgu Iordan (BPh, II, 48) arată că schimbări de conjugare găsim mai puține în limba literară, și mai multe în Muntenia și face o justă diferențiere între limba veche, care preferă pe -i, sub influența împrumuturilor din slavă (și, trebuie adăugat, din maghiară, greacă etc.), și limba mai nouă, care preferă pe -a.

Mai aproape de vremea noastră, Alf Lombard, în *Verbe roumain*, făcînd socoteala după dicționare, a găsit în totul 2 568 de verbe de conjugarea I și 2 998 de a IV-a. După scurtă vreme, Maria Iliescu, în *Recueil*, p. 97, folosind numai DLRM, a găsit

2 538 de verbe de conjugarea I și 2 036 de a IV-a. Contradicția fusese deja explicată de acad. Iorgu Iordan, LRC, 437: marea majoritate a verbelor noi venite din Apus sînt de conjugarea I, iar DLRM le dă pe acestea și nu dă multe dintre cele vechi, de conjugarea a IV-a, pentru că nu se mai folosesc. Același autor spune (BPh, II, 51), că în Moldova se folosesc mai mult verbele în *-i*, iar în Muntenia mai mult verbele în *-a*, apoi (*art. cit.*, p. 52), că, deoarece limba literară e influențată de dialectul muntenesc, se răspîndesc formele cu *-a*. Nu cumva însă e vorba de elemente moldovenești arhaice și de elemente muntenesti recente?

În articolul citat din *Recueil*, Maria Iliescu a arătat că în Apus conjugarea a IV-a nu reprezintă nicăieri mai mult de 13% din totalul verbelor, iar conjugarea I, nicăieri mai puțin de 75% din total. Apoi că mai mult de 50% din verbele românești de conjugarea a IV-a au fost formate în românește, iar dintre cele de conjugarea I, au fost formate în românește mai puțin de 25%. În același sens constată că în *Psaltirea Scheiană* se folosesc 238 de verbe de conjugarea I și 395 de conjugarea a IV-a, iar Despina Ursu (LR, XIV, 1965, p. 372) arată că pînă la 1830—1840 erau mai numeroase verbele de conjugarea a IV-a, iar de atunci încoace se înmulțesc neconținut cele de conjugarea I. (Vezi, la p. 237, alte date de același fel.)

Sensul în care se dezvoltă limba este deci clar. Acad. Iordan, care se ocupă (în articolul citat mai sus) de verbele cu două forme de infinitiv, una de conjugarea I și alta de conjugarea a IV-a, a adunat (la p. 50—51) 289 de dublete, la care mai adaugă (p. 118—120) alte 17, deci în total 306. Dintre acestea, 154 ar fi preferabile cu *-a* și 151 cu *-i* (unul rămîne nedecis, *periclisi* și *periclisa*, p. 119: prima formă ar fi fost, evident, preferabilă). Deci cele două formații s-ar echilibra. Dar e de remarcat în primul rînd că foarte multe dintre exemple sînt derivate cu prefixul *în-*: fără a scădea unele formații greu analizabile (ca *înțesa*, *întregi*), găsim 83 cu *-a* și 55 cu *-i*, ceea ce dă de gîndit cu privire la proporții. Dar mai interesantă este comparația cu DLRM, care e normativ pentru limba actuală și din care lipsesc numeroase exemple, pentru că sînt învechite sau regionale (eventual cosmopolitisme, ca *impesta*).

Cu *-a* lipsesc din DLRM 21 de cuvinte (dar dicționarul nu le are nici cu *-i*): *arina*, *aripa* (dar este *înaripa*), *curmezișă*, *gărdina*,

grămuja, *hîltîna* (dar este *hițîna*), *impesta*, *îmbălța*, *îmbumbica*, *împicioroga*, *împietroșă*, *împizma*, *împrohita*, *încățifela*, *încățela*, *încleioșă*, *încota*, *îndoldora*, *înholba*, *înjițnița*, *vrîsta*.

Cu *-i* lipsesc 30 (care nu se găsesc nici cu *-a*): *alimăni*, *atocmi*, *bărăți*, *biciuli*, *bizdări*, *buiestri*, *canonici*, *căruți*, *cisnovi*, *ciumări*, *fățări*, *găvăni*, *glăsi*, *gomoni*, *îmborboi*, *îmbutuși*, *împăicvâni*, *împrietenosi*, *împuteri*, *înceti*, *încîrci*, *înfrunți*, *îngăuri*, *înjosori*, *înstatornici*, *nineri*, *pădurit* (?), *rotili*, *singurit*, *zghihui*. Aceasta înseamnă că cele cu *-i* sînt mai puțin introduse, pentru că sînt arhaice sau regionale, eventual mai noi, sau poate că formația cu *-i* este mai la îndemîna vorbitorilor, care formează astfel cuvinte noi, nestabile. Dar multe din ele vor cădea la o cercetare ulterioară.

În unele cazuri dintre cele care rămîn în discuție, alegerea dicționarului nu coincide cu cea a academicianului Iorgu Iordan (fie că unul din doi greșește, fie că situația s-a schimbat între timp). Acad. Iorgu Iordan trece cu *-a*, iar DLRM cu *-i* următoarele: *căciuli* (vezi mai jos), *găitani*, *încăpuși*, *înfurci*, *înmuguri*, *lehămeti* (în mod greșit s-a creat în BPh, II, 59, un *lehămeta*, pe baza înșelătoare a indicativului prezent *lehămet*), *referi*, *scrijeți*, *locăni*, *tulnici*, *căicări* (*căicăra*, Vasiliu, *Pov.*, 69; *căicara*, Bogdan, NV, 240).

În alte cazuri, acad. Iorgu Iordan trece verbele cu *-i*, iar DLRM cu *-a*: *aiura*, *cucuriga*, *curăța*, *dizolva*, *îmbumba*, *încîlna*, *îndatora*, *înnisipa*, *obăda*. Mai trebuie adăugate aici *covrigi* și *încovriga* (cu diferență de prefix), *încărdăși* (BPh), *încîrdoșă* (DLRM, care-l explică greșit prin *cîrd!*).

Dintre verbele care sînt trecute cu ambele forme în DLRM, atît acesta, cît și acad. Iorgu Iordan, preferă forma cu *-a* la 23 de cazuri: *aciua*, *ajutora*, *alina*, *așchia*, *bălsăma*, *căina*, *cocîrja*, *datora*, *gidila*, *împăuna*, *încenușă*, *încleia*, *îndestula*, *înduioșă*, *oftica*, *pitula*, *pițigăia*, *prefera*, *repeta*, *riura*, *strîmîtora*, *tărăgăna*, *urechea*.

În ambele locuri e preferată forma cu *-i* la 21 de verbe: *adeveri*, *adinci*, *aromi*, *ațînti*, *boroni*, *broboni*, *buchisi* (greșită forma cu *-a*, după BPh, II, 55), *ciunți*, *găti*, *împăienjenți*, *împături*, *inauri*, *încărungi*, *innoroi*, *însănătoși*, *obidi*, *ogîndi*, *ogoi*, *ostoi*, *picoti*, *tropoti*. Deci situația este aproximativ egală.

În cîteva cazuri problema e pusă greșit: *alunga* e altceva decît *alungi* și *îndesa* e altceva decît *îndesi* (după cum arată acad.

Iorgu Iordan, BPh, II, 57); la fel pentru *aripa* și *aripi* (art. cit., p. 54), *imbrinca* și *imbrinci*, *inflora* și *inflori*, *ingrija* și *ingriji*, *șchiopa* și *șchiopi*. În sfârșit, DLRM tratează ca două verbe diferite pe *amuța* și *asmuța*, deși e vorba de două variante ale aceluiași verb, mai mult, preferă la primul forma cu *-a*, iar la al doilea pe cea cu *-i*.

Alte exemple trebuie eliminate pentru că e vorba de dublete formate cu procedee diferite. Sufixe diferite: *asemăna*/*asemălui*; *comanda*/*comendui* (rusesce); *covița*/*covițăi*; *dansa*/*dăntui*; *gargarisi* (grecesc)/*gargariza*; *îmborboi*/*îmborbora*; *îmbumbica*/*îmbumbăci*; *împăna*/*împânui*; *încirci*/*încircia*; *încornora*/*încornări*; *înșira*/*înșirui*; *orbăcăi*/*orbeca*; *proteja*/*protegui*; *scrișni*/*scrișca*; *țesăla*/*țesălui*; *zghihui*/*zghehuna*; *zgîlții*/*zgîlțina*.

Nu am ținut seamă nici de cele care apar în dicționar numai sub forma participiului, pentru că și aici poate fi vorba de formații diferite (participiul nu presupune neapărat forme predicative, cf. cazul lui *dungat* etc.): *cisnovat*, *găvânat*, *încolțat* (poate de la *colțat*?), *îngrozat*, *înnegurit*, *întomnit* (BPh, II, 56), *învîrtejat*, *rotilat*, *petecat*, *vălurit* (față de *învălura*), *zăhărat*. La acestea se mai adaugă unele pentru care nu există forme predicative nici de cealaltă conjugare: *pădurit*, *singurat*, *singurit*.

Un exemplu apare numai sub forma infinitivului, *atocmire*.

La altele varianta apare numai cu prefix, ceea ce totuși este altceva: *îmboura*/*bouri*; *îmbujora*/*bujori*; *încanuna*/*canoni*; *încătușa*/*cătuși*; *înhobota*/*hoboti*; *înstrăina*/*străini*; *împirona*/*pironi*; *înstruna*/*struni*; *zvăpăia*/*văpăi*. Mai adaug unul cu două prefixe diferite și de două origini diferite: *întitula*/*întituli*.

Apoi elimin 2 exemple dubioase, *împătra*/*împătri* și *periclisi*/*periclisa*.

În sfârșit, la unele n-am găsit variante în dicționar: *bruma*, *îmboldori*, *sgîndări*, *zimbi* (nu cumva *jimba*?). La acestea se mai adaugă altele la care acad. Iorgu Iordan dă referințe: *descoja* (BPh, II, 118; desigur imperfect de conjugare a IV-a), *fărîmița* (ib., 56), *holhi* (ib., 118), *îmbroboda* (ib., 118), *nunta* (ib., 59), *ochia* (ib., 119), *pătina* (ib., 60), *apipăia* (ib., 119), *prosta* (ib.), *spoveda* (ib., 120), *traversi* (ib., 62): sînt formații accidentale, fără mare interes. S-ar mai putea adăuga unele, de exemplu *îmbiserici* și *îmbiserica* (DA). Și printre celelalte exemple sînt multe învechite, regionale, folosite numai în versuri pentru rimă etc.

Acad. Iorgu Iordan caută explicația existenței dubletelor, în primul rînd, în cauze fonetice: *sui*, de conjugarea a IV-a, seamănă cu *tai*, de conjugarea I (BPh, II, 64), la care se adaugă influența consoanelor șuierătoare, dure în unele regiuni, muiate în altele (ib., p. 66 și urm.). În al doilea rînd, ia în considerație influența limbilor străine, de unde ne-au venit unele forme cu *-i*, altele cu *-a* (vezi și LRC, 437). Aceasta ar putea explica existența dubletelor: ne interesează însă să știm dacă în evoluția limbii noastre se vedește o tendință pentru întărirea uneia sau celeilalte dintre formații. Pentru aceasta, nu este suficient să cercetăm dubletele, ci e necesar să examinăm și formațiile noi care nu au variante.

Și în acest caz, ca și în altele din paginile precedente, pentru a afla adevărata tendință actuală, am recurs la un sondaj în DLRM, alegînd, de la două litere inițiale, numai neologismele: cu litera L, am găsit 25 de verbe, și anume:

<i>labializa</i>	<i>latiniza</i>	<i>leza</i>	<i>limita</i>
<i>laiciza</i>	<i>lega</i>	<i>libera</i>	<i>linia</i>
<i>lamentă</i>	<i>legaliza</i>	<i>licenția</i>	<i>linșa</i>
<i>lamina</i>	<i>legifera</i>	<i>licheția</i>	<i>livra</i>
<i>lansa</i>	<i>legitima</i>	<i>lichida</i>	<i>lubrifia</i>
<i>lapida</i>	<i>leviga</i>	<i>licita</i>	<i>luză</i>

După cum se vede, toate sînt cu *-a*, nici unul cu *-i*.

Cu M, 69, și anume:

<i>macadamiza</i>	<i>martiriza</i>	<i>merita</i>	<i>moderniza</i>
<i>macera</i>	<i>masacra</i>	<i>metaliza</i>	<i>modifica</i>
<i>machia</i>	<i>masa</i>	<i>metamorfoza</i>	<i>modula</i>
<i>macula</i>	<i>mosca</i>	<i>migra</i>	<i>molestă</i>
<i>magnetiza</i>	<i>mușina</i>	<i>militariza</i>	<i>monoftonga</i>
<i>majora</i>	<i>materializa</i>	<i>mima</i>	<i>monologa</i>
<i>malara</i>	<i>matasa</i>	<i>mina</i>	<i>monopoliza</i>
<i>maltrata</i>	<i>matlasi</i>	<i>mineraliza</i>	<i>monta</i>
<i>malțifica</i>	<i>maturiza</i>	<i>minia</i>	<i>moraliza</i>
<i>mandata</i>	<i>mecaniza</i>	<i>minimaliza</i>	<i>morteza</i>
<i>mandrina</i>	<i>media</i>	<i>mistifica</i>	<i>mortifica</i>
<i>manecra</i>	<i>medita</i>	<i>mitralia</i>	<i>motica</i>
<i>mania</i>	<i>menora</i>	<i>miza</i>	<i>motoriza</i>
<i>manifestă</i>	<i>memoriza</i>	<i>mobila</i>	<i>mula</i>
<i>manipula</i>	<i>menaja</i>	<i>mobiliza</i>	<i>multiplica</i>
<i>manufactura</i>	<i>menționa</i>	<i>modela</i>	<i>murmura</i>
<i>marca</i>	<i>merceriza</i>	<i>modera</i>	<i>mutila</i>

Toate cu *-a*, nici unul cu *-i*, ceea ce arată clar linia de dezvoltare actuală. Se va putea obiecta că e vorba de verbe de origine romanică și că punctul lor de plecare este cu *-a*, deci n-ar fi vorba în fond decât de împrumuturi de un anumit tip, ceea ce n-ar fi suficient pentru a defini tendința indigenă. Dar și când s-au înmulțit verbele în *-i*, în evul mediu, esențialul au fost împrumuturile din alte limbi. Pe de altă parte se formează și verbe românești cu morfemele neologice (printre cuvintele cu *m-* n-am inserat pe *munteniza* și *mușamaliza*, care nu diferă prin nimic, din punctul de vedere al formației, de exemplele reținute). Mai mult decât atât, putem constata că astăzi se împrumută verbe franțuzești în *-ir* și ele devin verbe românești în *-a*: fr. *applanir*, rom. *aplană*; fr. *assortir*, rom. *asorta*; fr. *démolir*, rom. *demola* (vezi p. 15). Vezi și tipul fr. *amortir*, *atterir*, rom. *amortiza*, *ateriza*.

Mai sînt necesare cîteva observații cu privire la soarta infinitivului lung.

În oarecare măsură, putem vedea un semn de slăbire a conjugărilor a II-a și a III-a în pierderea infinitivului lung. La unele verbe de conjugarea a III-a, se formează noi infinitive lungi de conjugarea I: *crezare* (dar *încredere*), *făcare*, *născare*, *păscare*, *pierzare*, *petrecare*, *vînzare* (vezi J. Byek, BL, III, 189, care le explică prin tendința de deplasare a accentului pe terminație). Dar mai putem adăuga pe *zăcare* (de la conjugarea a II-a) și pe *prînzare* (de la conjugarea a IV-a, unde nu mai e deplasare de accent, ci pur și simplu tendința de trecere la conjugarea I, ca și la *am scriat*). Și aceasta nu este singura cale utilizată. La alte verbe, infinitivul lung nu se mai folosește de loc: *coasere* („Tempo”, 28. VI. 1939), *gemere*, *ridere*, *spunere*, *tundere*, sau se folosește, dar ca un substantiv oarecare, nu cu înțelesul de abstract verbal: *încăpere*. Zicem de exemplu, *luarea de măsuri*, dar nu putem zice *averea de mijloace* sau *berca de apă*. *Apărere* a fost eliminat de apariție. Și derivatele trec la conjugarea I: *crescător*, *făcător*, *căzătură*, *trăsătură*, *țesătură*, *scăzămînt*, *zăcămînt*, *petrecanie* etc. (BL, IV, 189—193). Se adaugă formații regresive, ca *crez* pentru *credere* etc.

Ziceam că putem vedea aici „în oarecare măsură” un semn de slăbire a celor două conjugări moarte, pentru că în fapt vom găsi exemple de slăbire a infinitivului și la conjugările vii. Desigur, la conjugarea I mai găsim adaosuri ca cele citate mai sus, sau

ca *aderare* care ia locul lui *adeziune* (vezi și *abnegare* în loc de *abnegație*, „Victoria”, 24. I. 1945). Totuși există verbe la care infinitivul lung nu se mai folosește (cel puțin în anumite contexte), și nu numai neologisme, ca cele care urmează: *delirare* (înlocuit cu *delir*), *demarare*, *placare* (înlocuite cu *demaraj*, *placaj*), *garan-tare* (înlocuit cu *garanție*), *bombardare* (înlocuit cu *bombardament*; de exemplu nu se zice *avioane de bombardare*, „Tempo”, 21. VI. 1940). Sînt și verbe din fondul vechi la care infinitivul lung este evitat: *batere* (se zice *bătaie*; dar *abatere*), *căsătorire* (se zice *căsătorie*), *cîștigare* (*cîștig*, formație regresivă), *dorire* (*dor*, formație regresivă), *furare* (*furt*), *greșire* (*greșeală*; *greș*, formație regresivă), *jucare* (înlocuit, într-un sens, cu *joacă*, *joc*), *muncire* (*muncă*), *murire* (*moarte*) etc. M-au izbit neplăcut unele fraze ca *chelirca începe uneori la 20 de ani* („Tempo”, 13. VI. 1940: ar fi trebuit *chelia*), *distrarea soldaților* („Tempo”, 30. IX. 1939 și PLG, II, 28: ar fi trebuit *distracția*), *rănirea nefiind prea gravă* („Tempo”, 8. II. 1940: ar fi trebuit *rana*), *în insula Malta s-a introdus pedeapsa cu moartea pentru prădări* („Tempo”, 29. VI. 1940: trebuia *prădăciuni*) etc. Mai amintesc că formula *gospodărire chibzuită* n-a prins și, atîta cît se folosește, se spune *gospodărie*. E limpede că nu toate substituturile pe care le-am propus sînt întru totul echivalente cu infinitivul, de exemplu *distrarea* ar putea fi și tranzitiv, pe cînd *distracția*, nu. Oricum, constatăm că din substanța infinitivului lung se pierde mult prin folosirea formațiilor regresive și a sufixelor *-aj*, *-ă*, *-eală*, *-ie*, *-tură* (*speric-tură* în loc de *speriare*), apoi a substantivelor primare, sau cel puțin moștenite (*furt* în loc de *furare*, *prînz* în loc de *prînzire*, *moarte* în loc de *murire*).

Verbele vechi au o situație specială, de exemplu se întrebun-țează puțin *batere* (se zice *bătaie*, eventual *bătut*), dar formațiile noi, cu prefixe neologice, sînt mult folosite la infinitiv: *a-*, *com-*, *dezbatere*. La verbele vechi se folosește adesea supinul: *cusutul*, *păscutul*, *risul*, *spusa*, *tunsul* (și *tunsoare*) etc. Și aceasta pune problema concurenței între infinitivul lung și supin.

Elena Carabulea și Magdalena Popescu-Marin (în SMFC, IV, 295), adunînd exemplele inserate de Densusianu, Hdlr., II, 293—308 găsesc, pentru secolul al XVI-lea, față de 68% infinitive în *-ire* și 22% în *-are*, 43% supine în *-it* și 37% în *-at*, iar în textele din secolele XVI—XVIII care au fost despuiate pentru TILR găsesc, față de 52% infinitive în *-ire* și 35% în *-are* (în total 725

de infinitive), 35% supine în -at și 32% în -it (în total 128 de supine). După aceleași autoare, numărul mai mare de supine substantivate la conjugarea a IV-a arată că e vorba de un procedeu vechi; supinele de conjugarea I sînt mai numeroase la temele de origine latină decît la împrumuturile romanice, iar la IV e invers; la II și III nu sînt aproape de loc romanice. La infinitive e invers (p. 303); numai la infinitivele vechi se folosește pluralul, și la supin pluralul e de asemenea rar (p. 295-304); în stilul presei se folosește infinitivul mai mult decît supinul (p. 309).

După părerea mea, supinul a prosperat sau cel puțin s-a menținut atîta timp cît infinitivul a fost înăbușit de influența balcanică (așa se explică faptul că româna e singura limbă romanică în care găsim supinul). O dată cu reintroducerea elementelor latine și romanice, o dată cu reluarea conjugării I, se redezvoltă și infinitivul lung (despre infinitivul scurt va fi vorba la sintaxă) și supinul începe să dea înapoi. De la multe verbe noi nici nu se poate folosi supinul cu rol de abstract verbal (nu numai de la conjugările moarte: *a exclude*, *a depinde* etc., ci și de la I-a: *a stima*, *a crea* etc.).

Ajung acum la desinențe. La prezentul indicativ, la conjugarea I, persoana a 3-a sg. e la fel cu a 3-a pl. (*el cîntă*, *ei cîntă*); la celelalte conjugări, persoana 1 sg. e la fel cu a 3-a pl. (*eu vîd*, *ei vîd*). De aici se pot naște unele confuzii, de aceea s-au încercat diferite mijloace de a înlătura omonimia. Pornind de la modelul celorlalte conjugări, scriitorii din secolul al XIX-lea au schimbat persoana a 3-a pl. a conjugării I și, după modelul *eu vîd*, *ei vîd*, au scris *eu mă joc*, *ei se joc* (*ei fur*, Lombard, *Verbe*, 249, n. 5). Această încercare a eșuat și n-a lăsat nici o urmă în limba actuală. După modelul conjugării I, în București și în împrejurimi persoana a 3-a pl. de la celelalte conjugări a fost modificată pentru a deveni identică cu a 3-a sg. (*ei merge*, ca *el merge*). Care dintre cele două confuzii era mai supărătoare? Desigur între 1 sg. și 3 pl., deoarece la persoana a 3-a se folosește mult pronumele sau cel puțin subiectul exprimat (*oamenii merge* nu lasă loc pentru neînțelegere), pe cînd la 1-a subiectul este aproape totdeauna subînțeles, deci se poate face confuzie cu 3 pl⁷. Așa se face că pe de o parte tipul *ei merge* s-a generalizat la un

moment dat în unele regiuni ale țării, pe de altă parte că *ei sufăr*, *ei cobor* s-a transformat în *ei suferă*, *ei coboară* (și această inovație a ajuns să fi recomandată de manualele normative). În felul acesta se consolidează și tendința de a înlocui sintetismul cu analitismul. Totuși, sub influența celorlalte regiuni, nici această soluție nu s-a definitivat, în momentul de față formula *ei merge* nu mai e întrebuintată decît în foarte mică măsură și trece drept un semn tipic de lipsă de cultură. O a treia încercare a fost introducerea elementului -ră, despre care se va vorbi ceva mai departe.

Care este situația desinențelor eu -ez și -esc? Fapt este că există încă o mare fluctuație, asupra căreia ne va da o privire lista exemplurilor pe care le-am adunat în lecturile mele. Conj. I, fără desinență:

- bucium* < *bouchonner*, BPh, V, 160
- cin*, Vircol, 28; *cin*, *cinez*, L. Morariu, II, 1, 295; *cină*, Birlea, C., 205; *cini*, Doine, 118
- ciunt*, Birlea, C., 104; 195
- cîpii*, frecvent în Moldova
- cumpătă*, Lungianu, DP, 15
- desghior*, Cîușanu (probabil greșit pentru *desghior* = *dejghior*)
- deperți*, Birlea, C., 101
- gată*, Birlea, C., 194; 358; cf. *găti*
- împene*, Birlea, C., 258
- împîndură*, Lungianu, DP, 31
- împoaie*, L. Morariu, III, 16 (vezi p. 243)
- împurpure*, Lungianu, PC, 50
- înceată*, Lungianu, DP, 40; Cătană, B., 50 (quat.)
- încoardă*, Șez., XV, 16
- îndărătă*, Birlea, C., 353; 354 (quinq.; de 3 ori, scris *îndarătă*);
- îndărăt*, *îndăreți* (id., ib., 363; de 8 ori *îndarătă*)
- înfiori*, Marian, H., 72
- înseară*, Doine, 52
- lacrămă*, Birlea, C., 56
- lucru*, *lucrez*, DR, VII, 489
- lumină*, Doine, 36 (bis)
- minună*, Vircol, 80
- pitulă*, Șez., XIII, 55; 63; *pituli*, Codin, NI, 107 (poate de la *a pituli*)
- pregată*, Vasiliu, Pov., 57; 62

⁷ La aceeași idee a ajuns în mod independent I. Coja, SCL, XIX (1968), p. 29-34.

săgeată, Doine, 28
subții, *subțiez*, Pop, 212
tămii, Cîaușanu
tragănă, Marian, H., 157; Șez., XV, 37
turbe, Marian, H., 71
țicură, Cîaușanu
ulmă, *ulmează*, Vircol, glosar
 Sînt mult mai puține verbele de conjugarea I la care apare
 sporadic o formă cu -ez:
aprobează, Broșteanu, 116
ascultează, GS, VI, 82
bucurează, GS, VI, 82
comandez, Negruzzi, *Jun.*, 102
continuează, Birlea, B., 138
importează, Birlea, B., 132
lătrează etc., GS, VI, 83
mustrează, Doine, 228 (întîlnit de mine într-un cîntec popular,
 com. Reviga, jud. Ialomița)
periază, Birlea, B., 135
prădează, Lungianu, PC, 20; *prădeze*, Birlea, C., 200
privează (?), Vircol, 61 (de la *privi*?)
repetează, Negruzzi, *Jun.*, 138
strîmbeze, Pop, *Fl.*, 59
tocănează, Șez., XV, 19
tupilează, Lungianu, PC, 11
zbughiază, Codin, NL, 51; 72 (de la *zbughi*?)
 Iată acum exemplele de conjugarea a IV-a la care sporadic
 apar forme fără -esc:
ajoame, Boceanu, 2; *ajoaimă*, Dumitrașcu, PO, 103
să amoartă, Șez., XIII, 158
bălăncăne, Codin, NL, 141
bănue, Doine, 26
băone, Șez., XIII, 69
băstăcăne, Codin, NL, 33
behăe, Codin, NL, 81
hodicăi, Boceanu, 3
bojbăe, BL, I, 97; *bîjbiesc*, Pop, *Fl.*, 13; *bîjbiește*, id., ib., 45
boncăne, Cîaușanu
chelălăe, Codin, NL, 54
cheltue, Cîaușanu, s. *pungă*

chini, Codin, NL, 22; *chiue*, Marian, H., 108
cicăle, Lungianu, PC, 89
ciup, Cîaușanu, s. *ședea*; *ciupi*, id., s. *clește*; *ciupe*, Șez., XIII,
 49; 95 (bis)
colcăe, Lungianu, PC, 54
cotrobăie, Codin, NL, 36
cucăi, Cîaușanu, s. *spurca*
cufure, Boceanu, 3
cutroapă, Codin, NL, 114
dălnăi, *dălnăiesc*, Cîaușanu
dogoară, Marian, H., 11
dudăie, Boceanu, 8
dudui, Boceanu, 8
fisăie, Boceanu, 9
fisticie, Lungianu, PC, 36
gărăi, Boceanu, 9
glojodoră, Boceanu
griji, Birlea, B., 52; Doine, 66 (scurtat)
guici, *guice*, Codin, NL, 69
gurăne, Boceanu, 11
hălpăe, Codin, NL, 118 (bis)
hărăn, Vircol, 15
împearț, Vircol, 54
înflor, Doine, 26 (bis); *înfloare*, ib., 134
îngăure, Șez., XIII, 69; 84; 87; *îngaure*, ib., 90
învîrt, Marian H., 106; (să) *învîrte*, Vissarion, M., 223
jăfue, Broșteanu, 57
jupoăie, Șez., XV, 22; *jupoiu*, *jupoăie*, *jupoiesc*, L. Morariu,
 II, 1, 43; *jupește*, Marian, H., 91; *jupească*, id., ib., 128
lecui, Codin, NL, 4; Lungianu, PC, 37
licăre, Dumitrașcu, PO, 102
lilie, Dumitrașcu, PO, 53
mițui, *mițuiesc*, Cîaușanu
muflue, Boceanu, 15
mug, Birlea, C., 71; *mugă*, Coșbuc, F., 222; *mugești*, Birlea,
 C., 374
năfăcie, Lungianu, DP, 80
năpost, Birlea, B., 79
nemeri, Cîaușanu, s. *desghetăt*
oacăne, Lungianu, DP, 53

ocâr, Vircol, 15
ocără, Cîaușanu, s. *poală*
ocole, Vircol, 12
ogoaie, Boceanu, 16
orăcăe, Lungianu, DP, 53
ostoale, Birlea, H., 112 (bis)
păcăne, Șez., XIII, 96
păși, Doine, 14
pitule, Boceanu, 2 (s. *ajumi*); Șez., XIII, 168; *pitulesc*, Cioca, 34
pomeni, Doine, 150; *pomene*, GS, VI, 12; Vircol, 15
porunc, GS, VI, 83
potoale, L. Morariu, II, 1, 43; Bogdan, NV, 13; *potoală*, Birlea, C., 140; 141; *potole*, Vircol
potoapă, L. Morariu, II, 1, 43
prijoane, Șez., XIII, 38; *prijone*, Codin, NL, 161 (bis); *prijonesc*, Șez., XIII, 45; 61
primene, Vircol, 12; 15
priponi, Vircol, 12
scocioare, Lungianu, DP, 65
sgrăgăie, Lungianu, PC, 53
slobozi-mă, Birlea, C., 200; Doine, 267
smerecăni, Boceanu, 21
socoată, L. Morariu, II, 1, 43
sprăvale, Bogdan, NV, 108; *prăvălește*, Birlea, B., 108
sucăl, Cîaușanu
tămădue, Șez., XV, 15
tăvăl, Marian, H., 79; 88 (bis)
tînguie, Lungianu, DP, 92
trăi, Birlea, B., 56 (bis)
turbe, Marian, H., 71
vaicări, Cîaușanu, s. *pungi*; *văicăre*, Lungianu, PC, 61
zdirnăe, Boceanu, 25
zgîmăi, Boceanu, 25; *sgîntie*, Codin, NL, 33
zgîndere, Pop, Fl., 52
zvircole, Coșbuc, PV, 12
 Iată acum și cazurile unde se folosește -esc ocazional:
apropiește, Marian, H., 78
astupește, GS, VI, 78
biruiaste, L. Morariu, II, 1, 43,
buiguiesc, Marian, H., 133; *buiguiesc*, id., ib., 147 (bis); *bui-
 guește*, 150

celuiești, Marian, H., 92
ciciiesc, Lungianu, DP, 41
contribuiesc, Birlea, C., 379
hiriesc, Marian, H., 10; 71 (bis); 160; *hiriească*, id., ib., 44;
hîrăie, Cîaușanu
hondrocăesc, Lungianu, PC, 60
împuiesc, *împuiez*, *împui*, L. Morariu, II, 2, 16
îndoiește (pentru *îndoaie*), Șez., XIII, 85; 86; *îndoiesc*, id., 86;
 87 (vezi mai sus, p. 224)
înfierbîntești, Doine, 200
înhățește, Birlea, B., 80
mințește, Birlea, C., 243
mirosește, Vasiliu, Pov., 58; *mirosească*, Marian, H., 72
mormăesc, Pop, Fl., 14
răsărește, Birlea, B., 108; id., C., 151; 254
repetește, Birlea, B., 136
scîrîiască, Marian, H., 44
sfirîiesc, Coșbuc, PV, 94
simțește, Doine, 297; Marian, H., 29; *simțească*, Coșbuc, B., 94
suduiesc, Birlea, C., 193; *suduie*, *suduiesc*, id., ib., 310; *sudue*,
 Doine, 26
svîrlește, Cătană, B., 28
trebuesc, Doine, 138; *trebai*, Rădulescu-Codin, NL, 6
zdrăncănesc, Boceanu.
 (Vezi și Densusianu, GS, VI, 82—83.)

Aceste materiale trebuie folosite cu multă prudență, nu atât pentru că sînt fragmentare, cît pentru alte motive. În unele cazuri avem de-a face cu arhaisme, ca de exemplu *lucră* în loc de *lucrează*, în alte cazuri cu inovații, de exemplu la Iacob Negruzzi, formele ca *comandeze*, *repetează*, trădează ezitarea la încadrarea unui verb împrumutat, pe cînd la Birlea, formele ca *importează*, *contribuiește* pot fi și hipercorecte. Se pare că există și diferențe regionale, dar, pentru a le preciza, ar fi nevoie de cercetări suplimentare. În sfîrșit, trebuie să contăm și cu necesitățile versului, cu atât mai mult cu cît întîlnim forme în -esc și la verbe de conjugarea a III-a: *bătește*, *mergește*, *străpungește*, Birlea, B., 89; *răgești*, id., C., 374 (aici trebuie să avem în vedere și posibilitatea de a se porni de la *a răgi*).

Cu toate aceste rezerve, se pot trage unele concluzii. Găsim mult mai multe forme fără -esc decît fără -ez și de asemenea mai

multe la care se adaugă *-esc* decît la care se adaugă *-ez*. Conjugarea I se dovedește și pe această cale mai fermă decît a IV-a: sînt mai multe verbe vechi rămase sub forma primitivă (fără *-ez*) și, pe de altă parte, sînt mai multe împrumuturi romanice care capătă formă constantă fără *-ez*, pe cînd conjugarea a IV-a are rădăcini latine mai slabe și nu primește nici un sprijin de la împrumuturile romanice.

Aceasta nu înseamnă totuși că *-ez* nu progresează. În secolul trecut s-au împrumutat multe verbe care au căpătat o flexiune de tipul latin, de exemplu *adoră, domină*; dar multe din ele au căpătat apoi, toluși, flexiunea cu *-ez*: *ignor(eaz)ă, instal(eaz)ă, intrig(heaz)ă, navig(heaz)ă* (numai marinarii continuă să folosească pe *navigă*). Nu-mi dau seama de ce conjugare e forma *serveă*, pe care multă vreme au întrebuințat-o juriștii (poate o mai întrebuințează și azi; în orice caz, *servește* e generalizat). E adevărat că în unele cazuri, în nesiguranță cu privire la elementul *-ez*, ezităm să formăm prezentul la verbe ca *a deceda* și chiar la unele vechi ca *a răposa* (de fapt acesta nu se mai folosește decît la timpurile formate cu participiul).

Se mai poate remarca un amănunt interesant: la formele simple, verbele se conjugă cu *-ez*, iar la cele cu prefix, fără *-ez*: *fumez/afum; marchez/remarc; maschez/demasc; testez/a-, con-, detest*. În unele cazuri s-ar părea că a avut un rol dorința de a evita omonimia cu substantivul primar sau postverbal: *fumez*, nu *fum*; *marchează*, nu *marcă* (toluși, pe de o parte se aude astăzi la sport *el marcă*, pe de altă parte, alături de verbul *remarcă*, există și substantivul *remarcă*); *maschează*, nu *mască*; *raportez*, nu *raport* etc. Alteori se creează dublete cu sensuri diferite: *acordez* (un instrument de muzică), *acord* (o favoare); *îndoii* „curbez”, *îndoiesc* „dublez” etc.

Cu toate cele arătate pînă aici, tendința limbii noastre rămîne în continuare aceea de a forma prezentul cu *-ez* și *-esc*, pentru a regulariza flexiunea. Aceasta se poate dovedi în două feluri: întîi prin constatarea că verbele vechi, moștenite din latinește, eventual de origine autohtonă (dacă există) sînt în imensa lor majoritate fără *-ez* și *-esc*, ele constituind totuși o rămășiță, în al doilea rînd, prin constatarea că cea mai mare parte a neologismelor formează prezentul cu *-ez* și *-esc*, în ciuda strădaniilor depuse de latinisti în secolul trecut pentru a forma prezentul după modelul latinesc.

În lista verbelor neologice începătoare cu literele L și M, dată la p. 235, am găsit 25 de verbe cu L, dintre care nici unul fără *-ez*, iar cu M, 69 de verbe, dintre care 60 cu *-ez* și numai 9 fără: *malific, merit, mistific, modific, mortific, multiplie, mumific, murmur*, la care se adaugă *manifestez* cu varianta *manifest* (cu diferență de înțeles). Nu e o simplă întîmplare că 6 dintre ele se termină în *-ic*; terminația *-ichez* nu ne vine la îndemînă. Am remarcat deja că n-am găsit nici un exemplu de conjugarea a IV-a.

Pentru mai multă siguranță, am trecut în revistă și neologismele care încep cu litera N. Sînt 24:

<i>nara</i>	<i>nazaliza</i>	<i>neurasteniza</i>	<i>normaliza</i>
<i>narcotiza</i>	<i>necesita</i>	<i>neutraliza</i>	<i>nota</i>
<i>naturaliza</i>	<i>necroza</i>	<i>nickela</i>	<i>notifica</i>
<i>naționaliza</i>	<i>nega</i>	<i>nitrifica</i>	<i>nova</i>
<i>naufragia</i>	<i>neglija</i>	<i>nicela</i>	<i>nuanța</i>
<i>naviga</i>	<i>negocia</i>	<i>norma</i>	<i>numerota</i>

Toate sînt de conjugarea I, toate au prezentul cu *-ez*, afară de *necesita, nega, nitrifica, notifica*; pentru ultimele două, vezi comentariul la M (vezi și forma *navigă* pomenită mai sus).

Un exemplu ne va arăta cum se introduce treptat *-esc* la un verb relativ vechi, *a trebui*. În limba veche era impersonal și se zicea numai *trebuie, a trebuit, va trebui* etc. în formule ca *trebuie să plec* „e necesar ca eu să plec”. Alături de aceasta s-a dezvoltat formula *îmi trebuie* „am nevoie de”, și în acest caz verbul a ajuns să fie acordat cu subiectul gramatical, de exemplu în versurile populare *Creșteți, flori, și înfloriți. Că mie nu-mi trebuieți*. De aici se ajunge, la singular, la *eu îți trebuie, tu îmi trebuieți*, apoi flexiunea se extinde și la sensul întîi, socotindu-se greșit că în *eu trebuie să plec*, *eu* este subiectul lui *trebuie* deci acesta e pus la persoana I. Treptat, conjugarea personală se extinde la celelalte moduri și timpuri. Și dacă astăzi se mai poate reproșa ca o greșeală o formulă ca *am trebuit să plec, trebuiam să plec*, la viitor sau la conjunctiv flexiunea a devenit obligatorie: *o să trebuiască să plec*.

Mai rămîne să vedem situația elementului *-ră-* la plural. Istoria lui este intrucitva analogă cu a lui *-ui-* la perfectul latin, deoarece de la o singură persoană s-a extins la toate persoanele pluralului. La conjugările regulate, persoana I a pluralului la perfectul simplu era identică cu a prezentului, iar a 2-a era la fel cu parti-

cipiul. După modelul persoanei a 3-a pl., care avea desinența -ră moștenită (*cîntără, dormiră*), s-a introdus elementul -ră-, între temă și desinență, și la persoanele 1 și a 2-a pl. (*cîntă-ră-m, dormi-ră-ți*), astfel încît desinențele devin -răm-, -răți. Primele exemple par că sînt din secolul al a XVII-lea. Procedul se extinde curînd și la conjugările neproductive: *veademu* (înlocuit cu *văzum*) devine *văzurăm, ziset* devine *ziserăți*, astfel că -ră- începe să fie simțit ca semn al pluralului (BL, III, 178—182).

La mai mult ca perfect erau mai multe puncte de confuzie între persoane. La început, pers. 1 și 3 sg. și 3 pl. erau *cîntase, 1 pl. cîntasem, 2 pl. cîntaset*, această din urmă formă deosebită de toate celelalte timpuri. Cu timpul, la 1 sg. se introduce -m, ca și la imperfect, astfel că 1 sg. coincide cu 1 pl. Se introduce la plural -ră-, după modelul perfectului, și astfel pers. 1 pl. (-serăm) se deosebește de 1 sg., 3 pl. (-seră) se deosebește de 3 sg., iar 2 pl. (-răți) capătă un semn normal la această persoană. Voi vorbi îndată și despre celelalte timpuri unde se introduce -ră-. Nu am informații cronologice asupra procesului acesta și consider că cele mai vechi formații sînt perfectul și mai mult ca perfectul numai pe baza faptului că s-au răspîndit și s-au impus, în timp ce celelalte, pînă la urmă, au fost izolate și frîmate.

La perfectul simplu, -ră- este astăzi obligatoriu, atît acolo unde timpul e livresc, cît și în regiunile unde este încă folosit în vorbire. La mai mult ca perfect, s-a izbit de rezistența oficialității, fie pentru că era un timp viu în toată țara, fie pentru că aducea aminte de perfectul compus cu -ră, socotit incult. Tik-tin, în gramatica lui, condamnă categoric mai mult ca perfectul cu -ră-; acad. Iorgu Iordan ia apărarea formelor fără -ră-, care unora li se păreau greșite: J. Byk și acad. Al. Rosetti pun cele două scrii de forme alături, fără nici o observație, iar *Gramatica Academiei* (ediția I) este prima care pune întii formele cu -ră-, fără să le condamne pe celelalte, dar arătînd că sînt arhaice. G. Călinescu a scris toată viața *ei făcuse*. Astăzi procesul se poate considera încheiat. La perfectul simplu și la mai mult ca perfect s-a realizat diferențierea necesară între toate persoanele.

La perfectul compus, după modificările aduse auxiliarului, pers. 1 sg. coincidea cu 1 pl. (*am*), iar a 3-a sg. cu a 3-a pl., fie că pentru ambele se folosea *au*, fie că la ambele se introducea *a* (în secolul al XVI-lea era normal *au* din *habet* și din *habent*,

Densusianu, Hdrl., II, 222, dar apare sporadic și *a*, fie că e o neglijență de scriere, cel puțin la plural, fie că deja analogia conjugării I acționa asupra persoanei a 3-a pl.). În împrejurimile capitalei, mai există pînă azi *a* la pl., în Transilvania se mai aude pînă azi *au* la singular. Deci pers. 1 sg. e egală cu 1 pl., iar 3 sg. e egală cu 3 pl.

La periferiile Bucureștiului se introduce -ără la sfîrșitul participiului pentru a marca pluralul. Faptul a fost explicat în mai multe feluri. Gr. Scorpan (BPh, I, 205) crede că din *au lăudat*+*lăudară* s-a ajuns la *au lăudatără*, dar mai întii nu se vede de ce a fost nevoie de aceasta, căci încrucișările nu se fac nici ele fără un motiv, al doilea nu se zice *au lăudatără*, ci *a lăudatără*. Weigand (Jb., VIII, 1902, 277—278) și A. Paneratz (BA, I, 1925, 81) pornesc de la faptul că *am mîncat* era confuz în ce privește numărul, de aceea s-a zis *am mîncatără*, cu finala de la *duseră*, unde -eră a devenit -ără prin asimilare. Dar de ce asimilarea nu s-a produs și la perfectul *duseră*? Răspunsul este că a influențat singularul *duse*. Totuși, întregul proces fiind destul de recent, ar fi trebuit să apară pe undeva și urme de **mîncateră*. Explicația mecanică, prin încrucișarea unui verb de conjugarea I cu unul de a III-a (care în general este mai slabă), nu poate lămuri nici celelalte forme pe care le-am văzut, nici cele pe care le vom vedea de aici înainte. -ră a devenit semn al pluralului peste tot unde era posibilitate de confuzie cu singularul. La perfect, în trecut, circulau la toate verbele persoana 1 și a 3-a pl. cu -ră- (*am fostără, a fostără*), pe cînd a doua era rară și analogică după celelalte, deoarece la a 2-a numărul se poate recunoaște după auxiliar.

La prezentul indicativ și conjunctiv și la imperfect -ră- se folosește mai puțin, dar tot numai unde exista un echivoc. Înainte de primul război mondial, în București se auzea frecvent la prezent, *ei cîntără, vederă* etc. O proprietăreasă, plîngîndu-se de chiriașii ei care o deranja cîntînd la pian, mi-a spus: *las' să cîntăre, dar să nu cîntăre noaptea*. De remarcat că s-a format conjunctivul normal, schimbînd în -e numai ultimul -ă. La celelalte conjugări însă, se adăuga -ără la forma tradițională a conjunctivului: *să văzără*. De asemenea la viitor, *o să batără* (în alte părți viitorul se diferențiază prin auxiliar, fie în opoziția *a/au*, fie în *o/or*). La țară, lingă București (comuna Bolintinul din Vale), am auzit

foarte frecvent, în 1940, toate formele cu *-ră-*. În București, încă după al doilea război mondial se mai putea auzi *o să batără*, *s-o țineauără* (format cu infinitivul!), imperfectul *faceauără* și așa mai departe. La o observație făcută de mine unei persoane care vorbea așa, am primit răspunsul că fără *-ră* formele ar fi fost de singular.

La formele terminate în vocală (afară de *a* accentuat: *cintă*, *vede*, *vază*, *bată*) s-a adăugat pur și simplu *-ră*, fără asimilare; la cele terminate în consoană sau *a* accentuat (*lăudat*, *dus*, *ținea*, *faceau*) s-a adăugat *-ără*.

Prin intervenția forurilor oficiale, procesul a fost oprit și astfel nici prin acest procedeu omonimia singularului cu pluralul n-a fost îndepărtată decât parțial. Aceasta obligă la folosirea mai deasă a pronumelui personal, procedeu analitic, care se înscrie pe linia normală a unei limbi române.

Pentru că perfectul simplu nu e folosit în vorbire, el capătă prestigiu în ochii celor intimidați de limba scrisă, care îl folosesc greșit. O primă dovadă o aduc cazurile de acord după înțeles: *li să făcură milă* (Vircol, 62), poate și *il jeliară și poporul* (alte exemple în V. Rom., 1937, 11, p. 77—78 și 80; vezi BL, III, 183, și J. Byck, BL, VII, 1939, p. 143; apoi mai jos, la sintaxă). Dar în exemple ca cele următoare nu mai poate fi vorba de acord după înțeles: *Gruia lucrară* (Papahagi, Mar., 108); *Stanca... slujiră* (I. Cr., VII, 9); *tot ce ne cerură inima* (Bogdan, NV, 236). Cel mai mult apare *-ră* la singularul *muriră* (emfatic, solemn): *muriră moș Iordache* etc.

Deoarece *-ră* a putut astfel părea facultativ, este adesea folosit în versuri, pentru rimă și ritm, în special în nordul țării: *De ziuă se revărsără*, *Trei cocoși mindri cîntără* (Birlea, B., 93). Se folosește și la infinitiv, cu întrebuintare de viitor: *Că ei bini v-or dărui-ră* (GS, VI, 223). Într-un exemplu destul de curios găsim și un plural: *Ciți flăcăi de-a mea măsură*, *În Moldova se ducură* (Marian, H., 85).

Deoarece infinitivul lung se întrebuintează paralel cu cel scurt, *aș cînta* și *cîntare-aș*, se poate naște și un *-re* facultativ: *Amîndoi ne-am potrivire* (rimează cu *fire*), la Marian, H., 107. În GS, VI, 223, găsim despărțite prin linioară și infinitive: *Scoală, om bun, nu dormi-re.... Că nu-i vreme de dormi-re, Ci-i vreme de pomeni-re* (ce e drept, mai departe apar imperfecte ca *nășteare-re*, pentru ritm).

Astfel *-re* devine o silabă de umplură cu întrebuintare generală, și după substantive, de exemplu *porțitare*, *pușcare*, *Dumirecare* etc. (Birlea, B., 13 și 119 și multe altele), *oile-re* (GS, VI, 224) etc. Giuglea-Vilsan, *De la românii din Serbia*, București, 1911, prezintă un foarte mare număr de exemple: *Și-i spăla ilieci-re Toate diminețile-re. Cînd ilieci-i spăla-re, Apa, frate, că-i roșare-re* (p. 3). În notă, la aceeași pagină, autorul adaugă că în recitări nu apare *-re*, ci numai în cîntec, ceea ce ar dovedi că în versuri s-a pierdut o silabă, pe care muzica a fost constrinsă să o păstreze⁸.

⁸ N-am mai putut folosi lucrarea lui M. A. Gabinski, *Voznikovenie infinitiva kak istoričnyj balkanskij jazykocoj process*, Leningrad, 1967.

FORMAREA CUVINTELOR

Formarea cuvintelor e legată de morfologie, prin procedeele pe care le folosește, și de vocabular, prin rezultatele care se obțin cu ajutorul ei. Există sufixe (uneori și prefixe) care se folosesc și în morfologie, nu numai pentru a crea elemente lexicale. Modulile de îmbogățire a vocabularului sînt împrumutul (care va fi discutat în capitolul despre vocabular), derivarea cu prefixe, cu sufixe și regresivă, compunerea și, în sfîrșit, schimbarea categoriei gramaticale, căreia în timpul din urmă i se mai spune și *c o n v e r s i u n e*. În general formarea cu prefixe este trecută la compunere, dar e mai logic să păstrăm acest din urmă termen numai pentru combinarea a două teme dotate ambele cu valoare noțională. Alții denumesc *pseudoprefix* sau *prefixoid* (profanii chiar *prefix*) primul termen al cuvintelor compuse, în special cînd acest prim termen participă la multe formații (*electro-*, *hidro-* etc.), ba se vorbește și de *sufixoide* în loc de al doilea termen al compuselor (*-fil*, *-log* etc.), deși în cazurile acestea avem de-a face cu elemente care exprimă noțiuni. Ce e drept, uneori nu e ușor de diferențiat derivatele de compuse (de exemplu, în cazul formațiilor cu *auto-* sau cu *-fica*; acesta din urmă a fost temă verbală în latinește, dar în românește e mai curînd sufix).

Prefixele sînt de cele mai multe ori prepoziții sau foste prepoziții; sufixe noi se formează în perioada istorică a limbilor prin aglutinarea unor substantive (lat. *rapida mente* „cu mintea iute” > ital. *rapidamente* „repede”), prin falsă despărțire (*electr-on* este înțeles ca *elec-tron* și, pe această bază se formează *ciclotron*), prin accidente fonetice (în franțuzește, adjectivul *petit*, pronunțat *pti*, are femininul *petite*, pronunțat *ptit*, pentru că la masculin a căzut *t* final, iar la feminin a căzut vocala finală, dar *t*, devenit final, n-a mai căzut; după acest model în unele graiuri regionale s-a format femininul *jolite*, pronunțat *jolit*, de la masculinul *joli*, care n-a avut niciodată un *t*; astfel *-t* a ajuns să fie sufix de formare a femininului).

În indo-europeana primitivă, după cum s-a mai spus, cuvintele erau invariabile, formate din rădăcini; mai pe urmă s-au creat unele elemente de dezvoltare a rădăcinilor (din rădăcina *ten-* se formează pe de o parte lat. *teneo*, pe de altă parte lat. *tendo*), elemente care constituie punctul de plecare pentru formarea sufixelor. De asemenea se formează relativ numeroase prefixe. Existau însă și alte mijloace de formare a cuvintelor: alternanțele vocalice (de exemplu în greaca veche, din aceeași rădăcină există *genos* „neam” și *gonos* „copil”), schimbarea accentului (în greaca veche *to'mos* „tăietură” și *tomo's* „tăietor”). Primele formații sînt radicale, atematice: lat. *sal*, *mus*, *cor* (așa cum s-a văzut la morfologie); apoi se introduce vocala tematică *e/o*: față de latinescul atematic *rex*, sanscritul *rajaḥ* prezintă vocala tematică (e ca și cînd în latinește ar fi **regus*), față de grecescul atematic *thēr*, latina are forma tematică *ferus*. Cînd se răspîndesc sufixele, vocala caracteristică a conjugării ajunge să servească de legătură între sufixele lexicale și rădăcină la derivatele nominale: lat. *can-tor*, dar *cant-a-tor*, ceea ce clarifică formațiile și împiedică schimbarea lui *-t* în *-s-* (cf. forma mai veche *profes-sor* de la *profit-eor*; *us-ura* de la *utor*, față de *dict-a-tura* de la *dicto*).

Am pomenit de faptul că unele sufixe cu care se formează tipuri de conjugare ajută să se grupeze la un loc verbe cu o anumită valoare gramaticală, de exemplu, verbele în *-e-* (conjugarea a II-a latină) sînt cauzative, verbe de stare etc., verbele în *-a-* (conjugarea I latină), denominative etc. La fel și pentru formele nominale: substantivele în *-men* (*fulmen* de la rădăcina verbului *fulgeo*), în *-es-/os-* (*genus* de la rădăcina verbului *gigno*); vezi mai jos. Cu timpul aceste două formații ajung să caracterizeze substantivele numai în ce privește genul (sînt toate neutre).

S u b s t a n t i v u l. La origine, femininele, dacă era nevoie să fie marcate ca atare, erau cuvinte din altă rădăcină decît masculinele, de exemplu lat. *pater*, *mater*; de cele mai multe ori însă cuvintele erau indiferente din punctul de vedere al genului: lat. *bos* înseamnă și „bou” și „vacă”. Apar unele procedee, destul de complicate, pentru a forma femininul din rădăcina masculinului: *socer* „socru”, *socrus* „soacră”; *uictor* „învîgător”, *uictrix* „învîgătoare”; *gallus* „cocoș”, *gallina* „găină” (cf. și

rex, regina; tipul a rămas în oarecare măsură viu în limbile romanice apusene; în românește, nu, de aceea *găină* a rămas izolat, și pentru masculin s-a împrumutat *cocoș* din slavă). Se folosește apoi sufixul, mai comod, *-a* (întii la adjective): *filius*, f. *filia*, și acest morfem se generalizează (femininul de la *mercator* nu mai e *mercatrix*, ci *mercatoria*; *socrus* devine în epoca târzie *socra*, păstrat așa în limbile romanice).

Se formează cu sufixe substantive colective (la origine erau forme de neutru plural): cu *-ia*, *familia* (numai la plural, feminin, *diuitiae*), cu *-etum*, pentru plante, *arboretum* etc. Abstracte, de fapt nume de acțiune, de la verbele cu sufixul *-io*, apoi *-tio* (cu *t-* de la supin): *opinio*, *oratio*; cu sufixul *-ium*, *colloquium*, *incendium*; cu sufixul *-os* (devenit apoi *-or*), de la verbe de stare (*ardor*, *tumor*). De la adjective, cu sufixul *-ia* (*inertia*, *infamia*), apoi *-ntia* (cu *-nt-* de la participiile prezente: *prudentia*, *arrogantia*); cu sufixul *-tat-* (*auiditas*, *pietas*). De la substantive și adjective, cu sufixul *-itia*, *-itium* (*amicitia*, *pueritia*, *seruitium*). Rezultatul acțiunii, de la verbe, cu sufixul *-men* (*flumen*, *tegmen*); cu sufixul *-mentum* (*documentum*, *fundamentum*); cu sufixul *-ura* (*-tura*, *-sura*) (*usura*, *dictatura*; vezi mai sus). Nume de agent de la verbe, cu sufixul *-tor* (*pictor*, *orator*), f. *-trix*, apoi *-toria* (vezi mai sus); de la substantive, adjective și verbe, cu sufixul *-on* (*Naso* „năsos“, *glutto* „mîncău“); de la substantive, cu sufixul *-arius* (de origine necunoscută; la origine forma numai adjective: *argentarius*, *carbonarius*). Nume de instrument, de la verbe, cu sufixele *-tlo->-clo-*, *-tro-*, *-cro-*, *-dhro->-bro-* (*ferculum*, *gubernaculum*, *aratrum*, *cribrum*, *claustrum*), dar există și *-ulum* (*speculum*); *-arium* (neutru lui *-arius*: *granarium*, *salarium*).

De observat expansiunea neîntreruptă a vocalei de legătură, sufixele luînd formele *-atio*, *-itio*, *-itas*, *-imen*, *-umentum*, *-atura*, *-itura*, *-ator*, *-itor*, *-aculo*, *-iculo* etc.

A d j e c t i v u l. Se formează adjective cu sufixul *-ius* (*regius*, *Martius*), cu *-eus* (*aureus*, *lacteus*); combinat cu alte sufixe, devine mai rezistent: *-icius*, *-acius* (*patricius*, *gallinaceus*), *-torius* (*senatorius*), acesta din urmă important pentru limba română; *-iuus* (*festiuus*, *imperatuuus*), *-bilis* (*amabilis*, *flebilis*), *-o(n)sus* (*formonsus*, *laboriosus*). Din greacă, *-aticus*, *-oticus* (*hypnoticus*, *lunaticus*), care devin repede peiorative.

Diminutive de la substantive și de la adjective se formează cu sufixul *-ulus* (*catulus*, *uetulus*), combinat cu alte sufixe: *-ellus* (*uitellus*), *-culus* (*canicula*, *homunculus*) etc.

A d v e r b e l e se formează în general cu sufixe: *-e* (*longe*, *bene*), *-ter* (*feliciter*); *-o* (*certo*), *-im* (*partim*); sint vechi desinențe, *-o* de instrumental, *-im* de acuzativ. În perioada târzie începe să se folosească *-mente* (vezi mai sus).

P r e f i x e. Prepozițiile erau adesea în același timp adverbe și desigur prin adverbe se explică mai ușor folosirea în calitate de prefixe: *prae ire* devine *praeire*. În latinește, derivarea cu prefixe era mai puțin dezvoltată decît în greacă, totuși era destul de mult folosită. Toate verbele mai importante au paralele cu prefixe, adesea formațiile fiind mult diferențiate în ce privește sensul. La aceasta mai contribuie fără îndoială și închiderea vocalelor, care mărea deosebirea între formele simple și cele cu prefix. De la un verb ca *eo* găsim formații cu *ab-* (*praeab-*), *ad-*, *ante-*, *circum-*, *co-*, *contra-*, *ex-* (*perex-*, *superex-*), *in-*, *inter-*, *ob-*, *per-*, *prae-*, *praeter-*, *prod-*, *red-*, *sub-*, *trans-* (*pertrans-*), în total 21. *Obire* înseamnă „a muri“, *redire* „a se întoarce“, *transire* „a trece“ etc. În românește s-au păstrat *exeo* (*ies*), *pereo* (*pier*), *subeo* (*sui*), toate fără legătură între ele. Alt exemplu: *emo* „a lua“, „a cumpăra“, *adimo* „a răpi“, *como* „a pieptăna“, *coemo* „a aduna prin cumpărare“, *demo* „a tăia“, *dirimo* „a nărui“, *eximo* „a scoate“ (de aici *exemplum*), *interimo* „a omori“, *perimo* „a omori“ (vezi *a perima*), *promo* „a scoate“ (de aici *prompt*), *redimo* „a răscumpăra“, *sumo* „a lua“, „a consuma“, „a cheltui“ (de aici *somptuos*). La perfect și participiu, derivatele semănau ceva mai bine cu forma simplă. Prin urmare formarea de derivate cu prefixe constituia totuși o întărire a caracterului sistematic al vocabularului, o consolidare a fondului principal lexical.

Derivarea regresivă era slab reprezentată: *pugnus* „pumn“ dă derivatul *pugnare* „a lupta“, iar de aici derivatul regresiv *pugna* „luptă“. Și prin eliminarea prefixului: *scalpo* „a scobi“, *insculpo*, apoi *sculpo* „a sculpta“.

În ansamblu exista o mare cantitate de cuvinte derivate, ceea ce însemna o bogăție pentru vocabular.

Compunerea era mult mai slab folosită, în raport cu greaca și mai ales cu limbile germanice și cu indiana. La poezii din perioada arhaică găsim formații ca *ueliulans* „care zboară cu pînzele“, *altitonans* „cel care tună în înălțime“, părăsite apoi cu totul.

Formații ca *uenum-do* „a vinde”, *uen-eo* „a fi vîndut” (paralele cu *perdo*, *pereo*) sau ca *iu-dex* „judecător” s-au păstrat, dar erau foarte greu analizabile. Mai clare erau *lucifer* „purător de lumină”, *frugifer* „purător de fructe”, *aurifex* „care lucrează cu aur”, *opifex* „care dă ajutor” (cf., tot cu tema verbului „a face”, rom. *simplifica*); *maledicere* (adverbele nu sînt prea departe de prefixe). În general vocala de legătură era *-i-* (dintr-un mai vechi *-e-* sau *-e/o-*): *carn-i-uorus*, *agr-i-cola*. În epoca tîrzie, sub influența greacă, apare și *-o-*: *mul-o-medicina* „medicina veterinară”. Și în limbile romanice compunerea e puțin folosită (ceva mai răspîdită e în italiană, unde se găsesc exemple ca *ferrovia*, *capostazione*). Cei care susțin că limbile romanice folosesc mult compunerea citează de obicei ca exemple grupuri apozitionale.

Schimbarea categoriei gramaticale, procedeu comod în limbile analitice (mult folosit în engleză și, după cum se va vedea, și în română), era foarte slab reprezentată în latinește, deoarece fiecare categorie gramaticală își avea semnul ei; totuși substantivele și adjectivele au adesea flexiune similară, de aceea găsim exemple ca *Romanus*, adjectiv, luat ca substantiv cînd nu e acordat cu alt substantiv; mai întîlnim substantive în apozitie, astfel că, în oarecare măsură, seamănă cu adjectivele (*miles uictor* „soldat învingător”), iar ca adverbe se folosește acuzativul neutru al adjectivelor (*multum*, *dulce*, dar *-e* ar putea fi și sufix de instrumental). Un singur caz deosebit este acela al participiului perfect, care am văzut că la origine era adjectiv, apoi e legat de verb și devine pasiv, dar continuă să fie folosit și cu valoare activă: *cenatus*, *pransus*.

În perioada romanică primitivă nu se petrec schimbări importante. Din grecește se introduce formarea femininului cu sufixul *-issa* (*abbatissa*), se împrumută verbe în *-izo* (*baptizo*, vezi mai sus). După unii se introduce atunci și sufixul *-iscus*, care în grecește forma diminutive (cu această valoare există în latinește exemple vechi), dar în limbile romanice ar fi ajuns să formeze adjective (it. *grottesco*, rom. *omenesc*); în Apus însă e vorba de fapt de un sufix germanic (în germana de azi are forma *-isch*, cf. *rumänisch*), iar în românește, am propus o explicație prin tracă (*Romania*, LIII, 1927, p. 541—552; vezi și Merlingen, *Die Sprache*, Wien, VI. 2. 1960, p. 179—192). În schimb se dezvoltă unele sufixe de origine latină: cu *-toria* se formează feminine de la masculine în *-tor* și numele locului unde se exercită

o profesiune (rom. *vînătoare*); cu *-onea* se formează feminine (rom. *lupoae*, *Păvăloaia*); apare un sufix colectiv *-imen* (rom. *mulțime*, *oștime*).

Se înmulțesc cuvintele lungi (vezi fonologia), se creează cumule de sufixe, se dezvoltă sufixele abstracte, se folosește adesea diminutivul în locul formei de bază (rom. *ureche* < lat. *auricula*, *genuchi* < lat. *genuculum*, fr. *soleil* < lat. **soliculus*). Compusele continuă să fie rare, prefixele slăbesc în importanță, cel puțin în Răsărit, și încetează în multe cazuri de a mai fi percepute ca atare (dovadă este faptul că accentul nu se mută pe rădăcină în cuvinte ca *cu'mpăr*, *su'făr*, în timp ce în *dezle'g*, unde prefixul a rămas simțit, accentul s-a mutat).

În românește rămîn prefixe vii numai *în-* și *des-* (*îmbrac*, *dezbrac*), mai slab sînt reprezentate *a-* (*apînd*, *apun*), *cu-* (*cupînde*, *cuvîni*), *s-* (*sfulger*, *scobor*), *stră-* (*strămoș*). Poate în răz- (*răzbuna*, *răsturna*), de origine slavă, să se fi amestecat și ceva din lat. *re-* (*re-ex-*?). Din slavă, foarte productiv, este *ne-* (*nebun*, *netot*). În unele graiuri regionale s-au format derivate cu prefixul de origine slavă *ză-* (*zăuit*, Cioca, 8; *zăuitat*, Șez., XIII, 141), dar formula n-a reușit.

În limba mai apropiată de vremea noastră, prefixele tradiționale, atît de origine latină cît și din slavă, își vîd domeniul restrîns de apariția unor prefixe internaționale, aproape fără excepție reluate din latinește sau cel puțin grecești intrate prin latină. Mai servește și azi *în-*, dar pe de o parte e concurat de *in-* (*incasa* alături de *încasa*), pe de altă parte diverse derivate formate cu ajutorul lui trec drept rustice (*împudra* etc.). Iată cîteva exemple regionale pe care limba literară nu le-ar accepta:

încălugăresc, Bîrlea, C., 262; *îngăure*, *îngăurit*, Șez., XIII, 84; *îngăurită*, Cîușanu, s. *acasă*; *înemerit*, Șez., XIII, 89; *înschimba*, Doine, 123; 124; *învăcsi*, Vircol, glosar. Vezi și *împonta*, *înconcentra*, *încontra*, *îndeecat*, *înforța*, BPh, V, 166—167.

Prefixul contrar, *des-*, este mai puțin șubred, pentru că paralela lui internațională îi seamănă bine (*de-*), ceea ce face să se producă unele încrucișări între ele (*despersonaliza*, *desmonta* etc.), iar la teme care încep cu *s-* confuzia este totală (*descuama*, *deservi* etc.). Negativul *ne-* continuă să fie productiv, se folosește și alături de cuvinte internaționale (*neprobabil*), totuși e concurat de *in-* și de *a-* (vezi Pavel Beneș, CL, III, 1958, Omagiu Petrovici,

p. 91—94). Cît despre răz-, acesta este foarte slab productiv astăzi.

Se introduce în schimb, masiv, prefixe internaționale: din grecește: *a-* privativ (*apolitic*), *anti-* (*antirasist*), *dia-* (*diacronic*), *dis-* (*dispepsie*), *pro-* (*prognoză*), *sin-* (*sincronic*); din latinește: *ante-* (*antebraț*), *co-* (*con-*, *com-*) (*condensa*), *contra-* (*contraindicat*), *de-* (*delimita*), *dis-* (*dispărea*), *ex-* (*extrage*), *extra-* (*extraplan*), *in-* „ne-“ (*inelegant*), *in-* „în“ (*invoca*), *infra-* (*infraroșu*), *inter-* (*interurban*), *intra-* (*intravenos*), *pre-* (*predispune*, cu două prefixe), *pro-* (*prodecan*, *produce*), *re-* (*reangaja*), *super-* (*superbombă*), *supra-* (*supralicita*), *trans-* (*transfug*), *ultra-* (*ultraviolet*).

În multe cazuri formațiile nu sînt direct analizabile pentru noi, deoarece nu avem în limbă forma fără prefix, dar deoarece avem paralele cu diverse prefixe, fiecare din ele ajută la înțelegerea celorlalte, de exemplu *in-stitui* alături de *con-stitui*, *de-stitui*, *re-stitui*, *sub-stitui*.

Se poate ridica obiecția că exemplele citate nu sînt formate în românește, ci sînt împrumutate gata făcute; mărturisesc că nu sînt prea sensibil la această obiecție. Este, evident, important să facem diferența între morfemele productive în limba noastră și cele împrumutate numai în formații gata făcute; dar o dată ce un derivat este înțeles ca atare de vorbitori, el poate fi valorificat în cercetare măcar din punctul de vedere al uzajului dacă nu din acela al originii.

În ce privește prefixele internaționale, lucrurile au mers mai departe, căci multe dintre ele sînt astăzi productive în românește, cum se dovedește cu faptul că le găsim atașate la teme moștenite sau împrumutate din limbile vecine: *antetrușiță*, *antevorbitor*, *antiregalist*, *codevălmășie*, *copârtaș*, *contramăsuri*, *depăși*, *expune*, *extrașcolar* (*ex* și *extra* se întrebunțează și izolat), *interorase*, *prenumăra*, *propăși*, *reclădi*, *supraîncălzi*, *ultrascurt*. Este indiferent faptul că unele dintre exemplele citate sînt calcuri.

Altă obiecție posibilă: după cum în trecut s-au împrumutat sufixe și prefixe care mai tîrziu au fost eliminate din limbă, tot așa acum se împrumută prefixe care nu vor rezista multă vreme. Este posibil, fără îndoială, ca unele dintre cele citate să se piardă, dar nu se poate crede că noile prefixe, în ansamblul lor, vor fi părăsite, după cum nu vor fi eliminate nici cuvintele internaționale. Argumentele vor fi prezentate în capitolul despre vocabular. Pentru moment mă mulțumesc să arăt că prefixele noi ocupă de

pe acum spații întinse în dicționarele noastre. Cel mai mult folosit dintre prefixele vechi, *în-* (cu varianta *îm-*) ocupă în DLRM aproximativ 33 de pagini (n-am dat la o parte din aceste pagini cuvintele la care *în-* sau *îm-* nu e prefix), iar *ne-*, 10 pagini (este însă evident că la acest din urmă prefix am putea ușor mări numărul derivatelor, deoarece putem oricînd să fabricăm oricîte vrem); cu echivalentele neologice găsim: pentru *in-* (*il-*, *im-*, *ir-*; am neglijat varianta *ig-*), 16 pagini (și aici unele cuvinte sînt fără prefix), iar pentru *a-* n-am putut socoti pe pagini, dar este evident că formează multe derivate (*Dicționarul de neologisme* conține mult mai multe decît DLRM). Alt sondaj: cu *des-* (*dez-*) am găsit aproximativ 11 pagini (n-am eliminat exemplele ca *deșira*, *desigila*), iar cu *de-*, 14 pagini, și cu *dis-*, 5; cu *răs-* (*răz-*), 4 pagini, iar cu *re-*, 20. De fapt *re-* se poate astăzi alătura aproape la orice temă verbală. Mai adaug că *com-* (*con-*, fără *co-*) ocupă vreo 13 pagini.

Am ținut să dau aceste informații, pentru că ele ne permit să tragem o concluzie importantă. Nu numai că prefixele vechi sînt înlocuite cu altele noi, dar se schimbă înseși procedeele de formare a cuvintelor, căci, de unde pînă nu demult derivarea cu prefixe juca un rol secundar în românește, astăzi ea capătă o mare întrebunțare și aceasta nu va rămîne fără urmări în ce privește structura limbii în general.

Sufixele păstrate din latinește și mult folosite sînt următoarele: pentru formarea femininului, *-ă* (*cucoană*), *-oaie* (*doftoroaie*) și *-easă* (*mireasă*), cu formele complexe *-ăreasă*, *-ereasă* (*cîrciumăreasă*, *lenjereasă*), *-uleasă* (*Păsculeasa*); nume de acțiune, infinitivele lungi (*cîntare*), *-mînt* (*legămînt*), *-ciune* (*uriciune*), *-ință* (*folosință*), *-tură* (*tîritură*); abstracte, colective etc., *-ie* (*memernicie*), cu dezvoltări ca *-torie* (*spălătorie*), *-tate* (*ușurătate*), *-ețe* (*bătrînețe*), *-et* (*foșnet*), *-et* (*brădet*), *-ime* (*boierime*); nume de agent, *-tor* (*otrăvitor*), *-ar* (*văcar*), *-ăreț* (*săltăreț*); nume de instrument, *-ar* (*pieptar*), *-toare* (*răzătoare*); adjective, *-esc* (*femeiesc*), *-os* (*răpăciugos*), *-atec* (*furtunatic*); diminutive, *-el* (*băiețel*), *-uț* (*căluț*), *-ică* (*fetică*), *-șor* (*lucrușor*); augmentative, *-oi* (*băboi*). Dintre toate acestea, *-ăreț* ar putea fi în vreun fel legat de *-eț*, de origine slavă, iar *-șor* pare a fi lat. *-iolus* combinat cu un element autohton.

Inventarul de sufixe s-a mărit mult cu elemente de origine slavă: pentru formarea femininului, *-că* (*puică*), dezvoltat apoi

în -ancă, -oaică etc. (*lupoaică*; -oaie singur este aproape complet ieșit din uz); nume de acțiune, -eală (*spoială*), -anie și -enie (*pățanie*, *tîmpenie*); colective, -iște (*porumbiște*); nume de agent, -ar (de la verbe: *pîndar*), -nic (devin în cea mai mare parte adjective: *amarnic*); nume de instrument, -niță, dezvoltat în -arniță (*acarniță*), -elniță (*urechelniță*); augmentative, -an (*bețivan*); numele locuitorilor, -ean (*bucureștean*); diminutive, -eț, dezvoltat în -uleț (*podeț*, *steguleț*), -iță (*fetiță*); sufixul -aș, care formează nume de agent și diminutive, este de origine complexă, parte slav (*bogătaș*), parte maghiar și poate și autohton (*arcaș*); alături de diminutivele în -aș (*băiețaș*), găsim altele în -uș (*măgăruș*). Sufixe maghiare sînt în orice caz -șag, -șug (*rămășag*, *beteșug*), -ău, -eu (*alergău*, *feteleu*). Grecești -si la verbe (*plimbarist*), -ache pentru diminutive (*ursulache*). Turcești, -giu pentru nume de agent (*reclamagiu*; *mitangiu*, Sct., 14. I. 1966, p. 1, col. 2 și p. 2, col. 6) și -lic pentru colective (*savantlic*).

Printre sufixele cu care se formează femininul, -ă a căpătat viață nouă sub influența romanică apuseană, astfel că au apărut derivate ca *doctoră*, *pictoră*, *ingineră* etc. Dar în general astăzi se folosește puțin femininul numelor de meserii; -easă se mai folosește (*generaleasă*), concurat de varianta internațională -esă (*contesă*, *negresă*; vezi și Iorgu Iordan, BPh, VI, p. 16—17): dacă acesta din urmă nu se poate atașa la teme vechi, nici primul nu se prea mai folosește pe lângă teme noi; -oaie e utilizat numai pe lângă numele de familie, dar e vulgar; -oaică e rezervat pentru nume de animale (*tigroaică*, dar parcă mai curînd *tigresă*). Deci în general se formează mai puțin feminine de la masculine.

Se folosește deci masculinul și pentru feminin: *tovarășa inginer*, *academician Raluca Ripan*, *medicul O.R.L.-ist Valeria M.* (Sct., 8. VIII. 1967, p. 2, col. 1), ... *astronomul Alla Masevici*. *Noile fotografii, a spus ea...* (Sct., 26. VIII. 1965, p. 4, col. 5). Lucruri aproximativ asemănătoare se remarcă în englezește (Charles Barber, *Linguistic Change in Present-day English*, Edinburgh and London, 1964, p. 105), dar, la drept vorbind, formula *lui Maria* nu este esențial deosebită de cea discutată aici, și am pomenit de fapt că genitiv-dativul plural *fetelor* e format cu un morfem masculin. Mai adaug că elevele din Fetești mi-au spus că, strigate la catalog, ele răspund *prezent*, nu *prezentă*.

Totuși sînt cazuri cînd femininul se dezvoltă, de exemplu s-a creat recent un feminin de la *oaspete*, mai întîi la plural:

...echipa feminină de volei a R.P. Ungare. Oaspetele vor întîlni... (RL, 19. V. 1964, p. 3, col. 3).

Oaspetele... (Sportul popular, 11. VII. 1966, p. 4, col. 1).

Oaspetele au sosit (ib., 25. III. 1967, p. 1, col. 2).

Oaspetele au fost întîmpinate... (Sct., 29. VII. 1966, p. 5, col. 2).

Oaspetele au fost însoțite (RL, 16. V. 1968, p. 2, col. 3).

Oaspetele au obținut victoria (Sct., 13. IV. 1968, p. 7, col. 3). Am auzit și singularul *oaspetea*, la televiziune.

De semnalat totuși că mai vechiul *musafir* se folosește de obicei sub forma masculină și pentru femei.

Pentru nume de acțiune se folosește infinitivul lung, în limitele arătate mai sus (*eternizare*), iar supinul, cu această valoare, e în scădere (vom zice mai curînd *imprimarea* decît *imprimatul*); -mînt nu mai produce nimic, nici de la teme vechi; de asemenea -ciune e scos de mult din uz, fiind înlocuit cu -ație, -iție, cu preferință în unele cazuri pentru formele mai lungi, cu -iune (un afiș e semnat *Direcțiunea*, chiar dacă vorbim de *direcția administrativă*, nu de *direcțiunea administrativă*; nu se poate spune *tensie*, ci numai *tensiune*); -ință nu se mai folosește, iar -tură a căpătat o nuanță peiorativă (*adunătură*, cf. Zorela Creța, SMFC, IV, 190), însă rămîne în uzajul normal sub forma internațională -atură (*registratură*); -tate este viu, dar cu vocala de legătură -i-, internațională (cf. *legalitate* paralel cu vechiul *bunătate*); -ie este și el viu (*perfidie*), dar varianta internațională coincide în totul cu cea tradițională; -et nu mai e folosit, iar -ime destul de slab (*funcționărim*).

Pentru numele de agent se folosește în continuare -tor, dar pentru temele noi se folosește vocala de legătură sub forma internațională (*iarovizator* și, cu atît mai mult, *normator*); de asemenea e viu -ar (*parchetar*), care se confundă în întregime cu varianta internațională provenită din lat. -arius; -ăreț e puțin folosit, în stilul familiar în general cu nuanță peiorativă.

Pentru nume de instrumente se folosește în continuare -ar (*instrumentar*), și aici aspectul vechi fiind identic cu cel internațional; -toare se folosește rar, pentru temele noi, cu vocala -a- (*vezicatoare*, dar și *vezicătoare*).

Diminutive se folosesc în general mult mai puține; pentru temele noi nu se utilizează nici -el, nici -uț, nici -șor, nici -ică (de la un termen ca *agronom* nu putem forma un diminutiv, așa cum mai de mult s-au format unele ca *advocățel*).

Pentru adjective se folosește *-atic* (*sistematic*), confundat cu varianta neologică, *-os* (*infecțios*), care e simțit ca paralel cu fr. *-eux*, it. *-oso* etc.) și *-esc* (*ingineresc*), a cărui utilizare e limitată.

Augmentative nu se formează în general de la teme noi.

Constatăm deci că rămân vii numai acele sufixe de origine latină care au paralele romanice clare (singur infinitivul lung nu îndeplinește această condiție).

Despre sufixele de origine slavă se poate spune în ansamblu că nu mai sînt productive (se zice *liceană*, *cetățeană*, nu *liceancă*, *cetățeancă* (Libert., 12. IX. 1948), se zice *casieră*, nu *casierită* etc.). Singura rezervă trebuie să o facem pentru *-ean*, care însă este astăzi pus în paralelă cu *-ian*, internațional (*argentinian*, *brazilian*) și mai ales cu *-ez*, de care vom vorbi mai jos. N-am pomenit de sufixul *-icesc*, cu care s-au format adjective (*istoricesc* etc.). Fulvia Ciobanu (SMFC, I, p. 101—116) vede în el un împrumut din rusă, iar N. A. Ursu (LR, XIII, 1964, p. 413—422) crede că a fost format în românește, adaptîndu-se astfel, cu ajutorul sufixului nostru *-esc*, sufixul grecesc *-ikos*. Această din urmă teorie mi se pare cel puțin exagerată. Avem numeroase corespondențe exacte cu formații rusești, chiar dacă, într-o perioadă ulterioară, s-au creat și în românește derivate cu *-icesc*; e destul de greu de admis, ca punct de plecare, un amalgam al unui sufix grecesc cu unul românesc, mai ales dacă ținem seamă că *-esc* el însuși numai e demult prea productiv. În orice caz, formațiile în *-icesc* au dispărut, împreună cu celelalte sufixe de origine slavă. Se mai întîlnesc rare formații ca *reportericesc*, *spitalicesc* (Sct., 16. X. 1960, p. 1, col. 6) și mai ales adverbe ca *istoricește*.

Nici sufixele de origine maghiară și greacă nu mai sînt productive și, în orice caz, nici unul din ele nu se atașează la teme neologice. Cele turcești, cum s-a văzut deja, se pot întîlni cu teme neologice (*declamagiu*, *autorlic*), dar cu valoare peiorativă.

Ajungem acum la o ultimă serie de sufixe, cele internaționale, despre care n-am putut evita de a pomeni și pînă aici. Dacă pentru a cunoaște capacitatea de rezistență a sufixelor vechi am cercetat gradul în care ele se pot atașa la teme neologice, pentru sufixele noi vom proceda invers și vom căuta să vedem în ce măsură se pot alipi la teme tradiționale. Într-adevăr, se cunoaște cazul sufixelor de origine străină care se folosesc pentru a forma

cu ele derivate de la teme împrumutate, dar nu de la teme indigene (BL, II, 1934, p. 238—241). Nu vom socoti un sufix de origine străină ca definitiv adoptat decît atunci cînd dă naștere la derivate de la teme indigene. Vom stabili deci trei grade de însușire: 1. adoptarea unui cuvînt străin derivat, pe care vorbitorul român îl poate analiza; 2. folosirea unui sufix de origine străină pentru a forma derivate numai de la teme străine; 3. folosirea unui sufix de origine străină pentru a forma derivate de la teme indigene. La acest al treilea punct am putea stabili două trepte: noul derivat este un calc după o formație din limba străină, sau este creat în mod independent în limba noastră. În sfîrșit, în afara celor trei grade, se situează sufixele vechi întărite prin asimilarea lor cu unele internaționale. Înainte de a intra în amănunte, e necesar să arăt că problema sufixelor noi a fost studiată de acad. Iorgu Iordan, în BPh, VI, p. 1—59, apoi de mai mulți cercetători care, în volumele *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în românește*, au folosit în general ca punct de plecare articolul citat, aducînd însă date noi. (Vezi și Iorgu Iordan, SCL, XV, 401—402.)

Sufixe analizabile, cel puțin în unele cazuri, dar neproductive: *-ament* (ia locul lui *-mînt*; în glumă se folosesc formații ca *baga-jamente*); *-ard* (totuși *lozincard*, cf. I. Dănăilă, SMFC, II, 117—123); *-ită*, *-oză*, *-om* (totuși *chiulangită*, Ana Canarache, SMFC, I, 133—135); *-(at)iv* (Iorgu Iordan, SCL, XI, 179—187 și XIV, 299—312¹); *-or*, *-er* (*coașor*, *șofer*), schimbat uneori în *-ator*: *montor*, *patinor* devin *montator*, *patinator*.

Sufixe socotite ca formînd derivate noi, dar numai de la teme străine: *-aj* (*picaj*, *gramaj*, totuși și *inelaj*, *limbaj*, Georgeta Ciompec, SMFC, I, 51—64); *-ant*, *-ent*, *-anță*, *-ență* (*manipulant*, dar cf. *cutezanță*, *siguranță*, Luiza Seche, SMFC, II, 107—116); *-ez*, *-ian* etc., pentru formarea de nume de locuitori, numai de la teme străine (*ganez*, *somalez*, Magdalena Popescu, SMFC, II, p. 213—224; Et. rom., 13—18); *-ic* (*cifric*, *planic*, totuși *legic*; vezi și *copilandric*; *-ifica*, *-iona* (exemplu mai vechi, *munizioni*, DLR; făcut în românește, *semnifica*, Laura Vasiliu, SMFC, III, 99—117); *-itate* (ia locul lui *-ătate*, cf. *legitate*, *portabilitate*, într-un referat la un simposion privitor la textile); *-mente*, pentru formarea de adverbe, folosit mai mult în secolul trecut, iar astăzi

¹ Totuși Mioara Avram, SMFC, IV, 87—111, a găsit multe formații românești cu *-iv*.

foarte puțin (I. Dănăilă, SMFC, II, 185—198); astăzi folosim tot mai mult adjectivele în funcție adverbială și nu mai formăm derivate nici cu *-ește*: zicem *lacom*, nu *lăcomește*. De asemenea substantivele se folosesc în funcție adverbială (cf. Luiza Seche, LR, 6/1958, p. 15—19), fără sufixul *-ește*.

Sufixe care formează derivate și de la teme indigene: *-al* (*săptăminal*, *mormîntal*); *-at* (*voievodat*, cf. Iorgu Iordan, BPh, VI, 10—11); *-bil* (*-abil*, *-ibil*: *cărușabil*, „Tempo”, 14. V. 1939; *folosibilă*, Sct., 23. IX. 1963, p. 4, col. 3, vezi Maria Iliescu, SMFC, I, 85—99); *-etă*, formează diminutive și feminine (SMFC, IV, 84—86); *-ier*, *-ieră* (*cauciuchier*, *burtieră*, *noptieră*, vezi Z. Ștefănescu-Goangă, SMFC, I, 117—124); *-ism*, *-ist*, *-iza* (*poporanism*, *iobăgist*, *mușamaliza*, vezi Jana Albin, SMFC, I, 123—131; Laura Vasiliu, SMFC, III, 99—117); *-istic* (*aiuristic*, *ziaristic*, vezi Iorgu Iordan, BPh, VI, 30). De fapt, larg productive sînt numai *-ism*, *-ist* și *-iza*, legate de altfel între ele (*mahlagism*, *miticism*; *zeflemist*, *fripturist*; *politicianism*, *politicianist*; *moldoveniza* etc.). Tot legat de ele, dar mai puțin literar, este *-istic*.

Din contactul cu elementele apusene au ieșit întărite cîteva sufixe care, sub forma tradițională, erau la fel cu cele noi: *-ar* (*comisionar*, *doctrinar*, ca *clopotar*, *sforar*); *-itor*, *-itură* (*referitor*, *servitor*, ca *domnitor*, *roditor*; *garnitură*, *investitură*, ca *albitură*, *pocitură*). Derivatele de la conjugarea I sînt într-o situație diferită, deoarece cele vechi sînt cu *-a-*, iar cele noi cu *-ă-*, și tocmai această conjugare se dezvoltă în momentul de față. În secolul trecut s-a încercat formarea de derivate în *-ător* de la verbe noi (*aprobător*, *aspirător*, Lombard, *Verbe*, 269), dar din această încercare n-au rămas decît puține exemple ca *emițător*, asimilat cu *trimițător*.

Legătura dintre morfologie și formarea cuvintelor se vedește între altele cînd constatăm că la alipirea sufixelor se produce adesea în temă aceleași schimbări ca și la flexiune. De la *masă* găsim diminutivul *mescioară*, de la *pană*, *peniță* (cf. pl. *mese*, *pene*); după acest model găsim pe *a* schimbat în *e* și fără ca la bază să stea un *ea* < *e*: *fețișoară* de la *față* (lat. *facies*); *mus-tecioară* (Birlea, B., 48); *covețele* (Boceanu). Cuvintele care păstrează pe *a* neaccentuat pentru că în silaba următoare se găsește un *a* accentuat (*Galați*, *sarma*) îl schimbă în *ă* atunci cînd silaba

următoare pierde accentul și prin aceasta al doilea *a* devine *ă* (*gălățean*, *sărmăluțe*); după acest model, se ajunge să se schimbe *a* în *ă* și acolo unde, în forma de bază, era păstrat pentru alt motiv decît asimilarea cu un *a* următor accentuat: *gavanoș* — *gavănoșel* și *găvănoșel*; *Bacău* — *băcăuan* și *bacăuan*, prin urmare însăși adăugarea unui sufix este o cauză pentru schimbarea vocalei din silaba radicală. Prin influență regresivă, se ajunge apoi ca și în forma de bază să se schimbe vocala: *cantar* dă derivatul *cîntări*, apoi, sub influența acestuia, apare forma *cîntar* (BL, IV, 73—75).

Mult mai importante sînt schimbările consonantice. În unele cazuri ele se explică prin fonetica istorică și trebuie să urcăm pînă la româna comună, dacă nu pînă la latina tîrzie. Astfel sufixul de diminutiv *-el* < lat. *-ellus* avea un *e* scurt accentuat, care trebuia să devină *ie* și să atace consoana precedentă exact așa cum o atacă desinența pluralului; la fel se formează diminutivele și mai tîrziu, de exemplu, de la *băiat*, *băiețel*, ca pluralul *băieți*. Dar *ț* apare și acolo unde pluralul e format altfel decît cu *-i* și într-o vreme cînd nu mai poate fi vorba de *e* pronunțat ca *ie*: *buchetel*, pl. *buchete*. Se naște astfel impresia că alăturarea sufixului trebuie să aducă modificarea consoanei finale a temei, ceea ce unii formulează într-un fel pe care-l găsesc defectuos: derivatele ar fi formate din tema pluralului. Avem nenumărate astfel de exemple: nu numai diminutive, ca *plăcîntică*, *plăcîntele* (ȘIO, II, 1, 221; pluralul este totuși *plăcînte*, vezi mai jos), *cărămizioară*, *cărțișoare*, *cărțulie*, *cirezuică* (DA), *livăjuie*, *livăzuică*, *morțișor* (Birlea, C., 213; *morțișorii*, id., B., 67; id., C., 134; 153; 221; 287; 290; 303; 320; 322), *vătășel* (ȘIO, II, 1, 375; *vătășiel*, Vircol, 45; *vătășei*, id., 48, bis.; 78; *vătășele*, voc., Marian, H., 60; *vătășei*, Bogdan, NV, 93; *vătăși*, Papahagi, Mar., 111). Apar și nume de agent, ca *cirezar* (DA) și alte substantive ca *ospețarie* (DLR), *rămășiță* de la *rămas*, și mai ales verbe ca *curăța* (după *curăți*), *îndeșește* (Ciașanu, s. *piuă*), *învrștezi* (Birlea, B., 24, cf. aici mai sus, p. 153), *netejit* (Byck, BL, III, 190), *omiza* (Libert. 18. IV. 1948, după *omizi*), *oțeți* (TDRG), *stafizi* (Ciașanu, s. *opăci* și s. *pomi*), *stafizit* (id.; și *stafizit*, id., s. *poamă*). Totuși găsim *sluti* la Ciașanu, s. *opăci*; Vissarion, M., 21; Vircol, 54. (Vezi S. Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj—București, 1937, p. 297—304.)

Nu trebuie totuși să credem că pluralul substantivelor n-a avut nici un rol în aceste formații. Sînt cazuri unde influența

pluralului este flagrantă. Pluralul de la *multișor* este, în gura multora, *multișori* (Ghibănescu, BV, 21; Birlea, C., 137; acum aproape 40 de ani profesorul Aurel Barbier, din București, m-a corectat când am zis *multișori*); *munțișori*, DLR; de asemenea se zice *boișori* (Doine, 145; 155) față de singularul *boușor* (cf. totuși *leușori*, Lungianu, PC, 61) și de asemenea *căișori* (dar și *căișor* la Șever Pop, DR, V, 149) și *iezișori* (S. Pușcariu, DR, I, 392); *dințișor* se găsește și la singular, dar *dințat* înseamnă „cu dinți”, nu cu „dinte”; *mînișoare* (Șez., XIII, 189) pornește evident de la pluralul *mîini*, ca și *tecișoare* (Vircol, 42) de la *teci*. Adaug pe *căiuți* (Marian, H., 166; Pamfile, *Cim.*) de la *cai*, apartenența la pluralul *boi* a lui *boiți* (Birlea, C., 123; 171; cf. *bouții*, id., B., 7) devenind plauzibilă numai prin comparația cu *căiuți*. Vezi și *noițe* și *ochiți* (Birlea, C., 69, bis; 194); *ochiții* (id., ib., 151; 292).

Toate modificările de acest fel trebuie însă puse în legătură cu tendința din morfologie de a avea mai multe semne pentru o singură categorie; și tot ca în morfologie, această tendință a fost părăsită, astăzi cele mai multe exemple citate făcînd impresie de ceva arhaic sau regional (de exemplu Îndreptarul recomandă forma *oțeti*).

Mai trebuie amintit că, pe lângă sufixe, mai există unele elemente de dezvoltare care se intercalează între teme și sufixe. Și aici se vede uneori, ca punct de plecare, pluralul substantivelor și, de astă dată ca și în cazurile de mai sus, ideea poate fi justă numai în parte. Un exemplu ca *omenaș* (Ciașanu, s. *de-ajuns* și s. *om*) ar porni de la pluralul *oameni*; dar să nu uităm că în latinește *homo* era imparisilabic și că la singular, la cazurile oblice, apărea același morfem *-in-* pe care-l găsim la baza pluralului nostru, prin urmare derivate ca *omenos*, *omenesc*, *omenie* ar putea fi vechi, de pe vremea cînd *-en-* apărea încă și la singular. Și *ospeciori* (Birlea, B., 58) se poate explica prin *oaspete*, nu numaidecît prin pluralul *oaspeți*.

Mai clară este situația elementului *-el-*. S-a discutat mai sus cazul cuvintelor ca *măsea*, cu pluralul *măsele*. Și aici *-el-* servește la formarea cazurilor oblice la singular și, de astă dată, acest element se păstrează pînă azi, extinzîndu-se la derivate, chiar și la cele recente. Găsim astfel nu numai diminutive, ca *zilișoare*, *giubelușă*, *giubeluță* (DA), ci și nume de agent, ca *curelar*, *ziler* (*giubeliu* este mai probabil format cu sufixul turcesc *-li*), adjec-

tive ca *bălos*, *catifelat*, *instelat*, verbe ca *înșela* (în măsura în care e de la *șa*), *pingeli*, *undreli* (Ciașanu).

Alt element de dezvoltare, puțin studiat, este *-ul-*, care pornește desigur de la articolul masculin singular, cum se vede la numele de persoană ca *Răd-ul-eț*, *Răd-ul-escu* etc., dar care a trecut de aici la numele comune, de exemplu în *steg-ul-eț*, *bo-ul-ean*, *cărț-ul-ie* etc.

Ultimele două formații ne arată la ce pot servi elementele intercalate: în cazul cînd tema se termină cu o vocală și sufixul începe cu o vocală, *-el-*, *-ul-* servesc ca tampon între ele (alteori s-a folosit *-u-*: *înșeuat*, *înzăuat*). Încă mai mult este folosit în asemenea situație elementul *-ur-*, și el de origine morfologică. Alături de sufixul diminutival *-el* găsim varianta *-urel-*, cu *-ur-* desprins de la pluralele neutre. De la teme cu pluralul în *-uri*: *cîrdurele*, *coșurele*, *coturele* (toate din DA; vezi și o lungă listă în BL, VI, p. 160—161; de corectat acolo trimiterea la Birlea, B., 46, pentru *cuiburele*, în B., 44), apoi *plugurele*, I. Cr., III, 305, *prundurele* (Marian, H., 135), *tencurele* (ȘIO, II, 1, 305), *unghiurele* (Lungianu, PC, 81). Există un exemplu izolat de masculin, *frățurei*, Birlea, B, 18, iar celelalte sînt fără excepție neutre. Mai interesant este că toate sînt atestate numai la plural (dicționarele reconstruiesc adesea singulare, dar fără nici un temei), ceea ce dovedește clar că punctul de plecare al sufixului este desinența neutrului plural. Singurele atestări la singular sînt, în DA, *jelțurel* (atestat o singură dată) și *jugurel* (dar ambele surse la care se trimite au *jugărel*), apoi *prundurel* (Șez., XV, 110), plantă care crește pe prunduri (dar nu e diminutiv) și în sfîrșit *șerpurel* (GCR, II, 339).

Paralel cu *-urel* și poate, măcar în parte, după modelul lui, apare și *-uros*. Dintre exemplele citate în BL, VI, 159, *friguros* ar putea fi eventual explicat prin lat. *frigorosus*; de adăugat: *dupuros*, Marian, H., 42; *dupuroasă*, id., *Satire populare române*, București, 1893, p. 83; *grunzuros*. Și aici apar derivate de la substantive care n-au pluralul în *-uri* (BL, loc. cit.). În același articol se mai citează exemple de derivate în *-ura*, *-urar*, *-urat* (de adăugat *rămurat*, dacă e de la *ram* și nu de la *ramură*, acesta fiind el însuși refăcut cu elementul *-ur-* desprins de la plural; *incornurat*, Codin, NL, 94 și 116), *-uresc*, *-urit*, *-uriu*, *-uruț* (de adăugat *-urime*: *felurime*). Se pare că elementul *-ur-* a influențat și un imparisilabic ca *soră*—*surori*, căci găsim, alături de *surorele*

(Birlea, B., 7; 116), *sorureaua* (id., ib., 51), *sorurică* (Cătană, B., 91; 92); vezi și *norurea* (DLR).

Formațiile complexe pe care le-am analizat aici sînt interesante pentru că ne arată, pe de o parte, vitalitatea sufixelor de origine latină, pe de altă parte, tendința de a le dezvolta în așa fel încît să fie utilizabile în orice context.

Cu toate acestea sîntem siliți să constatăm o oarecare slăbire a formațiilor cu sufixe, pe care va trebui să o punem în legătură cu dezvoltarea caracterului analitic al limbii române și cu introducerea masivă a elementelor lexicale de origine internațională.

Cercetarea pe care am făcut-o mai sus ne-a arătat că sînt mai numeroase sufixele care încetează de a fi productive (printre ele și unele moștenite din latinește) decît cele care se introduc astăzi. Un exemplu clar de sufix a cărui productivitate scade repede este *-esc*: în trecut forma adjective derivate de la orice fel de substantive și acordate de asemenea cu orice fel de substantive; astăzi formăm cu *-esc* numai adjective derivate de la nume de ființe umane (zicem *ingineresc*, dar nu *profesionesc*, vezi mai vechiul *meșteșugesc*) și le acordăm numai cu nume de obiecte (zicem *batistă popească*, dar nu *fată popească*). De aceea avem derivate ca *orășenesc* și nu *orășesc* (vezi totuși *sățesc*), *oștenesc* și nu *oștesc*, *polițienesc*, deși nu zicem *polițian*; de asemenea zicem *grădinaresc*, *marinaresc* și, fără să avem o bază în *-ar*, *berbantăresc* (DA), *copilăresc*, *jandarmăresc*. De la substantivele *Ardeal*, *Moldova*, se formează adjectivele *ardelenesc*, *moldovenesc*. Acest tip va fi avut influență în răspîndirea lui *-icesc* (vezi p. 260).

Chiar acolo unde adjectivul există dinainte, el este mai puțin folosit. Am fost foarte mirat, acum vreo 40 de ani, cînd am citit într-un ziar: *cursa de astăzi a fost cîștigată de un cal francez*, totuși mi-am dat seama imediat că *franzuzesc* era și mai greu de zis. Pînă astăzi se aude cîte un glas de purist care protestează că se zice *limba română* în loc de *limba românească* (cum scria Ienăchiță Văcărescu), dar formula aceasta este condamnată fără nici o șansă de revenire. De la numele de popoare puțin folosite în trecut, ca *suedez*, *norvegian*² etc., nici nu se mai pot forma derivate în *-esc* (în limba veche existau adjective ca *persienesc*).

Faptul că nu mai folosim pe *-esc* pentru adjective a făcut să scadă productivitatea lui *-ește* pentru adverbe. De la numele de

² A existat și *norveg* (DLR).

popoare mai puțin populare nu mai putem să le formăm, de exemplu zicem *nemțește*, *ungurește*, dar nu *germănește*, *maghiarește*. Chiar pe cele formate mai demult le evităm uneori și preferăm să zicem *vorbește franceza* în loc de *vorbește franțuzește*.

Dar observația nu privește numai pe *-esc*: în general formăm mai puține adjective. Ceea ce în germană se numește, cu un compus, *kontrollpunkt*, iar în bulgară, cu un substantiv însoțit de un adjectiv derivat cu sufix, *kontrolen punkt*, în românește se exprimă, ca în celelalte limbi romanice, printr-o construcție analitică, *punct de control*. În polonă se folosește un derivat de la *bagaj*, *bagażowy*, pentru salariatul care duce bagajele clienților la hotel; în românește nu s-ar putea spune decît *om la bagaje*, *om pentru bagaje*. Și diminutive se întrebuințează mai puține în stilurile îngrijite (se preferă construcțiile cu adjective ca *mic*). Iar cînd ținem să avem un derivat, îl luăm gata făcut, de exemplu de la *mamă*, *tată*, folosim pe *matern* și *patern*; de la *lapte*, *lactic*, *lactat*; de la *plămîn*, *pulmonar* etc. Observația este justă și pentru alte feluri de derivate, de exemplu alături de *ochi* avem pe *oculist*. Nu putem să nu ne aducem aminte că acesta este drumul pe care a mers franceza și care i-a scăzut considerabil capacitatea de a forma derivate cu sufixe. Derivatele împrumutate găsesc poate un sprijin în alternanțele produse în trecut: *panificație* poate fi legat de *pîine*, cu toată diferența de vocalism, de vreme ce în mod obișnuit derivatele vechi aveau alt vocalism decît cuvîntul de bază (*innopă* față de *noapte*, *pătrat* față de *patru* etc.). Deci profanul își poate justifica diferența de vocalism între *panificație* și *pîine*.

Un element de întărire a derivării cu sufixe și în special cu sufixele moștenite este derivarea regresivă. Sînt în românește un număr enorm de cuvinte formate prin suprimarea unui sufix, astfel încît noua formație dă impresia că este la baza cuvîntului vechi: din *a ruga* se formează *rugă*, din *a colinda*, *colind*, din *a pomeni*, *pomană*, din *a păstra*, *păstru* și așa mai departe. Există și verbe formate astfel, de exemplu *a transla*, *a legisla*, de la *translație*, *legislație*; de la adjectivul *nedumerit* se formează un verb *nedumerește* (*Studii și materiale pentru istoria medie*, III, p. 37: e ca și cum am spune „acest lucru mă nelămurește”; vezi și Iorgu Iordan, LRA, 203; Th. Hristea, SCL, XI, 1960, p. 242). Este aceasta o întărire a derivării, pentru că vorbitorul rămîne convins că forma cu sufix este derivată de la cea mai scurtă,

și este o întărire a fondului latin, deoarece acesta este cel mai mult îmbogățit prin procedeul discutat, deși există și exemple de cuvinte internaționale tratate la fel (*denunț* de la *denunța*, *deranj* de la *deranja*). Procedeul n-a fost studiat atît cît ar merita (vezi FP, 151—153; Th. Hristea, SCL, XVI, 1965, p. 263—281; *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 385—388).

În limba noastră actuală compunerea începe să joace un rol. Am primit foarte multe neologisme compuse din elemente grecești și latinești (*auto-*, *electro-*, *hidro-*; *bi-*, *tri-*, *semi-* etc.; *-gen*, *-oid*, *-tehnic*; *-fer*, *-form*, *-mobil* etc.). Din elemente greco-latine se fabrică astăzi cuvinte în toate țările europene, și la noi; important este că se folosesc, alături de un element internațional, și teme indigene, al doilea element fiind calchiat, pe cînd primul este internațional: *autodrum* (după *autostradă*), *celolină*, *liche-face*, *satis-face*, *sin-ucide*; mai departe se formează compuse la care primul termen este românesc: *coș-averaj* (după *gol-averaj*), *frigo-tehnică*, *gușogen* (după fr. *goîtrigène*: *Comunicările Academiei R.P.R.*, XI, nr. 7, 1961, p. 855), *stuficol*. Florica Dimitrescu a adunat în LL, X, 231—245, exemple ca *automăturătoare*, *semi-glumet*, *vinotecă* și multe altele³. Se pun astfel bazele unei modificări structurale a formării cuvintelor și se lichidează o slăbiciune a limbii noastre. Dar concluzia autoarei citate (p. 244), că „locul întii în ceea ce privește modalitatea de formare a cuvintelor noi în limba română îl ocupă compunerea“ este cu totul exagerată, nu numai pentru că e vorba de formații foarte puțin introduse în limbajul general, ci, și mai ales, pentru că foarte multe dintre exemple nu sînt compuse, ci grupuri apozitionale, de exemplu *muncitor-inginer* sau *savant-atomist*: liniara cu care sînt unite nu dovedește mare lucru.

Cum e de așteptat, schimbarea valorii gramaticale joacă un rol din ce în ce mai mare, ca în orice limbă cu structură analitică. S-a amintit la morfologie că participiul trecut a fost la început adjectiv; el poate fi și astăzi în general folosit ca adjectiv, și, ca multe alte adjective, poate fi substantivat (*un prăpădit*); de asemenea s-a văzut că supinul devine substantiv verbal, iar infinitivul lung se folosește aproape numai ca substantiv; numele de agent, în principiu substantive, se întrebuintează în românește mai mult ca adjective (*răzbatător*, *nimicitor*, *strașnic*, *glumet*

³ Compusele noi sînt mai des cu *-o-* decît cu *-i-*, ceea ce arată preponderența tipului grecesc.

etc.), dar, mai ales cînd sînt apropiate de numele de meserii, sînt și substantive (*vînător*, *încasator*, *duhovnic*, *citeț* „cititor la biserică“); adjectivele, cum s-a văzut, se folosesc ca adverbe, dar și adverbele ca adjective (*o femeie bine*) și chiar ca substantive (*învață românește*; în secolul trecut se spunea *profesor de nemțește*) și aici procedeul e mai dezvoltat chiar decît în englezește: noi folosim pe *rău* ca adverb, iar englezii formează derivate cu *-ly* (*badly*); gerunziul e folosit ca adjectiv și capătă formă de feminin (*crescîndă*, *suferindă* etc., vezi Valentina Hristea, SMFC, IV, 253—276; Lombard, *Verbe*, 247, n. 3; cf. *grevă șezîndă*, Sct., 21. IX. 1963, p. 4, col. 6); adjectivele terminate în *-at*, *-it* sînt luate drept participii și pe baza lor se formează paradigme verbale (după *urecheat*, *a urechea*; *brumat*, *bruma* etc.), ceea ce ne readuce, de fapt, la derivarea regresivă. Mai notez că participiul pasiv poate fi în continuare folosit cu valoare activă: *pribegiți*, Odobescu, 106; 114; 115; *vegheată*, id., ib., 118; 158; *vegheate*, id., ib., 170 (cf. și *capitulate*, p. 173).

S-ar mai putea nota că prefixele devin adverbe și adjective (*un vin extra*) și că primii termeni ai compuselor își capătă independența (*conducători auto*, *restaurant lacto* pentru *lactobar*, *tracțiune hipo* pentru *hippomobilă*, *micro* pentru *microradiofotografie* etc.).

De notat că simpla transformare a unui adjectiv în substantiv etc. nu constituie o îmbogățire pentru limbă, deoarece totalul cuvintelor rămîne același. Îmbogățire este atunci cînd același cuvînt se poate folosi cu două valori morfologice, deci, în realitate, în loc de un singur cuvînt avem două. În sensul acesta, substantivarea infinitivului lung nu constituie un aport însemnat.

Mai trebuie subliniată dezvoltarea caracterului sistematic al formării cuvintelor. Un număr de sufixe formează derivate aproape automat, de exemplu, aproape de la orice verb de conjugarea I se pot forma derivate în *-are*, *-at*, *-tor*, *-toare* etc., iar introducerea prefixelor noi înseamnă crearea de familii puternice verbelor celor mai importante. Mai interesantă este însă cercetarea raporturilor între verb și substantiv. La început, în latinește, verbul și substantivul se formau independent unul de altul, chiar și atunci cînd ajung să fie derivate de la aceeași rădăcină (*dux* și *ducere* nu prezintă între ele nici un raport ierarhic). Apoi apar forme nominale derivate de la verbe (nume de acțiune, de agent etc.) și în același timp verbe denominative și se ajunge să se

stabilească o legătură strinsă între verb și substantiv. Se ajunge la o treptată subordonare a verbului față de substantiv (SLG, 40; Laura Vasiliu, SMFC, IV, 119).

Încă în latinește verbele neregulate capătă paralele regulate, derivate de la forme nominale: de la *metior*, *metiri*, *mensus sum* se formează substantivul *mensura*, iar de la acesta, verbul regulat *mensuro*, *mensurare*. În limbile romanice, mișcarea continuă: se ajunge la verbe ca *tortura*, *structura* (față de lat. *torqueo*, *struo*) etc. În franțuzește apar verbe (preluate și de română) ca *impressionner*, *solutionner*, *stationner*, *visionner*, formate pe baza substantivelor în *-ion*. În românește găsim verbe ca *impresura* (față de lat. *premo*, sup. *pressum*, subst. *pressura*), *spinzura* (față de lat. *pendeo*, adj. *pendulus*), *tremura* (față de lat. *tremo*, adj. *tremulus*) etc., până când se creează formații similare și pentru verbele regulate: *tulbura* (față de lat. *turbo*, *turbare*, adj. *turbulus*). Avem numeroase sufixe specializate în formarea verbelor de la substantive: *-u-*, de origine slavă (*făpt-u-i*, *rost-u-i*; *lăcui*, *locui* din magh. *lakni*); *-ări*, format pe baza infinitivelor în *-are* (*copilări*, *slugări*); *-ori*, *-ora*, *-uri*, *-ura*, pe baza sufixului latinesc *-ul-* sau de la pluralele românești în *-ur-* (*batjocori*, *cornora*, *dărăburi*, *vințura*); *-isi*, din grecește (*plimbarisi*); *-iza*, internațional de origine greacă (*orășeniza*) etc. Cu prefixe: *în-* (*înlemni*, *innoda*, *însoți*); *des-* (*dezgropa*); de notat că nu există *lemni*, *noda*, *soți*, *gropa*. Și cu prefixe și cu sufixe: *împontori*, *îngindura*, *învinui* (*pontori*, *gindura*, *vinui* nu există). Aici, pentru profani, se alătură și derivarea regresivă.

În general găsim simplificare și regularizare în formația cuvintelor.

VOCABULARUL

După cum se știe, vocabularul este partea cea mai mobilă a limbii, pentru că este cea mai legată de evoluția societății: apariția și dispariția noțiunilor, schimbarea atitudinii oamenilor față de obiecte și acțiuni au ca urmare apariția și dispariția cuvintelor, modificarea înțelesurilor sau a formelor lor. La rîndul său vocabularul influențează gramatica, pentru că aceasta se aplică la cuvinte.

Cele mai multe dintre elementele de vocabular folosite la un moment dat sînt destinate eliminării în perioada următoare, dar și mai multe cuvinte noi se introduc neconținut în locul celor eliminate și alături de cele păstrate. Există trei căi principale de îmbogățire a vocabularului: derivarea și schimbarea categoriei gramaticale, pe care le-am discutat la formarea cuvintelor, și împrumutul, de care urmează să ne ocupăm în prezentul capitol.

În sinul vocabularului se disting două sfere: masa vocabularului, care se înnoiește tot timpul, și fondul principal lexical, care e relativ constant. Asupra acestei împărțiri există un consens din punctul de vedere teoretic, dar delimitarea celor două compartimente este supusă discuțiilor. Criteriile după care se definește fondul principal pot varia, iar aplicarea criteriilor pentru determinarea concretă a cuvintelor care fac parte din el este și mai mult supusă arbitrarului. Cu toate acestea cred că situația nu este disperată și că cel puțin în linii mari se poate ajunge la un acord, ceea ce de altfel ar fi suficient pentru moment.

După părerea mea, fac parte din fondul principal cuvintele care au rădăcini profunde în limbă, fără perspective de a dispărea într-un viitor apropiat. Sînt cele care au dat naștere la numeroase derivate, care au mai multe sensuri, care intră în expresii frazeologice și mai ales sînt mult întrebuințate. Dacă noțiunea pe care o denumește încetează de a fi interesantă, cuvîntul rămîne totuși viu din cauză că îi rămîn alte sensuri, își păstrează unele derivate,

figurează în expresii frazeologice care continuă să fie folosite. Astfel, fiind elemente durabile, cuvintele din fondul principal dau stabilitate nu numai vocabularului, ci și gramaticii, căci formele morfologice noi nu sînt admise la cuvintele foarte mult folosite, deci mereu prezente, cu flexiunea lor veche, în mintea vorbitorilor. Astfel, cu toată mobilitatea masei vocabularului, lexicul nu se schimbă repede, din cauză că elementele lui cele mai mult folosite sînt stabile.

Vocabularul latin era moștenit, în bună parte, din indo-europeană. Despre felul cum s-au organizat primele clase de cuvinte am vorbit în introducerea la morfologie. Aici trebuie să mai adaug că indo-europeana folosea mult compunerea, judecînd după ceea ce întîlnim în indiană, greacă, în limbile germanice, celtice etc. Se înțelege că elementele moștenite din indo-europeană erau în mare parte cuvinte concrete și denumeau noțiuni uzuale pentru o populație fără multă cultură. La aceste cuvinte s-au adăugat unele din limba găsită de italieni la venirea lor în Italia. Prea multe nu știm în această privință și de altfel, judecînd după ce s-a întîmplat în alte părți, în epoca istorică, trebuie să credem că nu s-au păstrat prea multe cuvinte din substrat: nume de plante mediteraneene, ca *ficus*, *rosa*, termeni de marină, ca *gubernare* etc. Din limbile italice, de aproape înruitate cu latina, au pătruns unele cuvinte, printre care mai importante sînt *bos*, *lacrima*, *lingua*, *lupus*, *scrofa*. Din etruscă au venit probabil ceva mai multe, căci etruscii au jucat rolul de civilizatori pe lîngă romani, dar nu le cunoaștem prea bine, pentru că pînă astăzi nu știm prea mult despre limba etruscă: *histrion*, poate *puteus*, *urbs*. Din grecește au venit foarte numeroase cuvinte, termeni de civilizație și alții, în mai multe straturi: întîi prin etruscă, de exemplu *persona*; apoi, direct, de la grecii din sudul Italiei și din dialecte din Grecia, sub formă adesea populară: *cereseus* (gr. *kerasos*), *balneum* (gr. *balaneion*), *malum* și *melum* (ambele forme corespund unor forme grecești din dialecte diferite), *machina* (gr. dor. *makhana*, at. *mekhane*) etc. Împrumuturi livrești, între care foarte multe abstracte: *charta*, *grammaticus*, *proscidia* etc. Un nou val foarte amplu vine o dată cu creștinismul: *baptizo*, *draco*, *martyr*, *sabbata* etc. Din celtică au pătruns termeni concreți, legați de realitățile din nord: *bracca*, *camisia*, *carrus* etc., dar și unii abstracti: *cambio* etc. Știm puțin despre eventualele împrumuturi din Spania, Africa, Iliria, iar

cele din germană le cunoaștem mai bine (*burgus* etc.), dar acestea n-au mai ajuns pînă la limba română. Foarte multe derivate au fost formate în latinește, cu procedeele pe care le-am văzut, și ele au întărit în general vechiul fond indo-european. În perioada tîrzie, după cum am mai avut ocazia să spun, apar multe cuvinte abstracte și în general mai lungi.

În ce privește fondul principal al limbii latine, mă pot referi pe de o parte la statistica făcută de mine în FP, 95—98; o listă intrucitivă deosebită a fost publicată de Liliana Macarie, CL, X, 1965, p. 317—320. Cred necesar să spun aici cîteva cuvinte cu privire la limitele metodei statistice. Sînt astăzi mulți care îi acordă o încredere fără margini; dar statistica examinează materialele care i se pun la dispoziție, adesea după criterii subiective. În afară de aceasta, ne putem bizui pe rezultate numai atunci cînd ele acuză diferențe masive.

Am numărat în total 767 de cuvinte latine, mai puține decît în românește (despre aceasta, vezi mai departe), nu atît pentru că sfera noțiunilor importante a crescut în ultimele două mii de ani, cît pentru că în latinește sînt multe formații cu prefixe, iar eu n-am inserat pe liste decît un cuvînt din fiecare familie. Din cele 767 de cuvinte, mai mult de jumătate (396) n-au lăsat nici o urmă în românește sau au fost moștenite și apoi eliminate, iar unele, nu prea multe, s-au păstrat, dar nu le-am inclus pe lista fondului principal românesc. În schimb au fost admise pe listele românești 263 de cuvinte de origine latină care nu figurează pe listele fondului principal latinesc. În sfîrșit, pe listele latinești am admis 44 de cuvinte de origine greacă, procent foarte mare, care arată importanța influenței grecești asupra limbii latine.

Se atrage uneori atenția asupra faptului că româna nu provine din latina clasică, ci din latina vulgară. În realitate nu poate fi vorba de două latine, ci numai de aspecte stilistice diferite. Cele mai importante diferențe sînt în vocabular, de aceea amintesc numai aici de această problemă. O trecere în revistă a cuvintelor românești de origine latină arată că foarte puține dintre ele pot fi numite vulgare: *brîncă*, *mîncă*, *țeastă* etc. (ele se găsesc de fapt în texte literare). Imensa majoritate sînt cuvinte care aparțineau limbii latine în general, deci și aspectului ei literar. Pe baza statisticii mele, am numărat în fondul principal al limbii române 827 de cuvinte de origine latină, la care am

adăugat 30 de cuvinte formate în românește din elemente de origine latină, în total deci 857. Dintre acestea, se găseau deja în fondul principal al limbii latine 595, deci 69,43%¹. Nu rămîne astfel mult loc pentru cuvintele așa-zise vulgare.

La fondul latin s-au adăugat un număr de cuvinte din fondul autohton, ca *buză*, *groapă*, *mal*, *moș* etc., în general substantive concrete, nume de obiecte familiare; poate tot prin limba băștinașilor au intrat cîteva cuvinte de origine greacă: *martor*, *papură* și altele. Urmează elemente de origine slavă, foarte numeroase, intrate în diverse straturi și inegale ca valoare. Primele au venit probabil din limba vorbită, apoi, prin biserică, din vechea slavă, cu aspect livresc, dar colorată de graiurile bulgărești și sirbești. Mai târziu s-au produs influențe ucrainene, polone, ruse. În același timp au continuat să intre, pe cale literară, cuvinte din vechea slavă, și pe cale orală, mai ales din bulgară. Multe dintre ele, în special printre cele religioase, n-au depășit folosirea în scris:

¹ Cifrele de aici nu corespund cu cele de mai sus, deoarece dintr-o singură temă latinească avem adesea mai multe cuvinte pe listele fondului principal al limbii române, de exemplu față de *adecăr* și *văr* avem în latinește numai pe *uerus*.

Profit de ocazie pentru a rectifica unele mici erori de cifre strecurate în FP:

În tabelul de la p. 57, la litera G, trebuie notate 2 cuvinte în loc de 1, ceea ce face ca numărul total al cuvintelor cu G inițial să fie 29 în loc de 28.

Totalul cuvintelor cu Z inițial este de 17, nu 117.

Totalul cuvintelor de origine necunoscută este 37 în loc de 35, iar al celor de origine maghiară, 24 în loc de 25. Astfel totalul cuvintelor din cercul întâi este de 965, nu 964.

La p. 58, la litera G, trebuie notat un singur cuvînt internațional în loc de 2, ceea ce face ca numărul total al cuvintelor cu G inițial să fie 5 în loc de 6.

La litera Z, cifra 1 de la rubrica autohtonelor trebuie trecută la cuvintele turcești. Astfel totalul devine: internaționale 22 în loc de 23; autohtone 9 în loc de 10; turcești 4 în loc de 3, iar totalul cuvintelor din cercul al doilea, 246 în loc de 247.

Adunînd cifrele de la cercul întâi și al doilea, vom găsi acum de origine necunoscută 58 în loc de 56, internaționale 46 în loc de 48, autohtone 18 în loc de 19, turcești 10 în loc de 9.

La p. 59, la litera B, cifra 1 de la internaționale trebuie trecută la maghiare, ceea ce face ca totalul internaționalelor să fie de 34 în loc de 35, iar al celor maghiare de 9 în loc de 8.

Totalul celor trei cercuri devine acum: la necunoscute, 68 în loc de 66, al celor internaționale 80 în loc de 83, al celor maghiare 33 în loc de 32, al celor autohtone 23 în loc de 24, al celor turcești 14 în loc de 13.

ispovead, *nabederniță*, *samoderjeț*. Mai durabile au fost cuvintele din administrație: *pisar*, *voievod*, *cornic* etc. Printre cele mai importante, rămase în fondul principal, sînt: din realitățile vieții la țară, *colț*, *deal*, *drum*, *izvor*, *nisip*, *pod*, *praf*, *pustiu*, *val*, *vîrf*, *zare*, *zori*; legate de agricultură: *bob*, *ocol*, *plug*, *rod* etc.; animale: *cocoș*, *gîscă*, *măgar*, *rață* etc.; privitoare la corpul omenesc: *boală*, *gît*, *glas*, *obraz*, *plete*, *poală*, *știrb*, *trup*, *voinic*, *zdravăn*; meșteșuguri: *baie*, *ciocan*, *clește*, *coș*, *lanț*, *oțel*, *plută*, *sticlă*, *strună*, *strung*, *șurub*, *tipar*, *topor*, *țintă*, *var*, *zid*; relații sociale: *boier*, *gospodar*, *prieten*, *război*, *rob*, *stăpîn*, *tîrg*, *tovarăș*; religioase: *pomană*, *popă*, *sfînt*, *slavă*, *taină*; abstracte: *cinste*, *ciudă*, *glumă*, *grijă*, *groază*, *jale*, *lene*, *milă*, *nădejde*, *năraș*, *necaz*, *noroc*, *pagubă*, *poftă*, *pricină*, *primejdie*, *sfat*, *silă*, *spor*, *veste*, *vină*, *vreme*; verbe: *citi*, *clipi*, *cobori*, *deosebi*, *dovedi*, *goni*, *grăbi*, *greși*, *hrăni*, *iubi*, *izbi*, *îndrăzni*, *îșela*, *înveli*, *învîrți*, *lipi*, *lipsi*, *lovi*, *mirosi*, *munci*, *năvăli*, *nimeri*, *odihni*, *omori*, *opri*, *osteni*, *otrăvi*, *părăsi*, *păstra*, *păzi*, *pipăi*, *pîndi*, *plăti*, *porni*, *potrivi*, *prăji*, *primi*, *privi*, *risipi*, *sfirși*, *spoi*, *sprijini*, *strădui*, *suci*, *tivi*, *toci*, *tocmi*, *topi*, *trăi*, *trudi*; adjective: *bogat*, *drag*, *ieftin*, *iute*, *lacom*, *lesne*, *mîndru*, *prost*, *scump*, *slab*, *strașnic*, *treaz*, *țeapăn*, *vesel*, *viteaz*, *vrednic*; adverbe: *ba*, *da*, *măcar*, *prea*, *(în)zadar*. Au mai rămas cîteva cuvinte foarte importante pe care nu le-am putut clasa în nici una din grupele alcătuite: *babă*, *ceas*, *dar* (subst.), *leac*, *poveste*, *pușcă*, *rană*, *rînd*, *sută*, *treabă*, *vîrstă*, *voie*, *vorbă*.

După cum se vede și din aceste liste restrînse, cuvinte de origine slavă au pătruns în cercul cel mai interior al limbii române. Multe elemente slave au dispărut, dar au și rămas foarte multe: după statistica mea, aproximativ 20 la sută, procent uriaș, dacă ținem seamă de greutatea cu care se lasă transformată o limbă. În masa vocabularului, proporția e mult mai mare (după Cihac, 40 la sută, dar cifrele lui au fost infirmate de cercetările lui M. Seche, LR, XI, 1962, p. 190—201). Multe au rămas numai regionale (în nordul țării, ucrainene și rusești, apoi polone, iar în sud, bulgărești și sirbești). Prin slavă au intrat în română multe elemente de origine grecească (bisericești și administrative), apoi elemente germane (*iarmaroc*, *șoltuz*, *șurub*, *șparhat* etc.), în sfîrșit internaționale (despre care se va vorbi mai departe).

Și maghiare au intrat destul de multe, mai ales în Transilvania, dar și în restul țării. În fondul principal au pătruns cuvinte

importante ca următoarele, venite cu ascensiunea burgheziei: *cheltui, meșter, neam, oraș, seamă, socoti, talpă, vamă*; abstracte: *chip, fel, gînd*; verbe: *bănuî, îngădui, întîlni, mîntui*; adverbe: *mereu*; neclasate: *chin, hotar*².

Prin introducerea de elemente de vocabular slave și maghiare, românii s-au pregătit pentru noul mod de viață socială care mijea la sfîrșitul evului mediu: termeni privitori la viața orășenească, la modul de producție burghez (*marfă*), la cercetarea științifică (în Apus, izvorul pentru astfel de cuvinte era latina medievală). Dintr-un anumit punct de vedere, împrumuturile din slavă și maghiară se deosebesc mult de cele următoare, căci atît slavii cît și maghiarii au locuit alături de români, deci a existat un contact intim între unii și alții, cuvintele au fost cunoscute și pe cale orală, au existat deznaționalizări de o parte și de alta. În ce privește slava, pentru români ea nu prezenta dificultăți de pronunțare.

Elementele turcești au cu totul altă situație. La început au venit de la turcii din nord: pecenegi, cumani, tătari, nu prea multe, dar elemente rămase ferme (deși greu de identificat, pentru că limbile turcice sînt foarte asemănătoare între ele): *cioban, odaie*. Au venit apoi un număr uriaș de cuvinte din turca otomană (după Cihac, 20 la sută din vocabularul nostru). Dicționarul lui Tiktin e plin de termeni de origine turcească: administrativi, ca *mucarer, zapciu*; de îmbrăcăminte, ca *ișlic, șalvari*; de bucătărie, ca *ciulama, imam baidi*; de culori, ca *fistichiu, pembe, tuciuriu* etc. Aceste cuvinte, în covîrșitoarea lor majoritate, sînt necunoscute astăzi. Unele nici n-au fost decît la suprafață (*muftiu* etc., turcii n-au locuit împreună cu românii decît în Dobrogea), altele au dispărut o dată cu obiectul (*salep*) și au dispărut chiar în Turcia (*capuchehaia*). Multe obiecte continuă să existe, numai că li s-a refăcut numele (*magaza* a devenit *magazin*, după model apusean; ambele surse au la bază araba). Multe cuvinte turcești au fost degradate: *marafet* „știință“, „artă“ > „metodă ingenioasă“ > „complicație inutilă“; *pehlivan* „erou“ > „luptător la circ“ > „escroc“; *dandana* „pompă“ > „întîmplare neplăcută“; vezi și numele de culori ca *fistichiu, pembe*. De aceea mai toate care aveau legătură cu viața socială au fost înlocuite cu termeni apuseni: *caldarim*,

² Pentru alte elemente de origine maghiară, vezi Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapeșt, 1966.

dugheană, geambaș, han etc. Au rămas relativ multe nume de mîncări: *baclava, ciulama, sarailie, sarma* (dar sînt pe cale de a fi uitate cuvinte ca *schembea, tuzlama*). În fondul principal am găsit numai 14 cuvinte de origine turcească. Le dau pe toate, pentru că este interesantă originea lor în turcă: 5 sînt de origine arabă (*cafea, chef, chirie, cîntar, tăbăci*), 5 de origine persană (*dușman, moft, murdar, para, zor*) și numai 4 de origine turcească propriu-zisă (*chior, ciomag, hai, soi*). Aproape totdeauna elementele turcești de la noi se găsesc și în bulgară, albaneză, greacă și citeodată și în sîrbă, astfel că există posibilitatea să fi venit uneori nu direct din turcă, ci să fi trecut dintr-una din limbile citate într-alta. În total, influența turcească a rămas superficială.

Influența grecească s-a exercitat în mai multe straturi: în antichitate, direct asupra latinei și poate indirect prin dacă (am văzut exemple mai sus), prin vechea slavă (de asemenea s-a pomenit aceasta mai sus), apoi direct asupra românei în timpul stăpînirii turcești și mai ales fanariote. Primele straturi sînt durabile (desigur, după ce au dispărut diverse elemente superficiale), ultimele, ca și cele turcești, s-au degradat și sînt treptat înlocuite, pe de o parte pentru că simbolizau stăpînirea străină, pe de altă parte pentru că modele au început să vină din Apus. Exemple de cuvinte care au ajuns să fie folosite numai în bătaie de joc: formații verbale ca *regularisi, scuzarisi*; substantive ca *ananghie, ifos*; adjective ca *apelpisit, protos*. În fondul principal am găsit ceva mai multe cuvinte grecești (18) decît turcești, dar unele au venit poate prin slavă (*zahăr*). Mai importante sînt, printre verbe, *pedepsi, sosi, vopsi*; printre substantive, *folos, frică, pat, patimă, prisos*; printre adjective, *proaspăt, sigur* (venit prin slavă).

Înainte de a discuta elementele internaționale, mi se pare necesar să fac unele precizii cu privire la statistica de care am vorbit pînă aici. Ea a fost elaborată pe baza dicționarilor, iar acestea, publicate într-o perioadă mai lungă, pe baza unor fișe adunate mai demult și scoase din texte artistice, arhaice etc., ceea ce înseamnă că în general cercetarea a fost îndreptată spre trecut și concluziile trase privesc și ele, cel puțin într-o oarecare măsură, limba de pînă acum și nu pe cea care se dezvoltă sub ochii noștri. Cercetînd frecvența cuvintelor în textele beletristice, pe baza despuierii unui număr de autori, V. Șuteu a ajuns la rezultate foarte apropiate de ale mele (SCL, X, 1959, p. 419–441). Dar Gh. Bolocan, care a examinat frecvența

cuvintelor în stilul publicistic (SCL, XII, 1961, p. 35—68), a ajuns la concluzii foarte deosebite: cuvintele internaționale, venite de cele mai multe ori prin franceză, ocupă mai mult decât o treime din dicționar, iar cele moștenite din latinește, împreună cu cele formate în românește din elemente moștenite din latinește, depășesc cu puțin pe toate celelalte la un loc, ceea ce înseamnă, pe de o parte, că elementul latin ocupă aici un spațiu mai restrâns decât în statistica mea, pe de altă parte că pentru toate celelalte elemente, cu excepția celor internaționale, nu rămâne mare loc (elementele slave, împreună cu cele formate în românește din elemente slave, nu reprezintă decât 6,6 la sută). Sintem și mai departe de statistica lui Cihac.

Iată acum unele amănunte. Spre deosebire de limbile romanice apusene, româna n-a primit împrumuturi din latinește decât tirziu și, direct, relativ puține. Întii au venit din polonă, iar în Transilvania, probabil, din maghiară. În secolele XVII—XVIII elementul internațional era reprezentat mai mult prin cuvinte grecești, venite direct din grecește sau prin slavă (*alfavit, mihanizm* etc.), refăcute mai tirziu după model apusean, adică trecute prin latină (*alfabet, mecanism*). Tot prin greacă au venit, mai ales în jurul anilor 1800, cuvinte franțuzești, italienești și mai puține englezești, cu unele modificări de pronunțare. Apoi a intervenit, ca intermediar, rusa, prin care au pătruns la noi numeroase elemente internaționale, majoritatea latinești, grecești, franțuzești. În sfârșit, în a doua parte a secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea, ne-am adresat direct limbilor apusene, în primul rând francezei.

Numărul cuvintelor introduse astfel în limba noastră este enorm. Lucrând pe CADE, publicat în 1930, D. Macrea a găsit 29 la sută cuvinte de origine franceză. Se poate face obiecția că nu toate sînt efectiv din franțuzește (eu n-am clasat ca franțuzești decât pe cele care prezintă fonetism specific franțuzesc, deși e sigur că cele mai multe sînt venite din franțuzește), iar unele poate nici n-au existat niciodată în românește (de exemplu *provențalism*). Ca și în cazul cuvintelor împrumutate din alte limbi, unele vor dispărea. Unele dintre ele s-au degradat: *madamă, musiu, șantan* etc. Nu e mai puțin adevărat că mare parte se păstrează; de altfel, din 1930 și pînă astăzi s-au mai consolidat multe pe care Candrea nu le-a introdus. Le ajută și faptul că

au derivate care se pot confunda cu cele indigene (vezi Formarea cuvintelor).

Multe cuvinte internaționale au pătruns în fondul principal. Chiar în statistica mea, în oarecare măsură orientată spre trecut, am găsit 80 (la care trebuie adăugate 12 franțuzești și 1 englezesc), aproape de 3 ori mai mult decât cele turcești și grecești la un loc. E adevărat că multe le-am introdus în cercul al treilea, cel mai dinafară, dar timpul lucrează pentru ele. Este greu de făcut o grupare pe sfere de înțelesuri: sînt prea multe cuvinte abstracte. Iată-le totuși pe cele admise în primul cerc al fondului principal: *aer, bancă, clasă, comun, direct, electric, fabrică, general, grad, liber, linie, mecanic, militar, motor, oră, plan, politic, popor, propriu, punct, regulă, săpun, social, școală*, la care trebuie adăugat *mașină*, care e sigur de origine franceză. Frapează marele număr de adjective.

Care este originea mai îndepărtată a celor 93 de cuvinte? Latinești sînt *act, artă, capital, cauză, căpitan, civil, clasă, comandă, comun, cont, contra, control, corp, culoare, cult, curaj, depozit, dicta, direct, doctor, examen, executa, exemplu, exista, explica, exploata, fabrică, familie, formă, forță, funcție, general, grad, guvern, inspecta, instrui, liber, linie, major, manta, militar, monta, mină (?) , motor, națiune, normă, ocupa, opera, ordin, partid, plan, popor, prezent, proba, propriu, public, punct, radio, raporta, rație, rege, regulă, respect, revoluție, rezervă, săpun, servi, social, special, sport*, în total 70, deci 75,27%. Dintre acestea numai două ar fi greu de recunoscut, pentru că au fost mult transformate în franțuzește: *exploata* și *monta*. Sînt de origine ultimă grecească, dar cele mai multe au trecut prin latină, *aer, centru, democrat, electric, erou, idee, mașină, mecanic, muzică, nerv, oră, organ, politic, sindicat, școală, taxă, telefon, telegraf*, în total 18, sau, împreună cu cele 70 latinești, 88, deci 94,62%. Rămîn de origine germanică *bancă, garant, placă*, de origine necunoscută *camion*, și o creație artificială, *gaz*.

Este evident că în vocabular pătrund și cuvinte de alte origini, de exemplu rusești (*bolșevic, colhoz, sputnic*), chineze (*gaolean, taifun*), indiene (*pancea șila*) etc., dar nu se poate prevedea că multe din ele vor pătrunde în fondul principal. Baza rămîne latina și greaca, și, după cît s-a văzut, mai mult latina decât greaca, ba putem să numim în general latinești cuvintele de origine greacă, deoarece sînt rare acelea care nu ne-au venit

prin latină. În ultimele decenii un rol tot mai mare este jucat de limba engleză, dar vocabularul pe care-l vehiculează în toată lumea textele englezești este el însuși în cea mai mare parte format din neologisme de origine latină, astfel că acestea joacă acum exact același rol ca termenii luați din franceză. Continuă apoi să se formeze derivate și compuse din elemente latinești și grecești; deoarece limbile clasice se cunosc tot mai puțin de nespecialiști, formațiile sint adesea greșite (*autobus*, *ciclotron*, *antum* etc.), dar aceasta nu le împiedică nici de a se răspîndi, nici de a consolida elementul latinesc în vocabularul internațional.

Cîteva cuvinte sînt încă necesare cu privire la modul cum sînt adaptate la limba noastră cuvintele al căror punct de plecare e pentru noi franceza. La început, cînd ne adresam unor intermediari grecești sau rusești, cuvintele ajungeau la noi în forma pronunțată (ambele limbi citate transcriu în propriul lor alfabet cuvintele de împrumut și de altfel româna făcea pe atunci la fel), ceea ce nu crea nici un fel de dificultăți. Astfel se scria și se pronunța *ofansa*, *pansion*, *santimetru*, *semplu*, *tentură*, *fonționer*, *milioner* etc. Dar în felul acesta cuvintele erau deosebite de variantele lor moștenite în românește. Cînd, ceva mai tîrziu, neologismele au început să fie luate direct din franțuzește, s-au ivit complicații, deoarece finalele franțuzești se potrivesc greu în categorii morfologice românești și unele sunete sînt nepronunțabile pentru noi. S-a recurs atunci la formula italiană și chiar latină, nu în sensul că s-ar fi împrumutat direct din aceste limbi, ci în sensul că odată fixat un cuvînt franțuzesc pentru a fi introdus în românește, se căuta corespondentul lui în italiană sau latină pentru a servi de bază împrumutului nostru. Într-adevăr, româna și italiana s-au îndepărtat mult mai puțin de aspectul latinesc al cuvintelor decît franceza: lat. *casa*, it. *casa*, rom. *casă*, fr. *chez* (pronunțat *șe*); lat. *placere*, it. *piacere*, rom. *plăcere*, fr. *plaire* (pronunțat *pler*).

În cele din urmă s-a găsit alt procedeu care încetul cu încetul s-a generalizat: se iau cuvintele direct din franțuzește, dar sub forma lor scrisă, care de fapt reproduce pronunțarea lor de acum cîteva secole, mult mai apropiată decît cea de azi de originalul latin. Ele sînt citite ca și cum ar fi românești, adică se pronunță consoanele finale, nu se ține seamă de nazalizarea vocalelor etc. De exemplu *sentiment*, pronunțat cu *e* oral și cu consoanele finale, seamănă mai bine cu italianul *sentimento* decît cu fran-

cezul *sentiment* (pronunțat azi *sățimă*). Pe de altă parte forma franceză scrisă permite să se atribuie noile cuvinte unor clase morfologice românești, să li se organizeze o flexiune românească.

Faptul că un timp s-au folosit diverse puncte de plecare pentru primirea de cuvinte noi se răsfrînge, în oarecare măsură, în chip negativ asupra vocabularului nostru. Același cuvînt apare sub forme diferite, după cum a fost preluat dintr-o limbă sau din alta, de exemplu *higienă* și *igienă*, *helice* și *elice* etc.: *h* este scris în franțuzește sau în latinește, dar nu e pronunțat în franțuzește, și bineînțeles nici în italienește (cîteodată, forma fără *h* trădează pronunțarea neogreacă, în timp ce cea cu *h* reflectă pronunțarea greacă veche, transmisă în forma scrisă latină). Alteori găsim diferențe între un cuvînt primar și derivatele lui: *mesaj*, dar *mesagerii*, *corija*, dar *corigent* etc.

Alături de acest fapt trebuie amintite derivatele luate gata făcute de la teme mai mult sau mai puțin deosebite de cele tradiționale (vezi p. 267). Toate acestea subrezesc fondul principal fiindcă înmulțesc fără folos rădăcinile pe care se bazează. Cred însă că e vorba de o criză trecătoare.

Pe baza listelor pe care le-am întocmit, am stabilit proporția de substantive, adjective și verbe în fondul principal. Rezultatele sînt mai puțin sigure în cazul de față, deoarece n-am inserat pe liste decît un singur cuvînt din fiecare familie, de exemplu, am acceptat pe *gînd*, nu și pe *gîndi*. Am găsit substantive ceva mai mult de 50 la sută, cu observația că procentul scade pe măsură ce ne apropiem de nucleul fondului principal. Dacă încercăm să combinăm examinarea pe părți ale vorbirii cu cea pe originile cuvintelor, vom găsi, de origine latină, 370 de substantive din 827 de cuvinte (44,62 la sută), autohtone 20 din 23 (87 la sută), slave 184 de substantive din 305 (60,33 la sută), maghiare 16 substantive din 33 de cuvinte (48,48 la sută), turcești 9 din 14 (66,66 la sută), grecești 11 din 18 (61,11 la sută), internaționale (împreună cu franceze și engleze) 62 din 93 (64,53 la sută). Făcînd rezervele cuvenite, vom trage concluzia că, cu cît sînt mai noi, cu atît împrumuturile prezintă o mai mare proporție de substantive, nu pentru că din ce în ce s-ar împrumuta mai multe substantive, ci pentru că substantivele se păstrează mai greu, fiind mai legate de realitățile concrete ale vieții. Dacă elementele autohtone contrazic această concluzie, explicația trebuie căutată în situația lor specială: în concurență cu ele-

mentele latine, nu s-au putut păstra decât termeni legați de realitățile locale, care nu-și găseau corespondent în restul lumii romane.

În lucrarea despre fondul principal am încercat să diferențiez printre substantive abstractele de concrete. În măsura în care acest lucru e posibil (în limbă totul e abstract), am găsit o mai mare proporție de abstracte decât de concrete. Am numărat, printre cuvintele de origine latină care din secolul al XVI-lea încoace au dispărut, sau care n-au dispărut dar n-au intrat în fondul principal, 26 de abstracte și 221 de concrete. Printre cele din fondul principal, de origine latină, am găsit 87 abstracte (aproape toate printre cuvintele cel mai ferme în fondul principal) și 283 de concrete (printre care aproape 40 la sută în părțile periferice ale fondului principal). Proporția mi se pare concludentă. Printre cuvintele slave din fondul principal, 78 sunt abstracte și 106 concrete; autohtone, 1 singur abstract (*jumătate*) din 20 de substantive; maghiare, 8 abstracte și 8 concrete, turcești, 5 abstracte și 4 concrete, grecești, 6 concrete și 5 abstracte, internaționale (împreună cu franceze și engleze), 42 concrete față de 20 de abstracte (dar trebuie să spun că nicăieri ca aici nu mi-a fost greu să delimitez abstractele de concrete, deoarece același cuvânt are sensuri de amîndouă felurile).

În aparență, avem aici o contradicție: la straturile mai vechi am găsit mai puține substantive, pentru că substantivele sînt mai concrete, dar printre substantive găsim mai multe abstracte la straturile cele mai noi. Explicația este următoarea: pe măsură ce cuvintele se învechesc, se păstrează mai bine cele mai abstracte, dar cu cît sînt straturile mai noi, cu atît aduc mai multe abstracte, din cauza nevoilor societății în dezvoltare. Mai e de remarcat că în straturile vechi găsim mult mai multe abstracte în cercul cel mai interior, pe cînd printre cuvintele internaționale cele mai multe abstracte se găsesc în cercurile exterioare.

În sfîrșit, citeva însemnări cu privire la lungimea cuvintelor. În cartea despre fondul principal am tras concluzia că în nucleul vocabularului sînt mai multe cuvinte scurte decât lungi, și anume un sfert sînt de o silabă, jumătate de două silabe, un sfert de trei silabe, iar de patru și cinci silabe numărul cuvintelor este neînsemnat. Cu cît ne apropiem de cercul cel mai interior, proporția de cuvinte crește. Iată situația pe origini: internaționale: 10 de o silabă, 41 de două silabe, 38 de trei, 3 de patru și 1 de cinci silabe. Grecești: 1 de o silabă, 13 de două, 4 de

trei. Turcești: 6 de o silabă, 6 de două, 2 de trei. Maghiare: 6 de o silabă, 14 de două, 9 de trei, 4 de patru. Total pentru toate aceste origini, 23 de o silabă (sub 7 la sută din totalul cuvintelor de o silabă), 74 de două silabe (peste 10 la sută din această categorie), 53 de trei silabe (peste 15 la sută), 7 de patru (peste 23 la sută), 1 de cinci (50 la sută). Cu cît scade numărul total, crește procentul cuvintelor noi. Cele mai lungi printre cele prezentate pînă aici sînt cele internaționale: de o silabă, sub 44 la sută, de două silabe, peste 55 la sută, de trei silabe, peste 71 la sută, de patru silabe, 43 la sută, de cinci silabe, sută la sută. De origine slavă: sînt 60 de o silabă (aproape 20 la sută), 178 de două silabe (un sfert), 64 de trei silabe (aproape un sfert), 3 de patru silabe (o zecime), nici unul de cinci silabe. Deci procentajul cuvintelor slave e mai apropiat de media generală. De origine autohtonă: avem 7 cuvinte de o silabă (2,07 la sută), 10 de două silabe (1,43 la sută), 2 de trei silabe (0,57 la sută), 1 de patru silabe (3,33 la sută). Iată acum și pe cele de origine latină: de o silabă, 214, de două silabe, 396, de trei silabe, 199, de patru silabe, 18, de cinci silabe, 1, ceea ce face, din totalul cuvintelor moștenite din latinește, pentru cele de o silabă, 25,1 la sută; de două silabe, 48 la sută; de trei silabe, 24 la sută; de patru silabe, 2,2 la sută; de cinci silabe, 0,1 la sută.

Se poate ușor vedea că relativ cele mai scurte sînt cuvintele cele mai vechi. Aceasta se poate explica pe de o parte prin faptul că au avut timp să se scurteze (prin suprimarea finalei, prin sincope, prin derivarea regresivă), pe de altă parte prin aceea că împrumuturile au fost adesea cuvinte formate cu prefixe, uneori chiar cu cîte două prefixe. Chiar în ce privește cuvintele moștenite din latinește se poate constata un mare procent de cuvinte lungi la cele începătoare cu litera *I*, din cauza formațiilor cu prefixul *in-* (10 cuvinte de patru silabe din totalul de 30 cîte avem de aceste dimensiuni și, de asemenea, un mare procent de cuvinte de trei silabe); la cuvintele începătoare cu litera *R* găsim la fel un mare număr de cuvinte de trei silabe, formate încă din latinește cu prefixul *re-*. Și cu litera *A* se găsesc multe cuvinte lungi (35 de trei silabe și 4 de patru silabe), deoarece în latinește erau multe formații cu prefixul *ad-*. Pe de altă parte, printre elementele recente sînt multe abstracte,

formate cu sufixe. Iată, luat la întâmplare, un scurt text în stilul publicistic (Sct., 22. VIII. 1967, p. 1, col. 1):

„Actul de demnitate națională organizat și condus de Partidul Comunist Român a pus — prin consecințele lui istorice — temelia tuturor cuceririlor din era socialismului, asigurând poporului român dreptul de a-și decide singur destinul, de a-și clădi viața cu propriile-i mâini. Conștiința istorică a demnității sociale, conștiința suveranității și independenței naționale investesc actul nostru cotidian de zidire a socialismului cu bucuria și satisfacția că astăzi poporul nostru este deplin stăpîn pe soarta sa, pe avuțiile țării, pe care le gospodărește și le sporește continuu cu pricepere și inteligență.“

Sînt în total 86 de cuvinte (nu am luat în seamă encliticele asilabice), printre care 30 de o silabă, 19 de două, 9 de trei, 16 de patru, 9 de cinci și 3 de șase. Este, evident, o deosebire între acest tip de sondaj și cel precedent, în primul rînd, pentru că de astă dată intră în joc marea frecvență a monosilabelor, instrumente gramaticale, în al doilea rînd, lucru mai important, pentru că în frază cuvintele apar sub diferite forme flexionare mai lungi decît cele tip inserate în dicționar. Cu toate acestea, diferențele între cele două feluri de sondaj sînt atît de mari, încît cred că concluziile rămîn valabile: vocabularul actual este format din cuvinte mai lungi decît cel din trecut.

Dar avem dreptul să spunem că vocabularul presei este cel „actual“? Fără îndoială că da. Graiurile limbii române sînt în curs de unificare rapidă și cel mai vizibil este acest lucru în materie de vocabular. Elementele regionale sînt eliminate masiv, și primele care au de suferit sînt împrumuturile din limbile vecine. Evident nu urmărește nimeni în mod special aceasta și uneori sînt eliminate și cuvinte de origine latină, alteleori un împrumut este înlocuit de altul. Am povestit altă dată³ cum în trecut s-a dat cuiva porecla de *Dovleac* sau *Geam* pentru că a rostit aceste cuvinte muntenesci în Moldova sau în Ardeal. Astăzi așa ceva nu se mai întîmplă, căci peste tot se introduc, sau cel puțin sînt cunoscute cuvintele din limba literară. În ultimii ani am primit mii de scrisori în care se întreba care cuvînt e preferabil dintre unul literar și unul regional sau dintre mai multe regionale. Nu totdeauna termenul muntenesc învinge; de exemplu, eliminîndu-se regionalismele *păpușoi* și *cucuruz*, nu s-a acceptat

³ *Nume de persoane*, București, 1965, p. 71.

totuși muntenismul *mălai*, ci, în loc de *făină de păpușoi* sau *făină de cucuruz*, s-a introdus *făină de porumb*, formație hibridă, care începe să fie folosită și în Muntenia.

Cea mai importantă cale de unificare este însă introducerea peste tot a cuvintelor internaționale, prezente în stilul științific, în cel administrativ și mai cu seamă în cel publicistic. Multe decenii în șir numeroși puriști au protestat împotriva neologismelor. Citez ca exemplu o singură lucrare, a unui autor temperat și cu intenții bune, Ion Gorun, care în mai multe rînduri (de exemplu la p. 73) cuprinde proteste vehemente contra folosirii lui *voiaj*, cînd avem pe *călătorie*. Astăzi, după aproximativ 60 de ani, nu se poate vedea nimic cu care să înlocuim pe *birou de voiaj* sau pe *comis-voiajor*.

Acum vreo 35 de ani am fost invitat, fără să reușesc să înțeleg de ce, la ședința de constituire a unei „Gărzi pentru apărarea limbii“ (remarcați calitatea formulei), la Universitatea din București. Prezida rectorul de atunci, farmacistul Deleanu, sprijinit de lingvistul I.-A. Candrea. Juriști, ziariști, scriitori și alții au tunat și au fulgerat contra neologismelor. Între alții, poetul I. U. Soricu, care era profesor la școala normală, a povestit plin de indignare că, cerind elevilor să-i aducă, la întoarcerea din vacanță, versuri populare, a primit un cîntec cu refrenul

*Oprește, Ghiță, mașina,
Că s-a isprăvit benzina.*

Cei de față i-au împărtășit indignarea, socotind că termeni ca *mașină* și *benzină* sînt nedemni de a intra într-un text literar românesc. Juristul Meitani a combătut pe *automobil*, arătînd că grecii nu zic *aftomobilon*, ci *aftokiniton*. În general astăzi nu mai întîlnim asemenea absurdități, purismul fiind redus în cea mai mare parte la proteste verbale nostalgice în conversații particulare duse de bătrîni. Se înțelege, nu pretind că orice neologism este binevenit și nici că toate prind, dar în linii generale se poate urmări cum se înlocuiește, rapid, vocabularul tradițional cu unul încărcat de termeni internaționali. Din acest punct de vedere, cel mai însemnat dintre stilurile limbii este cel publicistic: în presa cotidiană se citesc, la radio și televiziune se aud cuvinte noi, care se repetă imediat peste tot.

Am citat adineori un fragment dintr-un articol de ziar. Să-l examinăm din punctul de vedere al stratificării vocabularului.

Dacă lăsăm la o parte instrumentele gramaticale (conjunctii, prepoziții, numerale, pronume, articole, verbe auxiliare), cum și numele proprii (de fapt în acest text numai adjectivul *român*, legat de numele propriu *România*), proporția de neologisme este impunătoare. Substantivele vechi sînt în număr de 12: *temelia, cuceririlor, dreptul, viața, mîini, zidire, bucuria, stăpîn, soarta, avuțiile, țării, pricepere*, în timp ce cele noi sînt 18: *actul, demnitate, partidul, consecințele, era, socialismului, poporului, destinul, conștiința, demnității, conștiința, suveranității, independenței, actul, socialismului, satisfacția, poporul, inteligență*. Găsim apoi 4 verbe vechi: *pus, clădi, gospodărește, sporește*, contra 5 verbe noi: *organizat, condus, asigurînd, decide, investesc*. Adjective vechi nu găsim de loc (adjectivul *tuturor* l-am socotit, prin sensul lui, mai aproape de un auxiliar), dar avem 3 adverbe: *singur, astăzi, deplin*, pe cînd adjective noi sînt: *națională, comunist, istorice, propriile, istorică, sociale, naționale, cotidian*, la care se adaugă adverbul *continuu*, în total 9 cuvinte.

S-ar putea crede că e vorba de un accident și că în mod obișnuit proporția este alta. În realitate, cum se va vedea din alte mostre, textul analizat aici este mai puțin deschis la neologisme, pentru că este solemn și prin aceasta ușor arhaizant. Iată o telegramă de agenție:

„Conferința miniștrilor arabi ai economiei, finanțelor și petrolului, care s-a ținut la Bagdad timp de șase zile, și-a încheiat lucrările duminică seara. Un comunicat dat publicității la încheierea lucrărilor menționează că, în cursul dezbaterilor, miniștrii participanți s-au declarat în unanimitate de acord cu o serie de «recomandări pozitive menite să ducă la luarea de măsuri eficiente pentru soluționarea situației create în Orientul Mijlociu după conflictul militar izraeliano-arab». Aceste recomandări, precizează comunicatul, urmează să fie supuse discuției miniștrilor de externe arabi care se vor reuni la Khartum, începînd din 26 august a.c.» (Sct., 22. VIII. 1967, p. 6, col. 2).

Avem aici, cuvinte vechi, 11 substantive (*timp, zile, lucrările, duminică, seara, încheierea, lucrărilor, dezbaterilor*⁴, *luarea, măsuri, anul*), 8 verbe (*ținut, încheiat, dat, menite, ducă, urmează, supuse, începînd*), 1 adjectiv (*mijlociu*), în total deci 20 cuvinte; noi,

⁴ Am trecut la vechi cuvintele *dezbateri, reuni* și, mai jos, *reieși*, formate cu prefixe noi sau chiar împrumutate, dar grefate pe o temă veche; am trecut toate participiile la verbe.

găsim 23 de substantive (*conferința, miniștrilor, economiei, finanțelor, petrolului, comunicat, publicității, cursul, miniștrii, unanimitate, acord, serie, recomandări, soluționarea, situației, orientul, conflictul, recomandări, comunicatul, discuției, miniștrilor, externe, august*), 5 verbe (*menționează, declarat, create, precizează, reuni*) și 5 adjective (*participanți, pozitive, eficiente, militar, curent*), în total 33 de cuvinte.

Iată și un text sportiv:

„Ediția jubiliară — a 50-a — a campionatului național de fotbal a început ieri sub bune auspicii; din cele relatate de redactorii și corespondenții noștri prezenți la meciuri, reiese că în general nivelul tehnic, sportivitatea au fost apreciate de specialiști și de publicul spectator. Faptul merită, firește, a fi consemnat ca atare, dar să nu ne grăbim cu anticipările...” (Sct., 21. VIII. 1967, p. 3, col. 4).

Cuvinte vechi, substantive, 1 (*faptul*), verbe, 3 (*început, reiese, grăbim*), adjective, 2 (*bune, atare*), adverbe, 2 (*ieri, firește*), în total 8; noi, substantive, 13 (*ediția, campionatului, fotbal, auspicii, redactorii, corespondenții, meciuri, general, nivelul, sportivitatea, specialiști, publicul, anticipările*), verbe, 4 (*relatate, apreciate, merită, consemnat*), adjective, 5 (*jubiliară, național, prezenți, tehnic, spectator*), în total 22 de cuvinte.

Se pot trage concluziile: cuvintele noi sînt aproape de două ori mai numeroase decît cele vechi (88 : 46). Se poate extinde statistica, fără nici o șansă de îmbunătățire a proporției pentru cuvintele vechi (am făcut în nenumărate rînduri sondaje în presa la zi și rezultatele au fost de obicei mai tranșante, din cauză că primul text analizat aici conține mai multe cuvinte vechi decît media obișnuită). După cum era de așteptat față de cele arătate mai sus, este o diferență între părțile de vorbire: substantive găsim 54 : 24, verbe, 15 : 14, adjective, 18 : 3, adverbe, 1 : 5. Și în alte sondaje pe care le-am făcut am putut constata că verbele noi și vechi se cam echilibrează în ce privește numărul, pe cînd substantivele și adjectivele noi sînt mult mai numeroase decît cele vechi.

Vocabularul internațional este astăzi purtătorul hranei spirituale a întregii populații a țării. Puriștii au ridicat adesea, în apărarea concepțiilor lor, argumentul că țărani nu înțeleg limba scrisă. Au fost în trecut unii care, convinși de acest punct de vedere, încercau să evite neologismele atunci cînd, în scris sau

prin radio, se adresau țăranilor; astfel înlocuiau pe *guvern* cu *ocîrmuire*, ceea ce ducea la efectul exact contrar, căci orice țăran știa ce e *guvernul* și nici unul nu cunoștea pe *ocîrmuire*. Am auzit odată un medic vorbind la radio despre *glande cu secrețiuni lăuntrice* („Tempo“, 16. III. 1940) și a fost cu totul clar pentru mine că *intern* era mai la îndemîna țăranilor decît *lăuntric*.

În orice caz, acestea se petreceau acum 30 de ani. Astăzi, s-ar zice că atitudinea intelectualilor este tocmai contrarie. E destul să ascultăm sfaturile date agricultorilor la televizor: termenii tradiționali sînt evitați cu cea mai mare grijă, chiar cînd cei cu care sînt înlocuiți nu spun nimic în plus. Am auzit odată un inginer agronom povestind cum a fost rugat de săteni să le țină cursuri de agrotehnică și, la sfîrșitul primei lecții, a rămas mirat văzînd că este aplaudat numai de politețe. Și-a dat apoi seama că ascultătorii nu-i înțeleseseră vocabularul. Mă așteptam să ne spună în continuare că în lecțiile următoare a făcut apel la termeni tradiționali și a avut mai mult succes. Dar încheierea specialistului a fost alta: după cîteva lecții, cînd țăranii au izbutit să stabilească o paralelă între cuvintele cunoscute de ei și cele întrebuintate de conferențiar, acesta a avut, în sfîrșit, succesul dorit. Și adevărul este că ori de cîte ori auzim vorbind un agricultor țăran, terminologia este cea a institutelor de agricultură.

Se observă, în stilul administrativ, în cel comercial și cîteodată în limbajul general, fuga de cuvintele tradiționale și înlocuirea lor cu unele internaționale, uneori chiar cu valori neașteptate:

a servi a luat în bună parte locul lui *a mînca* (punctul de plecare a fost reflexivul *a se servi*): Ad., 3. IV. 1935; BL, VI (1938), p. 81; „Tempo“, 28. III. 1940; Ana Canarache, LR, X (1962), p. 421—424

a prefera în loc de *a dori* (mai preferați puțină pîine? întrebă chelnerul)

a solicita în loc de *a cere*: *solicitați vînzătorului modelul preferat* (anunț într-un magazin); *semnătura solicitatorului* pe formularele CEC

a interesa în loc de *a privi*: *fumați, vă interesează, dar nu ne otrăviți și pe noi* (Sct., 17. XI. 1967, p. 2, col. 2). Punctul de plecare pare a fi faptul că *nu mă privește* a putut fi înțeles ca

„nu mă interesează“, după care, printr-o inversare curioasă a situației, *mă interesează* a devenit sinonim cu *treaba mea*.

Cum rămîne însă cu fondul principal lexical? S-ar părea că va fi pe de-a-ntregul înlocuit, ceea ce ar reduce la nimic toate teoriile elaborate cu privire la nucleul stabil al vocabularului. Situația însă nu este aceasta. Se înțelege că unele dintre cuvintele noi intră în fondul principal, așa cum s-a întîmplat și în trecut, și că altele vor fi curînd eliminate (despre aceasta mai departe). Dar grosul fondului principal sînt cuvintele auxiliare pe care nu le-am pus la socoteală în sondajele făcute, și aceasta cu o rațiune, căci, dacă le puneam, rezultatele ar fi fost cu totul altele, și neconcludente. Dau acum situația auxiliarelor în cele trei texte examinate mai sus. În primul text, din 87 de cuvinte (de data aceasta am numărat și encliticele asilabice), sînt 36 de auxiliare: 15 prepoziții (*de* apare de 5 ori, *prin*, *din*, *a* de 2 ori, *cu* de 3 ori, *pe* de 3 ori), 6 conjuncții (*și* de 5 ori, *că*), 2 verbe (*a*, *este*), 11 pronume (*lui*, *-și* de 2 ori, *-i*, *nostru* de 2 ori, *sa*, *care*, *le* de 2 ori și am adăugat și adjectivul *tuturor*), 2 articole (*a* de 2 ori), ceea ce face peste 41 la sută din total. În cel de-al doilea text, din totalul de 89 de cuvinte (fără numele proprii), am găsit iarăși 36 de auxiliare: 3 articole (*ai*, *un*, *o*) 4 conjuncții (*și*, *ca*, *să* de 2 ori), 7 pronume (*care* de 2 ori, *s-* de 2 ori, *și-*, *aceste*, *se*) 5 verbe (*a* de 2 ori, *au*, *fie*, *vor*), 16 prepoziții (*la* de 4 ori, *de* de 5 ori, *în* de 3 ori, *cu*, *pentru*, *din*, *după*), 1 numeral (*șase*), ceea ce înseamnă aproape 40 la sută. În al treilea text, 27 de auxiliare din 57 de cuvinte: 4 articole (*a* de 3 ori, *cel*), 10 prepoziții (*de* de 4 ori, *sub*, *din*, *la*, *în*, *a*, *cu*), 4 verbe (*a*, *au*, *fost*, *fi*), 5 conjuncții (*și*, *că*, *să* de 2 ori, *dar*), 2 pronume (*noștri*, *ne*) și 2 adverbe cu rol de auxiliar (*ca*, *nu*), ceea ce face peste 47 la sută. Pe părți de vorbire, am găsit 41 de prepoziții (normal, pentru o limbă analitică), 20 de pronume, 15 conjuncții, 11 verbe, 9 articole.

Ar fi interesant de știut ce cuvinte mai vechi au fost înlocuite de neologisme, dar pentru aceasta sînt piedici serioase. În unele cazuri e vorba de noțiuni noi, care deci nu aveau nume înainte; alteori cuvîntul precedent era de origine latină și chiar din fondul principal, dar sînt destul de multe neologisme care înlocuiesc alte împrumuturi mai vechi: *spectator* pentru *privitor*, *independență* pentru *neatîrnare*, *a relata* pentru *a povesti*, *a decide* pentru *a hotări*, *general* pentru *de obște* etc.

Există însă alt mijloc de control, care se bazează pe date pozitive, nu negative: în ce măsură cuvintele vechi întâlnite în textele examinate fac parte din fondul principal? Trecând, conform metodei adoptate, la fondul principal întreaga familie a fiecărui cuvânt inserat pe liste, găsim în primul text, din 19 cuvinte vechi, 17 din fondul principal (*drept, viață, mână, zidire, bucurie, stăpîn, soartă, avuție, țară, pricepere; pus, clădi, gospodări, spori; singur, astăzi, deplin*), contra 2 din afara lui (*temelie și cucerire*), și anume, din cele 17 cuvinte, unul singur face parte din cercul al doilea (*clădi*), toate celelalte fiind din miezul fondului principal. În cel de-al doilea text, din 20 cuvinte vechi, 1 singur e din afara fondului principal (*meni*), celelalte sînt toate în cercul cel mai intim (*timp, zi, lucrare, seară, încheiere, lucrare, dezbatere, luare, măsură, an; ține, încheia, da, duce, urma, supune, începe; mijlociu*), afară de 1, *duminică*, din cercul al treilea. În sfîrșit, în cel de-al treilea text, din 8 cuvinte vechi, 7 sînt din primul cerc al fondului principal (*fapt; începe, reieși, grăbi; bun; ieri, firește*), iar 1 singur din afară: *atare*. Cifrele sînt concludente, în liniile sale principale fondul principal nu e pus în pericol de năvala neologismelor.

Se pune însă problema în sensul contrar: dacă fondul principal se menține, neologismele de astăzi nu vor avea și ele soarta celor din trecut, nu vor fi eliminate după oarecare trecere de timp, fiind înlocuite cu altele, de altă proveniență? Lucrul nu pare cîtuși de puțin probabil. E de remarcat că în trecut influențele venite din diferite direcții se încrucișau și se succedau, o modă elimina pe alta; astăzi din toate părțile vin aceleași cuvinte internaționale, pentru că s-au introdus și se introduc în toate limbile. Admițînd că, venite dintr-o parte, unele cuvinte s-ar pierde, ele ar putea veni din nou peste un timp, din altă parte. Într-un articol recent (*La langue de l'avenir*, în volumul omagial pentru Roman Jakobson), am arătat că și alte limbi, chiar neromane, de exemplu germana și engleza, sînt astăzi împănate de elemente latine (și romanice), astfel că engleza, introducîndu-se în diferite părți ale lumii, aduce cu ea vocabularul internațional, care a pătruns la noi mai cu seamă prin intermediul francezei. Orice nouă limbă ar ajunge la rolul de instrument pentru înțelegerea pe scară internațională va trebui obligatoriu să adopte, dacă nu a făcut-o mai înainte, terminologia neolatină.

Mai trebuie să adaug că în această privință limbile romanice au o poziție privilegiată, prin faptul că termenii noi provin din latinește, deci dintr-o formă anterioară a limbilor romanice. În deceniul al treilea al secolului nostru, a fost reluat în românește, cu un sens intrucitva schimbat, cuvîntul vechi românesc *crainic*; evident, nu este același lucru cu împrumutarea din englezește a lui *spicher*. Dar între reluarea unui cuvînt din vechea română și a unuia din latinește nu este decît o diferență de grad. Să nu se pară că nu e vorba aici decît de sentimente. Efectiv un cuvînt latinesc este mai apropiat pentru noi decît unul de origine nelatină. Cuvintele latinești pe care le reluăm se împletesc intim cu cele moștenite, își regăsesc în mod natural locul în limbă. La p. 286 am trecut printre cuvintele vechi pe *dezbatere*; dar e neîndoios că el își datorează existența și modelului romanic, format pe bază de elemente de origine latină, iar în românește nu avem mijlocul să separăm ce e vechi de ce e nou. Alături de împrumut, avem calcul și semicalcul, care măresc dificultățile de diferențiere. Astfel *a transpune* este nou, dar partea lui finală e românească, deoarece un infinitiv *pune* nu există în nici o altă limbă decît româna. Dar *a depune* e nou sau vechi? E și nou, și vechi, a fost moștenit cu anumite sensuri și a fost reluat cu alte sensuri, nu prea diferite. Un împrumut ca *local* nu e simțit ca străin, deoarece e încadrat în familia lui *loc*, care de fapt e propria sa familie. De aceea trebuie să recunoaștem că împrumuturile latine și romanice au în românește o bază mult mai solidă decît cele de alte origini.

După cum se știe, problemele pe care le ridică sintaxa sint mult mai greu de studiat decât cele de fonetică, de morfologie și mai ales de vocabular și, poate, cel puțin în parte, tocmai de aceasta sintaxa este și mai puțin studiată. În celelalte compartimente ale limbii se pot face eventual descoperiri și fără să cunoști bine idiomul respectiv, pe când sintaxa presupune o cunoaștere intimă a lui, înțelegerea nuanțelor. Pentru a studia istoria limbii ne folosim de metoda comparativă, dar aceasta dă slab randament în materie de sintaxă, iar altă metodă încă nu s-a găsit. Metoda comparativă se sprijină pe două principii, al regularității schimbărilor fonetice și al arbitrarului semnului lingvistic. În sintaxă nu avem legi stricte ca în fonetică, iar legătura între conținutul comunicat și expresia sonoră e mai puțin arbitrară decât în vocabular. Asupra acestui fapt voi reveni ceva mai departe.

Sintaxa este mai penetrabilă decât morfologia și fonetica. În morfologie se operează foarte greu împrumuturi, la fel în fonetică, pe când în sintaxă lucrul e mult mai ușor: ajunge să copiem un fel de a grupa cuvintele, ceea ce se întâmplă destul de des. Un împrumut în fonetică sau în morfologie înseamnă introducerea unor elemente materiale din altă limbă, eventual suprimarea unor astfel de elemente din propria limbă. În sintaxă nu se împrumută de obicei elemente materiale, ci numai un mod de organizare a elementelor existente. Când se spune în românește *Patriei mai mult cărbune*, nici un cuvânt, nici un morfem, nici un fonem nu e introdus din altă limbă, deși formula este calchiată după una rusească. Rezultă că vom înțeli mult mai des potriviri cauzate de împrumuturi decât în fonetică sau morfologie. Când, acum câțiva ani, s-a răspândit formula *problema despre, teoria despre*, a fost greu să se distingă dacă e vorba de un cale după rus. *vopros o, teoria o*, sau o inovație românească (despre aceste

exemple se va vorbi mai jos). În materie de vocabular avem mult mai rar asemenea îndoeli.

Sintaxa e mult mai legată de subiectul comunicării decât morfologia. În morfologie, ca și în vocabular, domnește principiul „arbitrarului”: mai mult ca perfectul se formează cu sufixul *-se-*, de la orice verb, indiferent de înțelesul lui, pentru că așa am învățat de la înaintașii noștri, dar nu există în natura mai mult ca perfectului ceva care să oblige la exprimarea în acest fel. De aceea, dacă găsim în diverse limbi același grup de sunete pentru a marca aceeași categorie gramaticală, tragem concluzia că acele limbi sint înrudite între ele, sau unele au împrumutat de la celelalte morfemul în cauză. La fel pentru vocabular: nu e nici un motiv ca lupului să i se zică tocmai *lup*, astfel că, dacă găsim că în italienește numele lui este *lupo*, vom crede că româna și italiana au moștenit în comun cuvântul din latinește, afară de cazul când una din aceste limbi l-ar fi împrumutat de la cealaltă. Și în sintaxă se pot găsi asemenea fapte, dar posibilitatea de alegere este de obicei mult mai redusă. Pentru formarea mai mult ca perfectului se putea alege între zeci de sunete și de combinații de sunete, pe când pentru a stabili locul adjectivului în raport cu substantivul său, există numai două posibilități, înaintea sau în urma substantivului, deci există 50 la sută șanse de coincidență întâmplătoare.

Sînt și motive de conținut care determină o formație sintactică. Nu există nici o obligație ca *lupul* să se cheme *lup*, *oala*, *oala* și ca verbul *a mînea* să aibă înțelesul pe care-l cunoaștem, legătura între noțiune (și mai ales între obiect) și complexul sonor este „arbitrară”; dar oamenii din diferitele țări constată că lupii mîncă oi și organizează lingvistic această constatare, cu foarte mici deosebiri de la o limbă la alta, în ce privește aranjarea cuvintelor, chiar când avem în vedere limbi neînrudite între ele, pentru că peste tot se pornește de la oglindirea proceselor din realitate, care sînt peste tot aceleași. Consecutiva nu poate fi plasată nicăieri înaintea regentei. Pe asemenea date nu ne vom putea bizui pentru a construi o sintaxă comparativă istorică.

În același timp, în alte amănunte, sintaxa are mai multe posibilități decât morfologia. Tocmai pentru că morfologia e „arbitrară”, valoarea morfemelor e relativ impusă, dacă o schimbăm, ascultătorul înțelege altceva decât a fost în intenția noastră să-i comunicăm, sau nu mai înțelege nimic (de exemplu dacă am

zice *eu pleci*). În materie de fonologie, oarecare autonomie au numai onomatopeele. În sintaxă, tocmai pentru că organizarea comunicării depinde strâns de oglindirea realității (ca și la onomatopee), aceeași realitate poate fi exprimată în mai multe chipuri, pentru că de fiecare dată poate fi privită din alt punct de vedere: *cînd a venit autobusul* (*cum a venit, venind, după ce a venit, dacă a venit, la venirea autobusului* etc.), *m-am urcat*, sau, încă mai simplu, *a venit autobusul, m-am urcat*.

În fonetică, nu intervine nimeni ca să se schimbe sau să nu se schimbe, de exemplu, *n* intervocalic în *r* (procesul se produce fără să fim conștienți de el), cel mult se poate interveni ca să se adopte o normă străină, dar aceasta exista dinainte. De asemenea în morfologie nu intervine cineva ca să se schimbe, să zicem, desinența persoanei 1 pl. a verbelor, *-m*; dar în sintaxă vorbitorii se amestecă conștient și fac propagandă pentru o anumită formulă, de exemplu recomandă să zicem *un pahar cu apă*, nu *de apă*, să evităm genitivul acolo unde nu se vede limpede dacă e subiectiv sau obiectiv, indiferent dacă din punctul de vedere al lingvisticii istorice au sau nu dreptate. Și acest lucru îngreuiază concluziile istorice care s-ar putea trage din potrivirea sau nepotrivirea datelor sintaxei.

Deoarece posibilitățile de coincidență întîmplătoare sînt mai mari decît în fonetică sau în morfologie și concordanțele sintactice se pot mai adesea explica prin împrumut sau prin inovații paralele independente, ele nu ne dau decît rareori siguranța înrudirii între limbile care le prezintă. Ele nu au nici caracterul general al legilor fonetice: *h* din latinește a dispărut în toate cuvintele de origine latină, pe cînd dativul locativ a dispărut cu unele rezerve, căci dacă nu mai putem spune *stau casei*, în schimb *stau locului* e o formulă curentă.

Toate acestea explică, cred, de ce acest capitol va fi mai puțin consistent decît cele precedente.

O dificultate în plus: în fonetică și morfologie nu poate fi diferență mare între categoriile sociale, pentru că oamenii nu s-ar mai înțelege între ei; în sintaxă apar asemenea diferențe, pentru că ele totuși nu împiedică total înțelegerea. Acest lucru ne izbește îndeosebi la latină: avem texte literare cu anumite construcții sintactice, dar există indicii că limba vorbită le evita. În texte arhaice, ca piesele lui Plaut, în inscripțiile vechi, apoi în inscripțiile tîrzii și în limbile romanice găsim trăsături comune, con-

trazise de textele literare clasice. S-ar zice că acestea pluteau la suprafață, în timp ce un curent pe dedesupt transporta formulele populare. În unele cazuri e vorba numai de o întîrziere a evoluției, în altele de tendințe contrarii. Va trebui să le diferențiem.

În sintaxa propoziției s-au produs modificări substanțiale, cauzate în primul rînd de modificări în morfologie. A fost o vreme cînd esențiale erau formele cazuale, apoi au intervenit prepozițiile, folosite împreună cu desinențele, pînă ce desinențele au fost treptat părăsite, ceea ce a avut influență asupra ordinii cuvintelor în propoziție.

Se poate astfel urmări în latinește trecerea treptată de la structura sintetică la cea analitică, tendință întărită în limbile romanice, dar frînată în oarecare măsură în româna mai veche (limba română are elemente care marchează caracterul analitic, mai multe decît franceza, după L. A. Novac, *Rev. de fil. rom. și germ.*, IV, 1960, p. 19, dar tendințele analitice sînt mai accentuate în franceză decît în română, id., ib., p. 20). În franceză, pronumele subiect este obligatoriu, pe cînd în românește nu, pentru că desinențele verbale sînt suficiente pentru a diferenția persoanele. Atributul substantival în genitiv începe să fie înlocuit cu acuzativul cu prepoziție: *corium de tauro, templum de marmore*, dar în românește, afară de *piele de bou*, se poate zice și *pielea boului*; și atributul adjectival începe să fie înlocuit cu un substantiv cu prepoziție: *de ferro* în loc de *ferreus* (în româna actuală situația este aceeași ca în celelalte limbi romanice). Complementul indirect începe să fie construit cu acuzativul cu prepoziție în loc de dativ: *do litteras ad uos* (în românește se mai folosește și dativul). Complementul de relație nu se mai construiește cu acuzativul fără prepoziție, ci cu ablativul cu prepoziție: *de statu pusillus* (Italia). Complementul de comparație nu se mai construiește cu ablativul fără prepoziție pentru comparativ și cu genitivul plural pentru superlativ, ci numai cu prepoziții: *fortior de fratre, optimus inter duces*. De altfel și gradele de comparație devin analitice: *magis fortis*.

În ce privește sintaxa frazei, latina era strict sintetică, propoziția principală grupa în jurul ei numeroase subordonate și diferite construcții permit să nu se folosească un verb predicativ și nici conjuncții de subordonare; în epoca tîrzie, acuzativul cu infinitiv este total părăsit, fiind înlocuit cu propoziții cu conjuncție și cu verb predicativ, de asemenea ablativul absolut, de

care amintesc unele formule răspindite astăzi, evident nu cu ablativul, dar cu un adverb de introducere: ...*însușirea de a-și închina muncii celei noi, odată neîncrederea înlăturată, toată căldura și tot avântul lui* (G. Nikolaeva, *Secerișul*, Ed. Cartea Rusă, 1951, p. 439). Mai rămân fără verb și construcțiile cu participiul conjunct (în latinește și la viitor). Concordanța timpurilor slăbește mult și, de fapt, se elimină unele reguli care nu corespund logicii noastre (franceza este mai rigidă decât româna în această privință); stilul indirect devine și el mai lax. Ordinea cuvintelor, care era foarte liberă în latina veche, devine tot mai strictă, pe măsură ce se reduce flexiunea nominală (se ajunge ca în anumite situații, în franceză mai mult decât în română, subiectul și complementul să fie diferențiate numai după ordinea cuvintelor). Tot pentru concentrarea exprimării, se folosea la începutul frazei un pronume relativ (*qui*), acolo unde apoi se introduce un demonstrativ (*hic*) (în anumite stiluri, relativul se mai folosește și astăzi). Se spune adesea că latina manifestă tendința de a înlocui, în propozițiile secundare, indicativul cu conjunctivul, ceea ce ar dovedi o întărire a caracterului sintetic. În realitate, conjunctivul pătrunde în limba scriitorilor clasici (Plaut construia de exemplu cauzele cu *quod*, *quia* etc. numai cu indicativul), dar limba vorbită a păstrat indicativul, care se generalizează în epoca târzie.

Se poate urmări o neconținută efortare spre simplificare și clarificare a expresiei. Parataxa primitivă este înlocuită cu hipotaxa, adică cu propoziții introduse prin conjuncții de subordonare. Conjuncțiile se înmulțesc cu timpul, apar unele compuse (*etsi*), mai clare în ce privește raportul exprimat, se introduc corelative la începutul propoziției regente.

Motivul pentru care româna a păstrat unele trăsături sintetice pierdute în celelalte limbi romanice este, fără îndoială, faptul că a fost curind izolată de latină și de restul lumii romanice și s-a dezvoltat într-un mediu slav, cu influențe balcanice. Din multe puncte de vedere limbile slave au rămas mai sintetice decât cele romanice și, în această privință, sînt mai aproape de latină. Am vorbit la morfologie despre menținerea neutrului, de păstrarea parțială a flexiunii nominale care are efecte importante în sintaxă, de folosirea reflexivului pentru pasiv.

În toate limbile romanice s-a păstrat infinitivul, folosit atât cu valoare verbală, cît și cu valoare nominală (ca subiect, nume predicativ, atribut și complement). La fel se folosește și în limbile

germanice și slave (afară de bulgară). În românește, multă vreme, infinitivul scurt a fost puțin folosit, fiind înlocuit cu conjunctivul (amănunte se vor găsi ceva mai jos). Cam la fel se petrec lucrurile în neogreacă, bulgară, albaneză, ceea ce nu se poate explica printr-o întâmplare. De remarcat că folosirea conjunctivului aduce claritate în exprimare, deoarece permite marcarea subiectului, fie prin desinență, fie prin pronume.

Viitorul s-a format în românește cu verbul „a voi”, ca în limbile balcanice (Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 180—182). Repetarea obiectului (fie că se pune înainte un pronume, de exemplu *l-am văzut pe Ionescu*, fie că se pune pe urmă, de exemplu *pe Ionescu l-am văzut*) se regăsește și ea în limbile balcanice (Sandfeld, *lucr. cit.*, p. 192—193).

Influența slavă și balcanică a putut însă numai încetini tendința de dezvoltare a caracterului analitic în românește, tendință care, mai deschis sau mai latent, se manifestă în toate perioadele. Am arătat în capitolul privitor la morfologie că simțul pentru flexiunea nominală scade neconținut, ceea ce duce la amplificarea rolului sintaxei. În apropiere de anii noștri s-a răspindit folosirea nominativului la numele de străzi, de exemplu *Str. Patria*, *Șos. Panduri*, apoi *Podul Izvor*, *Statuia Rosetti* și așa mai departe (SLG, p. 126—127), prin urmare suprimăm și declinarea cu articolul prepus. În limba veche se găsea acuzativul cu *de* în locul genitivului: *casa de domnu*, *cale de cetate*, *mijloc de codru des* (dar ultimele două exemple nu sînt absolut sinonime cu formulele genitivale, *calea cetății* și *mijlocul codrului*, care sînt determinate cu ajutorul articolului). Formula nu este exclusiv arhaică: în perioada dintre cele două războaie mondiale, vinzătorii ambulanți strigau în București, pe stradă, *mersul de tren*, *planul de București* („Tempo”, 7. VII. 1939). Vezi apoi formulele ca *Gara de nord*, *Gara de est* (desigur după modelul francez) și unele formații inverse ca *Uzina viselor* (traducerea titlului unui roman al lui Ilia Ehrenburg), în loc de *Uzina de vise* (RL, 6. VIII. 1945).

Genitivul este evitat, cînd se poate ezita între interpretarea ca obiectiv sau ca subiectiv, și se folosește în schimb o formulă mai amplă, cu un participiu urmat de un complement de agent. La țară am auzit în copilăria și în tinerețea mea, în mod curent, formule ca de exemplu *caii la niște oameni* și, după cît am impresia, *caii unor oameni* ar fi părut anormal.

Dativul este foarte des înlocuit, în limbajul familiar, și mai ales în graiurile populare, prin acuzativul cu *la*: *la aceștia* pentru *acestora* (semnalat în *Revue de linguistique romane*, IX, 1933, p. 97, de Sever Pop, care crede că e vorba de un genitiv); nu cred că un țaran ar putea spune *dau apă cailor* și nu *dau apă la cai* (vezi și Iorgu Iordan, LRA, 285). Totuși, în stilul publicistic și în cel administrativ se răspindește astăzi dativul: în tramvaie citim *este oprit conducătorului*..., după fr. *il est interdit au...*; în ziare, *cimentul necesar turnării fundației* etc. Fenomenul a fost studiat în mai multe rânduri de acad. Iorgu Iordan (pentru ultima oară în SCL, XVII, 1966, p. 615), care citează exemple ca *o durere intolerabilă Anei*, *perspectivele închise generațiilor bătrâne* și socotește că, deoarece faptele sînt relativ recente, o influență franceză este exclusă. Totuși în unele cazuri modelul francez este evident (am vorbit despre asta la morfologie). Și dacă în franțuzește dativul este analitic, sint fără îndoială și exemple influențate de limbi sintetice. Am semnalat acum peste 30 de ani reclama unei mărci de insecticide *Înrolați-vă legiunii Flit*, evident tradusă din nemțește (*beitreten* cu dativul); am pomenit și de lozinci ca *Patriei mai mult cărbune*, de inspirație incontestabil rusească. Nu pot crede că dezvoltarea dativului, pe care eu îl simt pretențios și manierat (vezi exemple ca *identificîndu-se rolului*, Sct. Tin., 10. V. 1959, p. 1, col. 7), se datorează unei tendințe proprii limbii românești, de vreme ce aceasta ar fi în contradicție flagrantă cu tendința generală de trecere de la sintetism la analitism. Dativul poate fi confundat cu genitivul: *răspunsul chemării la întrecere*, „Constructorul hidrocentralei“ (Bicaz), 4. I. 1957, p. 1, col. 2, este evident mai puțin clar decît *răspunsul la chemarea*. Vezi și *Răspunsul Franței d-lui Welles* („Tempo“, 13. III. 1940). În anumite construcții, cu *datorită*, *mulțumită*, *grație*, se folosește corect dativul, dar mulți îl confundă cu genitivul, astfel încît un al doilea complement este aproape regulat precedat de articolul genitival: *datorită colaborării și a sprijinului reciproc*; în ziare apar formulări ca *datorită acestor victorii*, *precum și a comportării merituoase a întregii echipe...* (Sct. Tin., 24. III. 1959, p. 2, col. 6). Formula a fost studiată de acad. Iorgu Iordan (SCL, XVII, 1966, p. 616), și ea arată că nu se poate vorbi de o dezvoltare a dativului.

Exemple asemănătoare, găsite în texte administrative: *conform hotărîrii și a propunerii...*; *conform înțelegerii luate cu dv. și a adresei nr. ...*

Împotriva tendinței spre analitism merge și introducerea prepoziției *contra* cu genitivul. În deceniile trecute se răspîndea construcția lui *contra* cu acuzativul (mai exact cu forma devenită unică pentru toate cazurile): în textele sportive, de exemplu *Axiotti contra Spakow*, în reclamele strigate de vinzători, de exemplu *ochelari contra praf și soare* („Tempo“, 7. VII. 1939, poate orientat după *pentru soare*).

M. Grigorescu (Mioara Avram) a arătat în SCL, V, 1954, p. 118—119, că apozitia se pune tot mai mult în nominativ, indiferent de cazul în care e termenul determinat: *Excelenței sale Domnul Apollo Milton Obote* (Sct., 3. XI. 1967, p. 1, col. 6—7). Practic, aceasta înseamnă neutralizarea formelor cazuale.

S-ar părea, la prima vedere, că împerecherea unui substantiv în genitiv cu un adjectiv în nominativ, sau viceversa, este o problemă de acord. În realitate, în ambele cazuri, avem de-a face cu părăsirea formei de genitiv (cîteodată găsim și părăsirea formei de dativ). Iată mai întîi substantivul în genitiv și adjectivul în nominativ: *sfinței muceniță Eftimia* (Moxa, 381/7, în DLR, s. *moaște*; în definiție, la același cuvînt, citim în DLR: *unei persoane considerată sfință*; desigur forma ultimului cuvînt a influențat-o pe a celui dinaintea lui); *mamei mele murindă* (Pantazi Ghica, la Valentina Hristea, SMFC, IV, 260); *unei ființe atît de fragedă și de plăpîndă* (Ispirescu, în DLR, s. *nătăflet*); *alianței anglo-portugheze* („Tempo“, 4. VIII. 1939); *va întîlni... în finala categoriei semigrea* (Sct., 31. V. 1959, p. 3, col. 2); *unei ființe lipsită de mamă* (Rob Roy, 167); *mașinațiile fetei reușesc să împingă tatăl în brațele unei amante frumoase, dar stupidă* (Mag., 14. II. 1959, p. 4, col. 8). Am înregistrat fără nici o observație formula *producția anului acesta* (Ad., 14. XII. 1935), pentru că încă de pe atunci mi s-a părut banală (exemple la acad. Iorgu Iordan, LRA, 424; mai sus, la p. 246, am scris *asupra procesului acesta*). La radio se aude adesea *Uniunii Sovietice*, iar unii ascultători mi-au scris pentru a protesta împotriva formulei corecte, deoarece li se pare că *Sovietice* este la plural.

Iată acum exemple de adjectiv în genitiv urmat de un substantiv în nominativ: *cu ocazia marelui zi de 23 August* (din scrisoarea unui corespondent la radio); *nobila idee de eliberare*

a iubitei sale patrie (Broșteanu, 96); nu la invitarea mea, ci la aceea a nefericitei noastre patrie (id., 101; vezi și p. 102, 103); unei singure zi (Lucian Giurchescu în *Fișe marginale* la Programul Teatrului „C. I. Nottara”, piesa lui Pirandello *Henric al IV-lea*). Deosebit de frecvent este substantivul în nominativ după un numeral ordinal în genitiv: în cursul celei de-a doua lună („Tempo”, 4. II. 1940); celei de-a noua lună (ib., 16. VI. 1940); în cursul celei de-a șasea zi (Sct., 15. VII. 1959, p. 1., col. 6); lansarea celei de-a 5-a astronavă sovietică (așa îmi cere să spunem prin scrisoare, un ascultător la radio); celei de-a șazecea paralelă australă (*Sfinx. gheț.*, 112). De fapt aici situația e diferită având în vedere că numeralul nu are desinență de genitiv, el est luat drept nominativ, de aceea și substantivul e pus în nominativ. Mai curios este exemplul *cumpărarea unei narghilea poliită*, di 1786 (Iorga, în DLR s. *narghilea*).

Un caz aparte găsim în expresia *unul sau altul*: exemple de tipul *o regulă categorică de întrebuintare a unui caz sau altul* (LR, 1957, nr. 1, p. 69), *reguli categorice de întrebuintare a un caz sau altul* (ib.) apar adesea (la fel: *unei chestiuni sau alt unui curent sau altul*) și ele se explică tot prin faptul că substantivul, plasat după adjectiv, nu are desinență de genitiv, ce ce face să fie luat drept nominativ. Vezi și exemplul *curi pipa împrumutată unul altuia* (Eugen Barbu, *Șos. Nord.*, 195 p. 20). Acum 30 și ceva de ani am semnalat exemple ca... *avut loc în cimitirul local depunerea în cavoul familiei corp neînsuflețit...*; *aparatură funcționează prin introducerea 2 lei* („Tempo”, 27. VII. 1939), dar cred că era vorba de greșeli datorate necunoașterii limbii și rămase fără urmări.

Dificultăți se ridică la folosirea articolului posesiv: se zice în mod obișnuit *unei cunoștințe a mele*, *unui vecin al meu*; ai flexiunea articolului n-a mai ajuns să se introducă, substantivul masculin a fost luat drept nominativ, sau adjectivul posesiv drept dativ? Când citim *celeii de-a doua părți ale programului unei surori ale mele*, avem impresia netă a unei greșeli. De asemenea nu s-a introdus flexiunea în formula *casa mamei-măi* (vez și Iordan, *Gram.*, 134, n.).

Mai mult va trebui să ne oprim asupra genului personal. Într-un articol publicat în 1940 (BL, VIII, p. 154—158), C. Racoviță a arătat că româna manifestă tendința de a-și crea un gen personal, adică, în același fel ca unele limbi slave,

marchează cu semne speciale substantivele care denumesc persoane: acuzativul cu prepoziția *pe*, genitivul cu articolul prepus și vocativul feminin cu *-o*. La acestea s-au adăugat apoi alte trăsături: articolul invariabil *al* (Al. Rosetti—J. Byck, *Gramatica limbii române*, 1945, p. 29), genitiv-dativul singular în *-chii*, *-ghii* sau *-câi*, *-gâi* al femininelor în *-că*, *-gă*, păstrarea la genitiv-dativul singular a diftongilor *-ea*, *-oa* la numele de persoane feminine, păstrarea consoanelor *-d-*, *-t-* nealterate la genitivul feminin al numelor de persoane, numele masculine în *-a* sau *-ă* și diminutivele feminine de tip masculin, ca *Irinel*, alipirea adjectivului posesiv la substantivele nearticulate, femininele formate cu sufixul *-easă* și cu *-ă*, folosirea substantivelor articulate după prepoziție, fără să urmeze un determinativ (BL, XIII, 1945—1947, p. 97—104).

E. Seidel (BL, XVI, 1948, p. 12 și urm.) introduce în discuție *pe cine*, *ce*; *Gramatica Academiei* (I², 164), afirmă că *cine* se referă la persoane, dar afirmația e prea categorică (LL, XIV, 1967, p. 119—125). Al. Niculescu și Al. Roceric (SCL, VIII, 1957, p. 332) adaugă pe *dînsul*, specific pentru persoane, dar în Moldova se folosește și pentru obiecte. În orice caz, nu cred că trebuie să luăm în considerație astfel de pronume (nici pe *dumnealui*, *nimeni* etc.).

Se pune acum întrebarea dacă această tendință continuă să se manifeste sau nu. Prepoziția *pe* a apărut pentru a diferenția complementul direct de subiect și, evident, diferențierea era mai necesară la numele de persoane (înțeleg aici prin acest termen substantivele care desemnează persoane, indiferent dacă sînt nume proprii sau nu), deoarece numele de obiecte neînsuflețite și chiar numele de ființe care nu se aplică la oameni au mai rar ocazia să fie folosite ca subiect al verbelor active. Dar cu timpul prepoziția a ajuns să se folosească și cu alte substantive, în special cînd complementul e pus înaintea verbului (vezi I. C. Chițimia, *Romanoslavica*, III, 1958, p. 39): *cui pe cui se scoate*; *pe lup numai cu flacăra îl ții la distanță*; apoi cu numerele, cu adjectivele substantivate: *o mîna spală pe alta*; cu pronumele, cu numele de litere etc. De observat că pronumele nu are două forme, după cum se referă la persoane sau la alte substantive (cf. și rus. *etogo trebujut interesî narodov*, titlu în „Pravda”, 1. VI. 1959).

Prepoziția a devenit obligatorie când precedă un pronume expletiv: *îl crezi pe măgar mai mult decât pe mine?* Deci *pe* devine treptat semnul acuzativului, indiferent dacă e vorba de persoane sau nu.

Genitivul cu *lui* s-a răspândit și la feminine, dar popular se folosește și pentru obiecte, în special când accentul substantivului e departe de finală: *în locu lu clopotu ăsta* și nu *în locul clopotului ăstuia* (mai puțin încă *acestui clopot*). În fond este trecerea de la sintetism la analitism. Rămâne de văzut dacă se va generaliza sau nu.

Vocativul în *-ule* a fost creat în românește și s-a specializat pentru masculinile nepersonale, iar vocativul în *-o*, împrumutat din slavă, s-a specializat pentru persoane feminine. Deci la masculin, formația românească mai nouă s-a folosit pentru cuvintele care aveau mai rar nevoie de vocativ, celelalte având dinainte vocativul în *-e*, solid instalat; la feminin, s-a introdus din slavă formația în *-o*, numai la cuvintele care aveau mai des nevoie de vocativ, pentru că nu exista dinainte o diferență între nominativ și vocativ (vezi p. 57 și 164); dar cuvintele foarte mult folosite la vocativ au reușit să rămână (forma nominativului) cu *-ă*: *mamă, nevastă, fată* etc. Acum vocativul începe să fie eliminat cu totul (vezi p. 165).

Alde e neliterar (numai în formula *de-alde* este admis în limba literară; formula *alde gloatele*, întâlnită la Ispirescu (DA), nu dovedește decât că autorul, orășean, nu știa să folosească articolul rustic).

Femininele în *-easă* se folosesc mai rar, astăzi se reia *-ă* (*lectoră* etc.), dar și mai des se spune *tovarășa lector, lectorul Maria Popescu* etc. (vezi p. 258).

Alternanțele *e/ea* și *o/oa* nu se mai produc în cuvintele noi, pluralele acestora se formează cu *-e*, fără alternanțe vocalice și de asemenea fără alternanțele consonantice *d/z* (*tiradei* ca *Radei*) *t/ț*. Genitivele în *-chii, -căi* s-au extins la numele topice (*Volgăi, Pragăi* etc.), apoi și la altele: *muzicăi*, deja la Cantemir (în DLR s. *muzică*), *urăi*, la Russo (în DLR s. *muzică*), *babachii, marginile togăi* (în „Constructorul Hidrocentralei“, Bicz, 4. I. 1957, p. 2, col. 4); în sfârșit și la cuvinte cu tema terminată în alte consoane decât *-c, -g*: *Igorevăi* (Băt. în marș, p. 96 și 103). În general diferențierile în flexiunea nominală sînt în scădere, numele de persoane au făcut aici începutul, după care celelalte

urmează. Situația a fost văzută în oarecare măsură în acest fel de Seidel (*art. cit.*).

Alipirea lui *-său* la substantivul fără articol este un arhaism, păstrat la cuvintele care aveau cel mai des ocazia să fie folosite cu adjectivul posesiv, în primul rînd numele de rudenie (vezi p. 167 și Iordan, *Gram.*, p. 133, n. 5).

Reiese astfel că tendința spre formarea unui gen personal, legată de tendința de a avea cît mai multe diferențieri în flexiunea nominală, este astăzi în regres și, după toate probabilitățile, va continua să se reducă, o dată cu reducerea flexiunii nominale în general.

În legătură cu folosirea prepoziției *pe* la acuzativ ar mai fi totuși unele observații de făcut. Am admis că punctul de plecare pentru complementul direct precedat de prepoziția *pe* a fost necesitatea de a diferenția subiectul de complement. Totuși trebuie să notăm că există și alte mijloace pentru aceasta, lucru normal dacă ne gândim că *pe* nu servește decât în anumite cazuri alături de neînsuflețite: nu putem spune *ploaia îl udă pe cîmp*, și nici măcar cu pronumele anticipat (de exemplu nu putem zice *graba o strică pe treabă*); putem de altfel folosi complementul fără *pe*, chiar cînd e un însuflețit (*oaia o mănîncă lupul*). Diferențierea se mai poate face prin: 1. valoarea lexicală a cuvintelor (*vizitiul mîna caii*); 2. acordul subiectului cu predicatul (*ploaia înveselește florile*); 3. reluarea anticipată a pronumelui (*oaia o mănîncă lupul*); 4. ordinea cuvintelor (*graba strică treaba*); 5. articol (*mănîncă pește pisica*); 6. intonație (*depășesc chel-tuie'' lile veniturile, nu invers*).

Există astăzi o oarecare ezitare în ce privește folosirea prepoziției *pe* la acuzativ. Pe de o parte o găsim în cazuri în care mi se pare de prisos, pe de altă parte lipsește acolo unde am așteptat-o. Exemple de primul tip:

— *Îmi trebuie pe cineva care...* — *Nu-ți trebuie pe nimeni...* (Ispirescu; n-am putut regăsi pasajul)

...*s-o mai vîz pe hoața* (Caragiale, O., I, 157; normal mi s-ar părea sau *s-o vîz pe hoată*, sau *să vîz hoată*)

ridic pe maiorul (Caragiale, O., I, 277)

...*zărise de pe fereastră pe neguțătorul* (WJB. V, 237, la Al. Niculescu, *Recueil*, 174 citat greșit, III, 237; așa fi scris *pe neguțător*).

Un sătean ucide pe un hoț; un copil de 11 ani omoară pe un bandit („Tempo“, 29. III. 1940)

...luaseră în căsătorie pe prinți din această rasă („Tempo“, 29. XI. 1939)

...purtînd... ca pe-un braț de lemne (V. Em. Galan, *Bărăganul*, I, 6)

Fabrica a dat în folosință și pe cel de-al treilea bloc („Someșul“, Dej, 30. XII. 1957).

Adesea exemplele pe care le consider false provin din traduceri:

Nu avea alt rol decît pe-acela de șofer (Oam. la vol., 209)

...mîinile lui, ce pot îndoi, ca pe nimic, bucăți groase de fier (Sfinx. gheț., 290).

Iată și exemple de tipul al doilea:

...să împingă tatăl (vezi mai sus, p. 299)

...obținuse un rezultat bun, învingînd liderul seriei a doua („Munca“, 23. IV. 1959, p. 4, col. 7)

Cum sprijiniți viitorii elevi și studenți muncitori? (Sct. Tin., 13. V. 1959, p. 1, col. 1—4)

...numele care l-a primit la botez („Femeia“, 1959, nr. 3, p. 22, col. 4).

Și aici sînt multe exemple în traduceri:

Peste o lună Ume-co petrecea profesorul care pleca (Dikovski, *Povestiri din Extremul Orient*, fără dată, p. 165).

Căpitanului i-ar fi fost imposibil să stăpînească acești oameni (Sfinx. gheț., 236).

După ce istovise ofițerii (Port Art., I, 153).

Vezi și lozinca *Votați candidații...*

Alte exemple, de ambele tipuri, se găsesc la Iorgu Iordan, LRA, p. 288—292, care socotește (ib., p. 287) că „limba actuală manifestă o adevărată aversiune față de *pe*“, cu toate exemplele contrarii, care sînt interpretate ca formații hipercorecte (vezi și Iorgu Iordan, LR, 4/1954, p. 43). Al. Niculescu, în *Recueil*, p. 172, crede că *pe* înaintea acuzativului marchează numai numele proprii, luînd acest termen în sensul cel mai larg, totuși: între *duce copilul la școală* și *duce pe copil la școală* nu se poate stabili o diferență din acest punct de vedere.

O situație specială găsim la substantivele însoțite de un pronume posesiv în dativ: aici se face o deosebire între persoane și celelalte substantive, cu rezerva că persoanele de care nu se vorbește cu deferență intră în regula generală, adică nu comportă prepoziția *pe*, ci numai pronumele în dativ, pe cînd celelalte,

cel puțin la plural, necesită prepoziția. Se zice astfel *își vinde casa, își mîngîia cățelul și*, de asemenea, *își caută fata, își duce băiatul la doctor*, dar *îl duce pe tată-său la doctor, își bate copilul*, dar *o vede pe mamă-sa*, nu *își vede mama*. Ce e drept, în publicații, mai ales în traduceri, apar exemple care nu corespund acestei reguli, dar cred că le simțim cu toții greșite:

El își insultă tatăl (RL, 13. VII. 1966, p. 2, col. 2)

Un agent secret vrea să-și ajute tatăl... (RL, 29. VII. 1967, p. 4, col. 5—7)

Modul cum avea să-și facă tatăl să-i dea consimțămîntul (Tolstoi, 175).

M-am dus să-mi văd tatăl (ib., 177)

Cînd își văzu mama, sări de unde era (ib., 178)

N-ar fi dorit să-și ia fratele și pe Natașa (ib., 195)

Își rugă sora și fratele să-l aștepte (ib., 203)

Își întrebă el mama (ib., 214)

Își întrebă Natașa fratele (ib., 218)

Așteptîndu-și tatăl (Băt. în marș, I, 206)

după ce-și înmormîntaseră mama (Ivan Melej, *Pe direcția Minsk*, Ed. militară, 1958, p. 385).

Avînd în vedere că *pe* se pune la pronume, la invariabile etc., cred că nu se poate spune că *învinge* tendința de a-l suprima, ci numai că *pe* devine semn al acuzativului acolo unde este pericol de confuzie cu nominativul.

De semnalat că posesivul se suprimă greșit și pe lângă alte cazuri decît acuzativul. Pe lângă nominativ:

Tatăl veni acasă (Băt. în marș, I, 207)

Mi-a murit fratele (Coama, 144).

Pronumele în dativ dă posibilitate de confuzie pe de o parte cu dativul interesului, pe de alta cu complementul indirect, chiar și fără să fie vorba de persoane:

*discreția și înțelepciunea vă sînt la fel de binecunoscute*¹ (Coama, 78).

Confuzie se poate produce și cu complementul direct:

școala unde îmi învață fratele

Pe lângă un dativ:

Îi telefonă și tatălui (Băt. în marș, I, 206).

¹ Sic! Greșeală curentă în edituri: se scrie într-un cuvînt *binecunoscutul*, chiar atunci cînd *cunoscut* este verb.

Recent și-a făcut cerere (lui însuși?) să fie primit... și țărănul muncitor F. T. („Drapelul roșu“, Timișoara, 26. XII. 1957, p. 3, col. 5).

Articolul. Teoria generală a articolului încă nu a fost definitiv elaborată, și de altfel există diferențe serioase, între o limbă și alta, cu privire la întrebuintarea lui. La noi, lucrul cel mai curios este că, în cele mai multe situații, articolul este pus la sfârșitul substantivului. S-au încercat pentru a explica această situație diferite ipoteze: influență a substratului trac, a limbilor scandinave, a gotice, a limbilor mongole (prin intermediu lapon sau bulgar), a armenei și altele mai mult sau mai puțin fanteziste. După părerea mea, explicația trebuie căutată în postpunerea adjectivului la substantiv: formula a fost la început *homo — ille bonus* și a devenit apoi *homo ille — bonus*, așa cum s-a întâmplat și în scandinavă, unde avem posibilitatea să urmărim procesul în texte (pentru ultima oară am tratat problema în R.R.Li., XII, 1967, p. 3—18). Se poate vedea că aceasta este explicația în cazuri ca următoarele: *orașul nou și ăl vechi* (unde paralel cu *ăl vechi* a trebuit să fie *ăl nou*); după prepoziții, în general nu se pune articol (*în sat*), dar acesta apare imediat ce se adaugă un determinant care a avut articolul prepus (*în sat-ul vecin; carte-a mea și a ta, pe studenți și pe elevi-i de liceu*); la vocativ găsim cazuri ca *drag-ul meu* (din *drag al-meu*) etc.

În primele noastre texte găsim articolul postpus, dar în diferite situații el continuă să se dezvolte, nu numai în evul mediu, ci și în ultimele două secole. În secolul al XVI-lea, alături de masculine cu articolul postpus, ca *Radului*, găsim feminine cu articolul prepus, ca *a ei noastre credințe* (aici adjectivul posesiv era prepus la substantiv) și chiar ca *ei Tamare*. Articolul proliferază în formule ca, alături de *omul bătrîn*, *omul cel bătrîn*, și chiar *omul acela bătrîn*.

Încă în secolul nostru mai apar cazuri noi de trecere a articolului de la determinantul următor la substantiv: în tot ce se scrie astăzi găsim în mod curent formule ca *clasa cincea* în loc de *clasa a cincea* (aici însă substantivul era de mai înainte articulat), *legea de accelerarea judecăților* (în loc de *accelerare a judecăților*, vezi Ad., 19. III. 1930), ba chiar și *a fost numit ministrul României la Londra* (în loc de *ministru al României*). Formula religioasă *veșnică (fie) a lui pomenire* se aude foarte rar în această

formă, aproape totdeauna se zice *veșnica lui pomenire*. (Cazul contrar, suprimarea articolului înaintea lui *a*, apare în formula *am onoare a*, Ad., 12. III. 1930.)

În limba actuală găsim multe exemple unde articolul nu mai este folosit:

1. Tipul cu nume topice masculine (cele feminine nu se folosesc în general fără articol), în primul rînd cu nume străine.

a) Cu apozitie: *Constantinopol, capitala imperiului, avea o populație foarte numeroasă* (*Istoria evului mediu* pentru cl. a V-a, 1958, p. 37); *Angola și Mozambic — țări ale sclavajului colonial* („Munca“, 12. VI. 1959, p. 4, col. 1—3); *Ploiești, nou centru universitar* (RL, 30. IX. 1967, p. 1, col. 6—7).

b) Fără apozitie: *Borinage vrea să trăiască* (Sct., 19. II. 1959, p. 4, col. 5); *Acordurile încheiate... de Statele Unite cu Turcia, Irak și Pakistan* (Sct., 11. III. 1959, p. 4, col. 1); *Dortmund nu trebuie să fie o bază de rachete atomice a NATO* (Sct., 4. IV. 1959, p. 4, col. 1); *Paraguay este un stat în America latină* (Sct., 16. XII. 1959, p. 3, col. 5, dar imediat mai jos, *Deși Paraguayul este înzestrat de natură...*); *New York este orașul gangsterilor* (Sct., 4. XI. 1962, p. 3, col. 7); *La telefon Dublin* (RL, 15. VI. 1967, p. 3, col. 4; dar cf. *La telefon Taimirul*, titlul unei piese). Cîteodată nici nu există formă articulată: *Panama, un punct critic al relațiilor inter-americane* (RL, 29. IX. 1967, p. 5, col. 7—8).

Este probabil că începutul l-au făcut numele străine, dar apar exemple și cu nume românești: *Năvodari cunoaște forfota unui mare șantier* („Munca“, 21. II. 1957, p. 1, col. 2); *București a existat înaintea lui Bucur Ciobanul* (RL, 28. IV. 1957, p. 3, col. 3); *Argeș, izvor de energie* (RL, 6. VIII. 1964, p. 1, titlu).

2. Cu nume de funcțiuni sau titluri. S-ar părea, la prima vedere, că e vorba de copierea unor formule străine, căci întîlnim exemple ca: *ne va vorbi inginer Ivan Makarovici Perfilov* (anunț la televiziune, 16. X. 1962), dar vom vedea că la fel se anunță la radio și televiziune, fără excepție, și vorbitorii români. Pe de altă parte, s-ar putea crede că se rezolvă în acest fel contradicția între titlul masculin și numele de persoane feminine: *academician Raluca Ripan* (o greutate specială s-a ivit cînd a trebuit fixat titlul volumului omagial dedicat acestei autoare); *a conferențiat lector universitar Tatiana Nicolescu* („Munca“, 9. II. 1957, p. 3, col. 7). Dar aceeași formulă este folosită și pentru

bărbați: *conferențiar universitar Paul Constantin a expus conferința* (anunț la radio, 31. X. 1960); *din presă, delegatul român, academician Iorgu Iordan, a intervenit în mai multe rânduri* (Sct., 13. XI. 1958, p. 3, col. 6); *s-a stins din viață... academician profesor C. I. Budeanu* (Sct., 1. III. 1959, p. 3, col. 6); *o comunicare făcută de profesor doctor Costăchel* (RL, 17. I. 1960, p. 3, col. 3); *Inginer Adrian Georgescu... a plecat* (RL, 19. XI. 1967, p. 5, col. 3). Am auzit o dată și *sub conducerea academician Ștefan Milcu*. De fapt, suprimarea articolului are rădăcini mai vechi: să ne gândim la numele de străzi, ca *str. Pictor Verona, str. Cîntăreț Macarie* (cf. „Tempo“, 22. IX. 1939, strada erou cutare).

3. Tipul format de nume de rudenie precedate de prepoziție, articulate după regulă, pentru că sînt bine definite. Exemplele apar mai ales în traducere și aș fi tentat să le consider ca simple „greșeli“, ținînd seamă de faptul că traducătorii au fost avertizați să nu traducă adjectivul posesiv (zicem *am vorbit cu tata, și-a vîndut calul și nu am vorbit cu tatăl meu, a vîndut calul său*): *în timp ce înainta alături de unchi* (Tolstoi, 205); *curînd după unchi se auzi cum deschidea ușa o servitoare* (ib., 208: cine pe cine deschidea?); *nu numai Rostov, dar și Natașa îl înțelegea pe unchi* (ib., 209); *îl vorbeau de bine pe unchi* (ib.); *se așază din nou lingă unchi* (ib., 212); *cel mai apropiat om după mamă* (O viață, 350). Dar există exemple și în texte originale: *Aurelia și-a întors ochii spre mamă* („mama sa“; Sct., 17. IV. 1959, p. 1).

4. Cu alte substantive precedate de prepoziție dar urmate de o determinare: *executat de orchestră simfonică din Londra* (Ad., 30. X. 1934; aici s-ar fi putut folosi și articolul nehotărît); *Introducere în psihologie socială* (de mai multe ori în *Revista de psihologie*, XIII, 1967, p. 474—476); *Federația învățătorilor japonezi luptă pentru unitate sindicală internațională* („Munca“, 13. II. 1959, p. 3, titlu de foileton). Pe firmele de la universitate se poate citi *Catedra de limbă română*. A devenit aproape generală formula *din punct de vedere*.

Întîlnim și exemple de substantive fără prepoziție (cu rol de subiect sau complement) și de asemenea exemple de substantive cu prepoziția *cu* (aici articolul e admis fără să urmeze un determinant), unde după regulă ar trebui să găsim articolul, deoarece substantivul denumește un obiect individualizat sau luat în generalitatea exemplarelor:

Pentru activitatea pionierească: *să învățăm șah; intrarea cu biciclete interzisă; Consignație* (firmă); *majoritate și minoritate se invecitează zgomotos* (Ad., 2. IV. 1930; aici există model franțuzesc); *lui Iurasici al nostru îi plac ciuperci cu smîntînă* (Port Art., I, 262); *matale îți place rachi* (CV, 1952, nr. 5, p. 28); *pedeapsa cu moarte* (frecvent în presa mai veche, cf. Ad., 2. IV. 1930); *în Congo domnește liniște* (Sct., 20. I. 1959, p. 4, col. 7); *noi dorim pace* (Sct., 28. V. 1959, p. 4, col. 4); *păstrați liniște, curățenie* (Ad., 11. XI. 1936, afișe întîlnite în diverse localuri, de exemplu la intrarea Bibliotecii Academiei).

5. Cu numerale:

Amîndouă capete (O primăv., 230); cf. totuși în secolul trecut „*Curierul de ambe sexe*“; *amîndouă versante* (Pușcariu, DR, VIII, 308); *toate cinci puncte* (Ad., 27. IV. 1935).

6. Diverse:

...a luat inițiativă (Sct., 12. I. 1958, p. 4, col. 3); *piraiți aerului primesc ripostă pe cerul Hanoiului* (Sct., 7. V. 1967, p. 8, col. 1—2); *staționare interzisă, intrare interzisă* (Ad., 2. IV. 1930); *infanteria majestății sale Mikado* (Port Art., I, 375).

Articolul lipsește normal în exemple ca *mamă-sa, socru-meu, brațu-i*, pentru că cele două elemente erau deja sudate în vremea cînd s-a introdus articolul (vezi totuși exemple ca *mă-sa țiganului*, p. 167). De remarcat că *nevastă-mea* nu este exact același lucru cu *nevasta mea*: prima formulă poate fi folosită numai pentru persoana care este efectiv măritată cu mine. În perioada dintre cele două războaie a rulat în țara noastră un film străin, al cărui titlu suna în traducere românească *Fii nevastă-mea!* („Tempo“, 4. XI. 1939). Și într-un roman original (Eugen Barbu, Șos. Nord., 33) găsim propoziția *ca și cînd aș fi nevastă-ta*, adresată unui personaj care nu e însurat.

Și articolul nehotărît este adesea suprimat: *izbucni într-așa plîns* (Tolstoi, p. 221); *diplomația diversiunilor suferă eșec* (Sct., 21. X. 1958, p. 4, col. 3; *eșec* se folosește aproape totdeauna fără articol nehotărît). Aici întîlnim totuși curent și cazul contrar: *un altul, un același, o a doua, nici o altă; îți place oare să fii între oameni, sau ești un ursuz?* (Oam. la vol., 234); *firme diferite, dar ale unor acelorași stăpîni* („Înainte“, Brăila, 31. XII. 1957, p. 1, col. 1).

Întilnim și exemple de suprimare a articolului adjectival: *toate cincizeci de mașini au sosit* (Oam. la vol., 306, cf. mai sus *toate cinci puncte*).

Foarte des apoi e suprimat articolul adjectival: *actul doi, anul trei* etc., poate după modelul femininului (*clasa doua* etc.), dar mai curînd este vorba de prescurtări în scris, introduse în pronunțare (vezi p. 336).

Cu toate exemplele citate, nu poate fi vorba de o tendință de suprimare a articolului.

Sintaxa adjectivului pune patru probleme mari: 1. Schimbarea valorii gramaticale, 2. Acordul, 3. Topica, 4. Construcțiile cu gradele de comparație.

1. Substantivele se folosesc destul de rar ca apozitie pe lângă alte substantive, deci cu valoarea unui adjectiv: *ducese englezoaice* (întilnit într-un roman). Într-un exemplu ca *accidente automobile*, al doilea cuvînt ar putea fi luat drept adjectiv (astăzi se zice curent *conducători auto*, vezi p. 269), iar în *intrarea particulară oprită*, al doilea cuvînt este greșit folosit în locul unui substantiv, ceea ce se vede numai după înțeles. Tot numai după înțeles putem să ne conducem ca să socotim greșite formulele ca *dezordini greviste, ciocniri greviste, acțiuni greviste* („Munca“, 4. XI. 1962, p. 4, col. 7), dar în fapt aceste exemple sînt paralele cu *cal francez, limba română*, văzute la p. 236 (cf. și *o propunere română*, Sct., 26. IV. 1959, p. 3, col. 6—7). E vorba de suprimarea sufixului adjectival, astfel că ceea ce rămîne poate fi luat drept substantiv. Alte exemple: *Frontul Național Democrat, Guvern de largă concentrare democratică* (RL, 16. VIII. 1945), care trebuie puse pe seama tendinței de trecere la structura analitică.

Gerunziul folosit în calitate de atribut se apropie și el de valoarea unui adjectiv, ceea ce se vedește între altele prin acordarea lui în gen. Exemple din traduceri:

Ea intră purtînd o rochie... (dintr-o traducere nepublicată)

În centrul orașului se afla parcul „Pușkin“, avînd o casă de cultură și un stadion nou (O viață, 20; în loc de *avînd* ar fi trebuit *cu*).

Mașina rămăsese despuiată, semănînd cu o pasăre rănită (Oam. la vol., 251; aici în locul gerunziului ar fi trebuit *ca*)

Siluețele nemișcate ale mașinilor semănînd cu niște cai uriași, împiedicați (ib., 159).

Deoarece în rusește participiul se folosește mai liber decît în românește și, deși are complement direct, se acordă în gen cu substantivul pe lângă care stă, am putea trage concluzia că avem aici o influență a limbii ruse. Trebuie totuși să semnez că se găsesc exemple și în traduceri din alte limbi:

Dira lungă și înspumată pe care o lăsa corabia în urmă, semănînd cu o dantelă albă (Sfinx. gheț., 52).

Dar gerunziul atribut apare și în texte originale, și chiar la Sadoveanu:

Străbătură pînza largă a apei, avînd o adîncime nu mai mult decît două palme domnești (Nicoară Potcoavă, Ed. Tineretului, 1952, p. 35).

Dacă coroborăm aceste fapte cu cele adunate de Valentina Hristea (SMFC, IV, p. 253—276), va trebui să constatăm că introducerea gerunziului în fraze ca cele citate este una din manifestările tendinței spre o exprimare amplă, întrucîtva solemnă.

2. Apar diferite tipuri de lipsă de acord.

a) acordul în gen:

dat fiind intensificarea... (Sct., 31. V. 1959, p. 4, col. 6; vezi și V. Rom., 1937, 11, p. 83; în acest caz se poate vedea o influență franceză, deoarece în franțuzește *étant donné* nu se acordă în gen).

Cînd se începe expresia cu un adjectiv sau cu un participiu și urmează un supin cu prepoziție sau un infinitiv scurt, nu se face acordul în gen cu substantivul la care se referă adjectivul, căci se consideră că substantivul este complementul direct al verbului: *e greu de pornit bătrînii* (dimpotrivă, dacă substantivul precedă verbul, acordul se face: *sînt grei bătrînii de pornit*, Coșbuc, B., 22). Apar însă acum exemple și cu infinitivul lung, care este totuși substantiv:

Este interzis trecerea (Ad., 26. III. 1930), *intrarea* etc. („Tempo“, 13. V. 1939)

Această recomandare... consideră necesar în același timp înscrierea problemei... (Inf. Buc., 16. I. 1957, p. 3, col. 3). (Vezi și V. Rom., 1937, 11, p. 83—84.)

În cazurile de acest fel s-ar putea spune că vorbitorul nu are exact în minte felul cum va organiza continuarea frazei, de aceea nu știe că trebuie să pună adjectivul la feminin. Se găsesc însă și exemple cu topica inversă și chiar fără infinitiv sau supin:

Linia Mannerheim este imposibil de cucerit („Tempo“, 25. II. 1940).

Va trebui repartizat o parte mai mare din venitul național pentru satisfacerea... („Ialomîța nouă“, 4. I. 1957, p. 1, col. 1).

Vezi însă și exemplul mai vechi: *Considerațiunile care făceau necesar crearea unei monete speciale* (Uricariul, 1866, în DLR, s. monedă).

b) acordul în caz:

Exemple de adjectiv în nominativ pe lîngă un substantiv în genitiv sau în dativ s-au văzut ceva mai sus. Iată și unul unde acordul ar fi trebuit făcut cu articolul adjectival:

...sărise șleaul calului cel mic (Camil Petrescu, *Un om*, I, 482).

Se poate constata că lipsa de acord înseamnă, de fapt, o dată mai mult, renunțarea la structura sintetică. Există totuși cazuri contrarii.

a) acord în gen:

după cîțiva zeci de ani (RL, 5. V. 1959, p. 4, col. 2; se zice cei zece mii de mercenari, dar cele cîteva zeci de mii)

în decurs de numai cîțiva zeci de ani (ib.)

cîțiva zeci de soldați (RL, 5. XI. 1967, p. 4, col. 8)

firea grea de stăpînit (Ult. moh., 211)

răi voitori, răi făcători (Ad., 11. X. 1936; formule curent auzite).

b) acord în număr:

Dacă în cazurile precedente am putea spune că e vorba de simple greșeli, cauzate de ignoranță, tipul următor nu se va lăsa atît de ușor expedit. Este acela al mai multor adjective acordate cu un singur substantiv. Construcția tradițională comportă în acest caz substantivul la singular: *limba franceză și germană* (la fel în bulgărește: *bălgarski i rumănski ezik*). Desigur după model străin (Ivan Lekov, *Kăm vâprosa...*, p. 89, arată că și în bulgărește începe să se zică *bălgarskii i ruskiia narodi*, sub influența rusă), dar nu fără a pune la contribuție judecata, cei mai mulți spun astăzi *limbile franceză și germană* (de exemplu *plîngerile siriană și izraeliană*, RL, 26. V. II, 1966, p. 4, col. 7). În *Unitatea limbii române* (articol în volumul colectiv *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub tipar), am scris conștient *limba bretonă și flamandă, domeniul german și italian*, păstrînd construcția veche, deoarece grupurile ca *limbile franceză* mă nemulțumesc. Dar ambele formule sînt defectuoase. Dificultăți avem și cînd două substantive se acordă cu același adjectiv. Față de formula franceză *Congrès de linguistique et de philologie*

romanes, cu adjectivul la plural, noi nu putem spune decît *Congres de lingvistică și de filologie romanică*, cu riscul de a se înțelege că numai filologia e romanică, iar lingvistica e generală. În Ad., 9. IV. 1935 (vezi și V. Rom., 1937, 11, p. 81) am citat exemplul *se părăginesc casele lui A. Pumnul și Coșbuc*, unde s-ar putea crede că fiecare din cei doi citați avea mai multe case; dar dacă s-ar fi spus *casa*, se putea crede că ambii au avut aceeași casă. Am citat tot atunci inscripția, pusă sub un tablou de la Muzeul Toma Stelian, *portretele unui bărbat și al unei femei* și am socotit că mult mai bine ar fi fost *portretul*, căci nimeni n-ar putea înțelege că un singur portret reprezintă două persoane; cf. și *echipele României și Turciei*, într-un ziar.

În stilul mai puțin pretențios, substantivul continuă să fie pus la singular, eventual cu repetiția articolului: *casa mea și a ta, vaca neagră și cea roșie* etc. Mi se pare totuși probabil că pluralul va învinge pînă la urmă. Se vede și aici că sentimentul diferențierii în număr este mai puternic decît al diferențierii în genuri și mai ales în cazuri.

3. În materie de topică, prima problemă este aceea a poziției adjectivului față de substantiv. Construcția tradițională în această privință este substantiv—adjectiv, cu excepția cîtorva adjective cu valoare afectivă (*sărac, biet* etc.), care se pun de obicei înaintea substantivului. În V. Rom., 1938, 12, p. 75 și urm. și în BL, VIII (1940), p. 237, am susținut că uzajul actual, care admite plasarea adjectivului înaintea substantivului, se explică prin influența franceză. Mai de curînd, în SG, III, 1961, p. 161—178 (vezi în special p. 177), Magdalena Popescu-Marin arată că e vorba de o tendință internă, mai veche, a limbii, întărită și de influența slavă, prin intermediul traducerii textelor bisericești. Eugen Tănase, în *Rev. fil. rom. și germ.*, VI (1962), 1, p. 85—102, ajunge la același rezultat. Este semnificativ faptul că, după cum arată cei doi autori, numărul adjectivelor prepuse scade constant, pînă la începutul secolului al XIX-lea. Tănase a reluat problema în *Actes du X^e Congrès international de linguistique et de philologie romanes*, Strasbourg, 1962, unde discută postpunerea articolului. În vremea noastră, proporția de adjective prepuse este din nou în continuă creștere.

Trebuie notat în primul rînd că, întocmai ca în franțuzește, se creează diferențe de înțeles legate de topică: *bun* prepus înseamnă „mare“, *nou* prepus este „încă unu“ etc., ceea ce înseamnă o

îmbogățire a limbii fără consum de materiale noi. În pasajul: *în gură ei țin pipa sau țigara eternă* („Tempo“, 3. XII. 1939) s-ar înțelege că țigara nu se termină niciodată, pe cînd *eterna țigară* este cea care nu lipsește niciodată. În al doilea rînd, adjectivul prepus este calificativ, în timp ce cel postpus este determinativ: cînd spunem *tinăra directoare*, notăm că directoarea, întimplător, este tinăra, iar cînd spunem *directoarea tinăra* o opunem alteia care e în vîrstă. În primul caz adjectivul răspunde la întrebarea *ce fel?*, în al doilea caz, la întrebarea *care?*

În fine, nu orice adjectiv poate fi pus înaintea substantivului. Nu se poate pune înainte un adjectiv urmat de determinări (cum nu se poate nici în franțuzește, dar găsim exemple în alte limbi): nu vom zice *un demn de respect adversar*. Apoi, pentru a putea fi pus înainte, adjectivul trebuie să aibă o cit de slabă nuanță afectivă: putem spune *o splendidă victorie*, dar nu *un mat bec*, *rusească borș*, *adipos țesut*. Un doctor nu va recomanda bolnavului să bea *cald lapte*. În general participiile sînt simțite ca determinative, de aceea sînt puse pe urmă: *scrumbie afumată*; numai într-un context puternic afectiv s-ar putea zice *mă, da afumată scrumbie!*

În franțuzește topica depinde și de lungimea adjectivului și substantivului, astfel nu se spune *un stupide vers*, dar *un stupide passage*. Am susținut că e la fel și în românește, bazîndu-mă pe exemple (pe care le socotesc greșite) ca *Sosirea acestui șugubăț moș* („Drapelul roșu“, Timișoara, 26. XII. 1957, p. 2, col. 4); *șugubățul moș* („Flacăra“, Piatra-Neamț, 30. XII. 1957, p. 3, col. 5). Magdalena Popescu-Marin nu este de acord cu această constatare și crede că este o problemă de accent, căci dacă nu putem zice *un tremurător glas*, e posibil *tremurătorul glas* (astfel nu avem două silabe accentuate la rînd). E posibil să aibă dreptate, dar cred că totuși contează și numărul de silabe: de ce nu e corect *purpuriile guri de foc ale artileriei* (V. Ilenkov, *Drumul cel mare*, Ed. Tineretului, 1951, p. 192)? Într-un caz ca acesta, dacă adjectivul ar fi postpus, ar deveni determinativ, ceea ce de asemenea ar fi greșit. Singura soluție este să se renunțe la el în traducere.

În orice caz, prepunerea este în neconținut progres. Găsesc în diverse publicații exemple pe care eu nu le-aș accepta: *o modernă fabrică de plăci fibro-lemnose* (Informație Agerpres, reproducă în *Sct.*, 4. XI. 1967, p. 1, col. 2—3 și în *RL*, aceeași dată, p. 1,

col. 5—6. Ambele ziare au pus titlul *O modernă fabrică...*; *moderna fabrică de rulmenți din Bîrlad* („Munca“, 29. VII. 1959, p. 2, col. 1—2); *un modern hotel* (*Sct. Tin.*, 26. XII. 1964, p. 4, col. 2); *groasele piese* (*RL*, 14. III. 1945).

O problemă legată de topică este aceea a dislocării grupurilor substantiv+atribut substantival pentru a intercala un adjectiv acordat cu primul substantiv. Am dat numeroase exemple în *LR*, IX, 1960, nr. 3, p. 27—29. Există însă unele mult mai vechi:

foi pătrate de hirtie (Vlahuță, în *DLR*, s. *nădușit*)

bucăți împietrite de lemn (Golescu, în *DLR*, s. *mumie*)

blăni putrezite de stejar (Odobescu, în *DLR*, s. *mușchi*)

opinci de piele nerasă de mistreț (Sadoveanu, O., XIII, 407)

carne conservată de leu (Ad., 22. XI. 1936)

părinți model de familie, darea germană de seamă („Tempo“, 20. VI. 1940);

un strat foarte gros de untură (Sfinx. gheț., 161).

În multe cazuri dislocarea provoacă confuzie, deoarece substantivul al doilea pare un complement al adjectivului, mai ales cînd acesta este de fapt un participiu. Voi da aici exemple mai noi decît cele din articolul citat:

adunarea deschisă de partid (Băt. în marș, I, 274)

drapelul greu de producție (ib., p. 62)

un ritm susținut de execuție (*Sct.*, 2. VI. 1963, p. 1, col. 2—3)

inventatori români de automobile (*Mag.*, 27. XI. 1965, p. 1, col. 1—3)

recoltă bună de orez (*Sct.*, 19. VII. 1967, p. 6, col. 5).

Se poate înțelege că partidul a deschis adunarea, leul a conservat carnea etc. Greșeala mi se pare cu atît mai supărătoare, cu cît al doilea substantiv e masculin sau neutru, iar adjectivul e feminin, deci, dacă-l punem la urmă, nu încape îndoială că el se acordă cu primul substantiv, care e tot feminin.

Sînt, ce e drept, cazuri unde exprimarea ar fi în orice caz confuză: *cantități sporite de cereale* poate însemna că „cerealele au sporit cantitățile“, iar dacă spunem *cantități de cereale sporite* se poate înțelege că „cerealele sînt sporite“, nu cantitățile. Aici singura soluție este să organizăm fraza altfel. În nici un caz nu ne putem descurca introducînd o virgulă ilicită:

mirosul... foilor arse, de varză (M. Șolohov, *Pămînt desțelenit*, II, 1960, p. 248).

De ce n-am spune *mirosul foilor de varză arse*? Explicația este că vorbitorul nu mai are încredere în acord, pentru că sentimentul flexiunii nominale a slăbit cu totul: dacă adjectivul nu este imediat alături de substantiv, legătura între ele nu va fi suficient marcată prin acord.

Mai există o soluție, când e vorba de atribute în genitiv: încadrarea adjectivului, de exemplu ar fi trebuit să spunem nu *Festivalul tineretului și studenților pentru pace și prietenie*, ci *festivalul pentru pace... al tineretului*. Și în cazul acesta însă ar fi trebuit să avem încredere în flexiunea nominală.

4. O serie de fapte privind introducerea celui de-al doilea termen al comparației se vor găsi la prepoziții. Aici rămâne o singură problemă, aceea a termenului al doilea negativ. După model francez, se întâlnesc exemple de negație pleonastică, de tipul *l-am socotit mai slab decât nu este* („Tempo”, 11. VIII. 1939). Toate exemplele pe care le-am adunat din tipărituri sînt cu *niciodată* în loc de *vreodată* sau *totdeauna*:

să înțeleagă mai bine ca niciodată (Ult. moh., p. 59)

mai unit ca niciodată (Sct., 19. V. 1959, p. 4, col. 5)

mai rotund ca niciodată (Sct., 6. VII. 1966, p. 6, col. 2—3)

mai numeroase ca niciodată (Sct., 14. VII. 1966, p. 5, col. 2).

Cîteva cuvinte în legătură cu pronumele. Deoarece pronumele relative au tendința de a deveni invariabile, se produc destul de des cazuri de dezacord, de tipul *lista 1 al cărui semn... sau nedreptatea a cărui victimă sînt*. Acad. Iorgu Iordan a adunat numeroase exemple, pentru ultima oară în SCL, XVII (1966), p. 612.

În teorie, pronumele *său* se referă la subiectul propoziției, iar *lui* la altcineva, dar regula nu este urmată cu strictețe (nici în latinește *suus* nu se referă totdeauna la subiect și *eius* la altcineva). Dacă zicem *Ion s-a dus cu Gheorghe la tatăl său*, ar trebui să înțelegem „al lui Ion”, iar „al lui Gheorghe” ar trebui zis *al lui*. Pe de altă parte, *său* se acordă în gen, iar *lui* nu, deci *Ion s-a dus cu Ioana la tatăl lui* sau *la tatăl ei* exprimă clar ideea, pe cînd *tatăl său* e ambiguu. În momentul de față, *său*, care e livresc (cu excepția formulelor scurtate ca *tată-su*), e simțit ca mai solemn, de aceea se răspîndește și în limba literară vorbită. Impresia mea este că am putea spune *socialismul, în marșul său triumfal*, dar n-am putea spune *fasциsmul, în bestialitatea sa*. Am dat altădată exemple: *revolverul său* mi se părea ridicol

(Ad., 7. IV. 1935). Totuși astăzi astfel de expresii au devenit banale. Se zice și *cercul de... anunță deschiderea sa*, vezi și *academicianul S. M. a deschis simpozionul arătînd importanța sa* (RL, 12. VI. 1959, p. 3, col. 1). [*Cecile*] *urzește o intrigă... pentru a împiedica pe Ana... de a se căsători cu tatăl său [al Cecilei]* (Mag., 14. II. 1959, p. 4, col. 8). De semnalat că *lui* se poate folosi pentru două substantive legate prin conjuncție, iar *său* nu: *Sanda și Rusanda lui*, nu *a sa* sau *ale sale*.

Mai mult ne vor reține problemele privitoare la verb. O formulă pretențioasă, împrumutată fie din rapoarte, fie din unele materiale științifice, este înlocuirea predicatului cu supinul sau infinitivul lung, pe lîngă care se adaugă verbul *a face* la modul la care este cerut predicatul:

Mulsul vacilor se face mecanic (Televiziune)

Semănatul cerealelor păioase să fie făcut la timpul optim (Sct., 30. IX. 1963, p. 1, col. 3—5)

Recoltarea porumbului se poate face și mai repede (RL, 20. IX. 1963, p. 1, col. 5—7)

Cum se face tratarea cartofilor cu cîmpuri electromagnetice (Televiziune)

Semănatul se face la fel ca în primăvară, iar după semănat se face tăvălucitul (Televiziune, 9. XII. 1967, dimineața)

Aplicarea tratamentului trebuie făcută astfel încît... (ib.)

Este un punct de plecare pentru a se ajunge la situația din engleză sau din turcă, unde verbul „a face” a luat o răspîndire enormă, înlocuind în mare parte toate celelalte verbe. Este și aceasta o trăsătură a sistemului analitic.

Vreau să mai aduc aici un singur fapt, anume omiterea subiectului la persoana a 3-a. Deoarece în alte limbi, din care se traduce adesea, exprimarea subiectului printr-un pronume este obligatorie (cînd nu e marcat printr-un substantiv), iar în românește s-a atras adesea atenția asupra greșelii de a traduce pronumele acolo unde desinența verbului este suficientă pentru a marca persoana, se suprimează adesea, prin exagerare, pronumele și acolo unde este indispensabil. Iată cîteva exemple:

Împușcăturile răsună în imediata lor apropiere și văzură apărînd... (Ult. moh., 412; s-ar crede că împușcăturile văzură)

Le scăpau tocmai cînd credeau că... (ib., 415)

Cît lipsi, privi... (Eugen Barbu, Șos. Nord., 14; trebuia *cît lipsi ea, el privi*).

Bătea un vînt fierbinte, uscînd frunzele proaspete ale copacilor, și se trezi dincolo de poarta pușcării (id., ib., p. 7; nu vîntul, ci Mareș se trezi).

(Vezi un citat asemănător în *Introducere în lingvistică*, București, Ed. științifică, 1965, p. 311.)

Deși exemplele s-ar putea ușor înmulți, cred că nu e vorba decît de o manieră trecătoare, cu atît mai mult cu cît este împotriva tendinței generale de trecere la analitism.

Am arătat la morfologie că pasivul a fost multă vreme puțin întrebuințat, locul lui luîndu-l reflexivul. În ultimul timp pasivul cunoaște o nouă dezvoltare, în special în stilul politic-administrativ, dar nu numai în acesta. Exemple numeroase a prezentat acad. Iorgu Iordan, care, reluînd în timpul din urmă pe scurt problema (SCL, XVII, 1966, p. 610—614), arată pe bună dreptate, după părerea mea, că nu e vorba numai de o influență rusă, ci de întărirea unei tendințe mai vechi a limbii noastre. Cred însă că ar mai trebui adăugat ceva, și anume o influență apuseană, în primul rînd din partea celorlalte limbi romanice. Astfel reluarea pasivului se înscrie pe linia sublinierii caracterului romanic al limbii române.

În ce privește aspectele, în general ele nu constituie în românește o categorie gramaticală. Cînd se simte nevoia, ele sînt exprimate în primul rînd prin mijloace lexicale, de exemplu există o deosebire aspectuală între *a umbla*, imperfectiv (*umblă fără rost, copilul umblă la școală*), și *a merge*, spre o anumită țintă (*merge la București*)²; între *a ști* și *a afla*, între *a ține mîna la ochi* și *a pune mîna la ochi* etc. Mai rar se folosesc prefixele: *a dormi* și *a adormi*, *a zăuîta* (vezi p. 255), *a se zăurdi* etc. În sfîrșit, regional se folosește așa-numita conjugare perifrastică: *eram mergînd* (vezi p. 205).

Cu toate acestea există timpuri care nu se pot folosi, cel puțin la unele verbe, fără o determinare, ceea ce constituie fără îndoială o problemă de aspect verbal. Este vorba de perfectul simplu și de viitorul I.

Perfectul simplu este păstrat în limba vorbită numai în vestul țării, iar în limba literară e folosit în toată țara, dar nu în toate stilurile și nu de la orice verb. În Oltenia este regula celor 24 de ore, sau, după cum arată în general lingviștii olteni, a ultimei

² În ultima vreme începe să se folosească *a merge* imperfectiv, de exemplu se zice *merge pe stradă la întimplare*.

zile: perfectul simplu se folosește pentru o acțiune efectuată azi, pe cînd pentru una care s-a produs aseară trebuie perfectul compus (în Franța, situația este inversă, perfectul simplu nu se poate folosi decît pentru o acțiune anterioară cu cel puțin 24 de ore). Scriitorii noștri moldoveni de origine, cînd introduc un personaj oltean, greșesc adesea punîndu-i în gură perfectul simplu pentru acțiuni îndepărtate în trecut. Este cazul lui M. Sadoveanu (în *Mitrea Cocor: avui noroc de nu mă dete nenea la învățătură*, O. XVII, 192), al lui V. Em. Galan: *ne cunoscurăm încă din ilegalitate* (Bărăgan, II, 326).

Spuneam că în limba literară perfectul simplu nu se folosește în toate stilurile, de exemplu nu în dialog, deci în limbajul operelor dramatice (cînd apare, totuși, trădează stîngăcia autorului, de exemplu în *Jucătorii de cărți* de Gogol, un trișor povestește cum a fost tras pe sfoară de un copil, iar traducătorul nostru a transpus întreaga povestire la perfectul simplu; mă întreb cum de nu i-au atras atenția actorii și regizorul). Urmează de aici că nu se folosește la persoana a 2-a, care este persoana dialogului; aceasta apare numai cu ton sarcastic: *ce făcuși acolo, nenîșorule? O s'feciși, ai?* Exact așa se folosește și în vorbirea pariziană.

În reportaje, care relatează fapte recente, de asemenea perfectul simplu nu e întrebuințat, nu se scrie, de exemplu, *ieri se inaugură podul...*, deci situația este inversă celei din vorbirea oltenească³.

Tendința moștenită din latinește este de eliminare a perfectului simplu (timp sintetic) și am impresia că chiar în Oltenia începe să se întrebuințeze mai puțin la verbele noi, sub influența limbii comune. În momentul de față însă, nu sînt sigur că nu se răs-pîndește în limba scrisă (părerea contrarie la Ana Canarache, loc. cit.), pentru că este considerat un timp „nobil” (mai bine zis, pretențios).

Cu toate acestea, chiar în scris se folosește anevoie la verbele cele mai recente, de exemplu nu cred că s-ar putea zice *el orchestrează o simfonie, ea își remaie ciorapii*; formula *lampa filă* a putut surprinde: P. Nicanor et Co. (de fapt, D. I. Suchianu), V. Rom., XXII, (1930), 7, p. 311; la fel exemplul *A doua zi Curion evadă* (Mag., 17. XI. 1962, p. 7, col. 2). Greșelile făcute în tradu-

³ Vezi, pentru întreaga chestiune, A n a C a n a r a c h e, LR, XIV (1965), p. 689—695.

ceri dovedesc că perfectul simplu nu merge nici la unele verbe vechi în limbă:

Se inapoie în Franța, închirie o locuință la Paris, iar mai târziu jucă la Monte-Carlo, unde câștigă sume considerabile („Victoria“, 2. II. 1945).

Se duse la Café de Paris, unde șezu în colțul cel mai întunecat („Victoria“, 31. I. 1945; aici trebuia alt verb, anume se așeză, punctual, pe cînd a ședea e durativ).

Liniștea desăvîrșită a acestei voci îl cam sîcîi pe Vertilin (Oam. la vol., 13: acțiunea e durativă, deci ar fi mers mai bine imperfectul, eventual, alt verb: îl enervă).

Danilov îngheță la fereastră... Nu se uită că era noapte. Își îmbracă bluza (Tov. de drum, 19; își puse bluza — cum aș spune eu, în limbajul meu poate cam arhaizant — pentru că înghețase; se putea însă simți că îngheață).

Îi pieri curajul și se codi să mai între... (O viață, 293; totuși a intrat).

Curînd... gerul se mai potoli, apoi ninse și de pe acoperișuri începu să curgă apa (V. Zakrutkin, Stanița plutitoare, Ed. Tineretului, fără dată, p. 21: trebuia începu să ningă, sau, eventual, căzu zăpadă).

Așternu repede masa, fierse ceaiul (Băt. în marș, 180; trebuia puse să fiarbă: de la a fierbe nu avem perfectul simplu, după cum nu-l avem de la a rage și, probabil, de la a predă, vezi totuși predă, Port Art., 214).

Alte exemple (traduceri din germană, engleză etc.) am dat în V. Rom., XXII (1930), 7, p. 158—159 (vezi și LL, I, 1955, p. 136—140: *Rabocce Delo*, *ziar ce apăru din aprilie 1899 pînă în februarie 1902; apăru înseamnă „a început“; a apărut „a continuat să apară“*).

Verbele care exprimă o acțiune durativă nu se pot deci pune la perfectul simplu: *îngheță, sîcîi, se codi*. O soluție care se adoptă de cele mai multe ori este exprimarea analitică a aspectului ingresiv, cu ajutorul perfectului simplu al unui verb ajutător ca *a începe*. Limitarea acțiunii se mai poate obține printr-o determinare adverbială (de exemplu *se codi mult* sau *multă vreme*), printr-un complement (*mîncă o pară*, sau *chiar mîncă toată mîncarea*, căci tot un fel de limitare avem și aici; *dormi o zi întreagă*), în sfîrșit printr-o propoziție secundară (*după ce termină de mîncut, se culcă*). Ana Canarache crede că „forma

negativă a verbului imperfectiv s-ar asocia foarte greu cu un perfect simplu“ (*art. cit.*, p. 690, n. 6) și exemplul este *Sanda nu i-a cunoscut niciodată* (s-ar putea adăuga, de pe aceeași pagină, *nu i-a brustuluit niciodată, nu i-a bătut*). În realitate, ceea ce interzice aici întrebuintarea perfectului simplu este adverbul *niciodată*, care extinde acțiunea în timp (s-ar putea zice *îl întîlni de mai multe ori, dar nu-l cunosc*).

Nici perfectul compus nu se poate întrebuinta totdeauna fără un auxiliar cînd e vorba de o acțiune ingresivă, verbul fiind durativ. Iată un exemplu greșit:

El a delirat de bucurie cînd a auzit (Ad., 11. VII. 1935).

(Un caz mai curios: zicem *copilului îi frige fruntea*, dar n-am putea zice *i-a fript*, pentru că perfectul nu e durativ, ci terminativ; vezi „Tempo“, 11. XI. 1939.)

Exemplele de perfect în loc de imperfect, frecvente în special în traduceri din trecut, nu par să fi avut urmări. Iată cîteva exemple:

Iartă-mă... că mă găsești în halat; nu m-am așteptat de loc să vă văd acum (Port. Art., I, 290; de remarcat și dezacordul pronumelor); la fel *nu m-am așteptat*, id., ib., p. 291.

Ai auzit ce poamă a fost acest Makarov? (id., ib., p. 292).

Și la viitor apar unele probleme de aspect: un verb ca *a trăi*, durativ, are nevoie să i se limiteze acțiunea pentru a putea fi întrebuintat la viitor. Astfel sînt greșite exemplele următoare, din traduceri:

A făgăduit să dăruiască bisericii un vitraliu dacă fiul său cel mare va trăi (RL, 16. IV. 1948, din romanul *Balaurul*); ar fi trebuit *va rămîne în viață, va scăpa cu viață* etc.

Gorki va trăi în sufletul milioanelor de oameni.

În ce privește formația, viitorul cu *voi* devenise arhaic și locul lui l-au luat *am să, o să*, în timp ce *voi* rămîne livresc. Ca și în alte cazuri, în momentul de față formula livrescă tinde să pătrundă din nou în limba vorbită. Astfel auzim la radio, în scenete, copii vorbind cam astfel: *la anul voi fi școlar*; la televiziune, adresîndu-se gospodinilor, o vorbitoare le spune *astăzi voi găti varză cu carne*. Aceste formule pot părea nepotrivite; pe de altă parte, în scris *am să* sau *o să* dau impresia de neîngrijit. Am semnalat altă dată, dintr-un reportaj despre o plajă străină, *ai să fii amendat dacă ai să scoți de pe copilul de un an costumul de baie*.

Ajungem la moduri, și ne oprim la raporturile dintre infinitiv și conjunctiv.

Infinitivul. Din latinește s-a păstrat infinitivul cu valoare verbală, folosit ca subiect, nume predicativ, atribut și complement. În toate limbile romanice apusene infinitivul prezintă aceste întrebări, ca și în cele germanice și slave (cu excepția bulgarei). Se constată, ca o particularitate balcanică, pierderea infinitivului: în greacă, bulgară, albaneză și română⁴; în realitate este vorba de înlocuirea infinitivului cu conjunctivul, eventual cu supinul, într-o foarte mare parte a cazurilor, fără să se poată spune că infinitivul nu mai există. Las la o parte infinitivul lung cu valoare verbală și pe cel scurt cu valoare substantivală. Infinitivul scurt se folosea mult în limba veche, fiind înlocuit apoi, treptat, cu conjunctivul (Densusianu, Hdlr., II, 394). (Problema a fost studiată de Finuța Asan și Laura Vasiliu, în SG, I, 1956, p. 97—113.) În secolul al XVI-lea se mai păstrează construcțiile din latinește? Și slava are construcții cu infinitivul (dar nu bulgara). În vechea slavă e rar și se găsește cu verbe care înseamnă „a voi“, „a dori“, „a putea“, „a avea“, „a începe“, „a ruga“, „a porunci“ etc. (A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1924, p. 432). Cam aceeași este situația în română, în limba veche și în graiurile populare actuale (se mai adaugă *a ști*): *pot zice, știu cînta, încep a spune, am a face*.

În ce privește scăderea în întrebuințare, din secolul al XVI-lea pînă azi, Asan—Vasiliu arată că, în funcțiune de subiect, infinitivul, foarte frecvent în secolul al XVI-lea, se folosește mai rar, dar se folosește în secolele următoare. De remarcat totuși că exemplele sînt cu *se cade*, *se cuvine* etc. Paralel apare însă tot timpul și conjunctivul. Astăzi, arată cele două autoare, infinitivul se folosește tot mai des în limbajul politic (p. 99—100). În funcțiune de predicat, s-a folosit și se folosește infinitivul după verbe ca *a fi*, *a însemna* etc.; în limba veche se folosea și după *trebuie*. Dar în tot timpul s-a folosit și se folosește și conjunctivul. Dacă subiectul este la infinitiv, predicatul nu poate fi la conjunctiv (p. 101), formulele ca *a-l încerca înseamnă să-l adopți*, întîlnite uneori în reclame, nu sînt acceptate nici de stilurile îngrijite, nici de limba vorbită.

⁴ Sandfeld, *Ling. balk.*, Paris, 1930, p. 173—185.

Începînd cu secolul al XIX-lea, prepoziția *a* este adesea precedată de prepoziția *de*. Atributul cu *de a* apare încă de la Coresi, paralel cu conjunctivul (p. 103—104). În limba literară zicem astăzi *în loc de a*, *departe de a* (cf. fr. *au lieu de*, *loin de*). Observ însă că *în loc de a* este egal cu *în loc să*, pe cînd *departe de a* nu poate fi înlocuit cu conjunctivul.

În funcțiune de complement direct, infinitivul apare în limba veche, iar în vremea mai apropiată exemplele se înmulțesc sub influența occidentală, paralel cu folosirea conjunctivului. În secolul al XX-lea infinitivul pierde din nou teren (Asan—Vasiliu, p. 105).

Situația este aceeași și în celelalte funcțiuni: complement indirect (și după adjective: *gata a*, *incapabil a*), circumstanțial (p. 106—110). Un număr mare de exemple pentru folosirea infinitivului aduce acad. Iorgu Iordan (LRA, 1948, p. 358—363), care vede aici o influență străină, desigur cu dreptate (împotriva obiecției aduse de Asan—Vasiliu, p. 98). În momentul de față infinitivul se răspîndește, chiar în cazuri unde poate crea confuzie cu privire la subiect. Am semnalat altădată un text de reclamă: *se lustruiesc gulerile și pe dos pentru a aluneca cravata*; vezi și *dați copiilor mai mult zahăr spre a fi sănătoși* („Tempo“, 21. II. 1939). În limbajul tehnic se înmulțesc formulele de felul următor: *așternerea pietrișului este a se face cu toată grija* („Tempo“ 17. VI. 1939). Alte exemple asemănătoare, simțite de vorbitori ca solemne, voi da mai departe.

Pentru a controla afirmațiile de pînă aici, am făcut un sondaj în *Crestomația* lui Gaster, alegînd numai acele construcții care, traduse în alte limbi, pretind infinitivul (deci nu exemple ca *aș vrea să dai*). La p. *5, am găsit 6 infinitive și 5 conjunctive, iar la p. *6, sînt 8 inf. și 4 conj. (text din secolul al XVI-lea). La p. 46, sînt 2 inf. și 6 conj., iar la p. 47—3 inf. și 5 conj. (începutul secolului al XVII-lea). La p. 351 — 4 inf., 10 conj.; la p. 352 — 4 inf. (toate după *a începe*), 7 conj. (începutul secolului al XVIII-lea). În volumul al II-lea, p. 255 — zero inf., 5 conj.; p. 256 — 2 inf. (unul după *a începe*), 3 conj. (sec. XIX). În foiletonul „Scintei“ din 18. XI. 1962, p. 2, — 5 inf., 12 conj. Într-un text științific (Tatiana Slama-Cazacu, *Revista de psihologie*, 1962, 2, p. 184) — 3 inf., 3 conj.; (p. 185) — 3 inf., 2 conj. Este evident că limba literară actuală dezvoltă infini-

tivul. Prin urmare și în această privință se elimină o trăsătură neromanică și se revine la tipul romanic.

Încă un amănunt privitor la infinitiv, și anume, folosirea lui pentru a forma viitorul. În limba veche se forma viitorul cu *voi* și infinitivul sau cu *am* cu infinitivul, iar conjunctivul în această întrebuintare era destul de rar; în continuare, infinitivul rămâne livresc, iar limba vorbită folosește numai conjunctivul, iar în momentul de față se răspindește din nou infinitivul cu *voi*. Și prin aceasta se întărește din nou infinitivul, trăsătură romanică.

Conjunctivul. Prima problemă este aceea a conjuncției *să*, pe care manualele o expediază în două rinduri. La început, *să* era o conjuncție cu mai multe valori, printre care și aceea de a introduce conjunctivul. Densusianu (Hdlr., II, 208—213) n-a găsit nici un exemplu de conjunctiv fără *să*, ceea ce înseamnă că deja în secolul al XVI-lea formulele fără *să* nu-și mai aveau locul în stilurile literare. La persoana 1 și a 2-a conjuncția nu poate fi evitată (nici la persoana a 3-a, la verbe ca *a tăia*), căci aceasta ar duce la confuzia conjunctivului cu indicativul. De asemenea conjuncția este întrebuintată obligatoriu pentru formarea viitorului (*am să, o să*) și conjunctivului trecut. La prezent, la persoana a 3-a, mai există pînă astăzi forme fără conjuncție în urări, ca *bată-l norocul, fericea*, în imprecășii, ca *mînce-te lupul, ducă-se pe pustii*, în rugăminți, ca *dea Domnul, facă cerul, facă-se voia ta*, în lozinci, ca *trăiască*, în propoziții cu caracter concesiv, ca *treacă de la mine, fie, zică cine ce-o vrea* etc. De observat că cu pronume enclitic se folosește mai ușor conjunctivul fără conjuncție: *Fericească-l scriitorii, toată lumea recunoască-l... Ce-o să aibă din acestea pentru el bătrînul dascăl?* (Eminescu, 133).

Prezența exemplilor de acest fel face să se spună adesea că *să* nu e numai semn al conjunctivului, ci și conjuncție, de vreme ce poate lipsi, fără ca prin aceasta conjunctivul să-și piardă calitatea. Dar e vorba numai de propoziții de un anumit fel (independente, de obicei cu verbul la început), care conservă formulele împietrite. Într-adevăr, la verbe noi nu se poate elimina conjuncția: nimeni n-ar spune *electrocuteze-l* sau *abandoneze*. Iată un exemplu dintr-un text publicat prin 1935—1940 (din păcate am pierdut trimiterea exactă):

O femeie, fie ea frumoasă ca Diana..., danseze ea în mod divin, funcționeze-i perfect glanda suprarenală..., nu e greu de văzut cît de artificial sună ultimele conjunctive.

Nici verbele vechi nu merg fără conjuncție, dacă nu e vorba de formule tradiționale. Nu cred că vom admite nici exemplele următoare, deși provin de la scriitori consacrați:

Fum pe coșul hagiului nu s-a văzut. Ridice viscolul nămeții pînă la streșini (Delavrancea, în DLR, s. *nămete*).

Mulgă ea vacile la vreme, facă mămăliga fără cocoloși, albească-mi bine cămeșile, și-n rest... fie cucoană cît îi place (V. Em. Galan, Bărăgan, I, 449).

Nici o operă literară, fie ea scrisă în limba în care vorbeau între ele muzele, cum ziceau cei vechi; aibă ea vraja cîntecului lui Orfeu...; intruchipeze-se ea prin imagini... (M. Beniuc, în Sct., 26. V. 1959, p. 3, col. 4).

Textul citat din Eminescu este fără îndoială valoros, în primul rînd prin rima bogată *recunoască-l: dascăl*, dar nu cred că un poet de astăzi mai poate încerca ceva asemănător. O dovadă că această construcție nu mai e simțită ca ceva viu ne-o dau și greșelile de felul următor: *cheamă-se el Lope, Calderón sau Shakespeare* (la Iorgu Iordan, LRA, p. 152). În formule ca *ducă-se, facă-se* etc., și inversiunea trădează arhaismul. Alt fapt interesant este că dacă avem coordonate două verbe dintre care al doilea nu e obișnuit fără *să*, primul este obligat să adopte și el conjuncția (în special cînd al doilea e reflexiv): *trăiască și să înflorească, trăiască și să se dezvolte* sînt formule stîngace; trebuie spus, în acest caz, *să trăiască*. Aceasta demonstrează că *să* a devenit semnul conjunctivului, indispensabil chiar la persoana a 3-a (excepțiile fiind rămășițe împietrite ale unei stări de lucruri depășite), iar ordinea cuvintelor a devenit aici rigidă, întărire a structurii analitice.

Și la condițional-optativ locul lui *aș* s-a fixat la început, formulele ca *fire-ai, lua-te-ar* fiind rămășițe împietrite: n-am putea zice *studiiare-aș, reușire-ai* etc. (numai cu pronumele inserat procedeul este ceva mai viabil, am putea eventual zice *studia-te-ar*). Cam la fel la perfectul compus: *Albert, craiul Lechiei, făcut-a un vis mare*, Alecsandri, p. 197; în proza actuală, întorsătura aceasta ar fi imposibilă, mai ales cu un verb nou (*inventat-am?*) și probabil nici în versuri n-ar merge cu orice verb.

Ajunând la cuvintele neflexibile, vom avea să ne ocupăm de prepoziții și de conjuncții, asupra cărora n-am spus nimic la morfologie.

În latina târzie și în romanica primitivă apar multe prepoziții compuse, și în general prepozițiile capătă un rol mai mare, explicabil prin faptul că asupra lor trece în întregime sarcina pe care înainte o rezolvau cazurile. Citeva exemple din limba franceză, reprezentative pentru întregul domeniu romanic: *dessous* „sub“ <de+sous; *depuis* „de la“ <de+puis. Apar formații din prepoziții și adverbe: *dans* „în“ <lat. *de+intus* etc., din prepoziții și pronume: *avec* „cu“ <lat. *apud hoc*, apoi din alte părți de vorbire: *envers* „cătredin“ din participiul lat. *inuersus*; *chez* „la“ din lat. *casa*, v. fr. *lez* „lîngă“ <lat. *latus* etc. Astăzi sînt frecvente perifrazele cu substantive de tipul *par rapport à* „față de“ etc.

Limba română a mers în linii mari pe același drum. Din păcate, subiectul a fost puțin studiat pentru limba noastră (vezi Fulvia Ciobanu, SG, II, p. 104). Din primele texte apar prepoziții compuse ca *după* <lat. *de post*, *asupra* <lat. *ad supra*, *peste* <lat. *p(r)e+spre*, *printre* <lat. *per inter*, apoi din prepoziții și adverbe: *ca pentru* <lat. *per intro*; se formează prepoziții din adverbe: *pînă* <lat. *paene*(?), apoi din substantive și adjective: *fără* <lat. *foras*, *lîngă* <lat. *longo*.

Introducerea substantivelor în locuțiunile prepoziționale a dus la apariția unor prepoziții construite cu genitivul și cu dativul, evident, împotriva tendinței generale spre suprimarea formelor cauzale: cu genitivul, *în afara*, *în fața*, *împotriva*, *în urma*; de altfel cu genitivul se construiește și o prepoziție, la origine compusă, *asupra*, și una împrumutată, *contra* (sub forma moștenită, *către*, se construiește normal cu acuzativul); cu dativul, *datorită*, *mulțumită*, neologismul *grație*. În sfîrșit, formații din prepoziții sau din prepoziții și adverbe, sudate așa încît devin cuvinte simple, capătă articol și se construiesc cu genitivul: *înainte* <lat. *in+ab+ante*; *îndărătul* <lat. *in-de-retro*. (Vezi, pentru alte fapte, Fulvia Ciobanu, SG, II, 91–104 și III, 43–66. Pentru înțelesul prepozițiilor, Laura Vasiliu, SG, III, 11–42.)

Cu toate aceste achiziții, inventarul de prepoziții al limbii române era încă sărac în secolul al XVI-lea (nu trebuie să uităm că printre prepozițiile latinești unele dispăruseră, de exemplu

apud, *sine* etc.). Pentru ilustrare, voi arăta că funcțiunile pe care le avea prepoziția *de* au fost preluate treptat, parte încă din vremea aceea, de prepozițiile compuse *de la*, *de către*, *despre*, *de cit*, *din* (apoi *dinspre*), *de lîngă* etc. Foarte multe atribute se introduc cu prepoziție precedată de *de*. Este evident că exprimarea a devenit mult mai clară în urma acestor inovații: *se spune de către* este altceva decît *se spune despre* etc.

Mișcarea a continuat, și astăzi prepozițiile noastre sînt în plină reorganizare. *De* continuă să se folosească înaintea altei prepoziții pentru introducerea atributului, dar singur aproape că nu mai e întâlnit, fiind înlocuit de alte prepoziții. În secolul nostru mulți publiciști și lingviști au protestat împotriva înlocuirii unor prepoziții prin altele, în special a înlocuirii lui *de* cu alte prepoziții, dar au rămas cu protestele, căci vorbitorii au continuat să transforme limba după socotelile lor, chiar dacă multe ni se par greșite. Iată citeva exemple de înlocuiri, grupate pe prepoziții și pe sensuri:

Tradiționale sînt expresiile *pahar de apă*, *vadră de vin*, *sticlă de bere*, *kilogram de zahăr* etc., deci pentru a exprima măsura, se folosește numele recipientului, al unității de capacitate, de greutate etc., precedat de prepoziția *de*. De multă vreme însă vorbitorii, considerînd că *de* introduce materia, deci că, spunînd *pahar de apă*, ar lăsa să se înțeleagă că paharul e făcut din apă, și de asemenea socotind, cu ceva mai multă dreptate, că deoarece cu *de* se introduce și scopul, s-ar putea crede că paharul este pentru apă, înlocuiesc pe *de* cu prepoziția *cu* și spun *pahar cu apă*, *șap cu bere*, *litru cu vin*, ba uneori și *sfert cu vin* și *kilogram cu mere*. Încă acum 60 de ani formula a fost condamnată de Ion Gorun (p. 35–36), apoi de mulți alții, ceea ce nu a împiedicat-o să prospere, astfel că astăzi, dacă ceri o *sticlă de vin*, foarte adesea se găsește cineva care să te corecteze: *sticlă cu vin*. Bucureșteanul, cînd îi e sete, bea *un pa'ar cu sifon*, fără să bage de seamă că, înțelegîndu-se ad litteram, ar trebui să bea și paharul. În legătură cu aceste formule, se spune azi *plin cu* în loc de *plin de* (*urechea lui plină cu făină*, Geo Bogza în DLR, s. *năprasnic*), chiar și atunci cînd *plin* înseamnă „murdar“: *sînt plin de noroi*, și de asemenea *m-am umplut cu noroi*. Iată și un caz extrem: *pățania plină cu haz* („Tempo“, 1. IX. 1939). Mai de curînd s-a răspîndit *sufăr cu inima*, *cu stomacul*,

în loc de *sufăr de inimă* etc. Aici mi-e ceva mai greu să descopăr cauza care a provocat schimbarea.

Mai mulți ascultători la radio mi-au scris pentru a protesta împotriva expresiei *vacă de lapte*, socotind că ar trebui să însemne „vacă făcută din lapte”. Unul a precizat că dacă ar avea o vacă de lapte i-ar ajunge pentru toată viața. Se poate găsi că raționamentele sînt ridicole, dar pe baza lor se schimbă limba. Deci unii zic *vacă cu lapte*, și astfel creează confuzie, căci o vacă de lapte poate să nu aibă lapte în momentul vorbirii, alții zic *vacă pentru lapte*.

Mulți, și poate și dintre cei care zic *pahar cu apă, vacă cu lapte*, elimină totuși pe *de* și acolo unde exprimă materia. Astăzi se spune aproape exclusiv *rochie din stambă, oțet din vin, dulceață din trandafiri* etc. Numai unele formații fixate și foarte mult folosite mai păstrează pe *de*: *borș de pește, ciorapi de mătase*. Înrudită cu utilizarea de care a fost vorba aici este și folosirea lui *de* pentru a marca originea: *marfă de import* devine *marfă din import*; *campion de...* e înlocuit cu *campion la...*: *campion republican la șah* (RL, 25. XI. 1967, p. 3, col. 5—6).

Și cînd introduce complementul de scop *de* este înlocuit, cu *spre*: *de exemplu* este astăzi aproape pretutindeni înlocuit de *spre exemplu*. Ca introducere a atributului substantival, *de* este eliminat aproape pretutindeni. Imediat ce poate face cituși de puțin impresia că atributul constituie un scop, *de* este înlocuit cu *pentru*:

cereri pentru încetarea bombardamentelor, Sct., 29. VII. 1967, p. 6, col. 3

cereri pentru retragerea imediată a trupelor britanice din Arabia de sud, RL, 19. III. 1967, p. 4, col. 8

cereri pentru stabilirea de relații..., RL, 15. XII. 1966, p. 4, col. 7—8

cereri în Belgia pentru revizuirea obligațiilor în NATO, Sct., 23. IX. 1966, p. 6, col. 4—5

cereri pentru anularea interzicerii P.C.G., Sct., 13. XII. 1966, p. 6, col. 3—4

cerere pentru restabilirea legalității Partidului comunist din Germania, Sct., 1. III. 1967, p. 6, col. 3

cereri pentru majorări de salarii, RL, 13. VIII. 1966, p. 4, col. 6

cereri pentru abonamente (Cartea de telefon)
povestea unor cereri pentru telefon, RL, 3. XI. 1965, p. 1, col. 8

cererile pentru abonamente se primesc..., ib.

cereri pentru anularea decretului..., Sct., 15. I. 1967, p. 6, col. 5

cereri pentru retrocedarea insulei Okinawa, Sct., 7. IV. 1965, p. 4, col. 4—5

cereri pentru suprimarea Parlamentului celor „șase”, Sct., 12. IX. 1965, p. 4, col. 5—6

cereri pentru eliberarea deținuților politici, Sct., 21. X. 1967, p. 8, col. 6

ideea pentru construirea Dimitrovgradului, „Constructorul Hidrocentrali”, Bicz, 4. I. 1957, p. 4, col. 3

planuri pentru extinderea agresiunii, Sct., 13. VIII. 1966, p. 6, col. 2—3

preocupări pentru îmbunătățirea... (auzit la Televiziune)

proiect pentru un alfabet universal, Sct., 12. XI. 1967, p. 5, col. 7

promisiuni pentru reintroducerea normelor constituționale, RL, 11. VIII. 1966, p. 3, col. 7—8

propunere pentru încheierea de contract (formular folosit în edituri)

tentativă pentru corectarea recordului, RL, 20. XII. 1967, p. 3, col. 8.

Prepoziția poate fi înlocuită și cu un substantiv cu altă prepoziție decît *de*:

hotărîrea cu privire la dizolvarea comitetului, Inf., Buc. (citată după Fulvia Ciobanu, SG, III, 76)

propunerea cu privire la dezangajarea forțelor armate, Sct., 12. IV. 1959, p. 3, col. 3 (aceeași telegramă de agenție a apărut în *Pravda* sub forma: *predloženie o razüedinenii*)

cereri în favoarea restabilirii garanțiilor constituționale în Venezuela, Sct., 4. VI. 1967, p. 6, col. 6—7.

Mai adesea însă prepoziția este înlocuită cu gerunziul *privind*: *prevederea privind desființarea...*, Sct., 19. VIII. 1965, p. 6, col. 3

cereri privind legalizarea Partidului Comunist din Grecia, Sct., 22. III. 1967, p. 6, col. 4

anularea decretului privind suspendarea garanțiilor constituționale, Set., 15. I. 1967, p. 6, col. 5

Argentina nu mai sprijină proiectul privind crearea unor forțe permanente interamericane, RL, 4. VIII. 1967, p. 1, col. 7—8.

În sfârșit, pentru a termina cu *de*, remarc că și prepozițiile compuse pot părea palide; astfel *de la* este înlocuit cu un substantiv precedat de *din*:

formele de organizare moștenite din partea trecutelor regimuri (material elaborat de Consiliul general UCFS, secția Agit-prop, 1963)

iar *decît*, care introduce al doilea termen al comparației, este înlocuit aproape regulat cu *față de*, *în raport cu*.

Și *la*, care introduce un atribut, poate fi înlocuit cu *pentru*: *apel pentru greva generală din Franța*, Set., 12. V. 1967, p. 6, col. 3

apel... pentru încetarea bombardamentelor, Set., 21. X. 1967, p. 8, col. 1—2.

Și aici găsim în locul prepoziției, un substantiv cu prepoziție: *apel în sprijinul eliberării deținuților politici*, Set., 21. X. 1967, p. 8, col. 7.

La rîndul său *cu*, introducînd un complement sociativ, poate părea neclar, pentru că ar putea fi luat drept instrumental. De aceea e înlocuit cu *și*. Pe listele restaurantelor citim *ardei umpluți și smîntînă și chiar mămăliguță și brînză*. De asemenea *cu* poate fi înlocuit cu *în*: *un bătrîn îmbrăcat într-un palton...* Sec. 20, 2/1964, p. 97; *dama în beretă roșie* (traducerea cărții *Eugen Oneghin* a lui Pușkin). Faptul că am citat numai exemple din traduceri de cărți rusești nu trebuie să ne inducă în eroare: formula se aude în conversații. Și *cu* instrumental poate fi înlocuit cu *prin*: *a fost distrus prin bombe* („Tempo“, 19. VI. 1940).

Și *pe* este adesea înlocuit cu prepoziții care par că exprimă mai precis raportul dorit. Ideea de repartizare trece asupra lui *la*: *o etapă cu 45 km la oră* (RL, 23. IX. 1966, p. 5, col. 1—2); *o viteză de peste 100 km la oră* (RL, 18. II. 1966, p. 1, col. 6), formulă foarte frecventă în limba vorbită, deoarece domnește impresia că *pe* înseamnă numai „deasupra“. Ideea de străbătore trece asupra lui *prin*:

Scoate-o prin fereastră în livadă (O primăv., 367)

Ați intrat prin ușa exterioară (Coama, 84)

Pe ușile magazinelor se scrie acum: *intrarea prin ușa a doua*; faptul că e o traducere mecanică după o formulă rusă nu ne împiedică să constatăm și aici o înlocuire a prepoziției tradiționale *pe* cu *prin*; în trecut *prin ușa* s-ar fi putut spune numai dacă ușa era închisă și cineva intra spărgînd-o. Ideea de „pe suprafață“ trece asupra lui *în* în formula administrativă *inspectorul e în teren* (un ascultător la radio mi-a justificat-o arătînd că terenul este de fapt orașul București, și nu zicem *pe București*, deci nici *pe teren*).

În schimb *pe* a luat locul lui *în* pentru a introduce o parte a corpului care primește un obiect de îmbrăcăminte, încălțăminte etc. Încă din latinește se folosea pentru aceasta prepoziția *in*, păstrată în românește: se punea *pălăria în cap*, *ghetele în picioare*, *inelul în deget* etc. (de asemenea *pălăria în cui*, *oala într-un par* și așa mai departe). În Ad. din 10. IX. 1930, scriam că nimeni nu va cere să nu spunem *a pune pălăria în cap*. Precum se vede, eram prea optimist, căci astăzi rareori mai spune cineva altfel decît *a pune pălăria pe cap*, și se spune și *a pune pantofii pe picioare*, *pe picioare poartă ghetă* etc. Se zicea *n-am păr în cap*, iar acum, *păr pe cap* (și chiar *ți-ai îndesat... căciula... pe cap*, Ctp., 9. II. 1968, p. 1, col. 5, deși acțiunea de a îndesa presupune pătrunderea. La fel în loc de *părul din cap*, găsim în DLRM (s.v. *colilie*) *părul de pe cap*. Un ascultător la radio mi-a scris protestînd împotriva cîntecului *Ți-am pus în deget un inel*, deoarece înțelegea că ar trebui făcută o gaură în deget pentru a se introduce în ea inelul. Cu surprindere am găsit un exemplu și în Alecsandri (*căciula de ce o ții pe cap*), în DLR, s. *năuc*.

În este înlocuit și de *asupra* într-o expresie ca *în măsura în care aceasta nu s-ar reflecta asupra calității lucrării* (referat la o editură); dar aici punctul de plecare este introducerea prepoziției *asupra* în locul articolului genitival (răspîndirea prepoziției *asupra* a fost remarcată în 1906 de A. Lupu-Antonescu, BSF, II, 16):

o imagine asupra importanței... Televiziune, 7. VIII. 1966, dimineața

o prezentare amplă asupra lucrării (material de editură)

o dovadă elocventă asupra interesului crescînd, Ctp., 18. II. 1966, p. 2, col. 7

controlul sistematic asupra îndeplinirii convențiilor (Planul de activitate al Academiei pe 1967, p. 12)

o observare atentă asupra cauzelor (dintr-un manuscris)
panoramările nervoase asupra unui peisaj, Inf. Buc., 22. XI. 1966, p. 2, col. 1.

în bilanțul său asupra evenimentelor..., RL, 28. XII. 1966, p. 6, col. 6.

Trebuie însă făcute două observații: 1. Sub influența exemplor de felul celor citate, se introduce *asupra* și în construcții cu verbe: *o subliniere specială trebuie făcută asupra...* 2. Există și exemple mult mai vechi: *o schiță asupra originii și a limbii țiganilor* (C. Negruzzi, în DLR, s. *origine*; *schită* înseamnă aici „eseu”? în acest caz ar fi altceva); *face planuri asupra sugrumării națiilor* (Jipescu, în DLR, s. *moșmîndi*; aici *asupra* ia locul lui *de*).

Genitivul a fost înlocuit cu *despre* urmat de acuzativ într-o serie de expresii care s-au răspindit în primul deceniu după al doilea război mondial. Este vorba de formule ca *problema despre energia atomică, teoria despre foneme, știrea despre primirea în ONU...*, ba chiar se putea citi în ziare *chestiunea cu privire la problema despre dezarmare*. Alte exemple au fost citate în PN, 1956, 1, p. 11. Se arată, pe de o parte, că e vorba de o influență a limbii ruse, cu atât mai mult cu cât găsim expresii traduse, de exemplu *Cîntec despre oastea lui Igor*, pe de altă parte, că în ultimul timp se revine la construcția tradițională. Este foarte adevărat că unele formule sînt traduse din rusește, și astfel se ajunge la rezultatul paradoxal că structura analitică se impune sub influența unei limbi de tip sintetic. Este de asemenea adevărat că se spune astăzi mai rar *problema despre*. Dar nu e mai puțin adevărat că există și alte cazuri de același fel și numărul acestora nu e în scădere. Cu gerunziul *privind*:

studiul privind modificarea energiei (Darea de seamă asupra activității Academiei, 1966, p. 7).

Cu substantive:

știrea cu privire la viitoarea numire a comandantului... (Sct., 26. XI. 1958, p. 4, col. 3).

adoptarea legii cu privire la reforma agrară (Sct., 20. II. 1959, p. 4, col. 3)

legea cu privire la naționalizarea industriei (RL, 29. XI. 1962, p. 4, col. 6).

Se adaugă numeroase exemple de *problema referitoare la, legată de etc.* Eu însuși m-am surprins aici mai sus (p. 317) cu *problemele privitoare la*.

Se remarcă în multe situații tendința de a introduce substantive prin locuțiuni care să cuprindă un substantiv arătînd felul atributului, de exemplu *din cauza, în scopul, în ciuda* și așa mai departe, ceea ce lungeste exprimarea, dar în același timp o face mai clară, căci genitivul are mai multe valori, pe cînd locuțiunile pomenite exprimă fiecare o singură idee.

Tot mai puțin se introduce al doilea termen al comparației prin *decît, ca*, și se preferă formule mai ample și mai explicite ca *față de, în raport cu, în comparație cu: producția anului acesta este mai mică față de anul trecut* (Ad., 14. XII. 1935); *a crescut cu peste 50 la sută în comparație cu anul precedent* (Sct., 23. III. 1968, p. 6, col. 2). Găsim *față de* și cu valoare de „nu ca mai înainte”: *Eliberarea abonamentelor va începe de la 23 ale lunii, față de 25 cum era mai înainte* („Tempo“, 18. X. 1939).

Mai adaugă că locul genitivului îl ia uneori acuzativul precedat de prepoziția *cu*, de exemplu *lista cu aparițiile recente, catalogul cu obiectele expuse etc.* Se vede astfel că soarta genitivului este asemănătoare cu aceea a atributului introdus prin *de*.

Se poate cita și cazul formulelor cu pronume posesiv aton, în legătură cu părțile corpului. Încă de acum vreo 50 de ani am întîlnit afișe cu *ștergeți-vă picioarele*, în loc de *ștergeți-vă pe picioare*, cu suprimarea prepoziției, desigur după model francez; în traduceri publicate în ultimii ani se elimină prepoziția în favoarea pronumelui posesiv, de astă dată după model rusesc: *continuu să-și frece fruntea* (Sec. 20, 2/1964, p. 165). În limba din trecut, asemenea construcții ar fi fost posibile numai dacă părțile corpului ar fi fost detașate de corp.

Este indiferent dacă modificările ne plac sau nu și, aș zice chiar, este indiferent dacă raționamentele care le-au produs sînt corecte sau nu. Ceea ce importă este în primul rînd că sistemul prepozițiilor este în practică refăcut și că genitivul este în bună parte înlocuit, iar în al doilea rînd că pînă la urmă refacerea este în avantajul clarității exprimării, deci este folositoare.

Studiul evoluției conjuncțiilor este mult ușurat de existența cărții Mioarei Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960 și a articolului Fulviei Ciobanu, *Unele aspecte ale corespondenței*

dintre elementele prepoziționale și cele conjuncționale, cu referire specială la locuțiuni, în SG, III, 67—77. Situația e cam aceeași ca la prepoziții: încă din latinește se întâlnesc conjuncții compuse (*quomodo*, *quo pacto* introduc complete, interrogative indirecte, *aeque quam*, *proinde quam* comparative, *quamobrem*, *quapropter* conclusive etc.). În limbile romanice mișcarea continuă, noile formații fiind desigur mai numeroase decât cele care devin neanalizabile prin scurtări, sincope etc. Începând cu textele cele mai vechi întâlnim conjuncții compuse, al căror număr nu încetează să crească, de exemplu *dacă*, *deși*, și putem afirma același lucru despre locuțiunile conjuncționale: *fiind că*, *pentru că*, *pentru ca să*, *până să*, *fără să* etc.

În același timp se răspindesc locuțiuni conjuncționale care cuprind substantive, adverbe, adjective etc., de exemplu *din pricină că*, *din cauză că*, *în vederea*, *cu toate că*, *în cazul că* etc. Poate mai interesant este *faptul că*, cu care se pot introduce propoziții subiective, complete, circumstanțiale; introducerea mai poate fi complicată cu alte substantive: *în ciuda faptului că*, *în afară de faptul că*, *indiferent de faptul că* etc. Pentru exemple se poate vedea articolul citat al Fulviei Ciobanu, care se termină cu concluzia justă că inovațiile discutate contribuie la obținerea unei comunicări mai clare (p. 77), așa cum s-a întâmplat și cu prepozițiile. Aș avea de adăugat numai că nu e vorba de un proces uniform și în linie dreaptă, ci se întâmplă ca o locuțiune să se contragă într-un singur cuvânt neanalizabil (*deoarece* < *de oară ce*), iar uneori valoarea actuală nu coincide cu cea etimologică: *de vreme ce* (*din moment ce*, Mioara Avram, lucr. cit., p. 84) nu mai introduce propoziții de timp, ci de cauză.

Urmează numai câteva amănunte privitoare la limba actuală. Nevoia de insistență duce la pleonasme, ca și în limba veche: *cu toate acestea, se știe însă...*, Set., 18. VI. 1959, p. 3, col. 7 *acestea* [balenele] *sînt lipsite de aripioare, dar în schimb au un strat foarte gros de untură*, Sfinx. ghet., 161 (în original nu e nici o conjuncție: *Dépourvues d'ailerons, elles portent une épaisse couche de lard*).

Aici trebuie să observ că în *schimb* a căpătat înțelesul de „dar“, „însă“: *Racing... are 34 puncte. În schimb Sète a pierdut unul din cele două matchuri și a rămas la 32 puncte* („Tempo“, 23. V. 1939); *din aceste 2 500 kg cereale trebuie să-ți acoperi și alte obligații... Colectivistul, în schimb, nu mai are asemenea obligații*,

„Drapelul roșu“ (Timișoara), 26. XII. 1957, p. 3, col. 2. În 1934 am semnalat că am auzit chiar *dar însă în schimb...*

Dorința de amplificare a conjuncțiilor continuă să se facă simțită. *Ca să* a devenit tradițional pentru a marca propozițiile finale, apoi și pe cele complete, dacă între *ca* și *să* se introduce alt membru al frazei: *te rog ca, plecînd, să...*; *vreau ca pînă mîine să termin*. Într-un exemplu ca *aștept pînă mîine să vină* se poate înțelege că mîine îmi pierd răbdarea, nu că presupun că mîine mi se va împlini așteptarea; pentru a evita confuzia, încadrăm elementul adverbial între cele două conjuncții: *aștept ca pînă mîine să vină; aujunseră... fără ca să fie descoperiți*, Ult. moh., 406. De aici însă s-a trecut la *vreau ca să vină*, și în unele cazuri chiar la *vreau pentru ca să vină*. Această întorsătură a fost ridiculizată de Caragiale, dar un profesor al Facultății de litere din București o folosea încă în mod obișnuit pe vremea cînd eram student.

Un al doilea și ultim exemplu: *cum*, introducînd propoziții comparative, este adesea amplificat cu alte elemente. *Precum*, care mi se pare puțin pretențios, și în orice caz e arhaizant, este totuși acceptabil în formule ca *am să fac precum ai zis*; nu l-aș accepta în comparații ca *galben precum ceara*, sau în fraze ca *să te primească precum pe un prieten* („Înainte“, Brăila, 31. XII. 1957, p. 2, col. 1), deși aici s-a obținut și o scurtare prin suprimarea verbului în propoziția comparativă. Alte tipuri de amplificare se dezvoltă astăzi. Am auzit prima dată acum aproape douăzeci de ani *asa cum* în loc de *după cum*; formula nouă a fost criticată, dar eu i-am luat apărarea, socotind că, dacă zicem *după cum arată X*, nu ne solidarizăm cu sursa, pe cînd *asa cum arată X* presupune că sîntem de acord cu cele arătate. Acum patru ani, cerîndu-mi-se să-mi dau părerea despre o carte în manuscris, mi-am exprimat surprinderea că în mai multe rînduri am întîlnit formula *asa după cum*. Astăzi aproape că nu mai scrie nimeni altfel (vezi *asa după cum explică Siqueiros RL*, 5. VII. 1966, p. 4, col. 6). Dar se pare că inovația este mai veche, de vreme ce o întîlnesc la Th. Capidan, DR, I (1921), p. 189.

Mi s-a reproșat că scriu *felul cum*, pleonastic, deoarece *cum* exprimă el singur ideea de „felul“; dar adesea n-am putea lega propoziția interogativă de regenta ei numai prin *cum*: putem zice și *mi-a plăcut felul cum ai răspuns* și, după părerea mea

mai puțin clar, *mi-a plăcut cum ai răspuns*; dar la început de frază nu putem zice *cum ai răspuns mi-a plăcut*⁵ (unii preferă *felul în care*), deși Ov. Densusianu scria *cum apare acolo o formă sau alta ne ajută să știm...* (GS, V, 1932, p. 215). Aș vrea să răspund cu acestea Mioarei Avram, care credea (*lucr. cit.*, p. 240) că numai în limba veche se găsesc „elemente de dibuire, formații mai mult sau mai puțin ocazionale, nefixate în limbă, pentru care nu se poate pune problema unei repartiții de roluri”. În fapt, orice formulă nouă apare fără un rol bine delimitat și este expusă să fie eliminată până când se consolidează, situația din trecut nefiind diferită, din acest punct de vedere, de cea de azi.

Multe modificări în sintaxă au ca punct de plecare două tendințe opuse, spre brahilogie și spre amplificare. Prima se explică prin dorința de economie, a doua prin aceea de a se exprima clar. Nu se poate prevedea că vreodată una din ele va desființa-o pe cealaltă, de aceea ne vom mulțumi să consemnăm efectele fiecăreia din ele.

Tendința spre brahilogie poate fi observată în unele formule telegrafice pe afișe și altele similare: *rog faceți liniște* („Tempo“, 27. VIII. 1939); *merg Mărășești* (BL, VIII, 1940, p. 207); în tramvaie se aude *cobor prima* (cam de același fel sint expresiile franceze *cousu main, pâté maison*). Se suprimă adesea pronumele posesiv: *scoateți galoșii, ștergeți picioarele*.

În multe cazuri pare probabil că punctul de plecare a fost o prescurtare în scris, vorbitorii citind exact așa cum li se prezenta textul: *locul III* (vezi p. 310). Îmi aduc aminte ce mirat am fost când, intrând în anul întâi de facultate, am auzit zicându-se *anul doi și trei*. La rubrica *Cotele apelor Dunării*, la radio, se spune: *scade patru centimetri*, în loc de *cu patru*, probabil pentru că textul e prescurtat (*sc. 4 cm*; vezi și p. 345). O prescurtare de acest fel prezintă și numele compuse de felul lui *Popescu-Voitești* (în loc de *Popescu din Voitești*): prima dată se va fi pus numele localității între paranteze. Un rol important au avut aici textele comerciale, registrele: *douăzeci mii tone zahăr trestie* (la radio aproape că nu se aude prepoziția în componența numeralelor), *pantofi tenis* (de unde, mai scurt, *teniși*, apoi și *bascheți*), *trimitem ramburs, plata o facem ramburs, franco gară*.

⁵ În același fel se justifică și formula *față de cum*, vezi Mioara Avram, *lucr. cit.*, p. 129.

Ceva mai complicată este situația pronumelor care introduc o propoziție subordonată și servesc deci în același timp de conjuncție: *fiecare pe la casa cui ne are* (Creangă, 40), în loc de *celui care ne are*. Mai curios este *mînca-ți-ar coada cui te are*, auzit adesea (am întâlnit expresia la Marin Preda, dar n-am notat locul), în loc de *cel care te are*. Am auzit în trecut și *complimente pe cine vezi; fii atent ce spune tovarășul* (în loc de *la ceea ce*).

Prescurtarea vine uneori de acolo, că un complement indirect sau circumstanțial este transformat în complement direct al unui verb care, împreună cu alt complement, formează de fapt un grup intransitiv: *ce-ai făcut banii?* În mod special se întâmplă așa cu expresia *a avea nevoie*:

Ce rezultat are nevoie Venus?, „Tempo“, 15. VII. 1939

Rusia își poate alege piețele și cumpără numai ce are nevoie („Tempo“, 8. VIII. 1939)

Îi aducea tot ce avea nevoie. Tov. de drum, 61

Altceva nu mai ai nevoie?, O primăv., 295

tot ce are nevoie, Ult. moh., 389

Mai complicată încă este situația verbelor care se construiesc cu complement indirect, dar complementul ar trebui pus înainte, fiind într-un fel oarecare legat de un cuvânt precedent:

Anglia va recunoaște de ceea ce se temea încă din primăvară, „Tempo“ (din păcate am pierdut referința)

Rețeta fericirii, sau despre ceea ce nuse vorbește (titlul unei piese de Aurel Baranga)

Tot în ceea ce cred (piesa *Nota zece la purtare*).

Cu ceea ce nu se putea împăca era acea sărăcie... (Pierre Daix, *Maria*, ELU, 1964, p. 50).

De ceea ce vreau să te asigur e că... (id., ib., 109).

Este evident că ar fi mai greoi, *ceea de ce se temea sau ceea despre ce nu se vorbește*.

Alte tipuri curente de scurtări:

un jurământ prin care în caz de trădare erau condamnați la moarte, „Tempo“, 24. III. 1939

o decizie prin care avocații vor lucra..., „Tempo“, 22. IV. 1939

mi-a dat un telefon în care mi-a spus...

a venit la mine cutare, în care m-a anunțat...

Dar cazul cel mai tipic — și mai frecvent — de brahilogie este nerepetarea unui instrument gramatical atunci când ar trebui să figureze de două ori în fața a două cuvinte coordonate între

ele: *împotriva exploatării și asupririi*. Sînt în situația aceasta prepozițiile, conjuncțiile, articolele, verbele auxiliare etc. În general, nerepetarea a fost condamnată de gramatici, ceea ce nu a împiedicat-o de a se extinde mereu. Exemple se găsesc la acad. Iorgu Iordan, SCL, XVII (1966), p. 613—614. (Ioana Diaconescu-Prioteasa pregătește o teză cu acest subiect.) De vreme ce scurtarea, în cazul acesta, nu provoacă nici un fel de confuzie, cred că trebuie apreciată pozitiv.

Tendința spre amplificare se manifestă în primul rînd prin dezvoltarea prepoziției, de care am vorbit ceva mai sus. Apoi prin destul de numeroase pleonasmе, ca *a bătut un nou record, reveniți mai târziu, renovat din nou, repet a doua oară* etc. Pleonasmul nu constituie o greșeală gravă, totuși este ușor reperat de vorbitori și combătut, poate mai mult decît oricare altă greșeală. Cine nu-și aduce aminte de *avansați înainte*, foarte răspîndit în deceniile trecute și mai rar astăzi?

Amplificare rezultă și din încrucișarea a două formule:

pînă la matchul... ne mai desparte foarte puțină vreme, „Tempo“, 27. IV. 1939.

ne mai despart puține zile pînă la 15 ianuarie, „Constructorul Hidrocentralei“ (Bicaz), 4. I. 1957, p. 4, col. 1.

ne mai despart puține zile pînă la închiderea campaniei de primire a abonamentelor, „Drapelul roșu“ (Timișoara), 26. XII. 1957, p. 2, col. 4.

Altă sursă pentru amplificare este anularea sinerezei, proces care se petrece sub ochii noștri. Prin 1930, i-am prezentat lui Ov. Densusianu un articol, în care apărea grupul *n-are*. Am rămas foarte surprins cînd am primit corectura tipografică (GS, V, 1932, p. 180), cu manuscrisul meu pe care Densusianu corectase: *nu are*. Astăzi mi se întîmplă și mie destul de des să scriu și chiar să pronunț așa. Formulele nereduse (*nu a venit, că a etc.*) sînt considerate mai solemne.

Emfaza apare și într-o serie de expresii care, după cît mi se pare, își au originea în limbajul rapoartelor și pe care, cel puțin pentru moment, le găsesc pretențioase și, adesea, pleonastice. E vorba în primul rînd de substantive care precizează la ce se referă numerele următoare:

un procent de 101 la sută, „Viața nouă“ (Galați), 31. XII. 1957, p. 1, col. 4, formulă extrem de răspîndită; semnalată ca pleo-

nastică, este de multe ori înlocuită cu *în proporție de 101 la sută*, ceea ce, bineînțeles, nu rezolvă complet problema.

Tot așa se scrie curent *o cantitate de 10 vagoane de cereale, o sumă de 1 000 de lei, un număr de 80 de tovarăși, o suprafață de 15 hectare, un efectiv de...*

s-a evidențiat un număr de 40 de tovarăși, „Constructorul Hidrocentralei“ (Bicaz), 4. I. 1957, p. 1, col. 3.

Am întîlnit într-o adresă fraza *vă rugăm a ne procura* (și infinitivul este aici pretențios) *lucrarea într-un număr de 1 exemplar*. Tot aici aș insera expresii ca *utilizarea judicioasă a parcului de autovehicule* (a autovehiculelor ar fi fost suficient), apoi exemple ca următoarele:

a împlinit vîrsta de 24 de ani (emisiune sportivă la Radio) *componența asociației... astfel alcătuită*, RL, 27. X. 1945 *în componența conducerii partidului au fost aleși numai adepții lui Nenni*, Sct. Tin., 22. I. 1959, p. 4, col. 8.

Mai multă claritate se obține și prin folosirea dublei negații, tradițională în limba noastră: *nu lipsește nimeni, nu aud nimic* etc. În ultimele decenii s-a manifestat și tendința contrarie. În propozițiile interrogative, condiționale, se folosește normal *vreo* (*cine are vreo..., are cineva vreo..., dacă aș avea vreo...*), cu valoare negativă foarte slabă, iar în propozițiile enunțiative negative se folosește *nici un, nici o*. În perioada dintre cele două războaie s-a răspîndit *vreo* în această din urmă situație: *nu a primit vreun raport, nu va avea loc vreo invazie* etc. (BL, VII, 1939, p. 173—176). Mai puțin exemple am întîlnit cu *orice*: *orice încercare nu va schimba nimic* (ib.). Astăzi nu mai întîlnim decît excepțional astfel de cazuri:

haine... de care nu se poate lipsi oricine navighează, Sfinx. gheț., 43.

Mult mai des întîlnim o negație suplimentară, greșită din punct de vedere logic; sînt cunoscute întorsăturile franțuzești de tipul *plus que jamais*, justificate din punct de vedere istoric prin aceea că *jamais, aucun* etc. au avut la origine sens pozitiv. În românește se găsesc unele franțuzisme ca *mai mult decît niciodată*, dar nu toate exemplele se explică prin influența franceză:

rareori trecea o zi fără să nu se abată pe la el cîte cineva, O primăv., 264

rar trecea zi fără ca directorul să nu fie chemat de șapte, opt ori la telefon, id., 281

rar trece o zi fără să nu mai adăugăm..., id., 458

fără ca detașamentul să nu se oprească, Ult. moh., 406

fără ca... să nu-i răsună..., id., 412

nu trece aproape nici o săptămână fără ca personalitățile militare din SUA să nu țină discursuri amenințătoare, Sct., 12. IV. 1959, p. 3, col. 3

nu putea asculta povestirea... fără să nu uite o clipă de supărarea lui, M. Preda, Moromeții, I, București, 1955, p. 267.

Să nu se creadă că exemplele se găsesc numai după *fără* (al cărui sens negativ nu apare la o observare neatență). Avem exemple și cu verbe care exprimă în chip lexical negația, pentru că înseamnă „a opri“, „a împiedica“, „a reține“, „a se îndoi“, „a tăgădui“ etc.:

interzis a nu scuipa, Ad., 14. V. 1930

nu m-am putut stăpîni să nu-i spun, Tov. de drum, 58

nu m-am putut împiedica de a nu-i zice, Rob Roy, p. 61

nu se poate pune la îndoială că acest pămînt nu este al insulei Tsahal, Sfinx. ghet., 221

nimeni nu se îndoia că goeleta nu va fi coborîtă, id., 337

să apere goeleta de a nu fi azvîrlită spre est, id., 171

noi nu contestăm că acest drum n-ar fi cel bun, Ult. moh., 46

nu putem renunța să nu exprimăm..., Sct., 14. VII. 1966, p. 6, col. 4.

Negația suplimentară, în acest tip de expresii, este pe cale de a se generaliza. Deși din punctul de vedere logic nu este justificată, ea poate deveni obligatorie, așa cum a devenit obligatorie dubla negație în formule ca *nu știu nimic*. Se poate compara și negația suplimentară din *cîte n-am încercat*, desigur orientată după interogativa *ce n-am încercat?*

În ce privește acordul, nu vom avea mult de discutat cu privire la acordul după înțeles. În diverse limbi îl găsim bine reprezentat, de exemplu în latinește se zice *multitudo uenerunt, capita coniurationis uirgis caesi*, în englezește subiecte ca *government* sau *police* capătă predicate la plural. În românește există cazuri similare. Am adunat numeroase exemple în V. Rom., 1937, 11, p. 76—85; altele se găsesc la J. Byck, BL, VII, 1939, p. 140—144, la Florica Dimitrescu, CV, 7/1949, p. 18—22,

cum și în *Gram. Acad.*, II², p. 110—113. Vezi și *norodul o siliră* (Gorjan în DLR, s. *norod*).

Acordul între subiect și predicat. În număr (vom exclude din discuție exemplele de tipurile *ei merge, ei făcea, ei făcuse, el au făcut, el muriră*, discutate în altă parte (p. 238, 248). Problema se pune acolo unde subiectul este colectiv, căci se prezintă două situații opuse: 1. Substantivul colectiv denumește o colectivitate, dar luată în totalul ei ca un singur obiect, deci, cînd e la singular, se acordă cu un verb tot la singular: *pădurea crește*. Exemplele de felul lui *sărăcimea pătînesc* (relevat de Byck în *art. cit.*, p. 142) sînt considerate ca greșeli de limbă. 2. Substantivul colectiv, avînd pe lingă el un atribut care arată componența colectivității, este luat ca un fel de numeral (uneori chiar este numeral), astfel că verbul se acordă cu subiectul logic, care, în cazul dat, este de fapt atribut.

La tipul întîii avem de discutat un singur caz, acela al numelor de localități care au fost mai întîii numele locuitorilor: *București, Petroșani*. Este limpede că avem de-a face cu un plural, ceea ce se explică prin faptul că locuitorii erau obligatoriu mai mulți. La un moment dat se naște o contradicție între numele la plural și localitatea care este una singură. Pe de o parte se spune fără dificultate *Bucureștii noi, marginea Bucureștilor*, pe de altă parte, nu putem spune *cutreierînd toți Bucureștii* (Arghezi a scris *toți Bucureștii le-au cîntat*), dar nici *cutreierînd tot Bucureștii* (cum au scris Anghel și Iosif), *fac una de urlă mîine tot Bucureștii* (cum a scris Camil Petrescu); soluția este refacerea unui singular *Bucureștiul*, așa cum indică *Gramatica Academiei*, de unde sînt luate și exemplele (I², p. 12 și 66). Cînd a apărut ziarul „Informația Bucureștiului“, mulți au protestat contra titlului, așa cum, cu mulți ani înainte, Ion Gorun (p. 17) condamna formulele noi. Dar situația se regăsește și la alte nume. De exemplu camioanele *Carpați, Bucegi* trebuie să poată fi numite și la singular. Un șofer întreabă pe altul: *cît faci tu pînă la Brăila cu Carpațiul tău?* Este evident că nu putea zice nici *Carpatul*, nici *Carpații tăi*; *Carpați* este și numele unei prăjituri.

Fenomenul nu are nimic curios, și în alte limbi numele de orașe sînt adesea formații de plural și ele se pot schimba, în limba țării sau într-o limbă străină, în singulare: *Atena, Sira-cuza, Paris, Londra* sînt numai cîteva dintre exemplele cunoscute.

Mai mult vom avea de discutat cu privire la tipul al doilea. Se poate zice *a venit o mulțime de oameni* și *au venit o mulțime de oameni* (vezi Ad., 27. XI. 1936). Preferința vorbitorilor actuali merge spre formula a doua (la fel se zice *un număr de acte au fost întocmite*), *o mulțime* fiind simțit ca un numeral, astfel că adevăratul subiect rămâne *oameni*. Fără articolul nehotărît *o*, *mulțime* ar fi simțit ca subiect, o formulare ca în versurile din secolul trecut

*Și pe uliță-nșirați
Trec mulțime de soldați*

n-ar mai fi acceptabilă astăzi. Dar cu articolul hotărît, *mulțimea* nu mai e subiect, zicem *mulțimea de lucrări m-a impresionat*, *grupul de turiști a părăsit localitatea*. În orice caz, nu ne speriem de prepoziția *de*, căci mai avem și alte cazuri de subiect cu prepoziție: *trec la oameni*, *au mai plecat din oameni* și, mai clar, *douăzeci de oameni*. Și articolul care precedă numeralul se pune în acord cu atributul: *cei o sută de oameni* (cf. acad. Iorgu Iordan, SCL, XVII, 1966, p. 613). Zicem *interesele a o mulțime de oameni*, ca *interesele a trei oameni*. Importă, desigur, și locul verbului: vom zice *un grup de turiști au venit*, dar nu *au venit un grup de turiști*. Orice intercalare face să se umbrească raportul gramatical între colectivul în nominativ și predicat: *grupul de turiști, fără să mai aștepte sosirea mecanicului chemat să repare mașina, pornesc pe jos*.

Dar problema depășește larg cazul substantivelor colective. Iată situația lui *fiecare*, pronume nehotărît, al cărui rol este tocmai acela de a fărîmița o colectivitate. De aceea punem verbul la singular cînd zicem *fiecare din noi va primi cîte o invitație*. *Gramatica Academiei* (II², p. 111) declară corect acordul cu predicatul la plural, dacă acesta are un complement distributiv: *au adus fiecarele cîte un car* (Sbiera), altfel pluralul fiind greșit: *stați, ziseră fiecare* (Pann). Totuși socotește corect exemplul *au sărutat fiecare mîna taichii și maichii și și-au luat rămas bun de la Ileana, și-au plecat tustrei călări* (Caragiale), pluralul fiind justificat de predicatele la plural acordate cu *tustrei*. Evident, nu se putea zice *a sărutat fiecare mîna și a plecat tustrei*, dar era posibil *a sărutat fiecare mîna și au plecat tustrei*. Mai mult complică situația cel de-al doilea predicat, fără *fiecare*. Dar oare ați

sărutat fiecare mîna ar fi fost greșit? Pe lîngă *fiecare* se subînțelege pronumele personal, și acordul se poate face cu acesta. Ce e greșit la Pann? Faptul că *fiecare* e folosit cu înțelesul de „toți”, care nu e românesc (am auzit un străin spunînd *eu refuz pe fiecare*). Dar ar fi fost corect *stați, ziseră fiecare pe rînd*.

Se poate pune în discuție și acordul pronumelui complement sau atribut:

echipajul nu arăta antipatie față de el, cu toate că le erau cunoscute întîmplările (Sfinx. gheț., p. 260). Dacă s-ar fi scris *ii*, acesta s-ar fi putut raporta la *el*, nu la *echipaj*.

corpul profesor al liceului... aduce la cunoștință încetarea din viață a bunului lor coleg... Bineînțeles, nu era coleg cu corpul, ci cu membrii corpului.

Se pune apoi întrebarea cum se comportă în general subiectul care are o complinire, indiferent dacă avem în față un colectiv sau nu. Iată exemple de acord al predicatului cu un atribut care nu arată din ce e făcut subiectul:

nerespectarea ordinelor ministerului le faceți pe riscul dv., dacă citirea acestor rînduri v-au făcut să pierdeți prea mult din prețiosul dv. timp...

Există și exemple în care acordul predicatului se face cu subiectul altei propoziții:

tot ceea ce au obținut studenții... au fost... (Sct., 13. XI. 1967, p. 3, col. 1),

sau cu un complement, de exemplu cu complementul direct (*gîndul acesta i-au împăcat pe toți*), cu complementul indirect (*nu l-au lăsat pînă nu le-au dat copoiul*) etc. Aceste exemple și altele similare (adunate de J. Byck, art. cit.) sînt, bineînțeles, condamnate.

Cîteodată putem ezita cînd subiectul este însoțit de un numeral: *50 de lei e o sumă*, sau *sînt o sumă*? Dar *o sută, o mie, un milion*? În orice caz, exemplul următor este sigur greșit:

cinci persoane e o povară mult prea grea (Ult. moh., 62).

Cazuri mai dificile:

nimeni nu răspunse cuvîntelor mele; de altfel nici nu prea aveau ce (Sfinx. gheț., 252). În momentul cînd *nimeni* devine pozitiv, se transformă automat în *toți*, de aceea nu se putea pune predicatul *avea* la singular.

executarea persoanelor bănuite că n-ar simpatiza guvernul devin tot mai dese. În articolul citat din V. Rom., p. 77, am explicat

pluralul *devin* prin influența atributului *persoanelor*, dar de sigur explicația este alta: executările pot fi dese, pe cînd executarea nu poate fi deasă.

personalul sălilor de spectacole care n-au semnat... În V. Rom., p. 77, am explicat pluralul prin influența atributului; dar dacă s-ar fi pus singularul, *n-a semnat*, s-ar fi înțeles că întregul personal a neglijat sau a refuzat să semneze angajamentul de a face grevă.

Unele probleme aparte ridică acordul cu copula. Trec peste exemple care nu diferă principial de cele de mai sus (putem zice *această serie de fapte este cunoscută*, dar numai *o serie de fapte sînt cunoscute*). În principiu copula se acordă cu subiectul: *Antilele sînt un arhipelag, arhipelagul e Antilele*. În exemplul *oile începură a rupe iarba cu lăcomie. Erau un șir de boturi...* (M. Preda, la Fl. Dimitrescu, *art. cit.*), acordul e făcut corect; dacă s-ar fi zis *era*, acesta ar fi format singur predicatul. Un exemplu ca *gloata eram noi* este numai o aparentă excepție, căci de fapt subiectul este *noi*. Judecînd însă în același fel, socotesc că e făcut greșit acordul în exemplele următoare:

cea mai prețioasă recompensă a fost pentru el cuvintele calde... (dintr-un ziar)

aceste neliniști e prima hrană a dragostei

primul lucru pe care-l citea în ziare era rîndurile despre... (Ad., 15. XI. 1930).

Se socotește uneori că verbul copulativ se acordă cu subiectul sau cu numele predicativ, după cum e mai aproape de unul sau de celălalt: *obiectivul principal al bugetelor țărilor imperialiste sînt înarmările* ar prezenta cazul al doilea. Dar dacă scurtăm textul și zicem numai *obiectivul sînt înarmările*, copula este alături de *obiectivul* și totuși se acordă cu *înarmările*, ceea ce înseamnă că acesta din urmă este de fapt subiectul („obiectivul îl constituie înarmările“).

Un amănunt privitor la numele predicativ: după modelul expresiilor de tipul *casele au fost prada focului*, unde *prada* este corect pus la singular, deoarece e colectiv, se spune și *milioane de oameni au fost victima acestui flagel*, incorect, deoarece *victima* nu este colectiv. Totuși cazurile de acest fel pot contribui la scăderea interesului pentru acordul în număr și, implicit, pentru flexiune.

Acordul predicatului cu două subiecte: în articolul citat din V. Rom. am reprodus exemple ca:

drapelul sub care se introduc aceste deșertațiuni și crudități estetice este totdeauna Națiunea și Libertatea (Maiorescu; este evident că *drapelul sînt* ar fi și mai rău)

atunci se înălțară în Roma Forul lui Traian cu toate edificiile (Odobescu; dacă ar fi scris *forul și toate edificiile* am fi socotit că e corect)

gheața sticlea, și pe luciul ei tremura lumina lunii și focul stelilor (Sadoveanu, citat după *Gram. Acad.*, II², 112; cînd a scris verbul, nu era obligat să aibă în minte că va urma un al doilea subiect; dacă însă am interverti ordinea și am pune întii subiectele, predicatul ar fi obligatoriu la plural).

Alte cazuri particulare. Subiectul, cînd e plural al politeții, se acordă cu predicatul sau cu copula la plural, dar cu numele predicativ la singular: *dv. știți, dv. sînteți om bun*; în trecut se auzea, la oameni mai puțin culti, *dv. sînteți oameni buni*.

Rezultate ale unor analize greșite. S-a citat adesea în trecut expresia *aici se vinde măsline*, explicabilă prin aceea că *se e* luat drept subiect (de fapt *se vînd* este pasiv); ideea mai există și astăzi la mulți, în special în cercurile administrative-financiare. De același tip este exemplul:

se auzeau... cum se ciocnesc unele de altele caicele (Ult. moh., 209), căci *se auzeau* este pasiv, iar subiectul lui, propoziția *cum se ciocnesc...* este considerat ca singular. Vezi și *se aud de afaceri* („Victoria“, 3. II. 1945).

Frecvent se aude *ce-s cu urmat* de un plural: *ce-s cu știrile acelea*, Rob Roy, 183. Subiectul este, evident, *ce*, la singular.

Acordul predicatului cu complementul se întîlnește în formula *în ceea ce privesc banii*, de asemenea combătută ca greșită.

Poate tot așa se explică și exemplul:

La campionatele Franței nu vor participa nici un jucător german („Tempo“, 10. VI. 1939).

Curiozități în limbajul aritmeticii : *1 înmulțit cu 1 fac 1*, dar *4 împărțit la 2 fac 2*. În primul caz predicatul n-ar avea motiv să fie la plural, în al doilea atributul *împărțit*, acordat cu *4*, ar trebui să fie la plural.

În anunțurile radiofonice, sub titlul *cotele apelor Dunării*, se spune: *Giurgiu, 432 cm, scade 4 cm* (Ad., 28. XI. 1936).

Subiectul ar trebui să fie *apele*, dar redactorul se gindește la *Dunărea*.

O situație curioasă ne oferă și acordul predicatului cu interogativul *cine* (vezi, ca ultimă referință, LL, XIV, 1967, p. 123). Predicatul se poate pune la plural cînd urmează un substantiv articulat: *cine sînt conducătorii Angliei*. În realitate, aici subiectul este *conducătorii*, prin *cine sînt* întrebăm ce însușiri au ei. Altminteri predicatul trebuie pus la singular, chiar cînd ne interesăm de mai multe persoane: *cine a dărîmat Troia*, nu *cine au dărîmat*, deși răspunsul așteptat este *grecii* (dar e corect *cine sînt oamenii care au dărîmat Troia*). Totuși se răspindește pluralul: am citat exemple în V. Rom., art. cit., p. 81. Iată încă unul, mai nou: *cine sînt aleși în noul parlament francez*, *Set. Tin.*, 29. XI. 1962, p. 4, col. 1—2.

Acordul după înțeles funcționează și cu privire la gen, adesea exemplele fiind aceleași ca la număr. Iată un exemplu cu un colectiv: *adunarea magistraților...*, *entuziasmați*, *hotărâsc...* Și fără colectiv: *au fost condamnați...* *9 persoane*; *o plută pe care se aflau zece persoane*, *înconjurați de rămășițele unui naufragiu*; *nu, răspunse foarte surprins gazda* (exemplele provin din art. cit., din V. Rom.).

În sfîrșit, rămîne să vedem raportul între adjectiv și adverb. Există tendința de a acorda adverbul, deci de a-l transforma în adjectiv:

destui de mulți

sînt grei bătrînii de pornit (vezi p. 311)

o problemă grea de rezolvat

roșiile costă ieftene

cea mai bine studiată este chestiunea...

Faptul este cu atît mai notabil, cu cît adjectivul manifestă tendințe spre pierderea flexiunii, ca și substantivul de altfel, cum se dovedește cu neglijarea frecventă a acordului în caz.

Părăsirea flexiunii înseamnă acordarea unui interes mai susținut conținutului decît formei și aceasta explică cele mai multe dintre modificările care se încearcă astăzi⁶. În număr, se acordă prioritate conținutului atunci cînd substantivele cu valoare cantitativă (*o mulțime*, *o sumedenie* etc.) sînt considerate numerale și atrag pluralul la verb. Cînd aceste substantive

⁶ Și în formula *Bucureștiul, Carpațiul*, tot conținutul a impus soluția.

sînt foarte aproape de verb, cînd verbul e pus înainte și deci e scos în relief, se face acordul cu substantivul la singular, altfel predomină ideea de plural, deci conținutul. Se zice: *în seama institutelor cade majoritatea lucrărilor*; *majoritatea lucrărilor cad în sarcina institutelor*; *cu caracter universal este restul mașinilor*; *restul mașinilor sînt cu caracter universal*. Articolul sau adjectivul demonstrativ întărește substantivul, deci acordul gramatical se face cu acesta: *o serie de fapte sînt*, dar *această serie de fapte este*. Tot predominarea ideii de conținut explică acordul lui *fiecare* cu pluralul.

Deoarece flexiunea verbală rămîne solidă, acordul în persoană se menține și pentru copulă: *noi sîntem o grupă*, nu *noi este o grupă*.

Ca ultimă problemă, ne vom ocupa acum de vorbirea indirectă. În latinește, se pune în „stil” indirect orice frază care depindea de un verb de declarație (vorbitorul reproducea astfel vorbele altuia sau ale sale proprii), dar cu timpul se ajunge ca vorbirea indirectă să exprime desolidarizarea de o afirmație, de o părere a altuia. Sistemul gramatical era destul de complicat și desigur limba vorbită nu-l respecta, cel puțin nu în întregime, iar limbile romanice nu l-au păstrat. S-au format totuși unele întorsături, și pentru a reproduce un enunț dependent de un verb de declarație, și pentru a exprima desolidarizarea. În românește, vorbirea indirectă nu constituie o problemă prea importantă, totuși merită să-i consacram cîteva rînduri. Adesea numai prin faptul că e introdusă printr-o conjuncție vorbirea indirectă diferă de vorbirea directă. Desolidarizarea se exprimă prin condițional-optativ și prin prezumtiv, dar aceste moduri pot avea aceeași valoare, de desolidarizare, și în vorbirea directă. Prezumtivul nu pare să se dezvolte în limba literară, dar condiționalul da, în așa fel că uneori se creează nedumerire dacă se marchează sau nu desolidarizarea: *Senatorul Pittman a adăugat că americanii ar rămîne credincioși idealurilor lor* („Tempo”, 5. III. 1939). Este evident că senatorul n-a formulat ideea cu îndoială și vorbirea indirectă în englezește ar fi trebuit să fie redată în românește cu indicativul.

Un mod de desolidarizare mai este și folosirea optativului la verbul de declarație: *a venit la mine și mi-ar fi spus că totul e bine* înseamnă „mi-a spus, dar eu nu garantez că a spus adevărul” (BL, XVI, 1948, p. 129—130).

În cursul cercetărilor ne-am întâlnit cu tendințe care au eșuat repede (pe acestea nu le voi mai evoca aici), cu altele care s-au impus într-o vreme pentru ca apoi să fie eliminate (de exemplu tendința de a avea mai multe semne pentru aceeași categorie morfologică, tendința de a consolida neutrul, sau, cu o rază de acțiune mai restrinsă, tendința de a dezvolta conjugarea a IV-a în dauna conjugării I), și în sfârșit, cu tendințe care se contrazic, dar sint permanente (de exemplu tendința spre o exprimare mai amplă, opusă tendinței spre economie). Pe acestea din urmă, de asemenea nu le voi relua aici, deoarece nici una dintre ele nu are șanse de a se impune definitiv, ci, cel mult, una se poate întări la un moment dat în dauna alteia, dar nu pentru multă vreme (economia dusă la ultima ei expresie ar desființa limba, în schimb amplificarea neîngrădită ar paraliza relațiile sociale).

Voi încerca deci să aleg, dintre diferitele curente pe care le-am întâlnit în evoluția limbii, pe cele care astăzi par a avea șanse de a fi continuate și întărite.

În materie de fonetică și fonologie inventarul constituit e stabil, dar în oarecare măsură se îmbunătățește distribuția fonemelor, în primul rând datorită reducerii alternanțelor, vocalice și consonantice, care căpătaseră rol morfologic.

În morfologie, se continuă reducerea trăsăturilor sintetice și, evident, se dezvoltă caracterul analitic al flexiunii nominale. Singură diferența dintre pluralul și singularul substantivelor se întărește prin crearea de singulare noi, dar numai acolo unde singularul era la fel cu pluralul, căci în celelalte cazuri se împuținează semnele care marchează aceeași categorie; la masculin, se dezvoltă pluralul format prin muiera consoanei finale a temei, la feminin se extinde pluralul cu *-e* (fără alternanțe interne), la neutru *-e* se dezvoltă în dauna lui *-uri*. Declinarea a III-a se specializează tot mai mult pentru feminine, dar în ansamblu

nu se dezvoltă. Diferențele de gen rămân importante, dar neutrul este în netă scădere, iar femininul încetează treptat de a fi marcat la persoane, în special la numele de meserii.

În ce privește conjugările, singurele vii sînt I-a și a IV-a, dar cu tranșantă superioritate a primei. Se impune tot mai mult prezentul cu *-ez* și *-esc*. Și aici, în oarecare măsură, se accentuează caracterul analitic.

În formarea cuvintelor, se dezvoltă rapid prefixele internaționale și, în oarecare măsură, sufixele internaționale, ambele în primul rînd de origine latină. Se reduce productivitatea multor sufixe tradiționale și capătă tot mai multă importanță compunerea și mai ales derivarea regresivă, verbul subordonîndu-se substantivului.

În materie de vocabular, fenomenul cel mai izbitor este eliminarea elementelor nelatine și înlocuirea lor cu împrumuturi internaționale, mai toate de origine latină. (Am folosit pentru prima oară formula *relatinizarea limbii* în Ad., 20. VIII. 1930.) Dezvoltarea analitismului duce la înmulțirea cuvintelor auxiliare scurte (și acestea au un indice de utilizare mult mai ridicat decît celelalte), dar adoptarea prefixelor și abstractizarea noțiunilor, exprimate prin derivate cu sufixe, duce la crearea de cuvinte lungi, ce e drept mai rar folosite și adesea nu în toate siturile.

În sintaxă se resimt urmările trecerii la structura analitică: scade folosirea genitiv-dativului (mai ales cînd e vorba de atribut, printre care cuprind și apozitia), se dezvoltă pasivul compus, perfectul simplu se folosește mai puțin și numai în anumite stiluri literare, conjunctivul se formează obligator cu conjuncția *să*. Ca urmare, ordinea cuvintelor devine mai rigidă, subiectul este tot mai mult exprimat prin pronume, nu prin desinența verbului. Deși unele timpuri păstrează valori aspectuale, aspectul este exprimat în primul rînd prin mijloace lexicale. Reintroducerea infinitivului în locul conjunctivului, trăsătură romanică, merge totuși împotriva analitismului, căci lasă neexprimat subiectul.

Alături de vocabular, domeniul unde transformarea este cea mai evidentă este cel al prepozițiilor; modificările lor introduc mai multă claritate în exprimare, dar, deoarece prin aceasta se lungește comunicarea, procedeul nu va putea merge prea departe. În contradicțiile dintre exprimare și conținut învinge de obicei

ultimul (dubla negație, acordul după înțeles), ceea ce merge tot pe linia unei exprimări mai clare.

Pentru a rezuma într-o singură formulă calea adoptată astăzi de limba română: se elimină masiv elementele împrumutate în trecut și se introduc în loc elemente internaționale, în covîrșitoarea lor majoritate de origine latină și romanică, lucru vădit cel mai bine în vocabular.

LISTA SURSELOR CITATE
PRESCURTAT

În cazul traducerilor, am dat sub forma prescurtată numai titlul, deoarece autorul originalului nu are de ce să fie invocat.

Pentru citatele din ziare am dat data de apariție, pagina și coloana; acolo unde citez *Adevărul*, *Tempo*, *România liberă*, *Victoria și Libertatea* fără pagină și coloană, mă refer la note publicate de mine, uneori sub semnătură, de cele mai multe ori însă sub pseudonimul Gh. Reviga.

Ad.: *Adevărul*, cotidian, București.

Alecsandri: Vasile Alecsandri, *Opere, I, Poezii*, Editura Academiei, București, 1965.

Alexandrescu: Gr. Alexandrescu, *Opere, I, E.S.P.L.A.*, București, 1957.

ALLG: *Archiv für lateinische Lexikographie und Geschichte*.

Arhiva: *Arhiva*, Iași, periodic.

BA: *Balkan-Archiv*, Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache, Leipzig.

Eugen Barbu, Șos. Nord.: Eugen Barbu, *Șoseaua Nordului*, București, 1959.

Băt. în marș: Galina Nikolaeva, *Bătălie în marș*, Cartea Rusă, București, 1960.

Beaulieux: Léon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933.

Birlea, B.: Pr. I. Birlea, *Balade, colinde și bocete din Maramureș*, București, 1924.

Birlea C.: Pr. I. Birlea, *Cîntece poporane din Maramureș*, București, 1924.

BL: *Bulletin linguistique*, publié par A. Rosetti, Bucarest.

Boceanu: Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, 1913.

Bogdan, NV: N. A. Bogdan, *Și nouă și vechi*, Iași [fără dată].

Bolintineanu: D. Bolintineanu, *Opere alese*, E.P.L., București, 1961.

BPh: *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, Iași.

Broșteanu: P. Broșteanu, *Traista cu povești istorice*, Brașov, 1897.

BSF: *Buletinul Societății filologice*, București.

BSL: *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*.

CADE: I.-A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931.

Capidan, Ar.: Th. Capidan, *Aromânii*, București, 1932.

Capidan, Megl.: Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I și III, București, 1925.

Caragiale, O.: I. L. Caragiale, *Opere*, ed. Zarifopol—Cioculescu, București, 1930—1942.

Cătană, B.: Gheorghe Cătană, *Balade populare din gura poporului bănățean*, ed. a III-a, Brașov, 1916.

CDDE: I.-A. Candrea — O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A—Putea)*, București, Socec, 1907—1914.

Ciașanu: G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*, București, 1931.

Cioca: Iosif Cioca, *O sută și șase doine culese de pe Pogonici*, ed. a II-a, Brașov, 1921.

CL: *Cercetări de lingvistică*, Cluj.

Coama: A. Conan Doyle, *Coama de leu*, Editura Tineretului, București, 1966.

Codin, [NL: C. Rădulescu-Codin, *Nevasta leneșă*, București, 1926.

Coșbuc, B.: G. [Coșbuc, *Balade și idile*, ed. a XIV-a, Cartea românească, București, 1913.

Coșbuc, F.: G. Coșbuc, *Fire de tort*, ed. a XIII-a, Cartea românească, București, 1927.

Coșbuc, PV: G. Coșbuc, *Ziarul unui pierde-vară*, Cartea românească, București, 1922.

Creangă: Ion Creangă, *Opere complete*, Cartea românească, București, 1932.

Ctp.: *Contemporanul*, hebdomadar, București.

CV: *Cum vorbim*, revistă lunară, București.

DA: Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1907 și urm.

Dalamestra: I. Dalamestra, *Dicționar macedoromân*, București, 1906.

Densusianu, Haț.: Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.

Densusianu, Hdlr.: Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome premier, Bucarest, 1929; tome II, Paris, 1914—1938.

Dim.: *Dimineața*, cotidian, București.

DLR.: *Dicționarul limbii române*.

DLRM: *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.

Doine: *Culegere de doine, strigături și chiuituri ce se obicinuesc la jocurile și petrecerile noastre populare*, ed. a IV-a, Brașov, 1922.

Dumitrașcu, B.: N. I. Dumitrașcu, *Busuioc—povești alese* —, București [fără dată].

Dumitrașcu, PO: N. I. Dumitrașcu, *Povești oltene*, București [fără dată].

Eminescu: M. Eminescu, *Opere*, ed. Perpessicius, vol. I, București, 1939.

Ernout—Meillet: A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris, 1932.

Et. rom.: Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963.

FP: Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.

Furtună, F.: D. Furtună, *Firicele de iarbă*, București [fără dată].

V. Em. Galan, *Bărăgan*: V. Em. Galan, *Bărăgan*, București, vol. I, 1958, vol. II, 1959.

GCR: M. Gaster, *Chrestomatie română*, Leipzig—București, 1891.

Ghibănescu, BV: Gh. Ghibănescu, *Baba Vodoaia, Dascălul Dumitrache*, Iași, 1895.

Gorun: Ion Gorun, *Știi românește?*, București [fără dată].

Gram. Acad.: *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, București, 1966.

GS: *Grai și suflet*, revistă, București.

I. Cr.: *Ion Creangă*, revistă, Fălticeni.

Inf. Buc.: *Informația Bucureștiului*, cotidian, București.

Iordan, Gram.: Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1937.

Iordan, LRA: Iorgu Iordan, *Limba română actuală, o gramatică a „greselilor”*, ed. a II-a, București, 1948.

Iordan, LRC: Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956.

Iordan, Stilistica: Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944.

Îndreptar: *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1965.

Lekov, *Kăm vâprosa...*: Ivan Lekov, *Kăm vâprosa za novite ošte koleblivi sklonnosti v sâvremenniaa bălgarski ezik*, extras din *Spisanie na Bălgarskata Akademiia na Naukite*, LXXI, 1950, p. 79—90.

Libert.: *Libertatea*, cotidian, București.

LL: *Limbă și literatură*.

Lombard, Verbe: Alf Lombard, *Le verbe roumain*, Lund, 1954—1955.

LR: *Limba română*, București.

Lungianu, DP: Mihail Lungianu, *Icoane din popor*, București [fără dată].

Lungianu, LC: Mihail Lungianu, *La cruci, icoane de la țară*, ed. a II-a, București, 1923.

Lungianu, PC: Mihail Lungianu, *Postelnecu Cumpănă*, București [fără dată].

Mag.: *Magazinul*, hebdomadar, București.

Mardarie: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tilcuirea numelor din 1649*, publicat... de Grigore Crețu, București, 1900.

Marian, H.: Sim. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*, București, 1910.

Mél. Bally: *Mélanges Bally*, Genève, 1934.

Meyer-Lübke, Gram.: W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1890—1900.

Mihăescu H.: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960.

L. Morariu: L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, I „Codrul Cosminului”, I, 1925, p. 1—96; II, 1, „Codrul Cosminului”, II, 1925, p. 286—346; II, 2, „Codrul Cosminului”, IV, 1928, p. 1—102.

MSL: *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*.

Munca: *Munca*, cotidian, București.

Negruzzi, Jun.: Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București [fără dată].

Oam. la vol.: A. Ribakov, *Oameni la volan*, Cartea Rusă, 1950.

Odo. Țescu: A. I. Odobescu, *Scrisori literare și istorice*, I, București, 1887.

Om. Șişmarëv: *Romano-germanskaja filologija. Sb. Statej o čest' akademika V. F. Šişmarëva*, Leningrad, 1957.

O primăv.: V. Ovecikin, *O primăvară buclucașă*, Cartea Rusă, 1958.

O viață: Vadim Sobko, *O viață obișnuită*, Cartea Rusă, 1960.

Pamfile, Cim.: Tudor Pamfile, *Cimilituri românești*, București, 1908.

Pamfile, Joc. III: Tudor Pamfile, *Jocuri de copii*, vol. III, București, 1909.

C. Papacostea: Cezar Papacostea, *Filosofia antică în opera lui Eminescu*, București [fără dată].

Papahagi, B.: Per. Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905.

Papahagi, Dicț.: Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.

Papahagi, Mar.: Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925.

Pascu, Suf.: Dr. G. Pascu, *Sufizele românești*, București, 1916.

Păsculescu: Nicolaie Păsculescu, *Literatură populară românească*, București, 1910.

Pîrvescu, H.: Pompiliu Pîrvescu, *Hora din Cartal*, București, 1908.
 PLG: *Probleme de lingvistică generală*, 5 volume, București, 1959—1967.
 PN: *Presu noastră*, revistă lunară, București.
 Pop: Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques*, tome III, Paris, 1952, p. 195—235.
 Pop, FL.: Vasile Pop, *Fleacuri, amintiri duioase, schițe și nuvele*, București, ed. a IV-a [fără dată].
 Port Art.: A. Stepanov, *Port Artur*, Cartea Rusă, 1952.
 Pușcariu, Hărțile: Sextil Pușcariu, *Hărțile graiului*, extras din „Tara Birsei”, 2/1933.
 Recueil: *Recueil d'études romanes*, Bucarest, 1959.
 Rev. fil. rom și germ.: *Revista de filologie romanică și germanică*.
 REW: W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1911.
 RL: *România liberă*, cotidian, București.
 R.I.R.: *Revue de linguistique romane*, Paris.
 Rob Roy: Walter Scott, *Rob Roy*, Ed. Tineretului, 1965.
 Romania: *Romania*, revistă, Paris.
 Rosetti, Sec. XVI: Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, 1932.
 R.R.Li.: *Revue roumaine de linguistique*, București.
 Sadoveanu, O.: Mihail Sadoveanu, *Opere*, I—XVIII, E.S.P.L.A., 1954—1959.
 Sandfeld, Ling. balk.: Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique, Problèmes et résultats*, Paris, 1930.
 SCL: *Studii și cercetări lingvistice*, București.
 ScL.: *Scinteia*, cotidian, București.
 ScT. Tin.: *Scinteia tineretului*, cotidian, București.
 Sec. 20: *Secolul 20*, revistă lunară, București.
 Sfinx. gheț.: Jules Vernes, *Sfinxul ghețarilor*, Ed. Tineretului, 1953.
 SG.: *Studii de gramatică*, 3 volume, București, 1956—1961.
 Sima: Gr. Sima al lui Jón, *Ardeleanu glumeț sau 101 de anecdote populare*, Sibiu, 1889.
 SLG: Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, București, 1960.
 SMFC: *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în românește*, 4 volume, 1959—1967.
 St. clas.: *Studii clasice*, revistă, București.

Sez.: *Sezătoarea*, revistă, Fălticeni.
 SIO: Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, București, 1900.
 TDRG: Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest 1903—1926.
 Tempo: *Tempo*, cotidian, București.
 Teodorescu, PP: G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, București, 1885.
 TILR: *Istoria limbii române* (tratat), vol. I, București, 1965.
 Tistlu: N. Georgescu-Tistlu, *Folklor din județul Buzău*, București, 1928.
 Tit Bud: Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908.
 Tolstoi: L. N. Tolstoi, *Opere*, 5 volume (*Război și pace*, vol. II), Cartea Rusă, București, 1954.
 Ult. moh.: Fenimore Cooper, *Ultimul mohican*, Ed. Tineretului, 1956.
 Vasiliu, Pov.: Alexandru Vasiliu, *Povești și legende*, București, 1908.
 5 Săpt.: Jules Verne, *5 săptămâni în balon*, Ed. Tineretului, 1955.
 Victoria: *Victoria*, cotidian, București.
 Vissarion, M.: I. C. Vissarion, *Maria de altădată*, București, 1920.
 Vircol: V. Vircol, *Graiul din Vilcea*, București, 1910.
 V. Rom.: *Viața Românească*, revistă lunară, București.
 WJB.: Gustav Weigand, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*.
 ZRPh: *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle.

INDICE DE CUVINTE
ALCĂTUIT DE
MARIETA PIETREANU

Au fost incluse în acest indice numai cuvintele românești. În cazul unor cuvinte s-au înregistrat și formele flexionare care apar în anumite construcții și expresii.

Ori de câte ori s-a considerat necesar s-au dat în paranteză unele indicații referitoare la categoria morfologică a cuvintului respectiv.

- | | |
|--------------------------------------|---------------------------|
| a (<i>art.</i>) 73, 289, 306 | acoarde 137 |
| a (<i>aux.</i>) 246, 247, 289 | acoardele 129 |
| a (<i>prep.</i>) 73, 289, 307, 323 | acoperă 214, 221 |
| abate 230 | acopere 214, 221 |
| abatere 237 | acord (<i>s.</i>) 287 |
| abdica 230 | acord (<i>vb.</i>) 244 |
| abnegare 237 | acor-deon 45 |
| abnegație 237 | acordez 244 |
| absolvență 119 | acri 190 |
| abstrage 230 | act 279 |
| abține 230 | actor 47 |
| abzice 230 | actul 286 |
| acarniță 258 | actul doi 310 |
| aceasta 79, 167, 168 | acù (<i>adv.</i>) 31 |
| aceea 167 | ăcu (<i>s.</i>) 31 |
| acel 71, 79, 167 | acumulatori 93 |
| acela 167 | acvariu 49, 100 |
| (omul) acel bun 73 | acv.ă 49 |
| (omul) acela bunul 73 | adagiu 101 |
| (un) același 309 | adaug 207 |
| ăcele (<i>pron.</i>) 31 | adauge 190, 192, 193, 231 |
| ăcele (<i>s.</i>) 31 | adăuga 190, 231 |
| acest(a) 71, 170 | adăugi 190, 212, 231 |
| acesta 71, 79, 167, 168, 169, 170 | aderare 237 |
| această (<i>f.</i>) 79 | adevăr 274 |
| aceste 289 | adeveri 233 |
| acestei casă 63 | adeziune 237 |
| acestora 79, 298 | adinci 233 |
| arestuia 79 | administra 47 |
| aceștia 79, 168 | administrator 47 |
| aciua 233 | administrație 47 |
| aciuo 225 | admite 230 |
| | admițind 211 |

admosferă 50
 ado 219
 adoarme-l 221
 adoră 244
 adormi 318
 adreasă 43
 adu 219
 aduc 29
 (l-)aduce 37
 adui 210
 aduna 210
 adunătură 259
 adumi 35
 advocăţel 259
 aer 279
 aer condiţionat 15
 aerogări 124, 147
 aerona-ut 44
 aşti 152
 afige 230
 afla 318
 alli 213
 afum 244
 afunde 210
 afunză 210
 agă 80, 81
 aghiasmă 141
 (avea) agonisit 205
 agreia 45
 agronom 259
 agust 44
 ai (*art.*) 73, 289
 ai (*pron.*) 73
 ai (*s. pl.*) 35, 76, 213
 ai (*vb.*) 27, 217, 219
 aia 167
 aiasta 167
 aibă 207, 218
 aibi 218
 aicşle 152
 aimintrelea 71
 aista 152, 167
 aiura 233
 aiurea 71
 aiuristic 262
 ajoaimă (*vb.*) 240
 ajoame (*vb.*) 240
 ajun 51
 ajune 225
 ajunge 192, 193, 197, 220, 225, 230
 (a se) ajunge 197

ajutora 233
 al 68, 73
 alagea 105
 alagică 105
 alalt 71
 Alambra 48
 albastri 152
 albi 176
 albini 77
 albitură 262
 al dată 42
 alde 301, 302
 ale 73
 alca (= *alcargă*) 43
 alcargă 43
 alege (*imper.*) 219
 alege 192, 193, 194, 196
 alergău 258
 alfabet 278
 alfavit 278
 alge 124
 alifii 83
 alimăni 233
 Alimentara 124
 Alimentări 124
 alina 233
 alini 213
 al lor 68
 al lui 68, 316
 al meu 68
 aloglotă 158
 alor 68
 alor mei 68
 alt 71, 72, 169
 (un) alt 169
 alta 72
 altă 72
 (nici o) altă 309
 altă dată 42
 alteia 79
 altele 72
 alt(e)ru 72
 altora 79
 altu 72
 altu 71, 72, 74
 altuia 79
 altul 71
 (un) altul 169, 309
 alţii 72
 alunga 233
 alungi 233

alătū 71
 alură 46
 am 205, 217, 226, 246, 324
 amanele 129
 amante 119
 amarnic 258
 amazoană 138
 amăraşte 225
 amărăsc 225
 amăreşte 225
 amări 199
 ambi 67
 amenzi 124
 amesteca 190
 amet 212
 ameţesc 222
 amice 119
 amice (*voc.*) 162
 amieza 223
 amigdalită 119
 amii 210, 214
 amîndoauă 157
 (amîn)doi 67, 71
 amîndurora 79
 amîntrei 67
 (să) amoartă 240
 amortiza 236
 amplificator 17
 amplorii 125
 am să 203, 321, 324
 amurt 212
 amurte 212
 amuţa 234
 an 75, 290
 anacruză 119
 analoagă 43, 158
 ananghie 277
 Andrei 77
 anghină 119
 angronom 51
 ani 35, 76, 213
 anini 213
 antebraţ 256
 antetruşiţă 256
 antevorbitor 256
 anticipările 287
 antirasist 256
 antiregalist 256
 antrepenor 50
 antretoază 138

antum 280
 anţart 68
 anul 286
 anul trei 310
 anumit 71
 apare 229
 apariţie 236
 aparţine 230
 apărea 229
 apărere 236
 apăru 320
 (a)apărut 320
 apăs 195
 apelpisit 277
 apendice 154
 apercepe 230
 apeşi 195
 apipăia 234
 aplana 236
 aplausuri 128
 apolitic 256
 apreciate 287
 aprind 255
 aprinde 192, 193
 aprinz 209
 aprinzăcios 209
 aprinzind 209
 aprobător 262
 aprobează 240
 apropiia 50
 apropiemu 226
 apropieste 242
 apropria 50
 apun 255
 apune 192, 193
 ar 202
 aramă 83, 95
 arame (*sg.*) 83, 95
 ară 202
 arcaş 258
 arcaş 51
 ard 211
 arde 192, 193, 209
 Ardeal 266
 arde-l 219
 ardelenesc 266
 arc 202, 217
 argentinian 260
 arhangheli 152
 arhiduce 154

arhitectonici (*adj.*) 157
 ariergărzi 124, 147
 arina 232
 aripa (*vb.*) 232, 234
 aripă 25
 aripele 106
 aripi 106, 234
 aripile 106
 aritmeticii 124
 arjun 51
 arm 84
 armur (*m.*) 84
 armure (*m.*) 84
 arogă 43
 aromi (*vb.*) 233
 arpeggiu 100
 arsură 123
 arșic 51
 artă 279
 artiști (*voc.*) 163
 arz 208
 arzător 208
 arzi 219
 arzoi 208
 ascultează 240
 ascund 211
 ascunde (*imper.*) 219
 ascunde 192, 193
 ascunz 209
 (să) ascunză 209
 ascunziș 209
 ascut 212
 ascute 221
 ascuț 208
 ascuță 224
 (să) ascuță 208
 ascuțesc 224
 asemălui 234
 asemăna 234
 asemeni 213
 asēsor 48
 asigurînd 286
 asmut 212
 asmute 221
 asmuț 208
 asmuța 234
 asorta 236
 aspirălor 262
 ast (*pron.*) 71
 ast(a) 71
 asta (*f.*) 71, 167

asta (*formă neutră*) 71
 astă 71
 astăzi 286, 290
 astupestă 242
 asupra 326, 331, 332
 asurzească 210
 asurzesc 210
 aș 194, 202, 205, 325
 așa 71
 așa cum 334
 așa după cum 334
 așău 51
 așchia 233
 așea 48
 așeza 223
 (se) așeză 320
 (am să) aștept 203
 (am a) aștepta 203
 (voi) aștepta 203
 aștepta-voi 203
 așterne (*imper.*) 219
 așterne 191, 193, 209
 așterni 214
 ata 83, 102
 atale 102
 atare 287, 290
 Atena 341
 ateriza 236
 alest 244
 atinge (*imper.*) 219
 atinge 192, 193
 atirni 213
 atit 79
 atila 79
 atitea 79
 atitora 79
 atitia 79
 almite 50
 atocmi 233
 atocmire 234
 atotputinte 201
 atu 102
 ații 214
 aține 191, 193
 aținli 233
 au (*vb.*) 27, 44, 217, 226, 228, 246,
 247, 289
 aud 44, 212
 aude 212
 audzi 34
 august 287

auspicii 287
 A-ustria 44
 au-stru 44
 a-uto 44
 autobus 280
 autobuzule 163
 autodrum 268
 autogări 147
 automăturătoare 268
 automobil 285
 (accidente) automobile 310
 autorlic 260
 autostradă 268
 autostrăzi 124, 147
 auz (*vb.*) 208
 auzea 204
 auzi (*imper.*) 218
 auzi 34, 221
 (el) auzi 212, 227
 auziia 204
 auzi-l 221
 auzim 227
 auzi-mă 221
 (să fie) auzit 228
 auzi 199
 avangărzi 124, 147
 (el) avea 8, 9
 avea 191, 192, 200, 202, 217, 228,
 230
 aveam 9, 226
 aveau 226
 avem 217
 avînd 310
 avû 227
 avûi 227
 avum 227
 avuse 8, 9
 avuseră 9
 avuși 227
 avuție 290
 avuțiile 286
 azistent 49
 azvirl 214
 azvirlă 214
 ăl 37, 306
 ăl(a) 37, 71
 ăla 30, 167
 ălălalt 71
 ăst 37, 71
 ăsta 30, 79, 152, 167

ăstălalt 71
 ăschii 144
 ăstia (*f. pl.*) 152
 ăznalile 40

ba 275
 babachii 302
 babă 275
 babiți 38
 bacalau-real 45
 Bacău 263
 bacăuan 146, 148, 263
 bace 124
 baci (*sg. și pl.*) 153
 baclava 101, 277
 baclavă 105
 badeo 164
 bacrile 144
 bagaj 100
 bagajamente 261
 bagajurile 128
 bageacă 84
 bahnuri 90
 baie 275
 baieu 44
 băinet 44
 baionetă 44
 bairace 128
 bairacuri 128
 balamale 102
 balemare 102
 balgibașa 81
 baloți 94
 bamii (*f. pl.*) 144
 ban 37
 bancă 279
 bani 35, 76, 168
 banițe 113
 baraconile 136
 barate 113
 barăci 147
 barbat 37
 barbe 147
 barbele 106
 barcile 144
 baron 138, 142, 151
 baroneasă 142
 baroni 151
 barză 45, 64, 77
 basc 124
 bască 124

bascheți 336
 bascuri 124
 basma 104
 basme 128
 basmuri 128
 basn 83
 basne 128
 bat 175
 (mă) bat 195, 196
 bată (s.) 83, 140
 bată (vb.) 248
 (o să) batără 247, 248
 bate (*imper.*) 219
 bate 191, 193, 210
 (a se) bate 196, 197
 batere 175, 237
 batjocori (*vb.*) 270
 bazarghidan 142
 bazarghidean 142
 bazarghideni 142
 bazin 49
 băboi 257
 băcăuan 146, 148, 263
 băclăvăli 105, 147
 băeri 144
 băhnuri (*pl. col.*) 90
 băiat 36, 263
 băiatule 78, 161
 băieri 144
 băiete 78, 161
 băiețaș 258
 băiețel 257, 263
 băieți 36, 263
 băieții (*voc.*) 164
 (Muntele) Băișorii 136
 bălai 156
 bălaie 156
 bălaore 96
 bălai 158
 bălămăli 105, 147
 bălăncăne 240
 Bălășii 159
 bălos 265
 bălsăma 233
 bămii 144
 bănci 147
 băndzi 147
 băndzil'e 113
 băniți 113, 118
 bănuie 240
 bănui 276

bănzi 118
 băone 240
 bărate 113
 bărați 113, 147, 233
 bărbată-lu 167
 bărbate 161
 bărbănoacă (*f. sg.*) 89
 bărbiele 125
 bărbinoace 89
 bărci 147
 bărcile 144
 bări 124
 băsade 144
 bășazi 144
 băsmăli 105, 147
 băsmeli 156
 băsmelii (*gen.*) 104
 băstăcăne 240
 băști 124, 147
 bătaie 237
 bălea 228
 bătem 228
 bătește 243
 băteți 228
 (ar fi) bătind 205
 (să fi) bătind 205
 (voi fi) bătind 203, 205
 bătrîn 12, 27
 bătrînețe 257
 bățut 237
 (ar fi) bățut 205
 (să fi) bățut 205
 (voi fi) bățut 205
 (sînt) bățut 173
 bea 191, 192, 228
 (să) bea 218
 beat 36, 191, 218
 becaș 81
 behăe 240
 (să) beie 218
 bej 158
 belciugi 93
 belelile 113
 belșug 51
 benzi 124
 benzină 285
 berbantăresc 266
 berbec 98
 berbecu 98
 berde 106
 berecheți (*m.*) 85

bersug 51
 berze 45, 64, 77
 berzi 118
 bezezi 113
 beși 221
 beșleagă 80
 bele (*pl.*) 83, 140
 bete (*sg.*) 83
 beteji 199
 beteșug 258
 beți 36
 bețivan 258
 bezea 83, 101
 bibilici 156
 bice 128
 bicile 41, 128
 biciuli 233
 bidoane 43
 bidon 43
 biet 313
 bieți călători 64
 bilete 128
 bilețuri 128
 bine 36, 41
 binecunoscutul 305
 bineț 83
 binețe (*pl.*) 83
 biraie (*n. pl.*) 90
 birăi 90
 birăie (*pl.*) 90
 birbec 60
 birjar (*voc.*) 163
 birjarule 163
 birjear 48
 birji 113
 birocrat 151
 birocrăți 151
 birou 46, 99
 birou de voiaj 285
 biruiaște 242
 bitang 149
 bitanți 149
 biveli 138
 bijbicsc 240
 bijbicsțe 240
 bîncile 86
 binzile 113
 bizdări 233
 blane 107
 blămați 202
 blămu 202

blăni 107, 147
 blănuri 90
 bleați 202
 blege 156
 blemu 202
 blesteme 128
 blide 128
 blind 12
 boace 222
 boactăr 136
 boacteri 136
 boacterii 136
 boală 275
 boalde 107
 boale 107, 135
 boalte 135
 boaltele 107
 boarfe 136
 boarșe 51
 boaua 101
 bob 275
 bocancă 82
 bocesc 222
 bodicăi 240
 bogat 275
 bogătaș 258
 bogătațe 42
 bogdaproste 82
 bogdaprostele 82
 bogdaprostii 82
 boi (*s.*) 264
 boi (*vb.*) 105
 boia 105
 boială 105
 boiele 105
 boier 275
 boierescuri 158
 boierime 257
 boișori 264
 boiți 264
 bojbăe 240
 bolboci 136
 bolbotini 113
 bold 107
 boli 107, 135
 bo'lnav 46
 (im)bolnăvi 190
 holovane 88
 holovani 88
 bolozale 101

bolozan 101
 bolozane 101
 bolşevic 279
 bolţi 107, 135
 bombardament 237
 bombardare 237
 bomboană 138
 bomboane 138
 boncăne 240
 borderauă 149
 borderouri 149
 borfele 136
 bori 199
 borjoci 51
 boron 83, 138
 boroni 233
 borte 113
 borti 113
 borţii (*gen.*) 113
 bosie 127
 bosioacele 89
 bosumfli 213
 boteza 223
 botfori 81
 botinii (*m.*) 81
 Botoşani 142
 Botoşeni 142
 bou 28, 162
 bo-ul-ean 265
 bour 46
 bouri (*vb.*) 234
 bouşor 264
 boutii 264
 boz 127
 bozii (*pl.*) 127
 brabete 96
 brabeţ 96
 brace (*pl.*) 88
 braci (*pl.*) 88
 brad 149
 braj 149
 braş 149
 braţ 32
 braţu-i 309
 braţurile 128
 braz 149
 brazi 149
 brazilian 260
 brădet 257
 brădulete 96
 brăduleţ 96

brănişti 144
 brăţeri 140
 breabăn 97
 breaslă 140
 brebene 97
 breslă 140
 bretea 103
 bretelă 103
 briceagă (*s.f. sg.*) 83
 brigăzi 124, 147
 briile 99
 brîncă 83, 273
 brîncle 107
 brînci (*sg. şi pl.*) 83
 bringi 107
 brîni 127
 briu 99
 broatec 97
 broatoce (*sg.*) 97
 broboni 233
 bruja 149
 bruma (*vb.*) 234, 269
 brumat 269
 brunetă 158
 bruş 149
 bruşi 149
 (o) buca de 42
 (o) bucată de 42
 bucate 106
 bucăţeaua 105
 bucăţi 106
 Bucegi 344
 buchete 263
 bucheteţ 263
 buchisi 233
 bucium (*vb.*) 239
 buciurile 40
 bucluce 129
 buclucuri 129
 bucurează 240
 bucureştean 258
 Bucureşti 341
 Bucureştii 341
 Bucureştiul 341, 346
 bucuria 286
 bucurie 290
 budăile 42
 budiană 140
 budieze (*pl.?*) 140
 buiguesc 242

buiguesc 242
 buiguesc 242
 buiestri 233
 bujdeaucele 107
 bujori (*vb.*) 234
 bulboace 136
 bulboci 136
 bulg (*m.*) 84
 bulgăr 84
 bulgăre 84
 bulzi 88
 bulzuri 88
 bumbace 131
 bumbacuri 131
 bun 29, 156, 290, 313
 bună 156
 bunătaţe 259
 bunătaţuri 90
 bune 156, 287
 bunghi 152
 buni 156
 Bunile (= *ielele*) 40
 bunzi 113
 burâm (?) 223
 burdufe 129
 burdufuri 129
 burduş 149
 burduşe 129
 burete 96
 bureza 223
 burghejii 150
 burghezi 151
 burghii 154
 burlească 43
 büro 46
 bursunar 51
 burtieră 262
 buruene 107
 burueni (*gen.*) 107
 buruenii (*pl.*) 107
 buruian (*n.*) 107
 buruiană 83
 buruiene 107
 buruieni 107
 busi 127
 busuioace 89, 137
 butoane 88, 137, 138
 butoni 88, 137
 buză 274
 Buzău (*voc.*) 163
 buzdugea 102

buzdugene 102
 buzduhar 51
 buzunar 51, 83

ca 289, 310, 333, 335
 cabazi 150
 cad 211
 (se) cade 322
 cadiascheri 90
 cadiu 99
 cafea 277
 cafeu 99
 caftale 101
 caftan 101
 cai 76, 152, 213, 264
 caia 102
 caiele 102
 caierile 39
 cal 27
 cal' 76
 calcuri renali 94
 caldarim 276
 cale 124
 caleaşcă 43
 caleşti 43
 calfe 113
 calul 160
 calule 162
 calului 160
 cameriste 119
 camion 279
 campestri 152
 campionatului 287
 canac 87
 canaf 87
 canaf 87
 canafi 87
 canafuri 87
 canapea 101
 canăle 107
 candeli 118
 cane 107
 canea 103
 canelă 103
 canoni 234
 canonici (*vb.*) 233
 cantar 263
 cantor 47
 cantrintă 51, 52

canuri 144
 cap 62, 105
 capasizi 150
 capete 62, 105, 128
 capetile 41
 capi 62, 105
 capital 279
 capitulate 269
 capoate 128
 capoturi 128
 (capu)chehaia 80, 276
 capuchehaie 80
 capuri 62, 105, 128
 car 66
 cara 83, 102
 caraghioji 150
 caraghioz 150
 caralc 102
 caramea 103
 caramelă 103
 caraul 81, 82
 caraulă 81, 82
 carauale 90
 cără 30, 32
 cără 32, 33, 64
 cără-le 74
 cărălor 74
 carburatori 93
 care (*pron. sg.*) 71, 79, 169, 289, 314
 care (*pron. pl.*) 79, 169
 care (*s. pl.*) 66
 (să) care 218
 carea 169
 carele (*pron., sg. și pl.*) 169
 carele (*s. pl.*) 74
 carelor 74
 cari (*pron. pl.*) 79, 169
 carii (*pron.*) 169
 carne 155
 carnet 36
 caro 102
 Carpați 341
 Carpațiul 341, 346
 carte 95, 155
 cartoafă 81
 cartof 81
 cartușierile 39
 caru-lu 74
 caru-lui 74
 carură 46

cas-a 73
 casa 30, 73
 casa nouă 73
 casarmei 107
 casa-vă 166
 ca să 335
 casă (*sg.*) 30, 31, 56, 155, 280
 casă (*pl.*) 113
 casă-a 63
 casă-a nouă 73
 casă-ei (*gen.*) 63
 casăle 113
 case 113, 155
 case (*gen.*) 62, 63
 case-ei 73, 77
 casei 77, 113
 case-le 42, 73, 113
 case-lor 73
 casiera (*voc.*) 164
 casieră 260
 casierită 260
 casile 113
 casnă 50
 castale (*pl.*) 101
 castană 101
 castravete 96
 caș 85
 cași (*m. pl.*) 85
 cașii 85
 cașle (*f. pl.*) 125
 cașuri 85
 cataligi 114
 catapeteasmă 141
 catarambă 51
 calarămii 118
 catarige 114
 catarigi 114
 catastifele 149
 catastife 149
 catifelat 265
 catod 36
 catrinți 114
 cauciuchier 262
 ca-ut 44
 cauză 279
 cavas 151
 cavasi 151
 cavași 151
 caz 208
 cazi (*imper.*) 220

cazărmei 107
 cazărmi 147
 cazărmi 107
 caziascherile 90
 că 289
 căciule 107
 căciuli (*vb.*) 107, 233
 cădea 176, 189, 191, 193, 203, 228, 229
 cadu 99
 cadinile 40
 căina 233
 căișor 264
 căișori 264
 căiuți 264
 călare 158
 călări 158
 călătoare 124
 călători (*vb.*) 197
 (a se) călători 197
 călătorie 285
 călăuz 81
 călăuză 81
 călcile 42, 126
 călfi 113, 118, 147
 călugăre 96
 călugăriță 31
 căluț 257
 cămașă 140
 cămașii 107
 cămași 107, 147
 cămașii 107
 cămașile 107
 cămeșă 140
 cămeșă 140
 cămeșe 107
 cămeși 107
 cămeșii 107
 cămeșile 107, 140
 cămeșile 107
 căminile 40
 cănaci (*pl.*) 87
 cândili 118
 căni 107, 147
 cănuri 144
 căpăt 87, 97
 căpăținele 107
 căpățini 107
 căpeăuni 118
 căpete 87, 97
 căpeț 87

căpete (*pl.*) 87
 căpetea 102
 căpeteală 102
 căpeți (*pl.*) 87
 căpistele 102
 căpistere 102
 căpitan 279
 căpitane 161
 căpiță 102
 căpițe 113
 căpiți 113
 căprior 25, 75
 căpsune 107
 căpsune 107
 căpsuni 81, 107
 cărare 94
 căramizioară 263
 cărbune 75
 cărni (*pl. col.*) 90
 cărnuri 90, 155
 căroră 79
 cărți 35, 106, 155
 cărțișoare 263
 cărțulic 263, 265
 cărui-a 170
 cărunț 191
 căruțabil 262
 căruțe 151
 căruți (*f. pl.*) 118, 151
 căruți (*vb.*) 233
 căs 114
 căsătorie 237
 căsătorire 237
 căsi 118
 căsii (*gen.*) 113
 căsoaie (*sg. și pl.*) 154
 căș 113
 căși 113, 118, 147
 cășile 113
 cășii (*gen.*) 113
 căști 147
 căștile 125
 cătanile 40
 către 326
 cătună (*s.f. sg.*) 83
 cătuși (*vb.*) 234
 cătea 60
 cățel 156
 cățele 156
 căzător 208
 căzătură 208, 236

căznicie 50
 căzui 208
 căzusem 12
 căzuserăm 12
 ce 71, 169, 301
 cealaltă 105
 cealăltă 105
 ce altă 72
 ceaprazuri 129
 ceară 28, 30, 32, 33, 159
 cearei 141, 159
 cearșit 51
 ceas 75, 275
 ceasornic 154
 ceasornice 137, 154
 ceasure 38, 76
 ceasuri 38, 76
 ceată 36
 ceate (*pl.*) 36
 cecale (*pl.*) 90, 143
 ce fel 314
 (să)ceie 209
 ceilalți 71
 ceind 209
 ceiu 209
 cel 73, 167, 289
 cela 79
 celar 32
 celălalt 71
 cel ce 169
 cololină 268
 celoline 124
 celorlalți 71
 celuiilalt 71
 celuiești 243
 celuli 124
 centre 94
 centri nervoși 94
 centru 17, 279
 cenzor 47
 ceosvârți 114
 cep 85
 cepi (*f.pl.*) 118
 cepi (*m. pl.*) 85
 ceprage 129
 cepraje 129
 cepraz 84
 ceprază 84
 cepuri 85
 cer 32, 211
 cerașele 114

cercel 75
 cercet 224
 cercetez 224
 cerchezi 150
 cerdace 128
 cerdacuri 128
 cere (*imper.*) 219
 cere 191, 193, 222, 228, 288
 ce-rea-le 45
 ceriale 45
 cerise 158
 ceriu 209
 cerno (*imper.*) 219
 cerno 191, 193, 209
 cernele (*pl. col.*) 90
 cerneli (*pl. col.*) 90
 cerneluri 90
 cerni 214
 cersală 51
 cersăla 51
 cerșesc 222
 cerui 209
 cerule 161
 cerură 248
 cesălui 234
 ce-s cu 345
 cestăalt 71
 cetățeană 260
 cetățeană 260
 cetățene (*voc.*) 162
 cetăți 77
 cele 36
 cetezeza 223
 cetile 41
 cetinii (*m. pl.*) 81
 ceu 209
 chebe (*pl. col.*) 91
 cheburi 91
 chef 277
 chehaie 80
 chei (*adj.*) 152
 chelar 32
 chelălăe 240
 cheli 152
 chelia 237
 chelirea 237
 chelner (*voc.*) 163
 chelnurule 163
 chelteauă 148
 cheltea 148
 cheltue 240

cheltuelele 108
 cheltuelilor 108
 cheltui 276
 chenare 128
 chenaruri 128, 148
 chermeză 49
 chesacă 82
 chestor 47
 chetrilor 40
 chiar 170
 chiară 33
 chibrite 129, 131
 chibrituri 129
 chibriturile 129
 chilomb 51, 52
 chimire 128
 chimiruri 128
 chin 276
 chintal 49
 chintezentă 49
 chior 35, 277
 chiori 199
 chiostece 131
 chiostecuri 131
 (să) chiote 218
 chip 276
 chirie 277
 chiștele 108
 chitănți 118, 124
 chili 32
 chiue 241
 chiui 241
 chiulangiță 261
 chiuveță 46
 ciacal 143
 cicăle 241
 cicerone 154
 ciclopi 151
 ciclotron 250, 280
 cicoară 95
 cicoare 95
 cifric 261
 cii 210
 (să) cii 210
 (să) ciic 210
 cimbelele 87
 cimber 87
 cimberuri 87
 cimbire (*pl.*) 87
 cimpoaic 138

cimpoi 83, 138
 cimpoile (*pl.*) 83
 cin (*vb.*) 239
 cina 210
 cină (*vb.*) 239
 cinci 27
 cine (*pron.*) 71, 79, 301, 346
 cinez 239
 cinghe 126
 cini (*vb.*) 239
 cinstă 95
 cinste 95, 275
 cinsti 197
 (a se) cinsti 197
 cinștiți 152
 cioară (*sg.*) 34
 cioară (*pl.*) 108
 cioare 108, 136
 cioarei 108
 cioale 129, 137, 138
 ciob 51
 cioban 276
 ciobean 142
 ciobeni 142
 ciocan 85, 275
 ciocani (*m.*) 85
 ciocăni 214
 ciocolăți 124
 ciomag 277
 ciomagă (*sg.*) 84, 143
 ciomage 143
 ciomege 143
 ciorb 51, 52
 ciorbului 52
 ciorchin 87
 ciorchină 87
 ciorchine (*sg.*) 87
 ciorchine (*pl.*) 87
 ciorchini 87
 cioarele 108
 ciori 136, 156
 ciorile 108
 ciosvîrtă 95
 ciosvîrte 95
 cioluri 129, 137
 circulări 156
 circuli 213
 circumcide 230
 cireșe 106, 114
 cireși (*f.pl.*) 106, 114

cirezar 263
 cirezuică 263
 cismar 50
 cismă 50
 cismovat 234
 cismovi 233
 cişmea 101, 155
 cişmele 155
 citet 269
 citi 32, 275
 (om) citit 173
 ciubăr 148
 ciubere 148
 ciuc 86
 ciucălauă (pl.) 88, 148
 ciucălăi 88
 ciucur 97
 ciucure 97
 ciudă 275
 ciuguli 213
 ciulama 276, 277
 ciumări 233
 ciumbелеle (pl.) 87
 ciumberi 87
 ciume 114
 ciumi 114
 ciunt (vb.) 239
 ciunti 233
 ciup 241
 ciupe 241
 ciuperceilor 108
 ciupi 241
 ciure 129
 ciurechi (pl.) 88
 ciurecui 88
 ciururi 128
 civil 279
 cicliesc 243
 ciini 148
 cimp 29, 75, 85
 cîmpi (pl.) 75, 85
 cîmpuri 75, 85
 cine 12, 110
 cini 148
 cînt 217
 (să) cînt 217
 cînta 12, 30, 204
 (aş) cînta 248
 (nu) cînta 202

cîntam 30
 cîntar 263, 277
 cîntară 246
 cîntarăm 246
 cîntarăţi 246
 cîntare 257
 cîntare-aş 248
 cîntările 39
 cîntase 246
 cîntasem 246
 cîntaset 246
 cîntaşi 226
 cîntat 228
 cîntă (imper.) 218
 cîntă' 30
 (ei) cîntă 69, 238, 248
 (el) cîntă 69, 238
 cîntăm 30
 cîntămu 226
 (ei) cîntă 247 248
 (să) cîntăre 247,
 cîntări 263
 cîntător 12
 cîntecile 41
 cînti 38
 cîntînd 201
 cînti 212
 cîrciumăreasă 257
 cîrciune 108
 cîrciumi 108
 cîrd 233
 cîrdurele 265
 cîrje 108
 cîrji 114
 cîrnat 75, 86
 cîrnat 86
 cîrnaţi 86
 cîrno 164
 cîrnul(e) 78
 cîrstăţi 144
 cişlegele 108
 cişti (sg.) 152
 ciştig 237
 ciştigare 237
 ciştiuri 152
 cite unul 68
 clafăt 140
 clasa a cincea 306
 clasa cincea 306
 clasa doua 310

clasa patra 165
 clasă 279
 clatini 213
 Cla-údiu 44
 clădi 286, 290
 clăntăni 214
 cleafăt 140
 cleafete (pl.) 140
 Cleo 160
 cleşte 86, 275
 cleştili 86
 cleştiuri 86
 cline 129
 clipi (vb.) 275
 cloacă 139
 cloape 137
 cloapele 129
 cloapete 137, 138
 cloaţe 136
 clopotar 262
 clopote 138
 clopotele 41, 138
 clopotile 41, 138
 clopotniţi 118
 clopuri 137
 clopurile 129
 cloş 158
 cloşte 108
 cloşti 108, 156
 cloşe 136
 cloşi 89
 cloşuri 89
 coace (imper.) 219
 coace 192, 194
 coade 108, 136
 coafor 36, 46, 261
 coaför 46
 coale 136
 coardă 82
 coarde 114, 136
 coarjă 51
 coarne 66, 127
 coase (imper.) 219
 coase 191, 193
 coasere 236
 coboară (imper.) 218, 219
 coboară 214, 220, 239
 coboară-te 221
 cobe 35
 (ei) cobor 239
 cobori 219, 220, 221

cobori 190, 199, 275
 coborînd 201
 cobure (pl.) 88
 coburi 88
 cobururi 88
 cocărzi 118
 cocean 158
 coceni 158
 cocirja 233
 coclaură 84
 cocleţele (pl.) 125
 cocleţi 125
 cocoară (f. sg.) 90
 cocoare 90
 cocor 90
 cocori 90
 cocoş 252, 275
 codevălmăşie 256
 (a se) codi 197
 (se) codi 320
 codice 154
 codobaturi 144
 codobături 144
 codri 63, 75
 codru 63, 72
 cofă 35
 cofiţile 41
 cohori 114
 coincide 230
 colac 153
 colace (pl.) 88
 colaci (pl.) 88
 colaci (sg.) 153
 colacuri 88
 colane 128
 colanuri 128
 colcăe 241
 colceaci (pl.) 88
 Colceag 51
 colceag 51, 88
 colceaguri 88
 colceri (pl.) 88
 coleam 49
 colector 48
 colete (sg.) 93
 coleţi 93
 colhoz 279
 coli 135, 136
 colibă 35
 colibi 118
 colind 267

colinda (vb.) 267
colinzi 118
colivi 114
coloană 139
colonei 36, 152
coloneli 152
colț 86, 275
colțat 234
colți 86
colțuri 86
comanda (vb.) 234
comandă 142, 279
comandaze 240, 243
combate 230
combateri 237
combini (vb.) 213
comendui 234
comenzi 124, 142
comisii 168
comisionar 262
comis-voiajor 285
comite (s.) 154
comite (vb.) 230
comiteți (m. pl.) 85
compăanii 144, 147
compăniile 126, 144
compărea 229
(a se) complace 229
complăcea 229
complice 154
compromise 127
compromisuri 127
compromite 230
compune 230
compuși 94
comun 279
comuni (f. pl.) 118, 124
comunicat 287
comunicatul 287
comunism 286
conacii (?) 85
concede 230
concepe 230
conchide 230
conclue 230
concrede 230
concretă 158
condamni 213
condensa 256
condensori 93
condescinde 231

condiție 15
condiționa 15
condițiunile 108
condo-lean-țe 45
conducători auto 269, 310
conduce 230
condus 286
conferă 214
conferința 287
confia 231
confide 231
consecințele 286
consecvent 49
consemnat 287
consilii 154
consiliu 100, 154
consimt 212
consoană 139
Constantin 77, 78
con-stitui 256
constringe 230
constructor 47
construi 231
consuli 152
conștiința 286
cont 279
conte 142, 154
contesă 36, 142, 158, 258
contest 244
continuează 240
continuu 286
contori 93
contra 279, 299, 300, 326
contraface 230
contrage 230
contraindicat 256
contramărci 124, 147
contramăsuri 256
contrazice 230
contribuesc 243
contribuiește 243
contro 36
control 279
conțin 211
conține 230
converge 231
convii 214
convin 211
convoacă 43
convoc 43
convoca 43

conzul 50
cooproprietar 46
copac 153
copaci (sg.) 153
copărtas 256
copcă 95
copce 95, 126
copchii 36
copci (?) 118
copcii (pl.) 95, 126
Copenhagă 159
coperativă 46
coperte 114
coperti 114
copii (s.) 36, 152
copii (vb.) 239
copiii (voc.) 164
copilamuri 91
copilandric 261
copilăresc 266
copilări 270
copile (voc.) 161, 163
copilule 163
copite 114
copiță 102
copițările 102
copițele 102
copiți 113, 114
copirșauă 148
copoi (sg.) 99
copou 99
copta 46
corajii (m.) 84
corb 27
corciuri 89
cordea 103, 105
cordică 105
corector 47
corespondenții 287
corespunde 230
corigent 281
corija 230, 281
corlată 82
corlate 82
corn 66
corni 66
corni (la casă) (m. pl.) 85
cornişori (la casă) (m. pl.) 85
cornora 270
cornuri 127
coroade 230

corp 279
corsele (pl.) 100
corso 100
cortegiu 100
corupe 230
corvadă 142
corvezi 124, 142
corzi 114, 118, 136
cos 25
cosmonaut 44
cosorobi 136
Costea 76
Costică 76
costrea 104
costreie 104
costrele 104
coș 75, 275
coșară (f. pl.) 147
coș-averaj 268
coșări 147
coșear 48
coșere 147
coșurele 265
coșuri 75
cot 24, 46
cotidian 286
cotrobăe 241
coturele 265
coți 85
coțofeni 114
covăli 144
covețele 262
coveți 144
covita 234
covițăi 234
covrigi (vb.) 233
cozi 108, 136
cozii (gen.) 108
crac 144
craca (f.) 103
cracaua 103
cracauă 103
cracelor 108
craci 108, 144
crainic 291
cravăți 124
crăcăni 114
crăci 108
crăcile 144
Crăciunete 97

crânci 140
 crângile 140
 crătiți 118
 crăvăși 118
 (a) crea 238
 creacă 144
 create 287
 creator 47
 crea-ție 45
 creci 144
 crecile 144
 cred 210, 211
 crede (*imper.*) 220
 crede 192, 193
 crede-mă 219
 credere 236
 credinței 63
 credinți 118
 creditor 47
 creia 45
 creier 46
 crem 158
 crengole 108
 crengi 108, 140, 141
 crenguși 108
 cresc 223
 crescător 236
 crescând 223
 crescândă 269
 crescut 172, 223
 crescut 223
 crește 191, 193, 216, 223
 crește (*imper.*) 220
 crește-l 219
 creștem 223
 creșteși 223
 crești 219
 creș 84
 crețe (*s. pl.*) 84
 crețură (*sg.*) 84
 crețuri 84
 creveți 81
 crez (*s.*) 209
 crez (*vb.*) 209, 236
 crezare 209, 236
 crezi 210, 219
 (o fi) crezind 206
 (să fi) crezind 206
 crezui 209
 crezut 209
 (o fi) crezut 206

(ați fi fost) crezut 205
 crieri 75
 crișmare 161
 crochiu 99
 cromosomi 93
 cronice (*adj.*) 123
 cruț 149
 crumpen 81
 crumpenă 81
 crumpene (*sg.*) 81
 cruz 149
 cruzimele 113
 cliilor 47
 cu 289, 308, 310, 327, 330, 333
 cuantică 49
 quantum 49
 cucăi (*vb.*) 241
 cucerire 290
 cuceririlor 286
 cucoană 257
 cucoane (*voc.*) 161
 cucuriga 233
 cucuruz 284
 cucuruzi 150
 cucuvaie 104
 cucuvea 104
 cufure 241
 (am fost) cugetat 205
 cui 25, 34
 cuib 207
 cuiburele 265
 culc 25
 culcat 25
 culog 25
 culog 25
 culege (*imper.*) 219
 culege 192, 193
 culēs 25
 culoare 279
 culoarei 159
 cult 279
 culuce 131
 culucuri 131
 cum 334
 cumătri 148
 cumătru 148
 cumetre (*voc.*) 161
 cumetri 148
 cumnate (*voc.*) 78, 161
 cumnatili 41
 cumpăr 29, 255

a-și) cumpăra 196
 cumpătă (*vb.*) 239
 (să) cuple 218
 cumpli 213
 cumplifu-me 207
 cumplu 207
 cun' 34
 cunoaște (*imper.*) 219
 cunoaște 191, 193
 cunoscut 305
 cunoștinți 114, 201
 cunună 29
 cununii 213
 cuprinde 192, 193, 255
 cuprinz 209
 curagiu 100
 curaj 100, 279
 curăța 212, 233, 263
 curățează 224
 curățescu 224
 curățeze 224
 curăți 212, 263
 curci 156
 curea 61
 curelar 264
 curent 287
 curge 192, 193
 curgi (*imper.*) 220
 curi (*m. pl.*) 85
 curma 105
 curmală 105
 curmezișă 232
 cursă 51
 cursul 287
 cuscre (*voc.*) 161
 custode 154
 cusut 25
 cusutul 237
 cutcureza 223
 cuteza 223
 cutezanță 261
 cu toate că 334
 cutroapă 241
 cuțitoaie (*sg.*) 94
 cuțitile 41
 cuveni 255
 (sc) cuvine 322
 cuzineți 93
 cvorum 49

da 194, 290
 da (*adv.*) 275
 dacă 36, 335
 dai 219
 Dan 77, 78
 dandana 276
 dansa 234
 dar 289
 dar (*s.*) 275
 darabe 130
 daraveli 108, 156
 daraveră 95
 daravere (*sg.*) 95
 daraveri 108
 dat 286
 datine 108
 datinile 108
 datora 233
 datoriele 125
 datorită 236, 298, 326
 dau 206, 217
 dă 217, 218
 dăbălăza 223, 224
 dădui 189
 dăidii (*pl. cl.*) 91
 dăiduri 91
 dăjduri 91
 dălii 144
 dălnăi (*vb.*) 241
 dălnăiesc 241
 dăm 215, 217
 Dănilă 76
 dăntui 234
 dărabă (*sg.*) 147
 dărabă 130
 dăraburi 130
 dăraburi 130, 147
 dăraburi (*vb.*) 270
 dărima 15
 (v-or)dărui-ră 248
 dăruri 91
 dāsaga 82
 dāsagii 82
 de 17, 80, 289, 297, 323, 327 — 330,
 332, 333, 382
 de a 323
 (să) dea 218
 deacă 36

de-aci 36
 (să) deaie 218
 deal 34, 75, 275
 de-alde 302
 deapăn 45
 decad 211
 decan 12
 decădea 229
 de către 17, 327
 deceda 244
 decenii 132
 decerna 230
 decerne 230
 decerni 213
 deci 36
 decide 230, 286, 289
 decisiv 50
 decit 17, 320, 327, 329, 333
 declamagiu 260
 declarat 287
 declini 213
 decoruri 135
 decurge 230
 dedei 192
 deduce 230
 de exemplu 328
 defige 230
 deget 66
 degete 66
 degetele 39
 degetile 41
 degite 39
 de insu 80
 deighior 239
 deite 39
 de la 17, 327, 329, 330
 delicvent 50
 deligvent 50
 delimita 256
 delincent 49
 delir 237
 delirare 237
 de lingă 327
 demaraj 237
 demarare 237
 demasc 244
 demite 230
 demnitate 286
 demnității 286
 democraț 279, 310
 demola 15, 236

dens 37
 denunț 268
 denunța 268
 de oară ce 335
 deoarece 335
 de obște 289
 deoschi 275
 departe de a 323
 depăn 45
 depărta 43
 depăși 256
 depeni 213
 deperti (ob.) 43, 239
 depinde 231, 238
 depinge 230
 deplin 286, 290
 deplînge 230
 depozit 279
 deprinde 192, 193
 deprinz 209
 depune 192, 193, 230, 291
 deranj 268
 deranja 268
 derăza 223
 derbedei 98
 derbederi 98
 derbedeu 98
 derebeghi 151
 dereptății 77
 derivați 94
 deride 230
 desag 82
 desagă 82
 desagi 82
 desagii 82
 descinde 231
 descoja 234
 descompune 230
 descuama 255
 deservi 255
 desfide 230
 desghior 239
 desigila 257
 deslega 50
 desmonta 255
 (să) despariță 208
 despersonaliza 255
 despoi 216
 despre 16, 17, 292, 327, 332
 despuem 216
 destinul 286

de-stitui 256
 deșeli 213
 deșerturi 158
 deșghior 239
 deși 335
 deșira 257
 deșt 39
 dește 39
 deștele 39
 dești 39
 deștile 39
 deștinde 190, 192, 193, 210, 220, 231
 deștindu 210
 deștine 190
 deștinge 210
 deștingu 210
 deștiu 39
 detalii 132
 determini 214
 detest 244
 deții 214
 deține 230
 devii 214
 devin 344
 de vreme ce 335
 dezbate 230
 dezbatere 237, 286, 290, 291
 dezbatelilor 286
 dezbinii 213
 dezbrac 255
 dezgropa 270
 dezice 230
 dezle'g 255
 dezmint 212
 dezmurt 212
 (să se) dezvolte 325
 diac 142
 diacronic 256
 diamanturi 128
 dibace 156
 dibaci 156
 dicta 279
 diferă 214
 diferit 71
 dihaniei 144
 dieci 142
 diluvii 132
 din 17, 289, 327, 329, 330
 din cauza 333
 din cauză că 335
 din moment ce 335

din pricină că 335
 din punct de vedere 308
 dinspre 327
 dinte 75
 dințat 264
 dințisor 264
 direct 279
 directoară 95
 director (adj.) 47, 48
 director (s.) 48
 direcția 259
 direcțiunea 259
 dirigintă 95
 diriginte 154, 201
 dirija 230
 disăgii (gen.) 82
 discerne 230
 discernut (?) 230
 discuției 287
 disecă 43
 disjunge 230
 dispărea 229, 256
 dispepsie 256
 displăcea 229
 dispune 230
 distracția 237
 distrage 230
 distrarea 237
 distrugător 140
 distruge 231
 distinsi 153
 diverge 231
 divide 230
 diviza 230
 dizertație 49
 dizolva 233
 dizor 46
 dînsul 80, 166, 301
 dînsului 80
 dînsilor 80
 dirjală 102
 dirjea 102
 (să) doaie 208
 doamna Popescu (voc.) 165
 doamnă 165
 doamne (voc.) 161, 163
 doauă 36, 137
 dobinzi 141
 doboară 215
 doborî 199

Dobrogea 46
 Dobregea 46
 doctor 47, 279
 doctoră 258
 doctore (*voc.*) 162
 doctinar 262
 doftoroaie 257
 doge 154
 dogoară 241
 dogorește 225
 dogori 199
 dogori 199
 doi 137, 212
 (al) doilea 68
 do-lean-te 45
 doliuri 135, 139
 domenii 132
 domicili 132
 domină 244
 domini 213
 domn 163
 domnia lui 80
 domnia ta 79, 80
 domniile lor 80
 domnitor 262
 domnu! (*voc.*) 164, 165
 domnu căpitan 163
 domnule 161, 163, 164, 167
 domnule căpitan 163
 domnule căpitane 163
 domnule dragă 162
 domuzi 150
 don 163
 don avocat 163
 don căpitan 163
 don doctor 163
 don inginer 163
 donițele 114
 doniți 114
 don jandar 164
 don plutonier 164
 don ziarist 164
 dor 237
 dori 288
 dorințele 114
 dorinți 114
 dorire 237
 dorm 216, 222
 dormea 204
 dormi 212, 221, 318

dormim 216, 222
 dormind 201
 dormiră 246
 dormirăm 246
 dormirăți 246
 dormitor 140
 (a) doua 68
 (o a) doua 309
 două 36, 61
 douăzeci 68
 dovedi 275
 dovleac 149
 Dovleac 284
 dovlete 149
 dovleți 149
 dracu 43, 160
 dracului 43, 160
 drag 275
 draga mea 73, 161
 dragă 162
 dragă a-mea 73
 dragele 156
 dragi 157
 dragi-mi-s 156
 dragi-ți-s 156
 dragostă 95
 dragoste 95
 dragostele 125
 dragosti 124
 dragosti 124
 drag-ul meu 73, 306
 dranițe 114
 draniți 114
 drăguțule (?) 41
 drege (*imper.*) 219
 drege 192, 193
 drepnea 60
 drept 191, 290
 dreptate 42
 dreptul 286
 droaie 159
 drogherie 49
 druguri 130
 drum 275
 drumrle 39
 drusce 114
 druște 114
 druștile 41, 114
 d-ta 166
 du 202, 219

(nu te) du 202
 (te) duc 30
 duca 203
 ducă (*s.*) 80
 ducă (*vb.*) 286
 ducă-se 325
 duce (*s.*) 142, 154
 duce (*vb.*) 192, 193, 230, 290
 ducea 203
 (nu te) ducea 203
 dulcele 157
 duce-s-ar 202
 ducesă 142
 ducăți-vă 229
 (se) ducură 248
 dudaie 89, 148
 dudăe 89
 dudăie (*s.*) 89, 148
 dudăie (*vb.*) 241
 dudăuri 89
 duducăi 159
 duducele 108
 duducii 159
 duducile 108
 dudui (*vb.*) 241
 dugheană 277
 dughene 108
 dugheni 108
 dughian 84
 dughiană 84
 duh 86
 duh 33
 duhori 199
 duhovnic 269
 duhuri 86
 duioasă 34
 duj 149
 dulame 114
 dulamei (*gen.*) 114
 dulămi 114, 118, 147
 dulceț (*sg.*) 91
 dulcețe 91
 dulceți 91, 130
 dulcețuri 91, 130
 Dum 43
 Duminecare 249
 duminică 286, 290
 dumnealui 166, 301
 dumneata 79, 165
 dumneavoastră 165
 Dumnezeu 161, 163

dungat 234
 dunguliți 114
 după 289, 326
 după cum 334
 dupuroasă 265
 dupuros 265
 durezza 191, 192, 207
 durere 200
 durerele 108
 durmim 216, 222
 durmi-re 248
 dus 248
 dusc 247
 duseră 247
 duși 86
 dușman 277
 dușman 46
 dutce 114
 dutci 114
 duz 149
 dv. 166
 dzeamă 28
 dzer 32
 dzi 28
 e (=este) 216
 ea 79
 economiei 287
 economizor 17
 ecsamen 50
 ecsecuta 50
 ecsista 50
 ecuator 49
 ecuație 49
 edificii 133
 ediția 287
 eficace (*pl.*) 158
 eficiente 287
 efluvii 133
 egali 152
 egrasie 38
 egzamen 50
 egzista 50
 ei 212
 ei Tamare 72, 306
 el 49, 79, 166, 168, 169
 elan 32
 elector 47
 electric 279
 electron 151, 250

electroni 151
 elev 38
 elice 281
 elida 230
 elide 230
 elimini 213
 elogii 133
 eluvii 133
 emani (?) 213
 emite 230
 emițător 140, 262
 (il) enervă 350
 engleji 150
 englezoaice 310
 episod 50
 epitelii 133
 epoleți 81
 epuiza 46
 epuiza 46
 era (s.) 286
 era (ob.) 49, 204
 eram 216
 erea 204
 erige 230
 erija 230
 Ernest 163
 eroi 153
 erou 153, 279
 erupe 230
 eschimos 153
 eschimoși 153
 escroc 51
 esență 36
 eslă 95
 esofage 134
 esperență 51
 esplota 52
 esplotare 51
 este 31, 49, 216, 289
 eșec 309
 ești 216
 etaj 100
 eteri 93
 eternizare 259
 eteruri 93
 eu 27, 44
 evocă 43
 ex 256
 examen 279
 excede 230
 exclude 230, 238

excroc 51, 52
 executa 279
 exemplu 279
 exerciții 133
 exista 279
 exordii 133
 experiență 49
 explica 279
 exploada 36
 exploata 52, 279
 exploda 36
 expune 230, 256
 extermini 214
 externe 287
 extinde 230
 extra 256, 269
 extrage 230, 256
 extraplan 256
 extrașcolar 256

fabrică 279
 fabricii 144
 fac 207
 facă-se 325
 face 189, 192, 193, 215, 219, 317
 (am a) face 203
 facem 215
 face-vrem 199, 200
 fachi 83
 factor 48
 factor 48
 facut 37
 fag 84, 149
 fagur 75, 84
 fagure 84
 faj 149
 fală 31
 falcă 95
 faldur 84
 familie 279
 familiile 235
 fante 154
 fapt 191, 290
 faptul 287
 faptul că 335
 farfuriile 126
 faringe 154
 farmace-utic 44
 farmazon 49
 farnece 141

farmecele 41
 farmecile 41
 faruri 135
 fa-sa 42
 fasoale 102
 fasoane 102
 fasolă 95
 fasole (sg. și pl.) 95
 (a se) fasoli 102
 faș (pl.) 149
 fată 44,
 fată (voc.) 302
 față 262
 față de 329, 333
 față de cum 336
 favorite (pl.) 88
 favoriți 88
 fă 202, 219
 (nu) fă 202
 făbri 124, 144
 făcare 236
 făcător 236
 (ei) făcea 341
 (nu) făcea 203
 (or) făcea 228
 făceau 248
 făceauă 248
 făcem 215, 228
 făclii 42
 făcui 188
 făcură 248
 (ei) făcuse 246, 341
 făcusem 12, 16
 făcuserăm 12, 15, 16
 (el au) făcut 341
 făină 155
 făină de cucuruz 285
 făină de păpuși 285
 făină de porumb 285
 făinuri 91, 155
 fălăngi 118
 făptui 270
 fără 326, 340
 fără să 335
 fărăimi 114
 fărăimița 234
 fățări 233
 feace 227
 feapse 192
 feației 77
 febrifuge 135

fecior 32
 feciu 188, 189, 192, 227
 feerie 46
 fel 276
 Feldioara 82
 felii 159
 felul cum 334
 felul în care 336
 felurime 265
 felurimuri 91
 femeiesc 257
 ferăstracle 148
 ferbe 49
 fere 143
 feresc 222
 fereste 114
 ferestraiele 148
 ferestre 114
 ferestrile 39
 ferestruiele 126
 ferestruice 153
 ferestruici 153
 fereștele 114
 ferești 39, 114
 fereștri 114
 ferestriile 39, 115
 feri (imper.) 221, 222
 ferie 46
 fermece 141
 fermenta 101
 fermoar 140
 fermoare 139
 fete 149
 fete 38, 44
 fetele 38
 fetele (voc.) 164
 feteleu 258
 fetelor 160, 258
 feti 38
 fetică 257
 fetii 38
 fetile 38
 fetili 38, 41
 fetiță 258
 fetițele 41
 fetițe 164
 fetru 46
 fețișoară 262
 (a) fi 205, 222, 228, 289, 322
 (aș) fi 204
 (nu) fi 202

fiară 143
 fiarăle 143
 fiarbă 30
 (să) fibă 218
 ficați 75
 fic 289
 fiecare 342, 343, 347
 fie ce 169
 fierăstraie 148
 fierbe (*imper.*) 219
 fierbe 30, 175, 191, 194, 320
 fierbinte 57, 201
 fiere 143
 fierele 143
 fie-sa 167
 fii 219
 (nu) fii 202
 fiind că 335
 fii-sa 167
 fii-su 167
 fildeș 87
 fildeși 87
 filet 134
 filete 93
 filețuri 93
 filigea 102
 filigean 102
 filigene 102
 finanțelor 287
 fine (*voc.*) 162
 finile 40
 fire 248
 fire-ai 199, 325
 firele 39
 firește 287, 290
 firile 39
 firiseauă 148
 fisele 167
 fistichiu 276
 fițuice 108
 fiu 154
 fiul meu 161
 fizice 124
 finarile 39
 finarilor 39
 finat (*sg.*) 91, 143, 207
 finațe (*pl.*) 91, 130, 143
 fineață (*sg.*) 130, 143
 fineț (*sg.*) 91
 finețe (*pl. col.*) 91, 130, 143
 finețuri 91, 143

fintină 12
 fisăie 241
 fisticie 241
 fistici (*pl. m.*) 89
 fisticuri 89
 flacări 144
 flacării 144
 flanea 103, 105
 flanelă 103
 flanică 105
 flăcări 144
 floace 75
 floare (*sg.*) 34, 154
 Floarea 76
 floarei 135, 159
 floe 75
 floci 75
 flăieri (*pl. m.*) 84
 Florea 76
 flori 34
 floriceică 105
 flört 46
 fluier 84
 fluieră (*s. f. sg.*) 84
 fluierie 84
 fluierile 39
 fluvii 134
 foaie 83
 foaiei 125
 foale 83
 foalele 83
 foalelor 83
 foame 159
 foarfeca 82
 foarfecă 82
 foarfece 75, 82
 foarfece (*n.*) 82
 foarfecele 115
 foarfeci 82, 115
 foarfecii (*pl. m.*) 82
 foarfecile 41, 115
 focuri 64
 foi (*s.m.*) 83
 foile 83
 folos 277
 folosibilă 262
 folosință 257
 fonturi 88
 fonți 88
 fontioner 280

formă 279
 forță 279
 foruri 135
 fost 216, 289
 (am) fost 204
 fost-am 204
 (a) fostără 247
 (am) fostără 247
 foșnet 257
 fotbal 287
 fotolii 134
 fôtru 46
 fragment 50
 fragă 81
 fragi (*f. pl.*) 81
 fragi (*m. pl.*) 41
 (cal) francez 266, 310
 francezi 150, 151
 franci 151
 francmazon 49
 franțuji 150
 franțuzesc 266
 franțuzește 267
 fra-su 42
 frasu lui 167
 frașini 152
 frațe 57, 62, 64
 frate-miu 70
 frate-su 70
 frate-tu 70, 167
 frați 105
 fraților 78
 fraților (*voc.*) 170
 frățioare 161
 frățini 55, 57, 62, 63, 105
 frățurei 265
 freamăt 45, 191
 fregvent 50
 frez 158
 frică 277
 frig 10, 66, 74, 84, 127
 frige 192, 194, 219
 frigori 84
 frigotehnică 268
 frigulu 74
 figură 84
 figure 74
 friguri 10, 66
 friguros 265
 (i-a) fript 321

fripturist 262
 frizon 49
 friie 99
 frină 84
 frine 99
 fringe (*imper.*) 219
 fringe 192, 194
 frin'ghie 46
 frin'ghie 126
 friu 84, 99
 froaza 49
 frontispicii 134
 fructă 84
 fructiferă 158
 frumosule 162
 frusta 50, 52
 frustare 50
 frustarea 50
 frustate 50
 frustind 50
 frustra 52
 fug 207
 fugi 200, 221
 fugire 200
 fui 216
 fuire (*pl.*) 44
 fuior 44
 fuleu 83
 fulg 75
 fumez 244
 fumoar 140
 fumoare 139
 funcție 279
 funcționărire 259
 funeralii 134
 funie 126
 funingină 95
 funingine 95
 funturi 88
 funți 88
 (ei) fur 238
 furare 237
 furnizor 49
 furori 46
 furouri 46
 furt 237
 furtunatec 257
 furtune 108
 fusă 131
 fusăle 131

fuscei 75
fuscel 75
fuse 131
fustanea 103
fustanelă 103
fustei 75
fusuri 131
fusurile 131
fuşcei 75
fuştei 75
fuşteie 75

gaj 100
Galaţi 147, 262
galenţ 81
ganez 261
gaolean 279
garaj 100
garant 279
garantare 237
garanţie 237
gare 48
gargarisi 234
gargariza 234
garnitură 262
garofe 115
garofea 104
garofile 115
garoflat 97
garoflate 97
gasdă 50
gata a 323
gată 224, 239
gavanos 263
gavanoşel 263
gaz 51, 279
gazdă 51
gazeturi 91
găină 155, 252
găini 38, 62, 108, 155, 156
găinile 38
găinuşele 108
găinuşile 108
găitane 128
găitanuri 128
găitani (vb.) 233
gălăţean 147, 148, 263
găluşte 108
gărăfi 118
gărăi 241

gărdina 232
găteadză 224
gătedzu 224
găteşte 224
găti 233, 239
găvănat 234
găvăni 233
găvanoşel 263
găzar 51
găzdar 51
Geam 284
geamandane 128
geamandanuri 128
geamăn 45
geamăt 191
geambaş 277
gemăn 45
geme 191, 193
gemen 97
gemene 97
gemere 236
gemi (imper.) 220
gemui 193
general 279, 287, 289
generaleasă 258
generali (s.) 36, 152
generatori 93
geniuri 100
gentilomi 151
genuche 87
genucheale 87
genuchi 255
genuchile 87
genunche 87
genunche 87, 97
genunchele 87
genunchi (sg.) 50, 52, 97 255,
genunchi (pl.) 75, 87
genunchii 52
genunchile 87
ger 28, 32
germen 97
germene 97
ghem 127
ghemuri 128
ghenunchele 87
ghenunchi 87
Gheo 43
ghetadză 224

gheturi 91
ghibe 131
ghiburi 131
ghici 221
ghiduri 89
ghilimeca 101
ghilimele 101
ghimp 97
ghimpe 97
ghindă 95
ghinde (sg.)-95
ghine 36
ghioace 108, 136
ghiocei 89
ghiocele 89
ghioci 108, 136
ghiol 33
ghionturi 88
ghionţi 88
ghiordea 104
ghiorde 104
ghiozdan 35
ghirlande 124
ghismale 102
ghismane 102
Ghiţă 76, 163
ghiuden 87
ghiudeni 87
ghiudenuri 87
ghiulelile 40
ghivece 127
ghiveci 127
ghiveciuri 127
ghizi 89
ginele 108
ginere-tu 167
ginerile 39
gineri-său 40
gi'ngaş 46
gingea 104
gingie 104
gi'ngie 46
gingini 108
gioale 128, 137
gioarsă 34
gioc 28
giol 33
giole 137

giolele 128
gioluri 128, 137
giubeliu 264
giubeluşă 264
giubeluţă 264
giugiuc 36
glumag 143
giumage 143
giumege 143
giură 32
giuvaer 34
giuvaere 128
giuvaericele 101
giuvaeruri 128
gidila 233
gidili 213
gind 276, 281
(mă) gindesc 195, 197
gindi 281
gindur' 42
gindur'le 42
gi'ngav 46
ginji 88
ginjuri 88
ginjurile 88
giscă 275
gişte 115, 156
gişti 115
giştile 41, 115
git 275
glas 275
glăsi (vb.) 233
glesnă 50
gleznă 64
gliojdoră (vb.) 241
gloantă 87
gloanţe 87, 137, 138
gloduri 88
glonte 87, 97
glonţ 87, 97
glonţan 82
glonţane 82
glonţani 82
glonţi 87, 137
glonţuri 137
glozi 88
glumă 275
glumet 268
glumile 40
gogoasă 81
gogoase 109

gogoş 81
 goi 35, 152
 gol 33
 gol-averaj 268
 golomoaşte 131, 137
 golomozuri 131, 137
 gomoni 233
 goni 200, 275
 gospodâr 275
 gospodăreşte 286
 gospodări 290
 gospodărie 237
 gospodărire 237
 Govora 46
 Gôvora 46
 grad 279
 gradile 41
 grajdî 151
 gramaj 261
 grangur 96
 grangure 96
 graţie 293, 326
 graţiile 126
 graur 96
 graure 96
 grăbi 275, 290
 grăbim 287
 grădea 103
 grădinăresc 266
 grădine 109
 grădinuri 92
 grămeji 149
 grămeji 149
 grămujda 233
 grăniţi 118
 grăpi 118
 grăunte 97
 grăunţ 97
 grea 61
 grebla 190
 greblă 76
 grei 68
 greier 46, 97
 greiere 97
 grele 61, 68
 greş 237
 greşale 109, 140
 greşeală 102
 greşeală 102, 237
 greşele 109
 greşi 275

greşire 237
 groviste 310
 gri 158
 grijă 48, 275
 grije 48, 94
 grijele 109
 griji (s.) 109
 griji (vb.) 241
 grimază 49
 grindea 104
 grindeie 104
 grindel 104
 grindină 95
 grindine 95
 griele 99
 griie 99
 grine 99
 griu 99
 groapă 274
 groape 109, 136
 groasnic 50
 groază 275
 grochi 109
 gropi 136
 gropurile 91
 grotească 43
 grumaj 150
 grumaji 150
 grumazi 150
 grumazuri 150
 grumpen 81
 grunj 88
 grunji 88
 grunjuri 88
 grunzi 88
 grunzuri 88
 grunzuos 265
 guice (vb.) 241
 guici (vb.) 241
 gunoi 75
 gură 31, 32
 gurăne (vb.) 241
 gurele 109
 gurgii (pl.) 87
 gurgiiu (sg.) 87
 gurgui 87
 gurguie 87
 gurle 39
 guşogen 268
 guţoşilor (voc.) 163
 guvern 279, 288

hadaburce 109
 hadîmb 52
 hai 277
 haidem 202
 hainile 40
 halat 80
 halaturile 80
 han 277
 hamali 152
 hamant 48
 hamurează 48
 happle 97
 happlea 97
 happleo 97
 harabăli 105, 147
 harac 98
 haraci 98
 harale 102
 harami 85
 haramuri 85
 harare 102
 harari 102
 harbuzi 151
 harc 48
 harcuri 48
 haripă 48
 haripi 106
 harmăsar 48
 harşa 51
 harşeu 51
 haruspice 154
 hasec 98
 hasechi 98, 151
 hasta 48
 haşchie 48
 hatat 80
 hatîr 36
 havantoape 131, 137
 havantopuri 131, 137
 hazna 104
 hălpăe 241
 hărămurile 85
 hărân 241
 hărgaţi 48
 hărpile 106
 hăsta 48
 hăstea 48
 hăznelii 104
 helice 281
 herede 154

hierarhie 49
 hieroglîfe 49
 igienă 281
 hinteauă 148
 hinteie 148
 hippomobilă 269
 hirlânzi 118
 hîltîna 233
 hîrăie 243
 hîrdaie 99
 hîrdău 99
 hîriească 243
 hîrîesc 243
 hîrtie 155
 hîrtii 155
 hîrtoape 88, 137, 138
 hîrtochi 88
 hîrtope 137
 hîrtopi 88, 137
 hîrtopuri 88
 hîţina 233
 hîţini 213
 hoarne 137
 hoato 164
 hoboli 234
 hodaie 48
 hoge 95
 hoguea 95
 hogeghian 80
 holba 190, 231
 holbi 234
 ho'leră 46
 holodronţi 151
 hondrocăesc 243
 horă 136
 hore 115
 hore mare 94
 hori 115
 horile 40
 hornuri 137
 horzi 118
 hotac 48
 hotar 276
 hotărea 204
 (să) hotărească 204
 hotări 147
 hotări 199, 289
 hotăriri 168
 hotroape 88
 hoţ (sg.) 33, 48, 153
 hoţ (pl.) 153

hoți 153
 hoțu 33, 153
 hoțule 162
 hrăni (*vb.*) 33, 275
 huhureza 223
 humorească 43
 huscă 95
 huște (*sg.*) 95
 i (*pron.*) 289
 ia 217, 218
 (să) ia 218
 iahnea 104
 iahnie 104
 iai 219
 iarmaroc 275
 iaroșbiraie 90
 iarovizator 259
 iartaganul 51
 iasă 214
 iase 214
 iatacuri 130
 iau 206, 217, 222
 ibovnicile 41
 iconom 38
 icușari 152
 i-deal 45
 idee 279
 ideurile 99
 ieftin 275
 iei 217
 (să)iei 218
 iepe 156
 iepile 41
 iepilor 41
 iepur 98
 iepure 34, 49, 98
 iepurle 39
 ierbi 91
 ierburi 91
 ieri 287, 290
 iernatici 41, 157
 iernuri 91
 ies 253
 iesă 214
 iese 214
 iesle 95
 ieste 31
 ieși 214, 221
 iește 152
 iezișori 264

ifos 277
 igienă 281
 ignor(eaz)ă 244
 Igorevâi 302
 igrasie 38
 ijdări 199
 ilev 38
 ilice 129
 ilicuri 129
 ilicile-ră 249
 ilustrii 152
 imam baildi 276
 impermiabil 45
 impesta 232, 233
 importează 240, 243
 impremieza 223
 imprimarea 259
 imprimatul 259
 impune 230
 incapabil a 323
 incasa 255
 incisiv 50
 include 230
 indentic 51, 52
 independentă 289
 independenței 286
 indice 154
 indispune 230
 induce 230
 inelaj 261
 ineclegant 256
 infecțios 260
 inflige 230
 infraroșu 256
 ingineră 258
 ingineresc 260, 266
 inimele 109
 înorant 52
 ins 69
 inspecta 279
 inspector 47
 inspecțore (*voc.*) 162
 instal(eaz)ă 244
 in-stitui 256
 instructor 47
 instrui 231, 279
 instrumentar 259
 inteligentă 286
 interesa 288
 intern 288

(mă) interesează 289
 interorase 256
 interpune 230
 interurban 256
 interviu 99
 interzice 230
 itinierar 51
 intitulă 234
 (se) intrare 202
 (se) intraru 202
 intravenos 256
 intrigele 109
 intrig(heaz)ă 244
 introduce 230
 inventar 100
 investitură 262
 invoca 256
 invocă 43
 loa (*voc.*) 43
 Ioana 160
 Ioană 164
 Ioane 163
 Ioano 77, 164
 iobag 98
 iobagi 98
 iobăgist 262
 Ion (*voc.*) 163
 Ionel (*voc.*) 163
 Ionelule 163
 Ionete 97
 iorsag 51
 ipohoandă 43
 Irinel 301
 irupe 230
 isgoni 50
 isoglosă 50
 isoscel 50
 ispovead 275
 ist (*pron.*) 71
 istericale 101
 istorică 286
 istorice 286
 istoricesc 260
 istoricește 260
 isvor 275
 işlic 87, 276
 işlice 87
 işlici 87
 işlicuri 87

it 83
 iubi 275
 iute 275
 izbi 275
 izbînzi 109
 izotopi 93
 izotopi radioactivi 94
 izvor 275
 izvoraște 225
 izvorăsc 225
 izvori 199

 ii 70
 îmbălța 233
 îmbătrînesc 223
 îmbătrînim 223
 imbi 67
 imbini 213
 imbiserica 234
 imbiserici 234
 (am fost) imblat 205
 imblăciu 99
 imblămu 202
 (sînt) imblători 205
 (am fost) imblind 205
 (ați fost) imblind 205
 imboldori 234
 îmborboi 233, 234
 îmborbora 234
 imboura 234
 imbrac 255
 imbrăca 190
 imbrăcămintă 83
 imbrăcăminți 83
 imbrînca 234
 imbrînci 234
 imbroboda 234
 imbujora 234
 imbumba 233
 imbumbăci 234
 imbumbica 233, 234
 imbuni 213
 imbutuși 233
 imi 70
 impart 212
 imparte 221
 impart 208

împăca 43
 împăienjeni 233
 împăivăni 233
 împăna 234
 împândură 239
 împănu 234
 împărate 161
 împătra 234
 împătri 234
 împături 233
 împăuna 233
 împear 241
 împeci 43
 împene 239
 împicioroga 233
 împietroşa 233
 împinge (*imper.*) 219
 împinge 192, 193
 împirona 234
 împizma 233
 (să) împlă 218
 împlu 207
 împoaie 239
 împoi 216
 împonta 255
 împontori 270
 împotriya 326
 împresura 270
 împreunează 224
 împreuneze 224
 împreunezi 224
 împrietenoşi 233
 împrohita 233
 împrumulează 224
 împrumuteze 224
 împudra 255
 împui 243
 împuiem 216
 împuiesc 243
 împuiez 243
 împunge (*imper.*) 219
 împunge 192, 193
 împurple 239
 împuteri 233
 (să se) împută 208
 în 18, 289, 330, 331
 în afara 326
 în afară de faptul că 335
 înaintea 326
 înaripa 232
 înauri 233
 înăbuşă 221
 încanuna 234
 incasa 255
 incasator 269
 incatifela 233
 în cazul că 335
 încălţăminte 83
 încălugăresc 255
 încăpea 176, 191, 192, 207, 220
 încăpere 236
 încăpuşi 233
 încărdăşi 233
 încăreaşle 223, 231
 încărunţi 233
 încătuşa 234
 încăţela 233
 înceată (*vb.*) 239
 încenuşa 233
 încep a spune 322
 începe (*imper.*) 219, 220
 începe 192, 193, 207, 230, 290, 320, 323
 începi 219
 începînd 286
 început 287
 (era) început 205
 încet 225
 înceti 233
 încheia 290
 încheiat 286
 încheiere 290
 încheierea 286
 închid 211
 închide (*imper.*) 219
 închide 192, 193, 230
 închini 214
 închipui 221
 (a se) închipui 197
 (a-şi) închipui 197
 închiz 209
 încinde 192, 193, 220
 încinge (*imper.*) 219
 încinge 192, 193

în ciuda 333
 în ciuda faptului că 335
 înclina 233
 încirci 233, 234
 încircia 234
 încirdoşa 233
 încliea 233
 înclieoşa 233
 înclini 213
 încoardă (*vb.*) 239
 încolţat 234
 în comparaţie cu 333
 înconcentra 255
 înconjoară 216, 222
 înconjură 216, 222
 înconjurăm 216
 încontra (*vb.*) 255
 încornări (*vb.*) 234
 încornora 234
 încornurat 265
 încota 233
 încovriga 233
 încredere 236
 încrede(-te) 220
 încredinceni 214
 încumeta 231
 încumete 231
 încura 190
 (în)cure 190
 îndarătă (*vb.*) 239
 îndatora 233
 îndărată (*vb.*) 239
 îndărăt (*vb.*) 239
 îndărătul 326
 îndăreţi 239
 îndelegat 255
 îndemni 214
 îndesa 197, 233
 (a se) îndesa 197
 îndesi 233
 îndestula 233
 îndeşeşte 263
 îndoia 243
 îndoi 244
 îndoiesc 243, 244
 îndoieşte 243
 îndoldora 233
 îndrăsni 50
 îndrăzni 275
 înduioşa 233
 înemerit 255
 în faţa 326
 înfăţişeri 141, 198
 înfierbăza 223
 înfierbînteşti 243
 înfige (*imper.*) 219
 înfige 192, 194
 înfiori 239
 înfloare 241
 înflor 241
 înflora 234
 (să) înflorească 325
 înflori 190, 196, 223, 231, 234
 înforţa 255
 înfrunţi 233
 înfurci 233
 ingaure 241
 îngădui 276
 îngăima 196
 (a se) îngăima 196
 îngăure 241, 255
 îngăuri 233
 îngăurit 255
 îngăurită 255
 ingenunchea 198, 204
 ingenuncheaţi 198
 ingenunchem 198
 ingenunchere 198
 îngheţări 115, 118, 147
 inghit 212
 inghite 221
 inghiţ 208
 (a se) îngimfa 197
 îngindura 270
 îngrăşa 197
 (a se) îngrăşa 197
 îngrija 234
 îngriji 234
 îngroaşă 218
 (să) îngroaşă 218
 îngroaşe 218
 (să) îngroaşe 218
 îngroşe 226
 îngrozat 234
 inhăţeşte 243
 inhobota 234
 inholba 233
 înjitniţa 233
 înjosori 233
 înlăntuie 37

înlemni 270
 în loc de a 323
 în loc să 323
 înmii 210
 înmina 210
 înmuguri 233
 înmulți 190
 înmulți 199
 înnebuni 197
 (a se) înnebuni 197
 înnegrit 234
 innisipa 233
 innoda 270
 innopta 267
 innoroi 233
 în raport cu 329, 333
 îns 69
 însănațoși 233
 (el) însăși 169
 (eu) însăși 169
 în schimb 334
 înșchimba 255
 în scopul 333
 înseară (vb.) 239
 însemna 322
 însemni 214
 însoți 270
 (a se) înspăimînta 198
 instatornici 233
 instelat 265
 înstrăina 234
 instruna 231, 234
 (a) instruni 231
 insu- 70
 insul 69, 80
 insumi 69, 79, 169, 170
 (ea) însuși 169
 (el) însuși 80
 înșela 265, 275
 înșelezi 224
 înșeli 213
 înșeuat 265
 înșira 234
 înșirui 234
 întări 190
 întind 211
 întinde (imper.) 219
 întinde 192, 193
 întinge 192, 193
 intitulă 234
 întii 68

întiile 68
 întiilor 68
 întiului 68
 întilni 276
 întimpini 214
 întimpli 213
 întirzia 197
 (a se) întirzia 197
 întoarce (imper.) 219
 întoarce 192, 193
 întomnit 234
 întorni 214
 întram 225
 întrece (imper.) 220
 întrece 192, 193, 219
 întreg 25
 întrege 157
 întregi 232
 întreprinde 230
 întrepune 230
 întrerupe 230
 întretese 230
 întreține 230
 întrevedea 229
 (mă) întristez 195, 196
 (te) întristez 196
 întuneric 39
 înțeleg 25
 înțelege (imper.) 219
 înțelege 192, 193
 înțelegui 192, 193
 înțelegut 192, 193
 înțelept 191
 înțeles 25
 înțepeni 197
 (a se) înțepeni 197
 înțesa 232
 în urma 326
 învăcsi 255
 învălura 234
 învățătoare (sg. și pl.) 154
 învățătoriule 77
 în vederea 335
 înveli 275
 învestesc 286
 învește 189, 190, 192, 193, 231
 învia 190
 înviază 224

învie 190, 192, 193
 învinge (imper.) 219
 învinge 192, 193
 invinui 270
 învirștezi 153, 263
 invirt 241
 invirtc 221
 (să) invirte 241
 invirtejat 234
 invirti 275
 invirtoasă 224
 invirtoșadza 224
 invoalbe 190, 231
 înzăuat 265
 is 70
 jale 275
 jaluzea 104
 jaluzele 104
 jaluzie 104
 jandari 50
 jandarmesc 266
 jar 33
 jartea 103
 jartelă 103
 jartieră 103
 jăfue 241
 jări 199
 jelilă 249
 jelturel 265
 jerseu 44
 jerse-ul 44
 jghiaucă 140
 jicni 11, 50
 jigăanii 144
 jimba 234
 jmecher 50
 jneapăn 45
 jnepăn 45
 joacă 237
 joc 33, 66, 237
 (eu mă) joc 238
 (ei se) joc 16, 216, 238
 josan 142
 joseni 142
 jubiliară 287
 juca 12
 jucare 237
 jucărea 104

jucărie 104
 jucător 12
 jude 62, 98, 106
 judec 98
 judeca 197
 (a se) judeca 197
 judeci 62, 106
 jugastri 152
 jugărel 265
 jugurel 265
 juma de 42
 jumate de 42
 jumătat 42
 jumătate 282
 jumătate de 42
 jumere 109, 141, 147
 junică 95
 junice (sg.) 95
 junicile 109
 junincă 50
 juninci 109
 jupească 241
 jupește 241
 jupine 161
 jupoale 241
 jupoiesc 241
 jupoiu 241
 jurincele 109
 juvaerurile 128
 juxtapune 230
 jvarț 50
 kakie 158
 k'aptin 60
 k'etrile 40
 k'etrile (?) 40
 kimono 158
 kúvetă 46
 la (prep.) 289, 298, 329, 330
 la (vb.) 190, 194, 210, 217
 lacăt 82
 lacăți 109, 147
 lacom 262, 275
 lacrăm (vb.) 145

lacrămă (vb.) 239
 lacrimi 77, 144
 lacrimile 145
 lacrimi 145
 lacrim (vb.) 145
 lacrimi 145
 lactat 267
 lactic 267
 (restaurant) lacto 269
 lactobar 269
 ladă 81, 155
 l-aduce 37
 laițe 115
 laiu 210
 laji 150
 lampă 37
 lanț 275
 lapte 267
 lapți 75
 large 157
 largi 157
 laringe 154
 las' 43
 lastare 89
 latifundie 84
 latifundiu 84
 latură 84, 95
 lature (pl.) 95
 lature (sg.) 95
 laturi 84, 95, 127, 145
 lau 27
 laud 44, 210
 laudă 95
 la-u-reat 45
 lauzi 210
 lavițe 115
 lavițele 115
 laviți 115
 lavițile 41, 115
 laz 150
 lă 217
 lăcată 82
 lăcatele 109
 lăcrămele 145
 lăcrămi 145

lăcrimi 145
 lăcrim 145
 lăcui 270
 lăiete 96
 lăieț 96
 lăiți 115, 147
 lăptuce 109
 lăm 217
 lântug 149
 lântugurile 130
 lântuțe 149
 lăpturi (pl. col.) 91
 lăsară 227
 lăsăi 226
 lăstari 89
 lăstări (s.) 89, 147
 lătrează 240
 lături 84, 145
 lăuda 95
 lăudară 247
 lăudat 247, 248
 (a) lăudată 247
 (au) lăudată 247
 lăudau 44
 lăuntric 288
 lăutarule 162
 lăuți 118
 lăzi 81, 155
 le 289
 leac 36, 275
 le-aduce 37
 leafa-le 166
 leagă 30, 34, 36
 leagăn (vb.) 45
 leage 13, 36
 lean-dru 45
 leapăd 45
 leat 76
 leaț 49
 le-aud 30
 lebedile 41, 115
 lebezi 41, 118
 lebezile 115
 lector 47
 lectoră 302
 lecui 241
 lefe 91
 lefi 91

lefuri 91
 leg 30, 34, 207
 legalitate 259
 legată de 333
 legămînt 257
 legăn 45
 legătură 123
 lege (s.) 13, 36
 legeni 214
 legheon 82
 legi 207
 legic 261
 legisla 267
 legislație 267
 legitate 261
 legiuri 91
 legumă 96
 legume (sg.) 96
 legumi 115
 legumuri 91
 lehamet 233
 lehămeta 233
 lehămeti 233
 lei 63
 leleo 77
 lene 275
 leneșul(e) 78
 lenjereasă 257
 leoparduri 90
 lepăd 45
 lepodeauă 148
 lepediaua 148
 l'epure 34, 60,
 lese 91
 lesne 275
 lesuri 91
 leși (s.f.pl.) 91
 leșin 46
 leșin 46
 leșina 46
 leșini 214
 leu 44, 162
 leucele 109
 le-ul 44
 leușori 264
 liber 279
 Lică 163
 licăre 241
 liceană 260
 liceancă 260

licheface 268
 lichior 46
 lictor 47
 lighioană 82
 lighioane 115, 136
 lighioi 115, 136
 lighioni 115
 likör 46
 liliac 143
 liliaci 143
 lilie (vb.) 241
 lilieci 143
 limbaj 261
 limbă 27
 limbele 109
 linge (imper.) 219
 linge 192, 193
 lingoare 154
 lingvist 49
 linie 279
 lipi 275
 lipse 91
 lipsi (vb.) 275
 lipsuri 91
 literile 40
 litigii 168
 litografi 151
 livadă 95
 livăjuie 263
 livăzuică 263
 livede (sg.) 95
 livejor 83, 138
 livezi 95
 livrească 43
 lină 12, 29, 124
 lingă 326
 linuri 91
 loc 291
 local 291
 locui 270
 logotnic 50
 lomețele 109
 Londra 341
 lopeți 109
 lovi 200, 275
 lozincard 261
 lua 190, 196.
 luare 290
 luarea 286
 luarea de măsuri 236

lua-te-ar 325
 luați 217
 luăm 217, 222
 Luceafăr (voc.) 163
 luce 224
 luceșc 176, 222
 lucește 224
 luci 190, 231
 lucrară 248
 lucrare 290
 lucrăsem 12
 lucraserăm 12
 (să fiu) lucrat 204, 205, 228
 lucră 243
 lucrările 286
 lucrărilor 286
 lucrători 135
 lucrează 243
 lucrez 221, 224, 239
 lucru (vb.) 221, 224, 239
 lucrușor 257
 Lu'goj 46
 lui 27, 160, 288, 289, 302, 316, 317
 lu(i) mama 160
 lui Maria 258
 lui Radu 72, 160
 lu(i) soră-mea 160
 lui tăticu 160
 lui Toma 160
 lulelile 40
 lumină (vb.) 239
 luminele 109
 luminez 221
 lumini 109
 luminică 151
 luminichele 151
 luminichile 151
 luminuri 92
 luncelile 109
 lungi 156
 lunile 40
 luntre 125, 155
 luntre 106, 155
 luntrele 125
 lup 31, 56, 153, 293
 lup' 33, 52
 lupi 153
 lupilor 74
 lupk'i 52
 lupoaică 258
 lupoaice 156

lupoaie 255
 lupu 33
 lupul 293
 lupulu 74
 lupului 74
 lustru 152

 m- 70
 -m' 70
 m'- 70
 maca 103
 ma-cheaj 45
 machoor 45
 machi-iaj 45
 machi-ior 45
 macini 214
 macroui 90
 madamă 278
 magaza 276
 magazin 276
 magiun 36
 mahalagism 262
 maharadjă 101
 maharadjah 101
 maharadjaua 101
 maharagea 101
 maharaja 81
 maharajah 81
 maharajaua 81
 mai 212
 maică-mii 69
 maică-sa 167
 maică-ta 63
 maică-tii 63
 maicele 109
 maici 156
 maidane 129
 maidanuri 129
 maieu 44
 maîneză 44
 maioneză 44
 (arhon) maiore 161
 mai va 202
 major 279
 mal 274
 maldăr 86
 maldăre 86
 maldări 86
 maldării 86

malgasi 151
 malțific 245
 mamani 55
 mamă 29, 62, 74, 267, 302
 mamă (voc.) 164, 302.
 mamă-sa 167, 309
 (ma)mă-sa 167
 mame 105, 156
 mamifere 158
 mamma 52
 mangale 130
 mangaluri 130
 manifest (vb.) 245
 manifestez 245
 manipulant 261
 manta 102, 279
 mantale 102
 mantăi 105
 manto 102
 marafet 276
 marangoji 150
 marangoz 150
 marămi 115, 147
 marcă (vb.) 244
 marchează 244
 marchez 244
 mare (s.) 65
 marfă 276
 marfe 91
 margină 96
 margine 96
 margini 145
 mari 156, 157
 Maria 147, 160, 164
 Marin 78
 marinăresc 266
 Marinete 97
 Mario (voc. f.) 164
 Marioara 148
 marmelăzi 118
 maro 37, 158
 maro 46
 maroane (pl.) 100
 marșină 51
 martalogi 149
 martoloși 149
 martoloz 149
 martor 274
 masă 13, 44, 64, 262
 maschează 244

maschez 244
 masle 130
 maslu 76
 masluri 130
 mașină 279, 285
 mașine 109
 mala 165
 matern 267
 matrapaji 150
 matrapaz 150
 matrod 151
 matrozi 151
 maț 67, 83
 mațe 67,
 mazerei (gen.) 109
 mă (pron.) 70, 196
 -mă (pron.) 70,
 măcar 275
 măcelar 29
 mădular 98
 mădulare 98
 mădulările 147
 măduvă 61
 măduvile 115
 măframe 115
 măgar 275
 măgărițe 156
 măgăruș 258
 Măgurelilor 40
 măhrămi 115
 măhreme 115
 măi, acesta 167
 mălae 130
 mălai 285
 mălaie 130
 mălaiuri 130
 mămini-ei (gen-dat.) 74
 măninc 207, 216, 222
 măninci 207
 mănunchi 86
 mănunchi (sg.) 50, 86
 mănunchi (pl.) 86
 mănunchiuri 86
 mănusiți 115
 mărcători 125
 mărfi 91
 mărfuri 91
 mărgăritari (m. pl.) 85

mărgea 60, 62
mărgică 62, 105
mărgini 145
Măria 147
Mărioara 148
mărunt 191
masa 167
mă-sa 168, 309
măsea 31, 60, 264
măsele 264
măsoară 222
măstaşine 97
măsteacă 97
măsură 222, 290
măsuri 286
mătanii 145
mătăluţă 166
mătânii 145
mătăşi 91
mătăşi 91
mătăşuri 91
mătese 141
mătesele 91, 109
mătrică 125
mătricele 125
mătrici 125
mătuşă (voc.) 164
măluşe 94
mea 61
measă 13, 44, 64
mease 44
mecanic 279
mecanism 278
meciuri 287
medaliurile 91
medaluri 91
medălii (?) 145
medita 47
meditator 47
mei 27, 68
meie 131
meiuri 131
mele 61, 167
melci 89
melciuri 89
melcuri 89
melodiele 126
membrii 168
membrile 40
menaj 100
meni 290

menite 286
mentor 47
menţine 230
menţinea 229
menţionează 287
mercuri 49
mereu 276
mereza 223
merğa 203
(erau) mergători 205
merge 192, 193, 318
(ei) merge 216, 238, 239, 341
(el) merge 238, 318
mergea 203, 204
mergeşte 243
mergi 220
(eram) mergînd 318
merit 245
merită 287
merseru 202
mesager 100
mesagerii 281
mesagiu 100
mesaj 281
mescioară 262
mese 44, 262
meseri (vb.) 223
mesteacăn 143
mesteceni 143
mesti 152
meş 152
meşi 118, 152
meşin 91
meşine 91
meşini 91
meşinuri 91
meşte 190, 191
meşter 276
meştere 96
meştere (voc.) 162
meşteşugesc 266
meşti 152
metane 145
metanii 145
metcahnă 141
metereze 129
meterezuri 129
meteşi 91
meu 44
mezea 83

mezel 83
mezele 83
mezeluri 83
mi 70
-mi 70
mia 60, 62, 103
mială 62
miauni 214
mic 268
micdale 50
mice 157
micele 157
mici 156
micro 269
microradiografie 269
micule 162
mie 70
(o) mie 343
miele 103
miere 24
mieu 70
miezure 84
mihanizm 278
mijlociu 286, 290
milă 275
milfă 99
milfe 99
(un) milion 343
millioner 280
militar 279, 287
Mimi 160
mină 279
minciună 96
mine (pron.) 30, 70
mingie 126
mingii 126
miniştri 154
miniştrii 287
miniştrilor 287
mint 212
mintea (?) 102
mintean 102, 143
minteanuri 129
mintel 221
mintene 129, 143
minteuţă 102
minţii 102
minţeşte 243
minţi 221

minună (vb.) 239
minune 91
minunele 109
minuniuri 91
minunuri 91
minunurii (?) 91
minunurile 91
minuri 91
minute 131
minuturi 131
mioare 136
mioarele 115
miori 136, 156
miorile 115, 125
Mircea 76
mireasă 257
mireasă (voc.) 165
mireasmă 141
mireaso 165
mireselor (voc.) 163
miroase 221
miroase (s. pl.) 131, 137
mirosească 224, 243
miroseşte 243
mirosi 275
mirosuri 131, 137
mistific 245
mişloc 50
mişuni (?) 214
mitangiu 258
mitălii 145
miticism 262
mititei 213
miţui 241
miţuiesc 241
mergi (imper.) 220
mîi 208, 214
(să) mîi 210
(să) mîie 210
mîind 208
mîinele 109
mîini 105, 109, 264, 286
mîişoare 264
mîiu 210
mînă (s.) 12, 62, 105, 290
mînca 12, 190, 273, 288, 293, 294
(am) mîncat 247
(sînt) mîncat 173
(am) mîncată 247
mînca-te-ar 202
mîncăm 216, 222

mîncări 91
 mîncăruri 91, 92
 mîncător 12
 mîndru 275
 mine 30
 minea 190, 191, 193, 208, 210, 211
 minecilor 41
 minele 109
 mine-ta 167
 mini 110
 minicute 41
 mîntui 276
 minu 62, 105
 minuri 39, 91, 105
 minurile 105
 minurile 39
 minz 150
 minzi 150
 mi'rsav 46
 mi'tăle 115
 mi'te 115
 mi'tele 115
 mi'ti 115
 mlaja 145
 mlajile 145
 mlaştine 110
 mlaştini 145
 mlădea 104
 mlăjile 145
 mlăzi 145
 moară 36
 moarei 125, 159
 moarte 237
 moate 131, 137, 138
 modific 245
 mofluzi 150
 mof 277
 moghilile 40, 115
 mohori 199
 Moldova 266
 moldovenesc 266
 moldoveniza 262
 molete 96
 moliele 126
 monah 76
 monaşi 76, 149
 monezi 115, 118
 monotonană 43, 158
 monotonă 158
 monta 279
 montator 261

mentor 261
 morare 161
 mori 221
 moriu 208
 mormăesc 243
 morminte 84, 129
 morminţ 129
 morminţi 84, 129
 mormint 84
 mormintal 262
 morminturi 84, 129
 mort 191
 mortific 245
 mortiei 77
 morţişor 263
 morţişorii 263
 moş 274
 moşiele 126
 moşmîndi 52, 102
 moşmoale 102
 moşmoană 102
 moşmoande 52, 102
 moşti 115, 136
 motor 279
 motori 93
 moţuri 131, 137
 movilelor 115
 movili 115, 118
 mozicile 110
 muc 75
 mucarer 276
 mucuri 75
 mufluc 241
 muftiu 276
 mug (*vb.*) 241
 mugă 241
 mugeşti 241
 mugur 97
 mugure 97
 mugurei 89
 mugurele 89
 muhema 80
 muie 226
 mulg 207
 mulge (*imper.*) 219
 mulge 192, 193
 multiplic 245
 mulţişor 264
 mulţişori 264
 multora 79, 170

mulţime 255, 342
 (o) mulţime 346
 mulţimea 342
 mulţişori 264
 mulţumită 298, 326
 mumific 245
 mumina 105
 mumini 55, 62, 105
 muncă 237
 munciei 86
 muncel 86
 muncel 86
 muncel 86
 munci 275
 muncire 237
 muncitoare 94
 muncitor-inginer 268
 muniţiona 261
 munte 64, 75, 154, 155
 muntele 74
 muntelui 74
 munteniza 236
 munţi 154, 155
 munţilor 74
 munişori 264
 murdar 277
 murele 40
 Mureş (*voc.*) 163
 murge 161
 muri (*s.*) 118
 murile 40
 murili 40
 (el) muriră 248, 341
 murire 237
 (sintem) muriţi 205
 murmur 245
 murtad 150
 murtagi 150
 musafir 259
 musche (*s.*) 115
 musiu 278
 mustăţele 110
 mustăţi 110, 147
 mustăţile 41
 mustecioară 262
 musteţe 110, 141
 musteţi 110
 mustrează 240
 muşamaliza 236, 252
 muşcăţi 115

muşchi 75, 89
 muşchiuri 89
 muşte 115
 muşti (*s.*) 41, 42, 115, 118
 muştile 41, 42, 115
 muşunoi 83
 muşuroaie 138
 muşuroi 83, 138
 muzică 279
 muzicăi 302
 muzicele 110, 113

nababi 151
 nabedernită 275
 nafaca 104
 naframe 92
 naibilor 145
 Nana 103
 Nanalei 103
 n-apucă 37
 n-are 338
 nareţi 219
 nari 145
 nasturi 51
 nasturile 40
 naşte 192, 193, 197, 220
 (a se) naşte 197
 naşule 162
 nat 191
 naţional 287
 naţională 286
 naţionale 286
 naţiune 279
 naufragia 230
 naufragiele 126
 naufringe 230
 navigator 47
 navigă 244, 245
 navig(heaz)ă 244
 năcăfele 104
 nădejde 95, 275
 năfăcie 241
 năframe 92, 115
 năframei (*gen.*) 92
 năfrămi 92, 115, 118
 năfrămii (*gen.*) 92
 năfrămuri 92
 năibi (*gen.*) 145

năibii (*gen.*) 145
 năluc 83
 nămet 96
 nămete 96
 nămili 118
 nănași 145
 năpastă 96
 năpaste (*sg.*) 96
 năpirci 149
 năpîrși 149
 năplați 149
 năplazii (?) 149
 năpost 241
 nărav 275
 nărave 130
 nări 145
 năroj 150
 nărojii 150
 năsălie 104
 născare 236
 (am) născut 197
 năsele 104
 năstrapi 145
 năstrăpi 145
 năștea-re 248
 năvăli 275
 năvoduri 129
 ne 166, 289
 Neagu(l) 78
 neam 276
 neatîrnare 289
 nebun 255
 necaz 275
 necersălat 51
 necesita 245
 necheza (?) 223
 nedumeroste 267
 nedumerit 267
 neerlandeji 150
 nefrînși 194
 neg 75
 nega 245
 neglige 230
 neglija 230
 negoată 130
 negoate 137
 negoțuri 128, 137
 negresă 258
 (mă) nelămurește 267
 nemeri 241
 nemernicie 257

nemeș-biraie 90
 nemțește 267, 269
 nemțoaiece 118
 nen-tu 42
 nepoate (*voc.*) 161
 nepot 98, 153
 nepoței 113
 nepoți 153
 neprobabil 255
 neputinți 115
 nerojilor 150
 nerozi 150
 nerv 279
 nesuferito 164
 neștiinți 201
 netejit 263
 netot 255
 nevastă 41, 63
 nevastă (*voc.*) 302
 nevasta mea 309
 nevastă-mea 309
 nevastă-ta 167
 nevastă-tii 63
 nevasto 165
 neveste 156
 nevestele 41
 nevestico 165
 nevestile 41
 nevesti-sii 70
 nevesti-ti 63
 nevricale 101
 nevroză 151
 nevroze 151
 ni 166
 nici o 339
 niciodată 316, 321
 nici un 339
 Nicoară 76
 Nicu (*voc.*) 163
 Nicule 163
 nimeni 301, 343
 nimeri 275
 nimicitor 268
 nineri 233
 niscai 73
 nisip 275
 Nisipi 86
 Nisipuri 86
 niște 73
 nitrifica 245
 nivelul 287

noapte 267
 noaște 152
 noauă 157
 nod 66
 noi 157, 212
 noițe 264
 noptieră 262
 nopței (*gen.-dat.*) 113
 nor 24
 noră 24, 62
 nori 75
 normator 259
 normă 279
 noroace 137
 noroade 138
 noroc 275
 norocuri 129, 137
 noru- 62, 106
 norurea 266
 norurică 266
 noru-ta 167
 norveg 266
 norvegian 266
 nostri 152
 nostru 72, 289
 noștri 289
 notifica 245
 notiți 110
 nou 157, 313
 nouă (*adj.*) 73, 157
 nouă (*num.*) 36
 nouă (*pron.*) 36
 noue 157
 nour 46
 nourei 86
 nourel 86
 nourele 86
 novice 154
 nu 289
 nucelor 110
 nuelile 40
 nugaua 101
 nuiă 60
 nume (*sg.*) 64, 154, 155
 nume (*pl.*) 154
 numile 127
 nunta (*vb.*) 234
 nuntei (*gen.*) 110
 nunțele 110
 nunți 110

nurori 62, 106
 o (*art. f.*) 289
 o (*num.*) 67, 73
 o (*pron.*) 168
 oacăne 241
 oaia 293
 oaie 27, 293
 oală 62
 oameni 57, 62, 105, 264, 342
 oameni de știință (*voc.*) 163
 oarecare 169
 oarecari 169
 oarze 131, 137
 oaspăt 98
 oaspe 62, 98, 105, 153
 oaspete 105, 153, 258, 264
 oaspetea 259
 oaspetele (*f. pl.*) 259
 oaspeți 62, 264
 oauă 137, 157
 obăda 233
 obede 110
 obezi 110
 obiceai 36
 obicei 36
 obicei (*pl.*) 36, 130, 131
 obiceiurile 130
 obidi 233
 obijnui 50
 obișnuiește 196
 (se) obișnuiește 196, 197
 (s-a) obișnuit 196
 obline 86
 oblinecă 86
 oblinecure 86
 oblojele 110
 (să) oboară 218
 obori 199
 obosi 199
 obrasnic 11, 50
 obraz 275
 obsearvă 43
 obține 230
 ocăr 242
 ocără 242
 ocăraște 225
 ocărește 225

ocări 199
o-cean 45
ochete 97
ochi (s.) 75, 89, 267
ochia 234
ochiți 264
ochiții 264
ochiuri 75, 89
ocîrmuire 288
oclusiv 50
ocnă 76
ocol 275
ocole 242
oculist 267
ocupa 279
ocupă 32
odaie 276
odihni 275
o dat' 43
ofansa 280
oferă 214
ofițeri 163
oftica (vb.) 233
oglindei 110
oglinzi 233
oglinze 113
oglinzei 110
oglinzi 110
ogoaie 242
ogoi 233
ogori 199
oi 27
oiagă 82
oile-re 249
ol 83, 138
olace 129
olacuri 129
olate 130
Olgăi 159
Olghii 159
oltencili 41
Oltule 163
om 31, 57, 62, 105, 203
omagiu 100
omăt 96
omături 88
ome 161
omcnaș 264
omenesc 254, 264
omenie 264
omenos 264

omete 96
ometuri 88
omeți 88
omite 230
omiza 263
omizi 263
om la bagaje 267
omoară 214, 215, 221, 225
(să) omoară 218
omoare 225
omoloagă 158
omor 224
omora 204
omorăsc 224
omorește 224
omori 221
omori-mă 221
omori 199, 275
omorîia 204
om pentru bagaje 267
omule 161, 167
onoarei 159
opera 279
operile 40
opincele 110
opintelele 110
Opreo 164
opri 275
opune 230
Oradea 159
orar 100
oraș 276
oră 279
orăcâie 242
orășenesc 266
orășeniza 270
Orăzii (gen.) 159
orbăcâi 234
orbeca 234
orbule 162
ordin 279
ordină 96
ordine 96, 159
ordoni 214
organ 279
organizat 286
orgăi 159
orice 339

orientul 287
orjati 41
Or-léans 45
orșaf 51
orzuri 128, 131, 137
osana 104
osanală 104
o să 203, 321, 324
osînză 207
ospeciori 264
ospețarie 263
osteni 275
ostoiaie 242
ostoi 233
oștenesc 266
oștime 255
otgon 11, 50
otrăvi 275
otrăvitor 257
Otto 163
Otule (voc.) 163
oturace 90
oturaci 90
oturacuri 90
ot 48
otări 199
otel 275
otelili 40
oteti 264
oteti 263
ou 28, 63, 99
oua 218
ouă (pl.) 28, 36, 99
ouă (vb.) 99
(să) ouă 218
ouăle 137
ouălele 137
oule 137
ouli 137
ovăzuri 131
ovesce 131

paar 48
pacheturi 129
pacostile 125
pagubă 275
pai 67, 83
(să) pai 208
paisprece 43

paisprezece 43, 212
păispe 43
paiu (vb.) 208
paji 151
pajnic 50
palanc 149
palant 149
palaturi 129
pale 141
palme 115
palton 100, 140
panachizi 116
panahizi 116
pană 45, 141, 262
pancca șila 279
pane 45, 141
pangea 102
panglici 110
panificație 267
panorâmi 118
pansion 280
pantocrator 47, 217
papă 81
papură 274
par 30, 75, 211
para 277
paraliticilor (voc.) 163
pară 44
parchetar 259
parcure 230
pardesiu 46
pardesii 46
pardosea 102
pardoseală 102
(mi-ar) pare 229
Paris 341
parmacie 88
parmacii 88
participanți 287
partid 279
partidul 286
partizi 118
pas 75
pas' 43
pasager 100
pasagii 101
pasaj 101
pasajuri 129
pasări 146
pască (sg.) 146

pasere (*voc.*) 146
 paserei 146
 paseri (*pl.*) 146
 paseri (*gen.*) 146
 pasnic 50
 pastor 47
 pasuri 75, 88
 pasurile 88
 pasurile 39
 paşa 80
 paşă 80
 paşi 88
 Paşte 81, 83
 paşte (*imper.*) 219
 paşte (*pl. f.*), 6, 110
 paşte (*pl. lui pască*) 146
 paşte (*vb.*) 192, 193
 paştele 110
 paşti (*pl. lui pască*) 146
 paşti 67
 pat (*s.*) 277
 pat (*vb.*) 212, 222
 pataranii 146
 pataşte 147
 pataştei (*gen.*) 110
 patern 267
 patimă 277
 patinator 261
 patinor 261
 patrat 148
 patriarşi 149
 patrierci 143
 patru 27, 72, 267
 patrulă 82
 patrusprezece 43
 (să) paţă 208
 păcatile 41
 păcatili 41
 păcăne 242
 păcăni 214
 păcătoase 162
 păduche 97
 păduchi 97
 pădurile 40
 pădurit 233, 234
 păgubi (?) (*s. pl.*) 115, 147
 păişori 85
 pălaturile 129
 pălmi 115, 118, 147
 păminte 131
 păpuşele 110

păpuşoi 284
 păr 30
 părae 148
 păraiele 148
 părăsi 275
 părăzi 116, 124, 147
 părea 191, 193, 208, 220, 229
 pări (de foc) 116
 părinte 57, 201
 păşări 145
 păşăriucele 110
 păşăriucele 110
 păşăriuci 110
 păscare 236
 Păsculeasa 257
 păscut 172
 păscutul 237
 păserică 146
 păserile 146
 păstra 267, 275
 păstru 267
 paşi 242
 păşteţi 228
 păşunele 110
 păşuniuri 92
 pătima 234
 pătimi 146
 pătlăgea 83, 102, 105
 pătlăgene 102
 pătlăgică 105
 pătrat 148, 267
 pătrierci 143
 pătrund 211
 pătrunde (*imper.*) 219
 pătrunde 192, 193
 pătrunz 209
 pătuiag 143
 pătuege 143
 pătulile 40
 păţanie 258
 păţaniile 146
 păţesc 222
 păun 98
 Păvăloaia 255
 păzea 43, 203
 păzi 275
 pe 8, 289, 301, 303, 304, 305, 330, 331
 peaste 10
 Peaşa Unirii 49
 pecet 92

pecetă 96
 pecete 96
 peceturi 92
 peceţi 92
 pecingină 96
 pecingine 96
 pecioici 136
 pedagoagă 43
 pedepsi 277
 pedepsuri 92
 pehlivan 276
 pehlivani 143
 pehliveni 143
 peisagist 100
 peisaj 100
 pele 141
 pelincele 110
 pembé 37, 276
 peminte 130
 pendinte (*sg.*) 201
 pendinte (*pl.*) 158
 pene 45, 141, 262
 penson 100
 penită 262
 penite 116
 peniţi 116
 pentru 72, 289, 326, 328, 329, 330
 pentru ca să 334
 pentru că 334
 pentu 72
 percepe 230
 perceptor 48
 percceptor 48
 perde 49
 perdelile 40
 pere 44
 perele 25, 75
 perfidie 259
 peri 75
 periază 240
 periclisa 232, 234
 periclisi 232, 234
 perima 253
 perine 116
 perini 116
 perit aş fi 205
 perile 110
 permite 230
 permite-mi 229
 pernă 43
 perni 116, 118

persi 151
 persicele 116
 persienesc 266
 perzecuta 50
 pescu 60
 peste 326
 pe'striţ 46
 peşte 10, 154
 peşti 151, 154
 peştimal 102
 peştimal 102
 peştiman 102
 peştimane 102
 petoce 116
 peteci 116
 peticat 234
 petică 116
 petici (*s.*) 116
 petrecanie 236
 petrecare 236
 petrece 192, 193
 petrece-l 220
 Petreo 77
 petri 116
 petrolului 287
 Petroşani 142, 341
 Petroşeni 142
 petesc 222
 peţi 190
 (să) piaie 208
 piatră 34
 picaj 261
 picarească 43
 picere 44
 picerele 44
 picerile 40, 44
 picheturile 129
 picheuce 110
 picierile 44
 picioacă 136
 picioac 136
 picioici 136
 picioici (*pl.*) 110, 136
 picior 66
 picoti 233
 pictoră 258
 picur 84
 picuri 84
 piei (*vb.*) 208, 221
 picind 208

pieiu 208
 piele 124
 piept 31, 127, 154
 pieptar 257
 piepteni 214
 piepturi 154
 piepți 85
 piepțini 153
 pier 253
 pierd 24, 211
 pierde (*imper.*) 219
 pierde 192, 193
 pierdui 209
 pieri 221
 pieriu 208
 piersecă 14, 38
 piersică 38
 pierz 209
 pierzanie 209
 pierzare 209, 236
 picrzi 212
 pietri 77, 116
 pietrii (*pl.*) 116
 pietrile 40, 116
 pietrilor 40
 piețe 110
 pieți 118
 pilot 151
 piloți 151
 pingoli 265
 pinten 97
 pintene 97
 pioneză 46
 pipăi 221, 275
 piramizile 116
 pironi 234
 pisa 33
 pisar 275
 piscoacii (*gen.*) 125
 pisez 221
 piseza 223
 pisici 156
 pistoalile 40
 pistoalili 40
 pișa 33
 pișcoace 136
 pișcoacei (*gen.*) 125
 pișcoci (*pl.*) 125, 136
 piștoale 153

pitici (*f.pl.*) 157
 piticile reforme 41, 124
 pitorească 43
 pitula 233
 pitulă 239
 pitule 242
 pitulesc 242
 pitulezi 213
 pituli (*vb.*) 213, 225, 239
 pituști 110
 pițigăia 233
 piuă 62,
 piuă (*pl.*) 62
 pive 62
 pine 267
 pină 326
 pină să 335
 pindar 258
 pindi 275
 pine 110
 pîntec 60, 67
 pîntece (*sg. și pl.*) 67
 pîntecile 41
 pîrae 148
 pîraie 44, 148
 pîrauă 148
 pîrăcle 148
 pîrău 44
 pîri 199
 pîrleaz 49
 plac 207
 placare 237
 placaj 237
 placă 34, 279
 (mi-ar) place 229
 (va) place 229
 (tu) placi 207
 plan 279
 plana, 236
 planic 261
 plantici 110
 plantoane 90, 137, 138
 plase (*gen.*) 116
 plaste 111
 plastur 96
 pasture 96
 platan 100
 platou 100
 plăcea 191, 192, 220, 229
 plăcere 280

plăcinte 116
 plăcintele 41, 116
 plăcințele 263
 plăcintii 118
 plăcintică 263
 plăiași 143
 plăiașii 143
 plămfi 35, 98
 plămîn 98, 267
 plămîne 98
 plămînj 52
 (să) plăsem 202
 plășchi (*gen.*) 111, 147
 plăși 116, 118, 147
 plăți 275
 plăvi 126, 146
 plāvii 146, 147
 pleacă 34
 pleaftură 49
 Pleașe 140
 pleca 197
 (a se) pleca 197
 pleșe 92
 pleșuri 92
 plete 275
 plezni 50
 plimbarisi 258, 270
 plimbi 213
 plin 327
 pliiți (*f. pl.*) 118
 plînge 40, 192, 193, 219
 plînge-mă 219, 220
 plîngea 229
 (nu) plîngereți 203
 plîngi (*imper.*) 219, 220
 (să) ploaie 218
 plocade 111, 147
 ploapte 201
 ploscă 136
 ploșnițele 116
 ploșniți 116
 ploști 111
 ploștii (*gen.*) 111
 plouă 36, 218
 (să) plouă 218
 plug 75, 275
 plugurele 265
 plumbi 85
 plută 215
 pluț 116

pluți 118
 poală 275
 poalile 40
 poalili 40
 poartă 222
 poa să 43
 poate să 43
 poartă 155
 (să) poată 209
 (să) poață 209
 pocitură 262
 pociu 208, 209
 pod 75, 275
 podea 102
 podeală 102
 podeț 258
 podini 111
 podlinci 86
 podnogi 150
 poencle 111
 poeni 111
 Poenii 111
 poenile 111
 poezia 104
 poezie 104
 poeziele 126
 poftă 275
 pogori 199
 poi 212
 poiene 111
 politetă 125
 politețele 125
 politic 279
 politicianism 262
 politicianist 262
 polițele 125
 polițienesc 266
 polizor 49
 pomană 267, 275
 pomane 159
 pomene 111, 242
 pomeni (*vb.*) 242, 267
 pomeni-re 248
 pomnete 111
 pomneți 111
 poncă 95
 ponce 95
 ponci 95
 ponoj (*sg.*) 150
 ponoji 150

ponojii 150
ponori 199
pontifice 154
popă 76, 81, 153, 275
popească 266
Popescu (*voc.*) 163
popi 153
poponete 96
poponet 96
popor 279
poporani 143
poporanism 262
poporeni 143
poporul 286
poporului 286
popușoaie 131, 137, 138
popușoiuri 137
porci 32
porcu 32
pornele 111
porni 190, 275
port 222
portfeu 99
portitar 249
portocaliu 99
portsili 41
porți 155
porțili 41
porumb 98
porumbi 89, 90
porumbiște 258
porumburi 89, 90
porunc 242
posomori 199
postaje 86
postaji 86
postal 88
postali 88
postav 86
postave 86
postavuri 86
postpune 230
poștă 136
potgorie 50
potilat 87
potilate 87
potilați 87
potirnică 96
potirnice 96
potnoaje 150

potoală 242
potoale 242
potoapă (*vb.*) 242
potoape 130, 137
potole 242
potopuri 137
potret 50
potrivi 275
potrivire 248
pot zice 322
poveste 275
povesti 289
pozitive 287
poznă 95
pozne 95
praf 275
Pragăi 159, 302
praj (*sg.*) 150
praji 150
praporele (*pl.*) 88
praporile 40, 88
prapure (*pl.*) 88
prapuri 40, 88
prădăciuni 237
prădări 237
prădează 240
prădeze 240
prăji 275
(un) prăpădit 268
(să) prăvale 218
prăvali 213
prăvălește 242
prea 275
precă-ut 44
precede 230
precizează 287
precum 334
preda 320
predă 320
predicele 111, 113
predispune 230, 256
preerie 45
prefera 233
preferă 214, 288
prefige 230
pregată (*vb.*) 239
premerge 230
premieza 49, 223

premiză 49
prenumăra 256
prenume (*sg.* și *pl.*) 154
prepune 230
prerupe 230
prescură 95
prescure (*sg.*) 95
presimt 212
presupune 230
președea 230
președintă 95
președinte 154, 201
pretinde 230
pretor 47
prevede 229
prevedea 230
prevădere 229
preveghe 224
preveghează 224
preveghiu 226
prezent 258, 279
prezentă 258
prezenți 287
prezice 230
prezida 230
pribegiți 269
pricepe (*imper.*) 219
pricepe 192, 193, 207
pricepere 286, 290
pricină 275
pricinile 117
prier 46
prieteni 275
prieteni 77
prieteni-su 167
prietene 77, 78
prietene (*voc.*) 161, 162
prietene (*f. pl.*) 77
prieteni 77
prijoare 242
prijone 242
prijonesc 242
primare 96
primari (*f. pl.*) 157
primă 52
primăvară 31, 68
primbli 213
primbură 52
primburi 52
primejdie 275
primene 242

primi 275
prin 289, 330, 331
principe 154
principiele 100, 126
prind 211
prinde (*imper.*) 219
prinde 192, 193, 218
prindeau 226
prindu 226
printre 326
prinz 209
(să) prinză 209
pripași (*m. pl.*) 85
pripioni 242
prisos 277
privează (?) 240
(nu mă) privește 288
privi 240, 275, 288
privind 329, 332
privirele 125
privitor 289, 333
prind 212
prindză 225
prinz 237
prinzare 236
prinzire 237
proaspăt 277
proaște 111
probă 379
procede 230
prodecan 256
produce 230, 256
profesoară 95
profesor 47
profesor 48
profesore 162
prognază 256
prohibe 230
proiect 49
promite 230
prompt 253
pronume (*sg.* și *pl.*) 154
proolog 46
proor 46
prooroc 46
prooroga 46
propaga 230
propage 230
propăși 256
propice (*pl.*) 158
propictar 50

propriu 50
 propriu 52, 279
 proprele 102
 propriile 286
 proptea 102
 prora 46
 propteală 102
 proptele 102
 propune 230
 prost 275
 prosta 234
 prosterni 214
 protector (*adj.*) 48
 protector (*s.*) 48
 protege 230
 protegui 234
 proteja 230, 234
 protos 277
 prundurel 265
 prundurele 265
 prunile 40
 prutuce 131
 Prutule 163
 pse-udo 44
 public 279, 287
 publicității 287
 pui (*vb.*) 209, 214
 puică 257
 puice 111
 (să) puie 209
 puișoare 89, 137
 puișori 89
 puiule 162
 pulmonar 267
 pulpi 116, 118
 pumn 75
 pun 211
 punct 279
 punct de control 267
 pune (*imper.*) 219
 pune 192, 193, 209, 228, 230, 291
 punea 228
 puneză 46
 puniu 209
 punte 65, 124, 155
 punți 64, 155
 pupăză 148
 pupeze 148
 pupizile 41

puradău 99
 puradei 99
 paradel 99
 purcea 60
 purceagă 211
 purcează 211
 purced 211
 purcede 190, 192, 193, 220, 230
 purcegind (?) 211
 purcegu 211
 purcei 35
 purcecz 211
 puricile 41
 purtabilitate 261
 purtăm 222
 (fusesse) purtind 205
 pus 286, 290
 pusce 111
 pusci 111
 pusei 13, 228
 puseu 83, 99
 pustie 126
 pustiu 275
 (îm)pușca 190
 pușcare 249
 pușcă 275
 pușcea 60
 pușci 111
 pușcile 111
 puște 111
 puști 111
 puș(u) 13, 228
 put 212
 putea 176, 191, 193, 208, 220
 puternice 156
 putineile 42
 putind 201, 209
 putui 209
 puțuri 128

rac 32, 153
 rachi 99
 raci (*pl.*) 32, 89, 153
 racuri 89
 rad 211
 rade (*imper.*) 219
 rade 192, 193
 Radei 302
 radio 37, 48, 100, 279

radioul 48, 100
 Radu (*voc.*) 163
 (lui) Radu 72, 77, 78
 Radu(-l) 78
 Radule 78, 163
 Radului 72, 77, 306
 ragă 34
 rage 192, 193, 194, 220, 320
 raia 103
 raielo 103
 rajahi 151
 ram 265
 ramură 265
 rana 237
 rană 275
 rane 111
 rapace 158
 rape (*vb.*) 222, 224
 (să) rape 218
 rapoarte 127
 raporta 279
 raportează 244
 raporturi 127
 rari (*f. pl.*) 157
 ras 30
 rață 275
 rațe 156
 rațele 141
 rație 279
 ravagiu 100
 raz 209
 răchiți 116
 răci 197
 (a se) răci 197
 răcite (*f. pl.*) 116
 răciții (*gen.*) 116
 răcute (*m. sg.*) 97
 rădăcinele 111
 rădăcini 111
 rădicară 227
 rădicare 227
 Răd-ul-escu 265
 Răd-ul-eț 265
 răgești 243
 răgi 243
 răgută 82
 răgute tinerele 82
 rămas 263
 rămășag 258
 rămășiță 263
 rămburele 52

rămii (*imper.*) 220
 rămii 35, 214
 rămii 208
 rămîn 211
 rămîne 191, 192, 193, 229
 rămînea 229
 rămurat 265
 rămuri (*f. pl.*) 84, 146
 rări 111, 147
 rărirea 237
 răriți 118
 răriții 146
 rărunchi 50
 răpaos 225
 răpciugos 257
 (să) răpează 208
 răpesc 222
 răpește 224
 răposa 244
 răpune 192, 193
 rărunchi 50, 75
 (să) răsaie 208
 rășărește 243
 rășboi 50
 răscoli (*vb.*) 213
 răscruci 83
 răspund 211
 răspunde (*imper.*) 219
 răspunde 175, 192, 193, 230
 răspunz 208
 răsteie 148
 răstorni 214
 răsturna 255
 rășuni 214
 rășure 111
 rătăcesc 222
 rătăci 197
 (a se) rătăci 197
 rău 269
 răza 223
 răzătoare 257
 răzbătător 268
 război 50, 275
 răzbuna 255
 răzbuni 214
 rea 61
 readmice 230
 readuce 230
 reangaja 256
 reapărea 229

reaprinde 230
 reaș 202
 reazem (*vb.*) 45
 rebeli 213
 recad 211
 rechizite 49
 reclamagiu 258
 reclădi 256
 recoace 230
 recomandări 287
 recompune 230
 recondiționa 15
 recrut 97
 rector 47
 reculege 230
 recurge 230
 recute 50
 redactor 47
 redactorii 287
 redeschide 230
 redige 230
 redija 230
 reduce 230
 reface 230
 referă 214
 referend 151
 referenți 151
 referi 233
 referitor 262
 referitoare la 333
 rege 154, 279
 regi 154
 regiale 90
 regaluri 90
 regini 118
 regisôr 47
 registratură 259
 regizor 47, 49
 regleți 94
 regularisi 277
 regulă 279
 regulile 111
 reguli 111, 113
 reiese 287
 reieși 286, 290
 reizii 150
 reînchide 230
 reîntoarce 230
 relata 289
 relatate 287
 rele 61

remarc 244
 remarcă (*s.*) 244
 remarcă (*vb.*) 244
 remărci 156
 reminiscenți 116
 renume 154
 reped 212
 repede-te 221
 repercurșiuni 51
 repela 233
 repetează 240, 243
 repetește 243
 reportericesc 260
 reprezentăm 222
 reprezint 222
 reproduce 230
 repugni (?) 214
 repune 230
 repurtez 222
 resimt 212
 respect 279
 respinge 169
 respinți 126
 restcauă 148
 re-stitui 256
 restrînge 230
 reșou 99
 reșpinsi 153
 reteza(?) 223
 retor 47
 retrage 230
 retransmite 230
 rețe (*s. pl.*) 141
 reține 230
 re-umatism 44
 reuni 286, 287
 revărsat 85
 (se) revărsară 248
 revedea 230
 revizor 47
 revoluție 279
 rezeecție 49
 rezem (*vb.*) 45
 rezervă 279
 rezidentă 43
 ridicării 126
 rigă 80
 rigiali 90
 rinichi 75
 risipi 275

rișeu 44
 rid 211
 ride 192, 193
 (a se) ride 197
 (a-și) ride 196 197
 ridere 236
 rifi 149
 rife 60
 rină 96
 rînceza (?) 223
 rind 275
 rîndunea 60, 62
 rîndunică 62, 105
 rîndunici 62
 ripi 116
 ris 30
 risi 149
 risul 237
 riu 66
 riura 233
 riure (*sg.*) 85
 riuri 66
 riurii (*m. pl.*) 84
 riz 208
 rizi (*imper.*) 220
 roade (*s.*) 129, 137, 138
 roade (*imper.*) 219
 roade (*vb.*) 192, 193
 roagă 34
 roate 111, 136
 (să) roază 209
 rob 275
 Robert 163
 robineti 94
 roce 124
 rochi 126
 rochiele 126
 rod 211, 275
 rodi 200
 Rodicăi 159
 Rodichii 159
 rodini 116
 roditor 262
 roduri 129, 137
 rogojini 111
 roi (*sg. și pl.*) 86
 roiuri 86
 rolă 130
 rolele 130
 rolurile 130

român 286
 (limba) română 266, 310
 (o propunere) română 310
 (limba) românească 266
 românește 269
 România 286
 rostui 270
 roșă-re 269
 roșele 111
 rotilat 234
 rotii (*vb.*) 233
 rotiți 116
 rotofee 104
 rotofei 104
 rotofele 104
 roți 106, 111, 136
 roții (*gen.*) 111
 rouă 36, 61, 159
 rouăi (*gen.*) 159
 rouei (*gen.*) 159
 rovini 116
 roz (*vb.*) 209
 roză (*adj.*) 158
 rubia 104
 rubiele 104
 ruga (*vb.*) 12, 267
 rugă 267
 rugămintă 83
 rugător 12
 rugbiștii (*voc.*) 164
 rugi (*m. pl.*) 89
 ruguri 89
 ruine 116
 ruini 116, 118
 ruinile 40, 116
 ruje (*pl. neart.*) 41, 116
 ruji (*pl. neart.*) 41, 116
 rujile 41, 116
 ruk'i 211
 rumenea 103
 rumeneală 103
 rumenele 103
 rup 211
 rup' 211
 rupe (*imper.*) 219
 rupe 172, 192, 194
 rupă 211
 Rusale 126
 Rusali 126
 Rusalii 126
 rușinez 221

s- (*pron.*) 289
 sa 289
 (a) sa 317
 sabii 146
 sac 75
 saca 36, 101, 155
 sacale 155
 sahtian 88
 sai 208
 saidacuri 129
 (să) saie 208
 saiu 208
 salate 116
 salăți 124
 salbe 116
 salbei 116
 salcă 96
 salce 96, 126
 salcea 96
 salcie 65, 126
 salciile 126
 salcin' 52
 salcinghi 52
 sale (*s. pl.*) 111, 147
 (alc) sale 317
 salei (*gen.*) 111
 salep 276
 samă 141
 samoderjeț 275
 samuri 90
 samururi 90
 sanda 103
 sandală 103
 sandale 129
 sandaluri 129
 sanghine 49
 sangiat 149
 sanguin 49
 saniei 125
 santimetru 280
 santinea 103
 santinelă 81, 103
 santinele 90
 sar 212, 222
 saragea 105
 saragele 105
 sarailie 277
 sară 225
 sarbode 157
 sarcofag 101
 sarcofagiu 101
 sardea 103
 sari 190
 sarma 101, 262, 277
 sasi 151
 satili 41
 satis-face 268
 satisfacția 286
 sau 25, 44
 s-aud 30
 savant-atomist 268
 savantlic 258
 saxana 104
 saxanale 104
 saxanele 104
 să 199, 202, 205, 217, 225, 289,
 324, 325, 326, 335
 săbii 146
 săculețe (*pl.*) 75
 sădi 200
 săgeată (*vb.*) 225, 240
 săgetei (*gen.*) 111
 săhăidace 129
 săi 221
 sălăți 116, 118, 147
 sălbatec 38
 sălbatic 33
 sălbi 118, 147
 sălbile 116
 sălcii 126, 147
 săltăreț 257
 sămi 141, 156
 sămințuri 92
 sămințe 92
 sămințele 92
 sămințuri 92
 săpi 118
 săptăminal 262
 săpun 279
 sărac 313
 săraci (*f. pl.*) 157
 sărăcei (*sg.*) 105
 săraci 190, 197
 sărbătoarei 125, 159
 sărcela 51
 sări 207
 sări (*vb.*) 190, 208, 221
 sărici 146

sării 190
 sărim 222
 sărit 190
 sărmăluțe 263
 sătesc 266
 sătui 152
 sătulă 62
 său 70, 303, 316, 317
 sbilțe 131
 sbilțele 131
 scad 211
 scade (*imper.*) 219, 220
 scade 218
 scamă 29
 scand 52
 scandale 130, 131
 scarei (*gen.*) 112
 scarmeni 214
 scarpini 214
 scaun 52, 154
 scaune 154
 scaunile 40
 scaz 208
 scădea 191, 193, 228
 scări 35, 77, 147
 scările 112
 scăzământ 208, 236
 scheauni 214
 schembea 277
 schingui 98
 schingiuri 98
 schiță 332
 schițele 41
 sciziune 49
 scintea 104
 scinteie 104
 scrîșlăscă 243
 scoal' 43
 scoală 219
 scoală-mă 219
 scoală-te 220
 scoate (*imper.*) 219
 scoate 192, 193, 196, 209
 scoatem 216
 scobor 255
 scocioare 242
 scociori 199
 scoli (*imper.*) 219, 220
 scoli (*prez.*) 35, 213
 scorbură 84
 scot 24, 211, 216
 (eu) scot 209, 210
 (tu) scot 210
 scovârzi 146
 scoverdză 146
 scoverzi 146
 screme 192, 193
 screme-te 220
 scri 201
 scria 204, 231
 scriadză 224
 (am) scriat 236
 (să) scribă 218
 scrie 192, 193, 201, 218, 219
 (să) scrie 218
 scriem 231
 (sînt) scriind 205
 scrijeli 233
 scrim 201, 231
 scripete 97
 scripetele 39
 scripeț 97
 scriptele (=scripetele) 39
 script 39
 scriu 206
 scrișca 234
 scrișni 234
 sculptor 47
 scump 275
 scumpă soră 164
 scumpe frate 78
 scumpo 77, 164
 scumpule 78, 162
 scunj 150
 scunz 150
 scurge (*imper.*) 219, 220
 scurte 225
 scurteice 112
 scut-ur 222
 scuzarisi 277
 sdea 103
 sdelcă 103
 sdele 103
 se (*conj.*) 202
 se (*pron.*) 289
 seacă 34
 seamă 82, 141, 276
 seamăn 45
 seamnă 224
 scara 286

seară 290
searbăzi 157
sece (*f. pl.*) 157
secera (*vb.*) 96
seceră (*s.f.*) 48, 96
secere (*sg.*) 48, 96
seceruici 116
seduce 230
sehtieni (*pl.*) 88
seimcan 143
seimeni 143
selați 149
sem 183, 216
semăn 45
semănătoare (*femei*) 125
semănători 125
seme (*pl.*) 141
semeni 35, 214
semiconductoare 93
semiconductori 93
semiglumeț 268
semința 92
semințe 92
semințuri 92
semnează 224
semnifica 261
semplu 280
senator 47, 162
senatoare 47, 162
senducuri 131
sentiment 280
seră 36
serenăzi 118
serhate 130
serhaturi 130
serie 287
servă (*vb.*) 244
servește 244
servi 279, 288
servicii 100
serviciu 100
servitor 47, 262
servitori 156
servitorile 125, 136, 155
sesiza 49
seși 183, 216
seu 27, 44
sezisa 49
seziune 49
sexuri 129

sfat 275
sfida 230
sfinte (*voc.*) 161
sfintelor umbre 162
sfinxuri 90
sfint 275
sfintul 79
sfiriesc 243
sfirși 275
sfirși 199
sfoare 112, 136
sfoarei 112
sforar 262
sfori 112, 136
sfrantezi 150
sfrânzezi 150
sfulger 255
sgimlie 242
sgindări 234
sgrăgăie 242
sigiliu 100
sigur 277
siguranță 261
siiman 143
silă 31, 275
silinți 112
silvicultor 47
simboale 137
simboalele 130
simboluri 137
Simona (*voc.*) 165
simplifica 254
simplifică 47
simt 212
simte 221
simtul 79
simț 208
simțescă 243
simțește 243
sincronic 256
sindicat 279
sinete 130
sineturi 130
singur 170, 286, 290
singurat 234
singuratic 156
singurit 233, 234
sinucid 211
sin-ucide 268

sinucigaș 211
sipete 129
sipeturi 129
sipici 112
Siracuză 341
sire 154
siri (*pl. ?*) 154
sistematic 260
situației 287
sicli 320
simbetile 41
sin 75, 93
sinduce 131
singe 27
singiuri (*pl.*) 67
sini 93
sint (*adj. = sfint*) 79
sint 216
sintem 216
sinteți 216
sinuri 75, 93
sinurile 93
sinziană 96
sinziene (*sg.*) 96
Sinziene (*pl.*) 44
slab 275
slavă 275
slăbi 197
sloboadă 208
sloboade 221, 224
sloboază 208
sloboază-mă 208
slobod 208
sloboj 150
sloboji 150
slobozește 224
slobozi-mă 221, 242
sloi (*sg.*) 86
sloi (*pl.*) 86
sloiete 97
sloiuri 86
slugă (*f.*) 80, 81
slugă (*m.*) 76
slugări 270
slugele 112
slugi 112
slugii (*m.pl.*) 80
slujile 112
slujili 112
slujiră 248

sluti 263
smereani 242
smeu 50
smeură 50
smeuri 118
smicelile 40
smieuriși (*m.pl.*) 85
smochini (?) (*f. pl.*) 116
smulge (*imper.*) 219
smulge 192, 193
smult 191
smulture 112
soacrice 40
soacro 165
soarbe 221
soarea 101
soarta 286
soartă 96, 98, 290
soarte (*sg.*) 96, 98
soarte (*pl.*) 96
sobă 43
soc 46
social 279
sociale 286
socialismului 286
socoată 242
socoate (*vb.*) 221
socot 212
socoti 276
socru-meu 309
sodoame 131, 137
soi 17, 277
solaci 149
solar 100
solariu 100
soli 152
solicita 288
soluționarea 287
somaléz 261
somnișori 85
sompunos 253
soponele 112
soră 62, 106, 265
soră (*voc.*) 164
soră-mea 63
soră-meo (*voc.*) 70
soră-ta 167
soră-tii 63
sorb 207
sorb' 33
sorbi 190, 207, 231

sorbă 33
 sorei 106
 sor-mea 42
 soro (*voc.*) 164
 sorț 98
 soru- 106
 sorurea 266
 sorurică 266
 soru-ta 167
 sosi 277
 soție-mea 167
 spădei 117
 (să să) spae 210
 spahiu 99
 spaiu 210
 spanac 89
 sparge (*imper.*) 219
 sparge 192, 194
 spată 67, 143
 spate (*sg.*) 67, 83, 143
 spate (*pl.*) 67
 spatele 143
 (mă) spăl 195
 spăla 190
 spăla-re 249
 spălător 134
 spălătorie 257
 spămint 224
 spămintează 224
 spărie 198
 spăzi 147
 spăzii 117
 spăzile 117
 special 279
 specialiști 287
 specifi'că 47
 spectator 287, 289
 speli 35, 213
 sperietură 237
 speriere 237
 speriu 210
 spete 143
 spete (*pl.*) (*instrument*) 143
 spicher 291
 spin 97
 spine 89, 97
 spini 89
 spinuri 89
 spirturile (=spirite) 129
 spitalicesc 260
 spinzur 222

spinzura 270
 spinzurătoare 125
 spoi 275
 spoială 258
 spor 275
 sporește 286
 spori 290
 sport 279
 sportivitatea 287
 spoveda 234
 sprăvale 242
 spre 68, 326, 328
 spre exemplu 328
 spreț 86
 sprijină 221
 sprijine 221
 sprijini 214, 275
 sprincene 117
 sprincenile 40, 112
 sprincenele 117
 sprincenile 40, 117
 spui 35, 209
 (să) spuibă 218
 spun 211
 spune 192, 193
 spunea 203, 204
 spunere 236
 (a fi) spunind 205
 (ar fi) spus 205
 (au fost) spus 205
 spusa 237
 sputnic 279
 sta 194
 stafizi 263
 stafizit 263
 stafizit 263
 stai 219
 stale 130
 stambe 92
 Stancu 78
 Stancule 78
 staruri 90
 (am fost) stat 206
 state majore 43
 stau 206, 217
 (ei) stau 69
 (eu) stau 69
 sta-ul 44
 stă 217, 218, 219
 stăi 219

stăm 215, 217
 stămburi 92
 stăpin 275, 286, 290
 stăpină-tu 167
 stăpine (*voc.*) 161
 stăruințele 117
 stăruinți 117
 (nu-i) stătoriu 205
 stătui 189
 stătuț 194
 stea 60, 74, 218
 (să) stea 218
 stea-a 61, 74
 steag 34, 36
 (să) steaie 218
 steaua 61, 74
 steguleț 258, 265
 stelei 74
 stele-ei 74
 stelele 74
 stelelor 74
 stelile 40
 stetei 192
 sticlă 76, 275
 stiglete 96
 stigleț 96
 stima (*vb.*) 238
 stimată tovarășă 164
 stinge (*imper.*) 220
 stinge 192, 193
 stincele 112
 (eram) stînd 206
 stine 117
 sting 12
 stingace 156
 stîni 117
 stoarce (*imper.*) 220
 stoarce 192, 193
 stobori 199
 strachinele 112
 strachini 112
 strade 112
 strajele 112
 strajnic 50
 strane 117
 strașnic 268, 275
 strat 191
 străchini 112, 146
 strădui 275
 străini (*vb.*) 234
 străji 112, 147

strălucedze 224
 strălucesc 222
 strămoș 255
 strămuri 146
 strămută 224
 strămutează 224
 străni 118
 străpunge 192, 193
 străpungește 243
 strășini 146
 străzi 147
 străzii (*gen.*) 112
 streajă 112
 strec-ur 222
 strejea (*sg. art.*) 112
 streji 112
 strepede 97
 streșini 112, 146
 strică 32
 strice 32
 strimbeze 240
 strimbule 162
 strimt 172, 191
 strimtora 233
 stringe (*imper.*) 220
 stringe 192, 193
 stropsel 112
 structura 270
 strugurei 89
 strugurele 89
 strugurele (*pl.*) 103
 strună 275
 strung 275
 struni (*vb.*) 234
 struțe 130
 struți (*de gheață*) 130
 struțuri 130
 studia-te-ar 325
 studii 135
 studio 48
 studio 48, 100
 studiouri 48, 100
 stuficol 268
 sub 289
 subașă 80, 81
 subînțelege 230
 sub-stitui 256
 subțiez 240
 subții 240
 sucală 105

sucale 105
 sucălei (*gen.*) 105, 117
 sucăl (*vb.*) 242
 sucăli 105, 117, 147
 succede 230
 suci 275
 sucmane 90
 sucmani 90
 sudălmî 112, 147
 (3) su di lei 42
 sudoame 131
 sudue 243
 suduie 243
 suduiesc 243
 suedez 36, 266
 (ei) sufăr 239
 su'făr 255
 suferă 48, 214, 221, 239
 suferi 48, 214, 221
 suferindă 269
 suferințele 117
 suferinți 117
 sufletele (?) 151
 sufli 213
 sufragiu 101
 sufruncea 60
 suge (*imper.*) 220
 suge 192, 194
 sugei (*pl.*) 86
 sugel 86
 sugele (*pl.*) 86
 sughit 212
 (să) sughită 212
 sughiț 208
 sughița 212
 sughiți 212
 sui 197, 221, 235, 253
 (a se) sui 197
 suie-te 221
 sulă 31
 sule 130
 sulfine 117
 sulfini 117
 suliță (*pl.*) 117
 sulițăle 117
 suliți 117, 118
 suluri 130
 sumane 90
 sumani 90

sume 106
 (o) sumedenie 346
 sumet 211
 sumete 192, 193
 sumet 209
 sumi 106
 sunet 191
 suni 214
 superbombă 256
 superpune 230
 su-pleant 45
 suplenți (*pl.*) 45
 supraincălzi 256
 supralicita 256
 suprapune 230
 supt 194
 supune 192, 193
 supuse 286
 surcea 60, 62, 103, 105
 surcel 103, 105
 surcele 103
 surcică 62, 105
 surd 210
 suride 230
 surj 150
 surorele 265
 surori 62, 106, 265
 surorii 106
 surorilor 78
 surprind 211
 surprinde 230
 susanancă 146, 147
 susanance 148
 susănancele 146
 suspini 214
 sustrage 230
 susține 230
 (3) sute de lei 42
 sulă 68, 275
 suveranității 286
 svirlește 243
 șa 265
 șaișpe 43
 șaizeci 43
 șale 140
 șalei 111, 113,
 șalgău 51
 șalvari 276
 șantaj 100

șantan 278
 șarpe 57
 șase 289
 șasezeci 43
 șatenă 158
 șălatce 116
 șândari 50
 șăptesprezece 31
 șăptesprezecelea 31
 șăpti 38
 șărant 149
 (era) șăzind 205
 șchiopa 234
 șchiopi 234
 Școala lăncului 77
 școală 279
 școale 136
 școli 106, 135, 136
 șea 60
 șeale 140
 șeapte 48
 șease 48
 (să) șează 208
 șed 211
 șodea 191, 193, 230, 320
 (nu) șodea 202
 șefă 43
 șefu! (*voc.*) 164
 șei 105
 șele 140
 șepcile 141
 șerpurel 265
 șes 28, 191
 șetri 117
 șez 38, 208
 șezătoare 208
 șezi (*imper.*) 220
 (grevă) șezindă 269
 șgheucile 140
 șghieuca 140
 și 289, 330
 -și (*pron.*) 289
 și- (*pron.*) 289
 șicoale 112
 șicoalile 112
 șicoli 112
 șielelor 140
 șire 131
 șiroaie 138
 șiroiuri 138

șiruri 130
 șicoale 112
 șmêchere (*voc.*) 162
 șoarecile 41
 șoaric 60
 șoarțe 137
 șoarțele 130
 șocolăți 118
 șofer 46, 261
 șofer (*voc.*) 163
 șofor 46
 șoltuz 275
 șomer 46
 șomôr 46
 șopirlele 40
 șopirlili 40
 șorturi 137
 Șoseaua lăncului 77
 șpargă 51
 șparhat 275
 șpalți 94
 șrapnea 103
 șrapnel 103
 șteap 49
 Ște'fan 46
 șterg 207
 șterge (*imper.*) 220
 șterge 192, 193
 șterguri 112
 ști 194, 214, 318, 322
 (să) știbă 218
 știe 214, 218
 (să) știe 218
 (se) știe 195
 (ai fi) știind 205
 științele 38
 științi 38
 știrb 275
 știu 206, 215
 știucă 49
 știucile 112
 știu cînta 322
 știudent 49
 știulete 97
 știuleț 97
 știum 227
 ștramport 16
 ștrengăriele 126
 ștucă 49

șurțuri 130
șurub 275
șușălci 146
șuvișile 41

tabane 130
tabanuri 130
tabară (sg.) 84
tabără (vb.) 214
tabere 40, 117
taberi 117
taberile 40, 117
tabii 146
tablauă 149
tablouri 149
tabulhana 104
tabulhanale 104
tabulhanele 104
tac 207
tacă 34
tace 215
taci (imper.) 220
taci 212
taclite 130
taclituri 130
tac-tu 167
tafte 146
tafture 88
tafturi 88
tai 235
taică 76
taie 215, 218
(el) taie 198
(ei) taie 198
(să) taie 218
taifun 279
taiga 101
taină 275
talângi 146
tale 166, 167
talpa 82
talpă 82, 276
talpe 112
Tamareei 72
tangou 99
tarabele 117
taraci 149
tarași 149
tari 156, 157
tarpuji 150

tasu lui 70
tata 55, 74
tatani 55
tată 62, 65, 74, 76, 81, 153, 267
tatăl 74
tatăl său 316
ta(tă)-su 42, 167, 316
tatul 74
tați 105, 153
ta-ur 44
tave 112
taxă 279
tăxi 48
taxiul 48
tăbăci 277
tăbări 84, 199
tăbii 146
tăblăli 119
tăblii (gen.) 117, 147
tăcea 191, 192, 204
tăcem 215
tăcereți 203
tăciune 75
tăfți 146
tăia 204, 324
tăiați 198
tăie 198
tăiem 198, 215
(ei) tăieră 198
tăiere 198
tăietor 198
tăietură 198
tăieți 198
(voi) tăieți 198
tăind 198, 201
tălăngile 146
tăle 167
tălnaci 51
tălpi 147
tălpile 112
tămădue 242
tămii (vb.) 240
tărăbi 147
tărăbile 117
tărăgăna 233
tărimbu 52
tăticu 160
tătine-tu 167
tătini 55, 62, 105

tăvăl (vb.) 242
tăvi 112, 147
teacă 34
te-aduc 30
teamă 159
tea-tru 45
toce 112
teci 112, 264
tecișoare 264
tehnice 287
tehnicieni (voc.) 163
tele 166, 167
telefon 279
telegraf 279
telpizi 150
tem 207
teme 191, 193, 229
temelia 286
temelie 290
temena 104
temenea 104
temeri 159
teme(-te) 220
(tu) temi 207
temnițele 117
temniți 117
tencurele 265
teniși 336
tensiune 259
tentură 280
terape-utică 44
termeni 93
termini 36, 214
testemele 129
testemeluri 129
testez 244
teșrifat 80
te-uton 44
tighel 129
tigheluri 129
tigresă 258
tigroaică 258
timp 29, 127, 286, 290
timpuriu 29
tinde 192, 193, 220
tinereță 125
tinerețe 125
tineri 13, 35, 148
tini 92
tinichea 101

tinuri 92
tinz 209
tipar 275
tiradei 302
tisturi 90
tivi 275
timpenie 258
tinăr 13, 35, 148
tinguie 242
tînjele 117
tînjeli 117
tîrg 275
tîri 199
tîritură 257
tîrși 89
tîrsuri 89
to 43
toacă 34
toace 136
toamnă 24
toarce (imper.) 220
toarce 189, 192, 193
toarte 112, 136
toată 36
tocănează 240
tocăni (vb.) 233
toci 136, 275
tocii (gen.) 117, 136
tocmi 275
togăi 159, 302
tomberon 100
Tomo 77, 164
topi 275
topor 275
topuze 130
topuzuri 130
torace 154
torc 207
torni 214
tort 191
tortura 270
torți 136
tot 43, 71
tot ce 169
totdeauna 316
toți 68, 343
tovarăș 275
tovarășă doctor 165
tovarășă 165
tovarășe (voc.) 167
tovarășilor (voc.) 163

tra(= *trage*) 203
 tracțiune hipo 269
 traduce 230
 tragă 240
 trage 192, 193, 203, 230
 trage (*imper.*) 220
 traiste 152
 traivan 15
 tramvai 15
 transfug 256
 transfugi 151
 transige 230
 transija 230
 transla 47, 267
 translator 47
 translație 47, 267
 transmite 230
 transpărea 229
 transport 16
 transpune 230, 291
 tranșe 92
 tranșuri 92
 trare (= *trage*) 203
 traseu 99
 traversi 234
 trăi 242, 275, 321
 trăiască 325
 (să) trăiască 325
 trăisti 147
 trăistii (*gen.*) 117, 152
 trăiști 117, 118, 147
 (erau) trăitori 205
 trăsătură 236
 trăsăturele 112
 treabă 275
 treampă 49
 treanca 49
 treapă 45
 treaptă 191
 treaz 275
 trebi 92
 trebuesc 243
 trebui 245
 (eu) trebui 243
 (va) trebui 245
 trebuia 245
 (o să) trebuia 245
 trebuie 224, 243, 245, 322
 trebuiesc 224, 243, 245
 trebuiește 224
 trebuiești 245

trebuinți 117
 (a) trebuit 245
 (am) trebuit 245
 trebuți 245
 treburi 92
 trec 207
 trece 192, 193
 trece-mă 220
 treci (*imper.*) 220
 trecusem 12
 trecuserăm 12
 trei 212
 tremura 270
 trepăd 45
 (să) trimeată 209
 trimeta 209
 trimiț 211
 trimite (*imper.*) 220
 trimite 192, 193, 230
 trimiț 209
 trimițător 262
 trimițând 209
 trimbițeri 146
 trimbițele 41
 troacă 84
 troace 136
 troc 84
 troci 84, 117, 136
 (să) tropote 218
 tropoti 233
 trotal 36
 trotuar 36
 trozni 50
 truc 46
 truc 46
 trudi 275
 trup 275
 trupinele 117
 tu 166
 tuciuriu 99, 276
 tulbura 270
 tuleu 99
 tulipani 143
 tulnici 233
 tulpane 129
 tulpanuri 129
 tulpeni 143
 tulpinele 112
 tulpini 117
 tuluji 150
 tumbăraiele 100

tund 211
 tunde (*imper.*) 220
 tunde 192, 193
 (a se) tunde 198
 tundere 236
 tunet 191
 tuns (*s.*) 159
 tunsoare 237
 tunsori 159
 tunsul 237
 tunz 208
 tupilează 240
 turb 221
 turbă 225
 turbe 240, 242
 turbez 221
 Turda 159
 turețe 112
 turși 89
 Turzii 159
 tuspătru 68
 tustrei 68, 342
 tustrele 68
 tutore 154
 tutori 154
 tuturor 286, 289
 tuturora 79, 170
 tuzlama 277
 țară 28, 32, 290
 țările (*gen.*) 63
 țarine 117
 țarini 117
 țată 164
 țăto 164
 țăcâni 214
 țândări 146
 țânduri 146
 țăpuși 117
 țăpușile 41, 117
 țăpuște 112
 țărance 117, 156
 țărănci 117, 118, 147, 156
 țărence 117
 țării 286
 țarm 86
 țarmi 86
 țarmur 98
 țarmure 98
 țăste 130

țeapăn 45, 275
 țeastă 273
 țepe 112
 țermur 98
 țesali 213
 țesăla 234
 țesătură 236
 țese (*imper.*) 220
 țese 191, 193
 țevi 126
 țevie (?) 126
 țevile 126
 țigance 117, 156
 țigare 48, 60, 94
 țiganci 118, 147, 156
 țigăncile 117
 ții 214
 țiitură 208
 țin 208, 211
 ține (*imper.*) 220
 ține 191, 193, 229, 230, 290
 ținea 229, 248
 (s-o) țineauă 248
 țingăla 148
 țintă 275
 ținut 286
 ținzac 83
 țipăi 87
 țipău 87
 țipoaie 87, 137
 țipoi 137
 țipou 87
 țiținele 112
 țiu 208
 țicură 240
 țijnești 50
 țiținele 112
 țiținele 112
 țoală (*sg.*) 127
 țoale 127, 137, 138
 țoalili 40, 127
 țol 127
 țoluri 127, 137
 țuian 143
 țuiene 143
 țurnal 51
 ucid 211
 ucide (*imper.*) 220
 ucide 192, 193, 209

ucig 209, 211
 ucigă 209
 ucigător 209
 ucigînd 209
 (să) ud 30
 ug 98
 ughi 98
 uit 222
 uita 196, 197
 (a se) uita 197
 uj 150
 ulcea 62
 ulcică 62
 ulema 80
 uliciori 117
 ulițe 117
 uliți 117, 118
 ulmă 240
 ulmează 240
 ultăm 222
 ultimile 40
 ultrascut 256
 ultraviolet 256
 uluc 84
 ulucă 84
 umăr 75, 86
 umbla 318
 umblasem 205
 umblat (*adj.*) 173
 (am) umblat 205
 umbli 207, 213
 umblu 207
 umbrări 147
 umere 75, 86
 umerele 86
 umeri 86
 umerile 86
 umfli 213
 umpi 213
 umpiu 213
 umple (*imper.*) 220
 umple 192, 193, 213, 229
 umplea 192
 umpli 213
 un 73, 289
 unanimitate 287
 ună 67
 undăm (?) 223
 undeza 223
 undreli 265
 unei mamă 63

unele 73
 un fel de 17
 ung 207
 unge 192, 193, 220
 ungheare 129
 ungheruri 129
 unghiare 143
 unghie 96
 unghiele 126
 unghile 126
 unghină 96
 unghiurele 265
 ungi 207
 ungurește 267
 unguroaice 156
 unia 79
 unii 73
 unile 40
 unor 67
 unora 79, 170
 un soi de 17
 unt 191
 unu 72
 uom 31
 urăi 302
 urăsc 222
 ureacl'e 32
 (să) urească 204
 ureche 14, 60, 255
 urechea (*vb.*) 233, 269
 urecheat 269
 urechele 125
 urechelniță 258
 ureza 223
 uricși 143
 uri 198, 223
 uriciune 257
 urli 213
 urma 290
 urmează 286
 ursitoarele 125
 ursitorile 125
 ursulache 258
 ursuzi 150
 urzesc 222
 urzicele 113
 urzici 113
 usca 190
 uscăm 216, 222
 usuc 216, 222
 ușă 48

ușe 48, 60
 ușori 75
 ușurătate 257
 uz 150
 va 190, 202
 vacă 81
 vaccele 113
 vaci 156
 vadă 222
 vadelile 40
 vagoneți 94
 vaicări 242
 v-ajunge 37
 val 275
 vale (*sg.*) 31, 56, 124
 vale-a 74
 vamă 82, 276
 var 275
 vasali 213
 va să 203
 vașnic 50
 vază 208, 248
 (să) vazără 247
 vă 166
 văcar 257
 (ei) văd 238
 (eu) văd 35, 211, 222, 238
 vădind 212
 (fusese) vădzut 205
 vâi (*gen.*) 64
 vâi (*pl.*) 77
 vâicara 233
 vâicăra 233
 vâicăre 242
 vâicări 233
 vâlurit 234
 văm 203
 vâmi 156
 vâpaițe 117
 vâpăi (*vb.*) 234
 vâpăiți 117
 vâpsele 103, 117
 vâpseli 117
 văr 274
 văratici 41, 157
 vârs 35
 vătăji 263
 vătăjeii 263
 vătăjele 263

vătășei 263
 vătășel 263
 vătășiel 263
 văz 208
 văzduh 75
 văzînd 208
 văzum 246
 văzurăm 246
 (ar fi) văzut 206
 ve 166
 veac 36
 veademu 246
 veci 36
 vecine (*voc.*) 161
 vecinile 38, 40
 vede 248
 (aș) vede 229
 vedea 190, 191, 193, 204, 229
 (ei) vederă 247
 vedrili 40
 veghe 225
 veghea 198, 204
 vegheată 269
 vegheate 269
 vegheați 198
 veghem 198
 veghere 198
 veghez 221
 veghind 201
 veni 190, 227
 venii 190, 227
 venim 222
 (eram) venind 205
 venisem 12
 veniserăm 12
 venit 190
 venriu 227
 verdeți 92
 verdețuri 92
 vere 161
 verge 113
 vergi 113
 vernil 158
 verși 35
 verzi 156
 vesel 275
 veseliele 126
 veste 275
 veșnici (*f. pl.*) 157
 veterinari 151
 vezcală 208

vezi (*imper.*) 220, 221
 vezi 35, 212, 222
 vezicatoare 259
 vezicatoare 259
 vezi-l 221
 vezi-mă 221
 vi 166
 via (*ob.*) 231
 viața 286
 viață 290
 viază 224
 vicepreședinte 154
 viconte 154
 victimile 40
 vidării 146
 (a) vie 231
 (să) vie 208
 viespe 95
 viespele 113
 viez 224
 viezi 224
 viezur 98
 viezure 98
 vifori 199
 vii 214
 viia 204
 viiaze 224
 viind 208
 viilor 208
 vileag 49
 vin 222
 vinațelor 130
 vină 275
 vinde 192, 193, 196, 220
 vine 29, 227
 vinem 227
 vineră 227
 vinet 227
 vineți 13
 vino 219, 221
 vinotecă 268
 vintră 83
 vintre 82, 83
 vioare 136
 viori 136
 viori (*flori*) 118
 vipt 191
 viraj 100
 vis 27, 190, 191
 visa 12
 visător 12

vise 130, 131
 visuri 130
 Vișauă 148
 viteaz 151, 275
 viteji 151
 viteză 49
 vitile 41
 vitraliu 100
 vitrou 100
 vițea 60
 vițel 152
 vițică 105
 viu 208
 vizitiu (*voc.*) 163
 vilcelile 40
 vinăt 13
 vinătoare 255
 vinător 269
 vîncui 192
 vînd 211
 (se) vînd 195, 345
 vîndui 209
 vinez 222
 vînt 66
 vînt-ur 222
 vîntura 270
 vînturile 31
 vînz 209
 vînzare 209, 236
 vînzat 209
 vîră 214
 (să) vîre 218
 vîrf 275
 vîrfare (*sg.*) 126
 vîrfării 126
 vîrstă 275
 vîrteje 130, 131
 vîrtopă (*sg.*) 88
 vîrtoape 88
 Vlad 78
 vlădică 76, 81
 vlăstare (*n. pl.*) 89
 vlăstare (*f. pl.*) 89
 vlăstari (*m. pl.*) 89
 vlăstări (*f. pl.*) 89
 vodă 76, 81
 vodevilelor 130
 voi 203, 212, 321, 324
 voiaj 100, 285
 voie 94, 275

voievod 275
 voievodat 262
 voinic 275
 voinice 156
 vôleu 83, 99
 Volgăi 159, 302
 vom 203
 vopsea 103
 vopseală 103
 vopsele 103
 vopselelor 117
 vopsi 277
 vor 289
 vorace (*pl.*) 158
 vorbă 275
 vorbile 41
 vorbili 41
 vornic 275
 vouă 36
 vrabiei 159
 vrascură (*sg.*) 88
 vraști 88
 vrăjitorile 125
 vrea 191, 193, 202, 204, 217, 220
 vreață 49
 vr(e)ască (*sg.*) 88
 vreascuri 88
 vreau 206
 vrednic 275
 vrem 203
 vreme 275
 vremi 92
 vremuri 92
 vreo 339
 vreodată 316
 vrîsta (*ob.*) 233
 vrut 204
 vultur 46, 99
 vu'ltur 46
 zace 229
 (în) zadar 275
 zadii 146
 zahar 148
 zahara 104
 zaharos 148
 zahăr 148, 277
 zaherea 104
 zamboale 131, 137
 zapciu 276
 zare 275

Zaria 48
 zăbrea 103
 zăbreală 103
 zăbune 129
 zăbunuri 129, 130
 zăcare 236
 zăcămint 236
 zăcea 191, 193, 220
 (lu) zăcînd 205
 zădări 199
 zădări 199
 zăhărat 234
 zămcile 146
 zămori 199
 zămori 199
 zăuit 255
 zăuita 318
 zăuitat 255
 (a se) zăurdi 318
 zăvori 199
 zăvori 199
 zbatere 237
 zbilțos 131
 zboară 216, 219, 220
 zbori (*imper.*) 219, 220
 zbughi 240
 zbughiază 240
 zburăm 216
 zburdălnicie 126
 zdimnăe 242
 zdravăn 275
 zdrăncănesc 243
 zdreanță 49
 zdruncini 214
 zece 68
 zeflemist 262
 zeghi 127
 zeghii 127
 zéro 100
 zérouri 100
 zghichuna (*ob.*) 234
 zghihui 233, 234
 zgîlții 234
 zgîlțina 234
 zgîmăi 242
 zgîndăre 221
 (să) zgîndăre 218
 zgîndere 242
 zgîrepteni 214
 zgripsor 96
 zgripsore 96

zgripsură 96
 zi (s.) 290
 zi (ob.) 202, 219
 (nu) zi 202
 ziaristic 262
 zice 192, 193
 (ei) zice 226
 (ei) zicea 226
 ziceai 198
 (tu) zicei 198
 ziceți 198
 zicînd 201, 205
 zid 75, 275
 zidire 286, 290
 zile 286
 ziller 264
 zilili 40
 zilișoare 264
 zimbiluri 131, 137
 zimte 97
 zimț 97
 zise 9
 zisei 228
 zisem 228
 ziseră 187
 ziserăți 246
 ziset 227, 228, 246

zisetu 227
 ziua 61
 ziuă 61
 ziulicele 113
 zilile 40
 zimbi 234
 zimbrî 118
 zlab 50
 zmei 90, 98
 zmeie 90
 zmeu 98
 zmeuri 90
 zmicelile 40
 zmîntînă 50
 zor 277
 zorele (pitici) 124
 zori 275
 zorii 82
 zorii zilei 82
 zorile 41, 82
 zorzoale 101
 zorzon 101
 zuavi 151
 zvăpăia 234
 zvîrcole 242
 zvîrle 221
 zvîrli 213

TABLA DE MATERII

INTRODUCERE	5
FONETICA-FONOLOGIA	21
Perioada latină	21
Perioada română veche	29
Secolele XVI—XX	35
MORFOLOGIA	53
Numele	54
Secolele X—XVI	75
Secolele XVI—XX	80
Pronumele	165
Verbul	170
Perioada latină	171
Faza română comună.....	188
Secolele XVI—XX	189
Situația actuală	228
FORMAREA CUVINTELOR	250
VOCABULARUL	271
SINTAXA	292
ÎNCHEIERE	348
Lista surselor citate prescurtat	352
Indice de cuvinte.....	359

REDACTOR : M. PIETREANU
TEHNOREDACTOR : A. SABĂU

Dat la cules 17.IV.1968. Bun de tipar
18.12.1968. Apărut 1968. Tiraj 10.000+139+
40 ex. legate 1/4. Hârtie Scris II A. 80 g/m².
Format 61×86/16. Coli editoriale 27,45. Coli
tipar 27,50. A. 6064. Indici de clasificare
zecimală : pentru bibliotecile mari 459,
pentru bibliotecile mici 49

Tiparul executat la Combinatul Poligra-
fic „Casa Științei”, Piața Științei nr. 1,
București — Republica Socialistă Româ-
nia. Comanda nr. 80 487